

ВАСИЛ ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ
НА БЪЛГАРСКАТА
ДЪРЖАВА
ПРЕЗ СРЕДНИТЕ
ВЕКОВЕ

ПЪРВО БЪЛГАРСКО
ЦАРСТВО
ЕПОХА
НА ХУНОБЪЛГАРСКОТО
НАДМОЩИЕ

ПОРЕДИЦА
• ИСТОРИЧЕСКО
НАСЛЕДСТВО •

ТОМ 1
ЧАСТ ПЪРВА

ИЗДАТЕЛСТВО
• ЗАХАРИЙ
СТОЯНОВ •

УНИВЕРСИТЕТСКО
ИЗДАТЕЛСТВО
• СВ. КЛИМЕНТ
ОХРИДСКИ •

Рис. К. Щъркеловъ

ВАСИЛ ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРЕЗ СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ

ТОМ 1

ПЪРВО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

ЧАСТ 1

Епоха на хуно-българското надмощие

Трето фототипно издание

Издателство „Захарий Стоянов“
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
СОФИЯ • 2007

ПОРЕДИЦА
„БЪЛГАРСКО ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО“

мш

Под общата редакция на
проф. д-р Георги Бакалов

4758

Редакционна колегия

проф. дин Иван Илчев
дин Димитър Попов
проф. дин Любомир Огнянов
проф. дин Христо Матанов
дин Милиана Каймакамова
д-р Пламен Митев
д-р Цветелин Степанов

4-0000130927

Това издание дава възможност на българския читател да се докосне до един уникален труд на видния историк, член на редица реномирани академии и научни дружества проф. Васил Златарски.

305

„История на българската държава през средните векове“ е особено интересна с оригиналната авторова интерпретация на фактологическия материал. В том 1 проф. Златарски изследва историческите събития от времето на Първото българско царство. Първата част на тома обхваща въпросите, свързани с епохата на хуно-българското надмощие. Авторът налага доминантна роля на прабългарите, отдава дължимата роля на славянството, но дори не споменава за траките... Неговото виждане за начина, по който нашата държава се създава и стабилизира, е ценно именно с неповторимостта на подредбата на доказателствения материал.

© 2007, Издателство „Захарий Стоянов“

ISBN-10: 954-739-928-4

ISBN-13: 978-954-739-928-0

© 2007, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

ISBN-10: 954-07-2444-9

ISBN-13: 978-954-07-2444-7

ПРЕДГОВОР

Историята е такава, каквато я напишат историците. Звучи малко цинично, но е вярно, защото единствените свидетели за нашето минало са писмените и веществените паметници, а тяхната интерпретация е резултат от субективната преценка на изследователите им. Това е общо правило, от което българската историография не прави изключение.

Никога не може да се каже, че историята на един народ е написана окончателно и с времето само се донаписва. Всяко поколение историци пише своята история, често пъти отричайки постиженията на предишните и уверявайки читателите си, че се съобразява само с обективната истина, почерпена от автентичните извори. Всъщност, погледът върху миналото винаги се основава на конкретната конюнктура – идейна, социална и политическа, което е другата закономерност в историографията. В епохата на късното Средновековие писането на история е повече или по-малко изложение на факти и събития, подчинени на принципите на провиденциализма. Все още липсва критичния анализ както и търсенето на причинно-следствените връзки. По обясними причини българите не преживяват Европейския ренесанс, както и мощния тласък на Просвещението, които практически поставят основите на модерното наукосзнание. В периода

VI

на Възраждането надделява романтизма и търсенето на величави моменти от миналото, с които се цели не само постигането на познавателен, но и на дидактичен ефект. Конкретно в българската историография след Освобождението се наблюдава засилен интерес към средновековната държавност, чието познаване е актуално с оглед създаването на новите социално-политически структури и близките цели на националното развитие. Това е и времето, когато се появяват, с твърде голямо закъснение от европейската традиция, първите научноизследователски книги за българското минало. В този период романтизмът и наследените от близкото минало фиили и фобии все още оказват влияние върху общите констатации и фундаменталните теми за произхода, прародината и развитието на българската народност.

Начиная със Спиридон Палаузов и Марин Дринов първите опити за модерна научна интерпретация на историческите текстове неизбежно носят белезите на историческите школи, в които авторите им са получили своето образование. По-късно, когато интересът се пренася от Русия към Западна Европа, методите и интерпретациите ще придобият характеристиките на германските, австрийските, френските и пр. историографски школи, което ще внесе нова рационалистична струя в националната историопис. Крушението на националните идеали и дълбоката покруса от загубата на исконно български територии със значителна маса население след междусъюзническата война отново препраща историците към постиженията и върховете моменти в средновековното минало. Наред с това се възражда и интереса към античното наследство от тракийската и гръко-римската древност, чрез които

VII

се търси легитимация за подобаващото място на българската култура в общоевропейския контекст.

Между двете световни войни повечето от българските интелектуалци в областта на хуманитаристиката получават своето образование в западноевропейските университети. Русия по това време е затворена поради бушуващата гражданска война и формиращата се съвършено нова геополитическа и идейна конюнктура. Засилват се тенденциите към търсене на друга, неславянска идентичност инспирирани до голяма степен от модните по това време у нас германски историографски школи.

Не може да се твърди, че в целия период до началото на Втората световна война у нас не се формира национална по дух и характер историографска школа. Такава има и това личи в монографиите на по-видните ѝ представители като Гавраил Кацаров, Петър Ников, Петър Мутафчиев, Богдан Филев и учените от по-младата генерация като Иван Дуйчев и Димитър Ангелов. Това добро начало и на европейско ниво развитие е прекъснато от наложената след войната съветизация на социално-политическия и духовен живот у нас. Необоснованото с нищо отричане на постиженията от кръга на т.н. буржоазни автори и внасянето на чужди по същност и традиция идейни клишета задържа и формализира за дълго българската историография. Предпоставяната теза, че в основата на целия исторически процес стои социално-икономическата теза, от интерпретацията, от която зависи цялостното осмисляне на процесите и явленията, фактически задържа и тласка в неправилна посока научните дирения на две поколения историци. Чрез нарочно подготвените „цитатници“ от трудовете на

VIII

Маркс, Енгелс и Ленин се търсеше обосновка за коя да е разглеждана тема, дори и такива, към които класиците на марксизма никога не са проявявали интерес. Този сектантско-догматичен подход нанесе не малко вреди на българската историография и преписа значителна част от националната история по един нечетивен и ненаучен начин.

От това състояние българската историография излизаше твърде бавно и при значителни трудности, налагани от официалната цензура и най-вече от добилата широко приложение автоцензура. Едва в края на 70-те и началото на 80-те години, когато се подготвяха честванията на 1300-годишнината от основаването на (Дунавска) България, в областта на историографията се появиха първите съдържателни и национално ориентирани трудове, голяма част, от които не са загубили научната си стойност и до днес.

В годините след Промяната от 1989, книжният пазар се наводни от съчинения на никому неизвестни автори, които нямаха научна легитимност и демонстрираха единствено безотговорното право на свободен изказ и мнение. Почти напълно се загуби научната критика. Несигурността на времето и липсата на стабилно изградени критерии поощряваха излизането на все по-нови заглавия, в които тезите и хипотезите се намираха в невъобразим хаос. Разбира се, появиха се и монографии с модерни методики, освободени от идеологическите клишета на историческия материализъм и детерминизъм, които придават съвременния облик на националната ни историография.

Този кратък ретроспективен преглед цели да представи само част от проблемите, които Издателството „Захари Стоянов“ вижда в намерението

си да издаде поредица от книги на известни български изследователи, независимо от кой период преди и след Освобождението, както и в по-ново време. С намерението да представим канона на българската историография ще се ограничим с по-значимите монографии без претенции за съвършена преценка кои точно са те. С оглед на намеренията ни към книгите от поредицата няма да се прави коментар, тъй като не това е целта на Издателството. Представяме на нашите читатели най-стойностното от българските (чужденци с някои изключения не са включени) историци в автентичен вид, без оглед дали дадена тяхна теза или хипотеза вече е отречена от историческата наука. Тази поредица има за цел да представи и визията на съответната епоха по проблеми от общонационално значение без каквато и да било аксиоматика или предубеденост. Ще се постареем по възможност да обнародваме първите издания на монографиите и само там, където при преиздаването им са направени съществени нововъведения и допълнения да се позволим на по-късните издания. Все пак, стремежите ни са насочени не към самоцелната библиофилия, а към постиженията на съответните автори в конкретния дял на техните проучвания.

По технически причини отделните книги от поредицата няма да излизат в хронологическа последователност било то по години на издаване или по утвърдения историко-хронологически ред. Тъй като номерацията на томове няма да бъде изнесена на външната корица, след постепенното ѝ попълване любознателният читател ще може да ги подреди по избрана от него тематично-хронологическа последователност.

Х

За включване на други автори и техни по-значими съчинения се надяваме и на подказаните мнения от страна начитающата публика.

Подобна историческа антология във вида, формата и полиграфията на нашия замисъл до сега у нас не е издавана. Искрено се надяваме тя да задоволи не само претенциозните вкусове на благородните библиофили, но и на читатели, които искат да се докоснат до малко известни или отдавна изчезнали от книжния пазар и библиотечните фондове заглавия. Това е един от начините за съхранение на националната ни памет, която ще ни бъде особено необходима след предстоящото ни включване в един глобализиращ се свят, в който оценяват и се налагат само по-големите и със световна значимост културни и духовни постижения.

Проф. д-р Георги Бакалов

ХІ

ПОРЕДИЦА „БЪЛГАРСКО ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО“

1. Александър Гиргинов, Изпитанията на войната 1915–1918. София, 1936.
2. Александър Фол, Политическа история на траките. София, 1972.
3. Александър Фол, Траките и Балканите през ранноелинистическата епоха. София, 1976.
4. Андрей Тошев, Балканските войни. Т. 1, 2. София, 1929.
5. Васил Гюзелев, Княз Борис І. България през втората половина на ІХ век. София, 1969.
6. Василка Тъпкова-Заимова, Нашествия и етнически промени на Балканите през VI–VII век. София, 1966.
7. Величко Георгиев, Масонството в България. София, 1986.
8. Веселин Бешевлиев, Първобългарите. Бит и култура. София, 1981.
9. Георги Георгиев, София и софиянци 1878–1944 г. София, 1983.
10. Георги Михайлов, Траките. София, 1972.
11. Димитър Ангелов, Образуване на българската народност. София, 1971.
12. Елена Стателова, Източна Румелия 1878–1885 г.: Икономика, политика, култура. София, 1983.
13. Иван Гошев, Старобългарски глаголически и кирилски надписи. София, 1961.
14. Иван Дуйчев, Из старата българска книжнина. Т. 1, 2. София, 1943.
15. Иван Снегаров, История на Охридската архиепископия. Т. 1, 2. София, 1924.
16. Йордан Иванов, Български старини из Македония. София, 1908.
17. Константин Иречек, История на българите. Търново, 1886.
18. Петър Мутафчиев, История на българския народ. София, 1986.
19. Петър Ников, Българи и татари в средните векове. София, 1929.
20. Пьотър Бицили, Очерци върху теорията на историческата наука. София, 1994.
21. Симеон Радев, Строителите на съвременна България. Т. 1, 2. София, 1910.
22. Спиридон Палаузов, Векът на българския цар Симеон, Санкт Петербург, 1852.
23. Станчо Ваколинов, Формиране на старобългарската култура VI–XI век. София, 1977.
24. Стефан Бобчев, Българското обичайно съдебно право. София, 1917.
25. Янко Тодоров, Паганизмът в Долна Мизия през първите три века след Христа. София, 1928.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЪ.

ПРОФ. В. Н. ЗЛАТАРСКИ.

ИСТОРИЯ

НА

БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА

== ПРЪЗЪ СРЪДНИТЪ ВЪКОВЕ ==

ТОМЪ I.

ПЪРВО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

ЧАСТЪ I.

ЕПОХА НА ХУННО-БЪЛГАРСКОТО НАДМОЩИЕ

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1918

ПРОФ. В. Н. ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ

НА

ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

ЧАСТЪ I.

ЕПОХА НА ХУННО-БЪЛГАРСКОТО НАДМОЩИЕ

(679 — 852)

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1918

**Докладвано въ Историко-филологичния клонъ на Българската
академия на наукитѣ на 15. XI. 1917 год.**

НА НЕЗАБРАВИМИТЕ БОРЦИ,
СЛАВНО ПАДНАЛИ
ЗА ОБЕДИНЕНИЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ
БЛАГОГОВЪЙНО ПОСВЕЩАВА

АВТОРЪТЪ.

I.

ЕПОХА НА ХУННО-БЪЛГАРСКОТО
НАДМОЩИЕ
(679—852)

Прѣдговоръ

“История на българската държава прѣзъ срѣднитѣ вѣкове” ще обхваща историята на българския народъ отъ VII. до XIV. вѣкъ включително и ще състои отъ три тома, които ще съдържатъ:

1. История на Първото българско царство въ две части: а) Епоха на хунно-българското надмощие и б) Епоха на славѣнизацията на българската държава.

2. България подъ византийско владичество: а) Епоха на възстанията и б) Епоха на еллинизацията.

3. История на Второто българско царство въ двѣ части: а) Епоха на обединението на българитѣ и най-голѣмото разширение на държавата и б) Епоха на постепенното падане на държавата и загубването на политическа и църковна независимостъ.

Излизайки съ настоящата книга, считаме за нужно да изтъкнемъ тукъ, че за изходна точка на изложението ние взехме двѣ главни и основополагащи помежду си събития въ историята на Балканския полуостровъ, които сж легнали въ

основата при образуването на нашата народност и и държава. Това сж : заселението и закрѣпата на славѣнитѣ на Балканския полуостровъ и 2. основанието на българската държава въ сѣверната частъ на сжщия полуостровъ.

Тия двѣ събития, които послѣдвали едно слѣдъ друго и били тѣсно свързани помежду си, дадоха окончателната етническа физиономия на Балканския полуостровъ — славѣнска, туриха началото на първата трайна политическа единица въ него — българска и създадоха новъ културно-исторически типъ въ юго-източна Европа — славѣно-български.

И тъй двата етнически елемента — славѣнски и български, които играли главна роля въ споменатитѣ двѣ събития, послужили като основа за възникването на славѣно-българската държава и народностъ, при което първиятъ далъ контингента и силата, а вториятъ — организацията и името на тая държава и народностъ. Нѣма съмнение, че тоя етнически дуализъмъ, който се явява при основанието на държавата и се задържа почти два вѣка слѣдъ това, не е могълъ да изчезне тъй скоро и беслѣдно, за да се образува една народностъ въ една държава, особено като се взематъ въ внимание разнитѣ функции, които сж изпълнявали презъ първитѣ два вѣка отъ една страна българитѣ като властваща нация, а отъ друга — славѣнитѣ като съюзническо племе, което въ името на общитѣ политически интереси е признавало върховната власть на българския ханъ.

Прѣзъ тая първа епоха, която ние ще наречемъ епоха на хунно-българското надмощие, бъл-

гаритѣ — основатели и организатори — сполучили да удържатъ властѣта въ ржцѣтѣ си и да поддържатъ все още азиатския характеръ на държавата. Обаче българскитѣ ханове, прѣслѣдвайки своитѣ политически и държавни интереси, сами сж подготвяли почва за постепенното сливане на българи съ славѣни. Идеята, че българската държава ще може да се засили и да запази независимостѣта си както отъ източната империя, тъй и отъ другитѣ по-силни съсѣди, само ако българскиятъ господарь се яви като освободителъ и обединителъ на балканскитѣ славѣни, — идея, която била завѣщана още отъ основателя на държавата и която отпослѣ станала основенъ принципъ въ държавната политика на всички по-сетнѣшни мощни и прѣдприемчиви български господари, — тая идея вече турила начало за сближение и съплѣтяване на двата етнически елемента. Но отъ друга пѣкъ страна съ засилването на славѣнския елементъ, отъ който зависѣла мощѣта на държавата, възниквалъ, дори се налагалъ и въпросътъ за точното опрѣдѣляне политическото и правно положение на славѣнитѣ, които, съзнавайки своето значение въ държавата, не могли да останатъ безучастни въ управлението на страната.

Подъ натиска на тия две държавно-обществени течения, отъ които зависѣло съществуването на държавата, българскитѣ ханове се видѣли принудени да отворятъ пѣтъ на славѣнскитѣ племенни князе къмъ всички длѣжности на държавното управление и да ги турятъ наравно съ българскитѣ боили, макаръ послѣднитѣ и да се явявали като най-консервативна и упорита сила въ случая. Но имало и друга причина, която е подбуждала бъл-

гарскитѣ господари, особено по-енергичнитѣ и по-самостойнитѣ отъ тѣхъ, да прибѣгватъ къмъ такава вътрѣшна политика: това билъ стремежътъ имъ да се освободятъ отъ пълната зависимостъ на българското боилство или болярство, чиято мощъ поради междубоилнитѣ династически борби прѣзъ VIII. вѣкъ достигнала своята кулминационна точка. Противопоставяйки славѣнскитѣ племенни князе на българскитѣ боили, тѣ отъ една страна намалявали силата и значението на послѣднитѣ, а отъ друга, опирайки се на по-многобройнитѣ славѣни, издигали ханския авторитетъ и чрѣзъ това засилвали централната властъ. Това послѣдното се налагало като първо и най-важно срѣдство за уталождане на духоветѣ въ страната и за закрѣпата на държавата, — условия, които сж били тъй необходими за успѣшното водене на борбата по-напрѣдъ за сжществуване, а послѣ и за надмощие, както съ източната империя, тъй и съ другитѣ съсѣди.

По тоя начинъ процесътъ на сливането е вървѣлъ паралелно отъ една страна съ количественото уголѣмяване на славѣнитѣ въ държавата заедно съ разширението на държавнитѣ граници на сѣверъ, югъ, западъ и юго-западъ, а отъ друга — съ постепенното издигане и изравнение на общественно-политическитѣ имъ права съ ония на българитѣ заедно съ признанието на тѣхното значение като важенъ факторъ въ политическо отношение.

Не по-малко важна роля играло въ тоя процесъ и културното влияние на съсѣдната Византия. Това влияние, което се почнало наскоро слѣдъ основанието на държавата, вървѣло по два пжтя, които не сж зависѣли, както се види, единъ отъ

други, но взаимно сж се потъпвали: 1. отъ непосредственото допиране на българитѣ съ империята било чрѣзъ политически, било чрѣзъ търговски сношения — това влияние засегнало само външната страна въ живота на българитѣ, и 2. при посрѣдството на славѣнитѣ въ държавата, които чрезъ християнската вѣра, която почнала още отъ VII. вѣкъ да пуца корени между тѣхъ, се явявали истински носители и разсадители на византийската култура. Християнството било най-мощното оржие за славѣнитѣ въ борбата имъ съ българитѣ за политическо и социално равенство въ държавата; чрѣзъ него славѣнитѣ се домогвали да получатъ достъпъ въ ханския дворъ и до висшето управление на страната, но заедно съ него тѣ прокарвали и принципитѣ на византизма, които постепенно обхващали вътрѣшния животъ на българска държава и чрѣзъ тѣхъ малко по малко славѣнизирали държавата въ формата на византийския монархизъмъ съ всичкитѣ му права и прерогативи. Последниятъ въпрочемъ билъ посрѣщнатъ на драго сърдце отъ българскитѣ ханове, защото въ него тѣ намирали още едно сигурно срѣдство, за да се емансипициратъ изобщо отъ боилството и да засилятъ ханската властъ. По тоя начинъ българскитѣ господари пожертвували своята народностъ, за да закрѣпятъ и запазятъ властѣта въ ржцетѣ си, а славѣнитѣ, макаръ и да взели надмощие етническо въ държавата и политическо въ управлението, обаче принудени били да пожертвуватъ своята демократическа уредба и да приематъ прокарания и закрѣпенъ отъ българитѣ монархизъмъ.

Въ настоящата книга основната задача е: да се прослѣди, какъ е вървѣлъ процесътъ за сливането

на двата етнически елемента — български и славънски въ всичкитѣ негови прояви, до колкото тѣ се поддаватъ на изучване при съществуващия днесъ материялъ, наредъ съ политическитѣ събития както вътрѣ въ страната, тъй и въ външнитѣ отношения съ съсѣдитѣ, като се отбѣлѣжатъ главнитѣ фази въ развитието на самия процесъ и се изтъкнатъ факторитѣ, които сж спомагали или прѣчили на неговия вървежъ.

София, 1. мартъ 1917 год.

Въведение.

Славѣно-византийскитѣ отношения на Балканския полуостровъ до срѣдата на VII вѣкъ.¹⁾

Къмъ края на V. вѣкъ славѣнитѣ, които се дѣлѣли на два клона — *западенъ* или собствено *славини* и *източенъ* или *анти*, заемали вече цѣлата страна на сѣверъ отъ срѣдни и долни Дунавъ, а отъ началото на VI. вѣкъ тѣ почнали своитѣ чести нахлувания въ ромейскитѣ провинции на Балканския полуостровъ. На по-голѣми или по-малки отреди славѣнитѣ преминавали Дунавъ и се прѣскали въ разни посоки по полуострова: едни отъ тѣхъ опустошавали източната му половина — Тракия, други западната — Иллирия; едни достигали до устието на р. Места, а други си пробивали пъть въ централнитѣ области на полуострова, като имали намѣрение да се добератъ до Солунъ, а други пъкъ тѣлпи насочвали движенията си прѣзъ Одринъ къмъ столицата на империята и достигали до Анастасиевата стѣна.

Доколкото може да се сѣди по описанията на тия нападения, славѣнитѣ на първо време нѣмали строго опрѣдѣлени заевователни цѣли: тѣхъ, както и прѣдшественицитѣ имъ варвари, сѣ ги привличали баснословнитѣ разкази за богатствата на империята. Затова първитѣ имъ нахлувания сѣ прѣдставени отъ съврѣмenniцитѣ чисто грабителски, и главната

¹⁾ *Литература*: R. Roesler, Über den Zeitpunkt der slawischen Ansiedlung an der unteren Donau. Sitz Ber. W. Akad. Bd. 73 (1873), S. 77-126 — М. Дриновъ, Заселение Балканскаго полуострова Славянами, Съчинения, т. I, София, 1909, стр. 227 и сл. — М. Соколовъ, Изъ древней исторiи Болгаръ, Петроградъ, 1879, стр. 40 и сл. — А. Л. Погodynъ, Изъ исторiи славянскихъ передвиженiй, Петроградъ, 1901, стр. 49 и сл. — Ст. Станоjeвић, Византија и Срби, кн. I, (1903), стр. 133 и сл.; кн. II, (1906), стр. I и сл. — L. Niederle, Slovanské starožitnosti, Díl II (1906), str. 174 и сл. и 400 и сл. — К. Јуречек, Историја Срба, прев. Ј. Радонић, Београд, 1911, стр. 78 и сл.

имъ цѣль съставляли градоветъ и богатитѣ центрове. При това се забѣлѣзва едно твърдѣ любопитно явление: славѣнитѣ прѣминаватъ почти цѣлата сѣверна часть на полуострова, и нападенията и грабежитѣ имъ ставатъ главно въ южнитѣ и западни области, т. е. въ ония мѣста, които сж били най-малко засегнати отъ опустошенията на прѣднитѣ епохи, и дѣто населението, като бѣгало прѣдъ по-раншнитѣ опустошители, главно се било съсрѣдоточило, а това ясно посочва, въ какво жалко положение се намирали въ даденото врѣме сѣвернитѣ провинции на полуострова. Славѣнитѣ опустошавали и плячкосвали всичко, каквото имъ се попадало по пътя, и слѣдъ това пакъ се връщали или сж бивали принудени отъ ромейскитѣ пълководци да се връщатъ въ живѣлищата си отвѣдъ Дунавъ, като откарвали съ себе си и много плѣнници отъ мѣстното население.

При такъвъ единъ характеръ на първитѣ славѣнски нападения цариградското правителство не било доволно отъ новитѣ си безпокойни съсѣди и всѣкакъ залѣгало да ги прѣкрати, но отъ друга пѣкъ страна то не било въ състояние да постигне това свое желание. Както е извѣстно, Юстинианъ I (527—565), водѣйки ожесточени войни въ Италия съ готитѣ, на изтокъ въ Азия — съ перситѣ, а въ Африка — съ вандалитѣ, отначало съвсѣмъ не прѣдполагалъ, че такава страшна опасность могла да се яви отъ сѣвернитѣ граници на империята, и затова послѣднитѣ били малко обезпечени; по-сетнѣ пѣкъ, прѣзъ втората половина на царуването си, той правѣлъ разпоредби, несъразмѣрни една съ друга: като разходвалъ голѣми суми за разни постройки, той намалявалъ армията и въ крѣпоститѣ оставялъ такива гарнизони, които не били способни да се борятъ съ буйнитѣ тѣлпи на сѣвернитѣ врагове; най-послѣ, самата страна, разорена, опустошена и обезлюдена отъ прѣдишнитѣ варварски нахлувания, така сжщо не била въ състояние да окаже нужния отпоръ. Едничкото срѣдство за Юстиниана I било чрѣзъ самитѣ варвари да се защити и избави отъ тѣхъ. Затова и поселенията на славѣнитѣ прѣзъ тоя периодъ сж били по-скоро случайни и ставали не толкова по тѣхно желание, колкото поради самитѣ отношения на Византия спрѣмо тѣхъ и поради вжтрѣшната културна сила на византинизма, който тѣй силно и магически действувалъ върху новитѣ народи.

Политиката на Юстиниана I била сега да привлече варваритѣ на своя страна и съ тѣхна помощъ да отблъсва съплеменнитѣ имѣ. За тая цѣль най-първо той набиралъ войници — наемници отъ тѣхъ, като имѣ давалъ, вѣроятно, мѣста за поселение. Още отъ началото на неговото царуване ромейската армия се попълвала отъ славѣни, които се сражавали въ редоветѣ на императорскитѣ войски въ Италия и въ Азия; най-добритѣ и храбри Юстинианови пълководци били славѣни, които съ еднаква вѣрностъ и ревностъ служили на императора и отивали противъ враговетѣ на империята, били тѣ тѣхни съплеменници, или пъкъ отъ друга народностъ. По-нататѣкъ Юстинианъ I отъ една страна влизалъ въ съюзъ съ едни отъ тѣхъ, напр. съ антитѣ, надѣвайки се чрѣзъ това да ги подчини на своето политическо влияние, а отъ друга — въоръжавалъ едни срещу други, славини противъ анти и обратно, съ намѣрение, очевидно, 1. да ги увлѣче въ вжтрѣшни раздори и чрѣзъ това да ги ослаби и 2. да принуди побѣденитѣ да потърсятъ неговата защита, като му се отдадатъ въ пълно разположение.

Освѣнъ тия чисто дипломатически мѣрки за противодействие на славѣнитѣ Юстинианъ I е употребявалъ и други срѣдства. Още прѣзъ първитѣ години на царуването си той почналъ да укрѣпява дунавската линия, като строилъ по Дунавъ нови крѣпости и възобновявалъ стари, назначението на които било, очевидно, противъ славѣнскитѣ нападения; обаче по-сетнѣ, когато се убѣдилъ въ безсилието на тая естествена прѣграда, той прокаралъ навжтрѣ на полуострова още двѣ такива линии отъ укрѣпления, а така сжщо издигалъ и много други крепости въ разни мѣста, особено около планинскитѣ проходи. Цѣльта на тия вжтрѣшни крѣпости е ясна: отъ тѣхъ той мислилъ да държи въ страхъ и покорностъ всички ония отъ славѣнитѣ, които се били вече поселили на полуострова, но които не се поддавали на неговата политика и не искали да признаятъ императорската власть, и, като отбивалъ нападенията имѣ противъ голѣмнитѣ центрове, да не имѣ позволява да заседнатъ въ тѣхъ и да образуватъ държава въ държава.

Но, когато всички тия мѣрки и срѣдства се оказали малко ефикасни въ борбата съ славѣнитѣ, Юстинианъ I рѣшилъ да прибѣгне къмъ външна помощъ — къмъ турското

племе *авари*. Мжно може да се каже, каква цѣль е гонилъ тоя императоръ, когато приемалъ тѣй охотно прѣдлаганитѣ отъ аваритѣ военни услуги. Мислилъ ли е той, че нашествието на тия варвари въ славѣнскитѣ земи отвждѣ Дунавъ ще избави завинаги империята отъ нападенията на славѣнитѣ, или че то ще ги доста омалоуми, и послѣ самъ да довърши почнатото отъ тѣхъ, ние не знаемъ. Едно обаче е несъмнено, а именно, че съюзътъ на Юстиниана съ аваритѣ билъ насоченъ колкото противъ другитѣ врагове на империята — хунно-българитѣ, които така сжщо громѣли балканскитѣ провинции въ това врѣме, толкова и противъ славѣнитѣ. Затова както едната, така и другата отъ посоченитѣ по-горѣ възможности могатъ да се смѣтатъ като срѣдства за изпълнението на прѣдначертания му планъ, защото, споредъ думитѣ на Менадра, „побѣдятъ ли аваритѣ, или бждатъ побѣдени, и въ едина, и въ другия случай ползата ще бжде на страната на ромеитѣ“.

И наистина, ако той е мислилъ, че аваритѣ съ нашествието си, а може би и съ покорението на отвждунавскитѣ славѣни ще ги принудятъ да оставятъ империята на мира, то ясно става, че императорътъ е разчитвалъ, какво или славѣнитѣ, притѣснени отъ новитѣ азиатски завоеватели, за да избѣгнатъ аварското иго, ще се обърнатъ за покровителство и съ просба да имъ се позволи да се поселятъ на византийска територия, както въ подобни случаи сж правили други народи въ прѣднитѣ епохи, напр. готитѣ при хунското нашествие, или пѣкъ, като стане въ мирни и съюзнически отношения съ аварския хаганъ и го упжти къмъ западъ, ще бжде въ положение самъ да държи славѣнитѣ въ респектъ прѣдъ империята; ако ли пѣкъ цѣльта му е била да ги омалоуми само и да ги разкъса и слѣдъ това вече съ силата на оржжието да ги принуди да прѣкратятъ нахлуванията си, то и тогава, несъмнено би могълъ да осжществи плана си, като ги разсели по свободнитѣ земи на полуострова, но вече като покоренъ народъ, като роби. Обаче събитията не оправдали надеждата на Юстиниана I.

Аварското нашествие, наистина, било разорително и пагубно за отвждунавскитѣ славѣни, но тѣхната зависимостъ отъ аваритѣ не била тѣй трайна, както се прѣдполагало, па и тя си имала добритѣ сетнини за самитѣ славѣни. Прѣди

всичко страхът и омразата къмъ общия врагъ и потисникъ спомогнали да се развие у тѣхъ чувството на тѣхното племенно единство и да възбуди стремежъ къмъ взаимна поддръжка. Затова слѣдъ аварското нашествие славѣнитѣ дѣйствували противъ империята по цѣли племена и то не само отдѣлно, но и съвмѣстно нѣколко такива племена. Не за отдѣлни отреди или тѣлпи славѣнски говорятъ вече свърѣменнитѣ византийски извѣстия, а за движения на цѣли народни маси. Отъ друга пкъ страна сжщото това аварско нашествие, чиято цѣль и причина, разбира се, не сж останали неизвѣстни за славѣнитѣ, разкрило прѣдъ очитѣ на послѣднитѣ военнитѣ цѣли и домогвания на византийското правителство. Славѣнитѣ не се забавили да обвинятъ ромейскитѣ за всички злини, които тѣ потърпѣли отъ аваритѣ, а въ самата Византия да видятъ своя заклетъ врагъ. Затова, щомъ бурята минала и отношенията на дакийскитѣ славѣни къмъ аварския хаганъ станали до извѣстна степенъ опрѣдѣлени, славѣнскитѣ нахлувания отъ отвждъ Дунавъ веднага се възобновили въ балканскитѣ провинции на империята.

Въ нападенията на славѣнитѣ отъ това врѣме не се забѣлѣзва вече само единъ стремежъ да задоволятъ жаждата си за богатства; това не сж били вече разбойнишки грабежи на отдѣлни отреди, които нападали безъ всѣка дисциплина и военна уредба, а цѣли войни, водени по всички правила на свърѣменното военно изкуство. Славѣнитѣ сега не само кръстосвали по цѣлия полуостровъ и завземали земи, тѣй че свърѣменниците се оплаквали, какво тѣ „заседнали и мируватъ въ ромейскитѣ провинции безъ грижи и страхъ“, но още, ползувайки се отъ това, че империята била завзета съ усилената борба противъ перситѣ, и че ромейскитѣ войски били съсрѣдоточени на изтокъ, тѣ водили цѣли войни и обсаждали такива важни центрове и богати градове, какъвто билъ Солунъ. Славѣнитѣ се явявали сега не само да опустошаватъ надлъжъ и ширъ полуострова, като разорявали градове и селища и, слѣдъ като награввали голѣма плячка, да се връщатъ обратно отвждъ Дунавъ, но и рѣшили да се закрѣпятъ върху почвата на завзетитѣ отъ тѣхъ земи и да завладѣятъ такива пунктове, отдѣто биха могли постоянно и здраво да се защищаватъ и да пазятъ своята независимостъ; тѣ като че ли се завзели съ задача да унищожатъ всичко визан-

тийско, всичко неславънско, и нахлували въ центра на еллинизма — старата Еллада и островитѣ ѝ само и само да покажатъ, че тѣхната цѣль била както да завзематъ земи на полуострова за поселение, тѣй и да закрѣпятъ върху тѣхъ своето право за владѣние.

Но какъ е погледнала Византия на новитѣ поселенци? Цариградското правителство не е могло вече да се отнася къмъ славѣнитѣ тѣй, както и по-прѣди, когато ромеитѣ имали работа само съ отдѣлни грабливи отреди. Сега славѣнитѣ на племена прониквали въ всичкитѣ краища на полуострова и не само заплашвали да прѣмахнатъ византийската властъ, но и застрашавали самияцентъръ на империята — Цариградъ. При това положение на работитѣ императорското правителство било принудено да помисли за отбрана отъ сѣверния си опасенъ врагъ. Докато траелъ на първо врѣме съюзътъ съ аваритѣ, императоръ Тиверий II (578—582) си послужилъ съ тѣхъ противъ славѣнитѣ и ги насочилъ въ тѣхната страна отвъдъ Дунавъ, като ималъ предъ видъ, споредъ думитѣ на Менандра, че „разорителитѣ на ромейскитѣ области, отвлѣчени отъ собственитѣ си бѣди, ще се застѣпятъ за родната си земя, и отъ желание да ѝ помогнатъ, ще прѣстанатъ да грабятъ ромейската“. Но аварскиятъ хаганъ срѣщналъ отчаенъ отпоръ и не можалъ да оправдае възлаганитѣ на него надежди. По-сетнѣ, когато отношенията между ромеи и авари се обърнали отъ съюзнически въ враждебни, опасността за империята се още повече усилила, понеже славѣнитѣ почнали вече да нападатъ или едноврѣменно, или въ съюзъ съ аваритѣ, на що не малко помогнали и непрѣкъснатитѣ войни съ перситѣ.

Това време е било най-тежко за Византия. Докато аваритѣ нападали сѣверо-западнитѣ покрайнини на империята, славѣнитѣ продължавали да върлуватъ на полуострова. Ето какъ описва тѣхнитѣ действия съврѣмениятъ църковенъ историкъ, сириецъ Иванъ Ефески: „На третия година отъ царуването на Тиверия побѣдоносни (581), проклетиятъ славѣнски народъ потегли и нахлу по цѣла Еллада, въ околноститѣ на Солунъ и по цѣла Тракия. Тѣ завоеваха много градове и укрѣпени мѣста, опустошаваха, палѣха, грабѣха страната и я завладѣваха; тѣ се поселиха въ нея безъ страхъ, като че ли тѣмъ принадлежи. Това се продължаваше

четири години, докато императорът бѣ завзѣтъ съ войната противъ перситѣ и изпращаше всичкитѣ си войски на изтокъ; поради това тѣ (славѣнитѣ) свободно се разпореждаха въ страната, докато Богъ ги изгони. Тѣхнитѣ грабежи се простираха до самата външна стѣна; всички императорски стада станаха тѣхна плячка; до сега (584 г.) тѣ сѣдятъ и мируватъ въ ромейскитѣ провинции безъ грижи и страхъ, като грабятъ, убиватъ и палятъ; тѣ сж разбогатѣли, притежаватъ злато и сребро, цѣли стада отъ коне и оржжие; по-добъръ отъ самитѣ ромеи се научиха да воюватъ". Къмъ това врѣме (между 581 и 584) се отнася първата война на словѣнитѣ противъ Солунъ. Въ слѣдната (585) славѣнитѣ отново нахлули на полуострова и стигнали пакъ до Дългата стѣна. Макаръ и да били отбити, но въ 586 год. тѣ се нахвърлили на Тракия и, слѣдъ като потърпѣли поражение при Одринъ, насочили опустошенията си въ Еллада. Прѣзъ тая година (586) славѣнитѣ обсаждали втори пѣтъ Солунъ заедно съ аваритѣ, дѣто действували вече като напълно организирана войска, снабдена съ всѣкакви военни машини и орждия. Обаче тая обсада не траела дълго врѣме; като прѣстояли седемъ дена подъ стѣнитѣ на Солунъ, славѣнитѣ се върнали назадъ. На какви условия е станало снемането на обсадата и оттеглянето отъ града, агиографътъ на св. Димитра мълчи; очевидно, славинитѣ побързали да се защитятъ отъ антитѣ, които, подбудени отъ роментѣ, нападнали тогава славинската земя и я опустошили. Но и при все това цѣли тѣлпи славѣни останали при Солунъ и дори искали да ги пуснатъ въ града.

Всички тия успѣхи на славѣнитѣ на полуострова дали най-сетнѣ да разбератъ въ Цариградъ, че империята ще може да бѣде защитена отъ тѣхъ съ успѣхъ, ако правителството сполучи да обезпечи съ миръ другитѣ ѣ граници. Затова императоръ Маврикий (582—602) залѣгалъ да склучи миръ съ авари и перси, въ което сполучилъ едва около 592 г., отъ когато съсрѣдоточилъ всичкото си внимание противъ славѣнитѣ.

Като считалъ за безполезно да води партизанска война съ славѣнскитѣ племена, които се били вече настанили и се разпореждали по цѣлия полуостровъ, понеже тѣ всѣкога могли да получатъ подѣръжка отъ дакийскитѣ си

съплеменници, Маврикий рѣшилъ да прѣнесе военнитѣ дѣйствиа право въ страната на послѣднитѣ, отвѣдъ Дунавъ, и, слѣдъ като имъ нанесе рѣшителенъ ударъ въ самия имъ центъръ, да може по-сетнѣ да се разправи по-лесно съ балканскитѣ славѣни. Тоя планъ на Маврикия почивалъ на това, че той, като добъръ стратегъ, не допушалъ, какво ромейската военна дисциплина нѣма да устои противъ дивитѣ и нестройни тѣпи на варваритѣ; обаче славѣнитѣ въ това врѣме владѣли военното изкуство, като вече се забѣлѣза, не по-лошо отъ самитѣ ромей, както тѣ показали това при своитѣ обсади на Солунъ и както признаватъ това и самитѣ съврѣменници. Освѣнъ това Маврикий изпусналъ изъ-предъ видъ и това още, че главната сила на тоя неприятель тогава се намирала не на сѣверъ, а на югъ отъ Дунавъ, по цѣлия полуостровъ, и че, ако да бѣ побѣдилъ дакийскитѣ славѣни, то това надали би донесло нѣкоя сжществена полза за империята, защото Византия рано или късно трѣбало да отстѣпи полуострова на славѣнитѣ.

Тѣй или инѣкъ, но Маврикий, колкото и да се въодушевлявалъ отъ идеята за спасението на ромейскитѣ владѣния на полуострова отъ славѣнитѣ, все пакъ не можалъ да постигне цѣльта си: походитѣ, прѣдприети отъ двамата му пълководци, Прискъ и Петъръ, които наистина проникнали въ страната отвѣдъ Дунавъ и нанесли нѣколко поражения на славѣнитѣ, се свършили съ пълна несполука; напротивъ, тѣ още повече изтощавали силитѣ на империята, особено поради честитѣ бунтове въ войската, и още повече враждебно настрѣйвали славѣнитѣ противъ Византия, понеже въ това тѣ виждали нейната слабостъ. А между това славѣнскитѣ прѣселенци били твърдѣ многобройни и заемали почти цѣлото пространство отъ Дунавъ до Пелопонесъ, отъ Адриатическо море до Черно; ала тѣ все още оставали безъ всѣко опрѣдѣлено мѣсто за поселение и безъ установени отношения спрѣмо империята. Византийското правителство трѣбало да помисли тѣкмо за тия отношения спрѣмо варваритѣ.

Обаче въ царуването на узурпатора Фока (602 — 610) не било прѣдприето нищо противъ или спрѣмо славѣнитѣ, защото освѣнъ кървавитѣ смутове въ самата столица, страшната смъртоносна язва и други физически бѣдствия, които се струпали върху империята, избухнала твърдѣ опасна

война съ перситѣ. Едновременно и аваритѣ веднага слѣдъ свалянето на Маврикия възобновили нахлуванията си въ Тракия. Славѣнитѣ така сжщо не останали спокойни. Споредъ свидѣтелството на Ивана Никиуски (2-та половина на VII в.), въ 609 г. ромейскитѣ провинции били оплячкосани отъ варвари, чужди народи и аваритѣ, градоветѣ разрушени, и жителитѣ откарани въ робство; „единъ само Солунъ билъ пощаденъ, защото стѣнитѣ му били твърдѣ яки и, благодарение на Божието покровителство, чуждитѣ народи не сполучили да (го) завладѣятъ; но цѣлата му областъ била обезлюдена“. Това било нова (трета) обсада на Солунъ, въ която вземали участие почти всички славѣнски племена, които се били вече поселили въ Македония, Тесалия и Епиръ. Солунъ билъ обсаденъ отъ суша и море, но слѣдъ като били отбити, славѣнитѣ повикали на помощъ аварския хаганъ. „Не трѣбва да се допусне, казвали славѣнскитѣ пратеници на хагана, щото въ туй врѣме, когато сж опустошени всички градове и области, единъ само тоя градъ (Солунъ) да остане цѣлъ и да приема бѣженцитѣ отъ брѣговетѣ на Дунавъ, отъ Панония, Дакія (прибрѣжна), Дардания и отъ другитѣ провинции и градове“. Обаче и тоя съюзъ не постигна цѣльта: хаганътъ, който се явилъ подъ Солунъ съ многобройна войска отъ своитѣ авари, славѣни, българи и други народи, не можалъ да продължи обсадата. Слѣдъ 30 дена неприятелитѣ съ подаръци били склонени да сключатъ миръ и да отстъпятъ, като при това отвлечали въ плѣнъ мѣстното население. Съгласно съ условията на тоя миръ славѣни останали да живѣятъ мирно около Солунъ а хаганътъ, като отпусналъ плѣнниците за откупъ, върналъ се пакъ въ Панония.

Не по-малко благоприятно за славѣнитѣ било и управлението на императоръ Ираклия (610—641), който прѣкаралъ царуването си въ постоянни жестоки войни съ перси, авари и араби, тъй че нѣмалъ е врѣме и срѣдства да помисли за какъвто и да било отпоръ противъ славѣнитѣ. Отъ оскѣднитѣ за това врѣме извѣстия може да се заключи, че тѣхнитѣ движения и нападения се ограничавали само по полуострова: така въ 611 г. славѣнитѣ одържали побѣда надъ ромейски войски нѣйдѣ при Дунавъ и страшно опустошили тия покрайнини; въ 614 г. тѣ отнели отъ ромейтѣ

Гърция; въ 622 г., докато аваритѣ грабили околноститѣ на Цариградъ и оплѣнявали много градове въ Тракия, славѣнитѣ отъ Гърция прѣдприемали грабителски походи на своитѣ лодки-однодрѣвки по Бѣло море и достигали до о-въ Кипъръ, а въ 626 год. тѣ взели дѣятелно участие съ своята импровизирана флотилия въ знаменита обсада на Цариградъ като съюзници на авари и перси. Обаче голѣмата катастрофа, която постигнала съюзницитѣ при столицата, засегнала и флотилията на славѣнитѣ и за извѣстно врѣме значително ослабила тѣхната морска сила.

Изглежда, че къмъ това врѣме се завършило прѣселението на славѣнитѣ на Балканския полуостровъ, защото за нѣкои нови славѣнски нападения отъ отвѣждъ Дунавъ ние не знаемъ, освѣнъ за поселенито на сърбо-хърватитѣ въ сѣверо-западния кѣтъ на полуострова, което станало не безъ участието на византийската политика: въ силата на сключения въ 629 г. съюзъ съ франкския краль Дагоберта (628—639) Ираклий приелъ хърватитѣ и сѣрбитѣ и имъ далъ мѣсто за поселение въ прѣдѣлитѣ на империята, само защото тѣ се съгласили да признаватъ върховната властъ на византийския императоръ и се задължили да задържатъ варварскитѣ движения отъ сѣверо-западъ. Другитѣ обаче славѣнски племена отъ *славино-антската* група, които и по произходъ, и по езикъ, и по политически интереси нѣмали нищо общо съ сърбо-хърватитѣ и които слѣдъ такава дълга и кървава борба съ ромеитѣ се били вече настанили въ империята въпрѣки византийската политика, станали или поне тѣ се считали за пълни господари въ новитѣ си живѣлица. И цариградското правителство било принудено най-сетнѣ да имъ отстъпи безнаказано цѣлия полуостровъ, безъ да опрѣдѣли строго своитѣ политически отношения къмъ тѣхъ.

Но една само тая отстъпка не могла да осигури за империята пълна безопасность отъ страна на новитѣ поселенци. Поселението на славѣнитѣ подъ стѣнитѣ, тѣй да се каже, на самата византийска столица при тѣхната многобройность и воинственность не е могло да не внушава въ Цариградъ страхъ, а всѣко едно обединение на тия многобройни племена подъ една властъ противъ волята на самата Византия — да не застрашава императорската властъ изобщо на Балканския полуостровъ. Освѣнъ това самата отстъпка на

полуострова, споредъ тогавашнитѣ понятия на ромеитѣ, не е могла да бжде направена така лесно отъ тѣхна страна, както би трѣбвало да се очаква. Защото ромеитѣ продължавали винаги да считатъ за свои завзетитѣ отъ варваритѣ провинции, ако послѣднитѣ по-рано сж влизали въ територията на империята, и само тогава признавали, че тѣ принадлежатъ на варваритѣ, когато тия влизали въ федеративни отношения спрѣмо империята, което отъ ромейско гледище означавало така сжщо зависимостъ. За да се приложи тоя принципъ на византийската политика и чрѣзъ това да се отстрани опасността, на императорското правителство надлежало тепърва да опрѣдѣли политическитѣ отношения на империята спрѣмо балканскитѣ славѣни, които би трѣбвало да признаятъ поне върховната власть на императора.

Както изглежда, първоначално въ Цариградъ сж мислили, че подчинението на славѣнитѣ ще може да бжде постигнато по миренъ начинъ, чрѣзъ изкустно прилагане на староримския принципъ „divide et impera“, който намиралъ добра почва въ тѣхната политическа разцѣпеностъ, и чрѣзъ покрѣстването имъ, особено слѣдъ несполучливитѣ имъ борби за завладѣването на Солунъ, задъ крайната цѣль на което очевидно се е криелъ стремежъ къмъ основание на независима държава. Обаче това би било възможно да стане само въ ония области, дѣто грѣцкиятъ елементъ е билъ силенъ и гърцитѣ сж [могли непосредно да влияятъ културно върху славѣнитѣ, а именно въ южната частъ и въ приморскитѣ области на полуострова. Но въ другитѣ части, особено въ срѣдната и сѣверната, дѣто грѣцкиятъ елементъ билъ съвсѣмъ незначителенъ, ако не и съвсѣмъ унищоженъ още отъ по-рано, и византийското влияние било твърдѣ слабо, и дѣто запазилиятъ се романизованъ елементъ билъ не по-малко враждебно настроенъ противъ византийската власть, тамъ подчинението на славѣнитѣ не е могло да стане по миренъ начинъ, защото тѣ сж гледали на завзетитѣ отъ тѣхъ земи не като на доброволно тѣмъ отстъпени отъ византийското правителство, а като на завоевана отъ тѣхъ територия, като на свои собствени. Това най-добрѣ доказва прѣдприетиятъ още отъ прѣмника на Ираклия, императоръ Констанса II (641—668), въ 658 г. походъ противъ „Славиния“, — така се е наричала вече страната на западъ отъ р. Струма и въ областъта на

р. Вардаръ, — походъ, който се е свършилъ съ усмиряване на известна частъ отъ македонскитѣ славѣни и съ откарване на не малкъ брой отъ тѣхъ въ плѣнъ. Какви причини сж прѣдизвикали тоя походъ, който се явява и като първъ опитъ за подчинението на славѣнитѣ подъ властѣта на Византия, ние не знаемъ; обаче неговиятъ резултатъ вече показва, доколко тѣ били готови съ оржжие да защищаватъ своята независимостъ. Освѣнъ това тѣхъ (славѣнитѣ) не ги е привличала Византия вече затова, защото тѣхната обществена наредба съвсѣмъ не се схождала съ общественото устройство на ромейската империя: тѣ лесно не биха промѣнили свободния си демократиченъ строй съ самостойна община за византийския монархизъмъ, въ чийто държавенъ принципъ националността имала твърдѣ малко значение и задъ който се криели крѣпостничеството и колонатътъ. Естествено, при такава голѣма разлика въ цѣлитѣ и стремежитѣ на двѣтѣ страни не е могло да стане никакво споразумѣние между тѣхъ. Една отъ тѣхъ, рано или късно, трѣбвало да отстъпи мѣсто на другата, и не е мжно да се прѣдвиди, коя отъ тѣхъ би излѣзла побѣдителка.

Нѣма никакво съмнѣние, че колкото благоприятни и да били културно-историческитѣ условия въ страната, дѣто се били поселили балканскитѣ славѣни, все пакъ послѣднитѣ не би били въ състояние да окажатъ голѣмъ отпоръ срѣщу силата на оная наслѣдвана отъ вѣкове римско-византийска цивилизация, чието най-силно оржжие било християнството и на чието въздѣйствие се поддавали и най-мощнитѣ етнически елементи. И балканскитѣ славѣни, при своята разцѣпеностъ, не биха могли да избѣгнатъ това въздѣйствие, което почнало да се проявява твърдѣ отрано въ ония мѣста, дѣто грѣцкиятъ елементъ билъ най-силенъ. Това най-добрѣ може да се види въ сждбата на пелопонескитѣ, тесалийски и епирски славѣни: тѣ, колкото и многобройни да били, съ течение на врѣмето се обърнали на гърци. Наистина, запазването народността на славѣнитѣ въ Македония, Тракия и въ двѣтѣ Мизии — горня и долня, които и по произходъ, и по езикъ принадлежали и принадлежатъ къмъ една и сѣща група, — къмъ *славяно-антската* (въ противоположностъ на *сърбохърватската*), получила отпослѣ името *българска*, — казваме, запазването народността на тия славѣни се обяснява

съ това, че тукъ, на нашия полуостровъ, романското и еллинското културно-политически влияния се кръстосвали и чрѣзъ това се взаимно ослабвали; обаче съ врѣме и тѣхъ, несъмнѣнно, би ги постигнала сжщата участь, каквато била оная на пелопонескитѣ и тесалийски славѣни, ако би били останали разединени поданици на Византия. Послѣдната съ силата на оржието и на културното си влияние малко-по-малко би ги погълнала и прѣтопила между другитѣ свои народи, ако не би дошло на помощ на тия славѣни онова пълно съ значение въ нашата история събитие, съ което ъ-врѣме се почнало тѣхното обединение и се турило твърда основа на политическата имъ независимостъ и на по-нататъшното развитие на тѣхната национална самобитностъ. Това толкова важно въ историята на балканскитѣ славѣни събитие било основанието на първата, слѣдъ прѣселението на народитѣ, трайна държава, която възникнала на Балканския полуостровъ тъкмо въ момента, когато византийското правителство почнало да прилага своя планъ за окончателното покорение и подчинение на балканскитѣ славѣни подъ императорската властъ. Но основата на тая държава турило едно неславѣнско племе — *хунно-българитѣ*, които въ силата на развилитѣ се по-сетнѣ събития въ държавата трѣбвало да отстъпятъ първо мѣсто на славѣнитѣ и да се прѣтопятъ въ тѣхъ, като имъ оставили само своето име.

История на хунно-българитѣ отъ появата имъ въ Европа до срѣдата на VII. вѣкъ.

1. Първоначалната история на хунно-българитѣ до края на V. вѣкъ.

Първоначалната история на българитѣ несъмнѣнно трѣба да търсимъ въ историята на ония срѣдне-азиатски турски народи, които сж извѣстни подъ общо име *хун-ну* (Hiong-nu, Hiung-nu) въ китайскитѣ лѣтописи и *хунни* (Χουνοί, Οὐννοί, Hunni) у европейскитѣ автори¹⁾, защото често името Βούλγαροι — *българи* у срѣдновековнитѣ писатели се идентифицира съ името Οὐννοί, а у византийскитѣ автори отъ VI. вѣкъ, които повидимому не познаватъ името Βούλγαροι, се приброяватъ къмъ тѣй нареченитѣ Οὐννικὰ ἔθνη тѣкмо такива племена, които по-сетнѣ ставатъ извѣстни подъ име „българи“, както това ще покажемъ по-нататѣкъ.

За първоначалната история на хунскитѣ народи, докато тѣ сж живѣли въ срѣдния Азия по съседство съ китайската империя ни съобщаватъ само китайскитѣ лѣтописи. Поради

¹⁾ Идентичността на китайскитѣ *хун-ну* съ европейскитѣ *хунни* напълнѣтъкъ се приема отъ всички почти ориенталисти за несъмнѣнна. Обаче по въпроса за етническия произходъ на *хун-ну* и *хуннитѣ* за сега съществуватъ четири теории: *монголска*, *турска* (или *тюркска*), *финска* и *славянска*, отъ които, докато послѣдната е съвсѣмъ изоставена като несъстоятелна, първитѣ три по доказателствата и изводитѣ на своитѣ прѣдставители все още стоятъ на становището си. Но и при все това повечето изслѣдователи-ориенталисти усвояватъ турската теория и градятъ своитѣ изводи не толкова върху отдѣлни факти, върху тълкуване на собствени имена, колкото върху общи съображения досежно историческия вървежъ на събитията и групировката на племената. Затова тая теория е най-вече разпространена и може да се каже, че тя си е спечелила вече общо признание въ историческата наука. За същността и значението, както и за доказателствата на всѣка отъ споменатитѣ теории вж. *К. А. Инostrанцевъ*, *Хун-ну и Гунны*, Живая старина, X (1900), стр. 353—386 и 525—564 и посочената тамъ литература.

вжтрѣшни смутове и несполуки въ сблѣскванията си съ Китай, хуннитѣ се раздѣлили на сѣверни и южни. Сѣвернитѣ хунни воювали съ китайцитѣ и съ поддалитѣ се тѣмъ южни хунни до края на I. вѣкъ (ок. 93 г.) сл. Хр., когато държавата имъ се разпаднала, и тѣ били принудени отъ тунгузскитѣ *Сянъ-би* (Sien-pi) да потеглятъ къмъ западъ. Отначало тѣ заседнали твърдо въ степната страна *Юе-банъ* (Jue-ran) (между Тарбагатай и срѣдни Тяньшанъ) и основали тамъ нова държава, за която обаче китайцитѣ не даватъ почти никакви извѣстия. Въ първата четвъртъ на II. вѣкъ сл. Хр. *хун-ну* прѣдприемали още често пѣти нападения чакъ въ провинцията *Шенъ-си* (Sen-si). Още при китайския императоръ Hiao-hlon-ti (ок. 151 г. сл. Хр.) тѣ правили нахлувания на *Хами* (Hami), но отъ тогава вече не се споменуватъ въ китайскитѣ лѣтописи, защото тѣ били принудени отъ *Сянъ-би* повторно да се запятятъ по-нататъкъ на западъ прѣзъ *Кан-юй* (сѣверно отъ срѣдня и долня Сжръ-Дария) и Киргизскитѣ степи къмъ р. Уралъ. Въ първата половина на II. вѣкъ географътъ *Маринъ Тирски* знае хуннитѣ (Χουνοί) вече на европейскитѣ граници, и *Птолемей* (при импер. Марка Аврелий (161—180) иарича р. Уралъ вече съ турското му име Δάτξ = Δάτχ, у Менандра тур. Jajyq.¹⁾

И тъй къмъ срѣдата на II. вѣкъ хунскитѣ народи, движейки се на западъ подъ напора на тунгузитѣ, стигнали до границата между Европа и Азия. Тукъ, източно отъ р. Уралъ, тѣ останали за дълго врѣме. Не по-късно отъ първата четвъртъ на IV. вѣкъ хуннитѣ покорили *аланитѣ* между Волга, Донъ и Кавказъ и стигнали до Азовско море.²⁾ Въ 376 г., както е извѣстно, тѣ прѣкрачили тая прѣграда и, слѣдъ като покорили остъ-готитѣ и отблѣснали вестъ-готитѣ въ прѣдѣлитѣ на източната империя, турили основа на обширната си държава въ днеш. южна Русия; тукъ тѣ се закрѣпили за извѣстно врѣме и разширили властѣта си отъ сѣвернитѣ брѣгове на Черио море на западъ надъ днешно Влашко и източно Маджарско. Прѣзъ първата половина на V. вѣкъ хуннитѣ вече съсѣдѣли съ Византийската империя и почнали да я нападатъ, като си

¹⁾ J. Marquart, Die Chronologie der alttürkischen Inschriften. Leipzig 1893, S. 76. — Н. А. Аристовъ. Замѣтки объ этническомъ составѣ тюркскихъ племенъ и пр. Живая старина, VI (1896), стр. 290—293.

²⁾ Н. Аристовъ, Замѣтки, и. т., стр. 293.

прокарвали път за по-нататъшно движение на западъ, което тѣ извършили на чело съ своя великъ вожда Атила въ петия десетѣкъ на V. вѣкъ, отъ когато се почва новъ периодъ въ историята на западнитѣ хунни.¹⁾

Ако се обърнемъ сега къмъ съдържанието на нашия домашенъ паметникъ, къмъ извѣстния „Именникъ на първитѣ български князе“, ще видимъ, че приведенитѣ тукъ главни факти отъ историята на хуннитѣ прѣзъ периода отъ II. до V. вѣкъ сл. Хр. се сходятъ съ даннитѣ на Именника. За означения въ началото му прѣвъ български господарь, *Авитохолъ*, се дава единъ периодъ отъ 300 лунни години, именно отъ 146 год. до 437 год. сл. Хр.²⁾ Тоя първи въ историята на българитѣ периодъ, чието начало напълно съпада съ появяването на хуннитѣ на границата между Европа и Азия, а краятъ му ясно посочва на друго не по-малко важно събитие въ тѣхната история, а именно на тѣхното разпадане на двѣ самостоятелни държави, както това ще покажемъ по-нататѣкъ, ние ще наречемъ периодъ на *окончателна закрѣпа на българитѣ* въ оная територия, дѣто ги е заварила историята прѣзъ втората половина на V. вѣкъ, а именно на *изтокъ отъ Меотида* (Азовско море) и *р. Танаисъ* (Донъ). Каква е била историята на българитѣ прѣзъ тоя периодъ, ние не знаемъ; не я знаелъ, както се види, и съставителътъ на Именника; сжщо не ни даватъ за нея никакви извѣстия и чуждитѣ извори. Очевидно, тя се крие въ общата история на хунскитѣ народи, защото самото име Βούλγαροι, Bulgari (-es) става извѣстно въ книжовнитѣ извори, както и извѣстия за сждбата на отдѣлни хунски племена почватъ да се срѣщатъ телѣрва слѣдъ потеглянето на Атила къмъ западъ. Слѣдъ това събитие наставатъ и нови политически отношения между хунскитѣ народи въ земитѣ на тѣхнитѣ доскорошни мѣстоживѣлища.

Хунското нашествие въ Европа въ 376 г. увлѣче, както е извѣстно, подирѣ си само хунскитѣ племена отъ западния клонъ, нѣкои отъ които скоро слѣдъ това достигнали до долното течение на Дунавъ и се опитали да поведатъ самостоятелна политика спрѣмо източната империя, ала силната ржка

¹⁾ Вж. *Ст. Станојевић*, Византија и Срби, кн. I, 1903, стр. 82 и сл.

²⁾ Вж. Притурка № 1: Българско лѣтоброение.

на хунските владѣтели можала да ги удържи въ тъй наре-
чения хунски съюзъ, което отчасти ще трѣбва да се постави
въ свръзка съ послѣдвалото наскоро прѣнасяне центъра на
хунската държава по-нататкъ на западъ.¹⁾ Но отъ друга
пкъ страна, когато западнитѣ хунни се впуснали отъ южна
Русия за нови завоевания въ прѣдѣлитѣ по-напрѣдъ на из-
точната империя, а сетнѣ и на западната и скоро слѣдъ това
основали новата си държава по равнинитѣ въ областъта на
р. Тиса и срѣдни Дунавъ, хунскитѣ народи, които по-рано
може би сж влизали въ съюза и сега останали въ областъта
на Черно море, почувствували се съвсѣмъ свободни и, както
се види, се отказали да признаватъ властъта на Атила. Така,
споредъ свидѣтелството на Приска, Атила е можалъ да за-
държи подъ властъта си голѣмия и силенъ народъ *акацифи*
(*Ἀκάτιφοι*), отъ хунски произходъ,²⁾ които сж живѣли въ
Припонтийска Скития заедно съ други народи, само слѣдъ
като назначилъ за владѣтель надъ тѣхъ най-голѣмия си синъ,
послѣ едно несполучливо опитване на ромеитѣ да сключатъ
съюзъ съ тоя народъ въ 448 г..³⁾ Изобщо може да се каже,
че държавата на Атила не се е простирала на изтокъ по-
нататкъ отъ р. Донъ.⁴⁾

¹⁾ Така *Priscus* (HGM, ed. Dindorfii, frg. 1, p. 276) помѣстя на долни Дунавъ хунскитѣ племена *Ἀριλζοβοι*, *Ἰσθιарοι*, *Τουσισσυραε* и *Βασχοι*, които влѣзли въ съюзъ съ ромеитѣ, но още при царь Руа (въ 433 г.) били прину-
дени отново да се присѣдинятъ къмъ хунския съюзъ. [— Cp. *Jordanes* (ed. Mommseni, p. 90), който се е ползувалъ отъ Приска, както самъ това отбѣ-
лзва (ib. p. 89); само у него вм. *Ἀριλζοβοι* стои *Alpidzuri* и веднага слѣдъ
тѣхъ слѣдватъ *Alcildzuri*, които у Приска не намираме. Не е ли повторено
изопачено първото име, или пкъ, като маргинално, е попаднало по-сетнѣ
въ текста?] — Къмъ тия първи хунски племена на Дунавъ ще трѣба да
отнесемъ и племето *Ουρουγούδοι*, които първоначално сж живѣли близу до
Меотида източно, въ сѣсѣдство съ аланитѣ, и въ съюзъ съ готи, ворани и
карпи сж нападали на ромейскитѣ владѣния въ 2-та полов. на III. вѣкъ;
по-сетнѣ обаче, прѣзъ 1-та полов. на V. вѣкъ, тѣ вече се намирали на лѣвния
брѣгъ на Дунавъ [*Zosimos*, който живѣлъ въ срѣдата на V. вѣкъ, като
пише за дѣйствиата на ворани, готи, карпи и *υρουγουνδι* прѣзъ III. вѣкъ,
бѣлѣжи: *γὲνθ δὲ ταῦτα παρὶ τὸν Ἰστρον οἰκοῦντα* — бѣлѣжка, която несъмнѣнно
се отнаси къмъ неговото врѣме, защото както варонитѣ, тъй и готитѣ въ III.
вѣкъ сж живѣли въ южна Русия] и прѣзъ сѣщия вѣкъ (2-та половина)
заедно съ друго хунско племе *Οὐλτζοβοι* тѣ играли важна роля слѣдъ разту-
рянето на Атиловата държава. Вж. *Zosimos*, ed. Bon., 26—27, 30 — *Agathias*,
V, 11. HGM, ed. Dindorfii, 365. — Cp. *Jordanes*, *ibid.* 128. — *Zeuss*, *Die Deut-*
schen und die Nachbarstämme, München, 1837, S. 280, 465, 695 и 709. —
М. С. Дриновъ, *Съчинения*, I, 197—202. — *Θ. Браунъ*, *Разысканія въ области*
гото-славянскихъ отношеній, I, Петроградъ. 1899, стр. 314—315.

²⁾ *J. Marquart*, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1903, S. 40—42.

³⁾ *Priscus*, *ibid.* 298—299, 310.

⁴⁾ *Zeuss*, *ibid.* 708—709.

Между това хунскитѣ народи отъ източния клонѣ, слѣд-
вайки по стѣпкитѣ на своитѣ събратия отъ западния клонѣ,
се запрѣли на изтокѣ отъ Донѣ и Азовско море. Тѣ посте-
пенно се разширявали по степнитѣ пространства между Волга
и Донѣ, Азовско, Черно и Каспийско море, като се спуснали
и на югѣ къмъ прѣдгорията на Кавказкитѣ планини. Дали
тия хунски племена сж се намирали въ нѣкаква политическа
зависимостъ отъ хунския владѣтель, докато центърътъ на
хунската държава се намиралъ въ южна Русия, това остава
неизвѣстно; обаче едно, което може да се твърди съ извѣстна
достовѣрностъ, е това, че още докато Атиловитѣ хунни жи-
вѣли въ степитѣ на южна Русия, а може би и отъ по-рано,
източнитѣ хунни, които населявали непосредствено страната
веднага на изтокѣ отъ р. Донѣ и Азовско море и въ областта
на р. Кубань и се дѣлили така сжщо на орди и племена,
сж образували една голѣма държава, или по-право, единъ
политически съюзъ на чело съ единъ владѣтель поне въ
дадената епоха, както това ще ни покажатъ слѣднитѣ данни.

Прокопий въ съчинението си за Готската война, като
прави географически прѣгледъ на източнитѣ брѣгове на Черно
море и дава характеристика на племената, които сж ги насе-
лявали въ негово врѣме, пише слѣдното:

Задъ абасгитѣ, зихитѣ „живѣятъ *сашни*,¹⁾ а примор-
ската нмѣ часть владѣхъа ромеитѣ отъ старо врѣме. Като
построиха двѣ прибрѣжни укрѣпления Севастополъ²⁾ и Пи-
тиунтъ,³⁾ които отстоятъ едно отъ друго на два деня пѣтъ,
ромейтѣ отдавна държаха тамъ свои военни гарнизони...“⁴⁾

По-горѣ отъ сагинитѣ обитаватъ *много хунски народи*.
Отъ тамъ и до тъй нареченото Меотийско блато (езеро) и
рѣка Танаисъ, която се влива въ блатото, страната се нарича
Евлиясия (Εὐλυσία),⁵⁾ а нейнитѣ жители — варвари владѣятъ

¹⁾ Споредъ анонимния Периплосъ на Черно море (вж. FHG, V, 180. § 16)
сашни (Σαυήσαι), които живѣли отъ р. Ахеунтъ до р. Аваска. Вж. В. Г. Ва-
сильевскій, Русско-Византийскіе отрывки VII, Житіе Іоанна Готскаго, ЖМНПр.
ч. 155 (1878), отд. 2, стр. 108.

²⁾ Стариятъ гр. Фазисъ, близу до днешния гр. Поті на източния брѣгъ
на Черно море.

³⁾ Днешниятъ гр. Пицунда на сѣщия черноморски брѣгъ.

⁴⁾ *Procopii Caesariensis Opera omnia*, ed. J. Haury, 1905, vol. II, BG. IV.
4, p. 500.

⁵⁾ Споредъ анонимния Периплъ на Черно море, по-правилно Εὐδυσία,
т. е. страна, въ която живѣли Εὐδυσιαῖοι, се почвала по-горѣ отъ сагинитѣ —
сашнитѣ и стигала до устието на р. Донѣ, цѣлото пространство отъ Гелен-

крайбрѣжието и вътрѣшната земя (μεσόγειον). Това блато прави своитѣ изливания въ високия брѣгъ на Понта Евкси-ски. Жителитѣ, които сж живѣли тамъ, въ старо врѣме се именувахи *киммерийци*, а сега се наричатъ *утигури*. По-нагорѣ отъ тѣхъ въ сѣверна посока обитава безбройниятъ народъ *анти*. А до (паралелно на) тая страна, отдѣто се почва изливането на блатото, се поселиха *юти*, наречени *тетраксити* ¹⁾

„Нѣкога-си (πάλα) тия области населявала една голѣма орда (δμιλος) *унни*, наричани тогава киммерийци, за които току що споменахъ, и единъ царъ стоялъ на чело на всички...²⁾“

При внимателно четене и съпоставяне на приведенитѣ тукъ три пасажа не е трудно да се убѣдимъ, че хунскитѣ народи, които сж обитавали на сѣверъ отъ Кавказъ и на изтокъ отъ Азовско море и р. Донъ, сж образували „нѣкога-си“, отдавно вече, въ сравнение съ врѣмето на автора, т. е. прѣзъ V. вѣкъ, огромна орда, или държава, на чело на която стоялъ единъ (εἷς) самодържавенъ царъ, подъ чиято властъ се намирали споменатитѣ „много хунски народи“; съ други думи, тукъ имаме сжщия политически съюзъ между тия народи или племена, какъвто прѣдставяла и Атиловата държава. Обаче въ тая съюзна държава настѣпили наскоро и важни промѣни, както се види отъ по-нататъшния разказъ на Прокопия.

„Нѣкога-си, разказва Прокопий, у одного у тѣхъ (само-властнитѣ царе), който ималъ властѣта, се родили два сина, единиятъ на име *Утигуръ*, а другиятъ — *Кутригуръ*. Когато баща имъ умрѣлъ, двамата раздѣлили властѣта си и дали името на своитѣ подвластни, защото и въ мое врѣме едни се наричатъ *утигури*, а други — *кутригури*. Тѣ всички (т. е. еднитѣ и другитѣ) тукъ живѣли наедно, имайки едни и сжщи общи учреждения, безъ да се сношаватъ съ други хора, които обитавали въ отвѣдната страна на блатото, (т. е. на западната страна на Азовско море) и на тамошния ржавъ (τῆς ἐνθενδε ἑκροῆς, т. е. Керченския проливъ). Понеже тѣ никога не прѣминавали тия води, нито подозирали, че прѣзъ

джикъ до Анапа и сѣверно отъ послѣдния. — Ср. В. Василевскій, пакъ тамъ стр. 108—110. — Ф. Браунъ, Черноморье, II, стр. 207—208. — Marquardt Streifzüge, S. 363—365.

¹⁾ Procopius, ibid., p. 501—502.

²⁾ Ibidem, p. 503.

тѣхъ се минава, страхувайки се отъ най-удободостъпното, тѣ никога не се опитвали и съвсѣмъ не се погрижвали за прѣминаване. Отвждъ блатото Меотида и (изливащия се) отъ него рѣкавъ веднага на самия му морски брѣгъ живѣли по-рано готи, наречени тетраксити, за които по-горѣ споменахъ. Много по-нататѣкъ отъ тѣхъ били се настанили готи (т. е. остъ-готи), визиготи, вандали и други готски народи. Въ по-стари врѣмена тѣ (жителитѣ) се наричали и скити, защото всички народи, които заемали тамошнитѣ области, изобщо (ἐπὶ κοινῇ) се казвали *скитски*, едни отъ тѣхъ савромати или меланхлени, или нѣкакъ иначе се наричали“.

„Слѣдъ врѣме разказвали, ако само разказътъ е истински (ὀυκ ἴσται), че нѣколко млади киммерийци (*разб.* утигури и кутригури) прѣкарвали врѣмето си на ловъ, а една сърна, която бѣгала отъ тѣхъ, скочила въ тия води. Дали младежитѣ били обладани отъ честолюбие, или отъ съревнование, или пъкъ нѣкой демонъ ги е подбуждалъ, но тѣ подгонили тая сърна и по никой начинъ не я оставили, докато заедно съ нея не дошли на отвѣдния брѣгъ (т. е. западния). Това, което било подгонено, тозчасъ изчезнало. (Менѣ ми се струва, че това се е явило тамъ не за друго, освѣнъ да се не случи лошо съ населенитѣ тамъ варвари). Младежитѣ, разбира се, не достигнали ловътъ, а само намѣрили прѣдлогъ за война и плячка. Защото, когато тѣ се върнали, колко е било възможно по-скоро, въ бащинитѣ си живѣлища, съобщили на всички киммерийци, че водитѣ сж проходими за тѣхъ. Тѣ веднага се уловили всенародно (πανδημῶς) за оржие и незабавно прѣминали на противоположния материкъ (ἐν τῇ ἀντικείρᾳ ἡπείρῃ), слѣдъ като вандалитѣ се били вече вдигнали оттамъ и здраво заседнали въ Африка, а визиготитѣ — въ Испания. Слѣдъ като нападнали внезапно живущитѣ въ оная равнина (т. е. на западъ отъ Азовско море) готи, избили много отъ тѣхъ, а всички останали прогонили; тия пъкъ, които смогали да избѣгать, вдигнали се оттамъ съ жени и дѣца, напуснали праотеческата страна и, като прѣминали Дунавъ, дошли въ ромейското царство . . . “. (По-нататѣкъ се разказва за сѣдбата на остъ-готитѣ на Балканския полуостровъ и завършва съ заминаването имъ при Теодериха въ Италия). „Хуннитѣ, слѣдъ като едни отъ тѣхъ (готитѣ) избили, а други накарали да се изселятъ, завладѣли страната. Слѣдъ това

кутригуритѣ извикали при себе си дѣцата и женитѣ си и се поселили тамъ, дѣто тѣ и днесъ още живѣятъ. Тѣ всѣка година получаватъ отъ императора голѣми дарове и, прѣминавайки Дунавъ, нахлуватъ въ императорскитѣ владѣния, бидейки въ едно и сѣщо врѣме и сѣюзници, и врагове на ромейтѣ“.

„Утигуритѣ пѣкъ се върнали обратно съ своя владѣтель, за да живѣятъ тамъ сами занапрѣдъ. Когато дошли близу до Меотийското блато, тѣ се срѣщнали съ готитѣ-тетраксити. Готитѣ отначало, като се оградили съ щитоветѣ, застанали насрѣщу настѣпващитѣ, за да се защищаватъ, уповавайки се на силата си и на якостта на позицията, защото тѣ сѣ най-силни отъ варваритѣ на оная страна; а ржавѣтъ (т. е. Керченския проливъ), който иде отъ Меотида, въ самото (си) начало, дѣто готитѣ-тетраксити тогава обитавали, образувайки единъ полумѣсецообразенъ заливъ, ограждалъ ги оттамъ по най-добъръ начинъ, като оставялъ за нападателитѣ единъ и при това не твърдѣ широкъ входъ. По-сетнѣ обаче (понеже нито хуннитѣ искали тукъ да губятъ врѣме, нито пѣкъ готитѣ не могли въ никой случай да разчитватъ, че ще бждатъ въ сѣстояние да противостоятъ по-дълго врѣме на неприятелското множество) тѣ (утигури и готи) влѣзли помежду си въ споразумѣние, щото, като се съединятъ, да правятъ прѣминаването задружно и заедно, а готитѣ отпослѣ да се поселятъ на противоположния материкъ на самия брѣгъ на ржава (т. е. на днешн. Тамански полуостровъ, при Керченския проливъ), дѣто и днесъ още обитаватъ, и, като станатъ за-въ бждаще приятели и сѣюзници на утигуритѣ, да заживѣятъ съ тѣхъ занапрѣдъ за вѣчни врѣмена на едни и сѣщи взаимни права. Така тия готи твърдо заседнали тамъ, и докато кутригуритѣ, както казахъ, останали въ земята, която се намира отвѣдъ (т. е. на западъ отъ) Меотийското блато, страната (на изтокъ отъ него) владѣха само утигуритѣ, които не причиняваха на ромейтѣ никакви неприятности, защото живѣха далечъ отъ тѣхъ, и, отдѣлени съ много находящи се помежду имъ народи, бѣха спрѣмо тѣхъ (ромейтѣ) въ една противъ волята си бездѣйность“.)

Въ приведения тукъ разказъ на Прокопия, очевидно, трѣбва да се различаватъ два елемента: легендаренъ и исто-

¹⁾ *Procopius, Ibid. II, BG. IV, 5, p. 503—507.*

рически, чието разграничение се явява необходимо, за да може да се опрѣдѣли и историческата стойност на цѣлия разказъ. На първо мѣсто, разбира се, стои приказката за сърната, чиято легендарностъ е дотолкова очевидна, че нѣма нужда особено да се изтъква. Въ нея обаче има друга една страна, която по своята важностъ не може да се мине безъ внимание.

У Прокопия тая приказка е разказана по поводъ движението на хунското племе кутригури на западъ отъ Меотида и въ свръзка съ изселването на остъ-готитѣ отъ южна Русия въ прѣдѣлитѣ на източната империя. Приказката за сърната така изкусно е приплетена въ двѣтѣ тия събития, че на пръвъ погледъ едва ли би се нѣкой осъмнилъ въ съврѣменността имъ. Обаче Прокопий изпусналъ изъ-прѣдъ видъ това обстоятелство, че къмъ врѣмето на остъ-готското изселване, а слѣдов. и на движението на кутригуритѣ отсамъ Азовско море, хуннитѣ вече били отдавна прѣминали Донъ и били влѣзли въ сношение съ жителитѣ не само на отвѣднатата — западната страна на Азовско море, но и много по-надалечъ на западъ, тъй че надали може да се допусне, какво тая легендарна сърна е играла такава важна роля въ движението на кутригуритѣ и изселването на остъ-готитѣ. Очевидно, Прокопий е заимствувалъ приказката отъ другъ нѣкой книжовенъ изворъ, дѣто тя е била разказана въ свръзка съ друго по-ранно събитие. Кой е билъ тоя изворъ, не е мжчно да се установи.

Готскиятъ историкъ Йорданъ (сжщо отъ VI. вѣкъ) е знаелъ така сжщо приказката за сърната, чието съдържание той ни прѣдава доста близко съ Прокопиевото.¹⁾ Обаче той

¹⁾ Ето какво ни разказва *Jordanes*, ed. Mommseni p. 89,¹—90,¹: *tall igitur Hunni stirpe creati Gothorum finibus abvenerunt. quorum natio saeva, ut Priscus istoricus refert, Meotida palude ulteriore ripa insidens, venationi tantum nec alio labore experta, nisi quod, postquam crevisset in populis, fraudibus et rapinis vicinarum gentium quiete conturbans. hujus ergo gentis, ut absolet, venatores, dum in interioris Meotidae ripam venationes inquirerent, animadvertunt, quomodo ex improvviso cerva se illis optulit ingressaque paludem nunc progrediens nunc subsistens index viae se tribuit. quam secuti venatores paludem Meotidam, quem inpervium ut pelagus aestimant, pedibus transierunt. mox quoque Scythica terra ignotis apparuit, cerva disparuit. quod, credo, spiritus illi, unde progeniem trahunt, ad Scytharum invidia id egerunt. illi vero, qui praeter Meotidam alium mundum esse paenitus ignorabant, admiratione ducti terrae Scythicae et, ut sunt sollertes, iter illud nullae ante aetati notissimum divinitus sibi ostensum rati, ad suos redeunt, rei gestum edocent, Scythiam laudant persuasaeque gente sua via, qua cerva indice dederant, ad Scythiam properant, et quantoscumque prius in ingressu Scytharum habuerunt, litavere victoriae, reliquos perdomitos subegerunt.*

я свързва съ първото нашествие на хуннитѣ, именно на западнитѣ хунни, въ 367 год. и съ изселването на вестъ-готитѣ на Балканския полуостровъ; освѣнъ това, прѣди да изложи съдържанието на приказката, той цитира „Priscus historicus“, отъ чиято *ἱστορία Βυζαντικῇ* той, очевидно, я заимствувалъ.¹⁾ Но Приску (отъ V. в.) не сж били познати, повидимому, нито кутригури, нито утигури, защото, доколкото може да се сжди по запазилитѣ се до насъ откъслечи отъ историята му, които достигатъ до 471/2 година, той нийдѣ не споменува тия имена, или пъкъ е разбиралъ сжщитѣ племена подъ други имена, слѣдов. и у него приказката за сърната се е отнасяла къмъ събитията отъ 376 г.

Че занимаващата ни легенда нѣма никакво отношение къмъ движението на остъ-готитѣ отъ южна Русия, се доказва и отъ свидѣтелството на Агатия. Като говори накратко за първото нашествие на хуннитѣ въ Европа, Агатий сжщо така споменува за сърната, но се отнася твърдѣ скептически къмъ нейната роля въ историята.²⁾ Наистина, подъ влияние ли на Прокопия, или пъкъ защото веднага слѣдъ това разказва за грандиозния походъ на кутригурския ханъ Завергана (558 г.), Агатий, като говори за разнитѣ хунски народи, именува и кутригури и утигури, но редомъ той назовава и *υλτιζυρι* (*Οὐλτιζουροι*) и *βουρουγουνδοι* (*Βουρούγουνδοι*), които принадлежатъ, както по-горѣ казахме, къмъ западнитѣ хунни, и само за тѣхъ Агатий е могълъ да пише, че „тѣ не мислили за дълго да останатъ“ (*ἤμελλον δὲ ἄρα οὐκ ἐπὶ μακρότερον διαμένειν*)³⁾ въ завзетитѣ слѣдъ нашествието земи. Всичко това право издава, че и у Агатия приказката за сърната се отнася къмъ врѣмето на вестъ-готското изселване на Балканския полуостровъ.

И тъй, и Йорданъ, и Прокопий, а може би и Агатий сж имали въ случая единъ и сжщъ общъ изворъ, именно, историята на Приска, който отъ своя страна е черпалъ, оче-

¹⁾ Вж. въ изданието на Моммсена Prooemium, p. XXXIV—XXXVII, а сжщо бѣл. 1 на стр. 90.

²⁾ *Agathias*, V, 11, HGM. ed. Dindorfii, vol. II, p. 365 ^{10—11}: ... γενεαὶς δὲ πολλαῖς διέβησαν (οἱ Οὐννοὶ) ἐς τὴν Εὐρώπην, εἰτα ὡς ἀληθῶς ἐλάφου τινὸς κατὰ τοῦτο δὴ τὸ θρυλοῦμενον τὰ πρῶτα ἡγῆσασμένης, εἰτα καὶ ἀλλοῖς χρησάμενοι τύχῃ, καὶ τὴν ἑκροὴν τῆς λίμνης τὴν ἐς τὸν Εὐξαινον Πόντον φερομένην, ἀπορον τῶς δοκοῦσαν, τότε δὴ ὅτε οὐκ ἔσκεν διαπεραιωθέντας κτλ. Тукъ Агатий споменува за τὴν ἑκροὴν τῆς λίμνης, очевидно, подъ влияние на Прокопиева разказъ.

³⁾ *Agathias*, *ibid.*, p. 365 ^{10—11}.

видно, отъ нѣкое народно прѣдание, може би готско,¹⁾ само съ тая разлика, че Прокопий произволно отнесълъ приказката къмъ събития отъ по-късно врѣме, отъ V. вѣкъ, а оттука и причинитѣ за движението на кутригуритѣ ще трѣба да търсимъ другадѣ.

При такова едно заключение за отношенията на Прокопия къмъ своитѣ извори неволно се поражда въпросъ: дали всичко, което той ни разказва за кутригури и утигури, е исторически вѣрно? — Че сж съществували такива двѣ хунски племена въ VI. вѣкъ, независимо отъ това, отдѣ сж тѣ получили името си, това е несъмнѣнно, защото за тѣхъ говорятъ и други автори слѣдъ Прокопия — Агатий и Менандъръ, които ги помѣстятъ тъкмо тамъ, дѣто ги посочва и Прокопий;²⁾ сжщо така е вѣнъ отъ всѣко съмнѣние и това, че по-рано тѣ сж живѣли наедно и сж имали едни и сжщи общи наредби, или съ други думи, тѣ сж образували единъ народъ, както се потвърждава и отъ Менандра, който влага въ устата на утигурския ханъ Сандилха слѣднитѣ думи: „Било би неприлично и при това беззаконно съвсѣмъ да се изтрѣбятъ нашитѣ едноплеменници (думата е за кутригуритѣ), които не само говорятъ единъ и сжщи съ насъ езикъ и сж наши съжителители и употребяватъ една и сжща храна и облѣкло, но още сж и наши сродници, макаръ и подвластни на други вождове“.³⁾ Ако изтъкнатата тукъ етническа общностъ между кутригури и утигури се е запазила и се е съзнавала между тѣхъ, дори и слѣдъ като тѣ сж живѣли дълго врѣме отдѣленъ политически животъ (горнитѣ думи Сандилхъ е казалъ въ 558 г.), то ясно е, че тѣ нѣкога наистина сж образували единъ народъ, една държава съ единъ владѣтель, за какъвто ни говори, както видѣхме, и Прокопий. Ако това е така, то нѣма съмнѣние, че въ първо врѣме, прѣди разпадането си на двѣ части, тѣ сж имали и едно общо име, но какво е било то, никой отъ съврѣменнитѣ византийски автори отъ

¹⁾ Тѣя напр., *Cedrenus*, ed. Bon, I. p. 547 пише: ἀπὸ αὐτοῦ (Ὁδάλαντος οἱ Γότθοι παράσαντες τὴν Μαυρίδα λίμνην ἐλάφου ἡγησαμένης αὐτοῖς ἦλθον εἰς τὴν Θράκην, καὶ δύο γεγονότας μέρη ἀλλήλους ἐμάχοντο.

²⁾ *Agathias*, *ibid.*, c. V, 11, p. 365—367; 24 et 25, p. 389—392. — *Menander*, HGM, vol. II, frg. 3, p. 3; frg. 28, p. 63.

³⁾ *Menander*, *ibid.*, p. 341—342: ... ὡς πάφικαν οὐχ ὅσον μὲν οὐδὲ εὐπρεπὲς τοὺς ἐμαφίλους ἀφανίσαι ἀρδὴν, μὴ ὅτι ὁμόγλωσσοί τε εἰσι καὶ ὁμόσκηνοι ἡμῶν καὶ ὁμοίᾳ χρῶνται στολῇ καὶ διαίτῃ, ἀλλ' ὅτι καὶ συγγενεῖς καὶ (κἀν Nieb.) ἐτέρας καὶ τατάχεται ἡγεμόναι.

VI. вѣкъ не ни съобщава. Прокопий, както видѣхме, като говори вкупомъ за единѣ и за другѣ, употребява старото име *киммерийци*, или пъкъ общото племенно име *Οὔννοι*, което и Агатий, и Менандъръ, обикновено прибавятъ къмъ собственото имъ име—*Οὔννοι Καυτρίγυροι*, *Οὔννοι Οὐτρίγυροι*. Обаче тѣхни съврѣмненници при случая употребяватъ и друго име за тѣхъ.

Описвайки народитѣ между Балтийско и Черно море въ свое врѣме, Йорданъ, слѣдъ като опрѣдѣля мѣстоживѣлищата на *вендитѣ* (*Venetharum patio*) — славини и анти — по горното течение на р.р. Висла и Днѣпъръ, отбѣлѣзва, че въ делтата на Висла сѣдѣли *видиварии* (*Vidivarii*), слѣдъ тѣхъ брѣга на Океана (Балтийско море) държели *ести* (*Aesti*, *разб.* като събирателно име);¹⁾ на югъ, или по-право, на ю.-из. отъ тѣхъ живѣлель силниятъ народъ *акацири* (*Acatziri*), а задъ тѣхъ се простирали живѣлищата на *българитѣ* (*Bulgares*) по сѣверния брѣгъ на Черно море. По-нататѣкъ Йорданъ помѣстя *хунни* (*Hunni*) — име, което той употребява въ събирателно значение, защото, споредъ него, отъ тѣхъ сж произлѣзли два дивни народа, които впрочемъ били раздѣлени: единѣтъ *алциа-ири* (*Altziagiri*) близу до стария гр. Херсонъ, които лѣтомъ се скитали по обширнитѣ полета на южна Русия, за да събиратъ храна за стадата си, а зимно врѣме си отивали пакъ на Черно море, и другиятъ — *савири* (*Saviri*), които, споредъ Прокопия, заемали страната на с.-из. отъ Кавказъ къмъ Каспийско море.²⁾ Все тамъ Йорданъ помѣстя и *хунугири* (*Huniguri*), които сж били извѣстни по това, че отъ тѣхъ идѣла търговията съ самурени кожи.³⁾

¹⁾ Marquart, Streifzüge, S. XXIII — XXIV; 40—43.

²⁾ Procopius, ibid. II, BG, IV, 3, p. 496—497; IV, 12, p. 558.

³⁾ Jordanes, ibid., Getica, V, 36—38, p. 63; — ad litus autem Oceani, ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur, Vidivarii resident...; post quos ripam Oceani item Aesti tenent... quibus in austrum adsidet gens Acatzirorum fortissima... ultra quos distendunt supra mare Ponticum Bulgarum sedes, quos notissimos peccatorum nostrorum mala fecerunt. hinc jam Hunni quasi fortissimorum gentium fecundissimus cespes bifariam populorum rablem pullularunt. nam alii Altziagiri, alii Saviri nuncupantur, qui tamen sedes habent divisas: juxta Chersonam Altziagiri... qui aetate campos pervagant effusas sedes, prout armentorum invitaverint pabula, hieme supra mare Ponticum se referentes. Huniguri autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellum murinarum venit commercium: quos tantorum virorum formidavit audacia, quorum mansionem prima in Scythiae solo juxta paludem Meotidem, secundo in Mysiam Thraciamque et Deciam., tertio supra mare Ponticum rursus in Scythia legimus habitasse. — I. Marquart, Streifzüge, S. XXII, прѣдлага въм. quos tan-

И тъй, споредъ тоя географически прѣгледъ на Йордана, народътъ *бълари*, които въ VI. вѣкъ граничили на с.-из. съ акацири, на изтокъ—съ савири, сж заемали сѣвернитѣ брѣгове на Черно море отъ долни Днѣпъръ на изтокъ задъ Азовско море до границитѣ съ племето савири. Обаче Йордановото опрѣдѣление мѣстоживѣлицата на алциагиритѣ, които се съвпадатъ съ ония на кутригуритѣ, е накарало Zeuss'a, а слѣдъ него и Marquart'a, които сближаватъ *Alizigiri* съ *Cutziagiri*, да заключатъ, че подъ „Altziagiri“ трѣбва да се разбиратъ Прокопиевитѣ *кутригури*, а подъ „Huniguri“ — Прокопиевитѣ *утигури*.¹⁾ Ако тая идентификация

torum etc. да се чете: *Gothos tantorum* etc., макаръ че въ всички рѣписи-ржкописи да стои *quos*. Такава конъектура, споредъ насъ, едва ли е допустима, едно, защото Йорданъ, който пише историята на готитѣ, за движенията на които той е билъ добръ осведоменъ, не би употребилъ израза *legimus*, когато говори за своето врѣме, и друго, защото до сега не е извѣстно, щото готитѣ, слѣдъ изселването си отъ южна Русия, да сж се връщали отново въ Скития; сжщо едва ли може да се прѣдполагатъ тука и готитѣ-тетракисти, за които Йорданъ повидимому нищо не знае. Ние мислимъ, че както *quos*, тъй и *quogum* се отнасятъ къмъ *Huniguri*-тѣ, като частъ отъ *Hunni*-тѣ въ широкъ смисълъ, за които Йорданъ е знаелъ, че слѣдъ разтурянето на Атиловата държава, частъ отъ хуннитѣ се е оттеглила къмъ Черно море (вж. подолу) и че тъкмо тия хунни сж живѣли въ негово врѣме *supra mare Ponticum rursus in Scythia*.

¹⁾ Zeuss, *ibid.* S. 715. — Marquart, *Streifzüge*, XXVI. — По тоя поводъ Marquart пише слѣдното: Wenn aber auch Cassiodorus demnach im wesentlichen die Darstellung des Priskos und Ablabius wiedergegeben hat, so hat sie doch Jordanes nicht verstanden und durch eigene Zutaten verdorben. Vor allem untercheidet er von den Bulgaren die Hunnen und bemerkt nicht, dass das eine der beiden aufgeführten Hunnenvölker thatsächlich mit jenem identisch ist. Cp. *ibidem*, S. 44—45. — Ние не можемъ да приемемъ изцѣло тая идентификация, защото *Huniguri*-тѣ, които несъмнѣнно сж 'Ονόγοιροι (Priscus, Agathias) или Οὐνονγοῦροι (Theophyl. Simocattas) у византийскитѣ писатели, се изброяватъ между кавказкитѣ хунски племена и се отличаватъ отъ утигуритѣ по мѣстоживѣлицата си. Така, *Прискъ* (fig. 30, *ibid.* p. 341) ги поставя между кавказкитѣ племена *саратури* и *ури*, които напуснали страната си, защото съ тѣхъ влѣзли въ бой савиритѣ, тласкани отъ аваритѣ, слѣдов. тѣ сж се намирали на югъ отъ савиритѣ, т. е. на Кавказъ (ср. и за сарагуритѣ, *ibid.* p. 346). *Апатиѣ* (*ibid.* III, 5, p. 243), като говорн за крѣпостта 'Ονόγοιρις на Кавказъ, пише: τῆνδε δὲ τὴν ἐπωνυμίαν ἔκ παλαιῶ ἔλαχεν τὸ χωρίον, Οὐννων ὡς ἐν τοῖς ἀνθρῶποις, τῶν δὲ 'Ονογοῦρων ἐπιτεγομένων, αὐτοῦ που ἐμβάλλοντων τοῖς Κόλχοις, καὶ ἔτα νενικημένων, καὶ ὡσπάρ μνημεῖον χάριν καὶ τροφαίου τὴν ἐπίκλησιν ταύτην τῶν ἐπιχωρίων ἐπενεγκόντων. А *Геофилактъ Симоката* (VII, 8, ed. de Boor, p. 258) ги поставя така сжщо на Кавказъ между племето *Барсѣлт* — Barsalia (до кавказкитѣ алани, вж. Marquart, *Die alttürk. Inschr.* S. 87, 89; *Streifzüge*, S. 15, 56—59) и савиритѣ. Сжщо тамъ ги намираме и у Михаилда Сирийски, който ги отличава отъ българитѣ, (ако само е приемлива конъектурата на Marquart'a вж. *Пуири* (Puguren или Panguren) да се чете хунугури. (ср. *Die alttürk. Inschr.* S. 83; *Streifzüge*, S. 489—491) Марквартъ допуша още, че patria Onogoria на Равенския географъ сжщо така се отнася къмъ хунугуритѣ (*Streifzüge*, S. 43—44; *Die alttürk. Inschr.*, S. 83, Am. 4.). Обаче отъ извѣстнето на Равенския географъ (Parthey, IV, 2, p. 170), което гласи: item juxta mare Ponticum ponitur patria, quae dicitur Onogoria,

е приемлива, па даже и безъ нея, а само по това, че Йорданъ помѣстя *българитѣ* тъкмо тамъ, дѣто Прокопий поставя кутригуритѣ и утигуритѣ, ще трѣбва да признаемъ, че името „българи“ е употрѣбено у Йордана като общо име за двата клона на единъ и сщия народъ — западенъ *кутригури*, които сж живѣли на западъ отъ Азовско море, и източенъ *утигури* на изтокъ отъ сщщото море,¹⁾ и се поставя редомъ съ друго общо име „хунни“, само за да се не смѣсватъ „българи“ съ „савири“, които така сжщо сж хунни, но не сж българи.

Името „българи“ срѣщаме и въ другъ единъ съврѣмененъ на двамата казани автори паметникъ — въ една сирийска историческа компилация, която неправилно се означава като „Църковна история на Захария Риторъ“, дѣто въ края е помѣстенъ списъкъ на сѣверно и южно-кавказскитѣ народи, писанъ въ 555 г.²⁾ Въ тоя списъкъ подиръ страната

quam sub illius Livianus philosophus vicinam paludis Maeotidae summitatis esse describit, тая Onogoria по-скоро трѣбва да се смѣта отечество на по-къснитѣ Ὀννογοῦνδοβοι, които обикновено се приравняватъ съ утигуритѣ (Zeuss, *ibid.* 713. — Ю. Кулаковскій, Къ исторіи готской епархіи (въ Крыму) въ VIII вѣкъ, ЖМНП. ч. 315 (1898), стр. 188). — Що се отнася до Altzlagiri-тѣ, при явната прѣсиленостъ въ сближеніето имъ съ Cutzlagiri и макаръ Йорданъ да ги рѣзко отличава отъ българитѣ, ние сме наклонни да приемемъ идентификацията имъ съ кутригуритѣ и то само като имаме прѣдъ видъ мѣстоживѣлицата имъ. Впрочемъ, че подъ „българн“ у Йордана трѣбва да се разбиратъ сжщо и кутригуритѣ, се види отъ думитѣ му, съ които той завършва съчиненіето си Romana (ed. Momms. p. 52): Hae sunt causae Romanae reipublicae praeter instantiam quotidianum Bulgarorum, Antarium et Scavinorum; Прокопий пъкъ, когато говори за сжщитѣ тия нападения, употрѣбява изразитѣ: Ὀννοί τε καὶ Σκλαβηνοί καὶ Ἄνται σχεδὸν τι ἀνὰ πᾶν καταβαίνοντες ἔτος (Hist. arcana, c. 18, ed. Hauray, v. III¹, p. 114; вж. сжщо BG. III, 14, p. 34); тия обаче Йорданови Bulgari и Прокопиеви Ὀννοί сж именно Ὀννοί Кутригури, както ще видимъ по-нататъкъ.

¹⁾ Вж. сжщо Procopius, *ibid.* BG. IV, 18, p. 581—582. — Ние употрѣбяваме за името на тия два български клона формитѣ Кутригури и Оутигури, приети отъ послѣднитѣ издатели на Прокопия, Dom. Comparetti (Bell. Goth. I—III, 1895—1898) и Jac. Hauray (Opera omnia, I, II, III 1 2, 1905—1913) и сходни съ оная въ изданието на Агатия и Мекандра (ed. Dindorfii, HGM, I—II, 1871) и въ Excerpta de legationibus (ed. C. de Boor, I, 1903). Напослѣдъкъ обаче Марквартъ се опита да докаже, че по-правилна форма е приетата въ Бонското издание Кутуѣргури и Оуѣргури, като форми, които сж се получили отъ първоначалнитѣ Kurt-urgur, Ut-urgur, както и Присковитѣ Зарѣргури отъ Sar-urgur. Вж. подробно Die altbulgarischen Ausdrücke in der Inschrift von Catalar und der altbulgarischen Fürstenliste, въ Известія Рус. Археол. Института въ Кон-полѣ, т. XV (1911), стр. 11—12, бѣл. 4.

²⁾ Die sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor in deutscher Uebersetzung herausgegeben von K. Ahrens und G. Krüger, Leipzig, 1899, S. 252 u. fol. — Ср. Marquart, Streifzüge, S. 355. — Захарій Риторъ е билъ епископъ на гр. Мелитина и е извѣстенъ още подъ името Схоластикъ. Въ началото на VI. вѣкъ (ок. 518 год.) той съставилъ на гръцки езикъ една

Бацунъ (Bazgûn), или Абасгия, или Абхазия въ широкъ смисълъ, която се простира чакъ до портитъ на „Каспийско море“ (или още „Каспийски порти“, арм. Чоръ, източния кавказски проходъ Дербентъ,)¹⁾ веднага се прѣминава къмъ народитъ въ страната на хуннитъ и се отбѣлзва, че „отвжтрѣ (т. е. къмъ сѣверъ) на портитъ (се намиратъ) **Бургаре** (Burgârê) съ собственъ езикъ, единъ езически и варварски народъ, който има градове;“ слѣдъ това, като споменува **аланитъ** и други планинци, списъкътъ изброява слѣднитъ 13 хунски народа: „Унугуръ, чергарски народъ, Угуръ, Савиръ, Бургаръ (или Bulgar). Куртургуръ, Абаръ, Казиръ, Дирмаръ, Сарургуръ, Багарзикъ (или Барзелкъ), Холасъ, Абдель, Ефталитъ.“²⁾ Всички почти тия имена сж извѣстни отъ византийскитъ писатели,³⁾ но ние ще се спремъ тукъ само върху ония, които иматъ право отношение къмъ нашата задача.

Едвали може да има каквото и да било съмнѣние, че въ Kurtargar или Kurturgur и въ Saber или Sabî трѣба да виждаме **Κουτάργοροι** или **Κουτρίγοροι** на Прокопия, Агатия и Менандра и **Σάβιροι** или **Σάβειροι** на Приска и

църковна история, която е прѣминала въ сирийската книжнина като частъ (глави 3—6) на споменатата тукъ компилация, съставена отъ единъ сирийски монахъ ок. 569 год. — Вж. К. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur, 2te Aufl. München, 1897, S. 403.

¹⁾ Ahrens u. Krüger, ibid. S. 382 zur S. 253, 10. — Marquart, ibid. S. 174—175, 489—490, 505.

²⁾ Ahrens u. Krüger, ibid. S. 253: . . . Das Land Bazgûn mit (eigener) Sprache, das sich anschliesst und bis an die Pforten des Kaspischen Meeres reicht, die (im) Hunnenlande sind. Innerhalb der Pforten die Burgârê mit eigener Sprache, ein heldnisches und barbarisches Volk, welches Städte hat; die Alanen, welche fünf Städte haben, und (die) vom Reiche Dādû, die in den Gobiirgen wohnen und Burgen haben; 'Ungur, ein Volk von Zeltbewohnern; 'Ugar, Saber, Burgar, Kurtargar, 'Abar, Khasar, Dijarmar (?) Sirurgur, Bagarsik, Khulas, Abdal, Eftalith. Diese 13 Völker sind Zeltbewohner und leben vom Fleisch des Viehs und von Fischen, von wilden Tieren und von Waffen. — Ние прѣдаваме транскрипцията на горнитъ имена споредъ четенето на Marquart'a, Streifzüge, S. 356, Am. 1.

³⁾ Вж. коментаритъ на Н. Gelzer'a (у Ahrens u. Krüger, ibid. S. 382, zur S. 253, 13 и 17) и на Marquart'a (ibid. S. 356), които впрочемъ не се сжожатъ при опредѣлението на народа Khasar, който споредъ Gelzer'a били хазаритъ, а споредъ Marquart'a, който чете Kasir, били 'Aхатѣροι — акацритъ; Dijarmar и Khulas Gelzer се отказва да обясни, а Марквартъ, като чете Dirmar и Chôlas, сближава ги съ 'Ιτμαροι у Priscus, fig. 1, p. 276. и съ Χολιάται у Menander fig. 20, p. 52. — Отъ своя страна читаме за нужно да обърнемъ внимание на това, че и тукъ **унугуръ** (Unugur споредъ четенето на Маркварта), който е несъмнѣнно сжитъ **Ουνόγοροι**, **Нунугуръ** и **Ουνουγοροι**, се рѣзко отличава отъ Burgar и Kurturgur, слѣдователно по никой начинъ не може да се идентифицира съ **Οδτγοροι**.

сжщитѣ автори; въ такъвъ случай, като имаме прѣдъ видѣ, че тия народи сж наредени въ списъка отъ изтокъ къмъ западъ, народътъ *Burgar* (или *Bulgar*), който е поставенъ между кутригуритѣ и савиритѣ не може да бжде никой другъ, освѣнъ *Οδοῦργουροι* или *Οδοιγοῦροι* на сжщитѣ автори. Тѣзи народи сж живѣли, както видѣхме, въ VI. вѣкъ на изтокъ отъ Меотида въ областъта на р. Куфисъ (Кубань), дѣто посетнѣ въ края на VI. и въ нач. на VII. вѣкъ възниква тѣй наречената ἡ μεγάλη или още ἡ παλαιά (πρώτη) Βουλγαρία. Ако сега се обърнемъ къмъ народа *Burgarê*, който споредъ списъка се намиралъ въ сѣсѣдство съ Абхазия и отъжтрѣ, т. е. сѣверно, или по-право с.-з. отъ Каспийскитѣ порти (Дербентския проходъ), то очевидно става, че както *Burgar*, тѣй и *Burgarê* сж имена на единъ и сжщи народъ, съ тая може би разлика, че послѣдното е употребено повидимому въ събирателно значение,¹⁾ т. е. че подъ това общо име се разбиратъ всички отдѣлни орди или колѣна, които сж съставили тоя народъ и отъ които едно — именно *Οδοιγοῦροι*-тѣ сж държали въ даденото врѣме властъта или игемонията надъ другитѣ, и затова тѣхното име е било извѣстно на византийскитѣ писатели въ VI. вѣкъ.²⁾

Тѣй или инакъ, но докато у Йордана името „*Bulgares*“, както видѣхме, се простира върху двата клона на единъ и сжщи народъ, въ списъка на сирийската компилация подъ сжщото име се разбира само източния клонъ — утигуритѣ. Впрочемъ ние имаме данни, отъ които се ясно види, че името „българи“ се е употребявало и за западния клонъ — кутригуритѣ. Така, пръвъ по врѣме, който дава името „българи“, е *Еннадий*, епископъ на гр. Павия († 521), въ единъ панигирикъ къмъ готския кралъ Теодериха за побѣдата му надъ нѣкого-си български воевода, а послѣ *Кассиодоръ*,

¹⁾ Ср. *Marquart*, *Streifzüge* S. 503 и 505. — Гелцеръ въ коментаритѣ си (*ibidem*), неизвѣстно защо, счита *Burgar* за die *Donaubulgaren*, а die *Burgarê*, споредъ него, sind die *Grossbulgaren* zwischen Don und Wolga (*Theoph.* 357, ¹⁰; 358, ¹⁰; II, 225: *antiquitus* *Vulgaria* est magna; 226: *prima* *Vulgaria*), обаче въ срѣдата на VI. вѣкъ не е имало още *Grossbulgaren*, тя изниква по-късно.

²⁾ Споредъ покойния проф. *В. Томашекъ*, името *Οδοιγοῦροι* произлиза отъ тур. *utighur*, *ujghur* и значело: „folgsam, anhänglich, verbündet“, т. е. „послушенъ, привързанъ, съюзенъ“, когато *Κουτριγοῦροι* произлиза отъ *vlg türk. kötürgür* и значи: „hervorragend, berühmt“, т. е. личенъ, знаменитъ вж. *Pauly-Wissowa*, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* neue Bearbeitung, Stuttgart, 1899, Bd. III s. v. *Bulgaror*, col. 1041 и 1042.

първият министър на сжия Теодерихъ, който така сжщо възхваля побѣдитѣ на послѣдния надъ българитѣ.¹⁾ Отъ другитѣ латински писатели споменува за тѣхъ подъ собствено имѣ име *Марцелинъ Комисъ* отъ първата половина на VI. вѣкъ,²⁾ а отъ византийскитѣ писатели *Иванъ Антиохийски* отъ началото на VI. вѣкъ.³⁾ Всички тия автори, както и тѣхнитѣ извѣстия за българитѣ се отнасятъ къмъ втората половина на V. или началото на VI. вѣкъ, слѣдов. името „българи“ за тая епоха е било употребително и общоизвѣстно, но главното е това, че у поменатитѣ автори то се употребява изключително, когато говорятъ за кутригуритѣ, т. е. западния клонъ, макаръ че за авторитѣ отъ VI. вѣкъ — Прокопия, Агатия и Менандра — то остава неизвѣстно; у писателитѣ пъкъ отъ VII. вѣкъ, напр. у Теофилакта Симоката,⁴⁾ както и ония отъ VIII. вѣкъ, напр. у Paulus, продължителя на Евтропия,⁵⁾ у Павла Дякона,⁶⁾ то отново се явява дори тамъ, дѣто се говори за събития отъ VI. вѣкъ.

Приведенитѣ до тукъ данни, мислимъ, ни даватъ достатъчно основание, за да направимъ слѣднитѣ заключения: 1. името „българи“ има събирателно значение и е било общо както за кутригури, тѣй и за утигури — име, което тѣ сж носили, когато сж били обединени подъ една власт и въ една държава, затова кутригуритѣ ще наречемъ западенъ, а утигуритѣ — източенъ клонъ на българитѣ,⁷⁾ и 2. въ историята на българтѣ наистина е имало моментъ прѣди VI. вѣкъ, когато тѣ сж се разпаднали на отдѣлнитѣ си главни съставни племена, които, споредъ Прокопия, били двѣ и се наричали по името на своитѣ владѣтели — кутригури и утигури, когато въ сжщностъ това сж били

¹⁾ Подробно за тия извѣстия вж. по-долу стр. 43.

²⁾ *Marcellini Comitis Chronicon*, въ *Mon. Ger. hist. auct. antiquis*. T. XI. pars 1. *Chronica minora*, ed. Momms. 1893. p. 95 et squ.

³⁾ FHG., ed. Mülleri, t. IV, p. 619.

⁴⁾ Ed. de Boor, VII, 4, p. 251.

⁵⁾ *Mon. Ger. hist. t. II, auct. antiquis. Historia Romana*, p. 213, 216.

⁶⁾ *Mon. Ger. hist. Scriptores rerum Langobardorum et Ital. saec. VI—IX*, ed. 1878, p. 55—56, 86—87.

⁷⁾ Разбирайки така името „българи“, ние сме наклонни да приемемъ етимологическото му обяснение, прѣдложено отъ проф. В. Томашекъ, който пише слѣдното: *Der zuerst im J. 481 geschichtlich bezeugte Name Bulgaroi mag entweder „Mischung“ oder „Aufmischer“ bedeutet haben von dem türkisch-mongolischen Verbaltheima bulgha—„mischen“ (3 sing. praes. bulghā-r, ursprünglich eine Nominalform)*. Вж. *Pauly-Wissowa*, ibidem, s. v. Bulgaroi, Bd. III, col. 1040.

две групировки на българските орди или кола, на чело на които сж стояли тия две главни племена. Това събитие, според насъ, е-и послужило за врѣменното изчезване на общото имъ име „българи“ у нѣкои византийски писатели отъ VI. вѣкъ, които строго сж различавали едина клонъ отъ другия поради различната политика, която цариградското правителство е трѣбвало да води съ тѣхъ тѣкмо въ тоя вѣкъ, както това ще видимъ по-нататѣкъ. Що се отнася до врѣмето, когато е станало това разпадане, то донѣдѣ се опрѣдѣля по друга една промѣна въ живота на кутригуритѣ — именно, по тѣхното прѣселение на западъ отъ Меотида.

Разказвайки, какъ е станало това събитие, Прокопий, както видѣхме, отъ една страна посочва, че всенародното движение на хуннитѣ (т. е. на кутригуритѣ и утигуритѣ) противъ остъ-готитѣ е станало, „слѣдъ като вандалитѣ се били вече вдигнали оттамъ и здраво заседнали въ Африка, а визи-готитѣ — въ Испания“, т. е. слѣдъ 429 г.;¹⁾ отъ друга пѣкъ страна той го свѣрзва съ изселването на остъ-готитѣ отъ днешна южна Русия, т. е. прѣселението на кутригуритѣ се отнася къмъ не по-късно отъ 454 г., а пѣкъ къмъ това врѣме тѣ ни се прѣдставятъ вече като отдѣлени отъ тѣхнитѣ съплеменници — утигуритѣ, слѣдов. самото имъ разпадане е станало слѣдъ 429 г. и по-рано отъ 454 г., но къмъ коя година отъ тоя 25-годишенъ периодъ, ще ни покажатъ даннитѣ на Именника.

Означениятъ въ него подъ името на Ирника 150-годишенъ (луненъ) периодъ въ българската история се напълно съвпада съ периода, когато българскиятъ народъ се разпадналъ на две части, на два клона, а понеже началото на тоя периодъ, споредъ Именника, се отнася къмъ 437 г.,²⁾ то и самото събитие ще трѣбва да отнесемъ къмъ сжщата година. Въ Именника то е отбѣлѣзано като събитие, което е произвело важна промѣна въ политическия животъ на българитѣ, затова и втория периодъ отъ най-старата българска история ние ще наречемъ *разпадане на българския народъ*, което се е изразило въ възникването на две племенни държави — кутри-

¹⁾ L. Schmidt, Geschichte der Wandalen, Leipzig, 1901, S. 36—38.

²⁾ Вж. Притурка № 1

иурска и утигуурска, които отъ 437 г. заживѣли отдѣленъ самостоятеленъ политически животъ, всѣка на чело съ свой независимъ повелитель или ханъ.

Къмъ тоя периодъ, както видѣхме, се отнася съвмѣстното нападение на кутригури и утигури противъ остъ-готитѣ, което споредъ Прокопия, е имало за сетнини, отъ една страна, изселването на остъ-готитѣ отъ черноморскитѣ имъ живѣлища къмъ срѣдни Дунавъ въ Панония, а отъ друга — прѣселението на българитѣ-кутригури на тѣхнитѣ мѣста, на западъ отъ Меотида къмъ Днѣпъръ, отдѣто тѣ отчасти покорили, отчасти отблъснали на с.-и. племето *акацири*, които (по-голъмата частъ) до тогава признавали властѣта на Атила и на сина му Еллака;¹⁾ сѣщо така тогава още тѣ разширили властѣта си и върху Таврическия полуостровъ, като завладѣли и гр. Боспоръ (Керчь).²⁾ Утигуритѣ пъкъ, когато се връщали отъ общия походъ съ своя прѣдводителъ, за да отидатъ въ старата си родина, влѣзли въ споразумѣние съ живущитѣ тамъ готи-тетраксити, понеже послѣднитѣ не се чувствували въ състояние да имъ противостоятъ и заедно съ тѣхъ прѣминали прѣзъ протока (Керченски). На готитѣ-тетраксити тѣ отредили да се поселятъ на Таманския полуостровъ и станали съ тѣхъ въ мирни и съюзни отношения.³⁾

Както изселването на остъ-готитѣ отъ припонтийскитѣ земи, тѣй и прѣселението на кутригуритѣ на тѣхнитѣ мѣста сѣ поставени у Прокопия въ взаимна свръзка, като второто се изтъква за причина на първото; но нѣма съмнѣние, че и двѣтъ тия събития се намиратъ въ права зависимостъ отъ голѣмото възстание на покоренитѣ отъ Атила народи по срѣдни Дунавъ на чело съ силнитѣ гепиди противъ Атиловитѣ синове въ 454 г. Това възстание, което се свършило съ разтурянето на Атиловата държава, съ завземането западната половина на Дакия отъ гепидитѣ и съ поселението на остъ-готитѣ въ Панония като федерати на източната империя, прѣдизвикало двѣ противоположни народни движения: отъ една страна остъ-готитѣ и кутригуритѣ, споредъ Прокопия, се дви-

¹⁾ *Priscus*, *ibid.* frg. 8, p. 298—299. — За по-нататъшната съдба на тоя народъ вж. *Marquart*, *Streifzüge*, XXIII n 41—43.

²⁾ Ср. *Procopius*, *ibid.* II, BG. IV, 5, p. 507—508; BP. I, 12, p. 56—57.

³⁾ Вж. *В. Васильевскій*, пакъ тамъ, стр. 107, 110, 112—114. — *Ю. Кулаковский*, Къ объясненію надписи съ именемъ императора Юстиниана, наиденой на Таманскомъ полуостровѣ, *Визант. Временникъ*, т. II (1895), стр. 192—194

жели на западъ, а отъ друга — споредъ Иордана, слѣдъ смъртта на най-голѣмия Атиловъ синъ, Еллака, въ сражението съ гепидитѣ, другитѣ му братя побѣгнали къмъ брѣговетѣ на Черно море, дѣто по-рано сѣдѣли готитѣ, когато една частъ отъ западнитѣ хунни се прѣхвърлили на Балканския полуостровъ въ разни посоки, като искали отъ ромейското правителство земи за поселение.

Така, едни се поселили въ Иллирия, други — въ Малка Скития и долня Мизия,¹⁾ трети — двамата Атилови синове, Емнекуръ и Влциндуръ, завзели *Dacia Ripensis* по pp. *Utus* (Витъ), *Hiscus* (Искъръ) и *Almus* (Ломъ). Тия хунни по-сетнѣ загинали почти всички въ борбата си както съ остъ-готитѣ, тъй и съ ромеитѣ, и само една малка частъ сполучила да избѣга въ Скития.²⁾ Сжщо така безуспѣшно останало и опитването на Атиловия синъ Денгизихъ съ помощта на четири хунски колѣна (*Ultinzures, Angisciri, Bittugures et Bordores*), които успѣлъ да събере около себе си, за да отмъсти на готитѣ и да си върне прѣдишната властъ.³⁾ Най-малкиятъ пѣкъ синъ Атиловъ, Хернакъ (*Hernac*) заедно съ друга частъ хунни се оттеглилъ направо въ най-крайния кжтъ на Малка Скития.⁴⁾ По-сетнѣ (ок. 466 г.) намираме Денгизиха заедно съ братията му, събрани на сѣверъ отъ долни Дунавъ, отдѣто тѣ пратили посолство при императора Лѣва I (457—474) съ прѣдложение да се прѣкратятъ прѣдишнитѣ несъгласия, и да се сключи миръ, като се възобновятъ и търговскитѣ имъ сношения съ ромеитѣ. Но това посолство останало безъ успѣхъ. Тогава (ок. 468 или 469) Денгизихъ намислил, братията да отворятъ война на ромеитѣ; обаче братъ му Ирнахъ (или Ирна) се възпротивилъ на това негово намѣрение, защото *домашна война* го отвлечала отъ война съ ромеитѣ.⁵⁾ Слѣдъ това Денгизихъ се явилъ на Дунавъ

¹⁾ *Jordanes, ibid.*, c. 50, p. 126: *Scyri et Sadagarili*.

²⁾ *Ibidem.*, c. 50, p. 126; c. 52, p. 127. — *Priscus, ibid.*, frg. 35, p. 345; frg. 39, p. 347—348.

³⁾ *Priscus, ibid.*, frg. 36, p. 345—346. — *Jordanes, ibid.* c. 53, p. 128: *Dintzic*.

⁴⁾ *Jordanes, ibid.*, c. 50, p. 127: *Hernac quoque junior Attilae filius cum suis in extrema minoris Scythiae sedes delegit*. — Тукъ подъ „най-краенъ кжтъ“ на М. Скития се разбира не само днешна Добруджа, защото тя била вече завзета отъ скири, садагарии и др. (вж. *Jordanes, ib.* c. 50, p. 126₂₀), но и страната между устията на Дунавъ и Диѣстъръ. Вж. *Marquart, Die alttürk. Inschr.* S. 75—76.

⁵⁾ *Priscus, ibid.*, frg. 36, p. 346: *ὁ δὲ Ἰρναχὸς πρὸς ταύτην ἀπηγόρευε τὴν παρασκευὴν, ὥς τῶν κατὰ χῶραν ἀπαγόντων αὐτὸν πολέμων.*

съ войска, за да нападне на източната империя, но императорът отговорилъ, че той на драго сърдце ще направи всичко за хуннитѣ, ако тѣ сж дошли съ цѣль да му бждатъ покорни; защото той обича ония, които прѣминаватъ отъ враговетѣ му, за да сключатъ съ него съюзъ.¹⁾ Какво е послѣдвало слѣдъ тоя отговоръ, Прискъ нищо не ни съобщава, или по-добрѣ, до насъ не е дошло отъ историята на Приска, обаче отъ другъ изворъ по-късенъ узнаваме, че Денгизихъ билъ убитъ отъ ромейския воевода Анагаста, който донесълъ главата му въ Цариградъ.²⁾ Сжщо така Прискъ не обяснява, каква е била тая „домашна“ война, която е попрѣчила на Ирнаха да вземе участие въ кроената отъ брата му война противъ империята: било ли е това война между синоветѣ на Атила, или пъкъ думата „домашна“ трѣба да разбираме въ по-широкъ смисълъ, т. е. че това е било война между отдѣлнитѣ хунски племена, респективно между западнитѣ хунни и българитѣ-кутригури, които сега сж стояли въ непосредствено съседство.

Както и да било, но отъ приведенитѣ извѣстия на Приска и Йордана може да се заключи, че къмъ края на 7-мия десетѣкъ на V. вѣкъ остатѣцитѣ отъ Атиловитѣ хунни, които се били вече поселили между устието на Дунавъ и Днѣстъръ,³⁾ сж граничили съ кутригуритѣ, обаче въ какви политически отношения тѣ сега се намирали едни къмъ други, за насъ остава неизвѣстно. Споредъ Маркварта, който въ Атиловия синъ Ἰρνάχ (*Ирνα) вижда Ирника отъ Именника,⁴⁾ което поддържа и Бйори,⁵⁾ би трѣбало да приемемъ, че Ирнахъ е сполучилъ да покори и присъедини западнитѣ българи — кутригуритѣ, а сжщо и източнитѣ — утигуритѣ и да ги съедини подъ властѣта си, като образувалъ една голѣма държава. Обаче да правимъ подобни прѣдположения не ни позволяватъ даннитѣ на Именника: 1. прѣди всичко тукъ Ирникъ е означенъ като потомѣкъ на стария български царски родъ *Дуло*; ако да бѣше той синъ на Атила, то

¹⁾ *Ibidem*, frg. 38, p. 346—347: ἀπεκρίνατο βασιλεὺς ἑτοιμῶς ἔχειν πάντα ποιεῖν, εἰ γὰρ ὁπακουσόμενοι αὐτῷ παραγίνωνται. χαίρειν γὰρ τοῖς ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐπὶ συμμαχίᾳ ἀφικνουμένοις.

²⁾ *Chronicon Paschale* ed. Bon. p. 323.

³⁾ *Marquart*, Die alttürk. Inschrift. S. 76.

⁴⁾ *Ibidem*, S. 75—76.

⁵⁾ *J. Bury*, The Chronological Cycle of the Bulgarians, въ *Byzant. Zeitschrift*, XX (1910), S. 135—136.

сигурно това щеше да бжде отбълъзано, и наопаки, щяхме да знаемъ, че родътъ на Атила е билъ Дуло.¹⁾ 2. Ако допуснемъ, че Ирнахъ слѣдъ поселението си въ „най-крайния кжтъ“ на Малка Скития е сполучилъ да стане господарь на българитѣ, но това може да се отнесе само къмъ западния имъ клонъ — *кутфшуритѣ*, които, слѣдъ изселването на остготитѣ отъ брѣговетѣ на Черно море, заели, както видѣхме, тѣхнитѣ мѣста на западъ отъ Меотида къмъ Днѣпъръ и сж живѣли съвършено отдѣлно отъ *утигуритѣ* — източния клонъ на българитѣ, слѣдов. станали сж почти въ непосредствено съседство съ Ирнаховитѣ хунни, а отъ всички е признато, че основателитѣ на българската държава на Балканския полуостровъ сж принадлежали къмъ източния клонъ, оттука Ирнахъ не е могълъ да бжде господарь на българитѣ-утигури. 3. Неприемливостта на такова сближение на тия двѣ имена, а оттука и лица, както и сближението на Авитохола съ Атила, както прѣдлага Марквартъ,²⁾ и което Бйори така сжщо допуца,³⁾ се доказва и отъ самата хронологическа дата за покачването на Ирника на прѣстола — 437 г.,⁴⁾ т. е. че Ирникъ (респек. Ирнахъ) е станалъ български господарь прѣди смъртта на баща си Атила или прѣди поселението си въ Малка Скития, което е съвсѣмъ недопустимо, защото, доколкото може да се сжди отъ разказа на Приска, Атила никога не е отлъчвалъ отъ себе си любимия си синъ Ирна.⁵⁾

По тоя начинъ остава да приемемъ, че идентифицирането на нашия Ирникъ отъ Именника съ Присковия Ирнахъ или Ирна и Йордановия Хернакъ е невъзможно и че това сж били двѣ съвсѣмъ различни лица, и по родъ, и по положение, и по врѣме. Напротивъ, ние имаме доста основание да мислимъ, че въ дадената епоха по сѣвернитѣ брѣгове на Черно море е станало нѣщо, съвсѣмъ противоположно на това, което Марквартъ прѣдполага:

¹⁾ Споредъ *A. Wirth, Geschichte Asiens und Osteuropas, Halle, 1905, S. 212*, „като хунски племена се привождатъ Atil, Duló, Tiele, къмъ които е принадлежала династията, послѣ Утигуръ, Кутургуръ и Савири“. Той изкарва Атила отъ племето Атилъ. Ако това е вѣрно, то не трѣбва ли да приемемъ, че и българскиятъ царски родъ Дуло е водилъ потеклото си отъ племето Duló? Въ такъвъ случай Ирнахъ и Ирникъ сж произлизали отъ два различни рода.

²⁾ *Die alttürk. Insch., S. 77.*

³⁾ Каз. статия, стр. 136, бѣл. 1.

⁴⁾ Вж. по-горѣ, стр. 23 и 38.

⁵⁾ Ср. *Prisca*, *ibid.*, frg. 8. p. 318

Къмъ 80-тъ години на V. вѣкъ изпжква у съврѣменнитѣ писатели името не на хуннитѣ, а на българитѣ. Така, *Иванъ Антиохийски* ни съобщава, че въ 482 год., когато остъготитѣ нападали на придунавскитѣ провинции, императоръ *Зинонъ* (474—491) се видѣлъ принуденъ да повика на помощъ „за първъ пжтъ тѣй нареченитѣ *бълари*“.¹⁾ *Еннодий*, епископъ на гр. Павия, който е живѣлъ между 473 и 521 г., въ панигирика си къмъ *Теодериха* Остготски казва, че той още на млади години се прославилъ съ побѣдитѣ си надъ непобѣдимитѣ до тогава българи. Сжщиятъ *Еннодий* споменува и за друго едно сражение на готитѣ съ българитѣ, което е станало пакъ въ *Теодерихово* врѣме, но въ което самъ *Теодерихъ* не взелъ участие поради старитѣ си години.²⁾ *Кассиодоръ*, първиятъ министъръ на сжщия *Теодерихъ*, ни е запазилъ два документа отъ канцеларията на остъготския кралъ *Аталариха*, внукъ на *Теодериха*: съ една се награждава нѣкой-си *Толвина* съ патрицианско звание, задѣто той на млади години се отличилъ въ една война съ българитѣ, която станала около гр. *Срѣмъ* (*Sirmium*), а съ другия се дава сжщата награда на нѣкого-си *Киприяна*, който така сжщо воювалъ съ българитѣ.³⁾ Нѣма съмнѣние, че тия двѣ сражения, за които говорятъ *Еннодий* и *Кассиодоръ*, сж едни и сжщи и сж станали прѣди още остъготитѣ да се изселятъ въ Италия, слѣдов. прѣди 487—488 г. — обикновено ги отнасятъ къмъ 485 год.⁴⁾ и, очевидно, българитѣ тукъ сж дѣйствиували противъ готитѣ по покана на византийския императоръ. Едно кръвопролитно сражение е ималъ *Теодерихъ*, когато заминавалъ за Италия, въ областта на *Срѣмъ* (*Sirmium*), съ гепидитѣ и тѣхнитѣ съюзници българи, които се намирали подъ началството на своя господаръ *Буза*.⁵⁾

¹⁾ Müller, FHG, t. IV, p. 619: ὡς ἀναγκασθῆναι τὸν Ζήνωνα τότε πρῶτον τοὺς καλούμενους Βουλγάρους εἰς σμμαχίαν προτρέψασθαι.

²⁾ Ennodii panegyricus, Mon. Ger. hist. t. VII (1885), p. 205.

³⁾ Cassiodori Variae, Mon. Ger. hist. t. XII (1894), p. 240: . . . egit de Hunnis inter allos triumphum et emiritam laudem primis congressibus auspiciatus neci dedit Bulgares toto orbe terribiles. — p. 252: non te terruit Bulgarum globus, qui etiam nostris erat praesumptione certaminis obstaturus. peculiare tibi fuit et renitentes barbaros aggredi et conversus terrore sectari.

⁴⁾ Marquart, Die alttürk. Inschr., S. 77.

⁵⁾ Pauli Historia Romana, Mon. Germ. hist. t. II (1879), p. 213: at tamen priusquam Italiam adventaret, Trapetilam Gepidarum regem insidias sibi molientem bello superans extinxit, Busan quoque Vulgarorum regem magna simul cum suis agminibus caede prostravit.

Приведенитѣ тукъ извѣстия ясно свидѣлствуватъ, че къмъ срѣдата на втората половина на V. вѣкъ българитѣ почватъ отъ черноморскитѣ си живѣлища да играятъ първенстваща роля въ областта на срѣдни и долни Дунавъ и до толкова се засилили, че съврѣменницитѣ ги смѣтали за непобѣдими, а византийскитѣ императорѣ, както и близкитѣ имъ съсѣди ги викатъ на помощъ противъ германскитѣ си врагове, като сж разчитвали както на тѣхната сила, тѣй и на старата имъ вражда съ остѣ-готитѣ. Това засилване на българитѣ-кутригури може да се обясни само съ присъединението на върналитѣ се съ Атиловитѣ синове хунски племена къмъ черноморскитѣ брѣгове. Освѣтъ това изчезването на името „хунни“ и изпжкването на името „българи“ въ устата на съврѣменницитѣ още по-ясно доказва, че хунската властъ била вече изчезнала въ дадената епоха, и на нейно мѣсто изстѣпала властта на българитѣ-кутригури, чиито владѣния съ присъединението на остатѣцитѣ отъ западнитѣ хунни се вече допирали до границата на източната империя, и затова тѣ сж могли да прѣдприематъ такива далечни походи въ Панония.

Слѣдъ такова обяснение политическитѣ отношения на българитѣ-кутригури къмъ остатѣцитѣ на Атиловитѣ хунни, ще ни стане ясно, защо писателитѣ отъ слѣдната епоха, VI. вѣкъ, често бъркатъ имената на тия два народа и ги употребяватъ едно вмѣсто друго, или пъкъ само общото родово име прѣдпочитатъ прѣдъ племенното. Тукъ ще трѣбва да отбѣлѣжимъ още и това, че присъединението на хуннитѣ къмъ българитѣ е станало, слѣдъ като кутригуритѣ, т. е. западниятъ клонъ на българитѣ, се били вече отдѣлили отъ източния — утигуритѣ, които останали, както видѣхме, на изтокъ отъ Меотида и живѣли съвършено отдѣлно и самостоятелно. Историята на утигуритѣ въ дадената епоха се е развивала, вѣроятно, въ отношенията имъ само къмъ близкитѣ сродни и съсѣдни племена, но не и къмъ източната империя, както това признава и самъ Прокопий, който пише, че утигуритѣ, които останали да живѣятъ въ родната земя, „не причинявали на ромейтѣ никакви неприятности, защото тѣ живѣли далечъ отъ тѣхъ и, отдѣлени съ много, находящи се помежду имъ народи, били спрѣмо тѣхъ (ромейтѣ) въ една противъ волята си бездѣйност“.

Съ разцѣпването и отдѣлното развитие на историческия животъ на тия два клона отъ българския народъ прѣзъ дадената епоха се обяснява, както посочихме, и изчезването на общото имъ име „българи“ подъ перото на писателитѣ отъ слѣдната епоха. То пакъ ще се яви, както ще видимъ, на страницитѣ на историята, когато тия два клона, които ние ще наричаме *хунно-българи*, като етнографски терминъ, (въ противоположностъ на *славяно-българи*), се съединятъ подъ властта на единъ господарь къмъ срѣдата на втората половина на VI. вѣкъ, а до това врѣме главна роля въ историята на юго-източна Европа играе западниятъ клонъ — кутригуритѣ, които, съединени съ Атиловитѣ хунни, образували силно хунно-кутригурско царство по сѣвернитѣ брѣгове на Черно море прѣзъ втората половина на V. вѣкъ, а отъ края на сѣщия вѣкъ се почватъ и тѣхнитѣ нападения на източната империя.

2. Хунно-българитѣ и източната империя.

Повикването на българитѣ-кутригури отъ императора Зинона на помощъ противъ остъ-готитѣ и заминаването на послѣднитѣ за Италия отворили пѣтъ на новитѣ съсѣди на източната империя, която наскоро слѣдъ това сама изпитала силата на тѣхното оръжие. Но, докато на прѣстола сѣдѣлъ Зинонъ, който е ималъ, вѣроятно, миренъ или съюзенъ договоръ съ сѣвернитѣ си съсѣди, българитѣ-кутригури си оставали спокойни. Обаче веднага слѣдъ покачването на прѣстола на *Анастасия I* (491—518) тѣ почватъ нападенията си на Балканския полуостровъ, които почти непрѣкъснато се продължавали цѣли десетки години. Кои сж били причинитѣ за тия чести войни на българитѣ-кутригури съ империята, засега оставатъ неизвѣстни, защото писателитѣ, които споменуватъ за тѣхъ, се ограничаватъ само съ съобщение на военнитѣ дѣйствия и нищо повече. Едно обаче прѣдположение, че надали е имало изобщо каквито и да било формални причини за война, едвали ще бжде погрѣшно, защото и тия варвари, както и тѣхнитѣ прѣдшественици, нападали сж на византийскитѣ владѣния по-скоро подбуждани отъ сѣщата жажда за грабежъ и богатства, както и оння, тѣй като тѣ опустошавали, както ще видимъ, наширѣ.

и надлъжъ полуострова и слѣдъ това отново се връщали пакъ въ земята си, за да очакватъ други сгодни моменти за нови нападения.

Първото нахлуване на хунно-кутригуритѣ се отнася, споредъ Марцеллина Комесъ, къмъ 493 год., когато византийскиятъ пълководецъ Юлианъ въ едно нощно сражение нѣйдѣ въ Тракия загиналъ, промушенъ отъ „скитски мечъ“.¹) Сжщиятъ авторъ съобщава, че въ 499 год. иллирийскиятъ пълководецъ Аристъ излѣзълъ съ 15 хиляди души и съ 520 талиги, въоръжени съ всичко необходимо за сражение, противъ българитѣ, които опустошавали Тракия; въ станалото при р. Зурта сражение повече отъ четири хиляди души загинали или въ врѣме на бѣгството, или въ водитѣ на рѣката; „тамъ загина, казва Марцелинъ, иллирийската войнишка храбростъ“.²) Подобно нападение на често оплѣняваната Тракия било повторено отъ хунно-кутригуритѣ и въ 502 год., когато нито единъ ромейски войникъ не имъ оказалъ отпоръ.³) Теофанъ пъкъ, като говори за това нашествие, споменува, че българитѣ нахълтали и въ Иллирия, прѣди да се узнае за тѣхъ.⁴) Слѣдъ това нападение българитѣ-кутригури като че ли оставили империята за нѣколко врѣме на мира, понеже вниманието имъ било обърнато на западъ. И Марцелинъ,⁵) и Еннодий,⁶) и Йорданъ,⁷) като ни разказватъ, че единъ варварски воевода *Мундо*, който водилъ потеклото си отъ рода на Атила, помогналъ съ „своитѣ българи“ въ 505 год. на остъ-готитѣ въ едно сражение

¹) *Marcellinus Comes*, *Chronica minora*, *ibid*, p. 94, ad an. 493: *Julianus magister militiae nocturna praelio pugnatus Scythico ferro in Thracia confossus interit*. — Cp. *K. Müllenhof*, *Deutsche Altertumskunde*, Bd. II, 2-te Aufl., Berlin, 1906, S. 380 (O. Panlower).

²) *Ibidem*, p. 95, ad an. 499: . . . *ibique Illyriciana virtus militum perit*.

³) *Ibidem*, p. 96, ad an. 502: *Consueti gens Bulgarorum deprædatam saepe Thraciam, nullo Romanorum milite resistente, iterum devastavit*. —

⁴) *Theophanes*, ed. C. de Boor, I, p. 143: *Τὸ δ' αὐτὸ ἔτι καὶ οἱ καλοῦμενοι Βούλγαροι τῷ Ἰλλυρικῷ καὶ Θράκη ἀπὸ τῶν αὐτῶν καὶ ἀνατράχουσι πρὶν γινώσθην αὐτοῦς*.

⁵) *Marcellinus*, *ibid.*, p. 96, ad an. 505. —

⁶) *Ennodius*, c. XII, *ibid.*, p. 210-211, като разказва, че Сирнимътъ билъ завзетъ отъ Теодериховия пълководецъ Пниця, продължава: *quibus (Pitzia exercituque eius) ibi ordinationem moderantibus per foederati Mundonis attractionem Graecia est professa discordiam secum Vulgares suos in tutela deducendo* . . .

⁷) *Jordanes*, *ibid.* c. 58, § 301, p. 135: *nam hic Mundo de Attilanis quondam origine descendens Gepidarum gentem fulgens etc.* Споредъ Малала, той билъ ὁ ἐκ τίνους τῶν Γηπέδων καταγόμενος (*Patrol.* gr. t. 97, col. 661).

противъ императорскитѣ войски, посочватъ, че тоя воевода избѣгалъ отъ гепидитѣ, отъ което може да се заключи, че българитѣ сж имали нѣкаква война съ гепидитѣ; може би, това е било опитване отъ страна на западнитѣ хунни, поддържани сега отъ българитѣ-кутригури, да си отмѣстятъ на враждебния тѣмъ народъ — гепиди, или пъкъ тая война е била прѣдприета съ цѣль да завоюватъ и да разширятъ владѣнията на хунно-кутригуритѣ. Какъ се свършила тая война, остава неизвѣстно.

Особено голѣма роля играли хунно-кутригуритѣ въ знаменития бунтъ на ромейския пълководецъ *Виталиана*, въ 514 — 515 год., който се побунилъ противъ Анастасия I и си присвоилъ дори титлата императоръ. Всички почти писатели, които разказватъ за тоя бунтъ, отбѣлѣзватъ, че Виталианъ отишълъ въ Малка Скития, дѣто събралъ голѣма войска отъ варвари, за които нѣкои писатели право казватъ, напр. Иванъ Малала, който най-подробно описва състава на Виталиановата войска, че послѣдната била съставена главно отъ „хунни“ и „българи“.¹) Съ тая войска Виталианъ нахлулъ на югъ отъ Дунавъ въ Мизия, стигналъ до Одисосъ и Анхиялъ и се запжтилъ къмъ Цариградъ; но тукъ недалечъ отъ столицата на империята той билъ разбитъ отъ императорскитѣ войски и се съгласилъ да се откаже отъ императорската си титла за голѣма сума пари и за управлението на Тракия. Слѣдъ това хунни и българи, одарени богато отъ Виталиана, се върнали въ земята си.

Не се изминали обаче и двѣ години, и хунно-кутригуритѣ отново нахлуватъ на Балканския полуостровъ и въ много по-голѣмо количество. Въ 517 г. тѣ се спуснали въ Македония, Епиръ и Тесалия и достигнали плячкосвайки чакъ до Термопили.²) Беззащитнитѣ села били нападани, когато

¹) *Evagrius*, *Migne Patrol. gr. t. 86, col. 2696*: πλῆθος ἀσπιδιητόν ἔχον Οὐννων καὶ Βουλγάρων. — *Ioannes Malalas*, *Migne Patrolog. gr. t. 97, col. 596*: πλῆθος Οὐννων καὶ Βουλγάρων. — *Theophanes*, *ibid. I, p. 160*: ἔχων μεθ' αὐτοῦ πλῆθος Οὐννων καὶ Βουλγάρων; *Chronica Ttripert. ed. de Boor, II, p. 127*: Vulgares habens secum et multitudinem Hunnorum. — *Georgius Monachus*, *ed. de Boor, II, p. 619* (ed. Murali p. 517) посочва, че въ войската на Виталиана имало Οὐννων καὶ Γότθων καὶ Βουλγάρων. Ср. *Ioan. Malalas*, *ibid. col. 597 и 600*. — *Ioannes Antiochenus*, *FHG, ed. Müller, V, 32—34*, споменува само за Οὐνнов.

²) *Marcellinus*, *ibid. p. 99—100, ad an. 517*. — *Zonaras*, *ed. Dindorf, III, p. 263*. — Ср. *Јов. Радониѣ*, Ко су Гети у хроничи Комеса Марцелина, въ „Глас“ Срп. Ак. 60 (1901), стр. 211—213.

укрѣпенитѣ градове били избѣгвани; за 1000 фунта злато иллирийскитѣ управители Иванѣ трѣбало да откупува плѣнницитѣ. Но все пакъ златото не наситило жаждата на варваритѣ; неоткупенитѣ плѣнници за поругание бивали изкалани подъ стѣнитѣ на непрѣвзетитѣ градове, прѣдъ очитѣ на страхливитѣ гарнизони. Императорѣ Анастасий I не можалъ да прѣдприеме нищо противъ тия безнаказани дѣйствия на хунно-кутригуритѣ и се ограничилъ само съ защитата на столицата, като построилъ извѣстната „Дълга стѣна“ отъ Деркона на Черно море до Силиврия на Мраморно море, наречена отъ историцитѣ „признакъ на безсилне, паметникъ на страхливостъ;“¹⁾ а страната на сѣверо-западъ била оставена на произвола на варварскитѣ орди, които при императорѣ Юстина I (518—527) отново били поведени отъ бунтовника Виталиана на полуострова, но слѣдъ коварното му убийство въ 520 г.²⁾ нападенията на хунно-кутригуритѣ се прѣкрятъ за нѣколко години както, може би, подъ влиянието на тогавашнитѣ силни землетръси,³⁾ тъй и поради голѣмитѣ дипломатически успѣхи на Византия въ това врѣме по сѣвернитѣ брѣгове на Черно море.

Когато българитѣ-кутригури прѣзъ втората половина на V. вѣкъ закрѣпили властѣта си на Таврическия полуостровъ, тѣ завладѣли и гр. *Боспоръ* (стар. Пантикапея, сегаш. Керчъ).⁴⁾ Обаче при Юстина I Боспоръ отново се освободилъ и, като призналъ покровителството на византийския императоръ, все още оставалъ като огнище за културно и просвѣтно влияние върху поселилитѣ се по съѣдство хунно-български племена.⁵⁾ Това влияние не се забавило да даде и своитѣ политически резултати въ полза на империята. Още прѣзъ първата година (528) отъ царуването на императорѣ Юстиниана I (527—

¹⁾ Ср. K. Hopf, Griechische Geschichte, въ Encykl. Ersch u. Gruber, Bd. 85. S. 79. — М. С. Дриковъ, Съчинения, I, стр. 236. — Ст. Станојевић, Византија и Срби, Нови Сад, 1903, I, стр. 137 и 224.

²⁾ Evagrius, lib. III, c. 43, ibid. col. 2696.

³⁾ K. Hopf, ibidem, p. 79.

⁴⁾ Вж. по-горѣ, стр. 39.

⁵⁾ Procopius, ed. Haury, t. I, BP. c. 12, p. 56—57. — Ср. руския прѣводъ на Г. С. Дестуница, т. I, стр. 143—144, бѣл. 7. — В. Васильевскій, пакъ тамъ, стр. 114. — В. Latyshev, Inscriptions antiquae orae septent. Ponti Euxini, v. II, Petropoli, 1890, p. 293. — Ch. Diehl, Jus'inien et la civilisation Byzantine au VI-e siècle, Paris, 1901, p. 378—379. — Ю. Кулаковскій, Исторія Византии, т. II, Киевъ, 1912, стр. 222—223.

565) българо-кутригурският владѣтель (ῥῥξ) Гродъ¹⁾ се явилъ въ Цариградъ и приелъ християнството, като се покрѣстилъ, при което императорътъ му станалъ кръстникъ. Юстинианъ щедро обдарилъ новопросвѣтения си кръщелникъ и го изпроводилъ въ земята му съ поржчка да пази интереситъ на империята и на Боспоръ, като изпратилъ се него и единъ отредъ испанци подъ началството на трибуна Далмация. По тоя начинъ били завързани въ тоя градъ търговски и мирни сношения между ромеи и българи-кутригури. —

Когато новопокрѣстениятъ Гродъ се върналъ въ земята си, съсѣдна съ Боспоръ, намѣрилъ тамъ брата си, когото той нападналъ и го принудилъ да отстѣпи. Слѣдъ това Гродъ заповѣдалъ да събератъ сребърнитъ и електронни идоли,²⁾ на които хунно-българитъ се кланяли, и да ги разтопятъ, като ги размѣнявали въ Боспоръ на сребърни византийски монети. Но тая разпоредба скоро прѣдизвикала реакция въ страната, на чело на която застанали хунскитъ жреци. Разсърдени, тѣ повдигнали възстание, убили Грода и турили вмѣсто него за царъ брата му *Муиелъ*. Възстанниците, боейки се, че ромеитъ нѣма да оставятъ безнаказано убийството на императорския кръщелникъ, навлѣзли въ Боспоръ и избили мѣстния гарнизонъ заедно съ трибуна Далмация. Когато Юстинианъ се научилъ за това, той изпратилъ по суша отъ Одиснополъ и по море отъ Цариградъ доста голѣми военни сили, въ чийто съставъ влизали и готски отреди подъ главното началство на Ивана, комитъ на устиата на Понтъ Евксински, и подъ командата на воеводитѣ Годиля и Бадуария. Щомъ се научили за тѣхното пристигане, нападналитъ хунно-кутригури избѣгали отъ Боспоръ, и комитъ Иванъ отново закрѣпилъ въ него властта на императора.³⁾

¹⁾ *W. Tomaschek, ibid. Bd. III, col. 1041*, както и *Marquart, Streifzüge, S. 301—302*, невѣрно наричатъ Грода *Utigurenhauptling* и *Utigurenfürst*, защото 1. отъ текста на Ив. Малала се ясно види, че неговата собствена страна се намирала близу до Боспоръ (*ἀπελθὼν ἐπὶ τὴν ἰσὺν χώραν πλησίον Βοσπόρου*) и 2. въ това врѣме, както видѣхме отъ извѣстията на Прокопия, утигуритъ изобщо не сж владѣли нищо на Таврическия полуостровъ.

²⁾ Въ гръцкия текстъ стои: *τὰ ἀγάλματα. . . ἐχώνυσαν, ἦσαν γάρ ἀργυρὰ καὶ ἤλεκτρα* отъ *τὸ ἤλεκτρον. ἀλλότῳ καὶ χρυσοῖον* и *ὁ ἤλεκτρος, μέταλλον χρυσοῖον* — единъ видъ блѣскавъ металъ, който прѣдставлялъ смѣсъ отъ злато и сребро въ пропорция $\frac{1}{4}$ злато и $\frac{1}{4}$ сребро, споредъ едни, а споредъ други, $\frac{1}{5}$ злато и $\frac{1}{5}$ сребро (вж. *Patr. gr. 97, col. 637—8, nota 48*).

³⁾ *Ioan. Malalas, ibid. col. 636—640. — Theophanes, ibid. p. 175—176.* Макарь че зависимостъ на Теофана отъ Ив. Малала въ прѣдаването на изложения тукъ разказъ е очевидна, все пакъ у него се забѣлѣзватъ нѣкои

Това събитие, споредъ Теофана, се отнася къмъ 530 г. Слѣдъ това Юстинианъ, споредъ извѣстието на Прокопия, възстановилъ пакъ хубавия и траенъ видъ на увехтѣлитѣ стѣни на Боспоръ и Херсонъ и особено силно укрѣпилъ Боспоръ, който той подчинилъ подъ властѣта си, слѣдъ като градътъ отдавна „се бѣ оварварилъ“ и се намиралъ подъ властѣта на българитѣ-кутригури.¹⁾

Нѣма съмнѣние, че ако прѣзъ периода отъ 520 до 530 г. не сж ставали, както се види, никакви нападения отъ страна на хунно-кутригуритѣ на полуострова, то това се дължи на мирнитѣ и приятелски отношения, които сж съществували прѣзъ това врѣме, както видѣхме, между тѣхъ и империята. Но, когато тия отношения се отново изострили и станали враждебни, нападенията на хунно-кутригуритѣ се възобновили на полуострова. Така, Марцелинъ Комесъ подъ 530 г. съобщава, че бившиятъ врагъ на империята, а сега комендантъ на иллирийската войска, пълководецъ Мундо, разбилъ въ едно сполучливо сражение българитѣ, които опустошавали Тракия, слѣдъ като били избити отъ тѣхъ до 500 души.²⁾ На тия

различия, на които считаме за нужно да обърнемъ внимание. Така, собственитѣ имена Γρόδ, Μοῦγελ и Βαδοῦριος у Теофана се явяватъ въ форми Γρόδς, Μοῦγελος и Βαδοῦριος; послѣ, името на трибуна Далмация не е отбѣлѣзано у Ив. Малала, а сжщо не се споменува и воевода Γρόδλας. Фактичиската страна така сжщо се различава. Теофанъ нищо не споменува за испанския отредъ, както и за обмѣната съ стопенитѣ идоли и за жрецитѣ като инициатори на възстанието, а пѣкъ μετὰ βοῦδαίας Γοτθικῆς; у него се чете μετὰ βοῦδαίας Σκιδτικῆς; πολλῆς; но за то пѣкъ Теофанъ не говори за никакви враждебни дѣйствия на Грода противъ брата си, а отбѣлѣзва, че, когато Гродъ се върналъ въ земята си, εἰρεν τὸν Ἰβριον ἀδελφὸν καὶ διηγῆσατο αὐτῷ τὴν τοῦ βασιλέως ἀγῶνιν καὶ φλοτασίαν. При изложението на събитието ние се ползуваме отъ двамата автори, придържайки се по-близу къмъ Ив. Малала, като първоначаленъ изворъ. — Ср. В. Васильевскій, п. т. стр. 114. — В. Латышевъ, Этюды по византийской эпиграфикѣ, въ Визант. Времен. т. I (1894), стр. 659—660. — Томашевъ (ibid.) счита, че извѣстието на псевдо-Захариєвата църковна история за разпространението на християнството въ страната на заседналитѣ сѣверно отъ Кавказъ хунни, както и за издаването на св. Писание на тѣхния езикъ (вж. *Ahrms* и *Kruger*, *ibid.* p. 254); се отнася тѣкмо къмъ покръстването на хунно-българския повелитель, понеже по врѣме тѣ се съвпадали. Ние обаче мислимъ, че тия двѣ събития язматъ нищо общо помежду си, защото Гродъ, както видѣхме, не е билъ утигурски владѣтель; тукъ по-скоро може да се приеме мнѣнието на *Gelzer*, че извѣстието на сирийската компиляция сѣ отнася къмъ хуннитѣ савири (*ibidem* p. 383 zur S. 254), което и *Marquart* възприема, като посочи, че споменатитѣ двѣ събития и по врѣме не се съвпадатъ (вж. *Streitzüge*, S. 302).

¹⁾ *Procopius*, De aedificiis, III, 7, ed. Haury III*, p. 101, — Ср. В. Латышевъ, пакъ тамъ, стр. 660.

²⁾ *Marcellinus*, *ibid.* p. 103, ad an. 530: his autem deinde consulibus (Lampadio et Oreste) idem dux (Mundo) audaciae suae secundus in Thraciam quoque advolans praedans eam Bulgares felicior pugnans cecidit, quingentis eorum in proelio trucidatis.

български нападения не малко сж помогнали и новитѣ промѣни, които били вече настанали по долни Дунавъ.

Къмъ това врѣме, както е извѣстно, се били вече спуснали отъ Трансилванія въ стара Дакия, Влашко и Молдова славѣнитѣ (славини и анти) и сж живѣли веднага отвѣдъ Дунавъ. Споредъ Прокопия, още при Юстина I антиѣ почнали да нахлуватъ въ страната на югъ отъ Дунавъ, но били разбити съвсѣмъ и отблъснати отъ Юстиниановия сестриникъ Германа;¹⁾ а за първитѣ години отъ Юстиниановото царуване сжщиятъ авторъ казва, че не се минавала година, откакъ Юстинианъ взелъ властѣта надъ ромеитѣ, да не нападатъ хунни, славини и анти въ Илирия, Тракия, Еллада и Херсонесъ; тѣ опустошавали цѣлата страна отъ Ионическо море чакъ до прѣдградията на Цариградъ и я обръщали въ „скитска пустиня“,²⁾ което и принудило императора да вземе своеврѣменно сериозни мѣрки противъ тѣхъ. За тая цѣль въ 531 г. той назначилъ добрия си пълководецъ Хилвуда или Хиливуда за управитель на Тракия, като му специално възложилъ най-тщателно да защищава дунавската погранична линия. Хиливудъ успѣшно отбранялъ границата по Дунавъ и дори нерѣдко прѣминавалъ рѣката въ самитѣ живѣлища на славѣнитѣ, докато въ 534 год. тамъ и намѣрилъ смъртъта си.³⁾

Бдителността на Хиливуда наистина запазила империята отъ нахлуванията на варваритѣ, обаче, щомъ се усѣтило неговото отсъствие, послѣднитѣ не се забавили да почнатъ пакъ своето дѣло. Така, споредъ Марцеллина, въ 535 г. още патриций Цита (или Чита — Tzitta) се срѣщналъ съ българитѣ въ Мизия при р. Янтра (Jatrum) и ги отблъсналъ.⁴⁾ Византийскиятъ хронистъ Ив. Малала, а слѣдъ него и Теофанъ разказватъ, че въ 538 г. се вдигнали хунно-кутригуритѣ, именно, двама владѣтели (ῥῥῥῥῥ) съ много българи и разни тълпи и нахълтали въ Малка Скития и Мизия, дѣто византийскитѣ

¹⁾ *Procopius*, BG. III, 40, *ibid.* II, p. 475—476. — Cp. *L. Niederle*, *Slovanské starožitnosti*, Praha, 1906, II, стр. 191—193. — *K. Jurecek*, *Историја Срба*, Београд, 1911. I, стр. 78.

²⁾ *Procopius*, *Historia arkana*, c. 18, ed. Haury, III¹ p. 114—115; BG. *ibidem* III, 14, p. 354. — *Jordanes*, *ibid.* p. 52.

³⁾ *Procopius*, *ibid.* BG, III, 14, p. 353—354. — *A. Полюдинъ*, *Изъ исторіи славянскихъ передвиженій*, Петроградъ 1901, стр. 52—53. — *Станојескиѣ*, пакъ тамъ, стр. 140.

⁴⁾ *Marcellinus*, *ibid.*, p. 104. ad an. 535.

войски се командували отъ Юстина въ Мизия и отъ Бадуария — въ Скития. Въ станалото сражение и двамата пълководци били разбити, и Юстинъ билъ убитъ; на негово мѣсто билъ назначенъ Константиолъ. Българитѣ достигнали до Тракийскитѣ области. Тогава срѣщу тѣхъ излѣзли Константиолъ и Годи́ла, а сѣщо и иллирийскитѣ воеводи Аскумъ, родомъ хунъ, когото самъ императоръ Юстинианъ кръстилъ. Тѣ се нахвърлили отъ всички страни върху хунно-българитѣ, почнали да ги колятъ, избили голѣмо множество, отнели всички нагребена плячка и съвсѣмъ ги разпрѣснали, слѣдъ което убили и двамата имъ водители. Обаче, когато побѣдителитѣ се връщали радостни, нападнали ги други нѣкакви българи и съ примки (аркани) изловили обърналитѣ се на бѣгъ Константиола, Аскума и Годи́ла; отъ тѣхъ Годи́ла сполучилъ да прѣрѣже примката и избѣгалъ, а Константиолъ, който билъ сваленъ отъ коня на земята, и Аскумъ били взети въ плѣнъ живи. Константиола българитѣ отпуснали за откупъ отъ хиляда номисми, и той се върналъ въ Цариградъ, а Аскума откарали въ отечеството си заедно съ много други плѣнници. Слѣдъ това, казва Иванъ Малала, Тракийската областъ се успокоила.¹⁾ Обаче това спокойствие не било за дълго врѣме.

¹⁾ *Ioan. Malalas, ibid. col. 645 и 648. — Theophanes, ibid. p. 217—218.* — При всичката близостъ на изложението както у Ив. Малала, тъй и у Теофана, все пакъ се забѣлѣзватъ и нѣкои разлики въ текста, които ние ще изтъкнемъ тукъ. Теофанъ почва разказа си така: *Τούτω τῷ ἔτει (6031=538) ἐβλήσαν οἱ Βούλγαροι, ὅσοι ῥῆγας μετὰ πλῆθους Βουλγάρων καὶ δρογγῶν, εἰς Σκυθίαν καὶ Μυσίαν, στρατηλάτου ὄντος τῆς Μυσίας Ἰουστίνου καὶ τῆς Σκυθίας Βαυδαρίου.* У Анастасия Библиотекаря тая фраза е прѣведена тъй: *Anno duodecimo imperii Justiniani,.... moti sunt Vulgarum duo reges, Vulger scilicet et Droggo, cum multitudine in Lyciam et Mysiam, cum esset magister militum Mysiae Justinus et Scythiae Baudarius (ed. de Boor, II, 141).* Нѣма съмнѣние, че Анастасий при прѣвода е ималъ подъ рѣка текстъ, какъвто ни даватъ рѣкописитѣ *Vaticanus 155, Paris. Reg. 1710 и Vatic. Palatin 395: μετὰ πλῆθους, Βούλγαρ καὶ Δρογγῶν*, но той очевидно е размѣстилъ думитѣ, за да даде по-ясенъ смисълъ на фразата, и затова у него се получило, че двамата български крале се наричали Вулгеръ и Дронгъ. Обаче нито единъ отъ рѣкописитѣ не дава основание да се прави подобно размѣстване и свързване на думитѣ, и поради това С. de Boor прѣдпочелъ горѣприведеното четене. Но тогава какъ трѣба да разбираме въпросната фраза у Теофана и особено изрази *μετὰ πλῆθους Βουλγάρων καὶ δρογγῶν*? О. Ив. Успенски, като се опитва да даде обяснение на думата *δρογγῶς* въ статията си „Къ исторiя крестянского землевладѣнія въ Византiи“ (ЖМНПр. ч. 225 (1883), отд. 2, стр. 68 и сл.), между другото спира се и върху разгледаната фраза у Теофана (т. п. 71—72) и, като привежда прѣвода ѝ у Анастасия и дава такъвъ букваленъ прѣводъ: „Въ этомъ году два болгарскіе короля съ множествомъ Болгаръ и съ военнымъ отрядомъ (съ множествомъ друнгъ) двинулись . . .“, намира, че „особенно ярко выступила бы невозможность понимать подъ *δρογγῶς* *caterva militum*“, както го обяснява Дюканжъ. „По руски, пише Успенски, представляетъ логическую ошибку

Насърдени от сполуката си, българите-кутригури още на следната 539 година предприели новъ, още по-грандиозен походъ. Прокопий пише, че въ тая година се явила голѣма комета, и наскоро слѣдъ това (въ 540) голѣми хунски плъчища, като минали Дунавъ, наводнили цѣла Европа, т. е. европейскитѣ провинции на империята. Такова нѣщо се случвало много пѣти и по-рано, но тѣй многобройни и ужасни

сочетаніе таквихъ понятій: двинуться съ войскомъ и съ отрядомъ въ едно и то же время. И такъ, метὰ πλῆθους δρογγίου здѣсь должно имѣть особенный смыслъ, който той опредѣля така: „Намъ припоминаются здѣсь слѣдующіе обороты русской лѣтописи: „Понде Олегъ, поя (или совокупивъ) вой мнози, варяги, словени, кривичи“ и пр., или совершенно тождественный оборотъ у византийскихъ лѣтописцевъ: Пошли Авары, собравъ множество подвластныхъ имъ Славяны. Словомъ, въ извѣстіи Теофана за πλῆθος Βουλγάρων должны были слѣдовать и дѣйствительно слѣдовали подчиненные народы. Положеніе дѣла совершенно ясное: вопросъ идетъ о царствованіи Юстиніана и о походахъ Болгаръ и Славянъ на Византию. Смыслъ мѣста Теофана не можетъ быть иной, какъ „двинулись Болгаре, взявъ съ собою друнги (дружины или задруги) славянскія“. Разбираемое извѣстіе, имѣя рѣшительное значеніе для вопроса о минимомъ родствѣ Болгаръ и Славянъ, придастъ особый смыслъ нашей друнгѣ“.

Ние мислимъ обаче, че надали може да се дава подобно тълкуване на Теофановото извѣстие. Както забѣлѣзахме вече, приведеніята разказъ не е оригинално извѣстие на Теофана; послѣдниятъ го е заимствувалъ отъ Ив. Малала, у когото въпросната фраза гласи: „Ἐπὶ δὲ τῆς αὐτοῦ (Ιουστινιανου) βασιλείας δύο στρατηγοὶ Οὐγγῶν ἐπαρτίσαντες (ἐπέβησαν) μετὰ πλῆθος εἰς τὴν Σαβοῖαν καὶ τὴν Μυσίαν, ὅπως ἐκείναι στρατηλάτου Ῥωμαίων Βαδουάριου καὶ Ἰουστινιανου, слѣдовъ, въ самия изворъ на Теофана не се споменува за никакъвъ δρογγίος, па и да се прѣдполага, че Теофанъ е заимствувалъ самата прибавка, както и замѣната на Οὐγγῶν съ Βουλγάρων навсѣкждѣ, отъ другъ нѣкой изворъ, нѣмаме никакво основание; защото неговиятъ текстъ не дава нищо ново спроти Ив. Малала и не е нищо друго, освѣнъ перифразъ на послѣдния. Оттука ясно става, че измѣненіето на текста принадлежи на самото Теофана, а пѣкъ щомъ това се установява, то трудно може да се допусне, че той е мислилъ тѣкмо за „славянскитѣ друнги (дружины или задруги)“, когато е вмѣквалъ въ текста на своя изворъ καὶ δρογγίον; защото, ако допуснемъ въ случая аналогія на обратни съ руския и византийскитѣ лѣтописи (що едвали тукъ е възможно), то Теофанъ би употребилъ за разгледваната епоха не специалния терминъ за славянската дружина или задруга(?), а по-скоро самото име на славѣнитѣ, което е било нему добръ извѣстно, както това прави неговиятъ изворъ, Ив. Малала, и самъ той при изложението на събитіята въ по-сетнѣшна епоха, когато нанстина дѣйствували наедно българи и славѣни (вж. напр. *Ioan. Malalas, ibid. col. 709; Theophanes, ibid. p. 233*). Тукъ смислятъ е съвсѣмъ ясенъ: Теофанъ, желасйки да запази пълния текстъ на своя изворъ, понеже съ замѣната на Οὐγγῶν съ Βουλγάρων, т. е. замѣната на едно родово име съ видово, е намалялъ силата на неприятеля, то, за да усили количеството на нападателитѣ, позволилъ си да прибави καὶ δρογγίον тѣкмо въ смисълъ на *catevra militum*, т. е. на войскови тѣли отъ неопредѣлена народностъ, увлѣчени отъ хуно-българитѣ. — За другитѣ отличія въ двата текста ще отбѣлѣжимъ, 1) че собственигѣ имена у Ив. Малала Βαδουάριος, Κωνσταντῖνος и Ἀσχοὴρ се четатъ у Теофана Βαυδάριος, Κωνσταντῖνος и Ἀσχοὴρ и 2) че у Ив. Малала въ началото на разказа стои δύο στρατηγοί, а у Теофана δύο ῥήγες, което и приеhme, защото сжичиятъ Малала употребява въ тоя разказъ за сжичитѣ лица израза ῥήγες (φονεοκταῖς καὶ τοὺς δύο ῥήγας), и послѣ, количеството на откупъ за Константинола у Ив. Малала с μύρια, а у Теофана с χίλια, което и ние считаме за по-вѣроятно.

бѣдствия, както тогава, никога не били постигали населението на тая страна. „Цѣлата страна отъ Ионическия заливъ (Адриатическо море) до самитѣ прѣдмѣстия на Византия (Цариградъ), била опустошена отъ варваритѣ: въ Илирия тѣ прѣвзели 32 крѣпости; града Касандрия, който въ старо врѣме, доколкото е извѣстно, се наричалъ Потидея, тѣ завладѣли съ сила, макаръ че до това врѣме не умѣли да правятъ пристѣпи срѣщу укрѣпени градове. Съ заграбената плячка и съ 120 хиляди плѣнници тѣ си отишли назадъ въ страната, безъ да срѣщнатъ нѣйдѣ нѣкакъвъ отпоръ.“¹⁾ Къмъ това голѣмо нашествие на хунно-кутригуритѣ се отнася и извѣстието на Ив. Малала за резултата му въ Илирия, именно, когато новоназначениятъ комендантъ на Илирия, Мундъ, родомъ гепидъ, се научилъ, че хуннитѣ (Теофанъ ги нарича *българи*) съ голѣмо количество разни варвари нападнали на Илирийската страна, той ударилъ на тѣхъ и съвсѣмъ ги разбилъ. Отъ плѣненитѣ той изпратилъ въ Цариградъ владѣтеля имъ (а у Малала: *ἐν αὐτῶν ὁ ἡγεμὼν*, у Теофана: *τὸν ἡγεμῶνα αὐτῶν*) и много други, които тържествено били показвани на иподрома. Слѣдъ това, казватъ лѣтописцитѣ, настаналъ дълбокъ миръ въ Тракия, защото хуннитѣ не се одързостявали да минаватъ вече прѣзъ Дунавъ; плѣненитѣ българи императорътъ изпратилъ въ Армения и Лазика, и тѣ били включени въ числото на ромейскитѣ войници.²⁾

¹⁾ *Procopius*, BP. II, 4, ed. Haury I, p. 163, —, вж. руския прѣводъ на Г. Дестуниса, II, стр. 29—34. Ср. *De aedific.* IV, 3, ed. Haury, III², p. 114—115. — *Ch. Diehl*, *ibid.* 218, мисли, че въ тоя походъ хуннитѣ прѣдали на огънь и мечъ не само Тракия и Илирия, но достигнали и Гърция до Коринтския провлакъ, па дори нѣкои отреди прѣминавали и прѣзъ Хелеспонтъ. Наистина, въ цитираното тукъ мѣсто Прокопій говори за такива нападения, но той съвсѣмъ не ги отнася къмъ 540 г. Той право пише: *χρόνῳ τῷ τῷ ὁστέρῳ πολλὰκις ἐνταῦθα γένεσθαι ἀνήματα ἐς Ῥωμαίους βασιλεῖς ἔδρασαν*, и слѣдъ това разказва за дѣйствиата на варваритѣ въ южната часть на Балканския полуостровъ и за прѣминаването имъ прѣзъ Хелеспонтъ. Вж. *ib.*, ed. Haury, I, p. 163—164. — Ю. Кулаковскій прави сжщата грѣшка, вж. п. т. стр. 223—224.

²⁾ *Ioan. Malalas*, *ibid.* col. 661. — *Theophanes*, *ibid.*, p. 219. — Ср. *C. Diehl*, *ibidem*, 218. — Ю. А. Кулаковскій, *Исторія Византии*, II, стр. 223, изхождайки отъ това, че Ив. Малала съобщава за това събитие въ свръзка съ разказа си за прѣминаването на Мунда на византийска служба въ консулството на Деция въ 529 г. и назначението му за магистъръ на илирийската армия, отнася приведенія тукъ разказъ къмъ 530 и го идентифицира съ Марцелиновото извѣстие подъ сжщата година (вж. по-горѣ стр. 50); поради това и прѣднето събитие за нашествието на двамата хунно-кутригурски владѣтели (вж. по-горѣ) той отнася сжщо къмъ 529 г., безъ обаче да покаже свръзката съ едноврѣменнитѣ събития (ср. *Кулаковскій* п. т. 50—51). Прѣди всичко ще

И наистина, съ това нашествие се завършва другъ периодъ въ нападенията на хунно-кутригуритѣ; но и въ тоя периодъ ние виждаме, че хунно-кутригуритѣ сж дѣйствували сами: нийдѣ не срѣщаме да се споменува за славѣни, които да нападатъ съ тѣхъ заедно; а това ясно показва, че хунно-кутригуритѣ, както и славѣнитѣ, сж дѣйствували съвършено независимо едни отъ други въ отношенията си къмъ източната империя. Твърдѣ любопитно се явява и това обстоятелство, че когато еднитѣ нападатъ на балканскитѣ провинции, другитѣ мируватъ: така, докато траели хунно-кутригурскитѣ нападения отъ 535—540 г., не намираме нито едно извѣстие за каквото и да било нахлуване на славѣнитѣ, а това още веднажъ иде да потвърди, че славѣнитѣ въ даденото врѣме сж били съвсѣмъ независими отъ хунно-кутригуритѣ. Напротивъ, прѣзъ означения периодъ славѣнитѣ не само не нахлували въ империята, но и сами помежду си враждували — *славѣни* противъ *анти*, което ще трѣбва да обяснимъ като плодъ на Юстиниановата политика — да настрои враждебно варваритѣ едни срѣщу други. Обаче скоро настанали мирни отношения между анти и славѣни и, макаръ че въ това врѣме славѣнитѣ все още мирували и не прѣдприемали нищо противъ империята, Юстинианъ трѣбвало да се погрижи за защита на полуострова; но понеже всичкитѣ му войски били съсрѣдоточени на западнитѣ граници въ Италия и на източнитѣ

трѣбва да отбѣлжимъ, че отъ текста на Ив. Малала (καὶ καταλαβόντος αὐτοῦ (Μουῦνου) τὴν χώραν τοῦ Ἰλλυρικῶν, ἐπέβρισαν αὐτῷ οἱ Οὐννοὶ μετὰ πολλοῦ πλῆθους διαφόρων βαρβάρων κτλ.) не може да се заключи, че, щомъ е поелъ командата на Илирия, Мундо веднага е билъ нападнатъ отъ варваритѣ; напротивъ, свѣдѣнията за миналото на Мунда Ив. Малала разказва по поводъ на неговото сблъскване съ варваритѣ, понеже той за прѣвъ пѣтъ споменува за това лице. Освѣтъ това, Теофанъ, който собствено повтаря Ив. Малала, помѣства това събитие подъ 539/40 (6032) г. и при това отъ исговитѣ думи ясно става, че нападението на хунно-кутригуритѣ е станало за дълго, слѣдъ като Мундо билъ назначенъ за комендантъ на илирийската армия (καὶ τῷ ἐν παραγυμένῳ αὐτὸν εἰς τὸ Ἰλλυρικῶν, ἐξῆλθεν οἱ Βούλγροι κтл.). Най-сетнѣ това извѣстие на Ив. Малала не може да се идентифицира съ извѣстието на Марцеллина, защото тѣ и по съдържание се отличаватъ едно отъ друго: докато у първия хунно-кутригуритѣ нападнатъ Мунда, у втория, наопаки, Мундо напада хунно-кутригуритѣ, които, споредъ Марцеллина, не сж били много и сами сж опустошавали Тракия, когато, споредъ Ив. Малала, тукъ сж дѣйствували хуннитѣ μετὰ πλῆθους διαφόρων βαρβάρων, напълно съгласно съ Прокопиевото извѣстие. Прѣдъ видъ на горнитѣ съображения ние не можемъ и прѣднето събитие, което Теофанъ помѣства подъ 538 (6031) г., да отнесемъ къмъ 529 г. — още повече че прѣзъ това врѣме, както видѣхме, политическитѣ отношения между Юстиниана и хунно-кутригуритѣ сж били не само мирни, но дори и приятелски (вж. по-горѣ стр. 48—50).

противъ перситѣ, той трѣбвало да търси съюзници, и погледитѣ му сж спрѣли пакъ на славѣнскитѣ анти, най-близкитѣ съседни на хунно-кутригуритѣ.

По поводъ въпроса за псевдо-Хиливуда Юстинианъ влѣзълъ въ прѣговори съ антигѣ, като изпратилъ пратеници при тѣхъ съ прѣдложение да се поселятъ въ стария градъ *Турисъ* (Тоѡρρις) на Дунава, построенъ отъ Траяна, а разрушенъ отъ варваритѣ. Тоя градъ съ околноститѣ му Юстинианъ прѣдлагалъ да имъ подари и непрѣмѣнно да го засели съ тѣхъ и да имъ дава голѣми парични суми съ условие, щото тѣ, като сключатъ съ него съюзъ за-въ бждаще, постоянно да прѣчатъ на хуннитѣ, т. е. хунно-българитѣ, щомъ тѣ поискатъ да опустошаватъ ромейската империя. Затова и града Турисъ не трѣбва да търсимъ при днешния Турну-Мугурели, а както прѣдполага Иречекъ, той ще да е старата римска *Dinogetia* на лѣвния дунавски брѣгъ при г. Галацъ.¹⁾ Обаче тия прѣговори не донесли никакви резултати, защото, споредъ условието на антигѣ, Юстинианъ трѣбвало да назначи за началникъ споменатия псевдо-Хиливуда, чиято лъжливостъ била скоро открита отъ пълководецъ Нарзеса. Хиливудъ билъ уловенъ и откаранъ въ Цариградъ, дѣто наскоро и умрѣлъ. Това било въ 544 г..²⁾ Тѣй или иначе, но стремежитѣ на Юстиниана да сключи съюзъ съ антигѣ сж имали за цѣль, както да ги въоръжи противъ славинитѣ, които най-вече тревожили империята, тѣй и да ги употребѣи като щитъ противъ хунно-българитѣ. Но въ това Юстинианъ не сполучилъ. Напротивъ, отъ 546 г. се почнали цѣль редъ нахлувания на славѣнитѣ, които сж дѣйствували самостоятелно, или пъкъ сж взимали участие въ войнитѣ на херули, гепиди и лангобарди, ксѣто сж нападали въ това врѣме сжщо западнитѣ провинции на империята. Такива сж опустошителнитѣ нападения прѣзъ 547, и 548 г.г., когато славѣнитѣ достигнали чакъ до градъ Топиръ при устието на р. Места, а сжщо и голѣмото и повсемѣстно нашествие въ 550—551 г., когато славѣнитѣ доближили до Дългата стѣна при Цариградъ.³⁾

¹⁾ Иречекъ, Историја Срба, I, стр. 78—79. — Бурна, Черно морье, I, стр. 45.

²⁾ Procopius, BG. III, 14, *ibid.* p. 354—360. — А. Л. Поюдинъ, п. т. стр. 53—55. — С. Станојевић, п. т., стр. 142—143 и бѣл. 227. — Йор. Ивановъ. Надгробниятъ паметникъ на Хиливуда, въ Перюд. сп. кн. 62 (1902), стр. 63.

³⁾ Procopius, BG. III, 13, Haury p. 353; III, 29, *ibidem*, p. 423; III, 35, *ibidem*, p. 454—456; III, 38, *ibid.* p. 467—471; III, 40, *ibid.* p. 475—477, 481—483. — А. Поюдинъ, п. т., стр. 55—58. — С. Станојевић, п. т., стр. 143—149. Иречекъ, п. т. стр. 79. — Ch. Diehl, *ibid.* p. 219—220.

Всички тия събития ясно показали на византийското правителство, че, за да отблъсне варварските нашествия и да ги запре на Дунавъ, то ще трѣба сериозно да се погрижи за защитата на полуострова. За изпълнение на тоя планъ Юстинианъ се опиталъ да се възползува отъ настаналитѣ между самитѣ варвари-съсѣди неприятелски отношения. Въ 551 г. настанали нѣкакви-си недоразумѣния между гепиди и лангобарди и, понеже първитѣ се боели, да не би Византия да подпомогне вторитѣ, то гепидитѣ се обърнали къмъ князетѣ на кутригуритѣ, които живѣли на западъ отъ Меотида, т. е. къмъ западния клонъ на българитѣ, за помощъ въ прѣдстоящата имъ война противъ лангобардитѣ. Кутригурскитѣ князе имъ изпратили 12 хиляди души подъ началството на нѣколко воеводи, между които нѣкой-си *Хиниалонъ* се отличавалъ по своята храбростъ и опитностъ въ военното дѣло. Гепидитѣ съвсѣмъ не били доволни отъ тѣй скорото пристигане на своитѣ съюзници, понеже работата не била дошла още до сблъскване: оставало още година до изтичането на условията. Затова тѣ ги убѣдили да нападнатъ на източната империя, и по тоя начинъ да си обезпечатъ безопасностъ откъмъ роментѣ. Но, понеже въ това врѣме византийцитѣ грижливо отбраняли прѣминаването на Дунавъ въ Иллирия и Тракия, то гепидитѣ прѣкарали хунно-кутригуритѣ прѣзъ Дунавъ въ своитѣ владѣния, и тия се на хвърляли на полуострова.¹⁾

Докато кутригурскитѣ тълпи прѣминавали съ грабежъ по страната, Юстинианъ намислилъ другъ съюзъ съ цѣль да се избави веднажъ за винаги отъ хунно-кутригурскитѣ нападения. Той обърналъ погледитѣ си къмъ утигуритѣ, т. е. къмъ източния клонъ на българитѣ, които живѣли отвъдъ, т. е. на изтокъ отъ Меотида, и съ порицания, подстрѣкателства и напомняния за старото имъ приятелство, а сжщо и съ богати подаръци успѣлъ да придума тѣхния повелителъ да прѣмине Донъ и да нападне на кутригурскитѣ земи. Тогава утигуритѣ подъ началството на своя ханъ Сандилха,²⁾ заедно съ двѣ хиляди души готи-тетраксити, се нахвърлили върху кутригуритѣ и ги избили въ едно кръвопролитно сражение,

¹⁾ *Procopius*, BG. IV, 18, *ibid.*, p. 581—582. — Ср. Ю. Кулаковскій, п. т. стр. 224. нарича Хиниалона ханъ.

²⁾ *Прокопій* (*ibid.* IV, 19, p. 586) го нарича ὁ τῶν Οὐτιγούρων βασιλεὺς.

отъ което могли да се спасятъ немного, а женитѣ и дѣцата откарали въ робство въ своя си.¹⁾ Отъ тая вжтрѣшна война между утигури и кутригури на сѣверния брѣгъ на Черно море се възползували ромеитѣ-плѣнници, които въ хилядно множество се намирали у кутригуритѣ; прѣзъ войната тѣ се дигнали оттамъ набързо и, безъ да ги прѣслѣдва нѣкой, върнали се въ отечеството си.²⁾ Слѣдъ това Юстинианъ чрѣзъ стратига Аратия извѣстилъ Хиниалона и другитѣ хунно-кутригури за станалото въ земята имъ, а тѣмъ изпратилъ пари, за да ги убѣди да си отидатъ, колкото е възможно по-скоро, отъ ромейската земя. Кутригуритѣ приели прѣдложението заедно съ условието да не извършватъ убийства, нито да поробватъ, нито пъкъ да причиняватъ друго нѣщо неприятно, а да си заминатъ като приятели на мѣстнитѣ жители. Срѣщу това условие уговорено било отъ страна на кутригуритѣ още, че, ако бждатъ въ състояние да завзематъ отново отечеството си, тѣ ще останатъ тамъ и ще бждатъ вѣрни занаяпрѣдъ на ромеитѣ; ако ли пъкъ тѣмъ не би било възможно да останатъ тамъ, да бждатъ пуснати веднага въ ромейската земя, а императорътъ да имъ подари нѣкоя областъ въ Тракия, дѣто, слѣдъ като се тамъ поселятъ, ще бждатъ съюзници на ромеитѣ за вѣчни врѣмена, а страната ще защищаватъ грижливо отъ всички варвари. Отъ това послѣдното условие наистина се възползували до двѣ хиляди души, които, слѣдъ като били разбити и побѣгнали отъ утигуритѣ, дошли въ ромейската земя, водейки съ себе дѣца и жени; на тѣхната молба се отзовалъ Юстинианъ на драго сърдце и заповѣдалъ да се настанятъ въ тракийскитѣ области.³⁾

Тази двулична политика на Юстиниана силно възмутила утигурския ханъ. Прокопий разказва, че когато Сандилхъ се научилъ за постѣпката на императора спрѣмо кутригуритѣ, той се злѣ разсърдилъ и ядосалъ, задѣто, докато самъ той, отмѣщавайки на едноплеменницитѣ си — кутригуритѣ за несправедливостъ къмъ ромеитѣ, ги изгонилъ изъ отеческитѣ живѣлища, тѣ (кутригуритѣ), приети отъ императора и поселени на ромейска земя, ще заживѣятъ по-добрѣ. Той изпратилъ пратеници при Юстиниана, които да го порицаятъ за

¹⁾ *Ibidem*, IV, 18, *ibid.*, p. 582—584.

²⁾ *Ibidem*, IV, 19, *ib id.*, p. 584.

³⁾ *Ibidem*, p. 585—586. — Cp. *Marquart*, *Die alttürk. Inschr.*, S. 79.

постъпката му.¹⁾ Пратеницитѣ отъ името и лицето на своя господарь казали на Юстиниана слѣдното: „Азъ зная една поговорка, която съмъ чулъ още като момче, и, ако не съмъ я забравилъ нѣкакъ, такава бѣше донѣдѣ тая поговорка: животното вълкъ, казватъ, би могълъ нѣкакъ да промѣни козината си, обаче нрава (си) не ще промѣни, защото природата не му позволява да го промѣни. Това, (говорейки съ поговорки, Сандилхъ казва), азъ чухъ отъ по-старитѣ, които обясняватъ човѣшкитѣ дѣла нѣкакъ иносказателно. Зная още и отъ опитъ научихъ това, което бѣ свойствено на единъ варваринъ простакъ да научи: овчаритѣ взематъ за себе си кучета още кърмачета и (ги) отгледватъ твърдѣ грижливо въ кѣщи. Кучето е благоразумно животно къмъ ония, които го отхранватъ, и твърдѣ добръ помни благодарѣнията. И тъй това се прави у овчаритѣ съ цѣль, щото, кога вълци нападнатъ нѣкога, кучетата, които сж приставени при овцитѣ за помощници и защитници, да отблъсватъ нападенията имъ. И това става, азъ мисля, по цѣлата земя, защото никой не е видѣлъ, щото кучета да сж мислили зло на стадото, нито пъкъ вълци нѣкога да сж го пазили, но природата-законодателка е наложила това като нѣкоя законъ и на кучета, и на овци, и на вълци. Азъ мисля, че никога нѣма да стане нѣкоя промѣна съ тѣхъ и въ твоето царство, дѣто се случва да има отъ най-стари врѣмена изобилие отъ всѣкакви работи, а може би нѣйдѣ и съвсѣмъ необясними“.

„И тъй покажете на моитѣ пратеници, какъ бихме могли на прага на старостъта да научимъ нѣщо необичновено; ако пъкъ това става навсѣкждѣ тъкмо така, то не е добръ за тебе, мисля, дѣто давашъ гостеприемство на кутригурското племе, като си си навлѣкълъ неприятно (τεθολωμένον) съсъдство и си направилъ свои домашни (близки) ония, които ти не си търпѣлъ като чужди. Защото малко по-късно тѣ ще покажатъ собствения си нравъ спрѣмо ромеитѣ, и освѣнъ това нито неприятель ще прѣстане да нанася врѣда на ромейската държава съ надежда, че ще

¹⁾ При това Прокопий (ibid. p. 586) забѣлѣзва, че Сандилхъ изпратилъ пратеници, οὐκ ἐπιστολὴν αὐτοῖς τινα ἐγχειρίσας, ἀλλὰ γραμμάτων παντάπασι οὐκ οὐκ ἀνήκοις τε καὶ ἀμελέττοις ἐς τοὺς εἰσὶ καὶ οὕτε γραμματιστὴν τινα ἔχουσιν οὕτε τῶ παρὶ τὰ γράμματα πόνη συνάβεται αὐτοῖς τὰ παιδία, βαρβαρικώτερον δὲ ἀπεντα ἀποστοματιοῦντας, ὅσα δὴ αὐτὸς ἐπιστελλεῖσι σφίσι.

му бжде по-добър, слѣдъ като бжде отъ тебе побѣденъ, нито приятель ще остане за ромейтъ, (понеже ще бжде прѣчка за ония, които нападатъ понѣкога на вашата земя), отъ страхъ, да не би, когато сждбата благоприятствува, да види, че побѣденитѣ се намиратъ у васъ въ по-видно положение, отколкото самъ той, особено когато ние имаме живѣлища въ земя пуста и главно безплодна, а кутригуритѣ иматъ възможность да купуватъ жито, да пълнятъ съ вино зимницитѣ (*κατακραίπαλιν*) и да получаватъ всѣкакви сладкиши. Въ всѣки случай тѣ притежаватъ нѣйде и бани, и тѣ, скитници, носятъ златни накити и не имъ се чужди и химатии тънки, напѣстрени и втъкани (*καταληξιμένων*) съ злато. Обаче кутригуритѣ, слѣдъ като поробиха безбройно множество ромей по-рано, откараха ги въ земята си; да се насочва върху тѣхъ всичко неволническо (робско) за проклетитѣ не бѣше второстепенно, но не пропуснаха и съ бичове да (ги) биятъ и да (ги) умѣртвяватъ еднакво бѣше лесно (за тѣхъ), и други такива нѣща нравѣтъ и властѣта позволяватъ на единъ варварски деспотъ (господарь). Ние пъкъ съ нашитѣ трудове и рискове, които сж свързани съ живота, слѣдъ като ги избавихме отъ владѣющата тогава сждба — тѣхъ, които бѣха ни затруднили въ войната, прѣдадохме на родителитѣ (имъ). Отплатата за тѣхъ заради васъ отъ противоположната страна ние сами взехме върху си, макаръ и да изпитваме още башинскитѣ незгоди, а тѣ се сподѣлятъ съ ония, които бѣха избѣгнали робството имъ благодарение на нашата храбрость, имайки еднакви права въ тѣхната земя." ¹⁾ Но и при все това, слѣдъ като изслушалъ утигурскитѣ пратеници, Юстинианъ ги добъръ успокоилъ и, като ги обсипалъ съ дарове, наскоро ги изпратилъ обратно.

При такива обстоятелства били завързани първитѣ сношения на утигуритѣ, т. е. на българитѣ отъ източния клонъ, съ византийската империя. За Юстиниана това е било една дипломатическа сполука, тъй като чрѣзъ съюза си съ утигуритѣ той постигналъ цѣльта си: слѣдъ послѣдното нападение, кутригуритѣ оставили на мѣра империята за нѣколко години. Наистина, Прокопий ни съобщава, че въ 552 год.,

¹⁾ *Procopius, ibid.*, p. 587—589. Ср. *Ch. Diehl, ibid.*, p. 369—370, дава не съвсѣмъ точенъ прѣводъ.

когато византийският пълководец Нарзесъ отивалъ съ нови войски за Италия, той билъ принуденъ да остане въ Пловдивъ извѣстно врѣме, защото нѣкаква-си хунска орда, която грабила и опустошавала страната, безъ да срѣщне отпоръ, задържала маршрута му, и само слѣдъ като тия хунни се раздѣлили на двѣ части, отъ които едната потеглила къмъ Солунъ, а другата — къмъ Цариградъ, Нарзесъ можалъ да продължи пътя си.¹⁾ Отъ думитѣ на Прокопия не може да се разбере, че това е било нѣкоя нова тълпа, дошла отъ отвъдъ Дунавъ; очевидно, тая хунска орда е останала отъ прѣдишнитѣ и е кръстосвала по полуострова, докато е намѣрила и своето унищожение; това сж били четитѣ на отдѣлни авантюристи, които се скитали за грабежъ въ разни посоки на полуострова.²⁾ Както и да било, но слѣдъ това нито единъ писателъ не говори за нови нападения на хунно-кутригуритѣ. Това затишие откъмъ тая страна въ туй врѣме, когато славѣнитѣ не прѣставали да нахлуватъ на полуострова, ще трѣба да обяснимъ съ новитѣ политически отношения, настанали между утигуритѣ и Византия отъ една страна, а отъ друга — между утигуритѣ и тѣхнитѣ съплеменници кутригуритѣ.

Посѣтата тѣй изкусно отъ Юстиниана вражда между кутригури и утигури, вѣроятно, се е изразила въ нѣкои конкретни дѣйствия между тия двѣ родствени племена. Обаче за надмощие на едното надъ другото още не било дошло врѣме: кутригуритѣ сж били още силни, и борбата поради това не е могла да се продължава за дълго врѣме; спогодбата между тѣхнитѣ ханове е настѣпила наскоро, защото по-сетнѣ, както ще видимъ по-долу, императорътъ отново трѣбало да употреби усилия, за да настрои утигурския ханъ Сандилха враждебно срѣщу неговия съсѣдъ-събратъ. Тия мирни отношения между двѣтѣ бѣлгарски племена, вѣроятно, сж настанали при кутригурския ханъ Завергана,³⁾ който повидимому е сполучилъ да се сдобие откъмъ ханъ Сандилха съ съгласие, да му не прѣчи, въ случай че той отново се въоръжи противъ империята, защото новиятъ кутригурски ханъ не се

¹⁾ *Ibidem*, IV, 21, p. 603.

²⁾ Вж. С. Станојевић, *каз. съч.* I, стр. 150—151.

³⁾ Може би ще трѣба да четемъ Заберъ-ханъ, както прѣдлага К. Норф, *ibid.* 82.

забавилъ да си отмъсти на византийцитѣ за голѣмитѣ несполуки и загуби, които кутригуритѣ бѣха прѣтърпѣли прѣзъ врѣмето на послѣднето си нападение въ 551 год. Впрочемъ като причини на тоя походъ Агатий изтъква отъ една страна варварската несправедливостъ и желанието за обогатяване, а отъ друга — се привеждала като прѣдлогъ и неприязнеността на кутригуритѣ спрѣмо утигуритѣ. „Защото, пояснява по-нататѣкъ Агатий, нѣкой-си на име Сандилъ, мжжъ хунъ, който стоеше начело на тоя (утигурски) родъ, бѣше твърдѣ много разположенъ къмъ ромеитѣ и тѣхенъ съюзникъ. Затова императорътъ го обичаше и почиташе и често си изказваше благосклонността съ подарѣци. Кутригуритѣ пъкъ, понеже не получаваха подобни нѣща, а всѣкакъ били прѣзирани и най-явно оскърбявани, намислили, че трѣба да прѣдприематъ тоя походъ, за да могатъ сами да се покажатъ наистина страшни и достойни за приказъ и да не отстъпватъ на незачитващия ги“.¹⁾

И наистина, въ 558 г. голѣми орди хунно-кутригурски потеглили отъ сѣвернитѣ брѣгове на Черно море къмъ устието на Дунавъ и се разположили недалечъ отъ послѣдния. Поради необикновено тежката зима нея година Дунавъ се покрилъ съ дебелъ ледъ и рѣката станала лесно проходима и за пѣхота, и за конница. Кутригурскиятъ ханъ Заверганъ, който стоялъ начело на тия орди, лесно можалъ да ги прѣкара на десния брѣгъ на рѣката и, понеже тамъ намѣрилъ съвсѣмъ пусти мѣста, а пъкъ при прѣминаването не срѣщналъ никакво съпротивление, той веднага прѣминалъ прѣзъ Скития и Мизия и нахлулъ въ Тракия. Тукъ Заверганъ раздѣлилъ войската на двѣ части, отъ които ѣдната изпратилъ въ южната частъ на полуострова, въ Еллада, за да нахълта въ тамшнитѣ незащитени мѣста и да ги оплячкоса, а другата — къмъ Тракийския Херсонесъ, днеш. Галиполски полуостровъ, който билъ защитенъ откъмъ материка съ яка и висока стѣна, която се издигала въ най-тѣсната частъ на полуострова отъ Мраморно море до Сароския заливъ. Самъ ханътъ съ седемъ хиляди конница се впусналъ направо срѣщу Цариградъ, като опустошавалъ полета, нападалъ на градове и всичко прѣвръщалъ на безредие и купища. Той натрупалъ

¹⁾ *Agathias*, *ibid.* p. 367, — 368, — 4.

богата плячка и събралъ много плѣнници, между които имало и много византийски госпожи и моми отъ знатенъ произходъ, на които било сждено да прѣживѣятъ най-тежки и унижителни моменти въ българския плѣнъ.¹⁾

Понеже Заверганъ не срѣщналъ никакъвъ отпоръ и изобщо каквото и да е съпротивление, той лесно и бързо стигналъ до Дългата стѣна и се доближилъ до вжтрѣшнитѣ укрѣпления, чиито зидове отъ врѣмето и немарливостъта били попадали и разрушени на много мѣста, а нѣкои части били съборили самитѣ хунно-кутригури безъ страхъ и безъ трудъ, като да събаряли кжщи. „И нищо не бѣ прѣдприето, пише Агатий: нито да се постави войнишка отбрана, нито отбранителни обсадни машини и тия, които умѣятъ да боравятъ съ тѣхъ, и дори кучешки лай не се чуваше, сжщо, ако не е смѣшно да се каже, като въ свинарница или въ обори. Защото, разказва Агатий, ромейската войска не продължаваше да си остава такава, каквато бѣше отначало при прѣдишнитѣ императори, а понеже бѣ достигнала до най-малко количество, тя вече не бѣше достатъчна за обширността на държавата; защото всичката военна сила трѣбаше да възлиза на 645 хиляди войника, а тогава тя едвамъ съставяше 150 хиляди, отъ които едни бѣха назначени въ Италия, други въ Африка, трети въ Испания.... Не голѣмо количество стояха по източнитѣ граници съ перситѣ, защото тамъ нѣмаше нужда отъ повече поради заляганията и трайността на примирието.“²⁾

Щомъ се чуло за приближаването на неприятеля, който се разположилъ на лагеръ при гр. Мелентиада на 150 стадин (около 35—40 клм.) отъ Цариградъ на р. Атиръ, населението отъ близкитѣ градове и села избѣгало на тѣлпи въ столицата и всичко попълнило, поради което въ Цариградъ настана страшна суматоха: ужасъ и страхъ овладѣли не само простото население, но и всички управници; дори императорътъ не се отнесълъ съвсѣмъ безъ внимание къмъ станалото. По негова заповѣдъ били събрани всички украшения и цѣнности по църквитѣ въ прѣдмѣстията на столицата по европейската частъ и прибрѣжието; отъ тѣхъ едни били на

¹⁾ Тая неволя е нарисувана у Агатия въ живи картини, вж. V, 13, *ibid.* 368₁₁₋₁₂—369₁₋₄. — Ср. *Ch. Diehl*, *ibid.* p. 221—222.

²⁾ *Agathias*, *ibid.* p. 369₁₁₋₁₂.

кола донесени въ града, а други на лодки прѣхвърлени на отсрѣщния азиатски брѣгъ.¹⁾ Най-сетнѣ при вида на такива страшни и голѣми опасности, били събрани и поставени по градскитѣ стѣни нѣколко офицери и много войници и столличани, за да защищаватъ столицата отъ неприятеля, ако би послѣдниятъ да нападне. Обаче това не сж били истински воини съ специална военна подготовка, а сж били повечето отъ тѣй нареченитѣ *схоларии*, т. е. гвардейци, — дворцова войска, която е взимала участие само въ придворнитѣ церемонии и не била привикнала да води сражения и войни. Докато траяло това смущение въ столицата, варваритѣ на-прѣдвали къмъ нея и опустошавали вече околноститѣ ѝ. Тогава билъ извиканъ отъ бездѣйствиe остарѣлиятъ знаменитъ пълководецъ Велизарий, комуто Юстинианъ повѣрилъ защитата на Цариградъ. Слѣдъ като събралъ остатъцитѣ отъ прѣдишната си дружина. Велизарий присѣдинилъ къмъ тоя слабъ отредъ избѣгаличѣ отъ околнитѣ мѣста селени, като ги снабдилъ съ оружие отъ арсеналитѣ.²⁾

Съ тая набързо съставена войска опитниятъ генералъ излѣзълъ отъ града и недалечъ отъ него при с. Хетта се разположилъ на лагеръ, който той укрѣпилъ съ окопъ. Велизарий постоянно изпращалъ съгледвачи къмъ неприятеля, а за да внуши на послѣдния убѣждение, че самъ има много войска, заповѣдалъ нощно врѣме да се кладатъ много огньове въ разни мѣста и на голѣмо пространство. Между войницитѣ му имало добри и храбри младежи, които горѣли отъ желание да се ударятъ съ неприятеля, но Велизарий се боялъ отъ рискованости и въ дълги рѣчи напомнялъ на войницитѣ си, че трѣбва да се дѣйствува хладнокрѣвно, но внимателно, и затова не искалъ да прѣдизвика битка. Въ това врѣме единъ отредъ отъ двѣ хиляди души неприятелска конница нападнала ромейския лагеръ; но благодарение на Велизариевата военна опитностъ и умѣло разположение на засади хунно-кутригуритѣ били заобиколени отъ три страни и, разбъркани и разбити, принудени били да се обърнатъ на бѣгъ, като оставили на бойното поле, споредъ Агатия, 400 души убити, а ромеитѣ се отървали само съ нѣколко ранени. Така разбитъ и разстроенъ се върналъ тоя коненъ отредъ въ

¹⁾ *Ibidem*, V, 14, p. 370—372.

²⁾ *Ibidem*, V, 15, p. 372—374.

лагера си, дѣто произлѣзла страшна суматоха. Заверганъ веднага далъ заповѣдь, цѣлата войска да се оттегли назадъ задъ Дългата стѣна и тамъ очаквалъ резултатитѣ отъ другитѣ двѣ експедиции.¹⁾

Хунно-кутригурската войска, която била изпратена къмъ Херсонесъ Тракийски и задачата на която била да завладѣе полуострова и дори да прѣмине на азиатския брѣгъ, употребила всички усилия да прѣвземе укрѣплението-стѣна, която защищавала цѣлия полуостровъ. Но, когато видѣли, че нито съ машини, нито съ стѣлби не ще могатъ да прѣвзематъ стѣната, защото роменитѣ подъ ржководството на младия пълководецъ Германа съ успѣхъ отбраняли стѣната и юнашки отбивали всѣки ударъ, хунно-кутригуритѣ съставили другъ планъ, по който тѣ трѣбало на подове (салове) да обиколятъ откъмъ морето стѣната, да се изкачатъ задъ нея на полуострова и по тоя начинъ да го завладѣятъ; при това рѣшили, че тѣ или ще завзематъ по-скоро полуострова, или, ако не сполучатъ въ това прѣдприятие, ще го напуснатъ съвсѣмъ и ще идатъ въ земята си. За тая цѣль тѣ събрали голѣмо количество трѣстика и, като избирали отъ нея по-дълги здрави и дебели пѣрти и ги изравнявали, свързвали ги съ върви и по тоя начинъ приготвили много свезки или снопчета отъ трѣстика; нѣколко такива свезки или снопчета, три или повече, нареждали единъ до другъ плѣтно и върху тѣхъ напрѣки туряли прави дървета (греди) и то само по краищата и прѣзъ срѣдата и ги прѣввѣрзвали съ по-дебели вѣжета. По тоя начинъ се образувалъ единъ подъ (салъ), който е ималъ достатѣчна ширина, за да побере четирма войника, безъ да може да потъне подъ тежината; при това къмъ всѣки подъ били прибавени и други приспособления, които ги правили по-удобни за плуване. Такива подове били приготвени не по-малко отъ 150, тъй че на тѣхъ могли да се събератъ до 600 души въоръжени войници.²⁾

Тая тъй импровизирана флотилия била пусната на море тайно около западния брѣгъ на Сароския заливъ. Варваритѣ мислили, че, като излѣзатъ въ открито море, по-лесно ще прѣхвърлятъ и прѣплуватъ издатыка на стѣната и послѣ

¹⁾ *Ibidem*, V, 16—20, p. 374—383. — Подробно вж. *Ст. Станојевић*, п. т., стр. 153—155.

²⁾ *Agathias*, *ib.*, V, 26, p. 383—385. — Ср. *Станојевић*, п. т. стр. 155.

смѣло да излѣзатъ въ вжтрѣшнитѣ мѣста на полуострова, които съвсѣмъ не се защищавали съ укрѣпления или пъкъ само откъмъ Хелеспонтъ. Когато Германъ се научилъ отъ съгледвачи за всичко това и знаелъ, че трѣстиковата флотилия ще пристигне, той се надсмивалъ надъ безразсѣдството на неприятеля и много се радвалъ. Той веднага заповѣдалъ на 20 бързи кораби, чиито екипажи били снабдени не само съ панцири, щитове и стрѣли, но още и съ копия на края съ сърпове, да се скриятъ въ засада въ единъ близъкъ заливъ, за да причакатъ неприятеля. Когато хунно-кутригуритѣ, които още въ самото начало, поради неумѣнието си да каратъ подоветѣ, били отвлѣчени твърдѣ надалечъ въ морето, прѣминали стѣната и вече доближили къмъ брѣга, ромейскитѣ кораби излѣзли отъ засадата и бързо се спускали къмъ тѣхъ; поради вълнитѣ, произведени отъ движението на корабитѣ, подоветѣ се тѣй силно залюшкали, че варваритѣ не могли да се одържатъ прави и нѣкои падали въ морето, а другитѣ трѣбвало да сѣдатъ, за да се одържатъ на подоветѣ. Когато варваритѣ били поставени въ такова затруднително положение, ромеитѣ се нахвърлили върху тѣхъ и като въ ржкопашенъ бой мнозина отъ тѣхъ изблъскали, други пъкъ падали подъ ударитѣ на меча; не малко загинали и отъ това, че ромейскитѣ войници съ сърповетѣ на копията си срѣзвали връзкитѣ, които държали трѣстиковитѣ прѣчки и гредитѣ, тѣй че снопчетата и подоветѣ се разпадали, а неприятелитѣ наедно всички загинвали, безъ да може нѣкой отъ тѣхъ да излѣзе на сушата.¹⁾

Слѣдъ това ромеитѣ събрали неприятелското орѣжие, което плавало по водата, и се завърнали при другата войска, която съ радостъ ги посрѣщнала. Но Германъ не се задоволилъ само съ нанесеното на море поражение: той поискалъ да използва сгодния моментъ, за да нанесе силенъ ударъ и на останалитѣ на материка хунно-кутригури. Затова подиръ нѣколко дена, като въорѣжилъ добръ и приготвилъ войската си, нападналъ на варваритѣ, които все още се намирали подъ впечатлението на постигналото ги нещастие. Въ станалото сражение, благодарение на бързитѣ дѣйствия и личната храбростъ на Германа, ромеитѣ на първо врѣме сполучили да

¹⁾ *Agathias*, V, 22, p. 385₃₀—387₃₁ — Ср. *Станоевић*, п. т., стр. 155—156.

нанесатъ голѣмо поражение на неприятеля; само слѣдъ като Германъ билъ раненъ и ромеитѣ се убѣдили, че не ще могатъ да издържатъ напора на хунно-кутригуритѣ, които на брой ги значително надминавали, тѣ спрѣли боя и отстъпили назадъ задъ стѣната. Хунно-кутригуритѣ, поставени въ безизходно положение отъ поражението на море и отъ неочакваното нападение на ромеитѣ, още сѣщия день напуснали равнината прѣдъ. Херсонесъ и потеглили къмъ Завергана и неговата орда, като „побѣдени къмъ побѣдени“, забѣлѣзва Агатий.¹⁾ Наскоро слѣдъ това се завърнала въ Тракия и изпратената къмъ Еллада хунно-кутригурска войска, която не по-сполучливо изпълнила задачата си: тя не само не достигнала Коринтския провлакъ, но дори и Термопилитѣ не могла, да прѣмине, защото тамшниятъ гарнизонъ сполучилъ да я отблъсне.

Слѣдъ като се събрали по тоя начинъ наедно, хунно-кутригуритѣ разположили своя лагеръ близу до Аркадиополъ (Люле-Бургазъ) и Цурулъ (Чорлу)²⁾ и оттука заявили на ромейското правителство, че тѣ нѣма да заминатъ за дома си, докато не получатъ отъ ромеитѣ такива голѣми суми пари, каквито сѣж получавали и утигуритѣ, и въ сѣщото врѣме заплашвали, че тѣ ще изколятъ веднага всички плѣнници, които тѣ водили съ себе си въ огромно количество, ако близкитѣ имъ не дойдатъ по-скоро да ги откупятъ. Юстинианъ незабавно имъ изпратилъ злато, колкото намѣрилъ за добръ, като откупъ за заробенитѣ, но съ условие, че тѣ мирно ще напуснатъ страната. Така най-сетнѣ тия страшни хунно-кутригури прѣкратили грабежитѣ си и потеглили къмъ земята си.³⁾ Обаче тѣ бавно се движели къмъ сѣверъ и само, когато се научили, че императорътъ изпратилъ военни кораби къмъ Дунавъ, които имали назначение да посрѣщнатъ варваритѣ при прѣминаването на рѣката и да ударятъ на тѣхъ, тѣ молили чрѣзъ пратеникъ да имъ бже позволено свободно да минатъ отвъдъ Дунавъ. Юстинианъ се съгласилъ и изпратилъ племеника си Юстина, който и обезпечилъ на хунно-кутригуритѣ свободенъ пропускъ.⁴⁾

¹⁾ *Ibidem*, V, 23, p. 388, — 389, — Ср. Станојевичъ, п. т., стр. 156.

²⁾ *Theophanes*, *ibid.*, I, p. 233—234.

³⁾ *Agathius*, V, 23, *ibid.*, p. 389, — Ср. Станојевичъ, п. т. стр. 157.

⁴⁾ *Theophanes*, *ibid.*, p. 324.

Отначало царогражданитѣ били крайно недоволни отъ постѣпката на императора и намирали условията, на които той отпусналъ варваритѣ, за неблагородни, срамни и дори робски, защото тѣ казвали: не стига че неприятелитѣ, като нахлуха до самата столица и се поругаха надъ империята, прѣдадоха всичко на всепогибель, но още и получиха толкова много парн, като че ли ромеитѣ се били провинили въ нѣщо прѣдъ тѣхъ. Обаче тѣ скоро се убѣдили, че Юстинианъ въ случая е дѣйствувалъ по единъ прѣдначертанъ планъ, който не само оправдалъ постѣпката му, но и показалъ, доколко той е билъ прѣдвидливъ, защото съумѣлъ да въоръжи самитѣ варвари едни срѣщу други.

Докато Заверганъ заедно съ своитѣ орди се намиралъ още на Балканския полуостровъ и бавно отивалъ къмъ Дунавъ, Юстинианъ изпратилъ едно бързо писмо до утигурския ханъ Сандилха, съ когото императорътъ се намиралъ въ съюзенъ договоръ и му плащалъ годишно извѣстна сума (*ἐν ὁποῦν τέ αἱ ὄντα καὶ μισθοφόρον*), за да му помага. Въ писмото си Юстинианъ укорявалъ Сандилха, задѣто не нападналъ на кутригуритѣ, слѣдъ като се научилъ за тѣхното нахлуване въ владѣнията на империята. Ако пъкъ Сандилхъ не е знаелъ за тѣхния походъ и ако поради това останалъ спокоенъ, то той сега е могълъ да поправи грѣшката, като незабавно изпълни исканото отъ него, т. е. да нападне на своитѣ съсѣди. Защото кутригуритѣ съ това си нападение върху империята искали да покажатъ, че Юстинианъ сбъркалъ, дѣто влѣзалъ въ съюзъ съ Сандилха, като оставилъ тѣхъ, по-добритѣ и по-храбритѣ, които смѣтали за нетърпимо, ако нѣкой би ги нареклъ равни съ утигуритѣ, и че тѣ ги надминаватъ твърдѣ много. „И сега тѣ, кутригуритѣ, писалъ по-нататкъ Юстинианъ въ писмото си, нѣма да се върнатъ, скитайки се по Тракия, докато не получатъ сами всичко злато, което ние обикновено ти давахме всѣка година като награда. И намъ бѣше лесно или съвършено да ги избиемъ всички, или да ги изпратимъ, безъ да направятъ дори най-малкото нѣщо; обаче ние не направихме нито едното, нито другото, като имахме прѣдъ видъ твоята слава. Защото, ако ти наистина си по-храбъръ и по-благоразуменъ и си въ състояние да не отстъпвашъ на тия, които присвояватъ твоего, то ти въ такъвъ случай нѣма да бждешъ по-слабъ; отъ тебе сега

зависи о време да отмъстишъ на врага и чрѣзъ едно сполучливо сражение да отнемешъ собственитѣ си награди пари тѣй, като че ли тѣ сж били тебѣ изпратени по тѣхъ. Ако ли ти, така опозоренъ отъ тѣхъ, искашъ да останешъ спокоенъ, понеже се боишъ, мисля, и си обхванатъ отъ най-позорната военна бездѣйность, то ти, драгий, ще се лишишъ отъ възнаграждението, а паритѣ отъ насъ ще бждатъ тѣмъ (на кутригуритѣ) подарени. Прочее, дай свобода на разума и научи се да отстъпвашъ прѣдъ по-доброто. Защото, знай добръ, че и договора, който ние бѣхме сключили съ тебе и твоя родъ, ще трѣба да прѣхвърлимъ върху тѣхъ, понеже безумно е да взимашъ участие въ лошата слава и особено на побѣденитѣ, когато е възможно да разположишъ къмъ себе си по-силното“.) Когато Сандилхъ разбралъ чрѣзъ прѣводачи съдържанието на Юстиниановото писмо, силно се разгнѣвилъ и сжщия день потеглилъ въ походъ противъ кутригуритѣ, за да ги накаже за наглостъта къмъ него.

Другояче донѣйдѣ Менандъръ ни прѣдставя работата по прѣговоритѣ на Юстиниана съ Сандилха. „Когато унитѣ подъ началството на Завергана, пише той, били изгонени нѣкъждѣ далечъ отъ ромейскитѣ владѣния, тогава Юстинианъ, като мислилъ, че кутригуритѣ пакъ ще дойдатъ да опустошаватъ тракийскитѣ мѣста, не давалъ почивка на утигурския вождъ Сандилха, като го подстрекавалъ съ чести посолства и други способности какъ и какъ да почне война противъ Завергана. Къмъ увѣщанията си императорътъ присѣдинилъ и обѣщанието, че ще прѣдаде Сандилху ония годишни пари, които били назначени отъ ромейската държава за Завергана, стига само Сандилхъ да надвие кутригуритѣ. Сандилхъ, ако и да искалъ да бжде въ приятелски сношения съ ромейтѣ, написалъ обаче до императора тѣй: „Било би неприлично и при това беззаконно съвсѣмъ да се изтрѣбятъ нашитѣ еноплеменници, които не само говорятъ единъ и сжщъ съ насъ езикъ и сж наши съжителители и употребяватъ една и сжща храна и облѣкло, но още сж и наши сродници, макаръ подвластни на други вождове. Но и при все това, понеже това го иска Юстинианъ, азъ ще отнема отъ кутригуритѣ конетѣ

⁷⁾ *Agathias*, V. 24. *ibid.*, p. 389,,—391,, — Ср. *Станојевић* п. т. стр. 157—158.

имъ и ще ги направя свое притежание,¹⁾ за да нѣма на какво да яздатъ и да не имъ бжде възможно да причиняватъ вреда на роменитѣ.“²⁾

Сжществена разлика въ разказитѣ на двамата автори се забѣлѣзва въ това, че Менандъръ, както се види, не знаелъ за по-прѣдишнитѣ сношения на Юстиниана съ Сандилха и за тѣхнитѣ съюзнишки отношения, та и затова у него излиза, че императорътъ ужъ обѣщава да даде годишнитѣ пари (τὰ ἐτήσια χρήματα) на Сандилха вмѣсто на Завергана, когато е било тѣкмо обратното. Освѣнъ това горниятъ разказъ на Менандра, очевидно, ни прѣдава само единъ епизодъ отъ прѣговоритѣ на Юстиниана съ Сандилха, и той не прѣдставя окончателния резултатъ отъ тѣхъ, още повече като и самъ Менандъръ казва, че императорътъ съ чести посолства и други способности се старалъ да подбуди утигурския ханъ срѣщу Завергана. Затова твърдѣ е възможно, че приведенитъ тукъ отговоръ на Сандилха е билъ единъ отъ многото, дадени на отдѣлни посолства, отговори. Както и да било, но разказътъ на Агатия ни прѣдставя сношенията на Юстиниана съ утигурския ханъ въ окончателна форма и несъмнѣнно се отличава съ по-голѣмата си пълнота. Затова и за резултатитѣ отъ тия сношения ще трѣба отново да се обърнемъ къмъ разказа на Агатия.

Както казахме по-горѣ, щомъ Сандилхъ разбралъ съдържанието на Юстиниановото писмо, твърдѣ много се разсърдилъ и още сжщия день рѣшилъ да се разправи съ наглитѣ кутригури. Като повелъ войската си, той изпървомъ изцѣло нападналъ на неприятелската страна, разбилъ неочаквано останалитѣ тамъ мжже и много жени и дѣца откаралъ въ робство. Послѣ той сжщо така неочаквано присрѣщналъ ония кутригури, които се връщали отъ Тракия и току-що били прѣминали Дунавъ; много отъ тѣхъ той избилъ и отнелъ както паритѣ отъ императора, тъй и цѣлата плячка; спаси-

¹⁾ За да разберемъ смисъла на тия думи на Сандилха, доста е да приведемъ слѣдното извѣстие у Масуди за българитѣ: „Конетѣ имъ, които тѣ употребяватъ за война, постоянно се пасатъ свободно по ливадитѣ, и никой не ги качва, а само на война; и ако се намѣри човѣкъ, който въ мирно врѣме сѣда на воененъ конь, убиватъ го“. Вж. *А. Гаркави*, Сказанія мусульман. писателей о славянахъ и русскихъ. Петроградъ, 1870, стр. 126.

²⁾ *Mennader. frag. 3, ib., p. 3, 4.* — Ср. руския прѣводъ на С. Де-стуниса, 1860 г., стр. 320—321.

литѣ се едвамъ сполучили да се върнатъ по своитѣ жилища и почнали да се готвятъ за борба съ враговетѣ си съсѣди. Отъ това врѣме, споредъ Агатия, тия двѣ племена задълго (ἐπὶ πλείστον) живѣли враждебно настроени едни срѣщу други: тѣ ту се нападали и грабили, ту влизали въ открито сражение, докато разнебитенитѣ сили на еднитѣ и другитѣ били съвършено разстроени, тѣй че се лишили и отъ самото си отеческо име. „Тия хунски народи, пише Агатий, изпаднаха въ такова нещастие, че, макаръ и да бѣше наистина останала една частъ отъ тѣхъ, тѣ служатъ разпрѣснато на другитѣ (народи) и измѣниха името (си) на тѣхното. Така възмездията за прѣдишнитѣ безбожни дѣла ги постигнаха въ най-силна степенъ; обаче съвършеното загинване и унищожение на тия двѣ племена стана по-късно..... Докато тѣ всѣкакъ се мъчеха, прѣдавайки се на ужаси у дома си, тѣ не помислѣха повече да нападатъ противъ ромейтѣ, но и за повечето (хора) бѣше неизвѣстно, дѣ се намираще тѣхната земя“.¹)

Така завършва Агатий разказа си за отношенията на двѣтѣ племена—кутригури и утигури както едно къмъ друго, тѣй на двѣтѣ къмъ Византия. За насъ сж отъ първостепенна важностъ приведенитѣ нѣколко думи на Агатия, които ни рисуватъ враждебнитѣ отношения между утигури и кутригури. Тая постоянна вражда, насадена тѣй изкусно отъ византийската политика, имала за сетнина съвършеното имъ ослабване, което отъ своя страна докарало загубата на тѣхната политическа самостоятелностъ. Но Агатий забѣлѣзва, че съвършеното загинване и унищожение на тия двѣ племена е станало по-късно, т. е. нѣколко години слѣдъ изложенитѣ събития, а подъ това загинване ние ще трѣба да разбираме 1. покорението на кутригуритѣ отъ силния народъ аваритѣ, които тъкмо въ това врѣме бѣха почнали да се движатъ отъ изтокъ и да покоряватъ подъ властѣта си народитѣ, които живѣли между Каспийско, Черно море и сѣверни Кавказъ, и 2. малко по-късно подчинението на утигуритѣ подъ властѣта на срѣдне-азиатскитѣ турци, които разпространили завоеванията си въ сжщата посока слѣдъ заминаването на аваритѣ на западъ въ Европа.

¹) *Agathias*, V, 25, *ibid.*, p. 391, 392. — Cp. *Marquart*, *Die alttürk. Inschr.*, S. 80. — *Станојевић*, п. т., стр. 158—159.

3. Сждбата на хунно-българитѣ кутригури и утигури.

Около срѣдата на VI. вѣкъ въ централна Азия почналь да се издига единъ народъ, който китайцитѣ наричали *ту-куе*, а у византийцитѣ билъ извѣстенъ подъ името *турци* (Τούρκοι). Тѣ успѣли да разгромятъ съвсѣмъ племето *женъ-женъ* (или яунъ-яунъ или жуанъ-жуанъ у китайцитѣ) или византийскитѣ *авари*, които до тогава господствували надъ срѣдне-азиатскитѣ народи, и отъ днешна Бухара и Туркестанъ, дѣто се намирало сѣдалището на върховния имъ хаганъ, тѣ разпространявали властѣта си въ всички посоки. Наскоро слѣдъ това тѣхниятъ хаганъ успѣлъ съвършено да покори племето *Оюръ* (Ουῶρ — уйгуритѣ), което се е смѣтало за най-силно поради своята многобройность и добра военна организация. То живѣло по брѣговетѣ на р. *Тиль*, която турцитѣ наричали *Черна*. Най-старитѣ родоначалници на това племе се казвали *Варъ* (Οὐάρ) и *Хунни* (Χουννί). Прѣзъ врѣмето на императоръ Юстиниана една часть отъ него (споредъ Менандра 20,000 души) подъ тия имена се отиетнала отъ турцитѣ и побѣгнала на западъ подъ чуждото име *авари*, като мислила да експлоатира съ това име, понеже истинскитѣ авари били страшни за всички скитски племена поради своята прѣдишна сила. Затова и Теофилактъ Симоката ги нарича *псевдо-авари*, защото истинскитѣ авари останали въ старитѣ си живѣлица въ срѣдня Азия.¹⁾

Къмъ началото на 558 г. аваритѣ достигнали земитѣ на кавказскитѣ алани и при посрѣдството на аланския владѣтель Саросия влѣзли въ сношение съ Юстина, Германовия синъ, който командуваъ войскитѣ на сѣверо-източната граница на империята, съ просба да имъ бжде позволено да влѣзатъ въ прѣговори съ императора. На допитването си въ Цариградъ по поводъ просбата на аваритѣ Юстинъ получилъ съгласието на императора, който му заповѣдалъ да изпрати аварското посолство въ Цариградъ, за да почнатъ прѣговоритѣ. Когато първиятъ посланикъ на име Кандихъ пристигналъ въ столицата и се прѣдставилъ прѣдъ императора, той се обърналъ съ слѣднитѣ думи: „При тебъ иде най-голѣмиятъ и силенъ отъ народитѣ; племето аварско е

¹⁾ Theophyl. Simocattas, VII, 7 и 8, p. 257—259. — Cp. Marquart, Streifzüge, S. 43, 45—46. — Ю. Кулаковскій, Исторія Византии, т. II, стр. 228—229.

непобѣдимо; то е способно лесно да отблъсне и изтрѣби противниците. И затова ще ти бѣде полезно да приемешъ аваритѣ за съюзници и да си спечелишъ въ тѣхъ отлични защитници; но тѣ само въ такъвъ случай ще бждатъ въ приятелски връзки съ ромейската държава, ако ще получаватъ отъ тебе драгоцѣнни подарѣци и пари всѣка година, и ще бждатъ поселени отъ тебе на плодonoсна земя“. Колкото и да били тия прѣдложения самохвални отъ страна на аварския пратеникъ и унизителни за империята, Юстинианъ ги приелъ на драго сърдце, защото, казва Менандъръ, той билъ вече старъ, и бившата му твърдостъ и воинственостъ се обърнали въ любовь къмъ спокойствие. Затова, чувствувайки се не въ сила да се разправи съ аваритѣ, императорътъ рѣшилъ да ги отблъсне по другъ начинъ — съ пари.¹⁾ Той веднага съобщилъ рѣшението си на сената, който не само го одобрилъ, но го и хвалилъ за неговата проникателностъ. Тогава Юстинианъ изпратилъ при аваритѣ свой пратеникъ Валента, единъ отъ царскитѣ меченосци, който носѣлъ съ себе си разни богати подарѣци, чието назначение било да смегчатъ надмѣннитѣ думи на варваритѣ, а на пратеника било заповѣдано да привлече това племе въ съюзъ съ ромейтѣ и да го накара да дѣйствува противъ враговетѣ на империята. „Такива мѣрки, споредъ моето мнѣние, пише Менандъръ, били измислени отъ императора твърдѣ разумно, защото побѣдятъ ли аваритѣ, или бждатъ побѣдени, и въ една, и въ другия случай ползата ще бѣде на страна на ромейтѣ“. Императорскиятъ пратеникъ благополучно изпълнилъ своята мисия, и аваритѣ наскоро потеглили на западъ, като покорявали и изтрѣбвали народитѣ, прѣзъ чиито земи прѣминавали.²⁾

Най-напрѣдъ изпитали аварскитѣ удари народътъ савири, а слѣдъ него залитѣ, а къмъ началото на 60-тѣ години аваритѣ почнали война съ утигуритѣ, въ която послѣднитѣ били разбити и принудени били да признаятъ властѣта на аварския хаганъ; подиръ утигуритѣ дошелъ редъ и на кутригуритѣ, които така сжщо се покорили.³⁾ При какви обстоя-

¹⁾ *Menander*, frg. 4, *ibid.* p. 4. — Ср. рус. прѣводъ, п. т. стр. 321—323.

²⁾ *Menander*, frg. 5, *ibid.* p. 5. — Ср. рус. прѣводъ, п. т., стр. 323.

³⁾ *Ibidem*. Ако наистина въ Менандровия *ὁ Κουτρίγυρος* (споредъ изд. на Müller'a, FHG, IV, p. 204) или *Κουτρίγουρος* (споредъ изд. на Dindorf'a HGM, II, p. 6) *ἐκείνος*, който играе роля въ борбитѣ на аваритѣ съ антигѣ,

телства е станало покорението на тия двѣ български племена подъ аварската властъ и въ какво се е изразявала тая покорностъ на първо врѣме, нищо не знаемъ. Менандъръ ни съобщава, че когато по-сетнѣ въ 568 г. аварскиятъ хаганъ искалъ да получи пари отъ византийския императоръ, той между друго изисквалъ чрѣзъ своя пратеникъ заедно съ отстъпката на Сирмий (Срѣмъ) „и обикновенитѣ пари (τὰ συνήθη χρῆματα), които кутригуритѣ и утигуритѣ получаваха отъ императора Юстинианъ, защото Баянъ, т. е. аварскиятъ хаганъ, унищожилъ и двѣтъ тия племена“,¹⁾ а споредъ самитѣ думи на аварския пратеникъ, които Менандъръ влага въ устата му, хаганътъ искалъ „паритѣ, които Юстинианъ ежегодно давалъ на кутригури и утигури, тъй като въ даденото врѣме той владѣлъ тия народи“. ²⁾ На това искане тогавашниятъ императоръ Юстинъ II (565 — 578) възразилъ така: „Споредъ вашитѣ думи, ние трѣбва да даваме вамъ това, което е давалъ Юстинианъ на хуннитѣ не отъ страхъ, а отъ съжаление, понеже не искалъ да пролива кръвъ. Но било би смѣшно да се обнасяме еднакво съ ония, на които искаме да изкажемъ своята благосклонностъ, и съ ония, съ които трѣбва да се сражаваме, слѣдъ като нещастнитѣ кутригури и утигури, които получаваха отъ насъ пари, както вие твърдите, едни побѣгнаха отъ насъ, други паднаха въ сражението и сж изтрѣбени отъ насъ докрай. Защо пъкъ ние трѣбва да ви даваме онова, което е принадлежало на побѣденитѣ? Не е съгласно съ естеството на нѣщата въ едно и сжщо врѣме да побѣждавашъ и да плащашъ на другитѣ пари за побѣденитѣ“ и т. н..³⁾ Ако се сжди както по искането на аварския хаганъ, тъй и по отговора на императора, би трѣбвало да признаемъ, че двѣтъ български племена сж били съвършено унищожени и отъ роментѣ, и отъ аваритѣ, и че отъ тѣхъ нищо не е останало. Но това надали може да се приеме, защото горѣ-приведенитѣ думи сж били изречени

трѣбва да видимъ главатаря или хана на кутригуритѣ, м. б. Завергана, който се явява като ὁ τοῦ Ἀβάρου ἐπιστάτης, т. е. привърженецъ или васалъ на аваритѣ, както прѣдлага и го разбира Marquart, то подчинението на кутригуритѣ, а заедно съ тѣхъ и на утигуритѣ ще трѣбва да отнесемъ най-рано между годинитѣ 559 и 562. — Ср. Marquart, Streifzüge, S. 147 и 504; Die alttürk. Inschr., S. 78—79.

¹⁾ Menander, frg. 28, ibid., p. 63₁₋₂. — Ср. рус. прѣводъ, стр. 392.

²⁾ Ibidem, p. 63₁₀₋₁₁. — Ср. рус. прѣводъ, стр. 393.

³⁾ Ibidem, p. 63₃₀—64₁₀. — Ср. рус. прѣводъ, п. т., стр. 393.

въ моментъ, когато и едната, и другата страна се стараели да се надхитрятъ една друга; па и освѣнѣ това самиятъ аварски пратеникъ изповѣдва, че тия двѣ племена въ дадения моментъ, т. е. 568 г., е владѣлъ хаганъ Баянъ, слѣдов. тѣ не сж били изтрѣбени докрай. Напротивъ, ние ще ги срѣщнемъ и по-сетнѣ или съ тѣхнитѣ имена въ форма, измѣнена въ гръцката транскрипция, или пъкъ подъ общото имъ име „българи“.

И тъй прѣминаването на европейскитѣ авари прѣзъ земитѣ на утигуритѣ и кутригуритѣ не е имало такива сждбоносни сетнини за тия двѣ български племена, и ако трѣба да се говори за окончателното имъ разнебитване, или че тѣ, споредъ Агатия, „сж служили разпрѣснато на другитѣ народи“, то това се отнася на първо врѣме само къмъ кутригуритѣ, повечето отъ които били наистина увлѣчени отъ аварското нашествие, и ордитѣ на които срѣщаме да дѣйствувать подъ властѣта на аварския хаганъ далечъ на западъ по срѣдни Дунавъ и на Балканския полуостровъ: това сж били тъкмо ония, за които аварскиятъ пратеникъ, както видѣхме, казвалъ, че хаганътъ му ги владѣлъ. Слѣдъ това кутригуритѣ прѣставатъ да сжществувать като отдѣлна държава. Тѣхната история се слива отчасти съ историята на аваритѣ подъ общото име „българи“, а отчасти и съ историята на източния клонъ на българитѣ, както това ще видимъ по-нататкъ. Слѣдъ изселването на повечето кутригурски орди отъ брѣговетѣ на Черно море къмъ срѣдни Дунавъ, извѣстна часть отъ мѣстата имъ била завзета, вѣроятно, отъ славѣнитѣ — анти, които къмъ това врѣме зачестили и усилили нападенията си върху Балканския полуостровъ.¹⁾

Съвсѣмъ друга е била сждбата на българитѣ отъ източния клонъ — утигуритѣ, които бѣха останали въ своитѣ земи на изтокъ отъ Азовско море. Ослабени отъ междуособнитѣ войни съ кутригуритѣ, а слѣдъ това и отъ нашествието на аваритѣ, тѣ не могли да устоятъ противъ силата на срѣдне-азиатскитѣ турци, които успѣли били къмъ даденото врѣме да покорятъ цѣлата страна между Азовско море, Донъ, Волга и Кавказъ. Още въ самото начало на историята си

¹⁾ Вж. Ю. Кулаковскій, Исторія Византии, II, стр. 231.

турцитѣ, слѣдъ като разпространили властѣта си на западъ, раздѣлили се на двѣ държави, сѣверо-източна и западна. Основателѣтъ на турската мощъ Бумънъ-каганъ умрѣлъ въ 552 г.; него наслѣдвали тримата му синове единъ слѣдъ другъ (552—581), а най-младиятъ му братъ Шетиеми или Истеми-каганъ билъ повелителъ на западната турска държава. У византийцитѣ той е извѣстенъ подъ името *Силзивулъ* (*Σιλζιβουλός*).¹⁾ При тоя турски хаганъ е станало покорението на българитѣ-утигури отъ турцитѣ.

Менандъръ ни описва пътуването на едно византийско посолство въ 568 год. на чело съ пълководецъ Зимарха до турския хаганъ Силзивула, който е ималъ резиденцията си на планина *Ектагъ* или Златна планина.²⁾ На връщане това посолство минало прѣзъ рѣка Оихъ (Яксартъ, сегашна Сжръ-Дария); по-нататъкъ то достигнало до извѣстното голѣмо и широко езеро — вѣроятно Аралско море, минало по трудни мѣста, стигнало до брѣговетѣ на р. Иха (сегашна Емба), а послѣ Даихъ (сегашни Уралъ) и по разни блата дошло до Атилъ (сегашна Волга). „Слѣдъ това, пише Менандъръ, Зимархъ пристигналъ при утигуритѣ,³⁾ които му обадили,

¹⁾ *Menander*, frg. 10, ib., p. 9. Макарь че това име се явява у тоя авторъ и въ форма *Διζιβουλός* (вж. ib., p. 46 et sq.) и *Διζιβουλός* (ib., p. 86 et sq.), у Теофилакта Симоката (VII, 7, 9, ib. p. 257) *Σταβίος-χαγαν*, а у Свида *Σιλζιβουλός*, все пакъ ясно става, че формата *Σιλζιβουλός* трѣбва да се прѣдпочте, защото тя е произлѣзла, споредъ тълкуването на ориенталиститѣ, отъ изопачаване на титлата му *Sir Jabgu-kahan*, а у Табари — *Silgibu*. — Вж. Ю. Кулаковскій, п. т., II, стр. 229 и 356. — *Marquart*, *Streifzüge*, S. 504.

²⁾ *Menander*, frg. 20, ib., p. 49–54. — Рус. прѣводъ, стр. 375–381, особ. бѣлѣжка 49. — Собствено *Ек-тагъ* = *Ак-тагъ* и значи Бѣла планина. Но при все това въ нея виждатъ сегашни Алтай (Алтънъ-дагъ), т. е. Златна планина. Напоследѣкъ се даде и друго опрѣдѣление на хагановата резиденция — въ долината Юлдузъ въ басейна на р. Или, сѣверно отъ гр. Куча. — Вж. Ю. Кулаковскій, п. т., стр. 507.

³⁾ Ние приемаме и въ двѣтъ мѣста четенето, което прѣложи Нибуъръ — *Οὐτίγοροι*, а не *Οὐγόροι*, а също и въ frg. 5: *Οὐτίγοροι* вм. *Οὐγόροι*, както е въ изданията на К. Müller'a и на Dindorf'a. Марквартъ изпърво възстана противъ тая конъектура и казва, че „*der Name (Οὐγόροι) des Volkes noch genauer Οὐτίγοροι, geschrieben wird, das nicht in Οὐτίγοροι zu ändern ist*“ (вж. *Die Chronol. der alttürk. Inschriften*, S. 81, Am. 4), безъ да посочи основанията, защо именно не трѣбва да се измѣнява. Той дори се рѣши да направи сѣщото замѣняване и тамъ, дѣто въ текста на Менандра стои безспорно и ясно *Οὐτίγοροι* (вж. frg. 43, ib., p. 85₁₇), като при това забѣлѣзва: *Alein die Utiguren waren damals den Avaren unterworfen, und ein Vergleich mit fig. 21 ergibt, dass der Fürst der Οὐγόροι bezw. Οὐτίγοροι gemeint ist. Es ist also an beiden Stellen Οὐτίγοροι herzustellen* (ib. Am. 7). Обаче Марквартъ по-сетѣ се отказа отъ това мнѣние. „*Ich habe, пише той, sie (Οὐγόροι oder Οὐτίγοροι an der Wolga) früher für ein Abzweigung der Uiguren erklärt, aber wie ich jetzt glaube, mit Unrecht. Der Name Utgur (Uig-it) scheint*

че въ гориститѣ мѣста около рѣка Кофина (Кубань) сж заседали четири хиляди перси и причаквали роменитѣ, за да ги хванатъ въ плѣнъ, щомъ прѣминатъ покрай тѣхъ. Началникътъ на утигуритѣ,⁸⁾ който управляваше тамъ отъ

zuerst unter der Sui-Dynastie (581—618) vorzukommen. Diese Uigur sind zweifellos identisch mit den Üngir (nach *Schlegels* Transskription) oder *O-gu* (Oguz), dem vornehmsten der 15 Stämme der Kau-ge zur Zeit der Wei-Dynastie (227—264). Aber erst seit der Sul-Dynastie scheint der Name des vornehmsten Stammes auch auf die verbündeten Stämme übertragen worden zu sein. In den *Oüγour*, *Oüγour* des Priskos (fr. 30) und *Menandros* (fr. 5, 21, 43) sehe ich jetzt vielmehr eine Abweichung der *Ju-küe-lü*, wie der einheimische Name der echten Avaren oder Zuan-zuan lautet. Dafür spricht auch der Name des Fürsten der Uguren, *Anagai*, der sich mit dem Namen eines der letzten Chagane der Zuan-zuan *A-na-kwei* († 552) deckt* (Streifzüge, S. 45—46). Впрочемъ той се отказва и отъ това сближение на *Oüγour* съ аваритѣ, защото на едно мѣсто въ сжщата книга (вж. стр. 504) той пише: Aber die Uturguren (*Oütyour*) waren im Jahre 576, ebenso wie die ihnen benachbarten Alanen, den Türken, d. i. den Westtürken unterworfen, wie sich zur Genüge daraus ergibt, dass diese noch im nämlichen Jahre Bosporos belagern und erobern. Der General *Anagai*, welcher schon vorher mit einer türkischen Streitmacht daseibst lagerte, war also in der That Fürst der Utiguren (*δς ἐκράτει τοῦ φύλου τῶν Οὔτιγούρων*) und nicht etwa der zwischen Wolga und Kuma (*Κωμήν*) wohnenden *Oüγour*, welche schon im Jahre 569/70 dem Türken-chagan Silzibil (*Sir Jabgu*, Σιρβίσι-χάγαν) gehorchten (Men. Prot. fr. 21, p. 55). —

Отъ приведенитѣ тукъ пасажи у Маркварта става ясно, 1., че за никакви *Oüγour* тукъ и дума не може да става, понеже това било би плѣнен анахронизъмъ и 2., че тия тѣй наречени *Oüγour* не могатъ по никой начинъ да се идентифициратъ съ Присковитѣ *Oüγour*, защото послѣднитѣ още въ 463 год. били изгонени отъ живѣлищата си около Волга на Кавказъ, отъдѣто тѣ влѣзли въ близки отношения съ роменитѣ (*Priscus*, fr. 30, ib. p. 341), тѣй че племето *Oüγour* въ 2-та половина на VI. вѣкъ едва ли сж живѣли около Волга. Впрочемъ, ако се обърнемъ къмъ самия текстъ на Менандра, ще се убедимъ, че тия въображаеми *Oüγour* съвсѣмъ не сж живѣли въ даденото врѣме и на Волга. И наистина текстътъ гласи: *ὁ δὲ Ζήμαρχος . . . διαβάτους τὰ τινας χώρους παραμειψάμενος, ἐγένετο κατὰ τὰ ρείθρα τοῦ Ἰχ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν Δαίχ, καὶ διὰ λυνθῶν ἑτέρων αὐτοῦ ἐς τὸν Ἀττίλαν πάλιν φε Οὔτιγούρους, οἳ δὴ καὶ σφαίαν ἀπήγγειλαν. ὡς εἰς τὰ περὶ τὸν Κωφῆνα ποταμὸν ἐς τὰ λάσια τίσσαρες χιλιάδας Πέρσων ἐπιτηροῦσι προλαλοχισμένοι κτλ.* Тукъ прѣди всичко думата пάλιν ясно посочва, че Зимархъ, като дошелъ ἐς τὸν Ἀττίλαν, пакъ, отново продължилъ движението къмъ р. Кофина и тогава вече е достигналъ въ земята на угуритѣ, слѣдователно, тия прѣдпологавани *Oüγour* не ще да сж живѣли нито на, нито около Волга, защото тоя, който живѣе при Волга, не може въ сжщото врѣме да знае, какво се върши по гориститѣ мѣста, т. е. по срѣдното и горното течение на р. Кофина, сегашни Кубань (ср. у *Theophanes*, ib., pp. 365, 357, 434, *Nicephorus patr.*, ed. de Boor, p. 33: Κῶφης, вин. п. Κῶφινα. — Ср. *Marquart*, Streifzüge, S. 32), слѣдователно, тия прѣдпологавани *Oüγour* сж живѣли въ областта на р. Кубань, а пъкъ ние вече посочихме по-горѣ, че и по Прокопия, и по Агатия, и по псевдо-Захария въ VI. вѣкъ въ тая сжщата областъ сж живѣли тъкмо *Oütyour*-тѣ, т. е. източниятъ клонъ на българитѣ. Щомъ това се установява, то очевидно става, 1. че прѣдлаганата отъ Маркварта идентификация на тия *Oüγour* съ истинскитѣ авари или жуанъ-жуанъ е недопустимо; 2. че нѣмаме никакво основание да промѣняваме въ fig. 43, p. 85, четенето *Oütyour* било на *Oüγour*, било на *Oütyour*, и 3. въ въпроснитѣ мѣста прѣдлаганото отъ Нибура *Oütyour* е напълно оправдано и правилно. Че тукъ наистина става дума само за утигуритѣ, ще ни покаже и другъ единъ Менандровъ откъслекъ. (вж. по-долу, стр. 79).

името на Силзивула, далъ на Зимарха напълнени съ вода кожени мѣхове, за да си утоляватъ жаждата той и другаритѣ му, когато ще минаватъ по безводната степъ. Керванътъ срѣщналъ по пѣтя езеро; като минали тоя обширенъ водоемъ, Зимархъ достигналъ до ония езера, въ които се влива и се губи рѣка Кофинъ. Оттука той изпратилъ разузнавачи, да разгледатъ и да разузнаятъ, дали наистина тамъ сж заседнали перситѣ. Разузнавачитѣ, като огледали ония мѣста, доложили на Зимарха, че не се вижда никой. При все това роменитѣ пристигнали въ Алания съ голѣмъ страхъ¹⁾

Ние приведохме цѣлия тоя пасажъ отъ Менандра, за да посочимъ по-ясно пѣтя на византийското посолство и да изтъкнемъ, че то е минало тъкмо прѣзъ земитѣ на българитѣ-утигури; но за насъ той се явява още по-важенъ по това, че 1., споредъ него, утигуритѣ въ 568 г. сж били вече покорени подъ турцитѣ и 2., че той ни опрѣдѣля степента на подчинеността имъ. Така въ него четемъ: *Началникътъ на утигуритѣ, който управляваше тамъ отъ името на Силзивула, далъ*“ и пр.²⁾ Тая фраза доста ясно ни посочва, че управительтъ на утигуритѣ въ 568 г. не е билъ нѣкой мѣстенъ владѣтель, който е признавалъ само властта на турския хаганъ Силзивула, а поставеникъ на послѣдния. Тоя изводъ се потвърждава и отъ обстоятелствата, при които е станало покорението на българитѣ-утигури отъ турцитѣ.

За това събитие можемъ донѣдѣ да си съставимъ понятие по думитѣ на турския князь Турксанта, единъ отъ синоветѣ на Силзивула, които думи той е казалъ прѣдъ византийския пратеникъ Валентина, водачъ на друго едно посолство, изпратено въ 576 год. отъ кесаря-управитель *Тиверия* (като кесарь-управитель отъ 574, а императоръ 578—582) до турския върховенъ хаганъ. Ето какъ се е хвалилъ Турксантъ прѣдъ византийския пратеникъ: „менѣ ми се покланя цѣла земя, която се почва отъ първитѣ

¹⁾ *Menander*, frg. 21, ib., p. 54₃—55₁₄. — Ср. руския прѣводъ, п. т., стр. 382.

²⁾ Гръцкиятъ текстъ на тая фраза е: ὁ τὸν ὀκτιγόρων ἡγεμένας, ὁ δὲ διέσωζεν ἅμας τοῦ Διοσκόρου (вм. Σιλζιβόλου) τὸ κράτος, която собственно значи: „началникътъ на утигуритѣ, който спазваше (охраняше, отбраняше) тамъ властта на Силзивула“, що е равнозначуще на дадения отъ насъ прѣводъ. Г. Дестуниъ въ руския прѣводъ още повече пояснява смисъла на тая фраза, като ἅμας замѣнява съ думитѣ „тоя народъ“.

името на Силзивула, далъ на Зимарха напълнени съ вода кожени мѣхове, за да си утоляватъ жаждата той и другаритѣ му, когато ще минаватъ по безводната степъ. Керванътъ срѣщналъ по пѣтя езеро; като минали тоя обширенъ водоемъ, Зимархъ достигналъ до ония езера, въ които се влива и се губи рѣка Кофинъ. Оттука той изпратилъ разузнавачи, да разгледатъ и да разузнаятъ, дали наистина тамъ сж заседнали перситѣ. Разузнавачитѣ, като огледали ония мѣста, доложили на Зимарха, че не се вижда никой. При все това роментѣ пристигнали въ Алания съ голѣмъ страхъ*.¹⁾

Ние приведохме цѣлия тоя пасажъ отъ Менандра, за да посочимъ по-ясно пѣтя на византийското посолство и да изтъкнемъ, че то е минало тъкмо прѣзъ земитѣ на българитѣ-утигури; но за насъ той се явява още по-важенъ по това, че 1., споредъ него, утигуритѣ въ 568 г. сж били вече покорени подъ турцитѣ и 2., че той ни опрѣдѣля степенъта на подчиненостъта имъ. Така въ него четемъ: *Началникътъ на утигуритѣ, който управляваше тамъ отъ името на Силзивула, далъ* и пр.²⁾ Тая фраза доста ясно ни посочва, че управительтъ на утигуритѣ въ 568 г. не е билъ нѣкой мѣстенъ владѣтель, който е признавалъ само властъта на турския хаганъ Силзивула, а поставеникъ на послѣдния. Тоя изводъ се потвърждава и отъ обстоятелствата, при които е станало покорението на българитѣ-утигури отъ турцитѣ.

За това събитие можемъ донѣйдъ да си съставимъ понятие по думитѣ на турския князь Турксанта, единъ отъ синоветѣ на Силзивула, които думи той е казалъ прѣдъ византийския пратеникъ Валентина, водачъ на друго едно посолство, изпратено въ 576 год. отъ кесаря-управитель *Тиверия* (като кесарь-управитель отъ 574, а императоръ 578—582) до турския върховенъ хаганъ. Ето какъ се е хвалилъ Турксантъ прѣдъ византийския пратеникъ: „менѣ ми се покланя цѣла земя, която се почва отъ първитѣ

¹⁾ Menander, frg. 21, ib., p. 54₃—55₁₀. — Ср. руския прѣводъ, п. т., стр. 382.

²⁾ Гръцкиятъ текстъ на тая фраза е: ὁ τῶν Οὐτιγούρων ἡγούμενος, ὁ δὲ ἀρχισυνεὸς ἐκαίσε τοῦ Λισσιβόλου (вм. Σιλζιβόλου) τὸ κράτος, която собствено значи „началникътъ на утигуритѣ, който спазваше (охраняше, отбраняше) тамъ властъта на Силзивула“, що е равнозначуше на дадения отъ насъ прѣводъ Г Дестунисъ въ руския прѣводъ още повече пояснява смисъла на тая фраза, като ἐκαίσε замѣнява съ думитѣ „тоя народъ“.

е била историята на зависимостта на утигуритѣ отъ турцитѣ, ние нищо не знаемъ; но несъмнѣнно е това, че къмъ това врѣме ще трѣба да отнесемъ изселването на двѣтѣ източно-български орди отъ областта на изтокъ отъ Меотида и р. Танаисъ — *Тарниахъ* и *Коцаири*, за които Теофилактъ Симоката съобщава, че тѣ бѣгали отъ турцитѣ и, като стигнали въ Европа, прѣминали къмъ ония, които били при аварския хаганъ; къмъ тѣхъ се присъединило и племето *Зевендеръ*, което е живѣло, както се види, нѣйдѣ западно отъ р. Танаисъ, защото за него не се казва, че е бѣгало отъ турцитѣ. Съ присъединението на тия три орди силата на аваритѣ се уголѣмила съ 10 хиляди души.¹⁾ Теофилактъ Симоката разказва за това събитие между събитията отъ 598 г., но то, очевидно, се отнася къмъ по-ранне врѣме, именно, това сж ония 10 хиляди хунно-българи, на които аварският хаганъ Баянъ заповѣдалъ въ 569 г. да прѣминатъ р. Сава и да разоряватъ Далмация.²⁾ Сжщо отъ тѣхъ ще да сж били и ония 1000 души българи, които нападнали въ 597 г. на югъ отъ Дунавъ и разбили прѣдните отреди на византийския пълководецъ Петра, брата на императоръ Маврикия; и тѣ слѣдъ това така сжщо се присъединили къмъ аваритѣ.³⁾ Но зависимостта на българитѣ-утигури отъ турцитѣ не била за дълго врѣме.

Слѣдъ покорението на утигуритѣ бързо разширилата се западно-турска държава не могла за дълго да удържи завоеванитѣ земи. Въ 576 год. хаганъ Силзивулъ не билъ вече живъ, и отъ разказа на Менандра се види, че малко прѣди

¹⁾ *Theophyl. Simocattas*, VII, 8, ed. de Boor, p. 260, 16: κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον οἱ Ταρνιαχοὶ καὶ οἱ Κοτσαίριοι (καὶ οὗτοι δὲ ἐκ Οὐάρ καὶ Χουννί) ἀπὸ τῶν Τουρκικῶν ἀποδιδράσκουσιν, καὶ πρὸς τὴν Εὐρώπην γενόμενοι τοῖς παρὶ τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων συνάπτονται. λέγεται δὲ καὶ τοῖς Ζαβενδέρ ἐκ τοῦ γένους πεφυκέναι τῶν Οὐάρ καὶ Χουννί. ἡ δὲ γένοντα ἐκίθητος δύναμις τοῖς Ἀβάροις εἰς δέκα χιλιάδας ἤρξωτο. Обикновено къмъ бѣгацитѣ отъ турцитѣ орди причислятъ и οἱ Ζαβενдέρ (вж. *Marquart*, *Die alttürk. Inschriften*, S. 81; *Streifzüge* S. 504; но въ *Die albulg. Ausdrücke*, ib. p. 18, той съвсѣмъ не споменува Зевендеръ въ числото на побѣгналитѣ); обаче отъ текста ясно личи, не тукъ се говори само за първитѣ двѣ; авторътъ слѣдъ като констатира, че и οἱ Ζαβενдέρ произлизили сжщо отъ Варъ и Хунни, несъмнѣнно ги смѣта сжщо за изселили се на западъ, защото той слѣдъ това прави вече заключението, че силата на аваритѣ се уголѣмила съ 10 хиляди души. — Ср. нашата статия „Извѣстieto на Михаила Сирийски за прѣселението на българитѣ“ въ „Извѣстията на Историч. дружество въ София“, кн. IV (1815), стр. 42—43.

²⁾ *Menander*, *frag.*, 27, ib. p. 62, 17—18. — *L. Niederle*, *Slov. starož*, II, str. 203. — Ср. *Marquart*, *Die albulg. Ausdrücke*, ib., p. 18.

³⁾ *Theophyl. Simocattas*, VII, 4, ib., p. 251. — Ср. *Theophanes*, ib., p. 275.

тая година, а може би и въ сжщата година, той билъ вече умрѣлъ.¹⁾ Подиръ смъртѣта на тоя силенъ азиатски владѣтель, царството му се разпаднало на осемъ части споредъ числото на синоветѣ му, отъ които всѣки управлявалъ падналата му се часть. Единъ отъ тѣхъ билъ и споменатиятъ вече Турксантъ, чиито владѣния повидимому се простирали въ западнитѣ покрайнини на турското царство; но най-стариятъ отъ тѣхъ билъ *μὲνάρχος* — самодържецъ, велики хаганъ. Отначало такъвъ билъ *Арсила*,²⁾ а по-сетнѣ се явява *Тарду*, еднокръвнень (*ἑταῖρος*) братъ на Турксанта, който е живѣлъ на златната планина *Ектелъ* (несъмнѣнно сжщата *Εκταίη*).³⁾ При Арсила било направено опитване да се разшири турската власть и върху Таврическия полуостровъ.

Византийското посолство, което бѣ изпратено въ 576 г. въ земята на турцитѣ съ прѣдложение да иматъ роментѣ съ тѣхъ миръ и съюзъ противъ перситѣ, нѣмало такъвъ успѣхъ, както посолството на Зимарха. Турскитѣ областни князе или ханове се отнесли твърдѣ недовѣрчиво и дори надмѣнно къмъ горнето прѣдложение поради двулличната политика на византийския императоръ къмъ тѣхъ. Особено враждебно билъ настроенъ противъ Византия най-близкиятъ ѝ съсѣдъ Турксантъ, както това се ясно види отъ рѣчьта му, отправена къмъ византийския пратеникъ Валентина, слѣдъ като тоя изложилъ прѣдъ него прѣдложението на императора си. Споредъ Менандра, Турксантъ казалъ: „Не сте ли вие ония сжщитѣ ромеи, които употребявате десетъ езика и една измама“. Като изрекълъ тия думи, той напѣхалъ въ устата си десетѣтъ прѣсти; сетнѣ продължилъ: „Както азъ имамъ сега въ устата си десетъ прѣсти, тъй и вие, роментѣ, имате много

¹⁾ Въ 576 г. Турксантъ така говорилъ на византийския пратеникъ: *δαὸν ὅμας ἐνταῦθα ἀφγμένους, ὃ Ῥωμαῖοι, ἐν μεγίστῳ τε πάνθει εὐρόντας ἐμέ, ἀρτιθανῆς γάρ μοι Διλλεῖ βουλος ὁ πατήρ, καταχαρταίνει τὰ πρόσωπα ταῖς μαχαίραις* κтл. Вж. *Menander*, fig. 43, ib., p. 89₁₋₂. — Ср. сжщо *ibid.*, p. 89₁₋₂.

²⁾ *Menander*, fig. 43, ib., p. 85₁₋₂: *οὗτος (Τούρξανθος) δὲ εἰς τῶν παρὰ Τούρκους ἡγεμόνων, ἐν οὗτῳ γάρ μοιρας διεδόσαντο τὰ ἐκείνῃ ἀπαντα, οἷς γε τοῦ φύλου τῶν Τούρκων ἔλαχε προεστάναι. Ἀρσίλας δὲ ὄνομα τῷ παλαιτέρῳ μονάρχῳ Τούρκων, ὁ γούν Οθαλεντίνος παρὰ τὸν Τούρξανθον ἀφικόμενος, ὅς πρό τῶν ἄλλων ἡγεμόνων ὑπαντάττων ἐτύχανε τοῖς ἐκείνους παραγενομένοις, εἴτα συνησθῆναι φράσας τῷ καίσαρι Ῥωμαίων.*

³⁾ *Ibidem*, p. 89₂₋₃. За тоя великъ хаганъ се споменува въ китайскитѣ лѣтописи подъ името *Ta-t'ou-k'an*. — *Marquart*, *Die alttürk. Inschriften*. S. 81—82; *Die altbulg. Ausdrücke*, S. 18. — *A. Wirth*, *ibidem*, p. 268. — *Ю. Кулюковскій*, п. т., стр. 401.

езици. Съ единъ вие лъжете мене, съ други пъкъ монѣтѣ роби, вархонитѣтѣ. Просто да се каже, като ласкаете всички народи и ги мамите съ изкуство на рѣчта и съ коварство на душата, вие нехаете къмъ тѣхъ, които тѣ съ глава се хвърлятъ въ бѣдствие, а полза отъ това получавате само вие. И вие, притеници, дохождате при мене облъчени въ лъжа, па и оня, който ви е изпратилъ, самъ е измамникъ. Азъ ще ви убия, безъ да отлагамъ, веднага. Чуждо и несвойствено е на турския мъжъ да лъже"... и т. н.¹⁾ За да покаже, че не желае да има миръ съ императора, той, още докато византийското посолство се намирало въ турскитѣ владѣния — въ Азия, въ сжщата 576 г. изпратилъ многобройни войски подъ началството на *Бохана*, за да прѣвземе гр. Боспоръ, въ околноститѣ на който вече отъ по-рано стоялъ управителъ на утигуритѣ Анагей съ друга турска войска.²⁾ Градътъ Боспоръ заедно съ околноститѣ се намиралъ, както знаемъ, още отъ врѣмето на Юстиниана въ най-близки отношения къмъ Византия, и затова Турксантъ насочилъ вниманието си къмъ тоя градъ, който билъ и прѣвзетъ.³⁾ Обаче съ това се завършило разширението властта на турцитѣ по-нататъкъ на западъ. Наистина, въ 580 год., когато аварскиятъ хаганъ се приготвялъ за походъ противъ славѣнитѣ и искалъ отъ византийския императоръ, да му позволи да мине на лѣвия брѣгъ на Дунавъ и да удари право въ живѣлищата на славѣнитѣ, Тиверий II се стараелъ да го отклони отъ това му намѣрение, като го заплашвалъ съ това, че турцитѣ вече сж разположили своя станъ при гр. Херсонъ и че, ако аваритѣ прѣминатъ Дунава, то турцитѣ ще забѣлжватъ това и незабавно ще се опълчатъ противъ тѣхъ;⁴⁾ но това си останало само една заплаха, защото

¹⁾ *Menander*, ib., p. 86,¹—84.¹ — Ср. рус. прѣводъ, стр. 418—420

²⁾ *Ibidem*, p. 89,¹—91.¹

³⁾ *Ibidem*, frg. 45, ib., p. 90,¹—94.¹

⁴⁾ *Ibidem*, frg. 64, ib. p. 125—126. — Къмъ това врѣме, а може би и събитие, се отнася и слѣдното извѣстие на Михаилъ Сирийски (вж. издан. на *J.-B. Chabot*, t. II, p. 363, col. 1): „Bientôt après il (khāgan) fut effrayé par la nouvelle que le peuple des Turcs le poursuivait. Ils se retirèrent à Sirmium, craignant que (les Turcs) ne pillassent les habitants et toutes ses richesses. (Mauricius) ayant envoyé 8 κατηνάρια d'or à Khāgan, ils se retirèrent“. Очевидно, че тая „новина“ е идѣла пакъ отъ Византия, както се разказва у Менандра, и се отнася къмъ царуването на императоръ Тиверия, която е заплатилъ 8 кантаря злато на хагана (вж. *А. Васильевъ*, Славяне въ Греція, Визант. Временникъ V (1898), стр. 409—410), а не къмъ врѣмето на Маври-

наскоро слѣдъ това избухнали вътрѣшни междуособици въ самата турска държава между хановѣтъ на отдѣлнитѣ ѝ части.

Най-важно значение въ тия междуособици, които не само запрѣли турското нашествие на западъ, но и принудили самитѣ турци да се оттеглятъ назадъ на изтокъ въ Азия, имало възстанието, повдигнато отъ турския князь *Турумъ* (*Тоуробъ*). Той събралъ голѣма войска противъ хагана, когото успѣлъ да разбие. Възстанието повидимому взело заплашителенъ размѣръ, защото хаганътъ билъ принуденъ да търси съюза и помощта на други трима хана. Слѣдъ дълга борба въ едно сражение въ долината на р. Икаръ (сег. Объ) главниятъ бунтовникъ билъ убитъ, а неговитѣ войски били обърнати на бѣгъ и разпрѣснати. Слѣдъ като било извършено голѣмо кръвопролитие въ страната, великиятъ хаганъ отново станалъ върховенъ владѣтель на държавата си.¹⁾ За тия побѣди той съобщилъ чрѣзъ пратеници на Маврикия. Писмото, изпратено до императора по тоя поводъ, било надписано тѣй: „Ромейскому василевсу хаганътъ, великиятъ повелитель на седемъ рода (т. е. народа) и господаръ на седемъ климата (т. е. зони) отъ вселенната“.²⁾ Хаганътъ, за когото тукъ става дума, споредъ китайскитѣ лѣтописи, както видѣхме, билъ Татоу (*Tatou*), а споредъ Менандра Тарду, който отъ 583 г. успѣлъ да вземе върховната хаганска властъ, която той закрѣпилъ, слѣдъ като усмирилъ междуособицитѣ, и управлявалъ западнитѣ турци до 603 г.³⁾

Отъ турскитѣ междуособици обаче най-първо се възползувала Византия, която успѣла не само да спаси Херсонъ отъ турцитѣ, но и Боспоръ да върне отново подъ властта на императора.⁴⁾ Но тя и съ това не се ограничила. За да запази и за-въ бѣдаще своитѣ владѣния по сѣвернитѣ брѣгове на Черно море, византийското правителство не малко е спо-

кия, както Chabot попълва текста; сжщо и Марквартъ (*Strelfzüge*, S. 488) невярно отнася извѣстието къмъ 583 г., защото г. *Sirmium* билъ прѣзетъ отъ аваритѣ прѣди възцаряването на Маврикия. — Вж. *См. Станоевичъ*, п. т. I, стр. 178—182. — Ср. *L. Niederle*, *Slov. starož. D. II*, стр. 206—207 и посочената тамъ литература.

¹⁾ *Theophyl. Simocattas*, VII, 8, *ibid.* p. 259.

²⁾ *Ibidem*, VII, 7, p. 257.

³⁾ *Ibidem*, VII, 8, p. 260 ^{11—13}. — Ср. *Wirth*, *ibidem*, S. 278—279. — *Ю. Кулаковскій*, п. т., стр. 401.

⁴⁾ *Ю. Кулаковскій*, *Исторія готской епархіи (въ Крыму) въ VIII вѣкѣ*, ЖМНПр. ч. 315 (1898), стр. 178—9.

могнало за освобождението на българитѣ изъ-подъ турската властъ и за възстановяването на българската държава въ областта на Азовско море и р. Кубань, което се отнася тъкмо къмъ даденото врѣме, т. е. къмъ началото на 80-тѣ години отъ VI. вѣкъ.

4. Кубратъ, основателъ на стара велика черноморска България.

Споредъ даннитѣ на Именника, вториятъ периодъ отъ старата българската история, на чело на който е поставенъ Ирникъ се свършва въ 600 лун. или въ 582 слънч. година. Слѣдъ това списъкътъ на князетѣ се продължава съ точно опрѣдѣлени години на царуванията, а това веднага ни подсѣща, че съ слѣдния князь се почва вече новъ периодъ въ историята на приазовскитѣ българи, — периодъ, за който съставителятъ на Именника е ималъ вече подъ ржка установени извѣстни хронологически данни.

На чело на тоя периодъ, споредъ сѣщия Именникъ, стои нѣкой-си *Гостунъ* отъ рода *Ерми*, който носи епитетъ „намѣстникъ сый“ и е управлявалъ всичко *дѣтъ* години (582—584), а веднага слѣдъ него иде *Кур'тъ*, който билъ отъ стария български царски родъ *Дуло* и управлявалъ 60 лунни или 58 слънчеви години (584—642).¹⁾ Нѣма никакво съмнѣние, че въ тоя Куртъ ще трѣба да видимъ *Кубрата* (*Κουβρατος*, *Κουβράτος*, *Κροβᾶτος* и *Crobatus*, *Chudbadr* и *Chubraat*, *Qetrades*) на другитѣ исторически извори; поне до сега никой не се е изказалъ противъ. За тоя Кубратъ знаемъ, че той билъ племенникъ на нѣкого-си *Органа* и господаръ на племето *уногундури*²⁾ и че той е билъ основателятъ на извѣст-

¹⁾ За хронологията вж. въ края на книгата Притурка № 1.

²⁾ *Nicerphorus part.*, ed. de Boor, p. 24: *Κροβᾶτος ὁ ἀνεψιὸς Ὁργανᾶ ὁ τῶν Οὐνογουνδοβριων χήριος*. — *Chronique de Jean, évêque de Nikiou*. Texte éthiopien publié et traduit par H. Zotenberg, въ *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque national*. Paris, 1883, t. 24, 1-ère partie, p. 580: *Koubratos* (въ ориг. *Qetrades*) chef des Huns (въ ориг., *Moûtanes* = *Οὐνναι*), neveu d'*Organâ* (въ ориг. *Kuernâkâ*). Вж. *Journal asiatique*, 7 série, t. 13 (1879), p. 379. — В. Н. Златарски, Нови извѣстия за най-древния периодъ на българската история, СбНУК. XI (1895), стр. 141 и 151. — О. Ив. Успенски, вж. Изв. Рус. Арх. Ин. въ Кон-полѣ, т. XIV (1909), стр. 51, неизвѣстно защо, прѣвежда текста на Никифора: „Кувратъ, двоюродный братъ Орхана“, а текста на Ивана Никиуски: „Кувратъ, князь Гунновъ и племянникъ Орхана“ и не дава никакви обяснения, за да посочи, кое е вѣрното. — *Marquart*, *Die altbulg. Ausdrücke*, S. 7, Am. 5.

ната подъ името „стара велика България.“¹⁾ Но кой е билъ Органа (*Οργανα*), нито единъ отъ изворитѣ, дѣто той се споменува, не дава нищо повече за него;²⁾ обаче, ако авторътъ на извѣстието намѣрилъ за нужно да отбѣлѣжи, че Кубратъ билъ неговъ племенникъ, то очевидно е, че Органа е билъ личностъ извѣстна и важна въ историята на българитѣ. Съпоставяйки отъ една страна Гостуна и Курта на Именника съ Органа и Кубрата на патр. Никифора и Ивана Никиуски отъ друга —, човѣкъ неволно се натѣква на прѣдположението: ако Кубратъ и Куртъ сж една и сѣща личностъ, то дали Органа и Гостунъ не сж така сѣщо една личностъ.

Идентичностъ на Органа и Гостуна се установява вече отъ еднаквото имъ историческо значение и съврѣменността имъ, а главно отъ близкитѣ имъ родствени отношения къмъ Кубрата или Курта: споредъ Именника, Куртъ се явява прѣмникъ на Гостуна, който е управлявалъ не като ханъ по право, защото той произлиза отъ другъ родъ Ерми, а като „намѣстникъ“, разбира се, на хана, който въ случая не е никой другъ освѣнъ Куртъ, т. е. Кубратъ;³⁾ това ясно посочва, че прѣмството на Курта и намѣстничеството на Гостуна сж могли да почиватъ само на роднински връзки, т. е. Гостунъ се явява спрѣмо Курта въ сѣщитѣ отношения, въ каквито, Органа къмъ Кубрата, споредъ Иванъ Никиуски и патр. Никифора. Впрочемъ тукъ не може и дума да става за прѣмство между Гостуна и Курта или Органа и Кубрата, защото краткостта на намѣстничеството ясно показва, че то е било врѣменно, докато законниятъ ханъ, въ случая Кубратъ, е

¹⁾ Вж. по-долу, стр. 91—92.

²⁾ За сега е извѣстна мѣстностъ съ име *Organum*, косто впрочемъ се смѣта за смѣшение на страната съ княгиня *Organa*, вдовица на *Hulagus*, която имала резиденцията си въ Алмалкъ на р. Или, която се влива въ езеро Балкашъ. Вж. *Marquart, Streifzüge*. S. 499. — Обаче *Wirth*, (каз. съч., стр. 247), като вижда въ *Organas* — *Hurganus* и посочва, че Кавказъ е билъ второто отечество на българитѣ, твърди, че „die Urahnen der Bulgaren schweiften von Ircania oder Jugrien bis zur uigurischen Landschaft Organum am Ill und bis Fergana, das auch Burgana hieß. Той извежда името на българитѣ или *Burgan* отъ *Hurganer*, днешни иверийци, които принадлежатъ къмъ грузинското сѣмейство (п. т. стр. 147).

³⁾ Подъ израза „намѣстникъ сѣй“ въ Именника явѣстнѣнно ше трѣба да разбираме, че Гостунъ е билъ прѣдставитель, замѣстникъ на властувашето лице или на господаря, който е управлявалъ или би трѣбало да управлява въ това врѣме, а не узурпаторъ, както го разбира Томашекъ (вж. *Pauly-Wissowa, ib.*, col. 1042), защото въ случая нѣмало, както ше видимъ, отъ кого да се узурпира властта.

завзель ханския прѣстолъ; ако пъкъ вземемъ въ внимание, че Кубратъ е царувалъ 60 години, т. е. че той се е покачилъ на прѣстола доста младъ, то би могло да се посочи на неговото малолѣтство като на причина за намѣстничеството на вуйка му Гостуна или Органа.¹⁾ Въ каква връзка се намира етимологията на името Гостунъ съ оная на Органа, или наопаки, ние не се вземаме да обясняваме; тукъ ние само ще забѣлѣжимъ, че въ етимологическо отношение Гостунъ отъ Именника се отнася къмъ Органа у Никифора и Ивана Никиуски сѣщо тъй, както Куртъ и Безмѣръ отъ Именника се отнасятъ къмъ Κουβράτος (Κροβράτος или Choubraat) и Βαθρίας (или Bathahias или Βαίανος) въ другитѣ извори; защото историческитѣ основания за идентичността на лицата въ едина и въ другия случай сѣ едни сѣщитѣ.²⁾ Тѣй или инѣкъ, но тия двѣ личности Органа (Гостунъ) и Кубратъ (Куртъ) сѣ играли несъмнѣнно важна роля както при освобождението отъ турцитѣ, тъй и при възстановяването на българската държава въ областта на Азовско море и р. Кубань. При какви обстоятелства сѣ станали тия двѣ събития, ние нѣмаме никакви прави данни; обаче краткитѣ свѣдѣния, които ни дава за Кубрата хрониката на Ивана, епископа на гр. Никиу въ долни Египетъ (живѣлъ въ срѣдата на VII. вѣкъ, т. е.

¹⁾ Ние приемаме и разбираме δ ἀναφίος въ смисълъ на „сестриникъ“ прѣдъ видъ на това, че Гостунъ е произлизалъ не отъ рода Дуло, а отъ другъ родъ — Ерми, който повече не се явява нито въ Именника, нито въ реда на по-сетнѣшнитѣ български господари. Обикновено родътъ Ерми се сближава съ дефектното име на единъ гръко-български надписъ, намѣренъ близу до с. Могила (Новопазарско), 'ΕΡ. . . ., което Иречекъ допълни 'Ερ[μ]άρης (Arch-epigr. Mittheilungen XIX (1896), S. 240, № 5), а Θ. Ив. Успенски го чете 'Ερμάρης (Извѣстія Р. А. Ист. въ Кон-полѣ, т. VI (1900), I, стр. 234; т. X (1905), стр. 192. — Ср. Marquart, Die altbulg. Ausdrücke usw. ibid. т. XV (1911), стр. 11). Обаче ние вече нмахме случай на друго мѣсто да забѣлѣжимъ, че остатъцитѣ на буквитѣ въ тая дума, както тѣ сѣ копирани отъ К. Шкорпила, не допускатъ нито едното, нито другото отъ прѣдлаганитѣ четения, понеже между Р и Г не е мѣчно да се отличи горнята частъ отъ буква А. Затова ние мислимъ, че единичното възможно и правилно попълване е 'Ερ[α]τάρης (ср. рода Γαχατάρης, вж. нашата статия „Единъ отъ Праваянскитѣ Омортагови надписи“ въ ПС. кн. 63 (1902), стр. 101, бѣл. 3), при което всѣко сближение съ Ерми е недопустимо; по-скоро послѣдното стонъ близу до името на аварския ексархъ 'Ερμ[α]τ[α]ς при обсадата на Цариградъ въ 626 г. (Chronicon Paschale, ed. Вон, I, р. 724), на което още А. Куникъ бѣ обърналъ внимание (с. е. питаше, дали то нѣма нѣкоя свързка съ името на Гостуновия родъ (А. Куникъ и В. Розенъ, Извѣстія Ал-Бекри и пр. Петроградъ 1878, ч. I, стр. 133), а по-сетнѣ за него спомни и В. Томашекъ.

²⁾ За Гостуна и Безмѣра вж. по-долу, притурка № 2: Гостунъ и Безмѣръ славни ли сѣ?

билъ по-младъ съврѣменикъ на Кубрата).¹⁾ съпоставени съ отношенията на Византия къмъ турския хаганъ при императоръ Тиверия, особено слѣдъ неуспѣшното посолство на Валентина въ 576 г., ще ни дадатъ възможность колко-годѣ да си пояснимъ поставения въпросъ.

Ето какво пише епископъ Иванъ Никиуски: „Кубартъ... бѣше кръстенъ още въ дѣтинството си и приетъ въ нѣдрата на християнството въ Цариградъ и бѣ израсълъ при императорския дворъ“. На първъ погледъ това извѣстие би ни се показало твърдѣ невѣроятно, обаче доста е да си спомнимъ историята на кутригурския ханъ Грода,²⁾ за да ни стане понятно и покръстването на Кубрата. И наистина, ние вече видѣхме, че въ царуването на турския хаганъ Силзивула ок. 567 г. българитѣ отъ източния клонъ бѣха подчинени подъ властѣта на турцитѣ; сжщо така имаме случай да посочимъ, че тия българи не безъ отпоръ загубили политическата си свобода; най-сетнѣ изтъкнахме и това, че българитѣ-утигури, т. е. българитѣ отъ източния клонъ се намирали винаги въ добри и дори приятелски и съюзнишки отношения съ Византия още отъ врѣмето на Юстиниана I, и всѣкога сж държали нейната страна, или по-добрѣ, византийската политика винаги е сполучвала да ги има на своя страна въ борбата си съ варваритѣ. Тѣй бѣше, както знаемъ, при утигурския ханъ Сандилха.³⁾ Нѣма съмнѣние, че отъ своя страна и утигурскитѣ ханове въ критически моменти така сжщо сж обръщали погледитѣ си къмъ Византия и сж търсили защита и убѣжище при императорския дворъ, що се явява твърдѣ естествено при установенитѣ отъ години добри и приятелски отношения.

При такова положение на работитѣ ние сме наклонни да приемемъ, че при покорението на утигурската държава отъ турцитѣ, управляващиятъ тогава хански родъ е избѣгалъ въ Цариградъ да търси закрилата на императора, а може би и помощъ противъ турцитѣ. Твърдѣ е възможно, че тъкмо въ това врѣме и Кубратъ, който е произлизалъ отъ

¹⁾ За Ивана, епископъ на гр. Никиу, както и за историческата стойность на хрониката му вж. споменатата наша статия въ СБНУК. XI (1895), стр. 146—148 и посочената тамъ литература.

²⁾ Вж. по-горѣ, стр. 48—49.

³⁾ По-горѣ вж. стр. 57—60 и 68—71.

завзелъ ханския прѣстолъ; ако пъкъ вземемъ въ внимание, че Кубратъ е царувалъ 60 години, т. е. че той се е покачилъ на прѣстола доста младъ, то би могло да се посочи на неговото малолѣтство като на причина за намѣстничеството на вуйка му Гостуна или Органа.¹⁾ Въ каква връзка се намира етимологията на името Гостунъ съ оная на Органа, или наопаки, ние не се вземаме да обясняваме; тукъ ние само ще забѣлжимъ, че въ етимологическо отношение Гостунъ отъ Именника се отнася къмъ Органа у Никифора и Ивана Никиуски сжщо тъй, както Куртъ и Безмѣръ отъ Именника се отнасятъ къмъ Κουβράτος (Κροβράτος или Choubraat) и Βαθραῖας (или Bathahias или Βαῖανός) въ другитъ извори; защото историческитъ основания за идентичността на лицата въ една и въ другия случай сж едни сжщитѣ.²⁾ Тѣй или инѣкъ, но тия двѣ личности Органа (Гостунъ) и Кубратъ (Куртъ) сж играли несъмнѣнно важна роля както при освобождението отъ турцитѣ, тъй и при възстановяването на българската държава въ областта на Азовско море и р. Кубань. При какви обстоятелства сж станали тия двѣ събития, ние нѣмаме никакви прави данни; обаче краткитъ свѣдѣния, които ни дава за Кубрата хрониката на Ивана, епископа на гр. Никиу въ долни Египетъ (живѣлъ въ срѣдата на VII. вѣкъ, т. е.

¹⁾ Ние приемаме и разбираме ὁ ἀναφύς въ смисълъ на „сестриникъ“ прѣдъ видъ на това, че Гостунъ е произлизалъ не отъ рода Дуло, а отъ другъ родъ — Ерми, който повече не се явява нито въ Именника, нито въ реда на по-сетнѣшнитъ български господари. Обикновено родътъ Ерми се сближава съ дефектното име на единъ грѣко-български надписъ, намѣренъ близу до с. Могила (Новопазарско), 'ΕΡ. . . ., което Иречекъ допълни 'Ερ[ιτάρης] (Arch-epigr. Mittheilungen XIX (1896), S. 240, № 5), а Θ. Ив. Успенски го чете 'Εριτάρης (Извѣстія Р. А. Ист. въ Кон-полъ, т. VI (1900), I, стр. 234; т. X (1905), стр. 192. — Ср. Marquart, Die altbulg. Ausdrücke usw. ibid. т. XV (1911), стр. 11). Обаче ние вече имаме случай на друго мѣсто да забѣлжимъ, че остатъцитъ на буквитъ въ тая дума, както тѣ сж копирани отъ К. Шкорпила, не допускатъ нито едното, нито другото отъ прѣдлаганитъ четения, понеже между Р и Г не е мжчно да се отличи горната частъ отъ буква А. Затова ние мислимъ, че единичното възможнo и правилно попълване е 'Ερ[ιτάρης] (ср. рода Τζαχαγάρης, вж. нашата статия „Единъ отъ Правалийскитъ Омортагови надписи“ въ ПС. кн. 63 (1902), стр. 101, бѣл. 3), при което всѣко сближение съ Ерми е недопустимо; по-скоро послѣдното стои близу до името на аварския ексархъ 'Εριτ[ι]ς при обсадата на Цариградъ въ 626 г. (Chronicon Paschale, ed. Вон, I, р. 724), на което още А. Куникъ бѣ обърналъ внимание и се питаше, дали то нѣма нѣкоя свръзка съ името на Гостуновия родъ (А. Куникъ и В. Розенъ, Извѣстія Ал-Бекри и пр. Петроградъ 1878, ч. I, стр. 133), а по-сетнѣ за него спомни и В. Томашекъ.

²⁾ За Гостуна и Безмѣра вж. по-долу, притурка № 2: Гостунъ и Безмѣръ славѣни ли сж?

билъ по-младъ съврѣменикъ на Кубрата).¹⁾ съпоставени съ отношенията на Византия къмъ турския хаганъ при императоръ Тиверия, особено слѣдъ неуспѣшното посолство на Валентина въ 576 г., ще ни дадатъ възможность колко-годѣ да си пояснимъ поставения въпросъ.

Ето какво пише епископъ Иванъ Никиуски: „Кубартъ . . . бѣше кръстенъ още въ дѣтинството си и приетъ въ нѣдрата на християнството въ Цариградъ и бѣ израсълъ при императорския дворъ“. На първъ погледъ това извѣстие би ни се показало твърдѣ невѣроятно, обаче доста е да си спомнимъ историята на кутригурския ханъ Грода,²⁾ за да ни стане понятно и покрѣстването на Кубрата. И наистина, ние вече видѣхме, че въ царуването на турския хаганъ Силзивула ок. 567 г. българитѣ отъ източния клонъ бѣха подчинени подъ властѣта на турцитѣ; сѣщо така имаме случай да посочимъ, че тия българи не безъ отпоръ загубили политическата си свобода; най-сетнѣ изтъкнахме и това, че българитѣ-утигури, т. е. българитѣ отъ източния клонъ се намирали винаги въ добри и дори приятелски и съюзнишки отношения съ Византия още отъ врѣмето на Юстиниана I, и всѣкога сѣ държали нейната страна, или по-добрѣ, византийската политика винаги е сполучвала да ги има на своя страна въ борбата си съ варваритѣ. Тѣй бѣше, както знаемъ, при утигурския ханъ Сандилха.³⁾ Нѣма съмнѣние, че отъ своя страна и утигурскитѣ ханове въ критически моменти така сѣщо сѣ обръщали погледитѣ си къмъ Византия и сѣ търсили защита и убѣжище при императорския дворъ, що се явява твърдѣ естествено при установенитѣ отъ години добри и приятелски отношения.

При такова положение на работитѣ ние сме наклонни да приемемъ, че при покорението на утигурската държава отъ турцитѣ, управляващиятъ тогава хански родъ е избѣгалъ въ Цариградъ да търси закрилата на императора, а може би и помощъ противъ турцитѣ. Твърдѣ е възможно, че тъкмо въ това врѣме и Кубратъ, който е произлизалъ отъ

¹⁾ За Ивана, епископъ на гр. Никиу, както и за историческата стойность на хрониката му вж. споменатата наша статия въ СбНУК. XI (1895), стр. 146—148 и посочената тамъ литература.

²⁾ Вж. по-горѣ, стр. 48—49.

³⁾ По-горѣ вж. стр. 57—60 и 68—71.

стария български царски родъ *Дуло*, още като малко момче, заедно съ вуйка си Органа (Гостуна) да е пристигналъ въ Цариградъ, дѣто е намѣрилъ добъръ приемъ, билъ е покръстенъ и израсълъ при императорския дворъ. О подобна политика спрѣмо варварскитѣ бѣглеци или изгнанници-управители, които сж търсили убѣжище въ столицата на империята, винаги се е придържало византийското правителство, като е имало покръщането имъ за първо и сигурно срдѣство да ги привърже къмъ себе си и да ги държи на свое разположение, а като ги облагодѣтелствува, да прокарва чрѣзъ тѣхъ политическитѣ си планове. Така бѣ постѣпено съ ханъ Грода, както знаемъ, сжщото е било сторено и съ Кубрата. Може би една отъ причинитѣ, дѣто слѣдъ смъртъта на ханъ Силзивуда неговитѣ синове (респек. Турксантъ) сж били враждебно настроени къмъ Византия, е било тъкмо това покровителство, което византийскитѣ императоръ е оказвалъ на тѣхнитѣ врагове. Това най-ясно проглежда въ укоритѣ, които Турксантъ, владѣтель тъкмо на покоренитѣ български земи, изказалъ въ рѣчъта си къмъ византийския пратеникъ въ 576 год.¹⁾ Когато обаче избухнали междуособици въ турското царство, императоръ Тиверий II, който не малко се боялъ отъ несполуката на Валентиновото посолство и особено отъ новитѣ успѣхи на турцитѣ при Боспоръ, не ще се е забавилъ да се възползува отъ настаналитѣ благоприятни моменти и да изпрати Кубрата, който, очевидно, е ималъ наслѣдствени права на българския хански прѣстолъ, въ земята на бившата утигурска държава, като го е, вѣроятно, снабдилъ и съ нужната подкрѣпа подъ ръководство на вуйка му Органа. Че освобождението на българитѣ и покачването на Кубрата на българския хански прѣстолъ сж станали при несъмнѣното участие и съдѣйствие на византийското правителство, се обяснява и доказва и съ по-нататъшнитѣ приятелски и съюзнишки отношения и постоянни сношения на тоя български господаръ съ византийския императоръ.²⁾

¹⁾ Вж. по-горѣ стр. 81—82.

²⁾ *Marquart* (Die altbulg. Ausdrücke, S. 7, Am. 5) се спира върху извѣстието на Ивана Никиуски за покръстването на Кубрата като дѣте въ Цариградъ и за порастването му при императорския дворъ и намира, че противъ него нищо не може да се възрази, защото in jener Zeit stets Söhne fremder Barbarenfürsten in der Kaiserstadt als Geisel weilten und es damals nichts seltenes war, dass ein Hunnenfürst sich taufen liess. Сжщо така той

Кубратъ, както видѣхме, се прѣдставя отъ изворитѣ и като „*господаръ на уногундуритѣ*“,¹⁾ името на които по тоя случай се явява за пръвъ пѣтъ въ историята на българитѣ; но обстоятелството, че тѣхното име се придружава съ общото име „българи“ и се поставя отдѣлно и редомъ съ *Κούτραοι*, въ които несъмнѣнно трѣбва да видимъ остатъцитѣ отъ старитѣ кутригури, ясно показва, че уногундуритѣ прѣдставятъ отдѣлно племе или орда отъ групата *Burgarl*, които, споредъ псевдо-Захария, сж живѣли, както видѣхме, въ срѣдата на VI. вѣкъ на сѣверъ отъ Кавказъ, въ областъта на Меотида и р. Куфисъ, и прѣдставителъ на които тогава били *утигуритѣ* — племе, което бѣ изгубило властѣта при покорението имъ отъ турцитѣ;²⁾ освѣнъ това самото положение, че уногундуритѣ сж сжщитѣ *Ὀνγόουροι* (Прискъ и Агатий), *Ὀύννοῦοὐροι* (Теоф. Симоката), *Unugur* (псевдо-Захарий) и *Hunuguri* (Йорданъ) отъ VI вѣкъ, които се помѣстятъ сжщо на Кавказъ между племето *Βαρσάλις* — *Barsalia* (кавказкитѣ алани) и савиритѣ, а тѣхното отечество — patria *Onogoria* (Равенски географъ) се описва като съсѣдно на най-високата частъ въ областъта на Меотида,³⁾ вече ни посочва, че тѣхнитѣ живѣлища ще трѣба да търсимъ по сѣвернитѣ склонове на срѣдни Кавказъ. И тъй племето — уногундури е принадлежало къмъ българитѣ отъ източния клонъ, живѣло е по склоноветѣ на срѣдни Кавказъ и въ даденото врѣме е замѣстило утигуритѣ, като заедно съ своя

придава голѣмо значение на точното опрѣдѣление роднинскитѣ отношения между Кубрата и Органа у Ивана Никиуски и слѣдъ това право заключава: *Dann ist aber klar, dass Kubrat von seinem Oheim Organas, sei es unter Phokas, sei es im Anfang der Regierung des Herakleios, als Geisel nach Konstantinopel geschickt worden und ihm später in der Regierung gefolgt war.* И тъй, споредъ Маркварта, Кубратъ билъ изпратенъ отъ вуйка си Органа въ Цариградъ като заложникъ, но защо и по каква причина, той не обяснива, а съвсѣмъ праволинейно разрѣшава тия въпроси просто съ израза: *Dann ist aber klar, безъ да се попита за врѣмето, кога сж ставали събитията, къмъ които той отнася горнитѣ обяснения*

1) Това име се срѣща въ разни ръкописи и извори въ различни транскрипции. Така у *Theophanes*, *ib.*, p. 356, — *Ὀύννοῦοὐδοὐροι Βούλγαροι*, но въ *Codex Paris. Reg. 1710: Ὀδνοῦοὐδοὐροι Βούλγαροι*; въ *Cod. Vaticanus 155: Ὀνοῦοῦοὐδοὐροι Β-οι*; въ *Codices: Vaticanus Palatin. 395, Colslinianus 133 et Monacensis Graec. 391: Ὀ(᾽)ῶνοῦοὐδοὐροι Β-οι*; въ *Codices Paris. Reg. 1711 et Vaticanus 978: Ὀδννοῦοὐδοὐδοὐλγαροι*. — *Nicephorus*, *ib.*, p. 33: *Ὀδννοι καὶ Βούλγαροι* — *Const. Porphyrogenetus, De thematibus*, ed. Bon., p. 46: *Ὀνοῦοὐδοὐροι*.

2) Вж. по-горѣ, стр. 35—36.

3) Вж. по-горѣ, стр. 33, бѣл. 1.

господарь е застанало на чело на движението против турците и по-сетни е заело първо място между обединените български племена или орди при образуването на „стара велика България“ въ същата област.¹⁾

Времето, къмъ което ще трѣбва да отнесемъ тия събития, не е мжчно да се опрѣдѣли. Смъртта на великия ханъ Силзивула се случила около или въ 576 г., а вжтрѣшните междуособици, които се бѣха почнали въ турското царство не по-рано отъ 580 г., били прѣкратени слѣдъ 582 г., когато българскитѣ земи били вече освободени, защото великиятъ турски хаганъ Тарду, който бѣ успѣлъ да възстанови значението и силата на великото хаганство, слѣдъ като се разправилъ съ своитѣ противници не по-рано отъ 583 год., въ писмото си до императоръ Маврикия по този поводъ се нарекълъ „повелителъ на *седемъ* рода (народа) и господаръ на *седемъ* зони на вселенната,²⁾ т. е. на седемѣтъ нему подчинени ханства и области, когато, споредъ Менандра, слѣдъ смъртта на Силзивула държавата му се разпаднала на *осемъ* части,³⁾ слѣдов. въ 583 г. турската държава е била съ една област по-малко, която несъмнѣнно е била освободилата се вече отъ турската власт приазовска и прикавказска българска земя. И тъй, възстановяването на българската държава въ областта на Меотида и р. Куфисъ, което несъмнѣнно се намирало въ непосредствена свръзка съ турскитѣ междуособици, се отнася къмъ 582 г., що напълно се сходя съ даннитѣ на Именника. Споредъ нашитѣ изчисления,⁴⁾ управлението на ханския намѣстникъ Гостуна (Органа), вуйката на Кубрата, съ когото се почва новъ периодъ въ историята на българитѣ, както по-горѣ посочихме, се отнася къмъ 582—584 г., т. е. движението както по освобождението, тъй

¹⁾ Marquart, слѣдъ като на едно място (Streifzüge, S. 126) посели Кубрта съ неговитѣ уногундурѣ въ Бесарабия, на друго (ib. S. 194) ги какара да се скитатъ въ земитѣ на антиѣ, а на трето (ib. S. 505—506) допусна, че Органа, вуйката на уногундурския князь Кубрата, билъ Häuptling der Kuturguren, напослѣдъкъ обаче се отказа отъ всичко и призна, че wir treffen im VII. Jahrhundert genau in denselben Sitzen, die früher die Uturguren innehatten, die früher gänzlich unbekannten Unugundur-Bulgaren, и свършва: Der Schluss liegt daher auf der Hand, dass erstere in dem neuen Stammverbande aufgegangen sein werden (Die altbulg. Ausdrücke, S. 20).

²⁾ Вж. по-горѣ стр. 83.

³⁾ Вж. по-горѣ стр. 80—81.

⁴⁾ Вж. Притурка № 1.

и възстановяването на българската държава се отнася към първият години от царуването на императоръ Маврикия.¹⁾

Какви сж били отношенията на Кубрата към Византия при прѣмника на Тиверия — императоръ *Маврикия* (582—603) и узурпатора императоръ *Фока* (603—610), не е известно; поне за сега нѣмаме никакви извѣстия. Но може да се прѣдполага, че тѣ сж продължавали да бждатъ мирни и приятелски и че първоначалната дѣйностъ на Кубрата се е ограничавала въ борбата съ доскорошните владѣтели на българските земи — западните турци, тѣй и въ вжтрѣшната уредба и засилване на държавата му, което се е изразило 1. въ обединението на българските племена или орди отъ източния клонъ, които по-рано сж влизали въ състава на прѣдишната утигурска държава и 2. въ присъединението на остатъците отъ прѣдишните кутригури между Донъ и Днѣпъръ и по-нататѣкъ на западъ, които бѣха признали, както видѣхме, властта на аварския хаганъ и въ даденото врѣме били извѣстни подъ името *котраги* (οἱ Κότταγοι), и на други близки хунски племена.²⁾ Впрочемъ това послѣдното се отнася къмъ царуването на императоръ *Ираклия* (610—641), при когото Кубратъ става въ особено близки отношения къмъ империята и почва да играе не маловажна роля.

Иванъ Никиуски ни съобщава, че „Кубратъ завързалъ нечувана дружба съ Ираклия, който го обсиपालъ съ благодѣния“, а патриархъ Никифоръ пише, че Кубратъ „възстаналъ противъ аварския хаганъ и, като се отнесълъ твърдѣ надмѣнно къмъ неговия народъ (войска), който той държалъ тамъ, изгонилъ го (я) отъ собствената си земя. И изпраща пратеници до Ираклия и сключва съ него миръ, който тѣ запазили до края на живота си; понеже (Ираклий) му изпра-

¹⁾ При тоя изводъ неволно се поражда въпросътъ: дали това освободително движение между българите нѣма нищо общо съ извѣстието въ хрониката на Михаилъ Сирийски за расселението на българите при императоръ Маврикия. Ние вече имаме случай да разгледаме и да опрѣдѣлимъ историческата стойностъ на Михайловото извѣстие на друго мѣсто. Вж. нашата статия „Извѣстието на Михаилъ Сирийски за прѣселението на българите“ въ „Извѣстия на Историч. Дружество“ кн. IV (1915), стр. 37—52.

²⁾ *Nicephorus*, ib., p. 33₁₅₋₁₇ и 18, като причисля къмъ ἡ καὶ λαὶ καλοῦμένη μετὰ τὴν Βουλγαρία и οἱ λεγόμενοι Κότταγοι, διόφουλοι αὐτῶν (Βουλγάρων) καὶ οἱ τιτθάνοντες, по-нататѣкъ казва, че Кубратъ станалъ κύριος τῶν φύλων τούτων. — *Theophanes*, ib., p. 375₁₀₋₁₂, като изброява сжшните съставни части на стара велика България, казва, че Кубратъ билъ κύριος τῆς λεχθείσης Βουλγαρίας καὶ τῶν Κοττάγων.

тилъ подаръци и го почелъ съ титлата патриций“.¹) Възстанието, което Кубратъ, споредъ Никифора, е вдигналъ противъ аваритѣ, могло е да стане само при присъединението земитѣ на кутригуритѣ, т. е. на българитѣ отъ западния клонъ, които се намирали до тогава подъ властта на аварския хаганъ, и отъ тамъ той е могълъ да изгони аварския гарнизонъ; иначе мжно може да се допусне, щото Кубратъ, слѣдъ свалянето на турското иго, доброволно да е призналъ зависимостта си отъ аварския хаганъ; а пъкъ да се прѣдполага, че послѣдниятъ го е отново покорилъ подъ властта си,²) за това нѣмаме никакво основание, макаръ че, споредъ гръцкитѣ извори, аваритѣ въ това врѣме били разширили властта си надъ славѣнскитѣ племена и надъ хуннитѣ на Черно море, обаче наредъ съ непосредно подчиненитѣ славѣни имало е и такива, които се смятали като съюзници.³) Както и да било, но съ присъединението на остатъцитѣ отъ кутригурскитѣ и други хунно-български орди Кубратъ завършилъ обединението на българскитѣ племена, които сж живѣли по брѣговетѣ на Черно и Азовско море и на сѣверъ отъ западния Кавказъ; той станалъ по тоя начинъ основателъ на извѣстната у Теофана и патр. Никифора ἡ παλαιὰ μεγάλη Βουλγαρία.⁴) Всички тия успѣхи на Кубрата Иванъ Никиуски приписва на „силата на светото животворно кръщение, което той бѣ получилъ“ и чрѣзъ което „той побѣди всички варвари и езичници“.

Що се отнася до врѣмето, когато е станало обединението на българскитѣ земи, то то се намира въ права зависимостъ отъ опрѣдѣлението хронологията на другия фактъ, за който едногласно говорятъ и двамата автори, — за

¹) *Jean de Nikiou*, ib. p. 580. — *Nicephorus*, ib., 24, 13.

²) Вж. *Marquart*, *Die altbulg. Ausdrücke* ib. S. 21.

³) К. *Јуречек*, *Историја Срба*, стр. 94.

⁴) За границитѣ на „Стара или Велика България“ вж. *Фр. Вестберга*, *Записка Готскаго Топарха, въ Визант. Времени. т. XV (1908), стр. 241—243.* — Ние не можемъ само да се съгласимъ съ старанието на г. Вестберга да прокара идентичността на р. Кѡφης у Теофана при опрѣдѣлението на стара България съ Кѡφης у Констан. Багренородни (*De admin. imp. ed. Bon. p. 179*) и да вижда въ нея р. Бугъ, па дори и Днѣпъръ, и поради това тая рѣка трѣба да търсимъ на западъ отъ Перекопъ, защото доказателствата му сж прѣсилени и освѣнъ това, ако той бѣше се обърналъ къмъ текста на патр. Никифора, който право пише: *περὶ τὴν Μακρὴν λεγόμενὴν κατὰ τὸν Κώφιναν ποταμὸν καθίσταται ἡ παλαιὰ καλούμενη μεγάλη Βουλγαρία* итл., и който е ималъ единъ и сжщъ изворъ съ Теофана, той щѣше да се убѣди, че Теофановиятъ Кѡφис и Никифоровиятъ Кѡφис не сж нищо друго освѣнъ днешната рѣка Кубань.

сближението на Кубрата съ Ираклия и за сключване между тяхъ съюзъ. И двѣтъ тия събития несъмнѣнно се намиратъ въ свръзка съ политиката на византийския императоръ, както ще видимъ по-долу. Но патриархъ Никифоръ ги поставя подъ 635 г., което разбира се, не може да се приеме, понеже къмъ това врѣме Ираклий вече не се нуждаелъ отъ външна помощъ както противъ аваритѣ, които, слѣдъ жестокото имъ поражение подъ Цариградъ въ 626 год., станали безопасни за империята, тъй и противъ перситѣ, надъ които Ираклий тържествувалъ слѣдъ блѣскавата си побѣда въ 627 г. при Ниневия.¹⁾ Сжщиятъ обаче авторъ ни съобщава друго едно извѣстие, което право ни посочва, къмъ коя година ще трѣба да отнесемъ съюзния договоръ между Кубрата и Ираклия.

Между събитията отъ 619 год. Никифоръ ни разказва слѣдното: „Господарьтъ на хунскиятъ народъ пристигна въ Византия (Цариградъ) заедно съ своитѣ архонти и копиеносци и искаше отъ императора да ги наставятъ въ християнското учение. (Императорьтъ) го приелъ на драго сърдце, а ромейскитѣ архонти — хунскитѣ архонти и тѣхнитѣ жени: съпругитѣ на тия самитѣ се родиха чрѣзъ божествения купель. Тогава (императорьтъ) обдари наставенитѣ въ божественото учение съ царски дарове и почести, понеже той бѣше вече почелъ тоя вождъ съ достоинството патриций, и благосклонно ги изпращаше въ хунскитѣ живѣлища.“²⁾ Въ това извѣстие Никифоръ, който несъмнѣнно се е ползувалъ отъ извори по-стари и може би съврѣменни на самото събитие, не споменува, какъ се е наричалъ тоя господаръ на хунския народъ. Обаче, като имаме прѣдъ видъ: 1. че имената Οὐννοι и Βούλγαροι у Никифора сж двѣ равнозначущи, т. е. употребяватъ се въ единъ и сжщи смисълъ за българитѣ както отъ Кубратовата държава, тъй и отъ Испериховата; той дори Теофановия изразъ Οὐνογοῦνδοῦροι Βούλγαροι е раздѣленъ на

¹⁾ E. Gerland, Die persischen Feldzüge des Kaisers Herakleios, въ Byzant Zeitschr. Bd. III (1894), S. 338—339, 362—372.

²⁾ Nicephorus, ib., p. 12₂₀₋₂₁: . . . ὁ τῶν Οὐννων τοῦ ἔθνους κύριος τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ἄρχουσιν καὶ δορυφόροις ἅμα εἰς Βυζάντιον εἰσῆλθε, μυηθεὶς δὲ τὰ χριστιανῶν βασιλεῖα ἐξῆλθε. ὁ δὲ ἀσμένως αὐτὸν ὑπεδέχετο, καὶ οἱ Ῥωμαίων ἄρχοντες τοὺς Οὐννικοὺς ἄρχοντας καὶ τὰς ἀκρίων γαμετὰς αἱ τούτων αὐτῶν τῇ θείῳ λουτρῷ ἀτεκνώσαντο σύζυγοι. οὕτω τε τὰ θεῖα μυηθεῖσι θύοις βασιλεῖς καὶ ἀξιωμασὶν ἐφιλοτιμήσατο· τῇ γὰρ ἀξίᾳ τοῦ πατρικίου τὸν ἡγεμόνα τοῦτον τετίμηκε καὶ πρὸς τὰ Οὐννικὰ ἥδη φιλοφρόνως ἐξέπεμψε.

двѣ — Οὐνοὶ καὶ Βούλγαροι, слѣдователно, въ Никифоровитѣ Οὐνοὶ ще трѣбва да видимъ Теофановитѣ Οὐνοῦουνοῦροι тѣй, както това се най-ясно доказва у съврѣмненния на събитието Ивана Никиуски;¹⁾ 2. че, споредъ извѣстието на Ивана Никиуски, Кубратъ се покрѣстилъ още въ дѣтинската си възраст, което намира пълнѣнъ отгласъ въ приведеното Никифорово съобщение, защото въ него става дума за покрѣщането само на свитата на хунския господарь, слѣдователно, послѣдниятъ е билъ вече покрѣстенъ, и затова за него се казва, че билъ по-рано почетенъ съ титлата патриций,²⁾ съ каквата титла Ираклий, споредъ сѣщия Никифоръ, бѣ почелъ и Кубрата, и 3. че пакъ у Никифора на друго мѣсто Кубратъ, ὁ τῶν Οὐνοῦουνοῦρων хύριος, ни се прѣдставя като съврѣмненикъ на Ираклия, който се намиралъ съ него въ приятелски отношения и дори съюзенъ договоръ сключилъ съ него; а отъ съдържанието на приведеното Никифорово извѣстие не е мѣчно да се разбере, че тогава тъкно е ставало подобно нѣщо въ Цариградъ, защото наивно би било да се прѣдполага, че тоя хунски господарь е идвалъ въ столицата само да покрѣсти свитата си, — та като имаме прѣдъ видъ всичко това, не е трудно да се убѣдимъ, че подъ „господарь на хунския народъ“, не трѣба да разбираме другиго нѣкого, освѣнъ Кубрата, чието име Никифоръ не ще да е внесълъ въ разказа си може би за това, защото за първоначалния авторъ на извѣстието, както и за неговитѣ съврѣмненици, споредъ тълкуването на Ю. Кулаковски, било съврѣшено ясно, дѣ сж живѣли тия именно „хунни“, т. е. че тоя широкъ етнически терминъ ималъ е сжщо частно племенно и териториално значение.³⁾

¹⁾ *Nicéphorus*, ib., p. 33,¹⁻¹⁴ и 69.¹ — *Theophanes*, ib., p. 356,¹⁻¹⁰.

²⁾ Това най-добрь се установява по граматически данни: въ разказа си Никифоръ употребява *аориста* въ изречението съ *ἐφελκυστήσαντο*, но въ фразата: τῷ ὑπὲρ ἀξίᾳ . . . τῆς ψυχῆς той употребилъ *perfectum* съ цѣль именно да покаже, че това дѣйствиe е прѣдхождало другото, т. е. че императорътъ се ограничилъ само съ подаръци и почести, защото патрицианската титла той билъ вече далъ на хунския господарь.

³⁾ Ю. Кулаковский, Къ исторiи готской епархiи и пр., п. т., стр. 189—190, прѣдполага, че хунскиятъ господарь билъ Органа. — *Marquart*, *Die altbulg. Ausdrücke*, S. 21, е готовъ сжщо да види въ него Органа и по тоя начинъ 1. да обясни, че Кубратъ по тоя случай ужъ билъ дошелъ като заложникъ въ Цариградъ и 2. да подкрѣпи изобщо мисльта си за заложничество на Кубрата (вж. по-горѣ, стр. 63, забѣл. 2), но freilich, пише той, wäre es dann schwer begreiflich, warum der Name dieses Fürsten (Organas), der offenbar noch in der späteren Periode des Herakleios in Konstantinopel eine ganz be-

Тая напълно възможна идентификация на въпросния хунски господар съ българския ханъ Кубрата ни дава доста основание да приемемъ, че сближението, както и съюзния договоръ съ Ираклия, за формалното сключване на който Кубратъ е дохождалъ въ Цариградъ, а не само за покръщането на свитата си, ще трѣба да отнесемъ къмъ 619 г., а не къмъ 635 г., а оттука и свалянето на аварската власт и изгонването на аварскитѣ гарнизони отъ земята на българитѣ отъ западния клонъ се отнася къмъ по-ранне врѣме съгласно съ реда на събитията у Никифора. Освѣтъ това, ако си спомнимъ, че тъкмо къмъ 619 г. Ираклий се е намиралъ въ най-стѣснено положение — това било врѣме, когато, споредъ съврѣмения хронистъ, „славѣнитѣ бѣха отнели отъ роментѣ Гърция, а перситѣ — Сирия и Египетъ и много други провинции“,¹⁾ — лесно ще си обяснимъ, защо той именно тогава е търсилъ съюза на българския ханъ: Кубратъ, който се е намиралъ на върха на своята мощъ, тъкмо въ това врѣме би могълъ да му бжде полезенъ както противъ европейския му врагъ — аварския хаганъ, който бѣ почналъ да става особено опасенъ за империята откъмъ Балканския полуостровъ, тъй и противъ азиатския — персийския царъ, за отчаена война съ когото Ираклий бѣ почналъ тогава да се готви.²⁾ Въ силата на сѣщия тоя съюзъ Кубратъ, вѣроятно, не малко е спомогналъ Ираклию въ гигантската му борба противъ съюзенитѣ авари и перси, които въ 626 г., както е извѣстно, се опълчили противъ византийската империя съ цѣль да я унищожатъ.³⁾

Какви сж били слѣдъ това отношенията на Кубрата къмъ Византия и изобщо каква е историята на Кубратовото царуване, за сега нищо не знаемъ. Наистина Иванъ Никиуски ни съобщава, че въ Цариградъ прѣдполагали, какво Кубратъ билъ ужъ замѣсенъ слѣдъ смъртъта на Ираклия въ сѣмей-

kannte Persönlichkeit war (това впрочемъ не е извѣстно), nicht ausdrücklich genannt wird. Затова Марквартъ намира за по-вѣроятно, dass vielmehr ein herrscher der kaukasischen Hunnen oder Hephtaliten (*Kauk'it'k Hep'tt'alk*) von Waračan im nördlichen Daghestan gemeint ist, in deren Land sich Herakleios im Jahre 625 zurückziehen musste (Theophanes, p. 310₁). Впрочемъ на друго мѣсто (Streifzüge S. 302) Марквартъ го опредѣля като der Ahnherr. . . . der Könige der Awaren im nördlichen Daghestan.

¹⁾ *Isidori Hispalensis*, Mon. Ger. hist. auct. antiq. t. XI, pars II, p. 479.

²⁾ *Theophanes*, ib., p. 302, ^{17-18, 27-28}.

³⁾ *E. Gerland*, loc. cit., p. 362—373.

нитѣ интриги и борби на неговия родъ, което хронистътъ обяснява съ това, че Кубратъ „отъ признателностъ билъ привързанъ“ къмъ втората жена на Ираклия, Мартина, и къмъ дѣцата ѝ.¹⁾ Обаче, въ какво е била изразена тая признателностъ конкретно, не е отбѣлѣзано, па и изобщо Кубратъ нийдѣ повече не фигурира, нито пъкъ се споменува нѣйдѣ, защото самъ наскоро слѣдъ това въ 642 г. умрѣлъ, както ще видимъ въ слѣдната глава.

5. Разтуряне на Кубратовата държава.

Послѣднитѣ данни, които сж свързани съ името на ханъ Кубрата, сж извѣстията на цариградския патриархъ Никифора и хрониста Теофана Изповѣдникъ, и двамата отъ началото на IX. вѣкъ, за разтурянето на неговата държава и разпрѣсването на синоветѣ му. Прѣдъ видъ на голѣмото сходство въ разказитѣ на двамата тия автори за тия събития, ние ще се опитаме по-напрѣдъ да опрѣдѣлимъ отношенията между тѣхъ и къмъ кое врѣме се отнася изворътъ, отъ който тѣ сж заимствували извѣстието за разтурянето на Кубратовата държава и сетнинитѣ отъ него.

Голѣмото сходство въ разказитѣ на Теофана и патриархъ Никифора се изтъква не само въ съдържанието изобщо, но дори и въ самитѣ изрази. Това обаче още не ни дава право да прѣдполагаме, че тия двама съврѣмenni автори сж се ползували взаимно единъ отъ други и, особено, че Никифоръ, който е писалъ нѣколко години по-сетнѣ,²⁾ е ималъ подъ рѣка хронографията на Теофана, защото въ тѣхнитѣ разкази има и сжществена разлика. Разликата прѣди всичко се забѣлѣзва въ способа на изложението. Главната отличителна черта у Никофора е краткостъ въ изложението, която обаче не измѣнява смисъла, защото сжщността на разказа е спасена. Напротивъ, Теофановиятъ разказъ съдържа много подробности, особено въ географическитѣ данни, които го правятъ по-пълненъ и по-картиненъ. Разбира се, такава разлика между двамата автори би могла да се обясни твърдѣ

¹⁾ *Jean de Nikiou*, ib. p. 579—581.

²⁾ Теофанъ е умрѣлъ октомврий 817, а патриархъ Никофоръ — въ 829 година.

лесно съ това, че Никифоръ е просто съкратявалъ Теофана. Но това би било допустимо, ако наистина между Никифора и Теофана имаше пълно сходство. Обаче първиятъ въ много мѣста не само отстѣпва отъ втория, но се явява дори поточень и понѣкога съвсѣмъ иначе ни прѣдставя извѣстно събитие.¹⁾

Но особено голѣма разлика между нашитѣ автори се забѣлѣзва въ собственитѣ имена. Така, прѣди всичко бащата на Аспаруха у Теофана се нарича Крѡβᾱτοῦς, а у Никифора Кωβῤατος и Κούβρατος²⁾; най-голѣмиятъ синъ Кубратовъ у Теофана носи името Βατβαῖας³⁾ редомъ съ Βατβαῖαν⁴⁾ и Βατβαῖαν, ⁵⁾ а въ Анастасиевия прѣводъ на Теофана — Βαthahias, ⁶⁾ у Никифора пъкъ той се нарича Βαῖανός. Мѣстото, дѣто се поселилъ Аспарухъ, намѣсти у Теофана се пише *Ογκλον или *Ογγλον, ⁷⁾ а намѣсти *Ολγον и *Οχλον, а у Анастасия Onglon и Hoglon; у Никифора пъкъ само *Ογλος. У Теофана стои Βερζῶλια (наравно съ Βερζήλιος и Βερζῶλιος), у Никифора Βερυῶλια — страната, отдѣто дошли хазаритѣ (вж. по-долу). Нѣма съмнѣние, че нѣкои отъ тѣзи

¹⁾ За да се убѣдимъ въ независимостта на Никифора отъ Теофана, доста е да приведемъ долната съпоставка.

Theophanes, ib., p. 357, 37—38 — 358, 38.

ἐπειτα τούτων ὁ τρίτος, Ἀσπαρούχ λεγόμενος, τὸν Ἀνάπριν καὶ Ἀνάστριν περάσας καὶ τὸν *Οὔλον καταλαβὼν βορειότερους τοῦ Δανουβίου ποταμούς μεταξὺ τούτου κακείνων φηκεν, ἀσφαλῆ καὶ δυσμάχητον εἶναι τὸν τόπον στοχασάμενος ἐξ ἑκάστου μέρους· τελευτωῦν γὰρ ἐμπροσθεν, καὶ ἄλλοθεν τοῖς ποταμοῖς στεφανούμενος, πολλὴν τῇ εἶναι τεταπεινωμένῃ διὰ τὸν μερισμὸν τὴν ἐκ τῶν πολεμίων παρῆχεν ἀνείων.

Nicephorus, ib., p. 34, 12.

τούτων ὁ λοιπὸς τρίτος ἀδελφὸς ὄνομα Ἀσπαρούχ τὸν Ἀνάπριν καὶ τὸν Ἀνάστριν ποταμὸν παραιωθείς περὶ τὸν Ἰστρον οἰκίζεται, τόπον πρὸς οἰκησιν ἐπιτήδειον, *Οὔλον τῇ σφῶν καλούμενῃ φωνῇ, καταλαβόμενος, δυσχερὴ τε καὶ ἀνάλωτον πολεμοῖς ὑπάρχοντα· ἀσφαλὴς τε ἐστὶ τὰ μὲν ἐμπροσθεν τῇ τε δυσχωρίᾳ καὶ τῇ τελευτωῦν εἶναι τυγχάνων· τὰ δ' οὖν ὀπίσθεν κρημνοὶς ἀβάτοις τεταχισμένα.

Отъ тая съпоставка се ясно види, че, ако Никифоръ се е ползувалъ изключително отъ Теофана, то той надали би си позволилъ да отстѣпи отъ него при опрѣдѣлението на Огълъ. Ясно е, че тукъ Никифоръ е ималъ под рѣка другъ оригиналъ.

²⁾ *Nicephorus, ib. p. 24 и 33.*

³⁾ Така е въ повечето кодекси: Vaticanus 978, Palatinus 395, Coislinianus 133 и Monacensis graec. 391.

⁴⁾ Така е въ cod. Parisiensis Reg. 1710.

⁵⁾ Така е въ cod. Vaticanus 155

⁶⁾ *Theophanes ib. II, p. 226.*

⁷⁾ Така е въ повечето кодекси: Prisien. Reg. 1710, Vaticanus 978, Palatinus 395, Coislinianus 133 и Monacensis graec. 391.

разночетения биха могли да се обяснят като погрѣшки на прѣписвачитѣ; но това обяснение може да се отнесе само къмъ прѣписитѣ на Теофана, а не и къмъ разночетенията у двамата наши автори, понеже въ имената се забѣлѣзва значителна разлика, която не е могла да произлѣзе само отъ погрѣшкитѣ на прѣписвача. Ясно е, че и тоя случай ни показва независимостта на Никифора отъ Теофана, защото първиятъ надали би се рѣшилъ да отстѣпи въ собственитѣ имена поне, ако вториятъ му е служилъ като оригиналъ. Тия двѣ особености у нашитѣ автори — сходството изобщо въ съдържанието и разликата въ подробноститѣ и собственитѣ имена — сж и породили въ литературата мнѣние, че тѣ сж независими единъ отъ другъ и че всѣки отъ тѣхъ се е ползувалъ отъ другъ трети по-старъ изворъ, който тѣ сж имали подъ рѣка, само може би въ различни прѣписи.¹⁾ Кой е билъ тоя тѣхенъ общъ изворъ, за сега още не е опрѣдѣлено; обаче въ разказитѣ и на двамата автори сж се запазили данни, които явно посочватъ врѣмето, къмъ което се отнася тоя общъ изворъ

Като говорятъ за сждбата на Кубратовата държава слѣдъ разпадането ѝ, и Теофанъ, и Никифоръ, безъ да забѣлѣжатъ, внесли сж въ своитѣ хроники изрази, които за тѣхъ и тѣхното врѣме нѣматъ смисълъ. Така, у едина и у другия четемъ, че първиятъ синъ на Кубрата Батбаянъ или Баянъ, „като запазилъ завѣщанието на баща си, останалъ въ праотечската си земя *и до днесъ*» (μέχρι τοῦ δεῦρο); сжщо така Теофанъ, като говори за сждбата на Батбаяна слѣдъ хазарското нашествие, забѣлѣзва, че „хазарскиятъ народъ ... „като направилъ първия братъ Батбаяна, княза на първата България, (свой) поданикъ, получава *и до сега отъ него данъкъ*“ (φόρου πρὸς αὐτοῦ κομίζεται μέχρι τοῦ νῦν). Нѣма съмнѣние, че изразитѣ „и до днесъ“ и „и до сега отъ него“ ние не можемъ да смѣтаме като казани тукъ отъ гледището на нашитѣ автори, защото Батбаянъ или Баянъ не е могълъ да проживѣе нѣщо около два вѣка. Никифоръ говори, че четвъртиятъ синъ Кубратовъ се поселилъ ἐν Παπυωνίᾳ τῇ νῦν ὑπὸ Ἀβάρους καίμενυ —

¹⁾ В. Висильевскій, ЖМНПр. ч. 222, стр. 175. — К. Krumbacher, Geschichte der byzantin. Litteratur, стр. 350.

фактъ, който може да се отнесе най-късно къмъ край на VIII. вѣкъ, а Теофанъ казва *εις Πανονίαν τῆς Ἀβαρίας*, — Панония въ всѣки случай въ IX. в. не била аварска. Очевидно е, че така е било написано въ тѣхния общъ изворъ и трѣба да се сматра отъ гледището на неговия авторъ, който се явява несъмнено съврѣменникъ на Батбаяна и на самото събитие. И тъй както Теофанъ, тъй и Никифоръ ни прѣдаватъ въ своитѣ хроники едно съврѣменно на самия фактъ извѣстие, отъ което тѣ сж се ползували всѣки споредъ схващането си и способа на изложението; но, понеже Никифоръ, както посочихе, се отличава съ краткостта си — очевидно е съкратявалъ и въ всѣки случай по изкусно е експлуатиравъ своя оригиналъ, то ще трѣба да признаемъ, че Теофанъ е останалъ по-близъкъ до оригинала. Затова, като излагаме съдържанието на разказа, ние ще вземемъ за основа неговия разказъ, като ще посочваме мѣстата, дѣто Никифоръ се отличава отъ него. Самиятъ разказъ състои отъ слѣднитѣ части.

Като счита необходимо да каже за старината на уногундуритѣ-българи и котрагитѣ (*у Ник.*: уннитѣ и българитѣ), Теофанъ почва съ единъ географически прѣгледъ на страната по сѣверо-източнитѣ брѣгове на Черно и Азовско море, цѣльта на който е да опрѣдѣли положението на р. Куфисъ (сегашна Кубань), а по нея да покаже, дѣ се е намирала „стара велика България“. „По сѣвернитѣ отвѣдни страни на Евксинския Понтъ (Черно море), при езерото, наречено Меотида (Азовско море), къмъ което тече идещата отъ Океана прѣзъ Сарматската земя голѣма рѣка, наречена Атель (Волга), къмъ която се приближава рѣката, наречена Танаисъ (Донъ), като извира сама отъ Иверскитѣ порти (Дарьялското устие) на Кавказкитѣ планини, та отъ съединението на Танаисъ съ Атель, (тъй като Атель по-горѣ отъ споменатото езеро Меотида се отдѣля), тече рѣката, наречена Куфисъ (*у Ник.*: Кофисъ), и се влива въ края на Понтийско (Черно) море близу до Никропилитѣ при носа, нареченъ Овенски лъбъ (сегашни Тамански полуостровъ) Отъ означеното езеро морето е подобно на рѣка и се влива въ водитѣ на Евксинския Понтъ при земята на Боспоръ и Кимерий (Bosporus Cimmerius — сегашни Керченски протокъ), отъ която рѣка се лови тъй наречената мурзула (риба) и (друга) подобна на

нея, а пъкъ на източната страна на прилежащото езеро къмъ Фанагория (сег. г. Таманъ) и до живущитѣ тамъ евреи се намиратъ много племена¹⁾.

Колкото и да е забърканъ тоя географически прѣгледъ и е невѣренъ въ опрѣдѣлението системитѣ на рѣкитѣ, все пакъ по него може да се разбере, че „стара велика България“ се намирала въ областта на Черно и Азовско море и въ басейнитѣ на рр. Донъ и Кубанъ. Що се отнася до епитетитѣ „стара“ и „велика“, то първиятъ е вѣроятно даденъ отъ самия Теофанъ²⁾ въ сравнение съ сѣществуващата въ негово врѣме България на Балканския полуостровъ, а вториятъ „велика“, който намираме у двамата наши автори, несъмнѣнно се отнася къмъ врѣмето на Кубрата, когато той, слѣдъ като обединилъ българскитѣ племена и свалилъ аварското иго, достигналъ до най-високата точка на своята мощъ, и е даденъ, очевидно, отъ съврѣмения авторъ, слѣдов. тоя епитетъ още веднажъ доказва, че изворътъ, отъ който сж черпили самитѣ автори, е съврѣмененъ на Кубрата и на разпадането на неговата държава.

Слѣдъ географическия прѣгледъ на стара велика България Теофанъ почва собствено разказа за разтурянето на Кубратовата държава. Съдържанието му е слѣдното.

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 356₁₀—357₁₁. — Цѣлиятъ тоя пасажъ липсва у Никифора, та ние бихме могли да прѣдполагаме, че той принадлежи изключително на Теофана. Обаче ние имаме доста основание да мислимъ, че той се е намиралъ въ общия изворъ на нашитѣ автори. Това се потвърждава отъ слѣдната съпоставка:

Theophanes, ib., p. 357₁₁.

ἀπὸ δὲ τῆς αὐτῆς λίμνης ἐπὶ τὸν λεγόμενον Κόβριν ποταμὸν, ἐνθα τὸ ἑστέον ἀγρεύεται Βουλγαρικὸν ὄψαριν, ἡ παλαιὰ Βουλγαρία ἐστὶν ἡ μεγάλη, καὶ οἱ λεγόμενοι Κότραχοι, ὀμόφυλοι αὐτῶν καὶ οἱ τοι τευχάνοντες.

Nicephorus, ib., p. 33₁₄—17.

περὶ τὴν Μαίωτιν λίμνην κατὰ τὸν Κόβριν ποταμὸν καθίσταται ἡ παλαιὰ καλουμένη μεγάλη Βουλγαρία καὶ οἱ λεγόμενοι Κότραχοι, ὀμόφυλοι αὐτῶν καὶ οἱ τοι τευχάνοντες.

Тукъ изразитѣ *οἱ λεγόμενοι Κότραχοι* и *οἱ τοι τευχάνοντες* сж употребени у Теофана съ смисълъ, тъй като той, наистина, говори за тѣхъ въ приведения географически прѣгледъ, когато у Никифора тѣ нѣматъ никакъвъ смисълъ, защото по-рано нийдѣ не се споменува за котрагитѣ, нито пъкъ за нѣкои други племена. Явно е, че Никифоръ, безъ да забѣлѣжи, повторилъ е изразитѣ на своя оригиналъ, а оттука ще трѣба да допуснемъ, че и горѣ-приведениятъ географически прѣгледъ е влизалъ така сжшо въ оригинала му, слѣдов. той не е билъ съставенъ отъ Теофана.

²⁾ Тоя епитетъ у Никифора е изразенъ съ нарѣчието *παλαιά*, поставено при глагола.

Прѣзъ врѣмето на Константина (*Ник.*: който бѣ умрѣлъ на западъ), когато Кубратъ, повелителъ на казаната България и на котрагитѣ (*Ник.*: на тия племена), умрѣлъ и оставилъ петима синове, като имъ завѣщалъ никога да се не раздѣлятъ съ съвмѣстното си живуване, чрѣзъ което тѣ навсѣкждѣ ще господаруватъ и нѣма да бждатъ поробени отъ другъ народъ (*Ник.*: защото земитѣ на тѣхната власть биха могли да се упазятъ само чрѣзъ взаимно съгласие), не слѣдъ много врѣме отъ смъртта му тия негови петъ сина, (*Ник.*: като се грижели малко за бащиното увѣщание), дошли до несъгласие, раздѣлили се единъ отъ други, като се отцѣпилъ всѣки отъ тѣхъ съ подчинения нему народъ (*Ник.*: съ собствената си частъ отъ народа). И тъй първиятъ синъ на име Батбаянъ (*Ник.*: Баянъ), като запазилъ завѣщанието на баща си, останалъ до днесъ въ праотеческата си земя; вториятъ му братъ нареченъ Котрагъ, като прѣминалъ Танаисъ (Донъ), поселилъ се срѣщу първия; четвъртиятъ, като прѣминалъ Истъръ или Дунавъ, останалъ заедно съ дружината си (*μετὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ*) въ аварска Панония, като призналъ властта на аварския ханъ (*Ник.*: настанява се въ Панония, която сега се намира подъ властта на аваритѣ, и става въ съюзъ съ мѣстния народъ); петиятъ пкъ, като завзелъ Пентаполисъ при Равенна, подчинилъ се на християнитѣ (*Ник.*: станалъ поданикъ на роменитѣ). Найсетнѣ третиятъ братъ Аспарухъ, като прѣминалъ Днѣпъръ и Днѣстъръ и завзелъ Огълъ, по-сѣвернитѣ рѣки (устия) на Дунавъ, поселилъ се между него (Дунавъ) и тия (устията му) (*Ник.*: поселява се около Дунавъ, като завзе едно мѣсто, удобно за поселение, което на тѣхното нарѣчие (*φωγῆ*) се нарича Огълъ), понеже това мѣсто било безопасно и недостъпно отъ всѣка страна: отпрѣдъ то е блатисто, а отъ другитѣ страни се заобикаля съ рѣки (*Ник.*: отпрѣдъ то е обезопасено съ неудобна мѣстность и е при това блатисто, а пкъ отзадъ укрѣпено като съ стѣни отъ недостъпни стръмнини) и за ослабналия отъ дѣлежа народъ прѣдставляло пълна отбрана отъ неприятелитѣ. Когато по тоя начинъ държавата на Кубрата се раздѣлила на петъ части, и синовеѣ му се разпрѣснали, голѣмиятъ хазарски народъ потеглилъ отъ Верзилия, най-вжтрѣшната страна на първа Сарматия, (*Ник.*: хазарското племе наскоро слѣдъ това почнало

да напада съ твърдъ голѣмо безстрашие отъ по-вжтрѣшната страна, наричана Берюлия, понеже то живѣе близу до сарматитѣ), завладѣлъ цѣлата отвждна страна до Понтийското море и, като направилъ първиятъ братъ Батбаяна, княза на първата България, свой поданикъ, принуждава го до сега да му плаща данѣкъ.¹⁾

Прѣди да разгледаме съдържанието на приведения тукъ разказъ, ние ще се спремъ по-напрѣдъ върху другъ единъ въпросъ, отъ чието разрѣшение ще зависи и правилното разбиране на самия разказъ, а именно: трѣбва ли да смѣтаме разтурянето на Кубратовата държава така, както ни е то прѣдставено отъ двамата наши автори, като фактъ исторически, или же ще трѣба да видимъ въ него една само легенда? Макаръ че въ историческата литература по въпроса и да се изказаха вече авторитетни мнѣния въ полза на първото, т. е. че тукъ имаме фактъ исторически,²⁾ обаче считаме за нужно да дадемъ още нѣкои пояснения и допълнения по тоя въпросъ.

Ние вече показахме по-горѣ, че извѣстията на Теофана и Никифора по занимаващия ни въпросъ не принадлежатъ на тѣхъ самитѣ, а сж почерпани отъ единъ общъ изворъ, съврѣмененъ на самитѣ събития, слѣдов., да се говори за каквато и да било легендарностъ на разказа нѣмаме никакво основание, тъй като легендитѣ се образуватъ съ течение на врѣмето. Освѣнъ това самото разтуряне на държавата говори само за себе си. Такова разпадане не е нѣщо ново въ историята на азиатскитѣ деспотически държави, когато възникването имъ се дължи на нѣкой мощенъ, съ силна ржка и държавнически способности повелителъ. Подобно явление ние имаме въ Атиловата държава, въ Силзивуловата, която се разпадна, както видѣхме, на осемъ части споредъ числото на неговитѣ синове, и въ много други случаи слѣдъ Кубрата. Нѣма съмнѣние, че въ самия дѣлежъ не трѣба да виждаме нѣкое изкуствено дѣление на Кубратовата държава, а едно само разпадане нейно на съставнитѣ ѝ части, т. е. на ония

¹⁾ *Theophanes*, ib. p. 357,₁₁₋₂₈—358,₁₁.—*Nicephorus*, ib., p. 33,₄₋₂₈—34,₁₋₁₈.

²⁾ Вж. В. Вислицевскій, О мнимоѣ славянствѣ Гуниновъ, Болгаръ и Роксаланъ, ЖМНПр. ч. 222. стр. 175 и сл. — Сжщо ч. 226 (1888), стр. 368 и сл. — М. И. Соколовъ, Изъ древней исторіи Болгаръ, Петроградъ, 1879, стр. 76.

племена или орди, на които се е дѣлила хунно-българската народна група и които Кубратъ, слѣдъ като свалилъ аварското иго, успѣлъ да обедини подъ властѣта си и да образува велика България въ областѣта на Азовско и Черно море и въ областѣта по долнитѣ течения на рр. Днѣпъръ, Донъ и Кубань. За сжществуването на тия български племена или орди въ даденото врѣме имаме и право свидѣтелство отъ извѣстната Арменска география на *Анания Ширакаци*, която се отнася къмъ втората половина на VII. вѣкъ.¹⁾

Въ статията подъ надсловъ „Азиатска Сарматия“ на тая география ето какво четемъ:

„Въ Сарматия се намиратъ планинитѣ Кераунска и Хиппийска, която изпуска отъ себе си петъ рѣки, вливащи се въ Меотиди. И Кавказъ изпуска двѣ рѣки: Валданисъ (Vardanes, Ptol. Οὐαρδάνης; т. е. Кубань) до планина Краксъ (Corax, Κόραξ, т. е. западни Кавказъ), която се почва при Кавказъ и върви на длъжъ къмъ сѣверо-западъ между Меотиди и Понтъ. Тая (планина Кораксъ) изпуска една рѣка на име Псевхросъ (Psychrus), която отдѣля Босфоръ отъ Зикхунъ (Zik'un, Ζίχων), дѣто се намира градецътъ Никопсъ (Nikor's, Νίκοψς). На сѣверъ отъ тамъ живѣятъ народътъ (*чети*: народитѣ) *турци* (Turk'k) и *българи* (Bulgar'k), които сж наречени по имената на тамшнитѣ рѣки: *Купи-бумаръ* (Kur'i-Bulgar), *Дучи-булкаръ* (Duçi-Bulgar), *Олхонторъ-блкаръ* (Olchontor-Bikar) — прѣселенци, *Чдаръ-болкаръ*. Тия имена сж чужди на Птолемеевото съчинение. И отъ Хиппийската планина побѣгна синътъ на Худбадра (*чети*: Хубраата). И между българитѣ и Понтъ живѣятъ: гарши, кути и свани до града Писинунтъ (Pityus)“.²⁾

Вече отъ самото общо описание на областѣта се ясно види, че приброенитѣ тукъ четири хунно-български орди се помѣстятъ отъ автора на Арменската география въ сжщото мѣсто, дѣто, споредъ Теофана и Никифора, се простирала

¹⁾ К. Паткановъ, Изъ новаго списка географіи, приписываемой Монсею Хоренскому, ЖМНП. ч. 226 (1883), стр. 21 и сл. — За името на автора на Арменската география вж. Marquart, Die altbulg. Ausdrücke usw. ib., p. 7, p. 6; 10, p. 1; 15.

²⁾ Паткановъ, т. п. стр. 29, чете: *Олхондоръ* (Woghkhondor)-*Блкаръ* — пришельци. — Marquart, Die alttürk. Inschr., S. 87–88; Die altbulg. Ausdrücke, S. 15.

стара велика България, слѣдов тѣ сж влизали въ състава тъкмо на Кубратовата държава. Напоследъкъ обаче нѣкои ориенталисти, като иматъ прѣдъ видъ посочването на арменския географъ, че приброенитѣ четири български орди се наричали споредъ имената на казанитѣ петъ хиппийски рѣки, опитаха се да опрѣдѣлятъ по-точно мѣстоположението на тия орди.

Така Марквартъ намира, че тия рѣки били, споредъ Птолемеевата карта, наредъ отъ югъ къмъ сѣверъ, слѣднитѣ: 'Αττικίτης, 'Ρομβίτης μικρός, Θερφάνιος. 'Ρομβίτης μέγας и Μαροβίος. „Понеже, пише той, общиятъ изворъ на Никифора и Теофана говори за петъ български орди, които длѣжатъ своя произходъ на Кубратовитѣ синове, то близко е да се приеме, че първоначално и у Ширакаци е вървѣла дума за петъ рѣки и петъ орди. Обаче *Куни* е нищо друго, освѣнъ *Κοῦφης*, *Κῶφης* на ромейскитѣ историци отъ VI. до X. вѣкъ, т. е. днешната р. Кубанъ и отговаря на *Οὐαρδάνης* у Птолемея, на *Ἵπανς* у старо-грѣцкитѣ писатели. Но и *Ψάθης* и *'Αττικίτης* у Птолемея не сж самостоятелни рѣки, а само устия на езеро Темрюкъ, които у печенѣзитѣ се наричали *Χαδῆρ* — Хадиръ и *Βουρλίχ*. Поради това *Дучи* ще трѣба да се приравни съ малки Ромбитѣ, печенѣжкия *Βάλ*, т. е. или днешния Бейсугъ, или Талгирскъ, докато на *Олхонторъ* ще да се падне Теофаній, т. е. негли Челбаси, и на *Чдаръ* — голѣми Ромбитѣ или печенѣжкиятъ Хора-кулъ, т. е. днешната Ея. Текстътъ на Ширакаци, слѣдов., не трѣба да се бута, все равно, дали той дава наистина една рѣка на име Олхонторъ източно отъ Меотида, или пъкъ той е билъ тепърва ad hoc съставенъ отъ Ширакаци“.¹⁾

Прѣди да разгледаме, възможни ли сж прѣдлаганитѣ тукъ отъ Маркварта сближения и приравнения, ние ще се спремъ по-напрѣдъ върху въпроса: дали трѣбва да се разбира, че наистина българскитѣ орди сж получили имената си именно отъ петѣтъ хиппийски рѣки, споменувани въ началото на приведения цитатъ. Въ текста стои, споредъ прѣвода на Маркварта, така: „... българи. които сж наречени по имената на рѣкитѣ тамъ“,²⁾ при това Марквартъ прави

¹⁾ Marquart, Die altbulg. Ausdrücke, S. 15—16.

²⁾ Тая фраза Марквартъ на едно мѣсто (Die alttürk. Inschr. S. 88) прѣдава: „... Bulgarik', die nach den Namen jener Flüsse benannt sind“, на

слѣдната забѣлжка: „Мѣстоимението въ *getoc'-d* се отнася очевидно къмъ споменатитѣ 5 рѣки, които отъ Хиппийската планина се вливатъ въ Меотида“.¹) Ние пъкъ мислимъ, че нарѣчието „тамъ“ е достатъчно да ни убѣди, какво тукъ съвсѣмъ не трѣба да разбираме въпроснитѣ *петъ* рѣки, което най-ясно се доказва съ това, че едно отъ българскитѣ имена, именно Купи-булгаръ е произлѣзло отъ рѣката *Κοῦφης, Κῶφης*, т. е. днешната р. Кубань, както и самъ Марквартъ признава. А пъкъ тъкмо тая рѣка, за която така сжщо се споменува въ приведенния цитатъ, не влиза въ числото на 5-тѣ хиппийски рѣки, слѣдов. арменскиятъ географъ тукъ не е разбиралъ нито само петтѣ хиппийски рѣки, нито само другитѣ рѣки, които изтичали отъ Кавказъ, а изобщо „тамшнитѣ“ рѣки, т. е. въ цѣлата описана областъ. Затова и въ приведенитѣ отъ Маркварта имена на петтѣ рѣки у Птолемея не можемъ да видимъ тъкмо ония рѣки, по които българскитѣ орди сж получили своитѣ имена. Впрочемъ това се види и отъ думитѣ на самия арменски географъ, който право заявява: „Тия имена сж чужди на Птолемеевото съчинение,²) т. е. тия названия нѣматъ никакво отношение къмъ ония у Птолемея, а това доказва, че арменскиятъ географъ е почерпилъ тия данни отъ другъ изворъ. Освѣтъ това на Птолемеевата карта само *Marubius* и *Rhombitus Magnus* сж показани, че изтичатъ отъ Хиппийската планина;³) сжщо така едно отъ Птолемеевитѣ названия, *Ἀττικίτης*, не е име на самостоятелна рѣка, а нѣкакво-си устие, а пъкъ, споредъ Бруна, Хоракулъ на Конст. Багреноводни или Карагулъ би тѣ „Черная протока“, или сѣверниятъ ржавъ на Кубань.⁴) Най-сетнѣ трудно може да се допусне, че такива незначителни рѣкички могатъ да дадатъ имената на българскитѣ орди.

друго (*Streifzüge*, S. 57): „*Buljark'*, die nach den Namen der *dortigen* Flüsse benannt sind“, а на тр то (*Die altbulg. Ausdrücke*, S. 15): „... *Buljark'*, die nach den Namen der Flüsse *dort* benannt sind“. — У Патканова тая фраза гласи: „... Болгаръ, которые именуются по названіямъ рѣкъ“ (п. т. стр. 29).

¹) *Marquart*, *Die altbulg. Ausdrücke*, S. 15, Am. 4.

²) У Маркварта (*Die alttürk. Inschr.*, S. 88) тая фраза гласи: „*Gegenwärtig sind diese Namen dem Werke des Ptolemaeos remd*“, обаче въ сжщия цитатъ, помѣстенъ въ *Die altbulg. Ausdrücke*, той, неизвѣстно защо, я изпуша, при всичко, че тя е тѣсно свързана съ прѣдния пассажъ и е важна за правилно разбирање изобщо смисъла на цѣлия цитатъ.

³) Вж. *A. E. Nordenskiöld*, *Facsimile-Atlas etc.* Stockholm, 1889, tab. XVII (*Secunda Asiae tabula*), споредъ римското издание въ 1490 г.

⁴) Черноморье, ч. I (1877), стр. 92 (168).

Отъ направенитѣ тукъ разяснения става ясно, че прѣдлаганитѣ отъ Маркварта сближения и приравнения на Дучи, Олхонторъ и Чдаръ съ посоченитѣ отъ Птолемея рѣчкички се явяватъ не само проблематични, но и съвсѣмъ неприемливи. Поради това, споредъ насъ, много по-правдоподобни сж обясненията и сближенията, които прѣдлага Фр. Вестбергъ за нѣкои отъ тия имена. Че първата орда *Кучи-булкаръ* е наречена по името на рѣка Куфисъ или Кубань, Вестбергъ приема, както и всички, за безспорно. При опрѣдѣлението на второто име *Дучи-булкаръ* той се възползувалъ отъ по-ранното прѣдложение на Маркварта вм. „Дучи“ да се чете „Кучи“, и по тоя начинъ *Кучи-булкаръ* се туря въ свръзка съ *Κουτράγοι*, *Κουτζαγγροι* (=кутригури) на византийцитѣ.¹⁾ Тая Марквартова конъектура Вестбергъ признава за твърдѣ сполучлива, защото *κ* и *δ* едвамъ се различаватъ въ арменскитѣ рѣкописи. Но той отъ своя страна вижда зависимостъ между *Кучи-булкаръ* и *Кочо*, името на рѣка Днѣпъръ въ сжщата Арменска география, което е тъждествено съ *Κοῦζου*, названието на Днѣпъръ у Константина Багренородни.²⁾ Отъ това название на Днѣпъръ *Кочо*, *Κοῦζου*, споредъ Вестберга, българитѣ получили своето име *Κουτζαγγροι* — *Кучи-булкаръ*. — Въ името на третата орда *Олхонторъ-блкаръ*, наречени още „прѣселенци“ (Марквартъ) или „пришелци“ (Паткановъ), Вестбергъ, както и по-рано Марквартъ,³⁾ иска да види „българитѣ, които сж завоевали дунавскитѣ славѣни“. По тоя поводъ той пита: „Не туря ли Моисей Хоренски (sic) Олхонтор, Вогкх-ондор, Вуг-унтур въ свръзка съ „Волг-а“, ако само това финско наименование на рѣката тогава е било вече извѣстно? Или, не се ли скрива въ олх(онтор) думата „улуг“ = велики, съгласно съ названието на дунавскитѣ българини „велики“ българини у нѣкои

¹⁾ Marquart, Die alttürk. Inschriften, S. 89.

²⁾ Паткановъ, п. т., стр. 27. — Fr. Westberg, Beiträge zur Klärung orientalischer Quellen über Osteuropa въ „И вѣстія Петроградской Акад. Наукъ, т. XI (1899), № 5, стр. 313—314. — *Отъ сжщия*, Къ анализу восточныхъ источниковъ о восточной Европѣ, въ ЖМНПР. ч. XIV (новая серия, 1908), стр. 48—49. — *Отъ сжщия*, Записка Готскаго Топарха, въ Визан. Времеа. XV (1908), стр. 237—238.

³⁾ Marquart въ Die alttürk. Inschr. отбѣлзва: Die Olchontor Bilkar, die nach Europa auswanderten, d. i. die Unogundur-Bulgaren sind sicherlich nicht einem Fluss benannt, und wohnten längst nicht mehr nördlich vom Pontos (S. 89).

източни писатели?" — За четвъртата орда *Чдаръ-болкаръ* Вестбергъ забѣлѣзва: „ако тритѣ първи орди сж полу-чили названието си отъ голѣмитѣ рѣки: Кубань, Днѣпъръ, Волга(?), — то може би Чдар да означава Донъ".¹⁾

Колкото доказано и приемливо се явява първото отъ обясненията на Вестберга за Кучи-булкаръ, толкова послѣд-нитѣ двѣ сжщо си оставатъ проблематични и неубѣдителни. Освѣнъ това трудно е да се допусне, че Олхонторъ-блкаръ се отнася къмъ дунавскитѣ българи, защото посоченитѣ мѣста на прѣброенитѣ четири орди сж опрѣдѣлени отъ арменския географъ, както ще видимъ по-долу, тогава, когато ордата, която по-сетнѣ основава държава на Балканския полуостровъ, се била вече изселила отъ приазовската областъ; ако ли пъкъ обяснението на първата частъ въ името съ „улуг" = велики е приемливо, то по-скоро ще трѣбва да се отнесе къмъ об-щото название на Кубратовата държава „велика България", т. е. че тая орда е била най-голѣмата между другитѣ орди и е стояла на първо мѣсто въ държавата. Що се отнася до епитета „прѣселенци" или „пришелци", то по липса на данни трудно може да се обясни; но все пакъ ние си позволяваме да прѣдполагаме, че прѣселенството или пришелството на тая орда по-скоро ще трѣбва да се постави въ свръзка съ размърдваването на населението въ приазовската и прикавказ-ката областъ, което несъмнѣнно е било прѣдизвикано отъ турското по-напрѣдъ нашествие, а послѣ и оттегляне въ срѣдата на втората половина на VI вѣкъ.²⁾ Както и да било,

¹⁾ Фр. Вестбергъ, Къ анализу и пр. п. т., стр. 46.

²⁾ Въ реда на прѣдположенията ние бихме турили и такава комби-нация. Въ арменската история на Моисея Хоренски (отъ V. вѣкъ) четемъ слѣдното извѣстие: „Като разпусна хората отъ западнитѣ страни, (Вахар-шакъ) [между 149 и 127 г. пр. Хр.] самъ се спусналъ въ ливаднитѣ земи близу до прѣдѣлитѣ на Шарай, наричани отъ древнитѣ Горенъ и Безлѣснѣ Басенъ (въ Айраратската областъ), — (земи), които по-сетнѣ бѣха заселени отъ прѣселенциитѣ Вхидуръ на Буларъ Вунд'а, по името на когото сж наре-чени Ванандъ. Селата (на тия прѣселенци) до днесъ се наричатъ съ имената на неговитѣ (на Вунда) братия и потомци" (вж. руския прѣводъ на Н. С. Эмина, Москва, 1893, стр. 55—56 и 243). Това извѣстие се пояснява и по-пълва отъ друго едно въ сжщата история, което гласи: „Въ негови (на Ар-шака I, синъ на Вахаршака, между 127 и 114 г. пр. Хр.) дни възникнаха голѣми смутове въ веригата (Паткановъ: въ пояса) на голѣмата Кавказска планина въ земята на българитѣ (Булгаръ), отъ които много души, като се отдѣлили, дошли въ нашата земя и за дълго време се поселили на югъ отъ Коха, въ плодоснитѣ и хлѣбородни мѣста" (въ сѣверна Армения въ об-ластѣта Тайкъ) [вж. у Эмина, стр. 62 и 243]. — Паткановъ, който доказа, че това извѣстие се отнася не къмъ II. вѣкъ пр. Хр., а къмъ III в. сл. Хр. вж.

но извѣстието на Армeнската география право доказва, че Кубратовата държава въ своитѣ съставни части е обемала пространството отъ р. Днѣпъръ (въ долнето ѝ течение) до р. Кубань по брѣговетѣ на Азовско и Черно море, по сѣвернитѣ склонове на западнитѣ Кавказски планини, т. е. тамъ, дѣто намираме „велика България“ на византийскитѣ автори.

Не по-малко важна за насъ се явява и послѣдната фраза отъ сжщото извѣстие, именно, за побѣгването на „Хубраатовия синъ“, подъ когото трѣбва да разбираме третия синъ Кубратовъ, Аспаруха (Испериха), тъй като авторътъ на географията, както ще видимъ по-нататъкъ, говори за това на друго мѣсто, а оттука ясно става, че горѣспоменатитѣ български орди сж останали слѣдъ изселването на Испериха къмъ устието на Дунавъ и прѣди да се разпрѣснатъ другитѣ му братия; иначе съврѣменниятъ географъ несъмнѣнно би споменалъ и за тѣхното движение. Че географията говори за врѣмето слѣдъ изселването на Испериха, се види отъ това, че, докато ни прѣброява четиритѣ орди на тѣхнитѣ мѣста, за Испериха казва, че тъкмо въ това врѣме той живѣлъ при устието на Дунавъ (вж. по-долу), слѣдов. самата Армeнска география е била написана прѣзъ втората половина на VII. вѣкъ. Тѣй или инѣкъ, но въ горнитѣ четири хунно-български орди на Армeнската география, къмъ които несъмнѣнно ще приброимъ и Испериховата — петата, ще трѣбва да видимъ ония петъ съставни части на българската държава, на които се разпаднала „велика България“ слѣдъ смъртта на Кубрата, слѣдов. ние тукъ имаме не изкуствено дѣление на нѣкоя легенда, а органически части на единъ азиатски народъ, които сж се свързвали въ едно цѣло само отъ силната рѣка на единъ повелител, какъвто е билъ Кубратъ.

О ванскихъ надписяхъ, въ ЖМНПр. ч. 218 (1875), като прѣдлага четенето *Охондоръ* (Woghchondor по-вѣрно) — *Бакаръ* сближава ги съ племето *Виндуръ* (Vghndur) — *боларъ* на Моисея Хоренски (вж. ЖМНПр. ч. 226 (1883), стр. 24—25). Ако това четене е правилно и сближението приемливо, то не е ли възможно прѣдположението, че въ случая ще трѣбва да разбираме тъкмо тия арeнски българи, които било въ VI. вѣкъ прѣзъ врѣмето на арeското нашествие, било въ нач. на VII. прѣзъ врѣмето на персийското нашествие, сж били принудѣни да се прѣселятъ отново на сѣв. отъ Кавказскитѣ планини; това се явява правдоподобно, защото тѣ и у Моисея Хоренски, и у Анания Ширакаци носятъ името „прѣселенци“.

Сящо така не може да се смѣта за легендарно и появяването на Кубратовитѣ синове на чело на всѣка отъ тия орди, понеже раздоритѣ между тѣхъ несъмнѣнно сж възникнали за властѣта, която тѣ си раздѣлили, като всѣки взелъ управлението на отдѣлна орда. Най-сетнѣ самото разпрѣсване на Кубратовитѣ синове слѣдъ подѣлбата на властѣта, поне изселването на Испериха съ подвластното нему племе-орда не може да носи легендаренъ характеръ, защото е било прѣдизвикано отъ самитѣ исторически събития.

Ние вече видѣхме, че и двамата византийски хронисти веднага слѣдъ разказа за разпадането на Кубратовата държава ни говорятъ за нашествието на „голъмия хазарски народъ“, което ни прѣдаватъ при това безъ всѣка свръзка съ първото. Обаче надали тия двѣ събития ще трѣба, па и може да се разгледватъ като двѣ отдѣлни, независящи едно отъ друго. Тѣхната връзка се установява вече съ това, че тѣ сж разказани едно слѣдъ друго. Освѣнъ това тя се потвърждава и отъ други исторически свидѣтелства. Арменската география ни прѣдставя изселването на „Аспаръ-хрука, синъ на Хубраата“, като бѣгство прѣдъ хазаритѣ,¹⁾ т. е. че той се е спасявалъ отъ хазаритѣ. Редомъ съ това имаме и едно хазарско извѣстие за това събитие: това е знаменитото писмо на хазарския хаганъ Иосифа до Равби Хаздая, които билъ докторъ и министъръ при двора на арабския халифъ Абд-ар-Рахмана ан Насиръ (912—961) въ Кордова (Испания). Хаздая билъ чувалъ отъ търговцитѣ изъ Хорасанъ за сжществуването на единъ еврейски кралъ въ далечното царство хазарско и изпратилъ тогава едно писмо до повелителя на това царство, за да получи отъ самия него свѣдѣния за вжтрѣшнитѣ отношения на държавата му. Това писмо не достигнало до своето прѣдназначение. Тогава второ едно послание, въ което Хаздая описвалъ положението въ държавата на Абд-ар-Рахмана и искалъ отъ хазарския хаганъ свѣдѣния за положението и обема на неговото царство, градоветѣ му, военното дѣло, управлението, за произхода на

¹⁾ *Паткановъ* п. т., стр. 26. — *Marquart*, Die alttürk. Inschr. S. 88—89; — *Die altbulg. Ausdrücke*, S. 16: „Auf dieser Insel (Peuké, вж. по-долу) hat sich angesiedelt (у *Патк.*: живеть) Aspar-hruk, der Shon des Chubraat“, welcher vor den Chazaren vom Gebirge der Bulgaren (*Bulcharac*) floh, und wegzog (у *Патк.* пропущ.), nach Westen vertrieb das Avâr-Volk, und sich dort (*Патк.*: на этомъ мѣстѣ) ansiedelte.

династията му и т. н., достигнало до ржцѣтъ на хагана. Като отговоръ на това послание послѣдвало казаното писмо на тогавашния хазарски хаганъ Иосифа.¹⁾ Ето какво той между друго пише: „Въ страната, въ която азъ живѣя, сж живѣли нѣкога-си *венентеръ*; тогава дойдоха нашитѣ прадѣди хазаритѣ и се биха съ тѣхъ; венентеръ бѣха тѣй много, както пѣсѣкътъ въ морето но тѣ все пакъ не можаха да противостоятъ на хазаритѣ и напуснаха страната си и побѣгнаха; а хазаритѣ ги прѣслѣдваха, докато не ги отблъснаха къмъ рѣка Дуна (Дунавъ), тѣй че тѣ още и днесъ живѣятъ на рѣка Дуна, въ сѣсѣдство съ Константина, и хазаритѣ завладѣха страната имъ и я удържаха до сега.“²⁾

И тѣй тукъ се говори за народъ *венентеръ*, който несъмнѣнно е българскиятъ народъ и то оная частъ отъ него, която се прѣселила на Балканския полуостровъ на чело съ Испериха, както това ясно личи отъ послѣдния пасажъ на приведения откъслекъ. Споредъ Вестберга, въ еврейския текстъ стои *винтр* или *уннтр*, чети: вгнтр, угнтр — вогонтор или угунтур, а това сж *Օնոցունդուր* на византийцитѣ.³⁾ При такова обяснение на това име разказътъ на посланието не само напълно се схожда съ извѣстието на Арменската география, но ни дава и много повече подробности, именно, че Исперихъ е билъ управителъ-ханъ на оная българска орда, която игра главна роля, както видѣхме, при освобождението отъ турската властъ и която повидому е изпитала най-вече удара на хазарския народъ, — *уногундууръ-бѣмаритѣ*. Това се потвърждава и отъ Конст. Багренородни, който, като говори за прѣминаването на Дунавъ отъ българитѣ, казва, какво „тѣ по-рано се наричали Оногундури.“⁴⁾

Приведенитѣ по-горѣ двѣ извѣстия отъ Арменската география и отъ писмото на хазарския хаганъ, а сжщо и самата грижа на Испериха, както ни прѣдаватъ нашитѣ автори, Тео-

¹⁾ Marquart, Streifzüge, S. 8. — Той оспорва подлинността на тоя паметникъ, вж. ib. p. XLI—XLV, S. 23—24. Обаче неговитѣ съображения и доводи основателно оборва Вестбергъ и доказва тѣкмо обратното. Вж. ст. му „Къ анализу“ и пр. п. т., стр. 34—36, а сжщо и неговитѣ Beiträge, п. т., стр. 292—294 и посочената въ двѣтѣ статии литература по въпроса, къмъ която ще прибавимъ P. Cassel, Der chazarische Königsbrief aus dem 10 Jahrhundert. Berlin, 1876.

²⁾ Вестбергъ, Къ анализу п. т., стр. 45.

³⁾ Ibidem, стр. 45; сжщо и Beiträge, п. т., стр. 303.

⁴⁾ Const. Porphyrogenetus, De thematibus, lib. II, ed. Bon., p. 46.

фанъ и Никифоръ, да се посели въ мѣсто безопасно и непрѣодолимо за неприятелитѣ, ни каратъ да признаемъ за доказано, че, ако подѣлбата на Кубратовата държава между синоветѣ му е плодъ отъ тѣхното несъгласие и вжтрѣшни раздори за власть, които избухнали наскоро слѣдъ смъртта на баща имъ, то разпрѣсването имъ наедно съ тѣхнитѣ орди ще трѣба несъмнѣнно да се постави въ непосредствена свръзка съ нашествието на хазаритѣ, защото винаги такива народни движения се прѣдизвиквали отъ натиска на другъ по-силенъ и по-добръ организиранъ народъ, на което ние вече имаме случай да посочимъ нѣколко пѣти. Както въ прѣдишнитѣ епохи подобно движение е ставало на отдѣлни варварски племена или орди, така и сега Кубратовитѣ българи се мръднали къмъ западъ на орди, на които се бѣ разпаднала хунно-българската държава, като всѣки отъ братията, застанали на чело на отдѣлни орди, тръгнали да търсятъ мѣста за поселение съ цѣль да избѣгнатъ чуждо иго.

Като установихме по тоя начинъ връзката между подѣлбата на Кубратовата държава и разпрѣсването на неговитѣ синове, намъ не може да ни се покаже странно и легендарно и самото прѣдсмъртно завѣщание на Кубрата къмъ синоветѣ му Кубратъ прѣдъ смъртта си съвѣтвалъ синоветѣ си да се не дѣлятъ помежду си въ името на държавнитѣ интереси, а може би и защото е забѣлѣзвалъ неприязнь между тѣхъ самитѣ. Но въ сжщото врѣме той е могълъ да увѣщава синоветѣ си и да имъ рисува картината, какво, ако тѣ живѣятъ въ миръ и съгласие и не се раздѣлятъ, то „тѣ нѣма да бждатъ поробени отъ другъ народъ“, отъ страхъ прѣдъ хазарското нашествие, слухътъ за което несъмнѣнно е достигалъ до Кубрата въ послѣднитѣ дни на живота му, когато хазаритѣ сж нахлували откъмъ Азия.

И тъй, отъ всичко до тукъ изложено само по себе си изтича, че *разказитѣ на Теофана и Никифора трѣбва да се изключатъ отъ областта на легендитѣ не само като такива, които сж заимствувани отъ другъ по-старъ, съврѣмененъ на самитѣ събития, изворъ, но и защото се потвърждаватъ и отъ други исторически извѣстия.*

Но къмъ кое врѣме се отнася разтурянето на Кубратовата държава?

Това врѣме би могло да се опрѣдѣли точно, ако да бѣше извѣстно врѣмето на хазарското нашествие; обаче то и до днесъ си остава неустановено. Остава да се обърнемъ пакъ къмъ нашитѣ автори. Въ това отношение Теофанъ ни дава най-ясни данни. Той пише: „прѣзъ врѣмето на Константина, който бѣ умрѣлъ на западъ, когато Кубратъ, повелительтъ на казаната Бѣлгария и на котрагитѣ, бѣ умрѣлъ и оставилъ петима синове, като имъ бѣ завѣщалъ никога да се не раздѣлятъ..., не слѣдъ много врѣме отъ смъртъта му (μετ' ὀλίγον χρόνον τῆς ἐκείνου (Кубрата) τελευτῆς) тия негови петъ сина дошли до несъгласие, раздѣлили се единъ отъ други, като се отцѣпилъ всѣки отъ тѣхъ съ подчинения нему народъ“.)¹⁾ Тукъ се посочва царуването на „Константина, който билъ умрѣлъ на западъ“, т. е. на Констанса II, синъ на Константина III и внукъ на Ираклия I, който се покачилъ на прѣстола въ 642 г. и билъ убитъ въ Сиракуза въ 668 г., слѣдов. къмъ тоя периодъ отъ врѣме се отнасятъ слѣднитѣ събития: 1. смъртъта на Кубрата, 2. подѣлбата на държавата между синоветѣ му и 3. отцѣпването имъ като самостоятелни господари.

И наистина, споредъ хронологическитѣ данни на Именника, Куртовата (Кубратовата) смъртъ се отнася къмъ априлъ 642 г. и прѣстола наслѣдвалъ *Безмѣръ*, въ когото несъмнѣнно трѣба да видимъ никого друго, освѣнъ най-голѣмия Кубратовъ синъ Батбаяна (или Баяна). Съгласно съ обичаитѣ на турско-азиатскитѣ народи за наслѣдството, къмъ него, като къмъ най-голѣмъ синъ, е прѣминала върховната властъ въ държавата съ титлата *велики ханъ*. Но едвамъ се изминали десетъ мѣсеца отъ смъртъта на Кубрата, и послѣдвала отначало подѣлбата на държавата между синоветѣ му поради възникналото помежду имъ несъгласие. Обаче и слѣдъ това братията, считайки всѣки себе си за напълно самостоенъ въ управлението на своята частъ, продължавали да признаватъ върховната властъ на Батбаяна (Безмѣра). Поне това можемъ да твърдимъ за Ипериха, началото на чието самостоятелно управление се отнася къмъ февруарий 643 г., а пъкъ окончателното му отцѣпване послѣдвало слѣдъ изтичането на три години отъ царуването на Безмѣра (Батбаяна), или въ

¹⁾ Вж. по-горѣ, стр. 101.

началото на 646 г.¹⁾; къмъ това врѣме ще трѣба да отнесемъ отказването и на другитѣ братия отъ върховенството на Батбаяна.

Ако се сѣди по текста на Именника: сии бѣ князъ дръжаше княжине ѿбонѣ страноу доунага лѣ. ф. и. г. ѿстрижинами главами и потомъ приде на страноу дѣнага. Испери кнзъ тожѣ и доселѣ,²⁾ би трѣбало да приемемъ, че разпрѣсването на Кубратовитѣ синове е послѣдвало веднага слѣдъ отцѣпването имъ; но по-горѣ видѣхме, че причината за разпрѣсването на братията и особено за заминаването на Испериха е било нашествието на хазаритѣ. Колко врѣме се е изминало отъ потеглянето на Испериха къмъ западъ до нашествието на хазаритѣ, а слѣдъ това и разпрѣсването на другитѣ Кубратови синове, точно не може да се опрѣдѣли; въ всѣки случай отъ оскѣднитѣ данни по тоя въпросъ, които за сега притежаваме, хазарското нашествие не може да се отнесе къмъ по-ранне врѣме отъ края на 40-тѣ години на VII. вѣкъ, защото крѣпостъта *Balangar*, която се е намирала сѣверно отъ прохода Дербентъ и която е била нѣкога-си главенъ градъ на хуннитѣ въ Кавказъ, споредъ Масуди, била резиденция на хазарския хаганъ, а, споредъ Табари, въ 32 год. отъ Хиджра (652/3 отъ Хр.) се явявала вече като главна крѣпостъ на хазаритѣ.³⁾ И тъй разпрѣсването на Кубратовитѣ синове ще да се е почнало къмъ края на 40-тѣ години на VII. вѣкъ, а Исперихъ вече въ началото на 50-тѣ години ще да се е намиралъ въ южна Бесарабия. За тия послѣднитѣ събития ние ще говоримъ по-нататъкъ, а тукъ ще разгледаме каква е била сѣдбата на другитѣ четирма Кубратови синове.

¹⁾ Вж. Притурка № 1.

²⁾ Тоя текстъ привеждаме по Московско-Синодалния прѣписъ, чието факсимиле е издадено въ изслѣдването на г. J. J. Mikkola, Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren, напечатано въ „Journal de la Société Finno-Ougrienne“ XXX, Helsingfors, 1914 год., едно резюме отъ което авторътъ бѣ съобщилъ въ „Извѣстія Отдѣленія рус. языка и словесности Импер. Академіи Наукъ“, т. XVIII (1913) г. подъ насловъ „Тюркско-Болгарское лѣточисление“. За него вж. ст. ни „Къмъ въпроса за българското лѣтоброение“ въ СБА, X, 6 (1915), стр. 1—3. Вж. и Притурка № 1.

³⁾ *Marquart*, Streifzüge, S. 16.

Споредъ и двамата византийски хронисти (Теофана и Никифора) първиятъ, т. е. най-стариятъ Кубратовъ синъ *Батбаянъ* (Баянъ, Безмѣръ), като запазилъ завѣщанието на баща си, останалъ въ праотеческата си земя, т. е. на изтокъ отъ Меотида по рѣка Кубань, слѣдов. той ще да е останалъ господарь на ордата *Куни-бѣлиръ*. При нашествието на хазаритѣ неговата страна била покорена отъ послѣднитѣ, а самъ Батбаянъ станалъ подчиненъ на хазарския хаганъ, който го принудилъ да му плаща данѣкъ. Тия българи, които тукъ се завардили дълго врѣме слѣдъ това и се централизирали около Азовско море по долното течение на р. Кубань, получили у арабскитѣ и персийскитѣ писатели име *вжтрѣшнии бѣлари*,¹⁾ а въ руския лѣтописъ сж извѣстни къмъ IX.—X. вѣкъ подъ името *черные болгары*,²⁾ както и у Конст. Багренородни срѣщаме на сщщото мѣсто *ѣ Маурѣ Вουλгарѣ*.³⁾ За тия българи арабскитѣ писатели отъ X. вѣкъ съобщаватъ, че между тѣхъ имало и християни и мохамедани.⁴⁾ Слѣдъ X. вѣкъ, или по-добрѣ, къмъ края на X. вѣкъ тѣхното име вече се не чува, и вѣроятно тѣ сж изчезнали между хазаритѣ.⁵⁾

¹⁾ *А. Гаркави*, Сказанія мусульм. писателей о Славянахъ и Русскихъ. Петроградъ, 1870, стр. 193 и 277. — Ср. *Д. Хвольсонъ*, Извѣстія Ибнъ-Даста. Петроградъ, 1869, стр. 82—83. — Ср. *А. Г. Туманскій*, Новооткрытый персидскій географъ X столѣтія и извѣстія его о славянахъ и руссахъ, Вост. Записки арх. общ. X (1877), стр. 134: *Слово объ области Славянъ*. Это есть область, съ востока которой находятся *Внутренніе Болгары* и частью Русь, и т. н. — Ср. *L. Niederle*, *Slovan. starož.* II, str. 269.

²⁾ Русская лѣтопись по Ипатскому списку, Петроградъ, 1871, стр. 32, въ договора на Игоря съ Византия отъ 945 г.

³⁾ *De admin. imperio*, ed. Bon., cap. 12, p. 81; cap. 42, p. 180. — Ср. *Ф. Брунъ*, Черноморье, I, стр. 29, 31, 100 и 107, който за черни българи смѣта волжскитѣ; обаче по-сетнѣ той прие мнѣнието, че подъ „черни българи“ се разбира ордата на Батбая. Пакъ тамъ II, 330. — Впрочемъ напослѣдѣкъ *Фр. Вестбергъ* се опита да докаже, че *ѣ Маурѣ Вουλгарѣ* на Конст. Багренородни не се е намирала въ басейна на р. Кубань, а на сѣверъ отъ Кримъ, вж. „Записка Готскаго Топарха“, ib, стр. 243—249.

⁴⁾ За тия българи вж. *Д. И. Иловайскій* Розысканія о началѣ Руси, Москва, 1882, 2-ое изд. стр. 290 и сл. — *Фр. Вестбергъ*, Къ анализу и пр. въ ЖМНП. ч. XIII (новая серія, 1908), стр. 386—388, дѣто той прѣкрасно доказва, че трѣба да се различаватъ три вида българи у арабскитѣ писатели: *външнии бѣлари* — това сж волжско-камскитѣ българи, *велики бѣлари* — придунавскитѣ, и *вжтрѣшнии бѣлари* — чернитѣ българи.

⁵⁾ *Merquart*, *Streifzüge*, S. 154—155, 503; за третѣ вида българи вж. стр. 517—519. — Ср. наш. ст. „Извѣстіето на Михаила Сирийски за прѣселението на българитѣ“ въ Извѣстія на Истор. Д-во кн. IV (1915), стр. 50—51.

Вториятъ Кубратовъ синъ, казватъ нашитѣ автори, на име Котрагъ, като прѣминалъ Донъ, поселилъ се срѣщу първия. Вече самото име което, очевидно, е племенно, а не лично, ни подсѣща да видимъ въ тоя Кубратовъ синъ вожда или господаря на ордата *Кочо-бълмаръ*, които сж живѣли между долнитѣ течения на рр. Днѣпъръ и Донъ; за неговото движение трѣбва да забѣлѣжимъ, че то е било не на западъ, а на изтокъ отъ р. Донъ къмъ Волга, защото той се поселилъ срѣщу първия си братъ. Съ това си изселване той, повидимому, е успѣлъ да избѣгне хазарското иго, защото за него не се споменува да е станалъ данникъ на хазарския хаганъ, и, като сполучилъ да увлѣче съ себе си други български и небългарски орди по Волга, дигналъ се нагорѣ по тая рѣка. По-сетнѣ тия българи сполучили да завоюватъ или покорятъ подъ властѣта си други тамошни фински племена, особено слѣдъ изселването на маджаритѣ къмъ края IX. вѣкъ, а въ X. вѣкъ да основатъ извѣстното въ историята на източна Европа *волжко-камско* царство съ основаването на гр. *Болмаръ* — столицата на това царство. У арабскитѣ писатели тия българи сж извѣстни подъ името *възниши бълмари*,¹⁾ които въ X. в. приели мохамеданската вѣра,²⁾ а въ руския лѣтописъ тѣ се наричатъ *волжские* или *серебряные болмары*.³⁾ Тѣ сж просуществовали като самостоятелна държава до първата половина на XIII. вѣкъ, когато слѣдъ една отчаена борба били съвсѣмъ унищожени отъ татаритѣ, а къмъ края на XIV. вѣкъ тѣхното име съвсѣмъ изчезва. То се запазило само въ името на с. Болгары (Успенское) близу до развалинитѣ на стария градъ, столица *Болмаръ*, на лѣвия брѣгъ на Волга, по-долу (6 кил.) отъ устието на р. Кама.⁴⁾

¹⁾ *Гаркави*, пакъ тамъ, стр. 218—219 и 275.

²⁾ Пакъ тамъ, стр. 85 и сл. — *Marquart*, *Strelfzüge*, S. 25, 337.

³⁾ *Лѣтописъ*, п. т. pass., но особен. 423, подъ 1182 г.: въ землю Болгарскую к великому городу *Серебрянымъ* Болгаръ.

⁴⁾ За тия българи вж. *К. А. Ардашев*, *Развалины Болгаръ и древніе Болгары*, Казань, 1901 г., особ. стр. 36. — *П. Голубовскій*, *Болгары и Хазары, восточные сосѣди Руси при Владиміръ св.*, въ *Кіевская старина*, т. XXII (1888), стр. 26—56. — *С. М. Шпилевскій*, *Древніе города и другіе булгарско-татарскіе памятники*, Казань. 1877. стр. 3—47. — *Marquart*, *Strelfzüge*, S. 475—477.

За четвъртия братъ единътъ отъ нашитѣ хронисти (Т.) казва, че той, като прѣминалъ Донъ, поселилъ се съ ордата си, може би *Чдаръ-българъ*, въ аварска Панония и *приз-налъ властѣта на аварския хаганъ*, а другиятъ хронистъ (Н.) пише за него, че се настанилъ въ Панония, *която се намирала подъ властѣта на аваритѣ и станалъ въ съюзъ съ мѣстния народъ*, и най-сетнѣ за петия братъ сжщитѣ автори съобщаватъ, че той завзелъ Пентаполисъ при г. Равенна и *се подчинилъ на християнската царска власт* (Ник.: станалъ поданикъ на ромейтъ). И тъй послѣднитѣ двама Кубратови синове сж се изселили на западъ въ Европа. Обикновено се посочва, че подобно изселване не може да се приеме за исторически фактъ, защото българитѣ още отъ V. вѣкъ сж живѣли въ съсѣдство на долни Дунавъ, и изобщо български изселвания сж ставали много по-рано както на Балканския полуостровъ, тъй и по-нататѣкъ на западъ. Това е твърдѣ справедливо, но работата е тая, че при подобно твърдение не се взема подъ внимание нито характера на тия изселвания, нито резултата отъ тѣхъ, а пъкъ ако се вникне въ сжщността на въпроса тъкмо отъ тия двѣ страни, то не ще бжде трудно да се отстрани всѣко възражение.

И наистина, още при изложението нахлуванията на българитѣ-кутригури отъ края на V. и прѣзъ VI. в. на западъ и юго-западъ ние имахме случай да изтъкнемъ, че българитѣ винаги сж се връщали назадъ пакъ въ черноморскитѣ си живѣлища при р. Днѣпъръ; дори и слѣдъ такива широки и далечни нахлувания на голѣми маси, каквито били нападенията отъ 539/40, 551 и 558 гг., българитѣ не оставили никакви самостояни поселения и се връщали пакъ въ земята си и то не въ страната на с. отъ Дунавъ, която въ това врѣме била завзета отъ славѣнитѣ, а въ областѣта на Днѣстъръ и Днѣпъръ и дори по на изтокъ къмъ Донъ. Като изключение може да се смѣтатъ поселилитѣ се въ 551 г. двѣ хиляди души въ Тракия и то подъ закрилата на императора, т. е. тѣ не сж прѣдставяли нѣщо самостояно, а просто се прѣдавали въ услуга на византийцитѣ; за тѣхъ повече не се споменува и, вѣроятно, тѣ сж се слѣли въ хунно-българскитѣ тѣлни прѣзъ нахлуванието въ 558 г. При това трѣбва

да се има винаги прѣдъ видъ, че тия нахлувания на българитѣ и участието имъ въ европейскитѣ събития прѣзъ първата половина на VI. вѣкъ сж били прѣдприемани отъ западния клонъ на българитѣ — отъ кутригуритѣ, които повидимому не сж съставяли една държава съ здраво централизирана властъ, а сж живѣли разпокъсано, всѣка орда сама за себе си отдѣлно; съ това се и обясняватъ честитѣ имъ нахлувания, които сж имали изключителна цѣль да грабятъ империята. Едничко обединение на кутригурскитѣ орди, може да се прѣдполага съ извѣстна вѣроятностъ, е станало при хана Забергана, но и то за кжсо врѣме, защото тъкмо тогава ги настигнало аварското нашествие, което, слѣдъ като прѣминало прѣзъ земята на българитѣ отъ източния клонъ — утигуритѣ и имъ нанесло голѣми врѣди, окончателно разнебитило кутригуритѣ и много тѣхни орди увлѣкло на западъ, които останали подъ властѣта на аварския хаганъ. Оттогава собствено се и захванало масовото изселване на българитѣ въ разни врѣмена, както видѣхме, на западъ и то въ земитѣ на аварската държава, дѣто тѣ не сж образували никаква самостояйна държава, нито въ днешно Влашко, нито пъкъ въ областѣта на срѣдни Дунавъ, а сж били винаги подвластни на аварския хаганъ. Тѣ сж вземали винаги участие въ войнитѣ на послѣдния противъ империята прѣзъ втората половина на VI. и първата четвъртъ на VII. вѣкъ и сж оказали не малко влияние върху вжтрѣшнитѣ дѣла на самата аварска държава. Това тѣхно влияние е достигнало до тамъ, че тѣ се домогвали да взематъ властѣта въ ржцѣтѣ си.

Слѣдъ ослабването на аварската мощъ, особено подирѣ разгрома въ 626 г. и слѣдъ смъртѣта на хагана Баяна, въ аварската държава избухнала вжтрѣшна размирица, въ която билъ поставенъ въпросътъ, отъ кого трѣбва да се избере хаганъ — отъ авари, или отъ българи. Двамата кандидати-съперници, единъ българинъ и единъ аваринъ, като събрали своитѣ си, почнали ожесточена борба, въ която спорътъ се разрѣшилъ въ полза на аваритѣ. Тогава деветъ хиляди българи съ жени и дѣца, изгонени изъ Панония, се спуснали къмъ границитѣ на фракската държава и се обърнали къмъ тогавашния кралъ Дагоберта I (628—639) съ просба да имъ даде мѣста за поселение въ франкската земя. Даго-

бертъ веднага заповѣдалъ да ги приематъ въ Бавария, като ги разположатъ смѣсено съ франкитѣ, което и било изпълнено. Когато по тоя начинъ българитѣ били прѣснати по домоветѣ на баварцитѣ, за да прѣзимуватъ, Дагобертъ по съвѣта на придворнитѣ си далъ заповѣдъ на баварцитѣ, въ една назначена нощъ всѣки да нападне своитѣ гости и да ги избиятъ. Заповѣдта била изпълнена, и само 700 души отъ българитѣ успѣли да избѣгнатъ тая кървава баня подъ началството на Алциока (Alciocus), който намѣрилъ прибѣжище въ Винедската марка (in marca Vinedorum — Вендската), дѣто той останалъ да живѣе въ течение на много години. Това извѣстие се разказва подъ третата година отъ царуването на Дагоберта I, т. е. въ 631/2 г.¹⁾

Обикновено въ тоя Alciocus виждатъ сжия Алцеко,²⁾ за когото Павелъ Дяконъ ни ризказва между 663 и 668 г. слѣднето:³⁾ „Въ това врѣме българскиятъ воевода на име Алцеко (Alzesco), който бѣ напусналъ своя народъ неизвестно по коя причина, мирно достигналъ до Италия и отишълъ съ цѣлата си войска (съ ордата си) при краля Гримуалда, като му се обѣщавалъ, че ще му служи и ще живѣе въ неговото отечество (царство). Гримуалдъ, като го изпратилъ при сина си Ромуалда въ Беневентъ, заповѣдалъ на послѣдния да опрѣдѣли мѣстоживѣлища на Алцеко съ неговия народъ. Ромуалдъ го приелъ благосклонно и имъ назначилъ разпрѣснати мѣста за поселение, които до тогава били пуси, а именно: Sepinum, Bovianum et Iserniam и по други градове въ своята територия, а самага Алцеко, като измѣнилъ името на достоинството му, заповѣдалъ вмѣсто вождъ (воевода, dux) да се нарича gastaldius — управителъ.⁴⁾ Тѣ (българитѣ),

¹⁾ *Fredegarii Scholastici Chronica*, lib. IV, стр. 72 въ *Mon. Germ. hist. Scriptores rerum Merovingicarum*, t. II. Hannoverae, 1888, p. 157. — *Marquart*, *Die alttürk. Inschr.* S. 86.

²⁾ *Zeuss*, *каз. съч.*, стр. 717. — *Дриновъ*, *Съчинения*, т. I, стр. 45—47. — *Rosler*, *Rumänische Studien*, Leipzig, 1871, S. 235. — *Иречекъ*, *Исторія Болгаръ*, Одес. изд. 1878, стр. 160—161.

³⁾ *Pauli Historia Langobardorum*, lib. V, c. 29, въ *Mon. Ger. hist. Scriptores*, edit. Bethmann et Waitz, 1878, p. 154.

⁴⁾ Съ името gastaldius (оме gastaldus, gastaldio) у лангобардитѣ се наричали управителитѣ на области или градове, а сжщо и ония, които били поставени да пазятъ или управляватъ господарски или феодални недвижими имоти, землени владѣния — чифлици. Длъжността на gastaldius, макаръ и да била свързана съ управлението на землени участъци, не е била

живейки въ казанитѣ мѣста и до днесъ още, макаръ и да говорятъ по латински, не сж забравили никакъ собствения си езикъ".

Ако съпоставимъ сега и двѣтѣ приведени тукъ извѣстия — на Фредегария и Павла Дякона, то не е мжчно да се заблѣжи, че тѣ не могатъ да се считатъ като такива, които да ни говорятъ за едно и сжщо събитие, защото и по врѣме, и по характеръ, па и по съдържание двѣтѣ извѣстия се рѣзко отличаватъ; единичното сходство изстѣпва само въ името на воеводата Alciocus у Фредегария и Alzeso у Павла. Обаче присѣтствието на това име у Фредегариевата хроника се явява твърдѣ съмнително. Наистина, Фредегарий е живѣлъ и писалъ въ срѣдата на VII. вѣкъ, слѣдов. той е билъ съврѣменникъ на събитието, и трѣба да го ситаме, разбира се, като достовѣренъ изворъ. Обаче трѣба да се вземе въ прѣдъ-видъ и това обстоятелство, че неговата хроника е прѣтърпѣла по-късно едно измѣнение отъ неговия неизвѣстенъ продължателъ отъ Австразия, и тъкмо тия глави въ хрониката, дѣто е помѣстенъ приведенятъ по-горѣ разказъ, се отнасятъ къмъ добавленията, направени отъ продължателя,¹⁾ оттука и името Alciocus е могло да попадне въ Фредегариевата хроника отпослѣ подъ влиянието, може би, на Павла Дякона или на неговия изворъ. Че това наистина е по-късна прибавка се потвърждава и отъ слѣдното обстоятелство. Въ *Gesta Dagoberti I, regis Francorum*,²⁾ е прѣдаденъ сжщиятъ разказъ почти буквално, обаче тамъ не се споменува нито за Алциока, нито за спасенитѣ съ него 700 души, нито пъкъ за побѣгването имъ въ Вендската марка. *Gesta Dagoberti* сж писани въ първата четвъртъ на IX. вѣкъ.³⁾ и, очевидно, авторътъ се е ползувалъ отъ Фреде-

постоянна, до животъ, защото *gastaldus* се е назначавалъ само врѣменно, а не да изпълнява до животъ службата; тая длъжностъ е била и военна, защото въ врѣме на война на *gastaldus* е била подчинена извѣстна команда въ войската (вж. *Du-Cangii Glossarium*, s. v. *Gastaldus*). Въ дадения случай Алцеко, очевидно, е билъ лишенъ отъ владѣтелскитѣ си права, и затова не билъ приетъ като васалъ, а само назначенъ за врѣмененъ управителъ на градоветъ, дѣто сж били поселени неговитѣ бѣгари.

¹⁾ *W. Wattenbach*, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Berlin, 1893, 6te Aufl. S. 104 u. fol.

²⁾ Вж. cap. 28, въ *Mon. Germ. his. Scriptores*, t. II, p. 411

³⁾ *Wattenbach*, ibidem, S. 109.

гариевата хроника, която той не би си позволилъ тъй много да съкратява.¹⁾ Най-сетнѣ и обстановката, при която е било извършено избиването на българитѣ, мжно допуска, щото да е могълъ нѣкой да се спаси. Отъ посоченото до тукъ става ясно, че Фредегариевиятъ *Alciocus* не само нѣма нищо общо съ *Alzeco* на Павла Дякона, но се явява и съвсѣмъ измислена личностъ.

Ако искаме сега да опрѣдѣлимъ отношенията на двѣтъ разгледвани извѣстия възъ основа на хронологическитѣ данни, които ни сж дадени въ тѣхъ, то и тука ще трѣба да признаемъ, че Фредегариевиятъ разказъ, който ни дава събитие отъ 631/2 г., се отнася къмъ българитѣ отъ западния клонъ, които се бѣха поселили въ Панония и признали властѣта на аварския хаганъ прѣзъ втората половина на VI. в.. Може би, въ тѣхъ ще трѣба да видимъ ордата, съставена отъ племената Тарнихъ, Коцагири и Завендеръ, което донѣйдѣ се потвърждава и отъ числото имъ 9 хиляди, близко до 10 хиляди, което ни дава, както видѣхме, Теофилактъ Симоката.²⁾ Разказътъ пъкъ на Павла Дякона, който поставя самото събитие слѣдъ 663 г., т. е. слѣдъ повече отъ едно поколѣние отъ онова, което ни прѣдава Фредегарий, очевидно, съобщава за поселението на *петия* Кубратовъ синъ въ Италия, що и по врѣме, и по съдържание напълно се съгласява съ даннитѣ на Теофана и Никифора, защото той напусналъ своя народъ (т. е. отечество) по неизвѣстна за Павла Дякона причина и мирно достигналъ до Италия, слѣдов. и тукъ виждаме историческо потвърждаване на това, което ни разказватъ нашитѣ хронисти за разтурянето на Кубратовата държава. Отъ извѣстията на тримата наши автори се ясно установява, че слѣдъ изселването си отъ приазовска България Алицекъ съ ордата си първоначално се поселилъ въ областѣта на Равенския ексархатъ *Пентаполисъ* (по Адриатическия брѣгъ южно отъ Равенна), дѣто се е задържалъ извѣстно врѣме, като призналъ и властѣта на византийския

¹⁾ У Фредегария разказътъ се свършва така: *Quod protinus a Baiuvaris est impletum; nec quisquam ex illis remansit Bulgaris, nisi tantum Alciocus cum s. ptinientis viris et uxoris cum liberis, qui in marca Vinetorum salvatus est. Post haec cum Wallucum ducem Winedorum annis plurimis vixit cum suis.* Въ *Gesta Dagoberti* разказътъ свършва буквално на думата *remansit*.

²⁾ Вж. по-горѣ, стр. 80.

императоръ По-сетнѣ, наскоро слѣдъ 663 г., той по неизвѣстни причини ще да се е изселилъ въ владѣніята на лангобардския кралъ Гримуалда, който поселилъ българитѣ му прѣснато въ разни мѣста на Беневентската областъ, а самия него, като го лишилъ отъ владѣтелскитѣ му права, назначилъ само за простъ управителъ надъ тѣхъ. За тия българи нищо повече не е извѣстно, но тѣ очевидно тамъ сж изчезнали, макаръ че до началото на VIII. вѣкъ все още говорили своя езикъ.

Що се отнася до *четвъртия* синъ на Кубрата, той, споредъ нашитѣ хронисти, останалъ заедно съ ордата си въ аварска Панония, като призналъ властѣта на аварския хаганъ (Т), или настанилъ се въ Панония, която се намирала подъ властѣта на аваритѣ и *станалъ въ съюзъ съ мѣстния народъ* (Н). Каква е била сждбата на тоя Кубратовъ синъ, напоследѣкъ се доста разясни слѣдъ изслѣдването на даннитѣ, които ни даватъ Чудесата на св. Димитра Солунски, именно разказътъ „за тайно замислената междусобна война противъ града (Солунъ) отъ българитѣ Мавра и Кубера“.¹⁾ Въ тоя разказъ се говори, че единъ варваринъ, *българинътъ Куберь, феодаленъ племененъ князь въ Авария и васалъ на аварския хаганъ*, възстаналъ противъ своя сюзеренъ, разбилъ го и на чело на едно население отъ варвари и смѣсени ромеоварвари прѣминалъ Дунавъ, настанилъ се въ областѣта на славѣнското плѣме *драгивити* на едно поле, наречено *Керамисийска* (Битолското), което се намирало недалечъ отъ Солунъ. Всички тия данни за личностѣта на тоя Куберь, които се напълно съгласяватъ съ разказитѣ на Теофана и Никифора, сж достатѣчни, за да видимъ въ него тъкмо четвъртия синъ Кубратовъ, а пъкъ установяването датата на самото събитие, което се отнася къмъ 670—675 год.,²⁾ още повече иде да потвърди тоя изводъ особено сега, когато отъ

¹⁾ *A. Tougaard*, De l'histoire profane, Paris, 1874, p. 187—204. — *H. Gelzer*, Die Genesis der byzant. Themenverassung, Leipzig, 1899, S. 47—50. — *О. Н. Успенскій*, О вновь открытѣхъ мозаикахъ въ церкви св. Димитрія въ Солуни, въ Изв. Рус. Арх. Ин. въ Кон-полѣ, т. XIV (1909), стр. 50—59. За съвсѣмъ несполучливата идентификация на тоя Куберь съ хана Кубрата, а сжщо че той е дѣйствувалъ въ източна, а не въ западна България, която г. Успенски прокарва въ озаглавената статия, вж. подробно у *Н. Милевъ*, Кубратъ отъ исторіята и Куберь въ чудесата на св. Димитриѣ Солунски, въ ПС. кн. 71 (1910), стр. 556 и сл.

²⁾ Вж. *Н. Милевъ*, п. т. стр. 566—568.

друга страна се установява и точната хронология както за разтурянето на Кубратовата държава, тъй и за разпръсването на синовете му. Дѣйността на тоя Куберъ ние ще разгледаме по-нататъкъ въ свръзка съ развитието на събитията въ придунавска България.

И тъй разпадането на Кубратовата държава и разпръсването на българскитѣ племена (орди) на чело съ по единъ отъ синовете на Кубрата сж станали по двѣ причини: *вж-трѣшни* и *вж-нишни*, които сж тѣсно свързани помежду си, и сж били прѣдизвикани отъ исторически събития. Освѣнъ това самото разпръсване, както видѣхме, се потвърждава отъ други исторически свидѣтелства, които ни даватъ въ настояще врѣме пълна възможность не само да установимъ историческата личность на всѣкиго отъ петѣтѣ Кубратови синове, но и да прѣдставимъ тѣхната сждба заедно съ ордитѣ имъ. Поради това по никой начинъ не можемъ и нѣмаме никакво основание да считаме разказитѣ на Теофана и Никифора за легендарни и баснословни. Въ това ще се убѣдимъ още повече, като разгледаме сждбата на третия Кубратовъ синъ, Испериха, основателя на придунавска България.

Първо българско царство.

I. Основание и закрѣпа на българската придунавска държава.

1. Исперихъ, основателъ на придунавска България.

Слѣдъ смъртта на хана Кубрата въ 642 г. и послѣдвалото наскоро (въ нач. на 643 г.) разпадане на държавата му на отдѣлнитѣ ѝ съставни български племена — орди, на чело на всѣко отъ които застанали неговитѣ синове, третиятъ по възраст синъ *Исперихъ* (още Есперихъ, Испоръ, Аспаръ-хрукъ, 'Аспароух')¹⁾ подъ натиска на хазарското нашествие, както видѣхме, напусналъ приазовското си отечество, вѣроятно къмъ срѣдата на VII. вѣкъ, и съ падналата му се орда — *уногундури* потеглилъ на западъ съ цѣль, отъ една страна, да избѣгне игото на новитѣ завоеватели, които заплашвали народа му, а отъ друга — да търси земя за поселение. Споредъ Арменската география, Исперихъ побѣгналъ отъ Хиппийската планина, която на друго мѣсто въ същата география е наречена *Българска планина*,²⁾ дѣто вѣроятно ще трѣба да търсимъ и мѣстоживѣлището на Испериховата орда до заминаването ѝ на западъ.

¹⁾ Отъ приведенитѣ тукъ имена ние прѣдпочетохме формата на домашния паметникъ *Исперихъ* (отъ което, вѣроятно, е Испоръ), защото несъмнено тъй се изговаряло отъ старитѣ българи. Що се отнася до гръцката форма 'Аспароух', то тя, очевидно, е произлѣзла отъ арменската *Аспаръ-хрукъ*, навѣрно осмислена по арменски, но все още си остава необяснена (опитъ за обяснение направи Марквартъ, *Die altbulg. Ausdrücke*, S. 7, Am. 6). Обаче тая очевидна зависимостъ на гръцката форма отъ арменската ни навяжда на прѣдположение, дали общиятъ изворъ на Теофана и Никифора не е билъ отъ арменски произходъ?

²⁾ Вж. по-долу стр. 127.

Подъ *Хиппийска планина* (Ἰππικὰ ὄρη) по-рано се разбирала планинската верига, която образува вододѣла между Черно море и Каспийско и се простира отъ най-високия върхъ на Кавказъ, Елбрусъ, между рр. Кума и Кубань къмъ сѣверъ.¹⁾ Напоследъкъ обаче Кислингъ даде ново опрѣдѣление. Той посочи, че макаръ на Птолемеевата карта Ἰππικὰ ὄρη и да сж означени паралелно на р. Волга и се почватъ тамъ, дѣто тая рѣка се най-вече доближава до р. Танаисъ (Донъ) и слѣдъ това се чупи къмъ Каспийско море,²⁾ слѣдов., въ такъвъ случай тая планина напълно би съвпадала съ днеш. бърдо *Ериени*, което се простира отъ ъпката на Волга при г. Сарепта на югъ близу до източни Маничъ, все пакъ мѣстноститѣ и племената, които се отбѣлзватъ у старитѣ писатели около тая планина, показватъ, че Хиппийската планина е съставяла частъ отъ Кавказъ, именно, най-високата и най-широката му частъ, отъ Елбрусъ до Казбекъ, дѣто Кераунскитѣ планини (Дагестанъ) се скопчватъ, и между Ставрополската равнина и дълбокото поле при г. Фазисъ (близу до сег. Поті), дѣто се излива р. *Хитосъ* (Ἰπλος), сег. геор. Ченискали (C'cheniscqali), т. е. Конска рѣка, името на която, очевидно се намира въ извѣстна свръзка съ самата планина.³⁾ Марквартъ напълно усвоява опрѣдѣлението на Кислинга, като посочи на областъта при изворитѣ на рр. Терекъ, Чегемъ и Баксанъ.⁴⁾ Безъ да отричаме точността на Кислинговото опрѣдѣление, което се потвърждава още и съ това, че тъкмо въ споменатата частъ на срѣдни Кавказъ се намирали мѣстоживѣлищата на Испериховата орда — уногундуръ-българъ,⁵⁾ ние все пакъ мислимъ, че, когато арменскиятъ географъ е опрѣдѣлялъ мѣстоживѣлището на Испериха, той едва ли се е ръководилъ споредъ имената на кавказскитѣ народи; несъмнѣнно той е ималъ прѣдъ видъ по-скоро очертанието на Птолемея, отъ когото той се е главно ползувалъ.⁶⁾ Затова подъ Хиппийска планина той ще да е разбиралъ, ако не тъкмо означената частъ

¹⁾ Karl Müller, Ptolemaios, p. 913

²⁾ Вж. А. Е. Nordenskiöld, Facsimile-Atlas, tab. I и XVII.

³⁾ Вж. подробно Kiessling у Pauly-Wissowa, ibidem, s. v. Hippika ὄρη, Bd. VIII², p. 1715—1716.

⁴⁾ Marquart, Die altbulg. Ausdrücke, S. 16.

⁵⁾ Вж. по-горѣ, стр. 89.

⁶⁾ Паткановъ, п. т., стр. 23. — Вж. по-долу, стр. 128.

на срѣдни Кавказъ, то поне южната частъ на бърдото Ергени, именно тамъ, дѣто тя се скопчва съ прѣдгорията на срѣдни Кавказъ. Както и да било, но безспорно се установява, че Исперихъ и ордата му сж заемали територия отвѣдъ Азовско море и при това една отъ най-източнитѣ области на Кубратовата държава, което не само напълно се съгласява съ извѣстіята на византийскитѣ хронисти, но и обяснява, защо именно Исперихъ първъ е билъ принуденъ да напусне отечеството си.

Пжтътъ, по който е вървѣлъ Исперихъ на западъ отъ Хиппийската планина, трудно е да се посочи по липса на данни. И двамата наши хронисти, Теофанъ и Никифоръ, които се явяватъ сжщо еднички извори за историята на Испериха, говорятъ, че той е прѣминалъ Днѣпъръ и Днѣстъръ и се спусналъ къмъ Дунавъ; за Донъ нищо не споменуватъ. Тая непълнота въ извѣстието може двойко да се обяснява: или защото Днѣпъръ е споменатъ като западенъ краенъ прѣдѣлъ на Кубратовата България, съ прѣминаването на който Исперихъ е излѣзълъ и напусналъ държавата, или защото той съвсѣмъ не е минавалъ р. Донъ, а се е прѣхвърлилъ по Азовско море или прѣзъ Керченския протокъ и Кримъ е достигналъ до Днѣпъръ. Оттука прѣзъ долни Днѣстъръ се спусналъ къмъ Дунавъ, или по-право, къмъ устието на Дунавъ, въ днешна южна Бесарабия. Какъ е било извършено това движение, така сжщо е неизвѣстно; ако се сѣди по споменатото вече писмо на хазарския хагаиъ Иосифа, който пише, че, когато българитѣ „напуснали земята си и побѣгнали, хазаритѣ ги прѣслѣдвали, докато ги отблъснали къмъ рѣка Дуна (Дунавъ)*, ние би трѣбало да мислимъ, че движението е било бързо и непрѣкъснато; но това едва ли е възможно, особено при такова масово движение или изселване. Очевидно, Исперихъ се е движелъ бавно, като е отстъпвалъ заедно съ разширението на хазарскитѣ завоевания или споредъ това, както си е пробивалъ пжтъ по чужди територии. Съмнително се явява и това обстоятелство, че хазаритѣ прѣслѣдвали българитѣ чакъ до Дунавъ, защото тѣхнитѣ владѣния, дори въ периода на най-голѣмата хазарска мощъ не сж достигали никога до тая рѣка. Твърдѣ е възможно, че Исперихъ се е задържалъ доста дълго врѣме въ южна Бесарабия, дѣто той ще да е закрѣпилъ

властта си, защото, както ще видимъ по-долу, той е могълъ да мине Дунавъ не по-рано отъ началото на 660-тъ години.¹⁾

И тъй, като прѣминалъ рр. Днѣпъръ и Днѣстъръ, споредъ нашитѣ автори, Исперихъ достигналъ до Дунавъ, цѣто се поселилъ въ една мѣстность, която се наричала *Огълъ* (**Ογλος*).²⁾ Но дѣ се намиралъ тоя **Ογλος* и какво трѣбва да разбираме подъ тая дума?

Подъ влиянието на четенето **Ογκλος* (*Onclos*) Шафарикъ, като взима въ внимание думитѣ на Никифора „наричано на тѣхния езикъ“ и като счита, че Онклосъ, споредъ Теофана, билъ рѣка, дава слѣдното описание: „Онклосъ или Онглосъ е собствено старославѣнскиятъ жгълъ (*agl*), полск. *węgieł*, лат. *angulus*, рус. „уголъ“, т. е. часть отъ земя, която се намира между Прутъ, Дунавъ и Понтъ и се наричала по-сетнѣ Буджакъ, т. е. жгълъ, кжтъ.“³⁾ Поради голѣмия авторитетъ на Шафарика това опрѣдѣление било прието по-сетнѣ отъ всички историци, които го приравниха съ днешна Бесарабия.⁴⁾ Обаче въ сегашно врѣме, слѣдъ като се установи четенето **Ογλος*, тая дума не може вече да се приравни на старобългарската жгълъ. а оттука и самото опрѣдѣление и сравнение съ татар. Буджакъ и днеш. Бесарабия ставатъ неприемливи.

И наистина, отъ самия текстъ на нашитѣ автори вече се види, че **Ογλος* е билъ мѣстность, тъй като Исперихъ го „завзима,“ слѣдов. той не може да бѣде рѣка. Освѣнтъ това, споредъ Никифора, Исперихъ се поселилъ около Дунавъ, а Теофанъ опрѣдѣля по-точно, дѣ именно: между Дунавъ и по-сѣвернитѣ му рѣки.⁵⁾ Тукъ подъ *βορειότεροι τοῦ Δανουβίου*

¹⁾ Вж. по-долу, стр. 138.

²⁾ Ние приемаме тоя напѣсь споредъ приетия отъ издателя на двамата наши автори, Carl de Boog, който въпрѣки написитѣ **Ογκλος* или **Ογγλος*, които се срѣщатъ въ повечето рѣписи на Теофана (вж. по-горѣ, стр. 97), прѣдпочелъ напѣса у Никифора **Ογλος* за по-вѣренъ, па и въ прѣвода на Анастасия Библиотекаря въ повечето мѣста се пише *Hoglon*, а само на едно мѣсто стои *Onglon*. — *Theophanes* ib. II, p. 226₁₁, 14 и 19.

³⁾ Вж. Славянскія древности, перев. О. Бодянского, т. II, кн. 1, стр. 263, бѣлѣжка.

⁴⁾ Ср. *А. Гилъфердинъ*, Исторія Сербовъ и Вѣлгаръ, Собр. соч. т. I, стр. 24. — *К. Иречекъ*, Исторія Болгаръ, Одес. изд., стр. 153. — *М. Соколовъ*, каз. съч., стр. 76.

⁵⁾ *Theophanes*, ib. p. 357₁₁ — 358₁₁: καὶ τὸν *Ογκλον καταλαβὼν βορειο-τέροος τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ μεταξὺ τούτου κάλειαν φησεν. — *Nicéphorus*, ib., p. 34₁₁: παρὶ τὸν Ἰστρον οἰκίζονται, τόπον πρὸς οὐκισιν ἀπυτῆθειον, *Ογλον τῇ τοῦτον καλοῦμενον φωνῇ, καταλαβόμενος, δυσχερῇ τε καὶ ἀνάλωτον πολέμιος διὰρχοντα

потамοί надали ще трѣбва да разбираме нѣкои отъ сѣвернитѣ притоци на Дунавъ; очевидно е, че тукъ се разбиратъ *устията* на Дунавъ, именно, сѣвернитѣ, като се смѣта най-южното за самия Дунавъ. Че така трѣба да разбираме тия думи се види отъ по-нататъшното описание на мѣстото. То било защитено и непроходимо отъ всички страни, а именно: „отпрѣдъ, споредъ Теофана, то било блатисто, а отъ другитѣ страни заобиколено съ рѣкитѣ,“ а споредъ Никифора, „отпрѣдъ то е защитено съ недостѣпна мѣстность и е при това блатисто, отзадъ пѣкъ укрѣпено като съ стѣни отъ непроходими стрѣмнини.“¹⁾

За да можемъ колко-годѣ да си прѣдставимъ описаната тукъ мѣстность, ние ще трѣбва да обяснимъ, какво значатъ терминитѣ „отпрѣдъ“ и „отзадъ.“ Тукъ на помощъ ще ни дойде пакъ Арменската география, дѣто четемъ слѣдното: „въ Тракия има двѣ планини и рѣки, отъ които едната — Дунавъ, като се дѣли на шесть рѣкави, образува езеро и островъ, нареченъ *Пюки*. На тоя островъ живѣе *Аспаръ-хрукъ*, синътъ на Хубраата, който побѣгна прѣдъ хазаритѣ отъ Българската планина и прогони аваритѣ на западъ. Той се посели на това мѣсто“.²⁾ Тукъ вече ясно се посочва не само това, че Исперихъ се поселилъ на единъ отъ островитѣ, образувани отъ шестѣтъ рѣкави на делтата Дунавска, но дори и името на тоя островъ — *Пюки*, въ което трѣба да видимъ несъмнѣнно старо-грѣцкото му название *ἡ Πεῦκη* и латинското *Peuce*, слѣдов. въпросътъ се свежда къмъ опрѣдѣлението на тоя о-въ Певки, което ще ни даде слѣдъ това пълна възможность да установимъ и мѣстото на Испериховото поселение съ неговата орда.

Тоя островъ, на който въ старина е живѣлъ цѣлъ народъ *бастарни* или *певкини*, билъ добръ познатъ на класическитѣ географи, които различно ни го описватъ. Споредъ

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 358₁₋₄: ἀσφαλὴ καὶ δυσμέχητον εἶναι τὸν τόπον στοχασάμενος ἐξ ἑκάστου μέρους· τελευτωδὴς γὰρ ἐμπροσθεν, καὶ ἀλλοθεν τοῖς ποταμοῖς στεφανούμενος. — *Nicephorus*, ib., p. 34₁₀₋₁₂: ἀσφαλὴς τὴ ἀσπίδι τὰ μὲν ἐμπροσθεν τῇ τε δυσχωρίᾳ καὶ τῇ τελευτωδὴς εἶναι τυγχάνων· τὰ δὲ οὖν ὑποσθεν χρημνοῖς ἀβάτοις τετειχισμένα.

²⁾ *Паткановъ*, п. т., стр. 26. — *Marquart*, Die alttürk. Inschr. S. 88—89. — Die altbulg. Ausdrücke, S 16. — За разликата въ прѣводитѣ на двамата ориенталисти вж. по-горѣ, стр. 109, бѣлѣжка I.

тѣхъ, той прѣдставлялъ острожгъленъ трижгълникъ,¹⁾ брѣго-
ветъ му били стрѣмни и прѣсѣчени,²⁾ билъ най-прочутъ,³⁾
най-голѣмъ⁴⁾ и най-юженъ отъ островитѣ въ делтата на Ду-
навъ.⁵⁾ По-късно прѣзъ врѣмето на народнитѣ движения и
дори въ VI. вѣкъ, както названието, така и опрѣдѣле-
нието му останали сжщитѣ;⁶⁾ и ако арменскиятъ географъ
говори само за островъ Пюки или Певки, безъ да споме-
нува за другитѣ или да даде подробно описание за поло-
жението му, това се обяснява съ туй, че той се е ползу-
валъ отъ географията на Птолемей,⁷⁾ въ която се споменува

¹⁾ *Eratosthenes* у схолиаста на Аполония Родоски: νήσον εἶναι ἐν τῇ Ἰστροφ τρίγωνον Ἰσην Ῥόδον, ἣν Πεύκην λέγει διὰ τὸ πολλὰς εἶχει πεύκας. — *Anonymi* (Arriani, ut fertur) *Periplus Ponti Euxini*: Ἐχει (Ἰστρος) δὲ καὶ νήσους ἐν αὐτῇ καίμηνας πολλὰς τε καὶ μεγάλας τοῖς μεγέθεσιν, ὡς λόγος· ἣν ἡ μεταξὺ τῆς θαλάττης καίμηνη καὶ τῶν στομάτων, ἐστὶν οὐκ ἐλάττω μὲν τῆς Ῥόδου νήσου, Πεύκη δὲ λέγεται αὕτη διὰ τὸ πλῆθος, ὃν ἔχει πευκῶν. *C. Müller*, *Geographi Graeci minores*, vol. I. p. 419—420).

²⁾ *Arriani*, *Anabasis* I, 2, 2; . . . διαβαίνειν . . . τὸν ποταμὸν (Ἰστρον) ἐς νήσον ἀνα τῶν ἐν τῇ Ἰστροφ. Πεύκη ὄνομα τῇ νήσῳ ἐστίν. — I, 3, 4: . . . καὶ τῆς νήσου (Πεύκης) τὰ πολλὰ ἀπότομα ἐς προσβολήν, καὶ τὸ ρεῖμα τοῦ ποταμοῦ τὸ παρ' αὐτῇ, οἷα δὴ ἐς στενὸν συρρικνωμένον, οὗ καὶ ἄσπρον προσφέρεσθαι.

³⁾ *Pomp. Mela*, lib. II, cap. 7: sex sunt (insulae) inter Istri ostia: ex his Peuce notissima et maxima.

⁴⁾ *Strabo*, lib., VII, 3, 15: πρὸς ταῖς ἐκβολαῖς μεγάλη νήσος ἐστὶν ἡ Πεύκη. . . . Εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι νῆσοι πολὺ ἐλάττωες, αἱ μὲν ἀνωτέρω ταύτης, αἱ δὲ πρὸς τῇ θαλάσσῃ. — 18: Πεύκη ἐστὶ νήσος ὑπὸ τῶν Ἰστροῦ στομάτων ἀπολαμβάνομένη.

⁵⁾ *Ptolemaeus*, III, 10, 2: ὁ μὲν πρῶτος μερισμὸς τῶν στομάτων ὁ κατὰ Νου-ἰόδουρον πόλιν ἐπάγει μοίρας 64° 50' 46° 30', ἐνταῦθα δὲ τὸ μὲν νοτιώτατον μέρος περικλαδὸν νήσον καλουμένην Πεύκην, ἥς θάλασσα 55° 20' — 46° 30', ἐκβάλλει εἰς τὸν Πόντον στόματα τῇ λεγόμενῃ Ἰστροφ ἡ Πεύκῃ, ἐπάρχοντι 56° — 46° 15'. — *Plinius*, IV, 79: primum ostium Peuces. Mox ipsa Peuce insula in qua proximus alveus appellatus (името пропущнато) XIX m. p. magna palude sorbetur. — *Dionysii Periegeti Orbis descriptio*, ver. 299—301:

Ἰστρος, ἐς ἀντολίην τετραμμένος ἀχρὶ θαλάσσης
Εὐξεινου, τόθι πάσων ἀρεύγεται ὕδατος ἀχυνή,
Πενταπόρους προχοῇσιν ἑλλισσόμενος περὶ Πεύκην.

Къмъ горнитѣ ст хове: 1. коментаторътъ на Дионисия Евстатиѣ пише: Нѣсос δὲ ἡ Πεύκη τρίγωνος, μεταξὺ καίμηνη τῶν τοῦ Ἰστροῦ στομάτων. 2. Παράφρασις дава: ὁ μέγας Ἰστρος ὅστις ἐστίν ὁ Δάουβις, ἐπὶ τὴν ἀνατολήν ἐστραμμένος πλησίον τοῦ Εὐξεινου, εἰς ἐν πάντα τὸν ἀφρόν τοῦ ὕδατος ἀρεύγεται ἡ ἐκβάλλει διὰ πάντας στομάτων, συντροφόμενος περὶ τὴν Πεύκην νήσον, ἣ ὁ Ἰστρος ἀποτελεῖ. 3. Въ схолиитѣ пѣкъ се четѣ: Ἡ δὲ Πεύκη νήσος ἐστίν, ἣντινα ἀποτελεῖ ὁ Ἰστρος, ἥς μέμνηται καὶ Ἀπολλώνιος (4, 309): „Ἰστροφ γὰρ τὰς νήσους ἀρεύγεται, οὖνομα Πεύκη“. Πεύκη νήσος τρίγωνος μεταξὺ καίμηνη τῶν τοῦ Ἰστροῦ στομάτων. (*C. Müller*, GGM. vol. II, p. 119, 268, 413 et 443).

⁶⁾ *Ammiani Marcellinus*, XXII, 8: Peuce prominet insula, quam circumcolunt Trogoditae et Peucini minoresque aliae gentes . . . Annis vero Danubius . . . septem ostiis per hoc Scythicum latus erumpit in mare. Quorum primum est Peuce insula supra dicta, ut interpretata sunt vocabula graeco sermone, secundum Naracustoma etc. — *Jordanes*. *Getica*, XVI, 91: Peucinis ab insula Peucis, quae in ostia Danubii Ponto mergentia est.

⁷⁾ *Паткановъ*, п. т., стр. 23.

само за тоя островъ при сжщото прѣброение на шестѣтъ рѣжави, а оттука ясно става, че арменскиятъ географъ, като е опрѣдѣлялъ мѣстото на Испериховото послание и е посочвалъ островъ Пюки или Певки, ималъ е несъмнѣнно прѣдъ видъ опрѣдѣлението на Птолемея. И наистина по-рано, като се рѣководѣха по Птолемеевата география, търсѣха острова въ днешната делта на Дунавъ, именно св. Георгиевския островъ, между Сулинското и Георгиевското устие; сега обаче се оказва, че даннитѣ на Птолемея сж сбъркани: той смѣсилъ най-южното устие, наричано въ старо врѣме *Свещено* (*Ἱερὸν*), съ днешното Георгиевско, когато въ сжщностъ най-южното Свещено устие е било друго, което днесъ не сжществува, но слѣдитѣ отъ него сж твърдѣ ясни. То се е почвало малко по на западъ отъ днешния градъ Исакача (*Noviodunum*), взимало е посока на ю.-и. и се вливало въ лиманитѣ Головица и Змѣйка между езерата Синио и Разимъ, а протокътъ Портица е неговото устие.¹⁾ О-въ Певки, слѣдов., е

¹⁾ Подробно е разгледанъ и доказанъ тоя въпросъ у *Θ. Браунъ*, *Готославянскія отношения*, I, стр. 182—193. — Напоследъкъ К. Шкорпилъ, описвайки географическото положение на сѣверна Добруджа, изказа мнѣние, че прѣзъ вододѣлния „гребенъ“, успореденъ на най-долното течение на р. Дунавъ, отъ Гарванския носъ (Буджако), въ завоя на Дунава до с. Дунавецъ не е възможно да е минавало едно отъ Дунавскитѣ гърла (Певки), на изтокъ отъ гр. Исакача въ юго-източна посока къмъ езерото Головица и Змѣйка* (вж. Сборникъ „Добруджа“, София, 1918, стр. 195). Поради това Шкорпилъ прѣдполага, че „Певки трѣбва да бже полуостровъ въ сѣверо-източната частъ на Добруджа, сегашниятъ Бейски Буджакъ. Тоя полуостровъ е омиванъ отъ сѣверната страна съ р. Дунавъ, отъ източната страна е обиколенъ съ дунавското блато, наречено островъ Дреновъ, а отъ югъ съ езерото Разимъ, Бабадажкото езеро и Каталойското поле, заедно съ р. Телица“ (п. т., стр. 226.) При това Шкорпилъ се позива на посоченитѣ по-горѣ отъ насъ стари автори и намира, че горнето опрѣдѣление на Певки напълно отговаря на тѣхнитѣ данни, защото „полуостровътъ е хълмистъ, има тригълъненъ видъ съ основата си къмъ изтокъ и съ върха си на Дунава къмъ гр. Исакача и по голѣмината си отговаря почти напълно на острова Родосъ (125 римски мили = 184 км.)“ (п. т., стр. 225—226). Обаче Шкорпилъ изпусналъ изъ-прѣдъ видъ най-сжщественото въ описанието на старитѣ автори: тѣ всички *едномасно* говорятъ, че Певки билъ *островъ* и че той се намиралъ между устията на Дунавъ. Въ това отношение най-категориченъ се явява *Страбонъ*, който, споредъ Ш., „пише, че до устието на Дунава се намира най-голѣмиятъ островъ Ревсе, на който живѣятъ бастарни, които наричатъ пеуцини“ (п. т. стр. 225), а между това ето какво четемъ у Страбона: „въ устията (на Дунавъ) се намира голѣмъ островъ Певки . . . Има и други острови много по-малки, едни по-горѣ отъ него, а други — при морето.“ И по-нататъкъ: „Певки е островъ, който се заобикаля отъ устията на Истъръ“ (Дунавъ) (вж. по-горѣ, стр. 128 бѣлѣж. 4). Сжщото говорятъ и другитѣ стари автори. Ние мислимъ, че въ случая важното се заключава не въ това, дали Певки е билъ островъ, или полуостровъ, а въ това, че той напълно отговаря на мѣстото, дѣто се е поселилъ Исперихъ, именно въ най-сѣверната частъ на Добруджа при устията на Дунавъ.

обемалъ крайния сѣверо-източенъ кѣтъ на днешна Добруджа, именно Бабадатската издигната областъ.¹⁾

Щомъ се установява сега; дѣ се е намиралъ о-въ Певки, то не е мѣчно вече да посочимъ, какъ трѣбва да разбираме терминитѣ „отпрѣдъ“ и „отзадъ“ въ описанието на Теофана и Никифора, именно тѣ сж употребени споредъ движението на Испериха.²⁾ Тогава блатистата мѣстность „отпрѣдъ“ ще бждатъ лиманитѣ Головица и Змѣйка, а сжщо около езерата Синйо и Разимъ, а изразътъ „отъ другитѣ страни оградено съ рѣки“, споредъ Теофана, означава другитѣ рѣкави на Дунавската делта; най-сетнѣ въ изрази на Никифора „отзадъ пѣкъ укрѣпено като съ стѣни отъ непроходими стрѣмнини“ виждаме Исакчанскитѣ и Тулчанскитѣ издигнатини, които наистина се спущатъ стрѣмно къмъ Дунавъ. И тѣй, споредъ опрѣдѣлението и на нашитѣ автори излиза, че Исперихъ се е поселилъ тѣкмо на стария о-въ Певки, който днесъ вече не сжществува. Че тукъ трѣбва да търсимъ поселилия се съ племето или ордата си Исперихъ, още по-ясно се види отъ описанието похода на Константина Погонатъ. Войската, която императорътъ повелъ на кораби противъ българитѣ, излѣзла на материка при Огълъ и Дунавъ, а корабитѣ пристанали при близкия морски брѣгъ,³⁾ слѣдов. византийската войска се срѣщнала съ българитѣ при устието на Дунавъ, дѣто тѣкмо се намиралъ, както видѣхме, завзетиятъ отъ тѣхъ Огълъ. Слѣдъ това българитѣ се затворили въ нѣкакво-си укрѣпление, което несъмнѣнно така сжщо се намирало близу до морето и при това въ тоя сжщия Огълъ, защото тѣ оттамъ могли да наблюдаватъ за всичко, каквото се вършило въ лагера на роментѣ; а пѣкъ присѣтствието

¹⁾ Брунъ, Черноморье, I, стр. 50.

²⁾ Че тѣкмо по посоката на Испериховото движение трѣбва да се разбиратъ терминитѣ „отпрѣдъ“ и „отзадъ“, най-ясно се види отъ по-нататъшния разказъ на Теофана (ib., p. 359₈₋₁₂): οἱ δὲ Βούλγαροι . . . καὶ ἐλθόντας ἐπὶ τὴν λεγομένην Βάρναν πλησίον Ὁῦβασσου καὶ τοῦ ἐκαίσε μεσογαίου, τὸν τόπον ἑωρακότες ἐν πολλῇ ἀσφαλείᾳ διακαίμενον, ἐκ μὲν τῶν ὀπισθεν διὰ τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ, ἐμπροσθεν δὲ καὶ ἐκ πλαγίων διὰ κλισουρῶν καὶ τῆς Ποντικῆς θαλάσσης κτλ. Не подлежи на никакво съмнѣние, че тукъ подъ ὀπισθεν трѣба да се разбира „западна“ и „сѣверна“ посока, а подъ ἐμπροσθεν — „източна“ и „южна“, т. е. тѣкмо по движението на Испериха *отъ сѣверъ къмъ югъ*, а не обратно, както се опита да покаже г. Шкорпилъ (Сбр. „Добруджа“, стр. 228—229). По тоя въпросъ подробно вж. Притурка № 3.

³⁾ Theophanes, ib., 358₁₈₋₂₀: καὶ διὰ μὲν τῆς πρὸς τῷ Ὀγλῳ καλουμένης καὶ Δανουβίῳ ἡπείρου τὰ περὶ τὰ παρατάξας, διὰ δὲ τῆς πλησιαζούσης ἀκτῆς τὰς ναὺς προσορμίσας.

на блатата, които собствено прѣчили на ромейската войска да влѣзе въ бой съ българитѣ и да нападне на тѣхното укрѣпление,¹⁾ така сѣщо посочва, че дѣйствието е ставало при устието, въ делтата на Дунавъ.

Като установихме по тоя начинъ, дѣ се поселилъ Исперихъ, нѣма съмнѣние, че и въпросния Огълъ ще трѣбва да търсимъ тъкмо на о-въ Певки. Но какво означава името *Огълъ*: дали то е име на мѣстопоселението, т. е. на острова, или подъ него трѣбва да разбираме друго нѣщо? Отъ текста на нашитѣ автори, както видѣхме, излиза, че Огълъ се наричало мѣстото, което е завзелъ Исперихъ съ ордата си. Обаче отъ по-нататъшното изложение може да се разбере съвсѣмъ друго. И Теофанъ, и Никифоръ ни разказватъ, че българитѣ, като видѣли голѣмата, излѣзла на брѣга, византийска войска не се рѣшили да влѣзатъ въ бой съ нея, а „избѣгали въ своето укрѣпление;“²⁾ Теофанъ при това къмъ думата *ὄχυρμα* — „укрѣпление“ прибавя τὸ προεχθὲν — „горѣказаното,“ а пъкъ той за никакво друго укрѣпление и изобщо за нѣкакъвъ другъ пунктъ по-рано не говори, освѣнъ за *Огълъ*, слѣдов. съ това име се е наричало не мѣстото на поселението, а самото укрѣпление. Нѣма съмнѣние, че въ това укрѣпление не трѣбва да видимъ нѣкой стратегиченъ пунктъ, специално укрѣпенъ за отбрана противъ неприятеля, защото самото появяване на византийската войска е било за българитѣ неочаквано, па и едвали въ онова врѣме тѣ сѣ употребявали като нашитѣ съврѣмenni укрѣпления. Очевидно, тукъ подъ „укрѣпление“ се разбира самия станъ, лагерь, на Испериховата орда, който е билъ заобиколенъ съ широкъ и високъ окопъ, каквито сѣ били аварскитѣ „хрингове“ въ маджарскитѣ полета и какъвто го намираме днесъ при с. Абоба, насипанъ нѣколко години по-сетнѣ отъ сѣшитѣ тия българи³⁾. Поради тоя окопъ и българскиятъ лагерь е могълъ да се покаже на византийцитѣ като укрѣпление. Че Огълътъ и

¹⁾ За тия дѣйствиа вж. по-долу, стр. 140—141.

²⁾ *Theophanes*, ib. p. 358₁₀₋₁₁: τὸτο δὲ τὸ ἀθρόον καὶ καμπληθὲς τῆς παρατάξεως οἱ Βούλγαροι θαλασσομένοι, τῆς αὐτῶν ἀπεγνωστότης σωτηρίας εἰς τὸ προεχθὲν ὄχυρμα καταφεύγουσι καὶ αὐτοὺς ἀσφαλίζονται. — *Nicephorus*, ib., p. 35₁₋₄: οἱ δὲ Βούλγαροι τὸν τε ἱππικὸν καὶ πλοῦμαν τὰ πληθὴ θαλασσομένοι καὶ τῷ αἰφνιδίῳ καὶ ἀνελπίστῳ καταπλαγέντες πρὸς τὰ αὐτῶν ὄχυρματα ἐφυγον.

³⁾ *Иречево*, Княжество България, II, стр. 872, забѣл. 42. Ср. — *Омъ сѣшия*, Историја Срба, I, стр. 81.

укрѣплението, а оттука и лагерътъ на българитѣ е едно и сжщо нѣщо, ни показва и самото значение на думата *oizlaz*. Никифоръ, както видѣхме, казва, че българитѣ на своя езикъ наричали така мѣстото, дѣто се поселили, слѣдов. тая дума е хунно-българска и несъмнѣнно ще трѣба да я сблизимъ съ думата отъ турско-кавказкото нарѣчие *جاي* или *پاي* — *aizlaz*, което означава „дворъ“, „плетъ“, „оградено мѣсто“¹⁾ и което въ гръцката си транскрипция се обърнала въ *δῦλος* — огълъ.

Тогава дѣ именно на острова се е намиралъ тоя *aizlaz* — това укрѣпено, или по-право, окопано мѣсто? По-рано К. Шкорпилъ, възъ основа на изслѣдванията на ромънския археологъ Точилеско,²⁾ посочи на „голѣмото землено укрѣпление близу до г. Исакча, което обгражда (въ видъ на кржгъ) голѣмо пространство около селото Николицелъ“, и „въ сѣверната частъ на окопа, споредъ Точилеско, имало крѣпостъ“.³⁾ Възъ основа на нашето опрѣдѣление значението на *δῦλος* и на тия данни, ние дойдохме прѣди нѣколко години до несъмнѣното заключение, че тука имаме тъкмо *aizlaa* — стана, лагера на Испериховата орда, защото Николицелскиятъ окопъ се е намиралъ тъкмо въ сѣверо-западната частъ на стария о-въ Певки и на югъ отъ днеш. гр. Исакча.⁴⁾ Новитѣ недавнашни непосредствени изучвания на Николицелския лагеръ отъ К. Шкорпила не само потвърдиха горния нашъ изводъ, като поставиха вънъ отъ всѣко съмнѣние хунно-българския произходъ на тоя лагеръ,⁵⁾ но и дадоха точна прѣдстава за неговата форма и вѣрни данни за неговия пространственъ обсегъ. Оказва се, че цѣлиятъ лагеръ е обграденъ съ *външенъ окопъ* въ форма на отжпенъ трижгълникъ, чиято основа е обърната къмъ ю.-из. и отжпениятъ връхъ къмъ с.-з., а страничнитѣ му стѣни сж обърнати къмъ с.-из. (Исакчанското поле) и къмъ ю.-з. (долината на р. Таница). Цѣлото, оградено съ окопа пространство на лагера възлиза на

¹⁾ Вж. Л. Будаковъ, Сравнительный словарь турецко-татарскихъ нарѣчій. Петроградъ, 1869, s. v.

²⁾ Gr. Tocilesco, Fouilles et recherches archéologiques en Roumaine. Bucarest, 1900. Карта La Dacie romaine къмъ стр. 118.

³⁾ Вж. Абова-Плиска въ Извѣстія Рус. Археол. Института въ Кон-полѣ, т. X. (1905), стр. 517—518 и 558—559, сжщо альбомъ таб. CXIII, 6.

⁴⁾ Вж. „Годишникъ“ на Софійския университетъ, X—XI, (1913/14—914/15) I Истор.-филол. факул. София, 1915, стр. 99.

⁵⁾ Сбор. „Добруджа“, стр. 227—234.

48,3 кв. клм. Въ това пространство се различава и другъ тъй нареченъ *вжтръиенъ лагерь*, който състои отъ три окопни укрѣпления, съединени помежду си съ окопи, съ изключение на сѣверо-западната страна, дѣто се намира друго отдѣлно малко укрѣпление. Пространството на тоя лагерь достига до 0,875 кв. клм.¹⁾

При такова едно ограничено мѣстопоселение на Испериховата орда не е трудно да се убѣдимъ, че тя е била сравнително малобройна. Разбира се, всѣко опитване да се опрѣдѣли количеството на сѣмействата поне приблизително, па дори и на мжжкото население, способно да носи оржие, било би невъзможно, па и излишно. Но като имаме прѣдъ видъ изобщо численостъта на по-раншнитѣ български орди (напр. за три такива орди се смѣтали 10 хиляди души),²⁾ то не можемъ да не признаемъ, че на тоя о-въ Певки въ посоченото окопано мѣсто не сж могли да се поселятъ стотини хиляди души, а само десетки и то не твърдѣ високи; нѣма съмнѣние, че една частъ отъ ордата ще да е останала въ Бесарабия.

И тъй, отъ горѣ-изложеното явно става, че въ разказа на нашитѣ автори, Теофана и Никифора, за движението на Испериха и ордата му отъ приазовското имъ отечество къмъ устието на Дунавъ се открива една голѣма блѣзна: тѣ не даватъ никакви свѣдѣния за прѣбждването на Испериха въ южна Бесарабия, а слѣдъ прѣминаването му прѣзъ Днѣпъръ и Днѣстъръ право говорятъ за поселението му въ днешна сѣверна Добруджа. А между това вече установяването врѣмето за разпрѣсвгането на Кубратовитѣ синове — най-късно въ края на 40-тѣ години на VII. вѣкъ — налага да се признае, че Исперихъ, прѣди да се прѣхвърли на мѣстото на стария о-въ Певки, ще да е останалъ извѣстно врѣме на сѣверъ отъ устието на Дунавъ. Наредъ съ хронологията това се потвърждава и отъ археологически паметници. Сжществуващиятъ и днесъ тъй нареченъ *южно-Бесарабски пограниченъ окопъ*, който се почва отъ р. Прутъ при с. Вордулуй-Исакъ, върви въ източна посока и се свършва при ез. Кундукъ, и чийто строежъ явно издава неговия хунно-

¹⁾ Подробно описание вж. п. т., стр. 202—216.

²⁾ Вж. по-горѣ, стр. 80.

български произходъ,¹⁾ ще трѣба очевидно да се отнесе къмъ дадената епоха, защото както ще видимъ по-нататъкъ, той е оставалъ като граница на Испериховата държава и слѣдъ това. Тоя окопъ несъмнѣнно трѣба да се постави въ свръзка съ *Галашкия окопъ*, който се почва отъ лѣвия брѣгъ на р. Серетъ, 12,5 клм. отъ устието ѝ близу до с. Старо-Сърбеши, и въ видъ на джга отъ 27 клм., изпъкнала къмъ с.-з., достига до сѣверния край на ез. Братешъ при с. Тулучеши, и е така сжщо отъ хунно-български произходъ.²⁾ Ако изказаното напоследѣтъкъ мнѣние, че пространството, затворено между тоя окопъ (отъ с.-з.) и рр. Серетъ (отъ ю.), Дунавъ (отъ ю.-из.) и Прутъ съ ез. Братешъ (отъ и.), е прѣдставляло сжщо такъвъ хунно-български укрѣпенъ лагеръ, какъвто е билъ и Николицелскиятъ, сжщо съ вжтрѣшенъ лагеръ-укрѣпление на мѣстото на днеш. Галацъ, се докаже при по-подробното му изучаване, то ще трѣба да се приеме, че тукъ ще да се е поселилъ Исперихъ, слѣдъ като прѣминалъ рр. Днѣпъръ и Днѣстъръ.³⁾ Самото прокарване и насипване на тия окопи вече показва, че Исперихъ е про-живѣлъ тукъ едно продължително врѣме и че ще да е прѣд-полагалъ да остане на това мѣсто може би за винаги.

Въ новото си мѣстоживѣлище обаче Исперихъ, както изглежда, не ще да е постигналъ главната си цѣль. Вече изтъкнатото отъ нашитѣ автори обстоятелство, че, когато той е заемалъ о-въ Певки, е търсилъ безопасно и недостъпно мѣсто за поселение, издава, че неговото разположение между долнитѣ течения на рр. Серетъ, Дунавъ и Прутъ не му е осигурявало търсената отъ него пълна безопасностъ както откъмъ хазаритѣ, отъ които той бѣгалъ, тъй и откъмъ аваритѣ, чиято мощъ все още се е чувствувала въ областта на срѣдни и сѣверно отъ долни Дунавъ и съ които е прѣд-стояло на българитѣ и тѣхния вождъ тепърва да се борятъ. Освѣнъ това запирането и укрѣпването на Испериха за из-вѣстно врѣме въ южна Бесарабия не може да се сматра като нѣщо случайно: при по-раншнитѣ приятелски и съюзни отношения между приазовска България и Византия то е

¹⁾ *Абоба-Паиска*, п. т., стр. 524. — Ср *Tocilescu*, Карта *La Dacie roumaine*, ibidem. къмъ стр. 118.

²⁾ *Абоба Паиска*, п. т., стр. 558 и бѣлж. 1.

³⁾ Сбор. „Добруджа“, стр. 223-234, 227-234.

могло да стане само съ знанието и съгласието на византийското правителство, което очевидно е искало да използва Испериха и неговата орда като стража на сѣверо-източната граница на империята. За нѣкаква враждебностъ отъ страна на Испериха спрѣмо Византия не може и дума да става, защото, ако българското движение къмъ устието на Дунавъ е имало враждебенъ и завоевателенъ характеръ или пъкъ е било съ цѣль за грабежъ, каквато имали по-раншнитѣ хунно-кутригурски нахлувания, то надали би се ограничило съ запирането и закрѣпата си на кръстопѣтя на варварскитѣ движения: то несъмнѣнно би се продължило и по-нататкъ на югъ отъ Дунавъ, на полуострова, особено като се вземе прѣдъ видъ, че тъкмо въ това врѣме сѣверо-източнитѣ покрайнини на полуострова били оставени безъ всѣка защита.

По тоя начинъ, чувствувайки се отъ една страна недостатъчно гарантиранъ съ безопасностъ въ новото си мѣсто-живѣлище, а отъ друга — слабъ поради малобройността на ордата си, за да може, слѣдъ като промѣни отношенията си спрѣмо империята на враждебни, да си задава нѣкои обширни завоевателни планове, Исперихъ се видѣлъ принуденъ да търси нова земя за поселение и при това такава, която би могла да го обезпечи отъ всѣка външна опасностъ и да му запази неговата вътрѣшна самостоятелностъ, но която самъ да завоюва и да удържи той не билъ въ състояние. Затова той отново обърналъ погледитѣ си къмъ Византия, която го е привличала не толкова съ своитѣ богатства, колкото съ своята организация и съ оная безопасностъ, която тя гарантирала на своитѣ народи, и каквато Исперихъ сега търсилъ. Не малка роля е игралъ въ тоя стремежъ на Испериха къмъ Византия и респектъ прѣдъ византийския императоръ, който ще да се е породилъ у него още прѣзъ врѣмето на приятелскитѣ отношения на баща му съ Ираклия, когато Кубратъ се е ползувалъ отъ дружбата и благодаренията на тоя императоръ. Въ силата тъкмо на отдавна съществувалитѣ между Византия и неговото племе още отъ врѣмето на Юстиниана I приятелски и съюзни отношения, засилени особено при баща му, Исперихъ сега се обърналъ къмъ императоръ Констанса II да иска земя за поселение на византийска територия на съюзнически начала, съ което било

свързано и признанието отъ страна на българитѣ и тѣхния вождъ върховната властъ на византийския императоръ.

Обръщането на Испериха ще да е било посрѣщнато на драго сърдце въ Цариградъ поради своята наврѣмненостъ: това е било врѣме, когато навсѣкждѣ на Балканския полуостровъ се бѣха вече настанили славѣнитѣ, които безнаказано и свободно кръстосвали по цѣлия полуостровъ и плякосвали богатитѣ центрове, безъ да признаватъ властѣта на византийския императоръ. Прѣдприетиятъ отъ Констанса II въ 658 г. походъ противъ „Славиния“, т. е. западно отъ Струма, наистина се свършилъ съ усмирението на една частъ отъ македонскитѣ славѣни и съ откарването на не малкъ брой отъ тѣхъ въ плѣнъ,¹⁾ обаче тоя първъ опитъ за покорението имъ подъ императорската властъ не можалъ да съкруши славѣнската сила на полуострова.²⁾ Освѣнъ това обширнитѣ планове на тоя императоръ както да запре бързитѣ успѣхи на арабитѣ, които особено силно застрашавали въ Сирия и Африка, тъй и да осъществи своя политически блѣнъ — възстановяването на византийската императорска властъ въ Италия — му налагали да се погрижи да обезпечи империята съ безопасностъ отъ сѣверъ на Балканския полуостровъ. Въ

¹⁾ *Theophanes*, ibid. p. 347 подъ 6149 и 6150 г. отъ С. М. — Станоевичъ, п. т. II, стр. 41 и 215, като се позива на Б. А. Панченко, Памятникъ Славянъ въ Виѣниі VII вѣка, въ Изв. Рус. Арх. Ин-та въ К-полѣ. т. VIII, (1902), стр. 25—27, дѣто авторътъ доказва, че моливдовултъ (печатътъ) на витинскитѣ славѣни се отнася къмъ 650 г., и като свързва прѣселението на тия славѣни непрѣмънно съ похода на Констанса II въ „Славиния“, отнася и самия походъ къмъ 649 г. При това Станоевичъ посочва още и на това, че годината 6149 у Теофана била ужъ изчислена съ 5500 отъ С. М. Обаче нито текстътъ на Теофана позволява да се прѣдполага, че Констансъ II слѣдъ въпросния походъ е изселвалъ славѣни въ М.-Азия, защото тоя писателъ не пропуска да отбѣлжи подобни прѣселения, ако е имало такива, нито пъкъ се срѣща у него нѣкоя дата, която да е изведена съ 5500, защото, както е извѣстно, годинитѣ у Теофана сѣ изчислени по александрийската ера съ 5492. Грѣшката се заключава въ това, че у Теофана датитѣ за единъ периодъ отъ царуваніята на Ираклия и Констанса II не сѣ изчислени споредъ индиктионитѣ и сѣ различаватъ съ една година по-малко. Затова и всички, основани на тия произволни прѣдположения, изводи на Станоевича, какво между тия прѣдполагани отъ него прѣселенци-славѣни имало и такива, които сѣ принадлежали на сръбското племе и съ които се свързва епископската резиденция *Гордосервои*, а оттука се заключава, че „това е най-старъ споменъ за сърбитѣ на Балканския полуостровъ въ сѣврѣмнитѣ извори“ сѣ и ще си останатъ само прибързани хипотези, които не се обосноваватъ на доказани факти, и нѣматъ никаква историческа стойностъ тъй, както и твърдението на Станоевича, че „Панченъко мисли, че Сагудатитѣ сѣ принадлежали на сръбското племе“, защото нищо подобно не намираме у послѣдния.

²⁾ Вж. по-горе, стр. 17—18.

обръщането на българитѣ и тѣхния вождъ, тия отколѣшни вѣрни съюзници на Византия, да имъ се отстъпи мѣсто за поселение на византийска територия, енергичниятъ Констансъ II виждалъ възможность сега да използва тая готова войска, съ помощта на която той е прѣдполагалъ да прѣкъсне притока на варваритѣ откъмъ сѣверо-изтокъ и изобщо да защити тая покрайнина на империята, та да може да обърне всичкото си внимание къмъ другитѣ ѝ по-опасни врагове.

Че такова е било намѣрението на византийския императоръ, когато той се съгласявалъ да приеме Испериха подъ свое върховенство, показва и самото мѣсто, опрѣдѣлено за негово поселение на византийска територия — мѣстото на стария о-въ Певки, защото оттука българитѣ сж могли най-добрѣ да защищаватъ оня сжщия пунктъ на Дунавъ, който е прѣдставлялъ най-удобно мѣсто за лесно прѣминаване на тая естествена прѣграда — при днеш. Галацъ — още отъ най-старо врѣме. Тукъ ще да е миналъ Дунавъ Александъръ Велики въ похода си противъ гетитѣ;¹⁾ прѣзъ тукъ сж минавали отпослѣ римски войски въ войнитѣ противъ дакитѣ и разни народи прѣзъ врѣмето на варварскитѣ нахлувания на полуострова, като бастарни, готи, хунни и др., и прѣзъ тукъ сж вървѣли всички нападения на хунно-кутригурскитѣ орди и особено прѣзъ голѣмото нашествие на ханъ Завергана въ 558 г., когато той прѣхвърлилъ своята пѣхота и конница по замръзналия Дунавъ;²⁾ прѣзъ тукъ най-сетнѣ е прѣминалъ несъмнѣнно и самъ Исперихъ съ своята орда.³⁾ Затова тоя пунктъ всѣкога е бивалъ най-грижливо отбраняванъ: тукъ въ римско врѣме била издигната силна крѣпость Диногечия, извѣстна по-сетнѣ подъ името Турисъ, която Юстинианъ I прѣдлагалъ на славѣнитѣ-анти да я завзематъ и заселятъ, като имъ обѣщавалъ да имъ дава голѣма парична сума съ условие, щото тѣ, като сключатъ съюзъ съ империята, за въ бждаще постоянно да прѣчатъ на хунно-кутригуритѣ,

¹⁾ Вж. *J. Kaerst, Geschichte des Hellenismus*, Berlin, 1917, I Teil. S. 321—322.

²⁾ Вж. по-горѣ, стр. 62.

³⁾ Прѣзъ тукъ по-сетнѣ въ 895 г. нахлули и маджаритѣ въ източна България, вж. *В. Н. Златарски, Извѣстията за българитѣ въ хрониката на Симеона Логотета*, София, 1908, стр. 109. — Въ ново врѣме тоя пунктъ на Дунавъ е служилъ за сжщата цѣль, особено прѣзъ руско-турскитѣ войни. Вж. *Абоба Илска*, п. т., стр. 517. — Сбор. „Добруджа“, 228.

щомъ тия поискать да опустошавать ромейскитѣ владѣния.¹⁾ Сжщата цѣль е гонилъ въ даденото врѣме и Констансъ II: опрѣдѣляйки стария о-въ Певки за мѣсто на Испериховото поселение, като мѣсто най-близко до означения пунктъ на Дунавъ, той ималъ несъмнѣнно прѣдъ видъ тъкмо неговата стратегическа важность и затова възложилъ на българитѣ задължението да го пазятъ и защищаватъ отъ нови варварски нахлувания на полуострова.

Всичкитѣ тия съображения ни довеждатъ до заключение, че прѣминаването на Дунавъ отъ Испериха и неговата орда е станало мирно и при това съ съгласието на византийското правителство, което е и опрѣдѣлило мѣсто за поселение на стария о-въ Певки. Що се отнася до врѣмето, когато е станало това събитие, то не може точно да се опрѣдѣли за сега. Обаче, като имаме прѣдъ видъ, че Констансъ II ще да се е нуждаелъ най-вече отъ българската помощъ тъкмо въ момента, когато той, слѣдъ като сключилъ миръ съ арабитѣ въ 659 г., почналъ да се приготвя за голѣмия си походъ въ Италия, ние приемаме, че настаняването на Испериха съ своитѣ българи въ днешна сѣверна Добруджа е могло да стане не по-рано отъ 60-тѣ години на VII. вѣкъ, въ всѣки случай прѣди 668 г. — прѣди смъртъта на Констанса II.²⁾

Обаче развитието на събитията не донесло очакванитѣ въ Цариградъ резултати отъ поселението на българитѣ при устието на Дунавъ. На първо врѣме Исперихъ повидимому пазилъ строго задълженията си спрѣмо империята, поне докато е билъ живъ Констансъ II. Но въ сжщото врѣме почналата се въ 662 г. безуспѣшна война въ Италия противъ беневентскитѣ херцози, която извикала скоро Констанса въ Сиракуза, това отъ една страна, а отъ друга — избухналата отново въ 665 г. война съ арабитѣ, така сжщо несполучлива, както въ Африка, тъй и въ Мала Азия,³⁾ съвсѣмъ

¹⁾ Вж. по-горѣ, стр. 56.

²⁾ Че поселението на Испериха и ордата му на византийска територия въ днешна сѣверна Добруджа е станало мирно, съ съгласие на византийското правителство, се потвърждава донѣдѣ и отъ извѣстията на *Genesios*, ed. Вop., p. 85 и въ хрониката на Михаила Сирийски изд. на J. B. Chabot, Paris, 1904, p. 363—364. — Подробно сж разгледани тия извѣстия отъ насъ въ ст. „Извѣстията на Михаила Сирийски за прѣселението на българитѣ“ въ „Извѣстия на Истор. Д-во“. София, кн. IV (1915), стр. 44—47.

³⁾ Г. Ф. Герцбергъ, *Исторія Византии*, Москва, 1896, стр. 49. — J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire* vol. II, (1889), p. 300—302.

отвличали вниманието на императора отъ сѣвернитѣ граници на империята. Това давало пълна свобода и възможность на Испериха здраво да се закрѣпи въ своето ново мѣсто-живѣлище съ изграждането на Николицелския укрѣпенъ лагеръ. Обаче слѣдъ убийството на Констанса въ Сиракуза въ 668 г. Исперихъ не останалъ спокоенъ. Още отъ първитѣ години въ царуването на Константина IV Погонатъ (668—685 г.) империята прѣживявала единъ отъ най-критичнитѣ моменти на сществуването си. Най-първо новиятъ императоръ трѣбало да осигури прѣстола за себе си отъ появилия се въ Сицилия узурпаторъ, а отъ 669 г. да поведе отчаяна борба противъ силно застрашаващитѣ араби, когато и самиятъ Цариградъ се намиралъ въ опасность: арабитѣ си съставили планъ да нападнатъ византийската столица отъ суша и море и да я прѣвзематъ. Въ такова обсадно положение тѣ държали Цариградъ до 677 г., когато най-сетнѣ били принудени да снематъ обсадата.¹⁾

Ползувайки се отъ това критическо положение на империята, Исперихъ прѣкрачилъ стария о-въ Певки и почналъ да разширява областта си въ Добруджа. Той достигналъ до най-тѣсното мѣсто между Дунавъ и Черно море (между Черна вода и Кюстенджа). Това се доказва съ единъ отъ сществуващитѣ въ това мѣсто и днесъ окопи, именно южния, чийто трапъ се намира откъмъ югъ и постройката на който ще трѣба да отнесемъ къмъ това врѣме, както ясно свидѣлствува съобщението отъ апокрифното видѣние на пророкъ Исая, че „Испоръ царъ създа и великъ прѣзидъ отъ Доунава до морѣ“.²⁾ Съ издигането на тоя окопъ Исперихъ право показалъ, че оградената съ окопъ територия между Дунавъ и морето е считалъ за своя собствена земя и въ сщщото врѣме, че той се отказвалъ да признава властта на византийския императоръ.

Всичкитѣ тия дѣйствия на българитѣ и тѣхния вождъ, разбира се, не останали неизвѣстни въ Цариградъ. Обаче императоръ Константинъ IV Погонатъ не е билъ въ състояние да прѣдприеме нищо противъ тѣхъ, докато Цариградъ

¹⁾ Герцбертъ, пакъ тамъ, стр. 50—52. — Вуръ, пакъ тамъ, стр. 310—314.

²⁾ Споменикъ Срб. Ак. III (1890), стр. 191. — С. Jireček, Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer, Wien. 1897, S. 87. — Абова-Плиска, п. т., стр. 518—519 и 566.

се застрашавалъ отъ обсадата на арабитѣ. Щомъ послѣднитѣ се оттеглили въ 677 г. отъ столицата, първата му работа била да се освободи откъмъ новия си съседъ. „Когато императоръ Константинъ, разказватъ нашитѣ автори, се научилъ, че неочаквано нѣкакво-си мръсно и нечисто племе се разположило на лагеръ отвъдъ Дунавъ въ огъла (Ник.: около Истъръ) и нападало и ограбвало близкитѣ до Дунава земи, т. е. владѣната отъ тѣхъ (българитѣ) страна, а тогава владѣна отъ християнитѣ, силно се обезпокоилъ и заповѣдалъ на всички теми (провинциални войски) да прѣминатъ въ Тракия (отъ М. Азия). Като стѣкмилъ сухопѣтна и морска войска, той потеглилъ противъ тѣхъ съ намѣрение да ги изгони съ война (у Ник.: трѣгналъ противъ тоя народъ, за да се защити)“. Императорътъ поискалъ да нападне българитѣ въ самия центъръ на безбойно завладѣната земя и затова той насочилъ своя маршрутъ право противъ огъла — тѣхния укрѣпенъ лагеръ на о-въ Певки, недалечъ отъ който той извадилъ сухопѣтната си войска, а корабитѣ пристанали на близкия морски брѣгъ.⁴⁾

Обаче походътъ, прѣдприетъ отъ Константина Погонатъ съ горнята цѣль, донесълъ съвсѣмъ противоположни сетнини. Неудобствата и недостъпността на мѣстността, въ която трѣбало византийската войска да дѣйствува противъ българитѣ — въ блатата на о-въ Певки — правили войната трудна и бавна, а пѣкъ скрилитѣ се въ укрѣпения лагеръ българите не давали възможностъ да се прѣдприематъ никакви рѣшителни мѣрки отъ страна на императора и държали византийцитѣ въ напрегнато състояние, което ги силно изтощавало. Но не стигало и това. „Тѣй като императорътъ страдалъ отъ подагра и билъ принуденъ да се върне въ Месемврия, за да прави бани, заедно съ петъ бързи кораби

⁴⁾ *Theophanes*, ib., p. 358₁₁₋₂₀ — *Nicephorus*, ib., p. 34₂₀₋₂₃₋₃₅₁. — Споредъ К. Шкорпила, византийската флота е могла да се спре въ едно отъ слѣднитѣ пристанища, близки до Николицелския лагеръ: 1. при стария градъ Истростъ въ ез. Мало море (Кючукъ Денизъ, Синий езеро) прѣзъ гърлата Голѣмо и Малко до с. Карахарманъ; 2. при голѣмата крѣпостъ на носъ Долошманъ на из. отъ с. Журиловка, до широкия протокъ между ез. Головица и Разимъ прѣзъ протока Портица, и 3. при крѣпостта Енисала (Ески-кале), дѣто пристанището се намирало или на о-въ Градище при западния брѣгъ на ез. Разимъ, или въ Бабадашкото езеро (Сбор. „Добруджа“, стр. 229). Най-подходящо въ случая пристанище е било, споредъ насъ, послѣдното като най-близо до Николицелския лагеръ, отдѣто българитѣ сж могли да прѣслѣдватъ византийската войска къмъ корабитѣ.

и съ своята свита, той оставилъ стратезитѣ и войската, като имъ заповѣдалъ да се оттеглятъ и да принудятъ българитѣ да излѣзатъ отъ укрѣплението и да отворятъ бой срѣщу тѣхъ, ако би тѣ да излѣзатъ; ако ли пъкъ не излѣзатъ, да заседнатъ срѣщу тѣхъ и да ги причакатъ отъ укрѣплението (у Ник.: да пазятъ добръ укрѣплението и да направятъ всичко за защита отъ тоя народъ)*.

Съ заминаването на императора прѣсналъ се слухъ, че той бѣга, и това било достатъчно да накара войницитѣ, да се обърнатъ и тѣ на бѣгъ при всичкитѣ инструкции на императора, като оставили неприятеля, безъ да могатъ да му причинятъ нѣкоя врѣда. Ободрени отъ тая случайностъ, българитѣ не се забавили да се възползуватъ отъ това бѣгство: тѣ се впуснали веднага да прѣслѣдватъ бѣгащитѣ безредно войници къмъ корабитѣ и сполучили да имъ нанесатъ голѣми загуби.¹⁾ Съ това се и свършилъ цѣлиятъ походъ на Константина Погонатъ, — походъ, който ималъ твърдѣ важни сетнини за българитѣ.

Тая безбойна побѣда сега насърчила българитѣ и отворила пътъ на Испериха въ владѣнния на императора. И Теофанъ, и Никифоръ ни разказватъ, че наскоро слѣдъ това Исперихъ заедно съ ордата си прѣминалъ окопа и достигналъ до областта на гр. Варна, дѣто и рѣшилъ да се посели, защото тукъ „тѣ намѣрили мѣсто, находяще се въ пълна безопасностъ, (понеже то било оградено) отзадъ съ рѣка Дунавъ, а отпрѣдъ и отъ странитѣ съ клисури и Понтийско море.“²⁾ Обаче надали може да се допусне, че движението на Испериха навжтрѣ на полуострова е вървѣло тъй бързо, както ни го прѣдставятъ нашитѣ автори. Наистина, българитѣ по пътя си прѣзъ Добруджа, както се види, не срѣщнали повече никакъвъ отпоръ отъ страна на византийцитѣ; което се обяснява съ това, че въ даденото врѣме въ тая

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 358₁₀₋₁₁—359₁₋₇. — *Nicephorus*, ib., p. 35₁₋₁₁.

²⁾ *Theophanes*, ib., p. 359₁₋₁₁; και καταδιώξαντας αὐτοὺς μέχρι τοῦ Δανουβίου καὶ τοῦτον παράσαντες καὶ ἐλθόντας ἐπὶ τὴν λεγομένην Βάρναν πλησίον Ὀδύσσου καὶ τοῦ ἐκείσε μεσογαίου, τὸν τόπον ἑπαικότες ἐν πολλῇ ἀσφαλείᾳ διακείμενον, ἐκ μὲν τῶν ὀπισθεν διὰ τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ, ἔμπροσθεν δὲ καὶ ἐκ πλαγίων διὰ κλεισουργῶν καὶ τῆς Ποντικῆς θαλάσσης. — *Nicephorus*, ib., p. 35₁₁₋₁₂; παραιωθέντες δὲ τὸν ἱστρον ἐπὶ τὴν λεγομένην Βάρναν πλησίον Ὀδύσσου καὶ τοῦ ὑπερκειμένου μεσογαίου, τὸ ὄχυρόν καὶ ἀσφαλὲς τοῦ τόπου κἀντοθεν ἐκ τε τοῦ ποταμοῦ καὶ τῆς ἀγαν δυσχωρίας θαλάσσινοι ἐνταῦθα σκηνώουσιν.

покрайнина, която все още е влиerala въ cъcтава на империята, фактически византийската влаcть била твърдъ слаба, ако не и cъвcъмъ унищожена; защото cтраната на cъверъ отъ източна Стара-планина била вече завзета отъ cлавъни, които, макаръ и да живъели на византийска территория, все още cами не cж ce cмътали като поданици на ромейския императоръ, който тепърна би тръбало да ги покори подъ влаcтъта ci. Оттука ясно cтава, че, ако Иcперихъ би ce рѣшилъ да продължава навлизането ci навжтрѣ въ cтраната, тръбвало би да ci пробива пжтъ прѣзъ завзетитѣ отъ cлавънитѣ земи, cъ други думи, ceга му прѣдcтояла борба вече не cъ византийци, а cъ cлавъни. Но ние имаме доста основание да мислимъ, че при по-нататъшното движение на Иcпериха работата не дошла до въоръжено cблъскване между българи и cлавъни. Това най-ясно ce доказва отъ отношенията, въ които заcтанали българитѣ cпрѣмо cлавънитѣ при основанието на държавата.

И двамата наши автори ни разказватъ, че българитѣ, cлѣдъ като ce наcтанили въ cтраната между Дунавъ, Стара-планина и Черно море, почнали да господаруватъ надъ заваренитѣ тукъ cлавънски племена, отъ които едно—*северитѣ* тѣ прѣcелили отъ прѣдната Верегавска клисура на изтокъ, за да защищаватъ близкитѣ до ромеитѣ мѣcта, а останалитѣ cедемъ на югъ и западъ, за да бранятъ близкитѣ къмъ аваритѣ cтрaни. При това Теофанъ изрично забълъзва, че тѣ били *ὅπδ πακτον*, т. е. „подъ договоръ.“¹⁾ — Въ какво cъcтоялъ тоя договоръ? Отъ думитѣ на Теофана ce види, че българитѣ cж измѣcтили само северитѣ, които тѣ cоселили на изтокъ, т. е. къмъ източнитѣ старо-планински проходи, Лопушненския и Гулишкия, а cами завзели тѣхното мѣcто, т. е. устието на Верегавския, днеш. Чалжакавackия или Ришския проходъ,

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 359, 12—11: . . . κυριευσάντων δὲ αὐτῶν καὶ τῶν παρὰ χειμένων Σκλαυγῶν ἔθνων τὰς λεγόμενας ἐπὶ τὰ γενεάς, τοὺς μὲν Σιθραῖς κατέφυκσαν ἀπὸ τῆς ἐμπροσθεν κλεισοῦρας Βερεγᾶδων ἐπὶ τὰ πρὸς ἀνατολὴν μέρη, εἰς δὲ τὰ πρὸς μεσημέριαν καὶ ὄσιν μέχρις Ἀβαρίας τὰς ὑπολοίπους ἐπὶ τὰ γενεάς ὅπδ πακτον ἔντας. — *Nicephorus*, ib., p. 35, 19—22: κρατοῦσι δὲ καὶ τῶν [ἑγγιζόντων] παρφυχημένων Σκλαβηγῶν ἔθνων, καὶ οὗς μὲν τὰ πρὸς Ἀβάρους πλησιάζοντα φρουραῖν, οὗς δὲ τὰ πρὸς Ῥωμαίους ἐγγιζόντα τηρεῖν ἐπιτάττουσιν. — *Anastasius bibliothecarius*, ib. II, p. 227, 15—19: . . . praesertim cum dominarentur et adiacentium Sclavinorum generationibus, quae dicebantur septem, Severes quidem locaverunt ab anteriore clusura Veregaborum ad partes Orientales, in locis autem, quae sunt ad meridiem et occidentem usque ad Avariam, residuas septem generationes. quae sub pacio erant.

като взели върху си отбраната му Другитѣ пъкъ седемь рода (γενεαί) или племена славѣнски се поселили на юго-западъ, за да защищаватъ страната отъ аваритѣ. Вече това разпрѣдѣление за защитата на завзетата отъ двата народа територия ни показва, че между българи и славѣни е билъ сключенъ нѣкакъвъ договоръ за взаимна защита отъ съседитѣ, и нѣма съмнѣние, че при сключването на тоя договоръ сж били уговорени извѣстни права както за еднитѣ, така и за другитѣ, но какви именно, за сега оставатъ за насъ неизвѣстни. Въ всѣки случай, надали ще трѣбва да се съмнѣваме, че отношенията, въ които се поставили двата народа, не сж били отношения на побѣдители къмъ побѣдени; напротивъ, като имаме прѣдъ видъ централното положение, което сега завзели българитѣ между славѣнскитѣ племена, а сжщо и първенстващата роля, която първитѣ играли въ по-нататъшнитѣ събития, пада се да признаемъ, че славѣнитѣ сж влѣзли съ българитѣ въ отношения федеративни, съюзни, първоначалната цѣль на които била да запазятъ независимостта си, и може да се прѣдполага, че въ вжтрѣшната си уредба и двата народа оставали отначало съвършено самостоятелни и сж живѣли отдѣлно единъ отъ други. Че въ такива отношения се поставили двата тия етнически елемента първоначално, се види още и отъ това, че дълго слѣдъ официалното признание на новооснованата държава византийскитѣ писатели строго различавали въ нея българи и славѣни, а въ първитѣ съвмѣстни походи срѣщу Византия славѣнитѣ се прѣдставятъ въ еднакви съ българитѣ отношения спрѣмо българския ханъ или князь. Така Тервель, отивайки на помощъ на Юстиниана II Ринотмета, потеглилъ съ цѣлия подвластенъ нему народъ, българи и славѣни.³⁾ Освѣнъ това, ако да бѣха славѣнитѣ покорени, поробени, и да не бѣха си запазили вжтрѣшното самостоятелно положение, тѣ не биха могли така лесно да се отцѣпватъ отъ българитѣ, както направили при покачването на Телеца; дори и въ тая сжщата епоха, въ срѣдата на VIII. вѣкъ, тѣ се явяватъ повечето като съюзници, отколкото като единъ покоренъ народъ. Така, когато Телецъ почналъ война въ

³⁾ *Theophanes*, ib. p. 374e—; : . . . συγχινεῖ πάντα τὸν ὑποκειμένον αὐτῷ λαόν. τῶν Βουλγάρων καὶ Σκλαβῶν.

863 г. съ византийския императоръ, той излѣзълъ противъ него въ сѣюзъ съ славѣнитѣ.¹⁾

Още по-ясенъ ще ни стане тоя изводъ, ако разгледаме условията, въ които се намирали въ даденото врѣме двата народа на Балканския полуостровъ. Самото положение на ново-придошлитѣ българи изисквало, щото тѣ да влѣзатъ въ сѣюзни отношения спрѣмо завареното тукъ славѣнско население. Ние видѣхме, че войната съ Константина IV Погонатъ се свършила, безъ да се опрѣдѣлятъ политическитѣ отношения между него и Испериха; напротивъ, тѣ останали враждебни, тъй като императорътъ не можалъ да достигне цѣльта си отъ една страна, а отъ друга — самото нахлуване и настаняване на българитѣ въ прѣдѣлитѣ на империята още повече усиливали тая враждебностъ. Исперихъ, като чувствувалъ своята слабостъ поради малобройността на ордата си, разбиралъ твърдѣ добръ, че само ако успѣе да привлече славѣнското население на своя страна, той ще може да устои противъ византийското орѣжие и да запази независимостъта си; слѣдов. за него било отъ първостепенна важностъ да има добри и мирни отношения съ славѣнитѣ, а не да ги въоръжава противъ себе си.

Отъ друга пѣкъ страна и славѣнитѣ се намирали почти въ сѣщото положение. Ние видѣхме, че славѣнитѣ въ Мизия, макаръ и да се бѣха настанили на византийска територия и да считали завзетата отъ тѣхъ земя за своя, все още не бѣха опрѣдѣлили политическитѣ си отношения къмъ Цариградъ и, разбира се, не можели да очакватъ отъ тамъ нищо добро за себе си: рано или късно тѣ щѣли да бждатъ принудени да се покорятъ и да станатъ поданици на империята. Сега обаче, когато при тѣхъ се явявало едно варварско племе, враждебно настроено къмъ Византия, тѣ прѣдпочели да признаятъ неговото първенство и да влѣзатъ въ сѣюзни отношения съ него, за да дѣйствуватъ наедно противъ общия врагъ. Освѣнъ това, като били разцѣпени на малки отдѣлни племена и общини, безъ да могатъ да образуватъ една компактна сила, славѣнитѣ надали биха устояли срѣщу добръ

¹⁾ *Theophanes*, ib. p. 433₁₋₂: ὁ δὲ Τελιέτις ἀκούσας τὴν διὰ τῆς καὶ θαλάσσης κατ' αὐτοῦ κίνησιν, λαβὼν εἰς συμμαχίαν ἐκ τῶν προπαρακαταμένων ἐθνῶν χιλιάδας κ'. — *Nicephorus*, ib., p. 69₁₄₋₁₅: καθ' ὃν Τελέσοπος ἐξέρχεται ἔχων εἰς συμμαχίαν καὶ Σκλαβητῶν οὐκ ὀλίγα πλήθη.

организираната орда на Испериха, ако биха се обявили противъ нея, защото тя като по-голѣма численно спроти всѣко племе отдѣлно и при това стояща много по-високо въ държавно и военно отношение, лесно би ги побѣдила едно слѣдъ друго и обърнала въ покоренъ народъ — едно положение, което тѣ тъкмо се стремѣли да избѣгнатъ по отношение къмъ Византия. Слѣдов. и за славѣнитѣ било много по-добрѣ да влѣзатъ сега въ приятелски и съюзни отношения съ българитѣ, та не само да се запазятъ отъ тѣхъ, но и да могатъ да разчитатъ на помощъ въ прѣдстоящата имъ борба съ Византия, още повече че при такива отношения славѣнитѣ запазвали своята вжтрѣшна свобода и национална индивидуалностъ. За да влѣзатъ въ такива отношения е способствувало още и това обстоятелство, че българитѣ не сж били нѣкой непознатъ за славѣнитѣ народъ: задържането на Испериха въ Бесарабия несъмнѣно е въвело българитѣ въ контактъ съ дакийскитѣ славѣни, съ които тѣ и по-рано сж се намирали, вѣроятно, въ сношения, за съвмѣстна борба противъ аваритѣ.

Затова славѣнскитѣ племена, които сж вече населявали страната на сѣверъ отъ Стара-планина, не оказали никакъвъ отпоръ, когато Исперихъ заедно съ ордата си нахлулъ тукъ, за да разшири владѣнията си. Дори нѣщо повече. Ние сме наклонни да вѣрваме, че самото движение на Испериха навжтрѣ въ страната е станало съ знанието на самитѣ славѣни и че сж се водили прѣговори за поселението на българитѣ между тѣхъ по-рано, когато тѣ се бѣха вече настанили въ Добруджа. Възъ основа на тия прѣговори е и възникналъ, споредъ насъ, съюзниятъ договоръ, сключенъ между двата народа за взаимна помощъ и взаимно дѣйствие противъ Византия. Както и да било, но свободното навлизане и закрѣпяване на Испериха и неговитѣ българи въ старата областъ Мизия не е прѣдставляло нѣщо, подобно на хунското или аварското нашествиѣ, а е станало по взаимно съглашение съ завареното тамъ славѣнско население, както ще ни покаже по-нататѣшното развитие на политическитѣ имъ и социални отношения.

Що се отнася до мѣстносттата, дѣто се поселилъ Исперихъ съ ордата си, слѣдъ като потеглилъ отъ устието на Дунавъ, то и двамата наши автори я опрѣдѣлятъ между

Варна и „прилежащата вътрѣшна земя“, понеже тая мѣстность се намирала въ пълна безопасностъ: българитѣ видѣли, че тя била оградена „отзадъ съ рѣка Дунавъ, а отпрѣдъ и отъ странитѣ съ клисури и Понтийско море“. Отъ тия данни ясно се види, че Исперихъ отъ Добруджа потеглилъ право на югъ, и то по низкитѣ мѣста близу до морето, и се запрѣлъ на сѣверъ отъ Варна въ Добричкитѣ полета, които не само по своята безопасностъ и ограденостъ отъ сѣверъ съ Дунавъ, отъ югъ съ прѣдгорията на източна Стара-планина и отъ изтокъ съ Черно море, но и съ своя стѣпень характеръ и обширни пасища, подобни на ония въ азовско-кубанското имъ отечество, сж прѣдставяли за българитѣ най-сгодно за поселение мѣсто. Посоката на Испериховото движение на югъ по източната страна на Добруджа и поселението на ордата му близу къмъ морския брѣгъ се явяватъ твърдѣ естествени прѣдъ видъ на това, че слѣдъ несполучливия походъ на византийския императоръ при устието на Дунавъ, Исперихъ е могълъ да очаква нови нападения отъ страна на византийцитѣ само откъмъ морето. Обаче по-сетнѣ, когато сключилъ отбранителенъ съюзъ съ сѣсѣднитѣ славѣни и се опрѣдѣлили отношенията му спрѣмо послѣднитѣ, той трѣбало да вземе по-централно мѣстоживѣлище между съюзнитѣ славѣни и своитѣ българи, та измѣстилъ, както видѣхме, севѣритѣ отъ устието на Чалджавакския проходъ къмъ източнитѣ Лопушненски и Гулишки, а самъ съ своитѣ боили и други длѣжностни лица и съ постоянната охранителна дружина се разположилъ на Каспичанското издигнато плато, дѣто съ основания отъ него около днешното с. Абоба „агълъ“ или станъ, който заема едно пространство около 23,3 кв. килом. и е билъ заобиколенъ съ високъ окопъ, турилъ основата на бждещата първа резиденция на българскитѣ ханове или князе,¹⁾ която отпослѣ става извѣстна подъ име *Плиска*.

Като си осигурилъ отбранителния съюзъ съ мизийскитѣ славѣни и се запозналъ съ положението на работитѣ въ страната, Исперихъ твърдѣ добръ е разбиралъ, че, за да се закрѣпи окончателно въ новото си отечество, ще трѣба да се опрѣдѣлятъ веднажъ за винаги отношенията му спрѣмо

¹⁾ Вж. *Абоба-Плиска*, п. т., стр., 30—61 описание на землищитѣ укрѣпления въ и около стана; стр. 82—152 описание на разкопанитѣ и неразкопани негови части; ср. и стр. 660—663.

Византия, съ други думи, той трѣбало да накара византийския императоръ да признае неговото поселение на Балканския полуостровъ и съюза му съ славѣнитѣ като фактъ свършенъ. Съ тая цѣль той почналъ да напада, разбира се, съ участието вече на съюзнитѣ нему славѣни, върху близкитѣ византийски области и крѣпости на югъ отъ Стара-планина и да откарва много плѣнници. Тия чести нападения, които се придружавали съ разорения и опустошения, принудили най-сетнѣ слабия Константин Погонатъ да сключи миръ съ българитѣ въ 679 г. подъ условие да имъ се плаща ежегоденъ данѣкъ. Тоя позоренъ миръ, за който Теофанъ силно укорява Погоната, защото „чудно било за далечни и ближни да чуватъ, че тоя, който бѣ подчинилъ като поданици всички (народи) на изтокъ и западъ, на сѣверъ и югъ, бѣ побѣденъ отъ тоя мръсенъ и новоявилъ се народъ“ — тоя миръ билъ равносиленъ съ официално признаване новата държава върху територията на империята. Затова и новоосиновената българска държава била наречена отъ византийцитѣ Βουλγαρία — *България*, по името на она народъ, който бѣ застаналъ на чело въ организацията на тоя отначало политически съюзъ, а сетнѣ и политическа и национална единица на Балканския полуостровъ.

И тъй основанието на българската държава ще трѣба да отнесемъ къмъ 679 г. отъ Хр., а понеже съ това събитие се почвала историята на придунавскитѣ българи, то на-скоро слѣдъ това тая знаменита дата била взета отъ тѣхъ като основа за своя собствена ера и почнали слѣдъ нея, т. е. отъ 680 сл. или 701 лун. (700 л. г. — 679 с. г.), своето лѣтоброение, като запазили начина на по-старото си лѣтоброение съ 12-годишенъ цикълъ и съ лунни години.¹⁾ Въ образуването на тая нова държава, както видѣхме, взели еднакво дѣятелно участие и мизийскитѣ славѣни, върху които собствено се опирала силата на организаторитѣ-българи; слѣдов. славѣнскиятъ елементъ е билъ сжѣщо така главенъ факторъ при основанието на държавата. Само по себе си се разбира, че и въ по-нататѣшното развитие на държавния животъ тоя етнически дуализъмъ на основнитѣ елементи, които сж имали еднакво важно значение при осно-

¹⁾ Вж. подробно въ притурка № I.

ваието на държавата. не би могъл да се задържи: единият елементъ рано или късно би трѣбало да отстъпи мѣсто на другия, а пъкъ въ силата на еднаквото имъ значение въ държавата сблъскването имъ е било неизбежно, щомъ единиятъ е поискалъ да наддигне надъ другия. Обаче на първо врѣме, докато не били се още опрѣдѣлили точно политическитѣ и обществени отношения на тия два елемента, и всичко вървѣло въ рамкитѣ на съюзния договоръ, не е могло да изникне никаква явна борба между тѣхъ, слѣдов. за сливането имъ на първо още врѣме не е могло да се мисли. Но тукъ се изпрѣчили много други исторически събития, които издигнали славѣнския елементъ, за да погълне и прѣтопи въ себе си българския.

* * *

Едноврѣменно съ движението на Испериха и неговата орда отъ с.-и. навжтрѣ на Балканския полуостровъ, съ цѣль да се закрѣпи и да основе държава въ владѣнията на империята, е вървѣло друго едно подобно движение отъ с.-з. на полуострова почти съ сжщата цѣль, въ което главна роля игралъ така сжщо единъ българинъ съ своята дружина. Ние тукъ разбираме българина Куберъ, за когото вече по-горѣ споменахме, като го изтъкнахме за четвъртия синъ на Кубрата и който се бѣ поселилъ въ Панония, като призналъ властѣта на аварския ханъ и станалъ неговъ васалъ.¹⁾

Куберъ обаче не останалъ спокоенъ въ новото си отечество. Наскоро слѣдъ поселението му въ Панония, въ аварската държава се почнало едно силно брожение между потомцитѣ на многобройнитѣ ромейски граждани, откарани въ разни врѣмена въ плѣнъ отъ аваритѣ. Споредъ разказа въ Чудесата на св. Димитра Солунски, тия плѣнници се смѣсили съ българи, авари и други народности, и тѣхното поколѣние образувало „безброенъ и грамадея народъ“, който чрѣзъ православната вѣра и животворното кръщение възприелъ и пазилъ традицитѣ и стремежитѣ на своитѣ родители, които разправяли постоянно за своето отечество и по тоя начинъ прѣдавали и поддържали въ новото поко-

¹⁾ Вж. по-горѣ стр. 116 и 121.

лѣние своето силно желание да се върнатъ въ старото си отечество.¹⁾

Въ такова положение на работитѣ се изминали 60 и повече години, и възникналъ новъ народъ, по-голѣмата частъ отъ който станала съвсѣмъ свободна поради ослабването на аварската властъ и поради своята по-висока култура. Аварскиятъ хаганъ, считайки това население на държавата си като особенъ народъ (ὡς ἕναι ἔθνος), споредъ обичая на неговия народъ, назначилъ му за князь (ἄρχοντα) споменатия българинъ Куберъ. Къмъ началото на 670-тъ години броженіето между ромейското население се особено усилило, и послѣдното почнало вече да крои планове за освобождение отъ варварската властъ. Щомъ Куберъ узналъ отъ нѣкои близки свои хора за това брожение и желание на населението да се върне въ бащинитѣ градове, рѣшилъ да го използва лично за себе си. Той вдигналъ „цѣлото плѣнено ромейско население заедно съ другоплеменници (μετὰ καὶ ἑτέρων ἐθνικῶν), съ покъщницата имъ и оръжието“ и възстанали противъ хагана, като се отцѣпили отъ него, и скоро напуснали живѣлищата си въ Панония. Когато хаганътъ узналъ за това, пушалъ се подирѣ имъ да ги гони и, като прѣтърпѣлъ нѣколко поражения (въ петъ шесть сражения), билъ принуденъ да се оттегли съ войската си назадъ въ държавата си. Слѣдъ като се освободилъ отъ хагана, Куберъ съ цѣлото население прѣминалъ Дунавъ, спусналъ се на югъ въ прѣдѣлитѣ на византийската империя и завзелъ Битолското поле, наричано тогава *Керамисийско поле* (Κεραμίσιον χάρπον),²⁾ дѣто е вече живѣло въ това врѣме славѣнското племе *драгивити*, безъ да срѣщне нѣкой отпоръ отъ страна на Византия, което се обяснява съ това, че тъкмо тогава арабитѣ обсаждали столицата на империята

¹⁾ Tougaard, ibid. § 110, p. 186—188. Успенскій, пакъ тамъ, стр. 44. — Милевъ, п. т., стр. 563 и 577—578. — Marquart, Die altbulg. Ausdrücke стр. 23—24.

²⁾ Tougaard, ib. § 111, p. 188. — Милевъ, п. т. стр. 563, 578—579. — Tomaschek, Zur Kunde II (1887), S. 73 счита Прилѣпското поле за Керамисийско; сжщото поддържа и Marquart, Die altbulg. Ausdrücke, ib., S. 23—24. — За врѣмето на движението, както и за мѣстонахождението на Керамисийското поле вж. Милевъ, п. т. стр. 566—568 и 574—576, дѣто се разгледва подробно и мнѣнието на Успенски по двата въпроса. — Ср. Йорданъ Ивановъ, който подробно разгледва сжщитѣ въпроси въ своята рецензия къмъ споменатата ст. на Успенски, въ Извѣстия на Българското Археологическо Дружество, т. I (1910), стр. 234—237.

Слѣдъ като се настанили тукъ хората на Кубера, особено християнитѣ, почнали да настояватъ да бждатъ пуснати за да си разотидатъ по роднитѣ мѣста: едни искали въ Солунъ, други въ Цариградъ, а трети по останалитѣ тракийски градове.¹⁾ Подобно едно искане, разбира се, не могло да се допадне на Кубера, защото въ такъвъ случай той губилъ всѣка почва подъ нозѣтъ си. Затова той се опиталъ да парализира това опасно за него движение, като наредилъ да се агитира между населението, щото никой отъ желаещитѣ да се върнатъ въ отечеството си да се не пуца, но самъ Куберъ да ги държи подъ властѣта си и да имъ стане князь и хаганъ (τοῦτων ἄρχοντα καὶ χάγανον γενέσθαι). „Защото, забѣлѣзва агиографътъ, ако той би се опиталъ да излѣзе прогивъ оногова, комуто отъ Бога се бѣ паднало да царува надъ насъ, послѣдниятъ, слѣдъ като би плѣнилъ и разпрѣснналъ цѣлия му народъ, би му отнелъ всѣка властъ.“²⁾ Затова Куберъ намѣрилъ за добръ да влѣзе непосредно въ споразумѣние съ императора, за която цѣль изпратилъ пратеници да прѣговарятъ на слѣднитѣ условия: да му се разрѣшало да остане на завзетата територия „заедно съ населението, което се намирало съ него, като искалъ да бжде заповѣдано на близкитѣ *дракувитски племена* да му доставятъ припаси въ достатѣчно количество.“³⁾ Условиетата на Кубера били приети, понеже цариградското правителство не е имало никаква възможность да води борба и не искало да въоръжава противъ себе си тоя неканенъ гостъ. Куберъ останалъ съ народа си на Керамисийското поле доста дълго врѣме, защото новитѣ поселенци получили името *кѣрамисийци*, които се смятрали като нѣщо отдѣлно.⁴⁾

По тоя начинъ ние виждаме, че едновременно на двѣтъ противоположни покрайнини на Балканския полуостровъ възникнали двѣ малки варварски държавици, на чело на които стояли прѣдставители на една и сѣща нация — *бѣларска*,

¹⁾ Tougaard, ib., p. 188—190. — Милевъ, п. т. стр. 563.

²⁾ Tougaard, ib., p. 190, § 112. — Милевъ, п. т. стр. 563—564 и 579.

³⁾ Tougaard, ib., p. 190, § 112: . . . μείναι μετὰ τοῦ σὺν αὐτῷ ὑπάρχοντος λαοῦ ἐκείνῳ, αὐτῶν καλεουμένων τὰ παρακαίμεναι ἡμῖν τῶν Δροкуитῶν ἔθνη βασιλῆας κατὰ τὸ ἔκων ἀὐτοῖς ἐπιχορηγῆσαι, ὃ δὲ καὶ γένηται. — Милевъ, п. т., стр. 579, прѣдполага, че драговититѣ се задължавали и даякъ да даватъ, но текстътъ не допуша подобно прѣдположение.

⁴⁾ Tougaard, ib., p. 192, § 114 и p. 202, § § 120 и 121: χρημεσίανου и χρημεσίανου. — Милевъ, п. т. ст. 579.

и чието образуване, може би, ще трѣбва да обяснимъ само съ затруднителното положение на империята въ даденото врѣме. Надали може да се прѣдполага нѣкоя връзка между двѣтъ варварски движения — Исперихово и Куберово — отъ двѣтъ противоположни страни на полуострова. Общо между тѣхъ е това, че тѣ сж искали да се възползуватъ отъ едни и сѣщи обстоятелства за стремитѣ си, които въ края на краищата се свеждали къмъ една цѣль. Обаче, условията и срѣдствата, при които и съ които сж дѣйствували двамата главатари, сж били съвсѣмъ различни; затова както резултатитѣ отъ тѣхната дѣйность, тѣй и личната сѣдба на всѣкиго отъ тѣхъ сж били сѣщо така различни, както ще видимъ по-нататкъ.

2. Българскитѣ владѣтели отъ рода Дуло.

Актътъ, който провъзгласи основанието на българската държава на Балканския полуостровъ, билъ мирътъ, сключенъ въ 679 г. между Испериха и Константина IV Погонатъ. По тоя миръ, както видѣхме, императорътъ се задлъжилъ да плаща ежегоденъ данъкъ на българския ханъ, и чрѣзъ това формално била отстѣпена страната между Дунавъ и Стара-планина, т. е. старитѣ провинции Долня Мизия и Малка Скития. Но дали границитѣ на новооснованата държава сж съвпадали съ старитѣ граници на тия провинции, трудно е да се каже. Въ всѣки случай отъ даннитѣ, които намираме у Теофана и Никифора за разпрѣдѣлата защитата на държавата¹⁾ и възъ основа на резултатитѣ отъ изучаването на старо-българскитѣ погранични окопи, границитѣ на новооснованото българско царство могатъ да се опрѣдѣлятъ за сега тѣй:

На *изтокъ* границата, като е почвала отъ устието на р. Днѣстъръ,²⁾ отивала е по брѣга на Черно море до прѣдгорията на Стара-планина, може би до устието на р. Камчия и близката Камчийска планина; влизали ли сж тукъ още отначало приморскитѣ градове, като Кюстенджа, Балчикъ, Варна и други, не може да се установи, обаче

¹⁾ Вж. по-горѣ, стр. 142—146.

²⁾ За това вж. по-долу, стр. 154.

къмъ срѣдата на втората половина на VIII. вѣкъ Варна е вече принадлежалъ на българитѣ.¹⁾

На югъ границата е почвала отъ Черно море и отивала по Стара-планина, по линията на балканскитѣ окопи Котленски, Арабаконашки и други²⁾ и достигала до р. Искъръ при изхода на Искърското дефиле, като всички сѣверни, а на мѣста и южни устия на балканскитѣ проходи се намирили въ ржцѣтъ на българитѣ.

На западъ границата първоначално е вървѣла по р. Искъръ до устието на р. Панега, оттамъ по бърдото Дръновица до с. Габаре, послѣ по Островския окопъ³⁾ достигала до Дунавъ, дѣто е имало на върха Алибашъ землено укрѣпление;⁴⁾ но по-сетнѣ, когато Исперихъ, споредъ свидѣтелството на арменската география, отблъсналъ аваритѣ на западъ, границата отъ изхода на Искърския проломъ минавала по Врачанската планина на сѣверъ къмъ р. Огоста, по тая рѣка до с. Хайрединъ, отдѣто тя съвпадала съ сѣществувания днесъ старъ окопъ, който отива право на сѣверъ до самия Дунавъ западно отъ с. Козлодуй при върха Килеръ-баиръ.⁵⁾

Що се отнася до *сѣверната* граница, то тя остава за врѣмето на Испериха мѣчно опрѣдѣлима; но все пакъ нѣкои археологически паметници ни даватъ възможность да направимъ извѣстни съображения. Така, едва ли може да има съмнѣние, че стариятъ окопъ, извѣстенъ подъ името „Новакова бразда“, който почва близу при с. Хиново (южно отъ Турну-Северинъ), минава прѣзъ цѣло Влашко и сж свършва на Дунавъ нѣколко километра южно отъ Браила, принадлежи на българитѣ, които сж ограждали границитѣ си съ окопи, и очевидно, той трѣба да се смѣта за такъвъ, който е отдѣ-

¹⁾ Вж. по-долу, стр. 223.

²⁾ *Авоба-Плиска*, стр. 533—538.

³⁾ Пакъ тамъ, стр. 528.

⁴⁾ Пакъ тамъ, стр. 566.

⁵⁾ Вж. *В. Н. Златарски*, Българскитѣ князе отъ рода Дуло, ПС. кн. LXIII (1903), стр. 574. — *Авоба-Плиска*, стр. 531—532. — К. Шкорпилъ свързва това разширение на българската граница съ разширението на южно-балканската граница (пакъ тамъ, стр. 567), което, споредъ насъ, несъвѣсѣмъ е съвмѣстимо, защото тая послѣдната въ обсега, въ който я прѣдставя г. Шкорпилъ, се отнася къмъ IX. вѣкъ (814—5 г.), т. е. тогава, когато посочената тукъ западна граница е била измѣстена още по-назападъ. За това вж. по-долу.

лял въ дадената епоха аварските владѣния отъ българскитѣ;¹⁾ въ такъвъ случай българската граница тукъ ще да е отивала по тоя окопъ. Обаче при Испериха тя едва ли ще е вървѣла по цѣлото протежение на окопа: на първо врѣме тя ще да е почвала отъ напрѣчния (въ посока отъ с. къмъ ю.) окопъ при р. Олта, който очевидно е продължение на южно-дунавския — Островски окопъ и е сключвалъ първоначалната

¹⁾ Тоя окопъ е подробно описанъ отъ *C. Schuchhardt*, *Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien*, въ *Archäol.-epigrph. Mittheil.* IX (1885), S. 208—216. — Ср. *Авобд-Плиска*, стр. 525. Тукъ обаче е показано, че трапътъ на окопа се намира на югъ, а насипътъ му — на сѣверъ, когато, споредъ описанието на *Schuchhardt*'а, тѣ сж разположени обратно, т. е. трапътъ на сѣверъ, а насипътъ на югъ. Само на два мѣста — при с. Липня и при Суцещи — съвършено отдални се забѣлзва трапътъ на югъ, а насипътъ — на сѣверъ, но и то така, че въ първото мѣсто е трудно да се опрѣдѣли, защото насипътъ е разхвърленъ, а на второто повидимому насипътъ отпослѣ е билъ прѣхвърленъ на сѣверъ (п. т., стр. 214—215). — Въ разсужденията си, за врѣмето, когато е билъ построенъ тоя окопъ, *Schuchhardt*, като дохожда до заключение, че това съоръжение не може да бжде нито дакийско, нито римско, приписва го на готитѣ къмъ 376 г. Той се позова на едно мѣсто у *Amm. Marcellinus* (XXXI, 3, 7), дѣто се казва, че при първия натискъ на хуннитѣ Атанарихъ вѣстъ-готски търсилъ убѣжище въ стрѣмнитѣ планини и „поради неочакваността на това събитие, а сжщо и отъ страхъ прѣдъ бѣдѣщего, почналъ да издига високи стѣни отъ брѣговетѣ на Гераза (Ссретъ, а споредъ други Прутъ) до Дунавъ близу до областта на тайфалитѣ: той мислилъ, че, слѣдъ като бързо и грижливо издигне това прикритие, напълно ще си осигури безопасностъ и спокойствие“; а мѣстоживѣлицата на тайфалитѣ *Schuchhardt*, възъ основа на друго мѣсто у сжщия авторъ (XVII, 13, 19), намира нѣдѣтъ въ днешни Банатъ (пакъ тамъ, стр. 322—224). Обаче противъ това мнѣние на *Schuchhardt*'а могатъ да се направятъ слѣднитѣ възражения: 1. Тайфалитѣ, готско племе, не сж живѣли изключително въ Банатъ; тѣ сж завземали по-големата частъ на Влашката равнина (*Zeuss, Die Deutschen usw.*, стр. 434. — *Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde*, Berlin (1906), II, S. 91), тъй че, ако прѣдполаганитѣ Атанарихови стѣни сж достигали само до земитѣ на тайфалитѣ, тѣ не ще да сж отивали до Турну-Северинъ; 2. Атанарихъ избѣгалъ въ стрѣмнитѣ планини, вѣроятно, на Молдова, както и самъ *Schuchhardt* това признава, слѣдовъ, ако той е искалъ да прѣгърadi пътя на хунитѣ съ почнатитѣ отъ него стѣни, то посоката на послѣднитѣ би трѣбало да бжде отъ с. къмъ ю., когато нашиятъ окопъ има посока отъ из. къмъ з.; 3. Атанарихъ почналъ да строи стѣни, а тукъ имаме земенъ окопъ; и, ако тия стѣни бѣха заемали цѣлата дължина на тоя окопъ — 600 км., то за постройката имъ би потрѣбало много и при това спокойни години, а пъкъ, споредъ *Amm. Марцелина*, самитѣ обстоятелства налагали тѣхното бързо издигане, па и вѣстъ-готитѣ живѣли въ Влашко въ най-бурни и неспокойни години и то за кжсо врѣме, тъй като въ 376 г. тѣ били принудени да прѣминатъ на югъ отъ Дунавъ, и 4. Най-важното въ нашия окопъ е това, че той има своя трапъ на сѣверъ, а насипа — на югъ, а това показва, че окопътъ е билъ построенъ отъ народъ, който е владѣлъ на югъ отъ него, и е билъ прѣдначенъ за защита отъ неприятель, който е живѣлъ на сѣверъ отъ сжщия. Всички тия възражения ни довеждатъ до убѣждение, че централниятъ Влашки окопъ не може да се отладе на вѣстъ-готитѣ, нито пъкъ постройката му да се отнесе къмъ 376 г. Очевидно, окопътъ е билъ построенъ отъ народъ, който е владѣлъ земитѣ на югъ отъ окопа едно продължително врѣме и при това слѣдъ завършването на народнитѣ движения по долини Дунавъ, а това ще да е била, споредъ насъ, епохата на българското закрѣпване по долини Дунавъ, когато

западна граница;¹⁾ оттука тя, вѣроятно, се е мѣстила на западъ паралелно съ разширението на границата по двата брѣга на Дунавъ. Ако тия наши съображения сж приемливи, тогава сѣверната граница бихме опрѣдѣлили така: отъ устието на р. Жиулъ, която е служила като продължение на западната граница въ свръзка съ Орѣховския окопъ, къмъ сѣверъ до Влашкия централенъ окопъ, по тоя послѣдния тя е достигала до Дунавъ южно отъ Бранла, вървѣла по Дунавъ, послѣ по Серетъ до Галашкия окопъ, който отива отъ брѣга на Серетъ (близу до с. Сърбеши, 12 клм. отъ устието на Серетъ нагорѣ) до сѣверния край на ез. Братешъ (близу до с. Тулуцеша, 15 клм. сѣверно отъ Галацъ)²⁾ къмъ р. Прутъ до с. Вордулуй-Исакъ; оттамъ по южно-Бесарабския окопъ, който върви въ посока къмъ изтокъ и се свършва при ез. Кундукъ.³⁾ Дали тая граница е продължавала въ сжщата посока на изтокъ и сѣверо-изтокъ паралелно съ морския брѣгъ и прѣзъ Днѣстъръ къмъ р. Бугъ и по-нататъкъ до хазарската граница, или пъкъ, слѣдъ като е достигнала до Днѣстъръ, спускала се е по тая рѣка надолу къмъ Черно море, това за сега не може да се установи. Сжщо така остава неизвѣстно, кога и какъ сж били присѣдинени отъ хазарските български владѣния; едно, което може да се каже съ извѣстна

българитѣ малко-по-малко отблъснали аваритѣ на западъ и на сѣверъ и вземали надмощие надъ постепенно разпадащата се нѣкога-си силна аварска държава. Че постройката на голѣмия Влашки окопъ принадлежи на българитѣ, се доказва освѣнъ съ положението на неговия трапъ и насипъ още и съ това, че българитѣ сж насипвали подобни окопи и по другитѣ си граници тамъ, дѣто е нѣмало естествени граници или пъкъ границата е трѣбало да излѣзе отъ естествената посока. Съ построяването на тоя окопъ тѣ сж имали за цѣль по-точно да опрѣдѣлятъ границата си въ Влашката равнина и грижливо да я защищаватъ отъ своитѣ нѣкогашни владѣтели и неприатели — аваритѣ.

¹⁾ *Абоба-Плиска*, стр. 525.

²⁾ *Schuchhardt*, пакъ тамъ, стр. 216—117. — *Абоба-Плиска*, стр. 524—525.

³⁾ *Schuchhardt*, пакъ тамъ, стр. 218—219. — *Абоба-Плиска*, стр. 524. — Двамата послѣдни окопа — Галашкиятъ и южно-Бесарабскиятъ — иматъ своя трапъ, както и Влашкиятъ централенъ, отъ сѣверна страна, а насипътъ — отъ южна, а това ни подсѣща да търсимъ извѣстна свръзка между тритѣ окопа. Наистина, докато въ устата на мѣстното население, както и въ ромѣнскитѣ хроники се прокарва свръзка между тритѣ тия окопа, *Schuchhardt* намира това за съмнително, защото Галашкиятъ окопъ носи съвсѣмъ друга конструкция (стр. 217). Обаче връзката имъ се доказва вече съ това, че тѣ сж построени отъ единъ и сжщия народъ — българитѣ, а разликата въ конструкцията, ако такава наистина има, се обяснява съ това, че Галашкиятъ и голѣмиятъ Влашки окопи сж правени въ разни врѣмена. Трѣба тукъ да се изтъкне и това, че Галашкиятъ и южно-Бесарабскиятъ окопи по своя стросжъ сж подобни на Абобския (вж. *Абоба-Плиска*, стр. 524. — Сбор. Добруджа, стр. 226 и сл.), а това още веднажъ доказва тѣхния български произходъ.

положителностъ, е това, че разширението на българската граница въ тая посока е вървѣло паралелно съ постепенното падане на аварската мощъ.

Както и да било, но въ тия приблизително граници се почнала историята на българската държава на Балканския полуостровъ.

Слѣдъ като сключилъ миръ съ Константина IV Погонатъ, Исперихъ повидимому се задоволилъ отъ условията на тоя миръ и не тревожилъ Византия до смъртта на тоя императоръ (686 г.). Мирни отношения съ новата му съседка нему сж били потрѣбни, за да уреди вътрѣшнитѣ си работи, а главно да усилн новооснованата държава, като привлече и други мизийски и дакийски славѣни къмъ токо що основания политически съюзъ за по-успѣшна борба съ аваритѣ, които Исперихъ все повече отблъсвалъ на западъ.¹⁾ Между това въ западнитѣ области на полуострова сж развивали събития, които не по-малко сж обръщали вниманието на българския ханъ. Ние тукъ имаме прѣдъ видъ онова рискувано прѣдприятие, на което се бѣ рѣшилъ пакъ българинътъ Куберъ.

Откакъ се настанилъ съ своя народъ на Керамисийското поле съ съгласието на централната византийска властъ, Куберъ не можалъ за дълго да удържи въ властта си ромеитѣ-прѣселенци. Може би подъ влиянието на византийската политика, която е искала да се избави отъ тоя опасенъ варваринъ, движението на ромейското население, съ цѣлъ да се върне то въ роднитѣ си мѣста, се отново почнало, и мнозина ромей заедно съ женитѣ и дѣцата си се прѣселили, или по-добрѣ, избѣгали отъ главатаря, си въ близкия Солунъ, отдѣто мѣстнитѣ власти се погрижили веднага да ги изпратятъ на кораби въ Цариградъ.²⁾ Понеже Куберъ не се чувствувалъ въ състояние съ сила да възпре това опасно за него бѣгство, той рѣшилъ по другъ начинъ

¹⁾ Къмъ това врѣме ще трѣба, вѣроятно, да отнесемъ разширението на западната граница къмъ Берковската планина, и оттамъ тя е повъртала на сѣверъ къмъ р. Цибрица при днешното с. Дългодѣлци, отдѣто е съвпадала съ сѣществувания и днесъ старъ окопъ, който върви на сѣверъ къмъ Дунавъ и се свършва при г. Ломъ (вж. В. Н. Златарски, Българскитѣ князе, п. т., стр. 474—475. — *Абоба-Плиска*, стр. 532—533 и 569).

²⁾ *Tougard*, ib. p. '90, § 112 — *Милевъ*, Кубратъ и Куберъ п. т., стр. 580—581.

Да постигне своитѣ властолюбиви замисли. На съвѣта съ своитѣ близки и прѣдани нему лица било взето слѣдното рѣшение: единъ отъ воеводитѣ му, който се отличавалъ и билъ хитъръ въ всичко, па и знаелъ ромейския, славѣнския и българския езикъ и, просто казано, вѣщъ въ всичко и пълень съ всѣка демонска хитрость, да възстане ужъ и, както другитѣ, да отиде въ Солунъ, да стане служителъ на благо-вѣрния царь, да въведе въ града много народъ, който да сподѣлялъ сжщо неговитѣ страшни замисли, и по тоя начинъ да прѣвземе Солунъ чрѣзъ междусобна война. Слѣдъ прѣвземането на града Куберь трѣбало да се настани въ него заедно съ своята покъщнина и съ останалитѣ воеводи; послѣ, като се закрѣпи, да нападне на околнитѣ славѣнски племена и да ги покори, да воюва (противъ) островитѣ и Азия, и дори противъ оня, който държеше царската власть.¹⁾ Слѣдъ като било взето това рѣшение и било подкрѣпено съ клетва отъ съзаклетницитѣ, възложено било на едного отъ тѣхъ на име Мавъръ, по произходъ, споредъ агиографа, сжщо българинъ, да извърши първата часть на горния планъ.

Наскоро слѣдъ това Мавъръ побѣгналъ въ Солунъ и първата му работа била да разположи къмъ себе си солунскитѣ официиялни власти, което той сполучилъ да достигне съ разни ласкателства и лъжливи клетви, като ги убѣдилъ да изпратятъ на императора за него най-добри и надежни отзивы. Тогава императорътъ, довѣрявайки напълно на властитѣ, изпратилъ имъ писмена заповѣдь, а въ знакъ на почестъ — консулска мантия за самия Мавръ и едно знаме въ подаръкъ, като заповѣдалъ, всички керамисийци, побѣгнали отъ Кубера, да бждатъ поставени подъ властѣта на Мавра. Тая царска заповѣдь била обявена публично и внесена въ регистритѣ. Отъ тоя моментъ всички хора, които сж прибѣгвали въ града, прѣдавани били на тоя сжщия Мавъръ, който сега имъ станалъ воевода. Но, за да закрѣпи още повече положението си въ Солунъ, Мавъръ си послужилъ и съ други срѣдства: понеже виждалъ, че нѣкои ромей, които сж го добръ познавали и сж знаели неговия жестокъ характеръ и прѣдишнитѣ му работи, сж могли тайно да издадатъ страшния му планъ, той, щомъ откривалъ

¹⁾ *Tougaard, ib., p. 190 и 192. § 113. — Милевъ, п. т., стр. 579—580.*

такива чръзъ своитѣ съмишленици, веднага ги обезглавялѣ, а женитѣ и дѣцата имѣ продавалѣ, както и дѣто искалѣ.¹⁾ Тия дѣйствия вдѣхнали такъвъ ужасъ между християнитѣ-бѣжанци, че никой дори и властѣ имащитѣ не се осмѣлявали да разкриятѣ примкитѣ, които се готвѣли противъ града, защото самѣ Мавръ назначавалѣ за стотници, петдесетници и десетници хора, които сж били посветени въ неговитѣ вѣроломни планове; и тия негови вѣоржжени хора навсѣкждѣ, дѣто се явявали по-смѣли граждани, бодърствуваели денемъ и нощемъ, получавайки своето съдържание отъ обществената хазна. Планътъ и рѣшението било такова: прѣзъ нощта срѣщу Великденъ на великата сжбота, когато градътъ заедно съ всички други ще празнува радостно спасителното възкресение Христово, той трѣбвало да почне заедно съ своитѣ изпитани хора междуособна война и да произведе пожаръ въ нѣкои по-важни квартали, та прѣзъ това врѣме да стане господаръ на града.²⁾

Докато по тоя начинъ Мавръ тайно работѣлъ въ Солунъ, императорътъ, безъ да е подозиралъ, споредъ чудесата, нѣщо отъ това, което се е замисляло съ измѣна противъ града, но въ сжщностъ трѣба да се прѣдполага, че до него сж дошли оплаквания отъ солунскитѣ граждани противъ самоуправата и терора на Мавра, заповѣдалъ на адмирала Сисиния, който се намиралъ съ ескадрата си въ едно отъ грѣцкитѣ пристанища, да замине незабавно за Солунъ. Назначението на Сисиния било да влѣзе въ града съ цѣлия си екипажъ, да слѣди за дѣйствията на Мавра, но въ сжщото врѣме и да осигури Солунъ съ безопасностъ въ случай на нѣкое нападение откъмъ Кубера, който не изплѣзвалъ отъ вниманието на византийското правителство.³⁾

Сисиний, слѣдъ едно кратко бавяне на о-въ Скиатия,⁴⁾ очаквайки попжтенъ вѣтъръ, и по чудесното настояване и съдѣйствие на св. Димитра, който, споредъ чудесата, и тукъ се явява спасителъ на Солунъ, пристигналъ наврѣменно и неочаквано въ солунското пристанище на страстната недѣля

¹⁾ *Tougaard, ib.*, p. 192 и 194, § 114. — *Милевъ*, п. т., стр. 580—581.

²⁾ *Tougaard, ib.*, p. 194, § 115. — *Милевъ*, п. т., стр. 582.

³⁾ *Tougaard, ib.*, p. 194, и 196, § 116. — *Милевъ*, п. т., стр. 582.

⁴⁾ *Σκιάθια*, стар. *Σκιάδος*, сег. *Скиато*, островъ на Егейско море, сѣверно отъ Евбея (Негропонтъ) и недалечъ отъ юго-източния брѣгъ на Тесалия, съ градъ отъ сжщото име.

въ срѣда,¹⁾ т. е. два дена прѣди уреченото врѣме за катастрофата. Това обстоятелство съвсѣмъ разстроило плановѣтъ на Мавра и неговитѣ съмишленици и „драмата на междуособната война“, както се изразява агиографътъ, била отстранена заблаговрѣменно, защото самъ Мавъръ билъ обхванатъ отъ страхъ и отчаение, придружени отъ една много силна трѣска, която го турила въ легло Сисиний, за да има винаги въ ржцѣ варварина и да го не изпуска, често спождалъ болния и го успокоявалъ съ думи и клетви, докато Мавъръ се привдигналъ. „Тогава той му прѣдписалъ заедно съ своитѣ хора, всички дошли отъ Кубера, а сжщо и съ войската му отъ корабитѣ да направятъ единъ окопъ вънъ отъ града, на западната страна, та ония керамисийци, които имали намѣрение да бѣгатъ откъмъ славѣнитѣ да могатъ безъ страхъ и безъ прѣчки да се присъединяватъ; и така тѣ прѣстояли много дни.“²⁾ Тая нова, прѣдприета отъ Сисиния, прѣдпазителна мѣрка — основанието на единъ воененъ лагеръ отвнъ града — е имала за цѣль, очевидно, да не даде възможность на Куберовитѣ хора — керамисийцитѣ, които сж дохождали отъ земитѣ на славѣнитѣ, дѣто се бѣше закрѣпилъ Куберъ, да се събиратъ въ самия Солунъ, а сж ги спирали въ тоя лагеръ, отдѣто посетнѣ на Сисиниевата ескадра и на транспортни кораби заедно съ самага Мавра били изпратени въ Цариградъ.³⁾ Но въ случая за насъ е важно това обстоятелство, че маке-

¹⁾ *Tougaard, ib.*, p. 196, 198 и 200. — За участието на св. Димитра въ наврѣмненото и неочаквано появяване на Сисиния въ Солунъ вж. Притурка № 4.

²⁾ *Tougaard, ib.*, § 120, p. 202.

³⁾ *Tougaard, ib.*, § 121, p. 202. — За по-нататъшната съдба на Мавра агиографътъ ни разказва, че императорътъ го прислѣ заедно съ бѣженцитѣ му и дори го назначилъ за управител нѣдѣ въ Тракия. Обаче безпокойниятъ духъ на Мавра и тукъ не останалъ миренъ: Мавъръ и тамъ замислилъ нова измѣна, която обаче трѣбало да се обруши върху главата му, защото самиятъ му синъ го издалъ, като въ сжщото врѣме разкрилъ и страшнитѣ плановете, които Куберъ и Мавъръ бѣха скроили по-рано противъ Солунъ. Когато всичко това провѣрено се оказало истина, „защото Куберъ, спазвайки това, което било уговорено между тѣхъ, не турилъ ржка нито върху нѣкого отъ хората на Мавра, нито върху имотитѣ му, а нѣщо повече — оказалъ къмъ женитѣ му сжщитѣ почести, каквито тѣ сж имали по-рано, дори и по-голям: споредъ думитѣ на агиографа, императорътъ, който всѣкога дѣлата на империята е възлагалъ на Бога, който му е дарувалъ властѣта, и сега, прѣдоставяйки Нему сжщия тогози Мавра, не го прѣдалъ на смъртъ, но, слѣдъ като го лишилъ отъ почеститѣ, той го държалъ затворенъ въ едно прѣдмѣстие съ надежни хора и му отнелъ властѣта и войската, която той ималъ“. — Ср. *Милевъ*, п. т., стр. 585.

донскитѣ славѣни се явяватъ сжщо като фактори въ дѣлото на Кубера и Мавра, а оттука ясно става, че между Кубера съ неговитѣ хора и славѣнитѣ, вѣроятно съ най-голѣмото и силно племе — драговити, а може би и съ други славѣнски племена около Солунъ, е послѣдвало извѣстно сближение, което се явявало наложително за Кубера, особено слѣдъ като ромейското население почнало да напуща своя доскоросенъ воевода, — едно сближение на чисто политическа почва за постигане крайната цѣль на Кубера: слѣдъ освоението на Солунъ да основе независима държава въ земитѣ на македонскитѣ славѣни.¹⁾

Ето какво е ставало въ славѣнска Македония въ момента, когато е възниквала българската държава на Балканския полуостровъ. Докато на прѣстола седѣлъ слабиятъ Константинъ IV Погонатъ, отъ Цариградъ не се прѣдприемали никакви сериозни мѣрки за окончателно парализиране дѣлото на Кубера и Мавра. Обаче съ възцаряването на неговия синъ и наслѣдникъ, буйния и самонадѣянъ Юстинианъ II Ринотметъ (686 — 695), работитѣ взели съвсѣмъ другъ обратъ. Новиятъ императоръ веднага схваналъ, доколко дѣйствиата и стремежитѣ на Кубера и Мавра сж били сжщо така опасни и дори много по-опасни отъ това, което Исперихъ бѣ извършилъ въ придунавската покрайнина. Защото, ако тия двама българи биха успѣли да осжществятъ своя планъ въ Македония, то западнитѣ византийски владѣния щѣха да бждатъ съвсѣмъ откъснати отъ империята, и властта на Византия по Адриатика щѣше да бжде унищожена. Затова слѣдъ първитѣ прѣдпазителни мѣрки, които сполучили, както видѣхме, своеврѣменно да прѣдотвратятъ солунската катастрофа, императорътъ съсрѣдоточилъ всичкото си внимание тъкмо въ тая посока съ цѣль да възстанови силата на своя авторитетъ.

И наистина, още на втората година (687) отъ царуването си Юстинианъ II нарушилъ утвърдения съ българитѣ миръ, като разбъркалъ установенитѣ отъ баща му отношения, и почналъ да се готви за война съ намѣрение „да заплѣни

¹⁾ Ср. Милевъ, п. т., стр. 594, който е на мнѣние, че самото проникване на български елементъ въ една област, населена съ славѣни, е фактъ неоспоримъ и не безъ важность за етнографията на Македония.

българитѣ и славѣнитѣ*,¹⁾ а въ слѣдната 688 година, той потеглилъ въ походъ „противъ Славиния и България“ Движението било насочено прѣзъ тракийскитѣ области на западъ къмъ Солунъ. Най-първо императорътъ сполучилъ да отблъсне излѣзлитѣ насрѣща му въ това врѣме българи, а като достигналъ до Солунъ, той изловилъ отчасти съ война, отчасти доброволно прѣдало му се голѣмо множество отъ македонскитѣ славѣни, прѣхвърлилъ ги прѣзъ Абидосъ въ Мала Азия и ги настанилъ въ областта Опсикιονъ. На връщане обаче отъ тоя походъ, причаканъ отъ българитѣ въ нѣкаква си планинска тѣснина, съ голѣми загуби въ хора и съ много ранени едвамъ самъ можилъ да изплъзне отъ тѣхъ.²⁾ Така ни разказва Теофанъ за тоя походъ на Юстиниана II. Патриархъ Никифоръ пъкъ, слѣдъ като изтъква, че императорътъ нарушилъ настаналия съ българитѣ миръ, което разбираме въ смисълъ, че Юстинианъ II се отказалъ да потвърди сключения отъ баща му позоренъ миръ, не споменува нищо за каквито и да било сблъсквания на императора съ българитѣ изобщо, а само отбѣлзва, че походътъ билъ насоченъ право противъ славѣнитѣ въ Македония.³⁾ Имаме обаче още едно извѣстие за тоя походъ на Юстиниана II — онова на Константина Багренородни, което гласи, че нѣкакви-си „скити, слѣдъ като Юстинианъ Рипотметъ ги поселилъ въ планинитѣ по Струма и отвждъ клисуритѣ, се прѣснали вмѣсто македонцитѣ въ нея“ (Стримонската тема).⁴⁾

¹⁾ *Theophanes*, lb., p. 364, 1-5: παρέλυσα δὲ καὶ μετὰ τὴν τῶν Βουλγάρων παγωθεῖσαν εἰρήνην διαταράξας τοὺς ὑπὸ τοῦ οἰκείου πατρὸς ἐνορδίνους γαγονότας τύπους, καὶ καλεῖται περᾶσαι ἐπὶ τὴν Θράκην τὰ καθ' ἑαυτὰς θέματα βουλόμενος τοὺς τε Βουλγάρους καὶ τὰς Σκλαυνίας αἰχμαλωτῖσαι.

²⁾ *Ibidem*, p. 364, 11-12: Τούτῳ τῷ ἔτει ἐπιστράτευσεν Ἰουστινιανὸς κατὰ Σκλαυνίας καὶ Βουλγαρίας, καὶ τοὺς μὲν Βουλγάρους πρὸς τὸ παρὸν ὑπηγηκότας ὤθησεν, μέχρι δὲ Θεσσαλονίκης ἐκδραμῶν, πολλὰ πληθὺ τῶν Σκλάβων τὰ μὲν πολέμῳ, τὰ δὲ προσφύοντα παραλαβὼν εἰς τὰς τοῦ Ὀφικίου διὰ τῆς Ἀβύδου περάσας κατέστησε μέρη. ἐν δὲ τῷ ὑποστρέφειν αὐτὸν ὁδοστατήθεις ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐν τῷ στενῷ τῆς κλεισοῦρας μετὰ σφαγῆς τοῦ οἰκείου λαοῦ καὶ τραυματίας πολλῆς μόλις ἀντιπαρελθεῖν ἠδυνήθη.

³⁾ *Nicephorus*, lb., p. 36, 14-15: μεθ' ὧν λύει καὶ τὴν πρὸς τοὺς Βουλγάρους γενομένην εἰρήνην. ἱππικὰ δὲ στράτευμα πρὸς τοὺς Θρακικοὺς διαγαγὼν χωρίους κατὰ τῶν Σκλαβηνῶν εὐθέως ὤρμησε. μέχρι δὲ Θεσσαλονίκης ἐκδραμῶν πόλεως, πολλὰ τῶν ἐκείσε Σκλαβηνῶν γένη τὰ μὲν πολέμῳ, τὰ δὲ ὁμολογίᾳ παραλαβὼν, εἰς τὴν τοῦ Ὀφικίου λεγομένην χώραν διὰ τῆς Ἀβύδου διαβιβάσας κατέστησε.

⁴⁾ *Constant. Porphyrog.* De tematibus, ed. Bon., p. 50, 11-12: Τὸ δὲ θέμα τοῦ Στρυμόνος . . . καὶ Σχῆται αὐτὰ ἀπὸ Μακεδόνων διανεμόνται, Ἰουστινιανοῦ τοῦ Ἐνωτηνίου ἐν τοῖς ὄρεσι τοῦ Στρυμόνος καὶ ταῖς διαβάθραις τῶν κλεισοῦρων τούτους ἐγκατοικίσαντος.

Тая тъкмо разлика въ известията на двамата съвърменници за едно и същото събитие отъ една страна, а отъ друга — това, че у Константина Багренородни подъ „скити“ не могат да се разбиратъ македонскитъ славѣни, защото послѣднитъ той нарича съ тѣхното име и ги рѣзко отличава отъ другитъ народи, а пъкъ не може да се допусне, че Испериховитъ българи въ даденото врѣме сж достигнали вече тѣй надалечъ на юго-западъ, и отъ трета — обстоятелството, че дѣйствиата сж ставали не далечъ отъ Солунъ и че славѣнитъ около тоя градъ сж най много пострадали, — всичко това ни дава достатъчно основание да твърдимъ, че тукъ подъ Теофановитъ „българи“, известието за което Теофанъ, очевидно, е заимствувалъ отъ изворъ, неизвѣстенъ на Никифора, и подъ Константиновитъ „скити“, трѣбва да разбираме тъкмо *македонскитъ българи* на Кубера,¹⁾ които сж дѣйствували, както видѣхме, наедно съ македонскитъ славѣни при първия отпоръ противъ Юстиниана II и затова еднакво сж пострадали съ тѣхъ: тѣ били отблъснати къмъ планинитъ на р. Струма, а като сетнина отъ това ще да е било унищожението на керамисийската държавица.¹⁾ Каква е била съдбата на Куберовитъ българи, слѣдъ като тѣ нанесли жестоко поражение на Юстиниана II въ планинскитъ проходи: дали тѣ сж останали въ новитъ си мѣстоживѣлища, или сж прѣминали на сѣверъ и се присѣдинили къмъ своитъ съплеменници въ токо що основаната българска държава между Дунавъ и Стара-планина, ние не знаемъ; сжщо така остава неизвѣстно, дали слѣдъ това е билъ потвърденъ и възобновенъ отъ императора мирътъ съ Испериха. Изобщо трѣбва да се забѣлѣжи, че слѣдъ изложенитъ събития византийскитъ хронисти нищо не съобщаватъ за българитъ до 704 г., когато Юстинианъ II, слѣдъ като билъ сваленъ отъ прѣстола въ 695 г.,

¹⁾ Като доказателство на направената тукъ идентификация ще посочимъ и на името *Невула* (*Νεβυλας* (H) и *Νέβουλος* (T), което е носилъ назначениетъ отъ Юстиниана II началникъ на отборния 30-хиляденъ отредъ, образуванъ отъ прѣселенитъ въ М. Азия славѣни (вж. за това по-долу). Това име не ще да е славѣнско; то по-скоро напомня българското име *Исвула* (*Ίσβοῦλος* и *Ίσβοῦλος*) на надписитъ отъ IX. вѣкъ (вж. В. Н. Златарски, *Извѣстията за българитъ въ хрониката на Симеона Метафраста и Логотета СбНУК.*, кн. XXIV. (1908), стр. 48–52. — Сжщо и по-долу Притурка № 16). Патриархъ Никифоръ произвежда тогава Невула *ἐκ τῶν εὐγενεσιῶν* — „отъ по-благороднитъ“, т. е. отъ ония, които сж имали власт и политическо значение.

отново се опиталъ да си върне бащиния прѣстолъ съ помощта на българитѣ. Това обаче се отнася вече къмъ врѣмето на Испериховия прѣемникъ.

* * *

Споредъ хронологическитѣ данни на Именника, Исперихъ е управлявалъ 60 лунни години и 8 мѣсеца, отъ които 38 лун. години, т. е. отъ 643 до 679 г. отъ Хр., е билъ вожда и господаръ на своята орда прѣди основаването на държавата, а 22 лун години и 8 мѣсеца — българо-славѣнски господаръ, слѣдов. той е умрѣлъ прѣзъ 9-ия мѣсецъ на 23-та лунна година отъ българската ера, или прѣзъ декемврий 701 г. отъ Хр., или управлявалъ е като родоначалникъ на династията Дуло въ придунавска България отъ 679—701 г.¹⁾ И Именникътъ, и византийскитѣ хроники ни свидѣтелствуватъ, че прѣемникътъ на Испериха билъ *Тервелъ* (Τέρβελις, Terbelis)²⁾ (701—718), който произлизалъ сжщо отъ стария български царски родъ Дуло, слѣдов. той е наслѣдилъ прѣстола по право. Управлението на Тервеля има твърдѣ голѣмо значение въ историята на българската държава, защото при него млада България спечели едно доста високо положение спрѣмо ромейската империя, благодарение на събитията, които въ това врѣме се разигравали въ Византия.

Още щомъ се покачилъ на прѣстола, Юстинианъ II, при всичкитѣ си лични дарби, показалъ се като самостоенъ, но въ сжщото врѣме надмѣненъ, разточителенъ и жестокъ тиранинъ. Слѣдъ сполучливия си походъ противъ македонскитѣ славѣни и прѣселването на голѣмо множество отъ тѣхъ въ Мала Азия, той почналъ война съ арабитѣ, като мислѣлъ да употреби тия славѣни като дѣйствуваща войска. Затова той съставилъ отъ тия послѣднитѣ единъ „отборенъ“ отредъ отъ 30 хиляди души, за началникъ на който назначилъ нѣкого-си Невула. Юстинианъ се срѣщналъ въ 693 г. съ арабитѣ при киликийския Севастополъ, дѣто отначало ималъ успѣхъ; но, когато арабскитѣ воевода сполучилъ да

¹⁾ За тия хронологически данни вж. Притурка № 1.

²⁾ Срѣща се още и въ форма Τέρβελις, Terbellis, Therbellis, арм. Trvel. Етимологията на това име *Томашекъ* обяснява съ вул. якут. *tiräbil* = Stütze = „подпора“, „опора“. Вж. *Pauly-Wisowa*, s. v. Bulgari.

подкупи за единъ колчанъ, напълненъ съ пари, и съ много други обѣщания началника на славѣнитѣ, и около 20 хиляди души отъ тѣхъ заедно съ Невула прѣминали на арабска страна, императорътъ билъ разбитъ и изгубилъ южна Армения, която останала на границата между арабскитѣ и ромейски владѣния. Славѣнскитѣ бѣжанци били прѣкарани отъ арабитѣ на о-въ Кипъръ, а тѣхнитѣ съплеменици, които останали на ромейска служба, заедно съ сѣмействата на измѣнниците, станали жертва на отмъщението на разгнѣвения Юстинианъ, който заповѣдалъ всичкитѣ да избиятъ и тѣлата имъ да изхвърлятъ въ морето при носа Левката въ Никомидийския заливъ.¹⁾

Военнитѣ несполуки и това кръвопролитие, послѣ разточителната страсть на императора къмъ постройки, най-сетнѣ оскърблението на религиознитѣ чувства на народа съ разрушението на църквата св. Панагия, — всичко това породило малко по-малко въ Цариградъ силенъ ропотъ, който се обърналъ въ 695 г. въ открита революция, на чело на която застаналъ пълководецъ Леонтий. Народната тълпа съ страшна жестокость избила всички любимци и чиновници на императора; детронираниятъ Юстинианъ билъ пощаденъ отъ Леонтия, който слѣдъ него взелъ властта въ ржцѣтъ си и билъ провъзгласенъ за императоръ. Юстинианъ спасилъ живота си съ бѣгство въ гр. Херсонъ, слѣдъ като билъ обезносенъ, за което и получилъ прозвище *Ринотметъ*, т. е. съ отрѣзанъ носъ.²⁾

Но и Леонтий не се удържалъ дълго врѣме на прѣстола. Възобновенитѣ несполучливи войни съ арабитѣ, които

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 365—366 — *Nicephorus*, ib., p. 36—37. — Ср. В. Н. Златарски, Извѣстията за бѣлгаритѣ п. т., стр. 18—19. Прѣдъ видъ на това, че у Никифора не се споменува за тая жестока разправа на Юстиниана II съ въпроснитѣ славѣни, Б. А. Панченко, Памятникъ славянъ, п. т., стр. 33, се отнася скептически къмъ извѣстието на Теофана защото „оно не отвѣчасть направленію политики Юстиніана въ отношеніи къ славянамъ и другимъ варварскимъ народностямъ“. Той посочва на това, че въ борбата съ противникитѣ си вжтрѣ въ империята Юстинианъ се облѣгалъ и слѣдъ това на бѣлгарски и славѣнски елементи, като се позива на Никифора (ib. p. 47, —), какво Юстинианъ въ 711 г. „повикалъ на помощъ бѣлгарския князь Тервеля, който се явилъ съ 3000 бѣлгари и славѣни“. Обаче Никифоръ не споменува за никакви славѣни. (Затова вж. по долу, стр. 175) Поради това ние не сподѣляме скептицизма на Панченко, особено като имаме прѣдъ видъ буйнитѣ и непостояненъ характеръ на Юстиниана, който е билъ способенъ да изпада отъ една крайность въ друга.

²⁾ *Theophanes*, ib., p. 368—369. — *Nicephorus*, ib., p. 37—39.

отнели отъ ромеитѣ и разрушили Картагенъ, единъ отъ най-важнитѣ търговски центрове на Византия, ужасътъ, който причинявали на населението страшнитѣ морски пирати, били достатъчни причини за смѣкването на Леонтия. Разбититѣ въ Африка войски, за да избѣгнатъ гнѣва на народа, като прѣдставяли за причина на несполукитѣ и загубитѣ мнимата измѣна на военачалника си и немарливостта на императора, на връщане издигнали знаме за възстание на о-въ Критъ. Военачалникътъ билъ убитъ и на негово мѣсто поставенъ билъ нѣкой-си Апсимаръ, началникъ на войскитѣ въ ю.-з. Мала Азия, който билъ провъзгласенъ въ 698 г. за императоръ подъ името *Тиверий III* (698—705). Той влѣзълъ тържествено въ Цариградъ. Леонтий билъ сваленъ и обезносенъ изпратенъ билъ на заточение въ единъ далматински мѣнастирь. Новиятъ императоръ билъ по-щастливъ отъ прѣдшественика си. Той управлявалъ не само съ прѣдпазливостъ, но и дѣйствиелъ съ сила и щастие противъ арабитѣ въ Азия. Тиверий въ скоро врѣме успѣлъ да възстанови славата на ромейското орѣжие и да отблъсне арабитѣ навжтрѣ въ страната задъ Ефратъ.¹⁾ Обаче и него постигнало зло — нова династическа революция.

Коварниятъ Юстинианъ, който никога не губилъ надежда да си върне бащиния прѣстолъ, слѣдъ свалянето на Леонтия избѣгналъ въ Херсонъ при хазарския хаганъ и чрѣзъ брака си съ Теодора, сестра на хагана, намѣрилъ прибѣжище въ Фанагория, дѣто и останалъ, доклѣ византийцитѣ не заподозрѣли намѣренията му. Тогава той тайно избѣгналъ изъ Фанагория съ своитѣ приближени и слѣдъ дълга борба съ морскитѣ бури достигналъ до устието на Дунавъ. Отъ тукъ той изпратилъ одного отъ своитѣ съмишленици, нѣкого-си Стефана, при българския ханъ Тервеля да го моли за съдѣйствие, за да завладѣе бащиния си прѣстолъ, като обѣщавалъ да му даде голѣми подарѣци и дѣщеря си за жена. Тервель приелъ пратеника и се съгласилъ на прѣдложението му. Слѣдъ това той съ голѣма честь приелъ и самага Юстиниана и му се обѣщалъ „въ всичко да му се покорява и съдѣйствува.“ Това било въ края на 704 год., а въ слѣдната вече 705 год. Тервель наистина съ всичката

¹⁾ *Theophanas, ib., 370—371. — Nicephorus, ib., p. 39—40.*

си армия отъ българи и славѣни се явилъ заедно съ Юстиниана неочаквано подъ Цариградъ, като се разположилъ на лагеръ отъ Харсийскитѣ врата до Влахернитѣ.¹⁾ Тукъ тѣ прѣстояли три дни и водѣли прѣговори съ гражданитѣ, но въ отговоръ получвали само псувни и нито дума за споразумѣние. Прѣзъ нощта на четвъртия день Юстинианъ, съ помощта на нѣколко привърженици на старата императорска Ираклиева династия проникналъ въ столицата безъ отпоръ, произвелъ страшно смущение и кръвопролитие и завладѣлъ града, като се разположилъ за кжсо врѣме въ Влахернския дворецъ.²⁾

Така Юстинианъ II си върналъ императорския прѣстолъ. Тервель, заедно съ своитѣ българи и славѣни, както се види, не е взималъ активно участие въ въдворението на Юстиниана на византийския прѣстолъ, а е стоялъ на лагеръ отвън стѣнитѣ на столицата като резерва, т. е. той би взелъ участие въ дѣйствието срѣщу Цариградъ въ случай на нужда, което ще да е било, вѣроятно, едно отъ тѣхнитѣ условия. Такова пасивно положение е заемалъ Тервель до есента 705 г., защото, споредъ Теофана, неговото заминаване изподъ Цариградъ се отнася къмъ началото на 706 сепетемвр. година, т. е. слѣдъ като Юстинианъ II унищожилъ всичкитѣ си политически врагове и се почувствувалъ заякченъ на прѣстола.

Своята благодарностъ за помощта, оказана нему отъ българския ханъ, Юстинианъ изразилъ при заминаването на Тервеля за България по слѣдния начинъ: „когато Тервель, разказва Никифоръ, трѣбвало вече да замине съ войскитѣ си за България, Юстинианъ дошълъ въ лагера на българитѣ, наметналъ на Тервеля царска хламида и го провъзгласилъ за кесарь. Слѣдъ това той заповѣдалъ да издигнатъ двѣ едно до друго възвишения, на които възседавали двамата господари, а войската (λαβὴ) била длъжна по заповѣдъ на императора да имъ се покланя. Най-сетнѣ, като поднесълъ на Тервеля безбройни богати дарове, Юстинианъ го изпра-

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 374₁₇₋₁₈: εἰς τὴν Χαροῦν πόρταν (ср. ib. p. 419₁₁; 502₁₂) врата и мѣнастиръ Харсийски, споредъ едни днеш. *Одрински врата*. (*Mordtmann*, *Esquisse topographique de Constantinople*, Lille, 1892, стр. 16), а споредъ други — *Епи-кану* (*Дестунисъ*, *Ласкинъ*, вж. Извѣстия Р. Ар. И-та, въ Кон-полъ II (1897), хроника, стр. 29).

²⁾ *Theophanes*, ib., 372—374. — *Nicephorus*, ib. p. 40₁₇—42₁₀ — Ср. В. Н. Златарски, Извѣстията за българитѣ, пакъ тамъ, стр. 19—20.

тилъ съ миръ въ земята му¹⁾.¹⁾ Надали ще трѣбва да се съмнѣваме, че въ всички тия цариградски тържества, които сж станали въ честъ на българския ханъ, трѣба да видимъ не само една благодарностъ на Юстиниана къмъ Тервеля, но и изпълнение условията на договора между двамата владѣтели. Ние видѣхме, че, когато Юстинианъ се обърналъ къмъ Тервеля да иска помощъ, той му обѣщаль голѣми и богати дарове и изявилъ готовностъ дори да му даде дъщеря си за жена. Обаче пълната готовностъ на Тервеля „да се покорява и съдѣйствува въ всичко“ (*πάντα ὑπακούειν καὶ συντρέχειν*), послѣ, голѣмата честъ и добриятъ приемъ, който Тервель оказалъ на Юстиниана, най-сетнѣ всенародното българо-славѣнско движение отъ една страна, а отъ друга — цариградскитѣ тържества отъ 705 г., — всичко това ни дава достатъчно основание да прѣдполагаме, че не сж били само горѣ-приведенитѣ условия въ договора между Юстиниана и Тервеля; по всичко се види, че тукъ е имало и други условия, за които както Теофанъ, тъй и Никифоръ прѣмълчавать, но за които говорятъ самитѣ събития въ Цариградъ и отношенията на Юстиниана къмъ Тервеля въ дадения моментъ. И наистина, какъ трѣбва да си обяснимъ това намѣтане на царска хламида върху плещитѣ на Тервеля и неговото провъзгласяване за кесарь? Нѣма съмнѣние, че първиятъ актъ е билъ признакъ на втория, обаче за какъвъ кесарь е билъ провъзгласенъ Тервель?

Въ византийската чиновническа иерархия титлата *кесарь* (*καῖσαρ*) е носило лицето, на което принадлежало първо мѣсто слѣдъ императора, поне прѣди X. вѣкъ, и блѣсъкътъ на царското достойнство се е отражавалъ върху него въ добитиѣ отъ него външни прѣдимства. Обикновено титлата „кесарь“ е носилъ наслѣдникътъ на прѣстола било по право на наслѣдство, било по усиновение. Всѣки императоръ билъ длъженъ да си назначи такъвъ наслѣдникъ още приживѣ и да го сдобие съ кесарско достойнство. Нареденъ билъ и особенъ обредъ при провъзгласяването за кесарь; четѣли се молитви и се извършвали дѣйствия, подъ които трѣбва да се разбира, че сж се вржчавали и външнитѣ атрибути, съединени съ кесарското достойнство; така напр. наслѣдникътъ

¹⁾ *Theophanes*, ib. p. 374 —375. — *Nicephorus*, ib., p. 42₁₀—21.

се коронясвалъ съ особенъ накитъ за глава, подобенъ на вѣнецъ и др. Но съ достоинството „кесаръ“ безъ усиновение не се свързвали никакви права върху прѣстола. Достоинството кесаръ въ такъвъ случай е била висша почетна титла, която се давала на брата на императора, а ако послѣдниятъ нѣмалъ братъ, то на нѣкого отъ слѣднитѣ близки царски роднини. Освѣнъ това съ кесарското достоинство се съединявала още и прѣдстава за командата на войската; кесаритѣ обикновено сж бивали и главнокомандующи надъ армията. Обаче кесарьтъ, който е отражавалъ въ себе си императорската слава, не е притежавалъ прерогативитѣ на върховната властъ, както напр., да прави производство, да назначава на длѣжностъ и т. н.¹⁾

Ето собствено каква прѣдстава се е свързала съ понятието за кесарското достоинство въ Византия. Може ли сега да се приложи то въ сжщия смисълъ и къмъ провъзгласяването на Тервеля за кесаръ? За каквото и да било усиновяване и наслѣдство отъ страна на Юстиниана въ полза на Тервеля не може и дума да става, слѣдов. въ кесарството на Тервеля ние трѣбва да видимъ само втория случай, т. е. само една почетна титла. Обаче и тукъ не по-малко странно ни се показва и това, че тая титла се давала само на царски роднини. Наистина, въ условията на договора се отбѣлзва, какво Юстинианъ билъ готовъ да даде дъщеря си на Тервеля за жена, но, както се види, тоя бракъ не ще да се е състоялъ, защото нито единъ отъ византийскитѣ хронисти не споменува повече за него.²⁾ По тоя начинъ кесарското достоинство не е могло да се приложи къмъ Тервеля по право; остава само да се мисли, че то му е било дадено отъ Юстиниана само като награда, като почетна титла. Но и тая постѣпка на Юстиниана се явява не по-малко странна и необяснима, защото византийската традиция не знае да сж се награждавали варварски господари съ кесарска титла дори въ такива случаи, когато империята се е намирала въ крайна

¹ Вж. Н. Скабаламовичъ, Византийское государство и церковь въ XI вѣкѣ. Петроградъ, 1884, стр. 149 и сл.—Ch. Diehl, *Études byzantines*, Paris, 1905, p. 297. — С. Новаковичъ, Византийски чиновни и титуле у српскимъ земльама XI—XV века. „Глас“ СКАК. LXXVIII, други разредъ 47 (1908), стр. 225—226, 246 и сл.

²⁾ Впрочемъ единъ арменски историкъ ни прѣдства Тервеля като гьтътъ на Юстини на II и като васалъ на хазарския хаганъ. Вж. J. Marquart, *Die altbulg. Ausdrücke*, S. 7, Amm. 7.

опасностъ; обикновено императорътъ, когато е искалъ да изкаже своето особено разположение къмъ нѣкой варварски господарь или да го привлѣче къмъ себе си, ограничавалъ се е съ титлата „патриций“. Въ кесарството, слѣдов., на Тервеля ние ще трѣбва да търсимъ друго обяснение, което несъмнѣнно е свързано съ условията на договора.

Когато Юстинианъ II искалъ помощъ, Тервель, по всичко се види, между другитѣ условия му е прѣдложилъ, да признае като императоръ царското достоинство на българския ханъ, въ случай че той успѣе съ помощта на българитѣ да си възвърне прѣстола. Юстинианъ не само приелъ това условие, но го и изпълнилъ. Само при такова обяснение могатъ да ни станатъ понятни оная „покорностъ“ и „готовностъ“ на Тервеля, съ които той се бѣ завзелъ да помага на византийския ех-императоръ, оная голѣма честь, оказана отъ него на Юстиниана, и онова всенародно движение на българския ханъ къмъ Цариградъ. Дори въ самитѣ дѣйствия на Юстиниана ясно проглежда това признание: той намѣта на Тервеля царска хламида — мантия и го удостоява съ кесарство, което е свързано, както видѣхме, съ царски произходъ или поне съ царската фамилия. Разбира се, Юстинианъ е избралъ тъкмо тая титла, едно, като най висша и свързана съ царското достоинство, и друго, за да запази престижа на императорската властъ прѣдъ варваритѣ, като турялъ Тервеля на една степенъ по-долу отъ себе си. Но не е само това. За да даде на това признание, на тая санкция по-голѣма сила и официално значение, той устройва публично тържество и тукъ въздава на българския господарь царски почести: той заповѣдва да издигнатъ два трона, въ единия отъ които той седѣлъ като византийски василевсъ, а въ другия — Тервель като български кесарь или царь въ това врѣме, когато сановницитѣ и войската имъ се покланяли и виждали или поне длъжни били да видятъ въ българския владѣтель сѣщото царско достоинство и слава, както и въ самия императоръ. Най сетнѣ, че това официално прѣдставленіе на българския господарь имало такъвъ характеръ, ни показва и мѣстото, дѣто е то ставало. Лексикографътъ Свидани е запазилъ едно извѣстие, възъ основа на което трѣба да се мисли, че това тържество е станало въ самия Цариградъ. Като разказва подъ думата βασιλική, какво се е нами-

рало въ това помѣщение Свида между другото отбѣлѣзва: *ἔχει δὲ Τέρβελις ἐδῆμυγγόρησεν*, т. е. „тукъ Тервель говори къмъ народа“, отъ което, нѣма съмнѣние, ще трѣба да разбираме неговото тържествено прѣдставление на народа въ Цариградъ при Юстиниана II *Βασιλικῇ*, споредъ опрѣдѣлението на Лабарта, е била южната или царската камара въ хрисотриклѣна — зала, дѣто императорътъ е произвеждалъ повишението на чиновниците.¹⁾ Съ други думи въ една отъ най-важнитѣ зали на цариградския дворецъ сж били и издигнати двата трона, а не въ лагера на българитѣ, както би могло да се мисли споредъ съобщението на Никифора.

При това тържество, вѣроятно, сж били поднесени многобройни и многоцѣнни дарове на Тервеля, общани отъ Юстиниана още при сключването на договора. Тѣ ще да сж влизали въ числото на ония богатства на тоя български господарь, за които ни говори сжщиятъ Свида и които ни го прѣдставятъ като български Креѣъ. Ето какво ни прѣдава Свида: „при Юстиниана Ринотмета особено разбогатѣ Тервель, началникътъ (*ἀρχηγός*) на българитѣ, а именно: той турялъ възнакъ (т. е. на изпъкналата страна) щита си, който носѣлъ на война, и камшика си, който той употребявалъ прѣзъ врѣме на язда, и трупалъ пари, докато единиятъ и другиятъ се покривали; а пѣкъ като забивалъ копието си въ земята, на височина и до края натрупвалъ много копринени дрехи; сжщо, като напълнялъ сандѣчета съ злато и сребро, раздавалъ на войницитѣ си съ десната ржка злато, а съ лѣвата — сребро.“²⁾ Разбира се, това богатство не може да се счита, че се е образувало само отъ дароветѣ на Юстиниана; то се е събирало отъ врѣме, но то ни дава възможностъ да прѣдполагаме че повечето отъ подарѣцитѣ на Юстиниана сж състояли въ копринени дрехи, къмъ които българитѣ сж особено ламтѣли, и отъ извѣстно количество злато и сребро. Освѣнъ това въ тия дарове ние ще трѣба да

¹⁾ Вж. Д. Бяллев, *Βυζαντινα*, Петроградъ, 1891, кн. I, стр. 29.

²⁾ *Suidas*, *Lexicon*, (edit Bernhardt) s. v. Βούλγαροι: *ὅτι ἐπὶ Ἰουστινιανῷ τοῦ Ῥινότμητος ἡμίχρην δὲ Τέρβελις, τῶν Βούλγαρων ἀρχηγός. . . . Τὴν γὰρ ἀσπίδα, ἣν εἶχεν ἐν πολέμῳ, ὑπὲρ ἐθήκει, καὶ τὴν αὐτοῦ μάστιγα, ἣ ἔχρητο ἐπὶ τοῦ ἵππου, καὶ ὥς οὐδ' ἀσκέλασεν ἀμφοτέρω, χρήματα ἀνέτιθει. Καὶ τὸ δόρυ ἐν τῇ γῇ παρακτείνων, μέχρι τῶν περάτων καὶ ἐς ὄψος πολὺ σιρικὴν ἐσθῆτα ἐτίθει. καὶ μετώπια πλήσας χρυσοῦ καὶ ἀργύρου τοῖς στρατιώταις ἐδίδου, τὴν μὲν δεξιάν χρυσαίου πλήρων, τὴν δὲ λαίαν ἀργυρίου.*

видимъ и оня данъкъ, който се бѣ задлъжилъ още Константинъ IV Погонатъ да плаща на българитѣ, и залога за сключенія при цариградскитѣ тържества миръ между България и Византия, защото Свидѣ ни прѣдстави както Константина Погонатъ, така и Юстиниана Рипотметъ като данници на българския ханъ.¹⁾

Най-сетнѣ възъ основа на сѣщия договоръ Тервелю била направена и териториялна отстъпка. Симеонъ Метафрастъ и Логотетъ ни право отбѣлѣзва, че Юстинианъ II слѣдъ второто завладѣване на прѣстола освѣнъ многото подарѣци, прѣдалъ на Тервеля и цѣла ромейска областъ, която въ негово врѣме се наричала Загория,²⁾ т. е. страната между източна Стара-планина и пограничния окопъ — еркесия и между гр. Сливенъ и Месемврия.³⁾ Това е било първото разширение границитѣ на българската държава въ Тракия, които по-точно ще опрѣдѣлимъ по-долу.

Както и да било но Юстинианъ II изпълнилъ точно условията на договора и своитѣ задължения спрѣмо българския ханъ, нѣщо, което на пръвъ погледъ би ни се показало странно, като знаемъ неговия вѣроломнъ характеръ и непостоянство. Обаче тая негова постѣпка се обяснява

¹⁾ *Suidas*, ibidem: ὁ αὐτὸς Ἰουστιανὸς καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Ἡρακλίου υἱὸς ἐπέφοροι τοῦτοι (тѣ Тѣрбели) ἦσαν. Тукъ подъ Константинъ, който е означенъ като синъ на Ираклия, ще трѣба несъмнѣнно да смѣтаме Конст. Погоната, който е билъ внукъ на Ираклия, а не Констанса II.

²⁾ Спорелъ разпространената редакция отъ хрониката на Георгия Амартола ed. Muralt, p. 622: Ἰουστιανὸς τὴν βασιλείαν τὸ δεύτερον ἀπολαβὼν θῶρα πολλὰ τῇ Τέρβελι δοῦς καὶ χώραν τῶν Ῥωμαίων ἐκκόψας διδῶσιν αὐτῇ τὰ λεγόμενα νῦν Ζαγορία. Въ старобългарския прѣводъ това и вѣстие гласи: „Юустнианъ же, втриицеж прѣмъ цр'тво, цр'това лѣт ѿ, дары многы Тервелю давъ и, ѿ земля Гръчскыя ѿсѣкъ, дасть емѣ н'нѣ зовомаа Загоріа“ (Симеона Метафраста и Логотета списание міра отъ бытія, изд. В. И. Срезневскаго, Петроградъ, 1905, стр. 74). Първата половина на това извѣстие е заимствувано отъ Теофана, а втората — за териториялната отстъпка — се срѣща само у Симеона Логотета: нея не намираме нито у Теофана, нито у патр. Никифора, който ни дава, както видѣхме, най-подробни свѣдѣнія за отплатата на Юстиниана къмъ Тервеля въ 705 г., а пъкъ Георги Амартолъ (кратка редакция) не споменува никакъ за това събитие изобщо (вж. edit. C. de Boor, II, p. 732), слѣдов. С. Логотетъ е заимствувалъ това извѣстие отъ другъ изворъ, който за сега остава неизвѣстенъ, но въ достовѣрността му едва ли е възможно да се съмнѣваме; отъ Логотета то е прѣминало въ хрониката на Скилиция-Кедрина (вж. *Cedrenus*, ed. Bon. I, p. 780).

³⁾ Ср. C. Jireček, *Archäol. Fragmente aus Bulgarien*, *Archäol.-epigraph. Mittheil.* X. (1886), S. 157—158, 166—167. — *Отъ сѣщия*, Княжество България, II, стр. 750. — W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, II, (Idrisi), Wien, 1887, S. 24. — B. H. Златарски, Извѣстията за българитѣ стр. 65—70, дѣто е подробно разгледанъ въпроса за мѣстонахождението на областта *Загория* или *Загорѣ* — име славянско.

отъ самото му положение. Юстинианъ токо що бѣ си възвърналъ прѣстола, слѣдов., не е могълъ да се чувствува още твърдо закрѣпенъ въ Цариградъ; освѣнъ това поради кървавата разправа съ своитѣ политически противници, той е ималъ въ столицата много лични врагове, които едва ли биха пропуснали случая да си отмѣстятъ още на първо врѣме и, ако да бѣ той отказалъ на Тервеля да изпълни договора и обѣщанията си, тѣ биха намѣрили добъръ помощникъ въ тоя сжщия български ханъ, който го въдвори отново на византийския прѣстолъ. Па и самъ Тервель, ползувайки се отъ това неустойчиво още положение на Юстиниана, надали би се замислилъ въ случай на отказъ да удари съ многобройната си войска върху Цариградъ и да се възнагради съ грабежъ. Всичкитѣ тия обстоятелства не сж могли да изплъзнатъ отъ вниманието на Юстиниана и тъкмо незакрѣпеното му положение го е принуждавало да бжде точенъ въ изпълнението на задълженията си спрѣмо българитѣ, още повече че той е могълъ да разчитва на българска помощ и за по-нататѣкъ, както се и случило нѣколко години слѣдъ това.

Тѣй или инѣкъ, но Тервель се върналъ въ България въ 705 г. напълно удовлетворенъ и съ постигната цѣль. Признаването на неговото царско достоинство чрѣзъ сдобиване съ титлата „кесарь“ му давало много прѣдимства: Макаръ, споредъ византийскитѣ понятия, кесарьтъ да се наричалъ въ извѣстно подчинение спрѣмо императора, обаче сега тоя сжщиятъ императоръ го призналъ равенъ на себе си, ако не по величие и власть, то по блѣсъка на царското достоинство. Тервель тъкмо къмъ това се и стремилъ, защото то му отваряло пътъ къмъ разширяване и усиляване на държавата. Отъ официалнитѣ надписи на гръцки езикъ, дошли до насъ отъ езическо врѣме, ние узнаваме, че българскиятъ господарь се наричалъ *ῥῶμας ὁ βασιλεὺς*, т. е. „велики ханъ“, ¹⁾ съ каквато титла у турско-татарскитѣ на роди се съединявала най-високата и при това неограничена владѣтелска власть и чрѣзъ това се напълно приравнявалъ

¹⁾ Срѣща се още въ форма *ῥῶμας ὁ βασιλεὺς* и единъ пътъ *ῥῶμας ὁ βασιλεὺς*, вж. В. Н. Златарски, Два извѣстни български надписа отъ IX вѣкъ, СбНУК. кн. XV (1898), стр. 133—136, 139—140. — Абова—Плиска, стр. 190—193. — I. Marquart, Die alttür. Inschriften, S. 40, Anmerk. 1.

съ византийския βασιλεὺς. Но и при все това тая власт, споредъ тогавашнитѣ понятия, би трѣбало да се санкционира отъ Византия, отъ божествения βασιλεὺς, едничкия прѣдставитель на властѣта, която иде отъ Бога. За Тервеля била потрѣбна тъкмо тая санкция, за да се смѣта като законенъ и независимъ владѣтель въ бившитѣ прѣдѣли и върху територията на империята, та да може да опонира на ромейския императоръ.

Нѣма съмнѣние, че, когато Тервель прѣдлагалъ на Юстиниана условието за признанието царското му достоинство, той искалъ да се противопостави на ромейския βασιλεὺς прѣдъ славѣнското население на полуострова съ всичкитѣ права и прерогативи и дори съ външния блѣсъкъ и богатство. А веднажъ застаналъ въ такива отношения спрѣмо императора, той ще се е надѣвалъ, че ще може по-лесно да привлече къмъ държавата си ония славѣни, които или още не били признали властѣта на императора, или пъкъ били вече ѣ се подчинили но се теготили подъ нея. Затова, ние мислимъ, Тервель се и домогвалъ до това признание. Както и да сж тълкували византийцитѣ кесарското достоинство, но въ очитѣ и понятията на българския господаръ и на българитѣ то се е равнявало на ромейския βασιλεὺς, а Тервель искалъ тъкмо да се прѣдстави като равенъ на послѣдния прѣдъ славѣнитѣ, които прѣдпочитали неговата властъ прѣдъ императорската, още повече че при него тѣ били не като поксренъ народъ, а като съюзници на държавата му. По тоя начинъ Тервель се явява създателъ на оная идея, която се формулира отъ Крума, прокара отъ Бориса и се осжществи отъ Симеона. Той повидимому пръвъ съзналъ необходимостта и важността да съедини балканскитѣ славѣни подъ хегемонията на българския господаръ. Разбира се, това, което е стзналъ и създалъ Тервель, е било само сѣмето: трѣбало да се изминатъ много години, докато тая идея се развие и се усвои отъ двата съставни и основни етнически елемента въ държавата, за да може да се реализира. Закъсняването се обяснява съ това, че близкитѣ прѣемници на Тервеля не само не ѣ дали по-нататъшенъ вървежъ, но не сж били и въ състояние да я разбератъ, защото попрѣчили, както ще видимъ по-нататкъ, настаналитѣ наскоро слѣдъ смъртѣта на Тервеля вжтрѣшни размирици.

Въ политиката на Тервеля не може да не съзираме и друга, вътрѣшна страна, не по-малко важна за живота на новооснованата българска държава. Цариградскитѣ тържества, както видѣхме, въвели за първъ пътъ българитѣ въ сферата на византийската политика: отъ то ава България станала важенъ факторъ въ събитията на Балканския полуостровъ и главно за Византия, — факторъ, който не малко измѣнилъ условията на държавния и политически животъ на послѣдната. Но въ сѣщото врѣме българскиятъ господарь и българитѣ за първъ пътъ се запознали съ вътрѣшния животъ на Византия и на византийския императоръ, и това запознаване станало въ момента, когато империята прѣживявала най-размирень и най-неустойчивъ режимъ, когато слабостта ѝ била явна за всѣкого. Тия обстоятелства отъ една страна, и отъ друга богатствата и великолѣпието на източната столица, които сж бивали винаги най-силна примамка за варваритѣ и тѣхнитѣ господари, не могли да не омаломощатъ българитѣ, които разбрали, какво тѣ сега ставатъ за своята съсѣдка, и да не вселятъ въ тѣхния господарь идеята, че единъ день всичко това може да принадлежи нему, и че той единъ день може да седне на мѣстото на тогова сѣщия, който го сега провъзгласявалъ за кесарь. Това е било възможно още повече за Тервеля, защото ние видѣхме вече, отъ какви стремежи и мисли се е въодушевявалъ той, когато е влизалъ въ съюзъ съ Юстиниана Ринотметъ. Тервель е заминалъ отъ Цариградъ, както казахме, напълно удовлетворень, като начерталъ въ душата си бждещия планъ на българския господарь въ неговата политика спрѣмо Византия, — планъ, който дѣйствително стана завѣтна мечта на всички господари отъ първото царство и по-сетнѣ се прѣнесе и въ второто, и за осжществението на който се изхабили жизненитѣ сили на българския народъ прѣзъ епохата на срѣднитѣ вѣкове.

Ние не знаемъ, дали Юстинианъ II при цариградскитѣ тържества си е давалъ отчетъ за дѣйствиата си спрѣмо българския господарь. Нѣма съмнѣние, че въ тоя моментъ, както и прѣди него, цѣлото му сжщество било обхванато съ една мисль — да си възвърне бащиния прѣстолъ и да се закрѣпи на него, и малко се е замислялъ върху срѣдствата, къмъ които той е прибѣгвалъ, за да осжществи тая

си мисълъ. Това се ясно види отъ туй, че той обикаля околвръстъ брѣговетъ на Черно море, за да търси помощъ да си върне наслѣдственото право. Обаче, слѣдъ като се почувствувалъ отново закрѣпенъ на византийския прѣстолъ и се опомнилъ отъ заслѣпението си, той повидимому разбралъ всичката си грѣшка, макаръ че било късно. Поради това не се изминали и двѣ години, откакъ бѣ изпратилъ ново-прогласения си кесаръ и бѣ сключилъ траенъ миръ, и той се видѣлъ принудилъ да скжса приятелскитѣ отношения и да наруши мира съ Тервеля.

Въ 708 година Юстинианъ потеглилъ въ походъ съ флота къмъ Анхиалъ, дѣто и направилъ десантъ, като разположилъ войската си на близкото равнище. Българитѣ не се рѣшили да излѣзатъ противъ византийцитѣ, а твърдо заседнали въ планината и, като причакали удобно врѣме, когато ромейската конница безгрижно се прѣснала по страната да събира фуражъ, нападнали неочаквано върху тѣхъ, убили голѣмо множество и взели много плѣнници и голѣма плячка. Юстинианъ едвамъ успѣлъ да се скрие въ крѣпостъта съ остатѣцитѣ отъ войската си, дѣто затворенъ прѣкаралъ три дена. Най сетнѣ, когато видѣлъ упорството на българитѣ, той самъ първъ прѣрѣзалъ житѣ на коня си и заповѣдалъ и на другитѣ същото да направятъ. Слѣдъ това, като прибилъ оржжието си о крѣпостната стѣна, прѣзъ нощъта на четвъртия день въ тъмнината се покачилъ тайно на корабитѣ и позорно се върналъ въ столицата.¹⁾ Дали слѣдъ тоя несполучливъ походъ е имало нѣкакви сношения между Юстиниана и Тервеля, нѣмаме никакви извѣстия; обаче самото прибиване на оржжието о стѣната на Анхиалската крѣпостъ отъ Юстиниана, въ което ще трѣба да видимъ знакъ, че послѣдниятъ се отказвалъ занапрѣдъ да бжде врагъ на Тервеля, както и отсъствието на извѣстия за каквито и да било военни дѣйствия прѣзъ слѣднитѣ години отъ Юстиниановото царуване, ни каратъ да мислимъ, че мирнитѣ отношения между България и Византия слѣдъ анхиалското поражение на византийцитѣ били възобновени, защото подиръ три години, при второто сваляне на Юстиниана отъ прѣстола въ 711 г., Тервель отново изстѣпва като неговъ помощникъ и съюзникъ.

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 376, 1-10. — *Nicephorus*, ib., p. 43, 1-11.

Когато слѣдъ херсонската революция, на чело на която застаналъ военачалникъ *Филипикъ Варданъ*, хазарскиятъ хаганъ се отказалъ да даде помощъ на зетя си Юстиниана, послѣдниятъ „помолилъ Тервеля, княза на българитѣ, да му помогне. Тервель му изпратилъ около три хиляди души,¹⁾ които той приелъ, и съ тѣхъ прѣминалъ (въ Мала Азия) и заповѣдалъ заедно съ войската отъ областта Опсикіонъ да да се настанятъ при политѣ на планина Даматрисъ“ (въ Витинія). Самъ наедно съ архонтитѣ си и другата часть отъ войската потеглилъ по понтийскитѣ области до приморското село Гингилісъ (близо до Синопъ), дѣто той се научилъ за станалото въ Херсонъ. Въ туй обаче врѣме Варданъ тръгналъ за Цариградъ и, като взелъ съ себе си флотата на Юстиниана, която му се прѣдала безъ отпоръ, влѣзълъ въ столицата, дѣто билъ провъзгласенъ за императоръ въ 711 год. Слѣдъ това Филипикъ изпратилъ войска противъ Юстиниана, който, като се научилъ, че Филипикъ потеглилъ за Цариградъ, вече билъ се върналъ при оставената при Даматрисъ войска. Пълководецътъ, нѣкой-си Илія, като се обѣщаль съ клетва, че ще отпусне небухнати както ромейтѣ, които сѣ държали страната на Юстиниана, тѣй и българитѣ, хваналъ послѣдния, отрѣзалъ му главата и я изпратилъ на Филипика въ Цариградъ.²⁾

Тоя разказъ ясно показва, че въ послѣднитѣ години на Юстиниановото царуване е сществувалъ миръ между България и Византия, иначе трудно ще си обяснимъ готовността на Тервеля да помогне и тоя пътъ на Юстиниана. Обаче помощта му се оказала не само безъ резултатъ, но и самата българска войска се намирала въ опасностъ. Ние не знаемъ, дали пълководецъ Илія е сдържалъ обѣщаніето си да позволи на българитѣ безъ прѣчки да се върнатъ въ земята си; но, доколкото може да се сѣди по събитията отъ слѣдната 712 година, отношенията между Бъл-

¹⁾ Б. А. Панченко, Памятникъ славянъ, п. т., стр. 33, прѣдставя, че Тервель се явилъ съ 3000 души българи и славѣни, когато у Никифора не стана дума за славѣни, а Теофанъ изобщо не споменува нищо за тая помощъ на българския ханъ. Никифоръ само отбѣлѣзва, че *ὁ δὲ (Τέρβελις) κέρπει πρὸς αὐτὸν (Ἰουστινιανὸν) ἀνδρας ὡς τρισχίλιους*; очевидно Панченко прѣдполага присѣтственіо на славѣни въ тия 3 хиляди души по аналогія съ състава на войската, съ която Тервель помогналъ на Юстиниана II въ 705 г. да завземе отново византийския прѣстолъ (вж. по-горѣ, стр. 164/5).

²⁾ Nicephorus, ib., p. 47.—22.

гария и Византия се измѣнили въ враждебенъ духъ. И Никифоръ, и Теофанъ ни съобщаватъ, че прѣзъ тая година българитѣ нахълтали въ Тракия и прѣзъ Филея ¹⁾ неочаквано достигнали чакъ до Босфора, дѣто произвели страшно клане надъ мирното мѣстно население, като плѣнили много народъ и награбили голѣма плячка. Слѣдъ това българитѣ, понеже не срѣщнали никакъвъ отпоръ, настѣпили къмъ самата столица и достигнали до Златнитѣ врата. Оттука тѣ се върнали назадъ, като ограбили много мѣстности въ Тракия.²⁾ Тая демонстрация отъ страна на българитѣ, която се прѣдставя отъ хрониститѣ безпричинна, ни кара да прѣдполагаме, че новиятъ императоръ се отказалъ да поднови и утвърди прѣдишния миръ съ Тервеля, защото и въ слѣдната 713 г. българитѣ все още продължавали опустошенията си въ Тракия, и може би българскитѣ нападения не биха се прѣкратили и по-нататкъ, ако да не бѣ станала нова промѣна на византийския прѣстолъ въ сѣщата година.

Несъстоятелността на Филипка да противодѣйствува на българитѣ и успѣхитѣ на арабитѣ въ източна Мала Азия отъ една страна, а отъ друга — подновяването на монотелитскитѣ разпри, които дошли до тамъ, че императорътъ се опиталъ на единъ съборъ въ Цариградъ прѣзъ 712 г. да даде на тая ересь господствуващо значение, най-сетнѣ разпуснатиятъ и развратенъ животъ на императора, — всичко това прѣдизвикало нова революция въ Цариградъ. На 3. юний 713 г. Филипикъ билъ позорно сваленъ и ослѣпенъ, а на негово мѣсто сенатътъ съ съгласието на народа провъзгласилъ за императоръ първия министъръ Артемия, който билъ нареченъ съ името *Анастасий II* (712—715). При всичкото си желание да извлѣче империята отъ аномалното ѣ положение, и тоя императоръ не можилъ дълго врѣме да се удържи на прѣстола. Прѣзъ врѣмето на единъ походъ противъ арабитѣ въ Финикия войската се възбунтувала противъ назначения отъ императора пълководецъ, когото войницитѣ нерачили и убили на о-въ Родосъ, а слѣдъ

¹⁾ Φιλίας споредъ Пейтингеровата карта *Philias* (Peutingeriana tabula itineraria, Vindobonae, 1888, Segmentum VII) била третата станция по крайбрежния черноморски пътъ Byzantium—Tomis. *Kiepert*, *Formae orbis antiqui*, tabula XVII Illyricum et Thracia, я поставя при сѣверния жгълъ на ез. Деркосъ.

²⁾ *Theophanes*, ib., p. 382₁₁₋₁₂. — *Nicephorus*, ib., p. 48₁₁₋₁₂, 49₁₋₂.

това потеглила къмъ Цариградъ, за да повдигне възстание противъ самия императоръ. По пята въ гр. Адрамитъ (въ Мала Азия) войниците провъзгласили за императоръ любя-
мия отъ мѣстното население финансовъ чиновникъ Теодосия
който насила билъ принуденъ да вземе върху си тая роля.
Цариградъ билъ блокиранъ шестъ мѣсеца отъ бунтовниците
и най сетнѣ, слѣдъ окончателното поражение на Анастасия II
при Никея, билъ прѣвзетъ. Анастасий се отрекълъ отъ прѣ-
стола въ началото на м. мартъ 715 г. и билъ изпратенъ
на заточение въ единъ манастиръ при Солунъ, а съперни-
кътъ му взелъ властѣта въ рѣцѣтъ си подъ името *Тео-*
досий III.

Какви сж били отношенията между България и Визан-
тия прѣзъ царуванята на Анастасия II и Теодосия III, на-
шитъ хронисти не ни отбѣлѣзватъ нищо. Обаче отъ една
случайна бѣлѣжка на Теофана подъ 6305 (= 813) год. се
научаваме, че и прѣзъ периода отъ 713 до 716 год. Тер-
вель се постаралъ да опрѣдѣли отношенията си спрѣмо Ви-
зантия. Тукъ ние имаме прѣдъ видъ искането на Крума въ
813 год. да се възобнови мирниятъ договоръ, който „билъ
склученъ при Теодосия Адрамитецъ и патриархъ Германа
съ Кормесия, въ онова врѣме господаръ на България“.¹) За
да се опрѣдѣли, къмъ кое врѣме се отнася тоя договоръ,
ще трѣба по-напрѣдъ да се отстрани анахронизма, какво
българскиятъ ханъ Кормесий или, споредъ Именника, Кор-
мисошъ, билъ съврѣменникъ на императоръ Теодосия III
(715—716) и на патриархъ Германа (11. августъ 715 —
18. януарий 730); а пъкъ ние имаме доста основание да
твърдимъ, че Кормисошъ не е билъ съврѣменникъ на Тео-
досия III и на патриархъ Германа, защото той е седѣлъ на
българския прѣстолъ отъ 739—756 год.²) — дата, която
вече можемъ да считаме окончателно установена. Нѣма съ-
мнѣние че при опрѣдѣлението врѣмето на тоя договоръ ние
ще трѣба да се ржководимъ по личноститѣ отъ византий-
ската история, защото византийскиятъ хронистъ е могълъ
да има по-точни свѣдѣния за тѣхнитѣ дѣйствия, отколкото

¹) *Theophanes, lb., 497¹⁸⁻²⁰. . . τὰς ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Ἀδραμιτινοῦ σταχυ-
θελίας καὶ Γερμανοῦ τοῦ πατριάρχου σπονδὰς πρὸς Κормέσιον, τὸν κατ' ἐκεῖνο καιρὸν
ἡγεῖτον Βουλγαρίας.*

²) Вж. по-долу стр. 193 и сл. и Притурка № 1.

История на Българската държава. Томъ I.

за чуждитѣ. Поради това, понеже споменуваниятъ отъ Теофана договоръ е билъ сключенъ при императора Теодосия III, то него ще трѣба да отнесемъ непрѣмѣнно къмъ врѣмето на Тервеля (701—718), който е билъ съврѣменникъ на Теодосия III, и при това къмъ 716 г., защото тоя послѣдниятъ е царувалъ само прѣзъ тая пълна година.¹⁾

Съдържанието на тоя договоръ е слѣдното: „той (договорътъ) опрѣдѣлялъ границитѣ отъ Милеони въ Тракия, дрехи и червени кожи (мешини) на стойность до 30 литри злато (у Анастасия библиотекаря: quinquaginta — 50), и освѣнъ това да се поврѣщатъ отъ двѣтъ страни взаимно бѣженцитѣ, ако тѣ се окажатъ, че сж злоумишлявали противъ властитѣ; а търговцитѣ и въ двѣтъ страни да прѣдставятъ стокитѣ си съ пломби и печати, и тия, които нѣматъ пломби, да се отниматъ и внасятъ въ държавнитѣ смѣтки“.²⁾ Така ни прѣдава Теофанъ съдържанието на тоя договоръ, който е за насъ отъ първостепенна важность, едно, защото той е едничъкъ отъ многобройнитѣ договори между България и Византия, запазенъ съ точно опрѣдѣление условията, и, друго, защото ни дава добъръ материялъ за тогавашното положение на работитѣ и отношенията на българитѣ къмъ Византия. Поради това ние ще разгледаме тукъ всѣка точка отдѣлно.

И тъй по тоя договоръ се опрѣдѣляло:

1. *Границата между България и Византия до се почва отъ Милеони въ Тракия.* Какво се крие подъ името *Μηλεώνα*, отъ текста не може да се установи; но очевидно това е географическо име. Споредъ опрѣдѣлението на Ире-

¹⁾ Ср. J. B. Bury, The later Roman Empire, v. II, стр. 470, бѣлѣжка. — Произхода на тоя анахронизъмъ ние обясняваме двояко: или че хронистътъ яе е билъ добръ запознатъ съ реда на българскитѣ господари, което често се срѣща у византийскитѣ хронистъ, или пъкъ при покаяването на Коринсоша, който прѣзъ първитѣ години на управлението (докожмото може да се сжди по твърдѣ оскажднитѣ извѣстия за неговата дѣйность) се е намиралъ въ приятелски отношения спрѣмо императора, договорътъ отъ 716 год. е билъ възобновенъ и отново потвърденъ както отъ Льва III Исавра, тъй и отъ Константина Копронимъ (вж. по-долу, стр. 184).

²⁾ Theophanes, ib., I, p. 497, 0—18: αὐτὸν (οὐρανὸν) τοὺς δροὺς παραίχων ἀπὸ Μηλεώνων τῆς Θράκης, ἐοθιτὰς τε καὶ κόκκινὰ δέρματα ἕως τιμῆς λ' λιτρῶν χρυσοῦ καὶ ἐπὶ ταῦτοις τοὺς πρόσφυγας ἑκατέρων ἀποστρέφειν πρὸς ἑκάτερον, κἀν τύχῃσιν ἐπιβουλευόντας ταῖς ἀρχαῖς, τοὺς δὲ ἐμπροσθευμένους εἰς ἑκατέρας χώρας διὰ σιγγλλίων καὶ σφραγίδων συνίστασθαι. (τοῖς δὲ σφραγίδας μὴ ἔχουσιν ἀφαιρεῖσθαι) τὰ προσόντα αὐτοῖς καὶ εἰσφορῆσθαι τοῖς δημοσίοις λόγοις. Ср. ib. II, p. 335, 15—21. — Вж. не съвсѣмъ точния прѣводъ у Θ. Ив. Успенски, *Абобы-Писки*, т. т., 218—219.

чека, който сближава това название съ по-късното Μεσο-
μήλιον или Παρορία, която се намирала на границата между
България и Византия въ XIV. вѣкъ, Μυλέωνα грѣба да тър-
симъ въ една отъ днешнитѣ групи на Голѣмо-и Малко-мъ-
настирскитѣ върхове въ сѣвернитѣ прѣдгория на Сакаръ-
планина сѣверно отъ Каваклий.¹⁾ На най-високия връхъ отъ
Голѣмо-мънастирската група (590 м.), нареченъ „Кале-баиръ“,
се намиратъ развалини отъ крѣпостъ, каквито е имало оби-
кновенно по границитѣ на империята.²⁾ И тъй, споредъ нашия
договоръ, единъ отъ пунктовѣтѣ и при това най-важниятъ въ
стратегическо отношение по границата между България и
Византия при Тервеля били Голѣмо-мънастирскитѣ върхове.

Обаче какъ е вървѣла изобщо границата? Нѣма съм-
нѣние, че отговоръ на тоя въпросъ ние трѣба да търсимъ
въ пограничния окопъ, извѣстенъ въ срѣднитѣ вѣкове подъ
името ἡ μεγάλη τάφος (голѣмиятъ окопъ) или ἡ μεγάλη οὐδα
(голѣмата ограда), а днесъ наричанъ *еркесия*, който се почва-
отъ лагунитѣ до Мандренското езеро при с. Якезлий, съ
верно отъ развалинитѣ на стария градъ Девелтъ (Deultus,
Δεβελτός), въ с. западна посока къмъ с. Джумалий и между
с.с. Арпачъ и Башалий промѣня посоката си на ю. западна
между двата Бакаджика, южно отъ с. Мансарлий и прѣ-
сича р. Тунджа сѣверно отъ с. Панджклий, отдѣто въ сж-
щата посока се спуска къмъ жгъла, образуванъ отъ Марица
и притока ѝ Сазла-дере къмъ с. Мусачево, като прѣсича

¹⁾ Const. Jereček, Beiträge zur antiken Geographie und Epigraphik von
Bulgarien und Rumelien въ Monatsberichte der K. Akademie zu Berlin, 1881,
S. 434 и сл. — Сжшо въ сПС, II (1882), стр. 52. — Archeol.-epigraph.
Mitth. X, S. 142. — Княжество България, II, стр. 685 и сл., 701-2. — Напо-
слѣдъкъ К. Шкорпила (Абоба-Плиска, п. т., стр. 564-565) направи прѣд-
положение, че Μυλέωνα е тждествена съ Бакаджишкитѣ върхове, именно съ
юго-източната група, тъй наречена Войнишки Бакаджикъ при с. Войникъ
(Ямболско), съ височина 487 м. „Тия върхове, пише той, могли сж да слу-
жатъ като естествена граница между България и Византия до постройката
на еркесията.“ Впрочемъ това сжщото може да се каже и за Мънастир-
скитѣ върхове; но ние мислимъ, че въ случая е взето въ внимание главно
стратегичното значение на Милеона върху Голѣмо-мънастирския връхъ (590 м.)
като крѣпостъ, която непосредствено е отбраняла стария пѣтъ между Адриа-
нополисъ и Диамполисъ (Одринъ и Ямболъ) по десния брѣгъ на р. Тунджа
(вж. Абоба-Плиска, п. т., стр. 540), по който българитѣ обикновенно сж правили
нахлуванията си въ Тракия. Поради това си важно положение Милеона е
послужила за опрѣдѣляне границата, разбира се, въ посока отъ с. къмъ ю.
Войнишкиятъ Бакаджикъ, въ който ние намираме друга съврѣмenna крѣ-
постъ Маркелли, се е издигналъ по-късно и е ималъ друго стратегично зна-
чение, както ще покажемъ по-долу.

²⁾ Бр. Шкорпила, Паметници изъ Българско. Тракия, София, 1888, стр. 66.

р. Чобанъ-Азмакъ при с. Акъ-Бунаръ, минава между с.с. раз. Микени и Балж-Бунаръ и сѣверно отъ с. Каяджикъ върви паралелно съ десния брѣгъ на р. Азмакъ; цѣлиятъ окопъ съдържа, споредъ описанието на К. Шкорпила, 131 км. дължина.¹⁾

Слѣдъ доказателствата на Иречека²⁾ и поясненията на бр. Шкорпилъ³⁾ за сега никой не се съмнѣва въ българския произходъ на тоя окопъ и въ това, че той е служилъ като граница между България и Византия, обаче колкото се отнася до врѣмето, когато е билъ построенъ тоя окопъ, мнѣнията се различаватъ. Иречекъ го отнася къмъ IX. вѣкъ, „когато, споредъ него, българскитѣ владѣния за пръвъ пътъ сж се разпространили въ Тракия“;⁴⁾ сжщото мнѣние поддържа напоследъкъ и Бйори⁵⁾. Обаче това мнѣние остава неприемливо, както това показахме на друго мѣсто.⁶⁾ Шкорпилъ пъкъ като се позовава на горѣприведената бѣлѣжка на Теофана, мисли, че постройката на окопа се отнася къмъ врѣмето на Кормисоша.⁷⁾ Но слѣдъ поправката на споменатия анахронизъмъ ние ще трѣбва да отнесемъ постройката на окопа къмъ врѣмето на Тервеля, комуто и принадлежи разширението границитѣ на българската държава въ Тракия, както това се доказва 1. отъ самия договоръ съ Теодосия III и 2. отъ извѣстието на Симеона Логотета за отстъпването на Тервеля отъ Юстиниана II областта „Загория“, която се намирала между източна Стара-планина и нашия окопъ. И тъй, ако границата между България и империята при Тервеля е съвпадала съ линията на окопа еркесия, то нѣма съмнѣние, че и постройката на последния ще трѣба да се отнесе къмъ врѣмето на тоя български господаръ или къмъ началото на VIII. вѣкъ.⁸⁾

¹⁾ Вж. *Авоба-Плиска*, п. т., стр. 538—543.

²⁾ Особено вж. Княжество България, т. II, стр. 684—686.

³⁾ В. и К. Шкорпила, Нѣкои бѣлѣжки върху археологич. и историч. изслѣждания въ Тракия. Пловдивъ, 1885, стр. 9—11, 90.

⁴⁾ Вж. Княжество България, II, стр. 687.

⁵⁾ Вж. The Bulgarian Treaty of A. D. 814 and the Great Fence of Thrace въ The English Historical Review. April, 1910, стр. 283.

⁶⁾ В Н. Златарски, Сюлейманкѡйскитѣ надписи, въ „Извѣстия на Българ. Археол. Дружество“, III, (1812/13), стр. 166—170.

⁷⁾ Нѣколко бѣлѣжки и пр., стр. 90. — *Авоба-Плиска*, п. т., стр. 508.

⁸⁾ Че постройката на окопа еркесия не може по никой начинъ да се отнесе къмъ врѣмето на Кормисоша, вж. нашата ст. „Сюлейманкѡйскитѣ надписи“ пакъ тамъ, стр. 170—172.

2. Втората точка на договора гласи, че *византийците се задължавали да дават дрехи и червени кожи за стойност около 30 литри злато*. При всичко че Теофанъ не отбѣлзва, кога сж били дадени тия дрехи и кожи, т. е. при сключването ли на договора, или пъкъ се давали всѣка година, все пакъ нѣма съмнѣние, че въ тѣхъ трѣба да видимъ ежегодния данѣкъ, който билъ установенъ въ 679 год. още при Константина IV Погонатъ и празнатъ отъ Юстиниана II Ринотмета, и за който както видѣхме, и Свида споменува.¹⁾

3. Третата точка на договора, както се види, скрѣпявала нѣкакво-си споразумѣние между Тервеля и Теодосия III — *взаимно да си прѣдватъ емигрантите отъ едната и другата страна, ако би тѣ да се окажатъ зломисленици противъ властитѣ, т. е. противъ сѣществувашия държавенъ режимъ*. Това условие е твърдѣ важно, тъй като съ него се опрѣдѣля още по-добрѣ и по-ясно онова високо положение, което въ даденото врѣме е заемалъ българскиятъ господарь на Балканския полуостровъ. Нѣма съмнѣние, че това условие е било поставено отъ византийския императоръ, защото то е имало значение въ дадения моментъ само за него. Когато Теодосий III е турялъ такава условие, той е ималъ прѣдъ видъ прѣдните недавни събития, въ които българскиятъ господарь игра такава видна и рѣшаваща роля въ възстановяването Юстиниана II на прѣстола. Въ сѣщото положение, въ каквото се намиралъ Юстинианъ II въ 704 г., сега се намирали двамата ех-императори, които, ако и да били доста наказани и отстранени отъ столицата, все пакъ Теодосий III не е могълъ да се не бои отъ тѣхъ, тъй като тѣ по примѣра на Юстиниана II винаги ще бждатъ въ състояние съ помощта на тоя сѣщия български ханъ да си върнатъ прѣстола при благоприятенъ моментъ. Тая тъкмо възможность Теодосий III е искалъ, както се види, да парализира, както и влиянието на българския господарь върху дѣлата на империята, което тоя бѣ придобилъ при Юстиниана II, и да отклони всѣка опасность отъ страна на българитѣ. Дали Тервель е признавалъ несгодата отъ това условие за себе си, ние не знаемъ; но, ако той го е приелъ, ние ще трѣба да го обяснимъ съ това, че въ неговитѣ очи то се е изкупувало съ

¹⁾ Вж. по-горѣ, стр. 170.

прѣднитѣ двѣ условия, които не само му обезпечавали ежегодния данѣкъ, но и окончателно закрѣпљавали властѣта му на югъ отъ Стара-планина.

4. Четвъртата точка на договора гласи: „*търговцитѣ и въ двѣтѣ страни да представятъ своитѣ стоки съ пломби и печати, [а отъ ония, които нѣматъ печати (на стокитѣ)], да се отниматъ послѣднитѣ и да се внасятъ въ държавнитѣ смѣтки*“, т. е. да се конфискуватъ въ полза на държавната хазна.¹⁾ Сжествуването на тая статия въ договора показва вече, че търговскитѣ отношения между България и Византия въ дадената епоха не сж били още добрѣ установени. Надали може да се мисли, че България при Тервеля е прѣдставляла такъв търговски центъръ, както въ Х. вѣкъ, когато прѣзъ нея сж се прѣкарвали всички сурови стоки отъ западъ и сѣверъ за Ви-

¹⁾ Тая точка въ ръкописитѣ на Теофана не е запазена изцѣло; затворенитѣ въ [] думи не се срѣщатъ въ грѣцкия текстъ, а сж попълнени отъ текста на Анастасиевия прѣводъ, дѣто се четъ: *negotiantes vero in utraque regione per praescripta et signacula commendari: si qui vero sine signaculo inventi fuissent, diriperentur quae haberent, et inferrentur publicis rationibus*“ (ib. p. 335, 18—21). — *Θ. Ио. Успенски (Авоба-Плиска, стр. 219)* дава слѣдния прѣводъ на тая точка: „Торговые люди съ той и другой стороны должны быть снабжаемы грамотами и печатями, у неимѣющихъ же отнимаются товаръ и передается въ казну“, като при това обяснява, че тукъ ставало думѣ „о допущеніи торговыхъ людей изъ одной страны въ другую подъ непремѣннымъ условіемъ представленія грамотъ съ печатями“. Ние пакъ мислимъ, че тукъ се говори не толкова за търговцитѣ, колкото за тѣхнитѣ стоки, защото въ израза *τοῖς δὲ σφραγίδας μὴ ἔχουσιν* или *si qui vero sine signaculo inventi fuissent* думата *σφραγίδας* — *signaculo*, която Успенски произв.лно изпуша въ прѣвода си, се ясно изтъква като нѣщо важно, необходимо на търговеца не грамотата му (както въ случая Успенски разбира *τὸ σφύλλον*), а печата (въ тѣснѣ смисълъ), който е носила очевидно неговата стока, затова и въ края на статията нищо се не споменува нито за търговцитѣ, нито за грамотитѣ имъ, а само за стокитѣ имъ. При такова разбиране смисъла на тая точка отъ договора ние прѣвеждаме израза *διὰ σφύλλον καὶ σφραγίδων* съ (прѣзъ) пломби и печати“. *Sophocles* въ своя ръчникъ различава *τὸ σφύλλον*, което той прѣвежда *seal* „печать“ и го приравнява на *σφραγίς*, като при това привежда за примѣръ тѣмко даденото мѣсто у Теофана, отъ *τὸ σφύλλον* = *sigillum* „imperial edict“, „грамота“, както напр. у *Constant. Porphyrog. De adm. imp.*, p. 219, 22. Сжвѣстното употребление на тия двѣ синонимни думи въ дадения случай може да се обясни само съ това, че първата *τὸ σφύλλον* означаваше прѣдметътъ, върху който се налага *ἡ σφραγίς* = „печатътъ“ въ тѣснѣ смисълъ на думата, т. е. тя означаваша *пломбата*, а понеже тая пломба съ нанесенитѣ на нея отъ двѣтѣ страни печати съставя непрѣмѣнна и най-важна частъ въ всѣка царска грамота, то и тя е получила и прѣвносно значение — „грамота“ еднакво и въ двѣтѣ форми *τὸ σφύλλον* и *τὸ σφύλλον*, както това най-добрѣ се вижда въ грамотитѣ на Василия II Българоубицѣ, дадени на Охридския архиепископъ въ 1020 г. (Вж. *N. Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche* въ *Byzant. Zeitschrift*, II (1893) S.

зантия,¹⁾ но все пакъ търговски сношения между двѣтъ съ-сѣдни държави несъмнѣнно сж сжществували още отъ началото на VIII. вѣкъ слѣдъ съюза и договора на Тервеля съ Юстиниана II отъ 705 г., когато българитѣ за првъ пѣтъ се запознали съ Цариградъ и съ артикулитѣ на неговото пазарище. Отъ тогава още сж почнали, вѣроятно, да се явяватъ български търговци въ източната столица и сж обмѣнявали своитѣ сурови произведения съ разни византийски индустриални прѣдмети. Поради това и настоящата статия несъмнѣнно е била поставена отъ страна на византийското правителство, което сега е искало отъ една страна да си осигури нови доходи за смѣтка на българския вносъ, а отъ друга — при сжществуването на разни монополи и други търговски даждия въ империята да прѣдупрѣди всички злоупотрѣбения при износа откъмъ своитѣ тър овци.²⁾ Макаръ тая статия и да ограждала изключително интереситѣ на Византия, обаче тя е имала не малко значение и за България: съ налагането сжществувашитѣ въ империята търговски даждия върху българскитѣ стоки, българскитѣ търговци сж придобивали законно право за собствено тържище въ Цариградъ и гарантирана безопасностъ; освѣнъ това съ урегулирането търговскитѣ си отношения спрѣмо българскитѣ търговци Византия ео ipso е признавала самостоятелността на България като напълно независима държава, което тя сега подтвърдявала съ официаленъ актъ.

И тъй въ тоя договоръ на първитѣ двѣ статии, които сж били поставени отъ българския господаръ и сж ограждали интереситѣ само на българитѣ, византийското правителство е противопоставило послѣднитѣ двѣ, отъ които главно е искалъ да се възползува императоръ Теодосий III. Обаче той не можилъ да постигне цѣльта си: още въ слѣдната 717 год. него го постигнала участъта на прѣдшественика му и то оттамъ, отдѣто най-малко е могълъ да очаква. Тоя пѣтъ бунтътъ избухналъ въ М. Азия на чело на единъ отъ висшитѣ офицери на ромейската армия, който надминавалъ съврѣменницитѣ си съ военнитѣ си дарби, енергиченъ характеръ и ясно разбиране нуждитѣ на врѣмето и империята.

¹⁾ В. Златарски, Извѣстия за българитѣ, п. т., стр. 102—103.

²⁾ А. Берже, Исторія всемирной торговли, Москва, 1876, ч. I, стр. 145.

Това е билъ *Лъвъ III* (717—741), нареченъ *Исавъръ* по отечеството на родителитъ му, които се били прѣселили въ тракийска Месемврия, слѣдъ като Исаврия прѣминала въ арабски рѣцѣ при Юстиниана II.¹⁾ Той се издигналъ особено при Анастасия II въ борбата противъ арабитѣ, но задържанъ отъ войната съ послѣднитѣ, не билъ въ състояние да помогне на своя благодѣтель противъ Теодосия III. Обаче критичното положение на империята и пълното съзнание силата и призванието си да спаси и управлява държавата внушили му мисълта да възстане противъ императора. Слѣдъ като избавилъ г. Аморея отъ арабитѣ, Лъвъ III билъ провъзгласенъ за императоръ отъ жителитѣ на тоя градъ и отъ войската си прѣзъ пролѣтъта 717 година. Като успѣлъ по дипломатиченъ начинъ да възстанови тишина въ М. Азия, той потеглилъ за Цариградъ. Лъвъ III разбилъ сина на противника си и завоевалъ Никомидия, а слѣдъ това принудилъ Теодосия да се откаже отъ прѣстола и заедно съ сина си да се оттегли въ Ефесъ като монахъ. По тоя начинъ на 25. мартъ 717 год. Лъвъ завзелъ ромейския прѣстолъ и почналъ нова династия въ Византия подъ името *Исаврийска*.

Прѣзъ врѣме на тия междуособици въ Византия ние нийдѣ не срѣщаме извѣстия за нѣкакви дѣйствия на българитѣ. Тервель, както се види, останалъ вѣренъ на договора отъ 716 година, който е билъ, вѣроятно, възобновенъ отъ Лъва III, защото още прѣзъ първата година отъ царуването на послѣдния ние виждаме българитѣ да дѣйствуватъ като съюзници на византийцитѣ. Когато арабитѣ въ 717 г. нападнали и обсадили Цариградъ отъ суша и отъ море, но не могли да иматъ успѣхъ поради тежката зима и разнитѣ болести, които се били появили въ арабския лагеръ на европейска страна, тъкмо въ това врѣме, разказва Теофанъ, и „българскиятъ народъ повдигналъ война срѣщу тѣхъ (арабитѣ) и, както казватъ знаещитѣ, изтрѣбили до 22 хиляди души араби.“²⁾ Това участие на българитѣ въ войната съ арабитѣ, разбира се, изтича отъ съображението, че не е било въ тѣхенъ интересъ да допускатъ арабитѣ да

¹⁾ Обаче прозвището Исавъръ се оказва погрѣшно, защото Лъвъ III по произходъ билъ *сириецъ*, както напослѣдъкъ това показва K. Schenk, Kaiser Leon III Walten im Innern, в Byzant. Zeitsch. V (1896), S. 296—299. Ние запазваме старото прозвище.

²⁾ Theophanes, ib., p. 397, 11—12.

се закрѣпять на Балканския полуостровъ, защото би се измѣнило и тѣхното положение. Но отъ друга пѣкъ страна не подлежи на никакво съмнѣние и това, че българскиятъ ханъ тукъ е дѣйствувалъ въ силата на сжществувация договоръ Тѣй или инѣкъ, но че договорътъ отъ 716 год. е билъ признатъ и потвърденъ и отъ Льва Исавра, показва и друго едно събитие, въ което на българския господаръ се прѣдставяло да разиграе сжщата роля, както и при Юстиниана II, обаче българитѣ побързали да останатъ вѣрни на договора.

Докато Артемий, свалениятъ императоръ Анастасий II, се намиралъ въ солунския мѣнастиръ на заточение, въ него се явила мисль да произведе нова революция, за да си върне прѣстола. Слѣдъ отстѣпването на арабитѣ отъ Цариградъ той съобщилъ за това си намѣрение на Никита Ксилинитъ и другитѣ си приятели и съмишленици въ столицата, за да иска тѣхната помощъ и съвѣти, слѣдъ като се сдобилъ прѣдварително съ подържката на солунци на чело съ солунския архиепископъ. Ксилинитъ, вѣроятно, му е обѣщалъ съдѣйствие както отъ своя страна, тѣй и отъ страна на другитѣ му приятели, и го съвѣтвалъ, че желанието си той би могълъ да достигне съ помощта на българитѣ. Тая мисль, както се види, се допаднала на Артемия, и той побързалъ да я реализира, като се възползувалъ отъ услугитѣ на одного отъ своитѣ приятели, патриция Сисиния Рендакий, който тъкмо въ това врѣме се намиралъ въ България. Цѣльта на това идване на Сисиния тукъ, споредъ Никифора, била да получи обѣщаната отъ Тервеля помощъ срѣщу арабитѣ, слѣдов. сношенията на Артемия съ българския ханъ сж се почнали още прѣзъ 717 год., когато българитѣ, както видѣхме, сж дѣйствували противъ арабитѣ, но сж таили всичко, докато опасността откъмъ послѣднитѣ минала. Сисиний наистина сполучилъ да изпълни порѣжката на Артемия — да вѣоръжи българитѣ срѣщу Льва III. Тервель обѣщалъ войска, а споредъ Теофана, и 30 кантаря злато. Какви сж били условията, на които той се съгласилъ да даде съдѣйствие на Артемия, а пѣкъ такива несъмнѣнно е имало, както и въ договора съ Юстиниана II въ 704 год., за насъ оставатъ неизвѣстни, защото работата не дошла до изпълнението на тия условия.

Отъ това, което ни съобщаватъ Теофанъ и Никифоръ, може само да се констатира, че наистина Тервель изпратилъ Артемию и Сисинию извѣстно количество военна помощъ, когато Артемий билъ вече обявилъ бунта и заедно съ българитѣ, като потеглили къмъ Цариградъ, достигналъ до Ираклея на Мраморно море. При това Никифоръ ни съобщава едно твърдѣ любопитно извѣстие: българитѣ водѣли съ себе си отъ Солунъ и лодки, които тѣ наричали *μονόβουλα*, т. е. еднодрѣвки. Както е извѣстно, на такива лодки еднодрѣвки сж плавали по морето македонскитѣ славѣни, особено ринхинитѣ, които не веднажъ сж вземали участие въ походитѣ на аваритѣ срѣщу Цариградъ и сж произвеждали своитѣ грабежи прѣзъ VII. вѣкъ,¹⁾ така че въ присѣтствието на тия лодки-еднодрѣвки ще трѣба да видимъ участието на македонскитѣ славѣни, съ които Артемий ще да е влѣзълъ въ споразумѣние, още докато се е намиралъ въ Солунъ.²⁾ Обаче планътъ на възстаналия ех-императоръ и на неговитѣ съмишленици не можалъ да бжде осъществень: по нататъкъ отъ Ираклея тѣ не могли да отидатъ.

Извѣстенъ по-отрано, Лъвъ Исавръ успѣлъ да прѣдупрѣди заговора и, докато Артемий билъ на пътъ къмъ столицата, той арестувалъ всичкитѣ му съмишленици въ Цариградъ, въ това число и Никита Ксилинитъ. По-влиятелнитѣ отъ тѣхъ заплатили съ главитѣ си, а другитѣ изпратилъ на заточение, като конфискувалъ имотитѣ имъ. Но тукъ той оставилъ виновника на бунта въ пълно прѣзрѣние и почналъ прѣговори само съ българитѣ. Никифоръ ни съобщава, че Лъвъ III писалъ до българитѣ, като имъ посочвалъ на това, че по-добрѣ ще бжде за тѣхъ да спазватъ мира и му прѣдадатъ враго-

¹⁾ Ср. Чудесата на св. Димитра Солу ски. Вж. *A. Tougard, ibidem.* стр. 118 и сл.

²⁾ Дали споменуваниятъ въ тая история патриций Сисиний Рендакий е едно и сѣщо лице съ адмиралъ Сисиния, който избави Солунъ отъ катастрофата, замислена отъ българина Кубера и другаря му Мавра (вж. по-горѣ, стр. 157—159), не може да се установи по липса на данни; обаче подобна идентификация, споредъ насъ, е твърдѣ допустима, едно, защото двѣтъ събития се отдѣлятъ едно отъ друго съ 30 години и, друго, защото изпрашането на патриция Сисиния въ България съ политическа мисия посочва до извѣстна степенъ, че той отъ по-рано е билъ запознатъ съ българитѣ прѣзъ врѣмето на своята дѣйность въ Солунъ; ако това е приемливо, то ще трѣба да признаемъ, че сѣшниятъ Сисиний е билъ посрѣдникъ между Артемия и славѣнитѣ, живущи около Солунъ, съ които той е билъ добрѣ познатъ пакъ прѣзъ сѣщото врѣме.

ветъ. Въ отговоръ на това прѣдупрѣждение българитѣ почнали да се оправдаватъ и извиняватъ и да обѣщаватъ, че ще пазятъ условията на мира. За подкрѣпа на тоя отговоръ тѣ изпратили на императора свързани Артемия и солунския архиепископъ, а на Сисиния отрѣзали главата, която така сжщо изпратили въ столицата. Слѣдъ това българитѣ се върнали въ земята си (края на 718 или нач. на 719). Сега вече на Лъва III не било мжчно да се разправи съ противниците си, които се намирали въ ржцѣтъ му.¹⁾

Цѣлата тая история по дѣлото на изгонения императоръ е твърдѣ характерна за опрѣдѣляне политическитѣ отношения на Тервеля спрѣмо Лъва Исавра. Тукъ изстѣпва отличителната черта на неговата политика, която той прилагалъ прѣзъ цѣлото си управление спрѣмо Византия — да експлоатира събитията въ своя полза. Увлѣченъ отъ сполуката си въ реставрацията на Юстиниана Ринотметъ, безъ да е билъ добръ запознатъ съ характера на енергичния Исавъръ, Тервель прѣдполагалъ, че ще успѣе и тоя пжтъ да качва и сваля византийски императори, като изпусналъ изъ-прѣдъ видъ, че не такива сж били въ дадения моментъ обстоятелствата, както при Юстиниана II. Неговата неискреностъ изстѣпала още въ началото на бунта: отъ една страна той изпраща помощъ на Лъва Исавра противъ арабитѣ, а отъ друга — той влиза въ съюзъ съ неговитѣ политически врагове, при всичко че е билъ свързанъ съ миренъ договоръ. Разбира се, ние не можемъ да го обвиняваме въ коварство, защото и неговитѣ съсѣди — византийцитѣ сж практику-

¹⁾ *Theophanes, ib., p. 400, 10—29. — Nicephorus, ib., p. 55—56.* — Въ изложението и подробноститѣ на това събитие разказитѣ на Теофана и патр. Никифора се значително различаватъ. Така Теофанъ ни изтъква като главно дѣйствуващо лице въ цѣлото дѣло Никита Ксилинитъ, когато Никифоръ като такова ни рисува Сисиния Рендакий, който собственно е дѣйствувалъ за по-вдигането на българитѣ; послѣ, мисълта да се обърне за съдѣйствие къмъ българския ханъ принадлежала, споредъ Никифора, на самъ го Артемия, когато Теофанъ приписва инициативата на Н. Ксилинита. По всичко се види, че Теофанъ не е ималъ достатъчно свѣдѣния по това събитие и се ограничилъ само съ своя оригиналъ: главно той е пропусналъ сжществената частъ — заврзката на сношѣнията съ българския господаръ, като говори само за наказанята на съучастникитѣ въ бунта съ цѣлъ, за да прѣдстави по-рельефно жестокостта на императора-иконоборецъ. Напротивъ, Никифоръ, ако и да се въодушевявалъ отъ сжщата тенденция, ималъ е несъмнѣнно по-подробни свѣдѣния за тоя бунтъ и затова много по-обстойно и по-пълно ни прѣдставя ролята на българитѣ въ дѣлото на Артемия. Поради това въ основата на нашето изложение ние взехме разказа на патр. Никифора.

вали подобна коварна политика спрѣмо българитѣ, както ще видимъ по-нататѣкъ, слѣдов. за тогавашната дипломация това е било нѣщо обикновено. Затова все пакъ ние виждаме въ Тервеля единъ виденъ за врѣмето си държавенъ мжжъ и господаръ, макаръ неговото рѣшение, да се намѣси въ дѣлата на империята, и да се явява по скоро авантюристична постѣпка отколкото добръ обмислена дипломатическа крачка. Че той не е билъ увѣренъ въ сполуката си, показва това обстоятелство, дѣто той не е взелъ просбата на Артемия така близко до сърдце си, а е искалъ, както се види, да се намѣси дотолкова, щото, въ случай на благоприятенъ за бунтовника изходъ, да може да прѣдяви нови свои искания.

Но тоя пжтъ Тервель не сполучилъ, безъ обаче да потърпи нѣкои неприятности или лишения. Разбира се, работата би могла да се свърши не особено приятно за българитѣ при други условия, отколкото при ония, въ каквито се намиралъ Лъвъ Исавъръ въ дадения моментъ. Ако послѣдниятъ се ограничилъ само съ едно прѣдупрѣждение къмъ българитѣ — да пазятъ мира и да му прѣдадатъ враговетѣ, това се обяснява съ туй, че Лъвъ III въ това врѣме все още не се считалъ доста закрѣпналъ на прѣстола и затова искалъ да се освободи по-напрѣдъ отъ всѣкаквъ съперникъ отъ една страна, а отъ друга — той не билъ свършилъ съ арабитѣ, които все още заплашвали империята съ нови походи, слѣдов. безсмислено би било за него да нарушава мира съ българитѣ. Само при такива обяснения ще ни стане ясно, защо Лъвъ III е оставилъ тѣй безнаказана коварната постѣпка на Тервеля спрѣмо него. Той повидимому се задоволилъ само съ онова унижение на българитѣ, дѣто тѣ били принудени да се оправдаватъ и да искатъ извинение прѣдъ него, а главно че тѣ се обѣщали да пазятъ занапрѣдъ мирнитѣ отношения.

И тѣй мирниятъ договоръ отъ 716 год., който бѣ сключилъ Теодосий III съ българитѣ, за да се закрѣпи на прѣстола, билъ упражненъ само отъ Лъва Исавра. Той разбиралъ твърдъ добръ изгодитѣ отъ тоя договоръ и не само се възползувалъ отъ него, но залѣгалъ да го продължи и занапрѣдъ, за да бжде обезпеченъ откъмъ сѣвернитѣ си съсѣди, защото той се заловилъ не само да избави Византия окончателно отъ по-опаснитѣ ѝ врагове — арабитѣ, но още да

реформира и обнови самата империя. И тъкмо поради тая държавна политика, както ще видимъ по-нататъкъ, Лъвъ III поддържалъ прѣзъ цѣлото си царуване мирнитѣ отношения съ българитѣ.

До тука ние разгледахме, тъй да се каже, външната страна отъ царуването на ханъ Тервеля, т. е. неговитѣ политически отношения и то главно спрѣмо Византия. Нѣма съмнѣние, че и неговата вътрѣшна дѣйностъ не отстъпвала на външната по обширностъ и разнообразие. Но за съжаление твърдѣ малко ние знаемъ за нея, макаръ и да се явяватъ много въпроси, на които ще се опитаме тукъ да отговоримъ, доколкото позволяватъ даннитѣ за външната дѣйностъ на Тервеля.

На първо мѣсто стоятъ въпроситѣ: какви сж били при него отношенията между славѣни и българи? Не сж ли оказали влияние външнитѣ му успѣхи за по-близка свръзка на тия два етнически елемента въ държавата? Ние видѣхме по-горѣ, че когато Тервель всенародно излѣзълъ въ 705 год., да помага на Юстиниана II, въ неговата войска се строго различавали славѣни и българи. Теофанъ пише, че той „потеглилъ съ цѣлия нему подвластенъ народъ — българи и славѣни“, въ които несъмнѣнно трѣба да видимъ славѣнитѣ, които сж влизали въ състава на държавата, слѣдов. тѣ сж оставали на сжщитѣ съюзни условия, както и при Испериха, и сж образували въ вътрѣшната си уредба нѣщо отдѣлно, отдѣленъ факторъ, който тъй или инѣкъ е влиялъ върху развитието на държавния животъ. Разбира се, трудно е да се каже, въ какво се изразявало това влияние, но надали можемъ да се съмнѣваме, че политическитѣ успѣхи на Тервеля въ отношенията му къмъ Византия, неговото кесарство и официалното признание на царското му достоинство отъ императора, залѣгането му за уредбата на държавата — всичко това е издигало личността на българския господаръ въ очитѣ на славѣнитѣ, и тѣ сж могли сега да го противопоставятъ на византийския императоръ като равень, което очевидно ги е още по-гѣсно привързвало къмъ хана и ги е туряло въ извѣстна подчиненостъ.

Обаче надали може още да се допуска, че славѣнитѣ при Тервеля вече сж придобили извѣстно непосредствено участие въ управлението на държавата прѣдъ видъ на обо-

собеността на българския ханъ и на българитѣ, които всѣ-какъ се стараели да запазятъ въ рѣцѣтъ си заедно съ първенството въ политическия сѣюзъ и властѣта. Самъ Тервель гледалъ на своитѣ сѣюзни славѣни като на необходимъ за силата на държавата елементъ и се стараелъ да го уголѣми. Вече териториялното разширение на ю. отъ Стара-планина усилило славѣнския елементъ въ държавата съ населението на областѣта Загорня. Но нѣма съмнѣние, че това разширение е вървѣло и въ друга посока. Наистина, ние не знаемъ, какви сж били въ това врѣме отношенията къмъ другитѣ мизийски и дакийски славѣни, които все още не били влѣзли въ сѣюза на българитѣ; но като имаме прѣдъ видъ отъ една страна политическото издигане на младата държава и усилюването авторитета на българския господаръ, отъ друга — обстоятелствата, 1. че борбата съ аваритѣ все още се продължавала и 2. че българитѣ се домогвали да завзематъ всички проходи по Стара-планина, ние дохождаме до заключение, че при Тервеля западната граница на царството се разширила на западъ, като е обхванала земитѣ на славѣнското племе Тимочани по срѣдни и долни Тимокъ. При тия съображения границата тукъ ние приблизително бихме опрѣдѣлили така: отъ Берковската планина тя е вървѣла по Чипоровската, св. Никола, Голѣма глава, прѣсичала Тимокъ сѣверно отъ Зайчаръ и въ посока на с.-з. отивала по Църна гора, Гарванъ планина, право къмъ Дунавъ, послѣ по него на изтокъ и при голѣмия завой на Дунавъ южно отъ Турну-Северинъ тя е прѣминавала по централния Влашки окопъ, който сега е билъ продълженъ отъ р. Жиулъ до с. Хиново и по тоя начинъ по цѣлото си протежение сѣставлялъ сега сѣверната граница на държавата, тъй че българитѣ ставали въ непосредствено сѣсѣдство съ аваритѣ и по Дунавъ.

Тервель, очевидно, е пазилъ още условията на сѣюзния договоръ, сключенъ отъ прѣдшественика му съ славѣнскитѣ племена, което собствено най-вече способствувало за мирното имъ присѣдинение къмъ държавата. Но отъ друга пѣкъ страна съ уголѣмяването количеството на славѣнския елементъ усиливало се и сѣзнанието на славѣнското население въ своето значение като главенъ факторъ за силата и трайността на самата държава. Развитието на такова сѣзнание, разбира се, е влѣкло подирѣ си желание у славѣн-

ското население да вземе и то участие въ управлението на държавата, да се приравни въ правата съ своитѣ обединители-българи. И ако проявяването на подобно желание не се забѣлзва при Тервеля, то това се обяснява отъ една страна съ туй, че Тервель пазилъ точно първоначалнитѣ договорни права на славѣнитѣ, а отъ друга — съ туй, че силната ржка и умната политика на тоя български господарь не имъ давали възможность да прѣдвяватъ и тѣ своитѣ притезания като важенъ съставенъ елементъ на държавата. Обаче слѣдъ смъртта на Тервеля, а още повече слѣдъ прѣкжсването на Испериховия родъ, славѣнското население не се забавило да изтъкне правата и значението си и да вземе живо участие въ ония вжтрѣшни междуособици, които обематъ почти двѣтѣ срѣдни четвърти на VIII. вѣкъ, въ оная жестока династическа борба, която била не толкова борба на партии въ България, колкото борба между двата съставни елемента за етническо надмощие.

Послѣдната година, въ която византийскитѣ хронисти споменуватъ за Тервеля, бѣше, както видѣхме, 717/718, която ще трѣба да приемемъ и като послѣдня година отъ царуването на тоя български ханъ. Това се потвърждава и отъ даннитѣ на Именника Споредъ послѣдния, покачването на Тервелевия прѣемникъ или смъртта на Тервеля се отнася къмъ цикловата година *дванѣз шехтемъ*, т. е. къмъ 8-ия мѣсець на 40 лун. год. отъ Българската ера, която отговаря на май 718 год. отъ Хр.¹⁾ Отъ тая дата въ течение на цѣли 36 години се прѣкратяватъ у византийскитѣ писатели извѣстията за българитѣ. Тоя периодъ е най-тъмниятъ и най-неизвѣстниятъ въ старата българска история. За него липсватъ каквито и да било исторически данни както за вжтрѣшнитѣ работи, тъй и за вжншнитѣ отношения на българитѣ. Едничкиятъ изворъ е Именникътъ, но и той не дава много. Слѣдъ Тервеля тоя паметникъ отбѣлзва двама още князе: единиятъ, чието име остава неизвѣстно,²⁾ управ-

¹⁾ Вж. Притурка № 1. — Че смъртта на Тервеля се отнася къмъ 718 г., а не къмъ 719, се дока ва и отъ това, че Никифоръ и Теофанъ, когато говорятъ за събитията отъ края на 718 и нач. на 719 г. вече не споменуватъ името на Тервеля, а си служатъ съ общото име българи.

²⁾ Впрочемъ *Marquart*, който по-рано (вж. *Die alttürkische Inschriften*, S. 74) искаше да види въ *Вихтунъ* името на Тервелевия прѣемникъ, като смѣташе израза „*ѣкии Ынхтѣнъ*“ за маргинална глосса, вмѣкната не на мѣсто въ текста; напоследѣкъ обаче той (*Die altbulg. Ausdrücke*, п. т., стр. 6, табл.

лявалъ 5 лун. год. и 10 мѣсеца, или отъ 8-ия мѣс. на 40 лун. год. до 6-ия мѣс. на 46 година отъ Б. Е., или отъ май 718 г. до януарий 724 год. отъ Хр., а другиятъ — *Севаръ*, чиято циклова година на покачването му е *тохъ алтомъ*, т. е. прѣзъ 6-ия мѣс. на 46 лун. отъ Б. Е., управлявалъ 16 лун. години и 3 мѣсеца, или отъ 6-ия мѣс. на 46 лун. год. до 9-ия мѣс. на 62 лун. год. отъ Б. Е., или отъ януарий 724 до октомврий 739 год. отъ Хр.¹⁾ За тия двама български господари не знаемъ нищо повече, освѣнъ че съ тѣхъ се прѣкжснала династията на Испериха, именно неговѣтъ родъ *Дуло*, и изстѣпва на българския прѣстолъ другъ родъ, нова династия, както ще видимъ въ слѣдната глава.

нун. 7—8), като се базира на цикловата година на Тервеля *тикоучитѣмъ* (Погод. р. *тикоучитѣмъ*) *тиримъ*, която разлага на *тикоуч* *итѣмъ* (или *итѣмъ*), опита се да нарече тоя князь *Текучъ*. *И* Миккола отначало прие това раздѣленіе на българския изразъ, като „*тикоуч*“ счете за собствено име на слѣдващия ханъ, а *ет* (*ит*)-*емъ* обясни съ турското „*ит*“, „*эт*“ = куче, или 11. година въ българския 12-годишенъ цикълъ (вж. „Тюрско-болгарское лѣтосчисленіе“ въ Извѣстія отдѣл. рус. я. и словесн. Им. Академіи Наукъ въ Петроградъ, т. XVIII (1913), кн. 1, стр. 244/5). Но по-сетнѣ той прѣдложи друго разчленение на горѣ-приведения български изразъ, а именно, *Тиктамъ*... *коучи* *тиримъ*, като при това *Тектемъ* (*Töktämi*? или подобно, народ. старотур. *Ist-aml*) или още *Токтомъ* (*Tohtomyş*? *Toktamyş*?) счита за име на неизвѣстния князь, а „*коучи*“, което той приизвежда отъ „*коучъ*“ или „*коуча*“, означава „овенъ“ или „овца“, т. е. 8-та година въ българския 12-годишенъ цикълъ (вж. *Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren* въ *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, XXX (1914), S.-Ab. p. 13—14). Може би подобно размѣстване на сричкитѣ въ думата *тикоучитѣмъ*, както и обясненіето ѝ и да сѣ твърдѣ остроумии, но тѣ ни се показватъ много прѣсилени и натегнати, а освѣнъ това едва ли е допустимо да е ставало такова размѣстване на сричкитѣ както въ гръцката, тъй и въ българската транскрипция. Затова ние мислимъ, че първото разчленение на тая дума е несъмнѣнно вѣрно и правилно, защото то ни дава съвсѣмъ подходящи цифри при изчисленіето цикловата година на Тервелевото покачване; но отъ друга страна ние по никой начинъ не можемъ да приемемъ прѣдположеніето, че първата часть на изрза *тикоучитѣмъ* или комбинацията „*тиктѣмъ*“ сѣ нишѣ друго освѣнъ името на неизвѣстния князь; вече поради това, че самиятъ текстъ на Именника, както и значеніето на българскитѣ изрази не позволяватъ никакви прѣмѣствания отъ едно мѣсто на друго (вж. Къмъ въпроса и пр., стр. 4—11). Ние вече имаме случай да се изкажемъ (пакъ тамъ, стр. 11, забѣл.), че думата „*тикоуч*“ се намира въ свръзка съ българското лѣтоброение и е поставена прѣдъ първата циклова година, изчислена по новото лѣтоброение, съ цѣлъ да се изтъкне тая свръзка или пъкъ да се посочи на промѣната въ лѣтоброеніето. Ние сме убѣдени, че ако ориенталиститѣ погледнатъ на тая дума въ тоя тѣмъо смисълъ, тѣ ще ни изведатъ скоро и нейното значеніе. Що се отнася до името на Тервелевия прѣсемики, то ще да е било пропуснато още при прѣвода на старобългарски, защото, като се вземе прѣдъ видъ, каква е била сѣдбата на тоя камененъ стѣлпъ, на който е билъ изрѣзанъ хронологичния списъкъ на първитѣ български господари, (вж. *В. Н. Златарски*, Имали ли сѣ българитѣ свое лѣтоброение? СпБА, кн. I. 1, стр. 35—37), то е било или нечетливо, или съвсѣмъ поврѣдено и заличено на камъка (пакъ тамъ, стр. 41, и Притурка № 1).

¹⁾ За тия хронологически данни вж. Притурка № 1.

3. Епоха на вътрешни междуособици и външни опасности.

Пръвът есента на 739 г. се прекратил родът на Испериха—Дуло. Кой се е покачил слѣдъ това на българския прѣстолъ, византийскитѣ хронисти нищо не отбѣлѣзватъ. Като единичкъ изворъ, който ни помага да подпълнимъ и тая празнота, се явява пакъ Именникътъ. Споредъ него, слѣдъ Севара управлявалъ Кормисошъ. *ѡι αὐτῷ ροδῷ ἰμοῦ νοκίλ. α αὐτῷ ἰμοῦ шигорῷ твиримъ.* Че е имало въ България ханъ съ такова име, свидѣтельствува и Теофанъ, който го нарича *Κορμίσσιος ὁ πάλαι κύριος αὐτῶν (Βουλγάρων)* и ни го прѣдставя като тѣтъ на ханъ Сабина;¹⁾ сѣщо за него узнаваме и отъ западната хроника на Сигеберта, който го поставя като непосредственъ прѣмникъ на Тервеля.²⁾ Освѣтъ това за тоя български господарь Именникътъ дава още слѣднето: *сми же кнѣзъ измѣни рѣ Доуловъ. рѣкши вхѣтънъ.* Отъ тия думи ясно става, че *Кормисошъ* е билъ непосредственъ прѣмникъ на Севара, послѣдния ханъ отъ рода Дуло, обаче обяснението, какъ е взелъ властѣта Кормисошъ, ще зависи отъ това, какъ трѣба да се разбира думата „измѣни.“ Споредъ едно отдавна вече изказано мнѣние, тя може да се разбира двояко: Кормисошъ или е „смѣнилъ рода Дуло“, или пѣкъ буквально „измѣнилъ на рода Дуло“. ³⁾ Разликата между тия двѣ разбирания сѣстои въ това, че споредъ първото тълкуване,

¹⁾ *Theophanes, ib., p. 433, 1.* — Ср. сѣщо p. 497₁₉₋₂₀: *Κορμίσσιος ὁ κατ' ἑκείνο καιρὸν κύριος Βουλγάρων.* — Въ прѣвода на Анастасия библиотекаря това име се пише на едно мѣсто *Cormersius* (*Theophanes, ib., II, p. 255, 1.*), както и въ нѣкои грѣцки кодекси *Κορμίσσιος*, а на друго *Cormesius* (*ib., p. 335, 1.*). — Споредъ Томашека това име е звучало на хун ю-български *Курмишъ* (тур. *qurmuş*, „Besorger, Zurichter, Bogenspanner“. Вж. Idrisi, S. 40. — *Pauly-Wissowa, s. v. Bulgaroi*). *J. Marquart* вижда въ това име причастие на -*мишъ* (тушъ), слѣдов. на български то е звучало *Qormuş* = *Кормишъ*; славянскитѣ прѣводачъ възприелъ грѣцкото окончание (вж. *Die altbulg. Ausdrücke ib., p. 7, nota 8. Ср. I. Mikkola, Die Chronologie, п. т., стр. 20.*

²⁾ *Pertz, Monum. German. VIII, p. 330: Cormesius Bulgaribus dominatur.* Сигебертъ отнася началото на Кормисошево то князуване къмъ 727 г., което, разбира се, не може да се приеме, едно, защото тая дата противорѣчи на другитѣ данни, и, друго, защото изобщо хронологията у Сигеберта се счита като произволна (вж. *Wattenbach, п. т., I, стр. 160 и сл.*). По-вѣренъ въ хронологията се явява другъ западенъ по-късенъ (XIII. вѣкъ) хронистъ, монахъ Алберикъ, който се е ползувалъ отъ стария църковенъ историкъ *Hugo Floriacensis*. Той право пише: *Super Bulgaros.... iam erat tercius rex nomine Cormesius, и дѣйствието на послѣдния отнася къмъ 750 год. (Pertz, Mon. Germ. t. XXIII, Script. p. 708).*

³⁾ *А. Кунинъ и В. Розенъ, Извѣстия Ал-Бекри и пр., I, стр. 129, бѣл. 3.*

Кормисошъ е смѣнилъ рода Дуло, т. е. слѣдъ като се прѣкратилъ царствуващиятъ родъ, той е наслѣдилъ властѣта или по право, или пъкъ по изборъ, слѣдов. смѣната на династията станала по миренъ начинъ; въ втория пъкъ случай ще трѣбва да разбираме противното, — че той е измѣнилъ на Дуловци, т. е. узурпиралъ по единъ или другъ начинъ властѣта, слѣдов. покачването на Кормисоша на прѣстола е станало поради нѣкакъвъ държавенъ прѣвратъ. Кое отъ тия двѣ тълкувания трѣба да приемемъ, ще ни покаже слѣдниятъ краткъ прѣгледъ за състоянието на България въ дадената епоха.

Колкото Тервель съ своята умна и прѣдвидлива политика, съ своя твърдъ и смѣлъ характеръ можа да издигне България политически много високо, толкова неговитѣ близки прѣемници, изглежда, не сж били достойни да продължатъ дѣлото му за напрѣдка на младата държава. Вече отсъствието на всѣки споменъ за тѣхъ у византийскитѣ хронисти ясно говори, че тѣ не сж направили нищо за усиляването на държавата прѣдъ Византия, па и въ самата България не сж били въ състояние да държатъ авторитета на ханската властъ на оная степенъ, на която я оставилъ Тервель. Тѣ скоро изпаднали подъ влиянието на знатнитѣ хунно-български родове или на боилитѣ, които вече като отдѣлно съсловие и по-близки до държавния глава, не се забавили да си присвоятъ извѣстни права и привилегии за смѣтка на ханската властъ и да опрѣдѣлятъ по-точно отношенията си спрѣмо хана. Въ какво състояли тия права и привилегии и въ какво се изразявали тия отношения, за насъ остава неизвѣстно; обаче, ако се сжди по по-сетнѣшната роля на болярството въ България, като единъ отъ главнитѣ фактори въ държавата, може да се мисли, че българскитѣ боили или боляри още въ дадената епоха се стремили да ограничатъ властѣта на хана съ своя съвѣтъ и чрѣзъ това да си запазятъ първенстващо положение въ държавата спрѣмо отдѣлитѣ прѣдставители на славѣнскитѣ племена, влѣзли въ състава на държавата, които отъ своя страна не ще да сж закѣснѣли така сжщо да изявятъ домогванията си за участие въ управлението. Кѣмъ тия влиятелни и силни родове ще трѣба да отнесемъ и родътъ Вокиль, чийто прѣдставитель Кормисошъ сполучилъ да се издигне при прѣемницитѣ на

Тервеля, а слѣдъ смъртта на Севара да завладѣе властта и да стане родоначалникъ на нова династия. Въ тоя смисълъ, споредъ насъ, ще трѣба да разбираме израза на Именника „измѣни родъ Дуловъ“.¹) Обаче постѣпката на Кормисоша не могла да не възбуди завистъ у другитѣ подобни нему боили, които не по-малко отъ него ламтѣли за прѣстола, и да не ги въоръжи противъ него. Твърдѣ е възможно, щото незадоволство отъ страна на боилитѣ да се е появило още на първо врѣме, но Кормисошъ ще да е успѣлъ, както се види, да прѣдупрѣди всѣкакви вътрѣшни размирици и да запази тишината въ страната. При все това враждебното чувство у боилитѣ отъ противната на Кормисоша партия не било съвсѣмъ унищожено, и при пръвъ удобенъ случай, както ще видимъ по-долу, послѣдната успѣла да прояви своитѣ противодѣйствиия противъ рода Вокиль.²)

¹) Marquart малко по-инѣкъ разбира тоя изразъ. Той пише: Die Bemerkung: „Dieser Fürst veränderte das Geschlecht Dulo, das ist Wichtun,“ kann offenbar nur bedeuten: „er veränderte (den Namen) des Geschlechtes Dulo in Wichtun“. Denn sonst hätten die Worte pekше Вихтунъ keinen Sinn. Впрочемъ той признава, че Кормышъ hat allerdings zunächst das Geschlecht Dulo abgelöst (Die altbul. Ausdrücke, S. 7, Am. 8). Но въ такъвъ случай би трѣбало да признаемъ, или че родътъ Дуло е ималъ двѣ имена, или пъкъ че Кормисошъ е промѣнилъ името далъ е ново име на стария царски български родъ. Но съ каква цѣль? Освѣтъ това думата „рекше“ надали може да се прѣвежда съ прѣдлога „въ“ или „на“; тя си има едно специално значение — обяснително и тукъ очевидно обяснява смисъла на прѣдходното изречение, както това показва и значението на думата анхтѣнъ. Споредъ Миккола (Die Chronologie, стр. 9, бѣл. 2), „въ първата сричка на тая дума се съдържа тур. ик—ук= „родъ“, а въ втората — една дума съ значението „другъ“ (срав. уйгур. ögün). При такова обяснение цѣлото изречение: снн жн кнъ измѣни рѣ Дуловъ, рекше анхтѣнъ ще значи: „тоя князь измѣни рода Дуловъ, сирѣчь той е отъ другъ родъ“, а оттука ясно става, че анхтѣнъ вапѣлно отговаря на думитѣ ннѣгѣ рѣ(ѣ)да въ израза „и снн ннѣгѣ рѣ(ѣ)да“, който се отнася къмъ Телеца и дѣто съюзътъ я изтъква, че е станала втора промѣна на „рода“ като се има прѣдъ видъ първата при Кормисоша, оттука анхтѣнъ не може да бѣде собствено име.

²) Разбирайки така разгледания тукъ изразъ отъ Именника, ние по никакъ начинъ не можемъ да се съгласимъ съ Миккола, който, като обяснява, че името Бокнаъ или Оукнаъ е нищо друго освѣтъ думата Боуѣла и Воѣла, които е извѣстия още отъ Орхонскитѣ надписи и отъ нѣкои на гръцки съставени български надписи буила и боила, а името Оуганъ (вж. по-долу) сближава съ Ваѣѣла на старо-българскитѣ надписи, прави слѣдното заключение: „И тъй отъ Кормисоша нататѣкъ при князѣтъ се дава не тѣхниятъ родъ, а прѣдишното имъ достоинство“ (Die Chronologie ibid., p. 19—20). Обаче отъ сѣшитѣ тия старо-български надписи на гръцки, които съдържатъ актове отъ официаленъ характеръ (вж. Асѣба-Плиска, п. т., стр. 190—192) се ясно види, какво голѣмо значение е ималъ родътъ въ хунно-българската държава, защото обозначението произхода, рода на лицето, къмъ което се отнася надписътъ, се явява като непрѣмѣненъ елементъ въ акта. Изразътъ въ Именника: „родъ имѣхъ Дуловъ, брани“ или „а родъ имѣхъ Бокнаъ или Оукнаъ, Оуганъ“, е нищо друго, освѣтъ изразътъ: ἵτο δὲ τὸ γένος αὐτοῦ Κυρίτῃρ или ἵτο δὲ

За политическите отношения между България и Византия при Кормисоша ние нѣмаме прави извѣстия, обаче отъ косвената бѣлѣжка на Теофана¹⁾ може да се твърди, че и при него мирниятъ договоръ отъ 716 год. е билъ спазванъ отъ Лѣва III Исавра и е билъ потвърденъ при покачването на Константина V Копронимъ въ 741 год. Това миролюбие отъ страна на императоритѣ-исаврийци произли-зало отъ самата имъ държавна политика, която имала за задача да засили централната властъ и да издигне отново значението и мощта на Византия прѣдъ нейнитѣ съсѣди.

Завзетъ както съ усилената борба противъ арабитѣ, които тогава станали особено опасни за империята, тъй и съ вжтрѣшнитѣ си реформи и особено съ знаменитата църковна борба, извѣстна въ историята подъ името „иконоборство“, която отъ основа разклатила вжтрѣшно цѣлата византийска империя, Лѣвъ III се видѣлъ принуденъ, както вече посочихме по-горѣ, строго да пази мирнитѣ отношения съ европейскитѣ си съсѣди — бѣлгаритѣ. Обаче бързото разширение и закрѣпване на бѣлгарската държава чрѣзъ присъединението на византийски области, заселени съ славѣни, отъ една страна, а отъ друга — планътъ на ринхинския князъ Прѣбѣнда да се отцѣпи като самостоенъ и опитътъ на македонскитѣ славѣни въ течение на двѣ години (735—737 г.) да завладѣятъ Солунъ, задъ което се криелъ исконниятъ имъ стремежъ, слѣдъ като се отцѣпять отъ империята и провъзгласятъ своята пълна независимостъ, да турятъ основата на особна държава,²⁾ не сж могли да изплѣзнатъ отъ вниманието на императора. На Лѣва III се налагало въ силата на неговата държавна политика да тури край на едното и на другото, но понеже първото въ дадения моментъ е било невъзможно, а второто едвамъ успѣлъ да прѣдотврати съ силата на орж-

τῶνδ' Ὑσαχάρης, Κουδάρης κτλ., и ако Вокиль или Оукиль означава βουήλα или βοίλα, а Оуганинъ — βαγανίνα, то въ такъвъ случай и Дуло, Ерми, Киригиръ, Цакагаръ, Кувиаръ сж така сжщо не имена, а названия на различни длѣжности, което, разбира се, е недопустимо, както и горѣприведеното заключение на Миккола. Че Бокнаъ или Оукнаъ и Оуганинъ сж имена на родове, показва и самиятъ текстъ на Именника: Тимѣъ. б. лѣъ. рѣъ. ѣмоу оуганинъ. ѣ лѣъ ѣмоу соморѣ латимъ. и синъ ѣного ѣа; очевидно послѣднитѣ думи се отнасятъ къмъ Оуганинъ.

¹⁾ Вж. по-горѣ, стр. 177—178.

²⁾ Както за плана на Прѣбѣнда, тъй и за тая знаменита 4-та обсада на Солунъ отъ славѣнитѣ, сжщо и за хронологията имъ вж. Притурка № 5.

жието, той прибѣгналъ къмъ други мѣропріятия, чиято цѣль проглежда въ неговата законодателна дѣйность.

Нѣма съмнѣние, че съ издаването на своята „Еклога на законитѣ“ — кратъкъ сборникъ на дѣйстващото право, първитѣ императори-иконоборци се домогвали между другото да свържатъ по-тѣсно съ центъра крайнитѣ провинции на Византия, които прѣзъ VI. и VII. вѣкъ прѣтърпѣли коренни промѣни както въ частния, тъй и въ обществения животъ на империята, и чрѣзъ това да запазятъ цѣлостта ѝ. Особено релефно изпжквала тая цѣль въ тѣхния „Земледѣлски законъ“ (*νόμος γεωργικός*), който уреждалъ отношенията на земленаимателитѣ къмъ землевладѣлцитѣ и вжтрѣшнитѣ отношения на свободнитѣ селски общини въ владѣнието на земята; при това, споредъ тоя законъ, земленаимателитѣ и селенитѣ, въ противоположность на старитѣ прикрѣпени къмъ земята колонни, се ползували съ лична свобода.

Сжествува отдавна вече мнѣние, че основнитѣ принципи на Земледѣлския законъ — общинското землевладѣние наредъ съ частната дребна собственость и личната свобода на селското население, — били отъ славѣнски произходъ, и че появяването на Землед. законъ се намирало въ права зависимость отъ онова силно влияние, което настанилото се въ областитѣ на империята славѣнско население бѣ оказало върху наредбитѣ, живота и сѣдбинитѣ на самата Византия; защото тоя законъ не е прѣдизвикалъ промѣнитѣ въ по-раншитѣ аграрни отношения, а е билъ наложенъ, слѣдъ като самиятъ социяленъ прѣвратъ билъ вече направенъ, и само призналъ това, което вече е сжществувало въ живота.¹⁾ Обаче кои сж били причинитѣ, които сж принудили императоритѣ-иконоборци да се поддадатъ на това силно славѣнско влияние, да усвоятъ обичайното право на славѣнитѣ и да го приематъ въ държавното, като го облѣкатъ въ законодателна форма, е единъ въпросъ, който и до днесъ не е достатъчно разясненъ.

¹⁾ По въпроса за Земледѣлския законъ вж. *Zachariae von Lingenthal*, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, 3-te Aufl. (1892), 250 и сл. — *В. Г. Васильскій*, *Законодательство иконоборцевъ*, ЖМНП. ч. 200 (1878), 95 и сл. — *Θ. Ив. Успенскій*, *Древнѣйшій памятникъ славянскаго права*, *Юридическій Вѣстникъ*, г. XVIII (1886), кн. IV, 703—705. — *Б. А. Панченко*, *Крестьянская собственность въ Византии*, София, 1903. — *П. Мутафчиевъ*, *Селското землевладѣние въ Византия* (споредъ *νόμος γεωργικός*), СбНУК. кн. XXV (1910), 1—72 и посочената тамъ друга литература.

Прѣдположението, че общинското землевладѣние, което проглежда въ Землед. законъ, се намирало въ свръзка съ римската фискална система, не може да се приеме, защото фискалната система на римскитѣ, а слѣдъ тѣхъ и на византийскитѣ императори е твърдъ много спомогнала за затвърдяването на колоната или крѣпостното право, тъй като тя е изисквала солидарна отговорност на земледѣлцитѣ общинари за редовното постѣпване на данъцитѣ;¹⁾ сѣщо така и мнѣнието, че обяснение на произведения *отморъ* социаленъ прѣвратъ съ издаването на Землед. законъ трѣба да се търси въ нѣкакви-си „либерални идеи“ на императоритѣ-иконоборци, свойствени на „срѣдновековния еллинизъм“²⁾, е твърдъ несполучливъ, защото едвали може да се допусне, че Лъвъ III по произходъ исавриецъ, или по-вѣрно сириецъ,³⁾ е могълъ да се въодушевява отъ съвсѣмъ чуждия нему „еллинизъмъ“; напротивъ, неговото иконоборство иде да потвърди тъкмо противното, нѣма вече да говоримъ, че въ своя стремежъ да засили централната властъ, той надали е търсилъ подкрѣпа въ наредбитѣ на едно население, което не е искало дори да признае императорската властъ и се е домогвало да запази политическата си независимостъ, каквито сѣ били славѣнитѣ. Очевидно, причинитѣ на това отстѣпване на императоритѣ-иконоборци отъ традицитѣ на старото римско-византийско право ще трѣбва да търсимъ другадъ, и ние ги съзираме въ новитѣ политически отношения, които се създали на Балканския полуостровъ къмъ началото на VIII. вѣкъ.

Първата епоха на новооснованата българо-славѣнска федеративна държава, прѣминала както видѣхме, въ пълненъ успѣхъ. Благодарение на честитѣ промѣни на византийския прѣстолъ, които се придружава и съ кървави граждански войни, българскитѣ господари не само успѣли дотолкова да се засилятъ, щото тѣ почнали да се намѣсватъ въ вътрѣшнитѣ работи на империята, но и продължили славѣнския обединителенъ процесъ по двата брѣга на Дунавъ въ обла-

¹⁾ Васильевскій, пакъ тамъ, 104—105. — Мутафчиевъ, пакъ тамъ, стр. 9—10, 68—72.

²⁾ М. С. Paparigopoulos, Histoire de la civilisation Hellénique, Paris, 1878, p. 260.

³⁾ Вж. по-горѣ, стр. 184, бѣл. 1.

ститѣ на дакийскитѣ и горне-мизийскитѣ славѣни. Вече при Тервеля, както видѣхме, границитѣ на България стигнали въ западна посока сѣверно отъ Дунавъ до голѣмия му завой при Турну-Северинѣ и отвѣждъ р. Тимокъ, а въ южна посока тѣ прѣхвърляли Стара-планина и обхващали сѣверната частъ на Тракия — славѣнската областъ *Загория*. Главнитѣ причини, които сж подбуждали славѣнитѣ да се отказватъ отъ Византия и да постѣпватъ въ българския съюзъ и по тоя начинъ сж спомагали за разширението на българската държава, лежали, както вече посочихме, въ самитѣ условия на съюза между българи и славѣни, именно 1. въ това, че и двата народа се задлѣжавали съвмѣстно и взаимно да защитаватъ своята независимостъ както отъ омиразнитѣ тѣмъ авари, чиято мощъ все още се чувствувала въ това врѣме въ областъта на срѣдни и сѣверно отъ долни Дунавъ, тѣй и отъ Византия, сблъскването съ която още прѣдстояло, щомъ като византийскиятъ императоръ поиска окончателно да подчини славѣнитѣ подъ властѣта си и да ги направи свои покорни поданици, и 2. въ това, че славѣнитѣ, влизайки като съюзници въ българската държава, запазвали пълна самостоятелностъ въ вѣтрѣшния си животъ и оставали да живѣятъ отдѣлно по своитѣ нрави, обичаи и право. Вече тая първоначална цѣль и основенъ принципъ на българи-славѣнския политически съюзъ не сж могли да не обърнатъ вниманието въ Цариградъ. Лъвъ III схваналъ голѣмата опасностъ отъ тая организация на българи и славѣни за цѣлостъта на империята, обаче да почне открита борба съ нея въ даденото врѣме за него, както казахме, било невъзможно. Затова той се заловилъ да подготви по миренъ начинъ почва за своеврѣменното отстранение на опасността отъ тая страна.

За да отвлѣче вниманието на имперскитѣ славѣни отъ примамливия за тѣхъ българи-славѣнски съюзъ и по тоя начинъ да парализира по-нататѣшното разширение и засилване на българската държава за смѣтка на византийскитѣ области, и по-тѣсно да ги привѣрже къмъ империята въ държавно отношение, Лъвъ III трѣбало прѣди всичко да имъ гарантира сжщото онова самостоятелно социално-економическо положение, което тѣхнитѣ събратия получавали, присѣдинявайки се къмъ българската държава, а това той би могълъ да постигне, ако приеме тѣхната вѣтрѣшна наредба, тѣхното обичайно

право и го санкционира съ въвеждането му въ държавата по законодателен редъ. Ето дѣ, споредъ нашитѣ схващания, трѣбва да търсимъ причинитѣ, които сж принудили императоритѣ-иконоборци да прѣдпочтатъ и да узаконятъ обичайното право на славѣнитѣ съ издаването на Землед. законъ. И Васильевски е правъ, като казва, че „именно за новото (славѣнското) население на империята е билъ прѣдназначенъ прѣдмно тоя законъ, който повече е съотвѣтствувалъ на неговитѣ възгледи, обичаи и навици, отколкото традициитѣ на старото римско право за личната собственостъ и по-къснитѣ учреждения на римската империя — колонатътъ или прикрѣпването къмъ земята“.¹⁾ А. Θ. Ив. Успенски дори вижда „въ тоя законъ не паметникъ на византийското право въ славѣнска обвивка, а паметникъ на славѣнското право на гръцки езикъ“.²⁾ Че Землед. законъ е ималъ право отношение тъкмо къмъ македонскитѣ славѣни се доказва и съ това, че посетилъ, когато тия славѣни били присъединени къмъ българската държава, той е билъ възприетъ и усвоенъ и отъ българскитѣ господари, а при царъ Симеона е влѣзълъ въ състава на тѣй нареченитѣ „книги законныя“.³⁾

Както изглежда, Лъвъ III постигналъ цѣльта си: движението на македонскитѣ славѣни било потъпкано, а съ усиляването на почналото се по-отрано разпространение на християнството между тѣхъ заедно съ въвеждането на новото законодателство се турилъ край на всѣки опитъ за отцѣпването имъ отъ империята. Наистина, и слѣдъ това македонскитѣ славѣни продължавали да възставатъ противъ империята, обаче тия движения не сж имали самостоенъ характеръ, а се намирали, както ще видимъ, въ непосредна свръзка съ държавната политика на българскитѣ господари, които отъ втората половина на VIII. вѣкъ изстъпватъ вече като освободители и обединители на балканскитѣ славѣни. Обаче синътъ и наслѣдникъ на Лъва III, *Константинъ V Копронимъ* (741—775), не се задоволилъ само съ постигнатия резултатъ. Като е смѣталъ, че императорската власть надъ славѣнитѣ е доста закрѣпена, той се заловилъ да изпълни втората задача отъ

¹⁾ *Васильевскій*, каз. статия, стр. 105.

²⁾ *Θ. Ив. Успенскій*, пакъ тамъ, стр. 705.

³⁾ *В. Н. Златарски*, Какви книги и закони Борисъ е получилъ отъ Византия, стр. 115—6.

балканската политика на баща си: да се освободи отъ сключения въ 716 г. позоренъ миръ съ българитѣ и да нанесе съкрушителенъ ударъ на българската държава. И наистина, къмъ края на Кормисошевото управление Константинъ Копронимъ пръвъ изстѣпва като нарушителъ на мира съ българитѣ, за отношенията къмъ които византийскитѣ хронисти до това врѣме не даватъ никакви извѣстия въ течение на цѣли 36 години.

Като причина за възобновата на враждебнитѣ дѣйствия между двѣтъ съсѣдни държави се привождатъ отъ една страна това, че Константинъ Копронимъ почналъ да строи по българската граница въ Тракия крѣпости, въ които поселилъ еретици-павликяни — сирийци и арменци отъ гр. Теодосиуполь и Мелитина, като при това имъ доставялъ охотно сръдства за живѣне, а отъ друга — това, че българитѣ поискали да сключатъ съ императора договоръ заради построенитѣ крѣпости и да получатъ данѣкъ. Нѣма съмнѣние, че и двѣтъ тия причини се попълватъ взаимно. Издигането на нови крѣпости по тракийската граница, а главно поселението на сирийци и арменци, назначението на които е било да защищаватъ границата на империята отъ българитѣ, било явно нарушение на договора отъ 716 год., слѣдов. българитѣ имали право да искатъ удовлетворение или поне да подновятъ и попълнятъ договора. Но Константинъ Копронимъ отказалъ да изпълни искането на българския ханъ; той дори се отнесълъ съ прѣзрѣние къмъ неговия пратеникъ, чрѣзъ което явно показалъ, че той изобщо се отказвалъ да се придържа о договора отъ 716 год.

Тоя смѣлъ отказъ на императора се обяснява съ положението, което послѣдниятъ заемалъ въ дадения моментъ. Около това врѣме Константинъ Копронимъ достигналъ най-високата точка на своята мощъ: той сполучилъ да побѣди арабитѣ, които нападали Опсидийската областъ, да съкруши съперника си по прѣстола, зетя си Артавасда, а въ 754 г. се считалъ пѣленъ побѣдителъ надъ почитателитѣ на иконитѣ слѣдъ събора въ Цариградъ. При такива едни успѣхи Константинъ Копронимъ не е могълъ да прѣтърпи срама, който му се нанасялъ сега съ искането на българския господаръ. Българитѣ пъкъ отъ своя страна не могли да понесатъ неговия надмѣненъ отказъ и веднага му отговорили съ това, че потег-

лили въ походъ. Въ 755 г. тѣ нахълтали въ Тракия и, като насгчили маршрута си право къмъ Цариградъ, достигнали до тѣй чаречената „Дълга стѣна“ на импер. Анастасия I. Тукъ обаче българитѣ били прѣсрѣщнати отъ ромеитѣ и потърпѣли тежко поражение, слѣдъ което побързали да отстъпятъ отъ столицата съ голѣми загуби.¹⁾

Тая побѣда била достатъчна за Копронима, за да разшири плана на дѣйствиата си противъ сѣвернитѣ си съсѣди. Сега той рѣшилъ завинаги да се освободи отъ всѣкакви задължения спрѣмо българския ханъ и да накара българитѣ да прѣкратятъ нахлуванията въ владѣнията на империята. За тая тѣкмо цѣль той наскоро прѣдприелъ грандиозенъ походъ противъ България, за който Никифоръ забѣлѣзва, че станалъ „малко врѣме слѣдъ това“ (μετ' οὐ πολὺ), т. е. слѣдъ нападеніето на българитѣ въ 755 год., слѣдов. тоя походъ ще трѣба да отнесемъ не по-късно отъ слѣдната 756 година.²⁾ Копронимъ намислилъ да нападне на Бъл-

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 429, 10—11: ὁ δὲ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Σόρους τε καὶ Ἀρμενίους, οὓς ἤγαγεν ἀπὸ Θεοδοσιουπόλεως καὶ Μελιτηνῆς, εἰς τὴν Θράκην μετέκισεν, ἐξ ὧν καὶ ἀπαιτύνθη ἡ αἵρεσις τῶν Παυλικιάνων . . . 12—13: τῷ δ' αὐτῷ χρόνῳ ἐξήγησαν οἱ Βούλγαροι πᾶντα διὰ τὰ κτισθέντα κάστρα· καὶ τοῦ βασιλέως ἀπεμάσαντος τὸν ἀποκρισάριον αὐτῶν, ἐξῆλθον φασαπικῶς, καὶ ἦλθον ἕως τοῦ Μακροῦ τείχους κατὰ τῆς βασιλίδος πόλεως τὴν ὁρμὴν ποιησάμενοι· πολλὴν οὖν ἄλωσιν ἐργασάμενοι καὶ αἰχμαλωσίαν λαβόντες ὁπίστραψαν ἀδελαῖς εἰς τὰ ἴδια. — *Nicephorus*, ib., p. 66, 11—12: . . . Κωνσταντῖνος ἤρξατο δομεῖσθαι τὰ ἐπὶ Θράκης πόλισμα, ἐν εἰς οἰκίσει Σόρους καὶ Ἀρμενίους, οὓς ἐκ τῆς Μελιτηνῆς πόλεως καὶ Θεοδοσιουπόλεως μετανάστας πεποίκηκε, τὰ εἰς τὴν χρεῖαν αὐτοῖς ἀνήκοντα φιλοτίμως δωρησάμενος. ταῦτα τοῖνον οἱ Βούλγαροι ὡς ἐπολλύοντο θεασάμενοι, φόρους ἤθουν παρὰ βασιλεὶ διεξασθαι. τοῦ δὲ μὴ δεξαμένου οἱ γε στρατευσάμενοι τὰ ἐπὶ Θράκης χωρία κατέτρεχον καὶ μικροῦ τοῦ μακροῦ καλουμένου τείχους ἐπεξέθαν· ὁ δὲ ἀνταπεξῆσε καὶ συμβαλὼν πολέμῳ εἰς φυγὴν ἐτρέψατο καὶ ἔδωκεν ἀνὰ κράτος καὶ πλείστους Βουλγάρους ἀνέλε. — И тѣй, и двамата наши автори говорятъ подъ 755 г. за нахлукането на българитѣ въ прѣдѣлитѣ на империята, като отбѣлѣзватъ съгласно причинитѣ за това нахлуване, обаче въ изложението на резултата отъ него тѣ се съвсѣмъ различаватъ: докато Теофанъ разказва, че българитѣ при „Дългата стѣна“ произвели голѣмъ грабежъ, взели плѣнници и неврѣдими се върнали въ земята си, Никифоръ разправя, че императорътъ излѣзълъ срѣщу тѣхъ, далъ имъ сражение и слѣдъ тозъ ги принудилъ да бѣгатъ, и, като ги прѣслѣдвалъ упорито, изтрепалъ много отъ тѣхъ. Колкото и да си противорѣчатъ тия двѣ извѣстия, все пакъ не е трудно да се забѣлѣжи, 1. че Теофанъ не ни дава да разберемъ, съ какво собствено се сврѣшилъ походътъ на българитѣ, а прѣдставя повидимому удовлетворени и двѣтѣ страни, нѣщо твърдѣ мжно да се допусне при условията, въ които се намиралъ Конст. Копронимъ, и 2. че Никифоръ при изложението на това събитие е ималъ подъ ржка, освѣтяъ общия и за двамата автори изворъ, и други по-подробни свѣдѣния, което ни кара да смѣтаме неговото извѣстие за по-вѣрно и по-пълно.

²⁾ I. Миккола (*Die Chronologie*, стр. 20) отнася както тоя походъ на Копронима, тѣй и прѣдното българско нападение къмъ 754 год., като при това забѣлѣзва слѣдното: ich sehe nämlich nicht ein, warum der Boor in seiner edition von Nikephoros und auch Marquart dieses ereignis auf das j. 756 ver-

гария отъ двѣ страни: той въоръжилъ една флота отъ 500 кораби, която трѣбало да отплува къмъ устието на Дунавъ и да нападне на българитѣ отъ тила, а самъ императорътъ по суша съ голѣма войска потеглилъ прѣзъ Тракия къмъ южно-българскитѣ граници. Флотата наистина потеглила по Черно море и пристигнала при устието на Дунавъ, но повидимому докараната отъ нея византийска войска не навлѣзла навжтрѣ въ страната, а се ограничила съ това, че опустошила съ пожаръ българскитѣ придунавски области, вѣроятно Добруджа, и откарала много плѣнници. Отъ тия дѣйствиа на византийцитѣ се ясно види, че това е било една демонстрация, направена съ цѣль да се отвлѣче вниманието на българитѣ отъ южната имъ граница, и по тоя начинъ побѣдата на Копронима да бжде обезпечена. Обаче и въ Тракия византийцитѣ не направили повече отъ флотата. Императорътъ се срѣщналъ съ българитѣ при крѣпостъта *Маркелли*, близу до българската граница, дѣто ги разбилъ и накаралъ да бѣгатъ. Това поражение изплашило българския ханъ, който побързалъ да прѣдложи миръ, като изпратилъ прѣдварително за заложници нѣкои български синове, и чрѣзъ това успѣлъ да прѣдупрѣди нахлуването на византийцитѣ въ българскитѣ прѣдѣли.¹⁾

Макаръ византийскитѣ хронисти и да не споменуватъ за резултатитѣ отъ тия прѣговори, но, по всичко се види, прѣдложението на българския ханъ било прието, и мирътъ

legen, denn das bei Nikephoros s. 66 von der zeile 19 an (ed. de Boor) erzählte ist fortsetzung zu dem, was Theophanes s. 429, 21—20 (ed. de Boor) berichtet hat. Обаче тъкмо това, което се разказва у Никифора отъ 19. редъ, не може да се счита за *продължение* на Теофановия разказъ, защото послѣдниятъ, както видѣхме, не се схожда съ Никифоровия, па и за това, което Никифоръ ни прѣдава отъ 19. редъ нататѣкъ, Теофанъ, както се види, не е знаелъ нищо, тъй че то е могло да бжде само продължение на това, което Никифоръ прѣди това разказва, а пъкъ той казва, че въпросниятъ походъ билъ прѣдприетъ мет' оὐ πολὺ. Освѣтѣ това, за да се приготви за такъвъ единъ голѣмъ походъ Копрониму е трѣбало врѣме, особено като е дѣйствувалъ по море и по суша. Най-сетнѣ ще трѣба да отбѣлѣжимъ и това, че Копронимъ прѣзъ 754 г. е билъ завзетъ съ събора въ Цариградъ, който не малко е отвлѣчалъ вниманието му. По тоя начинъ опитътъ на Миккола да подчини събитията на своята хронология, се оказва несполучливъ.

¹⁾ *Nicephorus*, ib., p. 66, 21—67, 1: μετ' οὐ πολὺ πλοῖ καὶ παρ' ἑ κατ' αὐτῶν ἐστράτευεν. οἱ τοῦν τὰς ναὺς ἔχοντες ἀχρὶ καὶ εἰς παντακοσίους τὸν ἀριθμὸν συνελοῦσας, διὰ τοῦ Εὐξείνου ἐκπλεύσαντες καὶ πρὸς τῇ Ἰστροφ' ὑπάρχοντι ποταμῷ χώρας τὰ Βουλγάρων ἐπιπράσαν καὶ δοξαζώτους οὐκ ὀλίγους εἶλον· αὐτὸς δὲ μάχῃ συμμίζας αὐτοῖς κατὰ τὰς λεγόμενας Μαρκέλλας (φρούριον δὲ τοῦτο πλησιαιτάτα Βουλγάρων καίμων) εἰς φυγὴν ἐτρέψατο καὶ πολλοὺς αὐτῶν ἔκτεινεν. ἐνταῦθεν ἔκλεινον τὸ ἦντον ἀναταράξαντες περὶ εἰρήνης διαπροσέθεντο ἐκ τῶν οὐκ αἰών τεκνῶν ὁμήρας προτέμενοι.

билъ сключенъ, защото слѣдъ това войната се прѣкратила. Сжщо така нашитѣ автори умѣлчаватъ и за условията на мира; но несъмнѣнно тѣ сж били несгодни за българитѣ, защото слѣдъ такава побѣда Константинъ Копронимъ не ще да се е забавилъ да отмѣни договора отъ 716 г. и да се избави отъ свързанитѣ съ него задължения спрѣмо тѣхъ, — а това е било главната цѣль на похода въ 756 г. За териториялни отстъпки отъ страна на българитѣ надали може да се прѣдполага, защото Копронимъ не можалъ да направи никакви завоевания, както това се потвърждава и отъ мѣстонахождението на Маркелли южно и близу до българската граница — по пограничния окопъ на върха Бакаджикъ при с. Войникъ (Ямболско),¹⁾ но, вѣроятно, при сключването на мира българитѣ се задължили между другото да не прѣдприематъ никакви военни дѣйствия противъ империята.

¹⁾ Дѣ се намирала крѣпостъта Маркелли, за сега различно се опрѣдѣля. Иречекъ възъ основа на едно извѣстие у Ана Комнина (ed. Bon. I, p. 355), че между крѣпоститѣ Γολῶν и Διδυποῖς (Ямболъ) се намира τὸ χωῖτρον Μαρκελλῶν, като смѣта за Голое върха Руспухисаръ при с. Кадърфакли при южния изходъ на Чалджавакския проходъ, дѣто се намиратъ останки отъ стара крѣпостъ, търси Μαρκελλῶν между тия два пункта — Ямболъ и с. Кадърфакли и вижда тая крѣпостъ на върха при с. Каябашъ, дѣто така сжщо има развалини. Друго прѣдположение прави Иречекъ въ тоя смисълъ: крѣпостъта при Карнобатъ, която се намира на западния край на Карнобатскиѣ издигнатини, на разстояние ок. 6½ км. западно отъ Карнобатъ (вж. *Абоба-Плиска*, стр. 513), може да бжде Маркелли, а на върха Бакаджикъ при с. Войникъ — Лардеа (Λαρδεάς), която Пахимерь поставя при Ямболъ (вж. *Archaeol.-epigr. Mittell.* X, стр. 158; сжщо „Княжество България“, II, стр. 751). О послѣдното прѣдположение се придържатъ и бр. Шкорпилъ (вж. Нѣколко бѣлѣжки върху археол. и истор. изслѣдвания и пр., стр. 48 и 59; сжщо въ *Абоба-Плиска*, стр. 564). Ние обаче мислимъ, че при опрѣдѣленieto мѣстонахождението на тая крѣпостъ трѣба да се взиматъ въ внимание и географичнитѣ данни на Никифора, който опрѣдѣля Маркелли така: *φρούριον τοῦτο πλησιαιτάτα Βουλγαρίῳ καίμανον*, т. е. тая крѣпостъ лежи най-близко до българитѣ. Тоя изразъ несъмнѣнно трѣба да разбираме въ смисълъ, че крѣпостъта е лежала най-близко до българската граница споредъ договора отъ 716 год., до земляния окопъ, който е опрѣдѣлялъ, както видѣхме (вж. погорѣ, стр. 178—180), границата, слѣдов. ще трѣба да търсимъ нашата крѣпостъ нѣйдъ близу до окопа и то на византийска територия, защото Константинъ VI въ 792 г. възобновява Маркелли, а пѣкъ въ 796 г. канилъ Кардама да излѣзе къмъ Маркелли, дѣто и той ще пристигне, най-сетнѣ и императоръ Никифоръ въ 811 год., слѣдъ като потегилъ отъ Маркелли, навлѣзълъ въ България (*Theophanes*, lb., 2. 467, 470 и 490). Прѣдъ видъ на тия данни, ние мислимъ, че най-вече прилѣга да търсимъ крѣпостъта Маркелли на върха Бакаджикъ при с. Войникъ, дѣто наистина и днесъ се виждатъ развалини отъ стара крѣпостъ, и при това тя се е намирала на югъ и до самия пограниченъ окопъ. Това тѣкмо географическо положение на тая крѣпостъ ѝ придава онова специално важно стратегическо значение, което тя е имала въ VIII. и IX. в., защото тя се е намирала близу до оная точка на окопа, дѣто той се връзва навжтрѣ въ българска територия и стои оттука и най-близко (*πλησιαιτάτα*) до южния изходъ на Верегавската клисура, и въ сжщото врѣме тя отбравяла

При кой български ханъ е билъ сключенъ токо що разгледания миръ: при Кормисоша ли, или при неговия прѣмникъ, византийскитѣ хронисти така сжщо не споменуватъ. Споредъ хронологичнитѣ данни на Именника, Кормисошъ е управлявалъ 16 лун. год. и 4 мѣс., или отъ 9-ия мѣс. на 62 лун. год. до 1-ия мѣс. на 79 лун. год. отъ Б. Е., или отъ октомврий 739 год. до септемврий 756 год. отъ Хр.¹⁾ И тъй смъртъта на Кормисоша се отнася къмъ септемврий на сжщата 756 год., въ която е билъ сключенъ и мирътъ съ Константина Копронимъ; обаче, като имаме прѣдъ видъ отъ една страна продължителността на голѣмия Копронимовъ походъ, а отъ друга — и това, че Кормисошъ не би се рѣшилъ тъй лесно и скоро да се откаже отъ договора отъ 716 год., за спазването на който той наруши мирнитѣ отношения съ Византия, ние имаме пълно основание да твърдимъ, че походътъ на Копронима е билъ почнатъ при Кормисоша, но мирътъ е билъ сключенъ вече отъ неговия прѣмникъ, който, споредъ Именника, билъ *Винехъ* отъ рода *Укиль* или *Вокиль*, слѣдов. той е билъ отъ рода на своя прѣдшественникъ и наслѣдвалъ по право и мирно българския прѣстолъ.²⁾

цѣлата погранична линия на и. до морето. Затова и всички византийски императори сж почвали своитѣ походи именно отъ тая крѣпость. Това опрѣдѣление не противорѣчи и на даннитѣ на Ана Комнина, ако считаме за Голѣмъ крѣпостъта на Карнобатския хисаръ, защото и тогава Маркелли ще се намира тъкмо между *Διφύλις* и Голѣмъ, а Лардея трѣба да диримъ въ крѣпостъта на върха св. Спасъ между сс. Мансарли и Чараганъ (Ямболска околия). Че тукъ трѣба да търсимъ Маркелли, а не на сѣверъ отъ окола на българска територия, ни показва още и това, че въ горѣ-описания походъ Константинъ Копронимъ не навлѣзълъ въ българскитѣ владѣния.

¹⁾ Вж. Притурка № 1.

²⁾ Въпросътъ за прѣмника на Кормисоша се разрѣшава различно. Така Бйори въ една отъ бѣлѣжкитѣ си къмъ изданието на класическото съчинение на Гиббона (вж. *Ed. Gibbon, The history of the decline and fall of the Roman Empire, edited . . . by J. B. Bury, London. 1898, Appendix, № 9 p. 546—548*), като се опитва да установи реда на българскитѣ ханове слѣдъ Кормисоша възъ основа на извѣстията на византийскитѣ хронисти, Теофана и Никифора, намира, че редътъ е обѣрканъ у тях послѣднитѣ поради бързото смѣняване на господаритѣ въ едно кжсо врѣме, и затова дава прѣдпочитане на реда въ Именника; но въ такъвъ случай, споредъ изчисленията на Бйори, ще трѣба да се приеме, че тритѣ години на Телеца ще съвпадатъ съ частъ отъ тритѣ години на Винеха и съ частъ отъ управлението на узурпатора Бояна (т. е. Пагана), за когото не се споменува въ Именника. Това обстоятелство и навело Бйори на мисълъ да прѣдположи, че Винехъ отъ Именника трѣба да е сжщия князъ, когото грѣцкитѣ хронисти наричатъ *Сабинъ* (*Σαβίνος*). — Едновърѣменно и независимо до подобно заключение бѣ дошълъ и Марквартъ сжщо така по хронологични съображения; но той, като счита реда на князетѣ въ Именника така сжщо обѣрканъ, отиде по-нататѣкъ и

И тъй Винехъ почналъ своето царуване съ сключването на единъ негоденъ за българитѣ миръ съ Византия. Обаче Константинъ Копронимъ не се задоволилъ отъ условията на тоя миръ. Слѣдъ тия успѣхи, които му ясно показали, че българитѣ могатъ да бждатъ побѣдени, той рѣшилъ сега съвсѣмъ да покори България подъ властѣта си, — мисль която го е блазила прѣзъ цѣлия му животъ. И наистина, Теофанъ ни е запазилъ едно извѣстие, което явно разкрива тая цѣль на Копронима. Подъ 6250 отъ С. М. = 758 год. отъ Хр. той отбѣлѣзва: „Въ тая година Константинъ оплѣни македонскитѣ славѣни, а останалитѣ направи свои поданици“.¹) А слѣдъ това подъ 6251 отъ С. М. = 759 год. отъ Хр. пише: „Императорътъ се опълчилъ противъ България и, когато той дошълъ при клисурата Верегава, българитѣ излѣзли на срѣща му и много отъ хората му избили, между които и Лѣва, патриций и стратигъ тракисийски, и другия Лѣвъ, логотетъ на дрома, и много народъ, и имъ взели оржжието. И така той (императорътъ) безславно се върналъ назадъ“.²)

изведе, че Телецъ и Винехъ сж размѣстени по редъ въ царския списъкъ, т. е., че Винехъ е наследвалъ Телеца (вж. Die alttürk. Inschr. S. 73—74). По-сетнѣ, за да потвърди тая хипотеза, Марквартъ, като счита името на Винеха за изопачено (verstümmelt), добавя: „азъ мисля, че то въ списъка е звучало *Шевинехъ* (šewinechъ) и първата срчка е била пропусната отъ прѣписвача чрѣзъ опростяване поради прѣходното *ркш*“ (вж. Die altbulg. Ausdrücke, S. 7 таб. и 8, Ам. 10). Но Марквартъ изпусналъ изъ прѣдъ видъ, че между *ркш* и Винехъ въ текста стои още *вхтѣнъ*, та надали може да се приписва на „*ркш*“ изпусането на срчката „ш“. — Бйори въ статията си „The Chronological Cycle of the Bulgarians (Byzan. Zeitschr., XIX (1910), S. 129) възприе прѣдложеното отъ Маркварта размѣстване въ мѣстата на Телеца и Винеха въ Именника отначало като хипотеза, която отпослѣ не опита да докаже при изчисленията си (п. т., стр. 140—142). — Ние, подъ влиянието на системата на Бйори при изчислението на хронологическитѣ данни, така сжщо бѣхме усвоили тоя редъ на споменатитѣ князе (вж. ст. на „Имали ли сж българитѣ свое лѣтоброение“, п. т., стр. 44—50, 83 и слѣд.). Обаче даденитѣ напоследѣлъкъ несъмнѣнно вѣрни тълкувания на българскитѣ изрази въ Именника отъ I. Миккола, който приема така сжщо идентификацията на Винеха съ *Савина*, но не и размѣстването имъ съ Телеца, и прѣдлага, че то е звучало по български *Совинехъ* (Sovinechъ) (вж. Die Chronologie, ib. S. 9, Ам. 19—20), ни окончателно убѣдиха, че самитѣ хронологични данни не допускатъ нито идентификация на Винеха съ *Савина*, нито пъкъ размѣстването на Винеха и Телеца, както това показваме на друго мѣсто. Вж. Притурка № 1.

¹) Theophanes, ib., p. 430, 81—82. Τοῦτο τῷ ἔτει (6250) Κωνσταντῖνος τὰς κατὰ τὴν Μακεδονίαν Σκλαυνίας ὑχμαλώτους καὶ τοὺς λοιποὺς ὑποχείρους ἐποίησεν.

²) Theophanes, ib. p. 431, 8—11. ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπεστράτευσεν τὴν Βουλγαρίαν, καὶ ἔλθων εἰς Βερέγαβαν εἰς τὴν κλεισοῦραν, ἐπήντησαν αὐτῷ οἱ Βούλγαροι, καὶ πολλοὺς τῶν αὐτοῦ ἀνέλκον, ἐν οἷς καὶ Λέοντα, πατρικίον καὶ στρατηγὸν τῶν Θρακησίων, καὶ Λέοντα ἑταρον, λογοθέτην τοῦ δρόμου καὶ λαὸν πολλόν, καὶ ἔλαβον τὰ ἄρματα αὐτῶν, καὶ οὕτως ἀδόξως ἐπέστρεψαν.

Надали можемъ да се съмнѣваме, че тия двѣ извѣстия ще трѣба да се турятъ въ свръзка едно съ друго.

Мирното привлечение на славѣнскитѣ племена въ българския политически съюзъ и разширението на българската държава на юго-западъ въ областта на македонскитѣ славѣни били, както вече имаме случай да посочимъ,¹⁾ главния стремежъ и задача въ политиката на първитѣ български господари за борбата имъ съ Византия. При Тервеля, който всецѣло билъ погълнатъ съ разширението границитѣ на държавата въ западна посока и съ дѣлата на самата Византия, като че ли било отвлѣчено вниманието на българитѣ отъ тая страна, поне ние нѣмаме никакви извѣстия за отношенията на тоя ханъ спрѣмо македонскитѣ славѣни; може би договорътъ отъ 716 год. да му е свързалъ ржцѣтъ за каквито и да било дѣйствия въ тая посока. Въ сжщото положение се намирали и двамата му близки прѣемници, при които мирътъ се спазвалъ отъ двѣтъ страни, което се потвърждава и отъ еднодушното мълчание на нашитѣ автори за събитията прѣзъ тѣхното управление. Обаче това не се продължило за дълго врѣме. При Кормисоша, особено въ края на управлението му, и при Винеха българитѣ отново обърнали погледитѣ си къмъ юго-западъ, като че ли искали да възнаградятъ несполукитѣ си, потърпѣни прѣзъ послѣднитѣ години, а може би и да отвлѣкатъ вниманието на Константина Копронимъ отъ България. Както и да било, но движението между македонскитѣ славѣни, което несъмнѣнно е прѣдизвикало похода на Копронима, се намирало, очевидно, въ непосредствена свръзка съ политиката на българския ханъ. Това най добръ се доказва съ туй, че императорътъ, слѣдъ като усмирилъ македонскитѣ славѣни и ги отново подчинилъ подъ властта си, веднага се обърналъ противъ българитѣ, съ които почналъ вече настѣпателна война. Тая негова постѣпка при сжществуването на мира отъ 756 год. разкрива намѣрението му да се разправи съ тѣхъ по сжщия начинъ, както съ македонскитѣ славѣни. И наистина, въ 759 год. той нахълтва, както се види, неочаквано съ силна войска въ българската земя, но, причакавъ при входа въ Вергавската клисура, билъ съвсѣмъ разбитъ и съ голѣми загуби въ хора позорно се върналъ въ Цари-

¹⁾ Вж. по-горѣ, стр. 189—191.

градъ.¹⁾ Ала и слѣдъ тая чувствителна несполука Копронимъ не се отказалъ отъ мисълта си да покори България, още повече че самитъ събития, които наскоро слѣдъ това се развили въ самата България, закрѣпвали у него тая мисълъ и все повече и повече го убѣждавали, че било възможно осъществението ѝ.

Колкото и да било силно поражението на византийцитѣ въ послѣдния походъ на Константина Копронимъ, все пакъ българитѣ не могли да извлѣкатъ отъ него никаква полза, за да възнаградятъ голѣмитѣ загуби, които бѣ потърпѣла България прѣзъ царуването на ханъ Винеха, и между които най-сжществената била унищожението на договора отъ 716 г. Освѣнъ това, слѣдъ като се закрѣпили отново авторитетътъ и властта на императора между македонскитѣ славѣни, отнимала се у българския ханъ всѣка възможность за разширение границитѣ на държавата въ посока къмъ юго-западъ. Най-сетнѣ българитѣ не могли да не прѣдвждатъ, че Копронимъ нѣма да остави безъ отмъщение нанесеното нему поражение при Верегавската клисура, слѣдов. сега България се заплашвала съ не малка опасность и отъ южната си съсѣдка — Византия. Всички тия обстоятелства били доста, за да разклатятъ положението на слабия и неспособенъ Винехъ, а сжщо и на неговия родъ Вокиль. Боилитѣ отъ враждебната на Кормисоша партия били крайно недоволни отъ това, дѣто Винехъ слѣдъ такава блѣскава побѣда надъ императора не продължилъ войната противъ Византия, за да възстанови прѣдишнитѣ отношения къмъ империята. Затова тѣ сега искали тъкмо да използватъ негодното положение на страната, за виновникъ на което провъзгласили Винеха, за да си отмъстятъ на рода Вокиль и дори да го смѣкнатъ отъ прѣстола.

И наистина, прѣзъ ноемврий 761 г. въ България произлѣзълъ прѣвратъ, който билъ насоченъ срѣщу царствуващия тогава родъ. И Теофанъ, и Никифоръ ни разказватъ, че българитѣ (у Ник. унно-българитѣ) „възстанали и избили тия, които по наслѣдство имали властта надъ тѣхъ, и поста-

¹⁾ *Пречекъ* (Archäol.-epigr. Mitth. X, S. 158, Anm. 2) идентифицира тоя походъ на Копронима съ оня отъ 756 год., но това надали може да се приеме, защото не само мѣстото на сражението не отговаря, но и резултатитѣ отъ него сж различни въ двата похода, па и самата послѣдователность на събитията не ни позволява да допускаме такива идентификации.

вили нѣкого-си Телеца, мжжъ злонравенъ, на 30 години, който още отъ младини показвалъ смѣлость¹⁾.¹⁾ Нѣма съмнѣние, че тукъ подъ „българи,“ и още по-точно подъ „улно-българи“ ще трѣба да разбираме не изобщо само дошлитѣ „хунно-българи“ въ противоположность на „славѣно-българитѣ,“ а въ тѣсенъ смисълъ — българскитѣ боили, които собствено застанали на чело на възстанието тѣй, както това станало по-сетнѣ при Телерига, а въ IX. вѣкъ въ бунта противъ Бориса. Но за насъ отъ първостепенна важность е извѣстието на нашитѣ автори за друго едно събитие, което се поставя отъ тѣхъ въ непосредствена свръзка съ станалия държавенъ прѣвратъ.

Въ това врѣме избѣгали отъ България много славѣнски родове (Σκλαβηνῶν γένη), на брой, споредъ Никифора, до 208 хиляди души. Тѣ напуснали земята си и доброволно се прѣдали на императора, къмъ когото се обърнали съ просьба да имъ даде прибѣжище. Константинъ Копронимъ ги приелъ на драго сърдце и имъ далъ мѣсто за поселение въ Мала Азия при р. Артана въ областъта Витиния, при това изрично се отбѣлзва, че тия славѣни прѣминали Евксинския Понтъ, т. е. Черно море, слѣдов. тѣ не сж минали Босфора, а сж избѣгали, вѣроятно, най-напрѣдъ въ близката до българскитѣ граници ромейска черноморска областъ, отдѣто на кораби, изпратени отъ Цари-

¹⁾ Theophanes, ib. p. 432, 22—27: οἱ δὲ Βούλγαροι ἀπαναστάντες ἀφόνευσαν τοὺς κυρίους αὐτῶν τοὺς ἀπὸ σιρᾶς κατὰγομένους, καὶ ἔστησαν ἄνδρες κακίστρονα, ὄνοματι Τελέτην. ἐτῶν ὑπάρχοντα λ'. — Nicephorus, ib. p. 69, 1—7: Τὰ δὲ κατὰ τοὺς Οὐννοὺς Βουλγάρους ἀπράττετο τῆς. οὔτε τὰ πρὸς ἀλλήλους συνδραμεῖν τοὺς μὲν ἐκ σιρᾶς τὴν κυρίαν τὴν ἐπ' αὐτοὺς κακῆμένους κατενοῦσαν, ἡγμένους δὲ ἐπ' αὐτοὺς καθίσταν. Τελέσιον ὄνομα, ἄνδρα σοβαρὸν καὶ τὸ ἐκ νεότητος δράσας ἀπὸ ἐπιεικνόμενοι. Подчертанитѣ изрази у двамата автори различно се разбиратъ. Така Marquart (Die altbulg. Ausdrücke. S. 7, Anm. 8) подъ тѣхъ разбира прѣдставители des alten Königsgeschlechtes (σιρᾶ) и то на рода Дуло, а Mikkoла (Die Chronologie, S. 20) вижда въ тѣхъ die höchste Adelsklasse („die von der σιρᾶ abstammenden“: σιρᾶ = türk syra „Reihe“). Обаче сжществит, τοὺς κυρίους (Γ.) и τὴν κυρίαν (Η), както и причастията κατὰγομένους и κακῆμένους показватъ право, че тукъ се говори за ония, които сж държали върховната власть, и при това въ дадения исторически моментъ, а оттука ясно става, че тукъ не се има прѣдъ видъ нито само съсловнието на боилитѣ, нито пъкъ само старинтъ царски родъ Дуло, а тѣкмо отъ една страна прѣдставителитѣ на царствоващия въ даденото врѣме (761 год.) Кормисошевъ родъ Вокиль и то по мжжка линия, което напълно се потвърждава съ това, че слѣдъ падането на Телеца при реставрацията пакъ на рода Вокиль на прѣстола се покаява зетѣтъ Кормисошевъ Сабимъ, т. е. прѣдставителъ на сжшня родъ по женска линия, а отъ друга страна и всички български боили и славѣнски князе, които сж били отъ партията на Кормисоша и сж управлявали страната заседно съ неговия родъ. Подобна разправа, както ще видимъ по-долу, се повторила и въ 764 год

градъ, били прѣкарани направо въ М. Азия.¹⁾ Както и да било, но отъ думитѣ както на Никифора, тъй и на Теофана се ясно види, че тия славѣни сж били отъ ония, които сж влизали вече въ българския съюзъ, и че причина на тѣхното изселване е билъ държавниятъ прѣвратъ въ България, защото Никифоръ говори за тоя послѣдния поради тѣхното бѣгство, а Теофанъ помѣстя послѣдното веднага слѣдъ прѣврата на Телеца. Като се има прѣдъ видъ, че въ тоя прѣвратъ имали успѣхъ българитѣ, респективно българскитѣ боили, то несъмнѣнно тия славѣни ще да сж били принудени да напуснатъ България, защото ги е застрашавала опасностъ отъ страна на тържествуващитѣ боили.

Поради това ние сме наклонни да вѣрваме, че въ борбата на боилитѣ съ рода Вокиль славѣнитѣ сж играли немало-важна роля: на тѣхъ ще да се е опиралъ Кормисошъ, когато е узурпиралъ властѣта, а по-сетнѣ се е окръжилъ съ прѣдставителитѣ на славѣнскитѣ племена, като точно е слѣдвалъ завѣщаната отъ Испериха политика, че само съ помощѣта на славѣнското население държавата би могла да бжде силна и да издържи борбата си съ Византия. Разбира се, за българскитѣ боили такава политика спрѣмо съюзнитѣ славѣни въ дадената епоха не е била по угодата, защото, ако тѣ допуснатъ славѣнитѣ до управлението, до прѣстола, тѣ сж рискували отъ една страна да изгубатъ първенстващото си положение, а заедно съ това и властѣта въ държавата, а отъ друга — да се лишатъ отъ непосредственото си влияние върху хана и отъ възможностъ да насочватъ дѣйността му въ своя полза; защото всѣки ханъ, опирайки се на славѣнитѣ, би билъ винаги въ състояние да държи боилитѣ въ ржцѣтъ си и да бжде свободенъ отъ тѣхното натрапено настойничество. Оттука ясно става, че враждебността на боилитѣ противъ Кормисоша и неговия родъ е почивала не само върху узурпацията му на властѣта, но още и върху това, че той се опиралъ и се държалъ съ помощѣта на славѣнитѣ, които несъмнѣнно сж съзнавали своето значение, защото на тѣхното множество

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 432, 27—29: Σκλάβων δὲ πολλῶν ἐκφυγόντων, προσεβήσαν τῷ βασιλεῖ, οὗς κατέστησεν ἐπὶ τὸν Ἀρτάναν. — *Nicephorus*, ib., p. 68, 1—69, 1: ... Σκλαβηγῶν γένῃ τῆς αὐτῶν μεταναστάντα γῆς φυγάδες διαπερῶσι τὸν Εὐξείνιον. συνέταλκε δὲ αὐτῶν τὸ πλῆθος ἄχρι καὶ εἰς ἀριθμὸν ὀκτώ καὶ διακοσίας χιλιάδας. καὶ πρὸς τὸν ποταμὸν ὃς Ἀρτάνας καλεῖται αὐτοὶ κατοικοῖσινται. — Артана била малка рѣчка, която се вливала въ Черно море западно отъ голѣмата рѣка Сангария. Вж. Б. А. Панченко, Памятникъ славянъ, п. т., стр. 34.

се е градила силата на държавата, и които сж се стремили да взематъ непосредствено участие въ държавнитѣ работи. Че Винехъ, както и неговиятъ родъ се е опиралъ на славѣнскитѣ комити или племенни князе, показватъ и неговитѣ сношения, както видѣхме, съ македонскитѣ славѣни, цѣльта на които (сношения) е била да привлѣче и други славѣнски племена къмъ съюза и по тоя начинъ да засили славѣнския елементъ въ държавата. Тая цѣль той би могълъ да постигне само по миролюбивъ начинъ, като избѣгвалъ постоянни сблъсквания съ Византия, — политика, право противоположна на исканията на българскитѣ боили.

Славѣнитѣ, които повече отъ два вѣка се намирали въ непосредственъ допиръ съ Византия, успѣли били по-отблизу да се запознаятъ съ ромеитѣ, да изучатъ тѣхната политика и да се убѣдятъ, че тѣй лесно не ще да могатъ да съсипятъ империята, и че само по миренъ начинъ тѣ ще могатъ да запазятъ своята самобитность и да принудятъ цариградското правителство да признае тѣхната самостоятельность върху бившата ромейска територия. Освѣнъ това послѣдвалитѣ къмъ това врѣме реформи въ византийската империя, които се изразили, както видѣхме, въ законодателството на императоритѣ-иконоборци, прѣдизвикано главно отъ оня етнически и социаленъ прѣвратъ, който билъ произведенъ отъ славѣнитѣ на Балканския полуостровъ, показали на българскитѣ славѣни, че рано или късно византийското правителство ще бжде принудено така сжщо да се примири съ настаналия новъ редъ слѣдъ основанието на българската държава и да го признае като фактъ свършенъ, стига само да се даде на византийцитѣ да разбератъ, че българитѣ нѣматъ намѣрение да завоюватъ Цариградъ и да унищожатъ империята, а това, разбира се, би могло да се постигне, ако биха се поддържали винаги постоянни миролюбиви отношения спрѣмо Византия. Тая тѣкмо политика усвоилъ и Винехъ и, поддържанъ отъ славѣнскитѣ князе, искалъ е да я приложи, съ което се обяснява отказването му да продължи войната съ Византия слѣдъ успѣшното отолѣсване на Копронима въ 759 г. отъ България.

Такава миролюбива политика на рода Вокиль, която се е ръководила отъ славѣнскитѣ му съвѣтници, разбира се не се допадала на българскитѣ боили. Убѣдени слѣдъ поли

тически успѣхи на Тервеля въ слабостта на империята, безъ да взематъ въ внимание реформитъ на Лъва III Исавра и резултатитъ отъ тѣхъ, и въ възможността да се завоюва източната столица отъ една страна, а отъ друга — влѣчени отъ ламтежъ да се обогатятъ за смѣтка на безбройнитъ богатства на Византия, тѣ мислили, че само съ постоянни войни противъ роменитъ ще могатъ не само да запазятъ независимостта си отъ византийскитъ императори, но и да засилятъ младата държава и дори да разнебитятъ самата империя. Оттука и изтича тѣхното убѣждение, че всѣки български ханъ, който се стреми да има миръ съ Византия, е искалъ да подчини България на роменитъ, — мисль, която тѣ по-сетнѣ нерѣдко сж изказвали като укоръ на всѣки ханъ, който се отказвалъ да върви по угодата имъ и да поддържа политиката имъ, и тая мисль несъмнѣнно е послужила като единъ отъ главнитъ мотиви за свалянето на рода Вокиль отъ прѣстола въ 761 год.

По тоя начинъ отъ врѣмето на Кормисоша въ България се образували двѣ течения, двѣ партии между самитъ хунно-българи, които, макаръ и да сж изникнали на чисто политическа почва, въ основата си иматъ етнически характеръ, затова ние ще ги наречемъ *българска* и *славянска*, защото поначалата се къмъ срѣдата на VIII. вѣкъ между тѣхъ борба трѣбало да рѣши, кой отъ двата съставни етнически елемента въ държавата — българскиятъ ли, или славянскиятъ — ще вземе надмощие въ образуването на българската народност. И тъй ние видимъ, че славѣнитъ не сж играли нѣкаква-си пасивна роля въ живота на младата българска държава, както обикновено се прѣдполага; напротивъ, самитъ вжтрѣшни разпри между българскитъ боили сж ги повикали още отъ начало да взематъ непосредствено участие въ сждбинитъ на младото царство и да влияятъ върху ризвитието на събитията въ България.

Резултатътъ отъ държавния прѣвратъ въ 761 год. билъ, както видѣхме, това, че българскитъ боили избрали изъ срѣдата си новъ ханъ, на име *Телецъ* (761—764)¹⁾, за когото

¹⁾ Това име се срѣща въ разни форми: Τηλέτης, Τηλέσιος, Telezas, Teletzis, Theletzis, Тѣлицъ. Въ прѣвода на Анастасия Библиотекаря то на едно мѣсто се чете Zeletzis, а въ нѣкон ржкописи — Telezis и Telettis. — Томашекъ сближава това име съ якут. taläčči „Eroffner“ (*Paily-Wissowa* s. v. Bulgarei), а Marquart (*Die altbulg. Ausdrücke*, S. 8, Anm. 9) прѣдполага, че правилното му написване би било Телечи (Telečī).

въ Именника се забѣлѣзва, че билъ отъ рода Угаинъ, и се прибавя: ꙗ сѣи иного рода, т. е. родътъ Угаинъ се противопоставя на Вокиль или Укиль като два враждебни рода.¹⁾ Като избраникъ на боилитъ, новиятъ ханъ се обѣщавалъ да управлява по угодата имъ, а пѣкъ и самиятъ му характеръ, като младъ, 30-годишенъ, лекомисленъ и смѣлъ, го прѣдавалъ въ рѣцѣтъ имъ. И наистина, съгласно съ воинствената политика на боилитъ отъ българската партия, Телець наскоро слѣдъ покачването си на прѣстола възобновилъ нападенията върху съседнитъ ромейски области и крѣпости. Тая смѣлость и дързостъ, споредъ думитъ на Никифора, принудили Константина Копронимъ да прѣдприеме въ 763 год. новъ походъ противъ българитъ.²⁾

На 17. юний Копронимъ потеглилъ по суша и по море: той изпратилъ една флота отъ 800 кораби, по 12 конника въ всѣки, слѣдов. 9600 души конница, по Черно море къмъ устието на Дунавъ, а самъ съ другата си войска покрай брѣга потеглилъ къмъ гр. Анхиалъ. Щомъ се научилъ за тоя походъ по море и суша, Телець веднага потеглилъ въ сѣщата посока, „като ималъ на помощъ, споредъ

¹⁾ Въ Именника цикловата година на Телецовото покачване се нарича *соморъ алтема*. Миккола въ първата си ст. „Тюркско-болгарское лѣтосчисленіе“ (п. т., стр. 245) думата „соморъ“ отбѣлѣзва като име на първата циклова година — „мишка“, като се въздържа да се изкаже по значението ѝ. Обаче въ наследването си „Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren“ (S. 12—13) той, макаръ и да посочи, че „соморъ“ напомня татар. *Semeğan* = *Zieselmaus* = полска мишка или че се сближава по звуковетъ съ тур. „самуръ“ = *Zobel* = соболъ, се отказва отъ значението му като „миша година“ и го счете за невъзможно само „aus chronologischen Gründen“, т. е. че при неговитъ изчисления това значение не подходило. Споредъ нашитъ пѣкъ изчисления, „соморъ“ тъкмо въ значение „миша година“ или първа година въ 12-годишния български цикълъ дава напълно подходящи и точни резултати, както това показаме въ ст. „Къмъ въпроса за българ. лѣтоброение“ (стр. 9 и 19). Затова ние мислимъ, че Миккола трѣба да търси грѣшката си не въ обяснението значението на думата „соморъ“, а въ невѣрната основа на изчисленията си. — Ср. Притурка № 1.

²⁾ *Nicephorus*, ib., p. 69, a—10. — Другояче прѣдставя работата Теофанъ, стр. 432, 22—30. Той, безъ да посочва причината на тоя походъ, като че ли го туря въ непосредствена свръзка съ политическия прѣвратъ въ България въ 761 г. и съ бѣгството на славѣнскитъ родове. Но ние мислимъ, че надали такава концепция на събитията тукъ е допустима, защото прѣвратътъ не е засѣгалъ интереситъ на Византия; освѣнъ това надали може да се прѣдполага, че Константинъ е дѣйствувалъ тукъ подъ влиянието на избѣгалитъ славѣни, защото, ако се съгласили да се поселятъ въ М.-Авния, тѣ сж се отказали завинаги отъ България; сжшо и самъ Копронимъ не ше да е разчиталъ да се възползува отъ настаналитъ размирици въ България, защото вече е имало на прѣстола ханъ, иначе той би прѣдприелъ похода си още въ 761 г. По тоя начинъ остава да приемемъ обяснението на Никифора, че самъ Телець е прѣдизвикалъ тоя походъ.

никифора, немалко количество и славѣни", а, споредъ Теофана, „като взелъ на помощъ до 20 хиляди души отъ околнитѣ племена, и, като ги поставилъ въ укрѣпени мѣста, оградилъ се съ безопасностъ“ въ планината на с. отъ Анхиалъ.¹⁾ Между това Копронимъ пристигналъ тукъ и се разположилъ на лагеръ на Анхиалското поле.²⁾ На 30. юний въ четвъртъкъ 763 год. тукъ било дадено кръвопролитно сражение, което траело почти цѣлъ день. Телець потърпѣлъ пълно поражение и билъ обърнатъ на бѣгъ съ голѣма загуба отъ убити и плѣнени, между които имало и много знатни българи.³⁾

Слѣдъ тая блѣскава побѣда обаче Константинъ Копронимъ не се рѣшилъ да продължи настѣпателното си движение навжтрѣ въ България, а поискалъ да си устрои триумфъ въ столицата. Отъ Анхиалъ той се върналъ въ Цариградъ, като влѣзълъ тържествено въ пълно въоръжение и съ войската, акламиранъ отъ народа. Това тържествено шествие било украсено съ българскитѣ военно-плѣнници, оковани въ дървени мжчителни машини, и съ плячката, награвена въ България. Слѣдъ това всички плѣнници-българи Константинъ прѣдалъ на народната тълпа, която ги избила вѣнъ отъ Златнитѣ врата⁴⁾, а награвената плячка императорътъ раз-

¹⁾ *Nicephorus*, ib., p. 69, ¹⁴⁻²¹: καθ ὃν (Ἀρχαλον) Τηλέσιος ἐξέρχεται ἔχων εἰς συμμαχίαν καὶ Σκλαβηῶν οὐκ ὀλίγα πλήθη. — *Theophanes*, ib., p. 433, ¹⁻⁴: ὁ δὲ Τηλέτις ἀκούσας τὴν διὰ γῆς καὶ θαλάσσης κατ' αὐτοῦ κίνησιν, λαβὼν εἰς συμμαχίαν ἐκ τῶν προσπαρκασιμένων ἑθνῶν χιλιάδας κ' καὶ τοῦτους εἰς τὰ ὁχυρώματα στήσας ἠσφαλίσατο αὐτόν. Очевидно, че изразътъ ἐκ τῶν προσπαρκασιμένων ἑθνῶν у Теофана съответствува на καὶ Σκλαβηῶν οὐκ ὀλίγα πλήθη у Никифора, затова въ тия тѣ пропаракаσιμένα ἑθνη ние виждаме окръжаващитѣ резиденцията на българския ханъ и неговитѣ българи славѣнски племена, които вече сж вли зали въ състава на държавата.

²⁾ *Theophanes*, ib. p. 433, ⁴⁻⁸: ὁ δὲ βασιλεὺς ἑλθὼν ἠπλήκυσεν εἰς τὸν κάμπον Ἀρχιᾶλου — днешната крайморска тераса, издигната 30—40 м. надъ морето, около 25 клм. надлъжъ и 10 наширъ, и оградена отъ з. съ низкия Аятошки Малък-Балканъ, отъ с. съ сщинския Балканъ, на и. съ Черно море, на ю. съ Бургашкия заливъ (*Иречекъ*, Княжество България, II, стр. 786)

³⁾ *Theophanes*, ib., p. 433, ⁸⁻¹⁰: καὶ τῇ λ' τοῦ Ἰουνίου μηνὸς τῆς α' ἰνδικτιῶνος, ἡμέρᾳ ε', ἐφάνη Τηλέτις μετὰ πλήθους ἐρχόμενος ἑθνῶν, καὶ συμβαλόντας πόλεμον κόπτουσιν ἀλλήλους ἐπὶ πολὺ, καὶ τραπείς Τηλέτις ἐφυγεν. ἐκρίτησε δὲ ἡ μάχη ἀπὸ ὥρας ε' ἕως ὀψέ, καὶ πολλὰ πλήθη Βουλγάρων ἀνηλώθησαν, πολλοὶ δὲ καὶ ἐχειρώθησαν, ἄλλοι δὲ καὶ προσεβρύησαν. — *Nicephorus*, ib., p. 69, ¹⁵⁻¹⁸: καὶ ἡττηθεὶς μάχῃ (Τηλέσιος) εἰς φυγὴν ἐτρέπετο. πλείστοι-δὲ τῶν πολεμίων ἀφ' ἐκατέρου μέρους πίπτουσι, καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι καὶ τῶν ἐπιφανεστέρων ἐζωγρήθησαν.

⁴⁾ Така споредъ Теофана: ἔξω τῆς Χρυσῆς πόρτης; а споредъ Никифора, ib., p. 69, ¹¹⁻¹²: ἔξω ταίχους τοῦ πρὸς τῇ χειροαίῳ καιμένου. Въ такъвъ случай подъ χειροαίος ше трѣба, очевидно, да се разбира ἡ πόρτα τοῦ Χαροῦ (Theophanes, ib., p. 374, ¹¹; 419, ¹¹; 502, ¹¹), врата и мѣнастиръ *Χαρσιῶσκι*. За тѣхъ вж. по-горѣ, стр. 165. бѣл. 1.

давалъ като награда на устроеното по случай тържеството конно състезание на ипподрома.¹⁾

Анхиалското поражение било сждбоносно за Телеца. И двамата наши автори разказватъ, че българитѣ слѣдъ това възстанали и убили Телеца наедно съ боилитѣ му и поставили на негово мѣсто „едного отъ своитѣ боили“ на име *Сабинъ* (Σαβίνος, Sabinus), зетъ на Кормисоша, давнишния тѣхень господарь.²⁾ Надали ще трѣба да се съмнѣваме, че въ това възстание на българитѣ, което се е свършило съ убийството на Телеца и неговитѣ съвѣтници-боили, трѣба да видимъ единъ контъръ-прѣвратъ отъ страна на противната партия, която ние нарекохме *славянска*, — прѣвратъ, който е ималъ аналогична цѣль съ първия въ 761 год., т. е. да сваля поставеника на българската партия. И наистина, ние тукъ срѣщаме сжщата разправа, както и при свалянето на прѣдишния родъ Вокиль или Укиль слѣдъ убийството на Винеха.³⁾ Че въ тоя контъръ-прѣвратъ сж дѣйствували прѣвърженцитѣ на Кормисошевия родъ, показватъ родинскитѣ връзки на новия ханъ Сабина съ Кормисоша, чиято партия сега искала да се възползува отъ несполукитѣ на

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 433₁₀₋₁₄. — *Nicephorus*, ib., p. 69₁₁₋₁₇. — Споредъ Никифора, между другитѣ награбени прѣдмети въ България имало и двѣ златни голѣми вази (δύο χρυσοὶ λουτήρες), които били изработени на о-въ Сицилия, и тежината на всѣка отъ тѣхъ достигала до 800 литри злато. Какви сж били тия вази и за какво сж служили на българитѣ, мѣчно е да се обясни. Но за насъ е важна бѣлжката на Никифора, че тѣ сж били сицилийска работа, което, разбира се, би ни подсетило за търговскитѣ сношения на българитѣ въ далената епоха. Обаче надали може да се прѣдполага, че тѣ сж били донесени въ България отъ нѣкои италиянски търговци непосредствено, защото морската италиянска търговия въ VIII. вѣкъ не бѣ още проникнала по брѣговетѣ на Черно море; по-скоро трѣба да се мисли, че тия вази, ако не сж плячкосани отъ другадѣ, сж попаднали въ България отъ Цариградъ още при Тервеля.

²⁾ *Theophanes*, ib., p. 433₁₄₋₁₆: τὸν δὲ Τηλετῆτην στασιάζαντας οἱ Βουλγάροι ἀπεκτείναν σὺν τοῖς ἀρχουσὶν αὐτοῦ καὶ ἑσθραν Σαβίνον, γαμβρὸν ὄντα Κормισίου τοῦ πάλαι κυρίου αὐτῶν. — *Nicephorus*, ib., p. 70₁₋₄: Οἱ δὲ Βουλγάροι τὸ δυστυχὲς Τηλεσίου θρασυάμενοι τοῦτόν τε στασιάζαντας κτείνουσι, καὶ κύριον αὐτῶν καθιστῶσιν ἕνα τῶν ἐν αὐτοῖς ἀρχόντων τυγχάνοντα, ᾧ Σαβίνος ὀνήρην ὀνομα. — И въ двѣтъ тукъ цитати думата ἀρχόντας е употребена вмѣсто βασιλῆας, защото Теофанъ въ сжщия смисълъ на друго мѣсто туря βασιλῆς вм. ἀρχων, а пѣкъ у Никифора стои ἀρχων, дѣто Теофанъ поставя βουλγάρων. Така, за отиването на Пагана (вж. по-долу, стр. 221) въ Цариградъ тѣ пишатъ: *Theophanes*, ib., p. 436₁₀₋₁₁: λαβὼν λόγον κατήλθε πρὸς αὐτὸν (βασιλέα) μετὰ τῶν βουλγάρων αὐτοῦ, а *Nicephorus*, ib., p. 70₁₄₋₁₆: καὶ τούτων (Βουλγάρων) ὁ κύριος τὰ κατὰ παρὰ βασιλείας λαβὼν σὺν τοῖς ἀρχουσὶν αὐτοῦ πρὸς βασιλέα παραγίνεται. Тая съпоставка ясно показва, че въ тия ἀρχόντας не може да се видятъ само славянски племенни князе.

³⁾ Вж. по-горѣ, стр. 208/9 и особено бѣлжка 1.

Телеца, за да си отмъсти и, като вземе върхъ надъ противниците си, да върне прѣстола на рода Вокиль. Това събитие, споредъ даннитѣ на Именника, ще трѣба да отнесемъ къмъ октомврий 764 г.¹⁾

Настаналитѣ нови безредици въ България отново обърнаха вниманието на Константина Копронимъ, който не се забавилъ да ги използва. Още на слѣдната 765 година ние го виждаме отново въ походъ противъ българитѣ. И сега

¹⁾ Вж. В. Н. Златарски, Къмъ въпроса за бълг. лѣтоброение, п. т., стр. 11—12 и 19 и Притурка № 1. — Въ посочената тукъ статия ние вече имаме случай да изтъкнемъ, че безполезно е да се прѣдполага, както че Винехъ и Сабинъ сж едно и сѣщо лице, тъй и че Винехъ е билъ прѣемникъ на Телеца; напротивъ, не само Винехъ и Сабинъ не могатъ да се идентифициратъ, но тѣ сж тѣкмо на мѣстата си споредъ реда на князетѣ, показанъ въ Именника, като това неопровержимо доказватъ хронологичнитѣ данни на сѣщия Именникъ, именно цикловитѣ години на Телеца и на Умора (п. т., стр. 10). Затова ние не можемъ да приемемъ никакви комбинирани имена за Сабина, като *Шевинехъ* (Марквартъ) или *Совинехъ* (Миккола) (вж. по-горѣ, стр. 205/6, бѣл. 2). Сѣщо така ние посочихме пакъ възъ основа на сѣщитѣ циклови години, че между Телеца и Умора има изпуснатъ единъ князь, а той е именно Сабинъ, когото и Теофанъ, и Никифоръ поставятъ така сѣщо между Телеца и Умара и за когото съобщаватъ, че е управлявалъ, както ще видимъ, твърдѣ късо врѣме и сѣтиѣ доброволно избѣгалъ въ Цариградъ, — данни, които напълно се сходятъ съ даннитѣ на Именника, споредъ който Сабинъ управлявалъ всичко 1 година лун. и 10 мѣс., или отъ октомврий 764 до юлий 766 год. (Вж. Притурка № 1). — Но, ако всичко това е така, защо името на Сабина не фигурира на мѣстото си въ Именника? На тоя въпросъ още прѣди 12 години ние се опитахме да отговоримъ, като прѣдположихме, че тоя князь не ще да е билъ отъ хунно-български произходъ. Самото име *Сабинъ* или *Савинъ*, писане тогава, принадлежи на римската ономастика и несъмнено е заимствувано отъ романизиралото население на Балканския полуостровъ. Обаче едва ли може да се допусне, че това име е минало непосредствено между имената на българскитѣ боили; то е могло да бѣде заимствувано само отъ ония варвари, които сж живѣли по-близу и по-дълго врѣме съ романизованото население, а това сж били славѣнитѣ (Ср. С. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens etc. I Einleitung, стр. 35—37 и 66 и сл.). Затова, като имаме прѣдъ видъ, че въ дадената епоха славѣнитѣ сж съставляли доста голѣмо множество въ държавата и несъмнено сж играли немаловажна роля въ държавнитѣ работи, струва ни се, че ще бѣдемъ твърдѣ близу до истината, ако прѣдположимъ, че и тоя князь Сабинъ е билъ по произходъ славѣнинъ, може би нѣкой племененъ славѣнски князь, какъвто е билъ Славунъ, князътъ на северитѣ (вж. по-долу). Ако това прѣдположение е приемливо, то ясно става, колко голѣмо значение сж успѣли славѣнитѣ да придобиятъ въ държавата при Кормисоша и неговия прѣемникъ, тъй че тѣхнитѣ племенни князе не само сж влияли въ роднински връзки съ царствувашата династия, но дори сж достигали до ханския прѣстолъ. Като зетъ на Кормисоша и несъмнено най-влиятелна личностъ между привърженитѣ на рода Вокиль, Сабинъ е могълъ да бѣде избранъ отъ своитѣ съмишленици-боили за ханъ, за да нанесе окончателенъ ударъ на политическитѣ си врагове. Може би тѣкмо тоя небългарски произходъ на Сабина, а главно неговата държавна измѣна да му сж попрѣчили да попадне въ официалния списъкъ на първитѣ български князе, или пъкъ, ако името му е било внесено въ него, то отпослѣ ще да е било заличено отъ камъка като име на измѣнникъ, и затова не е могло да попадне въ старобългарския прѣписъ-прѣводъ (Вж. Притурка № 1).

Копронимъ се опълчилъ по суша и море. Прѣзъ юний той въоръжилъ една флота отъ 2600 транспортни кораби, които напълнилъ съ моряци и войници отъ разни войскови части и области, и ги изпратилъ покрай градоветъ Анхиаъ и Месемврия къмъ българскитъ брѣгове. Самъ императорътъ съ голѣма отборна сухопътна войска потеглилъ на сѣверъ и, като навлѣзълъ въ българскитъ прѣдѣли, достигналъ до Верегавската клисура, дѣто се и разположилъ на лагеръ. Когато Сабинъ се научилъ за това многобройно движение, като се е чувствувалъ, че не ще може да се противопостави на тия огромни сили, още повече като виждалъ, че Копронимъ искалъ да нападне на българитъ отъ двѣ страни, обърналъ се веднага къмъ императора съ прѣдложение за миръ, което повидимому не било прието, понеже Копронимъ билъ повече отъ увѣренъ въ сполуката си. Обаче тоя пътъ той останалъ излѣганъ. Като че ли самото Провидѣние защищавало независимостта на България и опрѣдѣлило, че не е още настанало врѣме за българитъ да довършатъ съ това историческата си задача. Докато Копронимъ чакалъ при Верегавския проходъ, щото морскитъ му сили да направятъ десантъ на българскитъ брѣгове, и по тоя начинъ да нападне отъ двѣ страни на българитъ, на морето станала страшна катастрофа. Византийската флота при самитъ български брѣгове потърпѣла голѣмо коработрушение отъ силенъ сѣверенъ вѣтъръ, въ което всичката почти византийска войска потънала въ вълнитъ на морето, тъй че императорътъ заповѣдалъ да ловятъ труповѣтъ на удавенитъ войници съ рибарски куки и да ги погребватъ. Това нещастие, което унищожило половината отъ византийската армия, спрѣло понататъшнитъ военни дѣйствия на императора: на 17. юлий Копронимъ „безславно“ се върналъ въ столицата.¹⁾

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 437₁₁₉₋₁₂₀. — *Nicéphorus*, ib., p. 73₁₁₉₋₁₂₀. — Въ изложението на това събитие и двамата наши автори сж до толкова близки единъ къмъ другъ въ нѣкон подробности, че не остава никакво съмнѣние, какво тѣ ни съобщаватъ за едно и сжшо събитие. Но и при все това Никифоръ разказва събитието много по-подробно, което ще трѣба да обяснимъ съ това, че или Теофанъ е съкратилъ общия и за двамата хронисти изворъ, като е пропусналъ такава важна данна, каквато е обръщането на българитъ къмъ императора съ прѣдложение за миръ прѣзъ врѣмето на похода, или пъкъ Никифоръ въ случая се е ползувалъ отъ другъ изворъ, който останалъ неизвѣстенъ на Теофана. — *Симеонъ Лопинетъ*, който ни прѣдава това събитие споредъ *Георгия Монаха* (кратка редакция; ed. C. de Boor, II, p. 758₁₋₁₀) въ съкратенъ видъ, прѣдставя работа по-инакъ. За насъ особено интересенъ

Обаче Сабинъ не смогаль да се възползува отъ нещастieto на противника. Като е билъ убѣденъ, че България при такова вжтрѣшно разнебитено положение не ще бжде въ състояние да поведе рѣшителна борба съ Византия, той останаль вѣренъ на политиката на своята партия — да поддържа мирни отношения съ южната си съсѣдка, като мислилъ, вѣроятно, мирно да използва затруднителното положение на императора. Затова наскоро слѣдъ несполучливия походъ, още въ слѣдната 766 год., той влѣзълъ въ сношения съ Константина Копронимъ, като изпратилъ пратеници въ Цариградъ да иска траенъ миръ съ императора. Билъ ли е сключенъ слѣдъ това такъвъ миръ и на какви условия, нашитѣ автори нищо не говорятъ; но най-ясно тѣ изтъкватъ, че тая постѣпка на Сабина съвсѣмъ не се аресала на българитѣ, т. е. на противнитѣ нему боили, които не се забавили да се възползуватъ отъ нея, за да го свалятъ и отново да поставятъ на прѣстола свой кандидатъ. На свикания отъ тѣхъ съборъ (χωρέντων) съ цѣль да осждятъ постѣпката му, тѣ обявили възстание, като го укорявали и казвали: „чрѣзъ тебе България ще бжде поробена отъ ромеитѣ“.

се явява въ случая старобългарския прѣводъ на това мѣсто отъ Симеона, и него ще приведемъ тука: „Цѣъ же на Българы коєако по сѣхъ и по мѣрѣ, при Тѣтхонѣ (Г. Ам.: 'Αχελών; Г. Мон.: 'Αχελών; Л. Гр.: 'Αχελώων) прѣста; кѣтрѣ же нѣждноу дѣхнѣшѣ, коєако сѣкрѣшнѣшѣ; си (тоуто) же оуκѣдѣши, Българы бранѣ съ нѣмѣ съставнѣш и, лютѣ постѣжѣнѣ бѣше, кѣзератнѣса посрамѣнѣ; дажи и до днѣ го оу Тѣтхонѣ (Г. Ам.: 'Αχελών; Л. Гр.: 'Αχελώων) коєти изѣбнѣшѣ лѣжѣтѣ, нѣкѣ показѣжѣи разгон (μέχρι μὲν γὰρ καὶ τήμαρον τὰ τῶν 'Αχελών κοῖλα καὶ πεδὶ ἀσπερα χωρὶς τὰ τῶν ἀνθρώπων κοῖλα σαρῶς ὑποδωκνόνουσι καὶ τὴν ἥταν μαρτυροῦσι). И тѣй, споредъ Симеона, главното дѣйствиє е ставало на Анхналското поле, т. е. тамъ, дѣто въ 763 год. Копронимъ одържалъ побѣда, когато нито Теофанъ, нито Никифоръ не споменуватъ нищо подобно; тѣ дори не споменуватъ за нѣкакво поражение на императора. Сѣщо така не намираме у тѣхъ и послѣдното изречение отъ приведения цитатъ, което Симеонъ Логотетъ е заимствувалъ отъ третата обличителна рѣчь на патрарха Никифора противъ иконоборцитѣ. Най-сетнѣ приведениятъ цитатъ е важенъ по това, че той ни открива българското име на г. Анхналъ — *Тутхонъ* (Ср. българ. име на Анхналъ (Керченски заливъ) *Thochun*, вж. *A. Wirih*, п. т., стр. 247. — *B. H. Златарски*, Извѣстията за българитѣ и пр., стр. 25—26). — Теофанъ постави тоя походъ на Копронима противъ българитѣ между 21. юний и 17. юлий 4. индиктионъ, т. е. подъ 766 г.; впрочемъ въ повсечето рѣкописи на Теофановата хроника вм. първата дата стои 21. януарий. Никифоръ пъкъ го поставя между събитията, разказани подъ 765 г. (Той почва разказа съ думитѣ τῷ δὲ αὐτῷ ἔτι). Въ случая ние прѣдпочетохме Никифоровата дата, защото тя напълно се схожда съ датитѣ въ Именника (Вж. Притурка № 1). Недавно ние се опитахме да идентифицираме тоя походъ съ похода отъ 774 г. (вж. статията ни „Имали ли сж българитѣ“ и пр. стр. 87—91), обаче сега, слѣдъ установяването точната хронология на събитията отъ разгледваната епоха, това идентифициране става безпрѣдметно.

Тоя бунтъ, както се види, е билъ твърдъ опасенъ за Сабина, защото последниятъ, като не се чувствувалъ въ сила да се бори съ боилитъ, които, вѣроятно, успѣли да побунатъ и населението противъ него, рѣшилъ да се откаже доброволно отъ прѣстола. Наученъ отъ сѣдбата на прѣдшественицитъ си и бойки се да не би и него да сполети сѣщата участъ, Сабинъ прѣзъ юлий 766 г. избѣгалъ тайно въ Месемврия, а отъ тамъ търсилъ прибѣжище въ Цариградъ, дѣто Копронимъ го приелъ на драго сърдце. Скоро слѣдъ това императорътъ изпратилъ въ България нѣкои сръчни и пѣргави мже, вѣроятно лица, които сж избѣгали заедно съ Сабина, и на които заповѣдалъ да намѣрятъ женитъ си и скрилитъ се роднини и да ги доведатъ въ Цариградъ при Сабина.¹⁾

Напускайки България Сабинъ прѣдалъ властѣта на нѣкого-си Умара или Умора, който, споредъ Именника, билъ отъ рода Укиль или Вокиль, т. е. отъ рода на Кормисоша, слѣдов. отъ хунно-български произходъ, като мислилъ чрѣзъ това да отнеме отъ боилитъ, негови противници, всѣки поводъ за недоволство.²⁾ Но и това не спасило положението, защото Умаръ не можилъ да се удържи дълго: слѣдъ 40-дневно царуване, както се научаваме отъ Именника, той билъ сваленъ отъ боилитъ и въ августъ 766 г. избрали на негово мѣсто новъ ханъ Токту,³⁾ „мжжъ българинъ“ и братъ на нѣкого-си Баяна,⁴⁾ което ясно показва, че новиятъ ханъ е билъ кандидатъ на боилитъ отъ противната на Кормисошевия родъ партия.

¹⁾ Theophanes, ib., p. 433, 17—21. — Nicephorus, ib. p. 70, 14—19. — Тукъ нашитъ автори взаимно се допълватъ. — За хронологията вж. Притурка № 1.

²⁾ По въпроса за реда на българ. ханове слѣдъ Сабина вж. Притурка № 6.

³⁾ Τόκτος, споредъ Томашека, произлиза отъ тур. toқта „Stillstand, Ruhe“. Pauly-Wissowa s. v. Bulgari.

⁴⁾ Отъ самия изразъ на Никифора (ib., p. 70, 28): ἀνεπαύην δ' ἐν αὐτῷ (τῷ ἀρχῇ) Τόκτον ἀνδρα Βούλγαρον τὸν Βαλκανοῦ ἀδελφόν, може да се заключи, че тоя Баянъ е билъ вече извѣстна личностъ, както и обикновено го смѣтатъ за едно и сѣщо лице съ Пагана. Обаче такава идентифициране е невѣрно, защото Паганъ изстѣпва на сцената слѣдъ смъртѣта на тоя Баянъ. По всичко се вижда, че за сѣщия Баянъ се е споменувало по-рано въ новия изворъ на Никифора, което последниятъ незабѣлѣзано пропусналъ. — Освѣнъ това изразътъ ἀνδρα Βούλγαρον несъмнѣнно е употребенъ тукъ съ цѣль, да се изтъкне по-ясно българскиятъ произходъ на новия ханъ въ противоположность на неговия прѣдшественикъ, което още единъ пътъ ни подсѣща, че Сабинъ не ше да е билъ българинъ, а славѣнинъ.

Тая бърза промяна на работитѣ въ България въ полза на българската партия донесла лоши сетнини за българитѣ, защото тѣ дали възможностъ на Константина Копронимъ да се намѣси направо въ вжтрѣшнитѣ имъ дѣла. Сега Копронимъ се въоръжилъ противъ българитѣ, задѣто тѣ лишили Умара отъ властѣта и назначили Токту за ханъ. Изтъкнатата тукъ причина ясно показва, че Копронимъ е прѣдприелъ тоя походъ по настояването и подъ влиянието на ех-хана Сабина, който, вѣроятно, е искалъ съ византийска помощъ отново да върне прѣстола на рода Вокиль и да отмъсти на боилитѣ за своето прогонване. Затова изпратената въ България византийска войска отишла несъмнѣнно за подкрѣпа на Умара и на неговитѣ привърженици, които сега вече почнали открита борба съ политическитѣ си врагове. Въ България избухнала между-особица, въ която българската партия била отново побѣдена. Токту и боилитѣ, противници на Умара, били принудени да отстъпятъ и се скрили въ горитѣ при Дунавъ, въ които ще трѣбва да видимъ днешния Дели-Орманъ, като изгубили много отъ своитѣ, и въ това число били убити Токту и братъ му Баякъ.¹⁾

Междоусобицата се свършила, вѣроятно, въ слѣдната 767 год., както се види, съ пълна побѣда на славѣнската партия, която поставила новъ ханъ на име *Паганъ*. За да може да отклони намѣсата на императора въ вжтрѣшнитѣ дѣла на държавата и да спаси България, новиятъ ханъ веднага влѣзълъ въ прѣговори съ Копронима за миръ; но прѣдложението било отхвърлено отъ императора, който, споредъ Никифора, веднага потеглилъ въ походъ. Тогава българитѣ укрѣпили труднопроходимитѣ мѣста на планината около тѣхъ.²⁾ Паганъ изпратилъ пратеници до Копронима съ просба

¹⁾ Дали византийскитѣ войски сж взели участие въ гражданската война въ България, отъ Никифоровото извѣстие (вж. ib., p. 70₂₅—71₁₀) не може да се установи. Обаче, като имаме прѣдъ видъ, че българитѣ наскоро слѣдъ това се укрѣпаватъ по източно-балканската линия и че Копронимъ отново потеглилъ въ походъ (вж. по-долу), наклонни сме да прѣдположимъ, че византийцитѣ сж се ограничили само съ окупацията на Загория, т. е. страната между пограничния окопъ и Стара-планина.

²⁾ *Nikiphorus*, ib., 70₁₁—14: ἐν ταύτοις μεταρρυθθέντες οἱ Βούλγαροι καὶ αὐτοὶ πέμποναι πρὸς βασιλέα τοὺς τὴν εἰρήνην αἰτῶντας. ὁ δὲ οὐκ ἐδέχετο, ἀλλ' ἐὺθὺς κατ' αὐτὸν ἐξαστράτευσεν. οἱ δὲ τὰς δυσχωρίας τοῦ περὶ αὐτοὺς ὄρους ἀνέκραντον. Тукъ подъ τὸ ὄρος ние разбираме източна Стара-планина, дѣто българитѣ сж мислили да посрѣшнатъ неприятеля, а подъ αἱ δυσχωρίαι — нейнитѣ тѣсни и опасни проходи.

лично да се яви при него, за което и получилъ съгласие. Слѣдъ като се сдобилъ съ честна дума за личната си безопасностъ отъ страна на византийцитѣ, Паганъ пристигналъ съ своитѣ боили-сѣвѣтници. Копронимъ приелъ българския ханъ заедно съ свитата му тържествено въ едно събрание, на което присѣдствувалъ и избѣгалиятъ Сабинъ. Какви сж били прѣдложенията на българитѣ и какъвъ характеръ е носило това прѣдставление на българския ханъ, за насъ остава неизвѣстно. Отъ това, което ни даватъ нашитѣ автори, може навѣрно да се каже, че българитѣ сж искали миръ, и че Копронимъ е игралъ ролята на примирителъ въ вжтрѣшнитѣ работи на българитѣ. На тая срѣща той укорявалъ българския ханъ и боилитѣ му за безредицитѣ въ страната имъ, а главно за омразата имъ къмъ Сабина. Както и да било, но Паганъ съ успѣхъ изпълнилъ мисията си: мирътъ билъ сключенъ. Обаче тоя миръ, както забѣлѣзва Теофанъ, билъ *пристореиъ* (ἐποτρῆσαι τὸ δοχεῖν εἰρήνην),¹⁾ тѣй като намѣрението на Константина Копронимъ било съвсѣмъ друго.

Мисълта да покори България бѣ станала за императоръ Константина V, както видѣхме, една отъ главнитѣ му цѣли. Наистина, опитванята му въ 759, 763 и 765 г. г. се оказали несполучливи, но това не отнело у него надеждата, че той ще постигне цѣльта си. Почналитѣ се размирици въ България още повече усилвали въ него тая надежда. Той несъмнѣно зорко слѣдилъ чрѣзъ своитѣ хора за всичко, що ставало въ България, и е чакалъ повидимому само сгоденъ моментъ, за да наложи ржка върху нея. Прибѣгването на Сабина подъ негова защита не само облекчавало постигането на цѣльта му, но му и дало възможностъ да се намѣси, както видѣхме, въ вжтрѣшнитѣ работи на българитѣ. Сега пъкъ, когато видѣлъ прѣдъ себе си българския ханъ да моли за миръ, а самъ изстѣпвалъ като покровителъ и пазителъ на тишината въ България, Копронимъ рѣшилъ, че е настѣпилъ вече най-сгодниятъ моментъ, за да пристѣпи къмъ осществяване на завѣтната си идея.

Докато Паганъ и боилитѣ му се намирали въ Цариградъ и водѣли прѣговоритѣ за миръ, Константинъ V намислилъ да се избави отъ най-опаснитѣ за себе си личности, които могли

¹⁾ Theophanes, ib., p. 436, — 14. — Nicephorus, ib., p. 70, — 18.

да му попрѣчатъ въ по-нататъшнитѣ му дѣйствия противъ България. Той изпратилъ тайно хора въ България, които хванали „Славуна, княза на северитѣ, който билъ причинилъ много злини въ Тракия, а сжщо и Християна, християнски ренегатъ и началникъ на скамаритѣ“. Цѣльта, която гонилъ императорътъ съ тия политически арести, е очевидна. Съ прѣмахването на Славуна, княза на най-силното славѣнско племе, северитѣ, които влизали въ съюза на българитѣ и въ състава на държавата и завзимали най-важнитѣ проходи (източнитѣ) на Стара-планина, Константинъ V искалъ да отнеме у българитѣ единъ отъ най-главнитѣ имъ и силни съюзници-славѣни, чрѣзъ което значително би ослабилъ българитѣ и би си подготвилъ свободенъ достѣпъ прѣзъ планинскитѣ проходи. Що се отнася до другата личностъ, Християна, когото Теофанъ ни прѣдставя като ἀπὸ Χριστιανῶν μαχαρίτης, т. е. отиѣтникъ отъ християнитѣ, той е билъ главатаръ на „скамаритѣ“, т. е. на разбойническитѣ шайки, които върлували въ империята по друмоветѣ,¹⁾ и заедно съ отиѣтането си отъ християнството ще да е прѣминалъ къмъ българитѣ и призналъ върховната власть на българския ханъ, слѣдов. и тая личностъ наравно съ Славуна се явявала опасна за Византия. Каква е била сѣдбата на Славуна слѣдъ неговото откарване въ Цариградъ, Теофанъ не споменува; но надали ще да е била по-добра отъ участъта на Християна, чийто трупъ, слѣдъ като били отсѣчени рѣцѣтъ и краката му въ пристанището на св. Тома, още живъ билъ прѣдаденъ на лѣкаритѣ, за да имъ послужи като материялъ за изучване на човѣшкото тѣло, и най-сетнѣ билъ изгоренъ.²⁾ Въ всичкитѣ тия дѣйствия на Константина Копронимъ ясно се изтъква политиката му спрѣмо българитѣ: отъ една страна той сключва приторенъ миръ съ българския ханъ, отъ друга — изстѣпва като покровитель и пазитель на спокойствието въ България, а отъ третя — приготвя почва за поробването ѝ. Че такива сж били намѣреніята на Копронима спрѣмо българитѣ, се вижда отъ по-нататъшнитѣ му дѣйствия.

Наскоро слѣдъ като Паганъ, увѣренъ въ настаналитѣ мирни отношения съ Византия и въ отстранението на всѣка

¹⁾ За „скамаритѣ“ вж. *J. B. Bury, The later Roman Empire, London, 1889, vol. I, p. 286; II, p. 117, 422 и 433.*

²⁾ *Theophanes, ib., p. 436, 114—115.*

опасностъ откъмъ послѣдната, се завърналъ съ боилитѣ си въ България, Константинъ Копронимъ въ 768 г. внезапно потеглилъ въ походъ срѣщу българитѣ. Като се възползувалъ отъ това, че намѣрилъ планинскитѣ проходи оставени безъ прикрытие, защото българитѣ възъ основа на токо що сключения миръ не прѣдполагали никаква опасностъ отъ югъ, нахълталъ въ България. Византийцитѣ достигнали до *Цика* или *Чика* (ὥς τοῦ Τζίκας, usque ad Tzicas у Анастасия Б.), дѣто хвърлили огънь „въ αὐλὰς — дворцитѣ, които тамъ намѣрили“. ¹⁾ Това неочаквано нападение на византийцитѣ отнело у българитѣ всѣка възможностъ за отпоръ. Паганъ билъ принуденъ да търси спасение въ Варна, но тукъ споредъ думитѣ на Никифора, билъ убитъ отъ собственигѣ си слуги. Надали ще трѣба да се съмнѣваме, че това ненавръменно убийство на хана е било дѣло на българскитѣ боили, които не ще сж се забавили да го обвинятъ като главенъ виновникъ за всички злини, които сполетѣли България поради неговата миролюбива политика съ Византия. Тоя фактъ ни ясно рисува настроението на враждуващитѣ тогава въ

¹⁾ *Ibidem*, p. 436, ²¹⁻²⁴. — Тия думи напълно се сходжатъ съ израза на Никифора (p. 71, ¹⁸⁻²¹), че „τότε δὲ καὶ Βουλγαρίας ἐπὶ Ῥωμαίων περιήκοντα ὡς πλείστα χωρία γέγονε καὶ διέλωλεν. Дѣ се е намирала тая Цика или Чика (или Джика) и какво е тя прѣдставяла, точно за сега не може да се опрѣдѣли. *Иречекъ* (вж. Archiv f. sl. Philol. XXI (1899), S. 613), като смѣта тоя походъ на Копронима за идентиченъ съ похода отъ 766 год., въ който, споредъ Никифора, българитѣ се скрили ἐν ταῖς ἀλαῖς τοῦ ποταμοῦ τοῦ Ἰστρου, на мнѣние е, че и Τζίκας ще трѣба да търсимъ на долни Дунавъ; той го сближава съ Прокописовата Τῦα̃ς и го помѣстя между Jatrus и Transmarisca, т. е. между Янтра и Тутраканъ. — *Θ. Πα. Успенски (Абоба-Плиска*, стр. 547), основавайки се на това, че въ нѣкои кодекси на Теофановия лѣтопись, вмѣсто ὥς τοῦ Τζίκας стоятъ ὥς τοῦνζας (Тоунζας Vaticanus 978) или ὥς τὸ Βύζας, опита се да сблизи τὸ Τζίκας съ ἡ τοῦτζα отъ Чаталарския надписъ — гръцката транскрипция на р. Тыча, старобългарското име на р. Голѣма Камчия, като посочи, че тая рѣка у Ана Комнина се нарича Βετζίνα. — *J. B. Bury*, който по-рано (вж. The later Roman Empire, II, стр. 473, бѣл. 5) смѣташе това име за изопачено и го четѣше ὥς τοῦνζας, т. е. до Тунджа, напоследѣкъ (вж. съч. A History of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I, London, 1912, стр. 367) прие повидимому сближението на Успенски. — Но нека разгледаме, какво ни дава самъ Теофанъ за това мѣсто. Прѣди всичко, какъ трѣба да се чете това име: Τζίκας, или τοῦνζας, или τοῦτζας, или пѣкъ Βύζας? Издательтъ на Теофана, C. de Boor, който го смѣта за име на градъ (вж. регистра къмъ Теофана, vol. II, s. v.: Bulgariae urbs) не безъ основание е приелъ първото четене при наличността на второто и четвъртото четене въ ржкописитѣ; тукъ несъмнѣнно е повлияло и четенето „usque ad Tzicas“ въ прѣвода на Анастасия Библиотекаря, дѣто не се срѣщатъ никакви други варианти; очевидно, първоначално въ текста е стояло τὸ Τζίκας. Но име на какво може да бѣде тая Τζίκας? Ако да бѣше тя име на рѣка, както се приема, то трѣбаше да я очакваме въ мжж. р., или пѣкъ въ жен. въ формула, каквато срѣщаме въ

България политически партии: дори въ най-критичния моментъ тѣ не се отказвали да се възползуватъ за прѣмахане на противника си.

Но и при такива успѣхи Копронимъ, слѣдъ като подпалилъ резиденцията на българския ханъ и много мѣста разорилъ, не се рѣшилъ да продължава настѣпателното си движение, за да покори цѣлата страна. Той побързалъ да се върне назадъ, както забѣлѣзва Теофанъ, „съ страхъ, безъ да е направилъ нѣщо важно“, понеже се боялъ, вѣроятно, да не би българитѣ да му отрѣжатъ пътя на отстъплението въ планинскитѣ проходи, още повече че неговиятъ успѣхъ се длѣжалъ на измама, съ която той подвелъ българитѣ. Но не единъ само страхъ е принуждавалъ Копронима бързо да напусне България; не по-малко сж приличали вниманието му и вжтрѣшнитѣ работи на империята. Това е било най-бурното врѣме въ борбата му съ иконопочитателитѣ, когато неговитѣ жестокости и звѣрства били насочени не само противъ монаситѣ, които не пропускали нищо, за да обвинятъ императора за всички нещастия въ империята, но и противъ много видни мъже, които считалъ за зломисленици противъ царското величество.¹⁾ Освѣнъ това морскитѣ разбои и грабежи на македонскитѣ и тесалийскитѣ славѣни, които върлували въ това врѣме по цѣлото Егейско море и островитѣ му, станали до толкова опасни за империята, че Константинъ V билъ принуденъ въ 768 год. да влѣзе въ споразумѣние съ славѣнскитѣ князе (ἄρχοντες) и да изкупи плѣнниците — християни, откарани

единъ отъ Правадийскитѣ надписи (на Онегавона) — εἰς τὴν Τήραν τὸν ποταμὸν (Авоба-Плиска, стр. 191) или на Чаталарския надписъ ἡ Τούτζα (εἰς τὴν Τούτζαν bis п. т., стр. 545—546); сжщото трѣба да се каже и за това, че тя не може да означава н градъ, защото и тогава била би жен. р., а пъкъ тя стои, споредъ четенето на С. de Boor, въ сред. р., а това право ни подсѣща да видимъ въ τὸ Τζίχας по-скоро име на планина и да го сблизимъ съ по-сетнѣшното име на източна Стара-планина ὁ Ζυγός (вж. *Anna Komnene*, ed. Вон. II. р. 9₂₁—₂₂: . . . εἰς φύλαχὴν τὼν περὶ τὸν Ζυγὸν διακισσάτων κλισιούρων ἐκπύουσα. Ср. пакъ тамъ, стр. 10₁—₂; стр. 11₂₂—₂₃; стр. 24₂—₃), а пъкъ въ αἱ ἀλλὰ — да видимъ по-късния градъ Ἀλλή, който, споредъ Иречека, се намиралъ по шосето между Нова Загора и Сливенъ срѣщу Сливенскитѣ бани при с. Дермендере (Княжество България, II, стр. 704), а Томашекъ, възъ основа на даннитѣ у Идризи, че тоя градъ се начиралъ на единъ день пътъ източно отъ Сливенъ, поставя го въ околността на с. Бургуджукъ (Zur Kunde II, С. 38), защото Копронимъ прѣзъ врѣмето на своитѣ походи никога не е минавалъ Стара-планина и не е навлизалъ въ сѣв. България.

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 437—443.

отъ о-витъ Имбросъ, Тенедосъ и Самотраки за 2500 копринени дрехи.¹⁾ Най-сетнѣ борбата съ арабитѣ въ М. Азия и особено жестокоститѣ на аббасидитѣ спрѣмо християнското население въ пограничните области принуждавали Копронима да държи тамъ постоянно голѣми войски. Всички тия обстоятелства накарали императора да остави на мѣра България за цѣли петъ години, безъ обаче да се откаже отъ завѣтната си мисль.

4. Отклонение на византийската опасностъ и край на вжтрѣшнитѣ борби.

Настаналиятъ по този начинъ неофицияленъ миръ между България и Византия, може би въпрѣки желанието на Константина Копронимъ, билъ спасителенъ за българитѣ. Сега тѣ могли да се прѣдадатъ на домашнитѣ си работи. Обаче, какъ е вървѣла борбата на партиитѣ прѣзъ това врѣме, е въпросъ, на който не може да се отговори за сега поради липса на данни. Несъмнѣнно е това, че голѣмата и явна опасностъ, която заплашвала откъмъ Византия, накарала най-сетнѣ враждуващитѣ партии да се позамислятъ върху положението на държавата и да търсятъ срѣдства за окончателното ѣ избавяне отъ нея. Това било толкова по-необходимо, защото политическитѣ отношения между България и Византия все още оставали неопрѣдѣлени, и за всѣкиго е било ясно, че борбата съ византийския императоръ не е свършена, и че трѣба да се очакватъ нови нападения и да се готвятъ да ги посрѣщнатъ съ съединени сили. Обаче България въ това врѣме била до толкова ослабена и омаломощена отъ прѣдишнитѣ междуособици, че тя не би могла да издържи по-нататъшната борба съ империята; тя би могла да бжде възвръната въ първото си положение, ако да би сполучила да склучи единъ продължителенъ миръ съ южната си съсѣдка, и ако съ прѣкратяването на партизанскитѣ борби би получила по-яка и устойчива вжтрѣшна уредба съ по-точно опрѣдѣление положението на славѣнитѣ въ държавата. По тоя начинъ самиятъ вървежъ на събитията приготвилъ тържеството и побѣдата на политика на славѣнската партия, съ които билъ свързанъ и въпросътъ за етническото надмощие.

¹⁾ Nicephorus, ib., p. 76.

И наистина, въ династически борби въ България прѣзъ VIII. вѣкъ ние не трѣба да видимъ само стремекитѣ на отдѣлни личности да достигнатъ властѣта: тукъ подѣ булото на династически въпроси се е водила борба между двата етнически съставни елемента въ държавата — български и славѣнски — за политическа и социална равноправностъ. Това е било колкото политическа, толкова и етническа борба, понеже въ нея трѣбало да се опрѣдѣли, кой отъ двата елемента съ врѣме ще погълне другия. Ние видѣхме вече, че тая борба се породила отъ самото стечение на събитията въ българската държава; обаче въ развитието си тя трѣбало да отстѣпли отъ естествения си вървежъ, защото тукъ се прѣплела друга сила, другъ факторъ — намѣсата на византийския императоръ въ вжтрѣшнитѣ работи на българитѣ. Главното значение на тая намѣса състояла въ това, че императорътъ не прѣслѣдвалъ цѣлитѣ и стремекитѣ на нѣкоя отъ партиитѣ, а дѣйствувалъ въ съвсѣмъ друга посока: Константинъ Копронимъ, както видѣхме, се домогвалъ да ослаби както едната, тъй и другата отъ враждуващитѣ партии, за да може по-лесно да тури ржка върху независимостѣта на България.

Тая тъкмо политика на византийския императоръ и ускорила свършването на борбата въ полза на славѣнската партия. Само слѣдъ дълги и тежки изпитни, на които се подложила България въ течение на нѣколко десетѣци години, българскитѣ боили отъ противната партия се убѣдили, доколко е важенъ и необходимъ славѣнскиятъ елементъ въ държавата, и разбрали, че отъ неговото увеличване е зависѣла и силата на самата държава. Но и при все това тѣ все още и не помисляли за нѣкаква отстѣпка на политически права въ полза на славѣнитѣ. Трѣбало да се яви управителъ, който да стане по-високо отъ тѣснитѣ партийни интереси на боилитѣ, да разбере положението на държавата и, като оцѣни славѣнитѣ, да тури начало на онова историческо явление, което вече отъ години се подготвяло. Такъвъ управителъ наистина се явилъ въ лицето на умния и енергиченъ ханъ *Телерига* (Τελέριγος, Τελέριχος, Telerigus, Thelerig(c)us),¹⁾ за

¹⁾ Това име се явява въ грѣцка транскрипция още въ Τέλεριχος (Leo Gramm., ed. Вон, р. 188, и старобългарския прѣводъ на Симеона Логотета: Телѣрих) и Ἐλέριχος и Παλλέριχος (Cedrenus, ed. Вон. II, р. 17₁₁₄; 19₁₂), очевидно изопачени при прѣписванията. — Споредъ Томашека това име произлиза отъ тур. *tölörlük* „einer der sich löslöst“.

когото Теофанъ споменува около 773 год., но когато за сега ще трѣба да смѣтаме като непосредственъ прѣмникъ на Пагана слѣдъ похода на Копронима въ 768 год., тъй, че началото на Телериговото управление ние отнасяме къмъ 768/769 година.

Когато се покачилъ на прѣстола, Телеригъ намѣрилъ България въ най-разнебитено положение: страната била разорена и опустошена отъ нахлуванията на византийцитѣ; населението, измжчено и економически съсипано отъ междоусобицитѣ и постояннитѣ войни, се намирало въ ржцѣтъ на силнитѣ боили, които се разпореждали по угодата си. Къмъ всичко това се присъединявали и неопрѣдѣленитѣ отношения спрѣмо Византия. При такива тежки условия Телеригъ е могълъ да подобри положението на държавата, само ако би тя се ползувала съ по-продължителенъ вжтрѣшенъ и външенъ миръ. Затова първата му и главна задача била да успокои страната отъ вжтрѣшни размирици, въ което му помогналъ немалко страхътъ прѣдъ нова война откъмъ Византия. По-трудно било да се постигне външниятъ миръ, и то главно съ Константина Копронимъ, борбата съ когото далечъ още не била свършена. И наистина, въ 773 год. Копронимъ отново обърналъ погледитѣ си къмъ България и почналъ нова война, която и по плана, и по градиозността си трѣбало да бжде повторение на похода отъ 766 год.

Прѣзъ пролѣтѣта императорътъ прѣдприелъ огромна експедиция и по море, и по суша и още въ столицата съставилъ плана на дѣйствиата си: сухопжтната войска, състояща прѣдимно отъ конница, тѣкмилъ да изпрати къмъ българската граница, дѣто тя трѣбало да чака, докато другата частъ отъ експедицията—флотата, състояща отъ двѣ хиляди кораби, слѣдъ като прѣмине западнитѣ черноморски брѣгове, навлѣзе въ Дунавъ и нападне българскитѣ придунѣвски области. Константинъ V планиралъ така, че, докато българитѣ бждатъ завзети отъ сѣверъ съ отпоръ противъ войската, докарана съ флотата, сухопжтната войска да навлѣзе отъ югъ съ всичка сила въ българската земя. Притиснати по тоя начинъ отъ двѣ страни, българитѣ ще бждатъ побѣдени окончателно, и България поробена. Самъ Копронимъ рѣшилъ да замине съ флотата, при това се покачилъ не на византийски,

а на руски кораби, вѣроятно търговски, за по-голъма сигурностъ. Съ такива огромни сили Копронимъ прѣзъ мѣсець май потеглилъ въ походъ противъ българитѣ.

Но и тоя пътъ той не можилъ да изпълни плана си и да осъществи идеята си. Когато императорътъ съ флотата стигналъ до Варна, неизвѣстно по какви причини, изплашилъ се и мислилъ вече да се върне назадъ. Българитѣ отъ своя страна, изплашени отъ грандиозността на похода, безъ да подозиратъ намѣрението на императора, „изпратили боила и Цигата (или Чигата) съ прѣдложение за миръ“.¹⁾ Когато пратеницитѣ се явили при императора и му извѣстили за мисията си, Копронимъ се зарадвалъ и веднага се съгласилъ да сключи миръ. Главното условие на тоя миръ състояло въ това, че и двѣтѣ страни се клетвено задължили: българитѣ да не воюватъ съ роменитѣ, а императорътъ да не помисля занапрѣдъ да навлиза въ България. При това съставени били писмени договори, съ които се обмѣнили и двѣтѣ страни. Слѣдъ сключването на прѣдварителния миръ, Константинъ V, като оставилъ отъ всички теми гарнизони въ

¹⁾ *Theophanes, ib., p. 447, —*: ἀπέσταλκεν βοῦλάν καὶ Τζιγάτον, αὐτοῦ μανὸν εἰρήνην γενέσθαι. — Какъ трѣба да се разбира изразътъ βοῦλάν καὶ Τζιγάτον? Отъ самия текстъ се види, че тукъ се говори за двѣ личности, отъ които едната носи съсловно название, а другата повидимому собствено име. Но това смѣшание на съловно име съ собствено ни ясно показва, че тукъ има нѣкоя бъркотия, която прави горното изречение непонятно. Тая несъобразностъ може да се отстрани по слѣднитѣ начини: 1. ако считаме Τζιγάτος за собствено име, а βοῦλας като прибавка къмъ него, за да се посочи на съсловието, къмъ което принадлежалъ тоя Цигатъ или Чигатъ, но тогава ще трѣба да изпуснемъ сѣюза καὶ; 2. ако въ тоя βοῦλας видимъ не съсловно име, а непълното име на длъжността βουλευτής, или βοῦλας ταρχάνος, за която споменува Константиновъ Багренородни въ извѣстната формула за поздравя на българскитѣ официални пратеници при византийския дворъ, отдѣто узнаваме, че тая титла сѣ носили синоветѣ на българския господаръ (вж. De Ceremoniis, ed. Вон., I. p. 581. — Ср. нашитѣ бѣлѣжки въ СѢНУК. XV, отд. критика, стр. 31), съ други думи, тая титла е била една отъ най-високитѣ въ България, и тогава ще трѣба да приемемъ, че пратеницитѣ сѣ били βοῦλας ταρχάν и нѣкой-си Цигатъ или Чигатъ, и най-сетнѣ 3. ако въ τζιγάτος видимъ не собствено име, а име на нѣкоя длъжностъ и затова ще трѣба да го пишемъ съ малка начална буква, както се срѣща въ нѣкои ръкописи (напр. Cod. Vat. 15019 978). Както и да било, но име сме наклонни да приемемъ послѣдното обяснение като най-близо до истината, защото надали може да се прѣдполага, че е била изпратена да прѣговаря за миръ само една личностъ. Наистина, отъ старо-българскитѣ надписи на грѣцки езикъ отъ IX. вѣкъ не знаемъ подобна длъжностъ τζιγάτος, обаче мжчно е да се допусне, щото въ една случай да се привожда съсловното име на пратеника, а въ другия — собственото му име. Поради това твърдѣ е вѣроятно обяснението на Бюрк (The later Rom. Empire, II. стр. 474, бѣл. 3), който смѣта тая дума за хунно-българска, означаваща „войникъ“ и я сближава съ думата „джигитъ“ (djiguit) у кавказцитѣ и казацитѣ.

пограничните, построени от него, крѣпости, което ясно показва, че и по тоя миръ границата между България и Византия останала сѣщата, както и по мира отъ 716 год., върналъ се въ Цариградъ.¹⁾

По тоя начинъ отдавно желанието за българитѣ миръ съ Византия най-сетнѣ билъ постигнатъ. Обаче Телеригъ, както се види, не се е много довѣрявалъ на тоя миръ, като е ималъ прѣдъ видъ вѣроломния характеръ на Копронима. Той твърдѣ добръ разбиралъ, че борбата съ Византия чрѣзъ този миръ се прѣкъсва само врѣменно и че опасността все още не е минала; но отъ друга пѣкъ страна той ясно съзнавалъ, че България при състоянието, въ което тя се намирала въ дадения моментъ, едва ли би повела и издържала понататѣкъ борбата успѣшно, и че изобщо тя би била избавена отъ византийско поробване, само ако българскиятъ ханъ би сполучилъ да привлече къмъ съюза всички славѣнски племена на Балканския полуостровъ и да образува една силна държава, способна да противостои на Византия. И тъй заглѣхналата прѣзъ врѣмето на междуособнитѣ борби идея на Испериха и Тервеля отново се възродила у енергичния

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 446., — 447., — Това събитие у Теофана е помѣстено подъ 6265 отъ С.М. = 773 г. отъ Хр., а пѣкъ самиятъ текстъ почва: *Τότε τῷ ἔτι μὲν Ματθῆ Ἰνδικτιῶνος* ѳ', т. е. отнася това събитие къмъ м. май 12. индиктионъ или къмъ 774 г. Но очевидно, това е грѣшка, може би на прѣписвачитѣ, защото веднага слѣдъ посоченото извѣстие Теофанъ разправя за събития, които сѣ станали прѣзъ октомврий 11. индиктионъ (ib., p. 447.,₁₀). Ако се сѣди по мѣсецитѣ (май и октомврий) споредъ септемврийската година, ние бихме очаквали въ това послѣдното мѣсто яе 11., а 13. индиктионъ; обаче събитията, разказани подъ 11. индиктионъ, нѣматъ нищо общо съ онова подъ 12. индиктионъ; напротивъ, първитѣ се намиратъ въ непосредствена свръзка, както ще видимъ, съ прѣдпослѣдния Копронимовъ походъ противъ България, който така сѣщо се отнася къмъ 774 г. (вж. по-долу), слѣдоват., тукъ повидимому е станало размѣстване на индиктионитѣ, т. е. вмѣсто 12., трѣба да стои 11. и наопаки, защото, ако разказанитѣ подъ тия индиктиони събития сѣ послѣдвали наскоро едно слѣдъ друго, то очевидно станалото въ май се отнася къмъ 11. индик., а послѣдвалото въ октомврий къмъ 12. индиктионъ. Това доиѣдѣ се подкрѣпя и съ туй, че въ единъ рѣкописъ (*Codex Paris. Reg. 1710*) вм. 11. е поставенъ ѳ' = 12. индиктионъ. Че походътъ на Копронима, за който се говори подъ 12. индиктионъ, е прѣдхождалъ похода, отбѣлзанъ у Теофана подъ 11. индик. и прѣдприетъ отъ императора, слѣдъ като тоя узналъ за сношенията на българския князь съ славѣнското племе берзити (вж. по-долу), ни посочва и това обстоятелство, че, докато Константинъ се готвѣлъ за тоя послѣдния походъ, въ Цариградъ се намирали апокриспарии, които сигурно сѣ дошли въ столицата по дѣлото за споменатия тукъ миръ; за нарушенето на сѣщия миръ Теофанъ говори и подъ 774 г., слѣдов. той ще да е билъ сключенъ въ прѣдния 773 г. И тъй, и тукъ дохождаме къмъ сѣщото заключение (вж. нашата статия „Имали ли сѣ българитѣ и пр.“, п. т., стр. 87—88).

Телерига, който още по-ясно изтъкналъ мисълта за назначението на българския господаръ като обединителъ на балканскитѣ славѣни. И той не се забавилъ да пристѣпи къмъ осъществяването ѝ.

Слѣдъ безуспѣшния походъ на Копронима и докато вървѣли още прѣговоритѣ съ него за миръ, Телеригъ още въ сжщата 773 год. влѣзълъ въ сношение съ славѣнското племе *берзити* (Βερζήται, а областта имъ Βερζήτια и Βερζιτία), което населявало централна. днешна Македония,¹⁾ за присъединението имъ къмъ българския съюзъ. Тия сношения, както се види, вървѣли отначало тайно, защото, тѣхната гласностъ несъмнѣнно би въоръжила императора както противъ берзититѣ, тѣй и противъ самитѣ българи. Но и при все това дѣйствиата на Телерига не останали неизвѣстни за Копронима. Още прѣзъ октомврий сжщата 773 г. той получилъ извѣстие отъ своитѣ тайни приятели въ България, какво българскиятъ господаръ изпраща до 12 хиляди войска и боили, за да оплѣнятъ Берзития и жителитѣ ѝ да прѣселятъ въ България.²⁾ Надали може да се мисли, че изпращането на тая войска въ Берзития е имало сжщата цѣль, каквато ни я прѣдставя Теофанъ. Както оплѣненнето на Берзития, тѣй и изселването на жителитѣ ѝ въ България биха били безсмислени при политиката на Телерига, който се стремилъ къмъ мирното разширение на държавата въ областта на македонскитѣ славѣни. Очевидно, това движение на българитѣ на юго-западъ било прѣдставено въ такъвъ страшенъ видъ отъ приятелитѣ на императора, за да го въоръжатъ отново противъ България; дори ако допуснемъ, че дѣйствително имало такава движение на чело съ боили, то

¹⁾ Мѣстоживѣлищата на това племе не сж точно опрѣдѣлени; обикновено се сближаватъ съ днешнитѣ *берсяци* или *берзаци*, които населяватъ Кичевско, Битолско, Прилѣпско и Велешко. Вж. М. Дриновъ, Заселение Балканскаго полуострова славянами, Съчинения т. I, стр. 305—6. — L. Niederle, Slovan. starožit. Dil. II, str. 428—29

²⁾ Theophanes, ib, p. 447,^{10—13}: τῷ δὲ Ὀκτωβρίῳ μηνὶ τῆς α' ἰνδικιᾶνος ἐδέξατο μανδᾶτον ὁ βασιλεὺς ἀπὸ Βουλγαρίας ἀκ τῶν κρυπτῶν φίλων αὐτοῦ, ὅτι ἀποστάλλει ὁ κύριος Βουλγαρίας ἰβ' χιλιάδας ἀνδρῶν καὶ βοτάνδας πρὸς τὸ αἰχμαλωτίσαι τὴν Βερζιτίαν καὶ μεταστῆσαι αὐτοὺς εἰς Βουλγαρίαν. — Тукъ считаме за нужно да обърнемъ внимание на това, че вм. α' ἰνδικ. трѣба да се чете ἰβ', както това посочихме по-горѣ въ бѣлѣжката къмъ стр. 229. — Ed. Murali (Georgius Hamartolus, p. 654) отнася това извѣстие къмъ 770; ако това е приемливо, то сношенията на Телерига съ македонскитѣ славѣни сж се почнали веднага слѣдъ покачването на Телерига на прѣстола.

трѣба да го разбираме въ всѣки случай като окупиране областта на берзититѣ и уредбата ѝ като съюза на България съ съгласието на самото население; споменуването, че се изпращали и боили, вече посочва на организаторското назначение на тая войска. Що се отнася до съществуването на нѣкакви-си тайни приятели на императора въ самата България, то тѣ несъмнѣнно сж принадлежали къмъ славѣнската партия, която въ своята борба съ българската, както вече посочихме, се е опирала на Византия, а оттука ясно става, че Телеригъ билъ избраникъ на боилитѣ отъ българската партия и се покачилъ на прѣстола съ тѣхна помощъ. Ослабената слѣдъ катастрофата въ 768 г. славѣнската партия не могла да се бори съ противниците си, още повече при такъвъ единъ силенъ и енергиченъ ханъ, какъвто билъ Телеригъ. Нейнитѣ прѣдставители-боили се теготили подъ силата на българската партия и търсили случай да компрометиратъ хана и да го свалятъ отъ прѣстола. За това и тѣхнитѣ доноси прѣдъ императора, които имали за цѣль да го повдигнатъ противъ българитѣ се явяватъ прѣувеличени.

И Константинъ Копронимъ, наистина, не се забавилъ да се отзове на тия доноси: той веднага рѣшилъ скрито да потегли въ походъ и ненадѣйно да нападне на България. Но въ това врѣме въ Цариградъ се намирали нѣкакви-си български пратеници, дошли тукъ, вѣроятно, по окончателното сключване на мира,¹⁾ а може би, за да отвличатъ вниманието на императора отъ дѣйствиата на Телерига на западъ. Константинъ V почналъ да се готви за походъ, още докато българскитѣ пратеници се намирали въ Цариградъ, и, за да скрие отъ тѣхъ цѣльта на тия приготовления, той имъ обяснявалъ, че послѣднитѣ се правѣли за прѣдстоящата война съ арабитѣ; а за да ги увѣри въ това твърдение, той прѣкаралъ знамената и военнитѣ оржия на срѣщния азиатски

¹⁾ У Симеона Логотета (отъ него у Leo Gramm.) право се посочва: 'Ο δὲ βασιλεὺς μετασχηματισθεὶς κατὰ Ἀράβων κινεῖν, ἀποστέλλει τοὺς ἀποκρισιατοὺς τοὺς διὰ ἐπὶ τὴν παραγνομήνους ἐπὶ Βουλγαρίαν (вж. *Georgius Hamart.*, ed. Muralti, p. 655; *Leo Grammat.*, ed. Bon., p. 188). Въ старобългарския прѣводъ на Симеона Логотета (п. т. стр. 82) смисълътъ на тоя пасажъ е съвсѣмъ извратенъ. Тамъ се чете: Црѣ жи, сѣтворѣ на прѣвлѣны волъ брати и послави на мирѣ въ Българы и пр. Очевидно прѣводачътъ не разбралъ оригинала си: той прѣдставя работата, че императорътъ изпратилъ въ България за миръ, като изпусналъ думитѣ τοὺς ἀποκρισιατοὺς τοὺς παραγνομήνους.

брѣгъ. Очевидно Копронимъ искалъ сега да прикрие неочакваното си нападение, защото българитѣ въ дадения моментъ най-малко сж могли да очакватъ война отъ негова страна. Веднага слѣдъ заминаването на българскитѣ пратеници отъ Цариградъ и слѣдъ като се увѣрилъ чрѣзъ подгледвачи за тѣхното значително отдалечаване, Копронимъ незабавно прѣкаралъ войскитѣ отново на европейския брѣгъ и, като присъединилъ къмъ тѣхъ и тракийскитѣ теми, съ една 80-хилядна армия навлѣзълъ въ България. Въ мѣстността *Литосория* той неочаквано нападналъ на българитѣ, обърналъ ги на бѣгъ и, споредъ думитѣ на Теофана, спечелилъ голѣма побѣда. Слѣдъ това коварно нападение, съ което се и свършилъ цѣлиятъ походъ, Копронимъ се върналъ съ блѣскавъ триумфъ въ Цариградъ, като каралъ съ себе си голѣма плячка и водѣлъ много плѣнници, а самата война нареклъ „благородна“ (εὐγενῆ, а въ старо-българския прѣводъ на Симеона Логотета „храбростъ“), понеже „никой не му се противилъ, нито пѣкъ станало убийство и проливане на християнска кръвъ“.¹)

Тая мнина побѣда повидимому уголѣмила смѣлостта у Копронима. Като смѣталъ мира отъ прѣдняята година нарушенъ и считалъ българитѣ достатъчно омаломощени, императорътъ сега отново възмечталъ за окончателното покорение на България. Още въ слѣдняята 774 год. Констан-

¹) *Theophanes, ib., p. 447, 11-12.* — Дѣ се е намирала мѣстността *Литосория* (ἀπαιδὼν ἐν τῷ περὶ λαγομένων τῇ Λιθοσώρια) съ точностъ не може да се спрѣдѣли, защото, доколкото ни е извѣстно, това име се срѣща само въ това единично мѣсто. Но все пакъ може да се каже, че тя не се е намирала вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Тракия, или по-точно на Загория, защото Копронимъ навлѣзълъ въ българскитѣ земи, но той не отишълъ много навжтрѣ въ тѣхъ, понеже походътъ му се свършилъ въ твърдѣ кратко врѣме; освѣнъ това самиятъ резултатъ отъ нападението показва, че императорътъ е дѣйствувалъ не противъ нѣкакви-си 12-хилядна българска войска нѣкѣдѣ въ Македония, която все пакъ би оказала какъвъ-да-е отпоръ, или поне войната би се продължила. По всичко се види, че това е било нападение на нѣкоя мѣстность не далечъ отъ източната българо-византийска граница, дѣто е билъ разположенъ нѣкой пограниченъ български лагеръ, въ който българитѣ, изненадани отъ неочакваността, не могли да оказатъ никакъвъ отпоръ. Затова и Литосория ще трѣба да търсимъ на сѣв. отъ пограничния околъ, т. е. нѣкъдѣ въ Загория. Напоследѣкъ К. Шкорпилъ, анализирайки това име на λίθος = камѣкъ и σῶρος = камѣра, изказа догадката, че Литосория сж скалиститѣ голи върхове „Синитѣ камѣни“ въ Балкана при г. Сливенъ, които правятъ впечатление на камѣра камѣни (*Авоба-Плиска*, стр. 566—567). Тая догадка била би твърдѣ на мѣстото си, ако въ текста на Теофана Литосория бѣше τῇ βροσ, а не ὁ τόπος; освѣнъ това у Кедрина (ed. Вон. р. 17, 14) е написано Λιθοσώρια.

тинъ V прѣдприелъ новъ походъ противъ българитѣ: той въоръжилъ голѣма флота, въ която били помѣстени до 12 хиляди конница и съ нея всички флотски военачалници и я изпратилъ къмъ българскитѣ брѣгове, а самъ „бойки се“ потеглилъ по сухо съ другата частъ на армията си. Обаче и тоя походъ се свършилъ съ катастрофа: при Месемврия флотата му потърпѣла силно коработрушение подѣйствието на сѣверния вѣтръ, и Копронимъ билъ принуденъ да се върне въ столицата съ голѣми загуби „безъ да е извършилъ нищо“ (μηδὲν ποιήσας). Тая нова несполука на императора ободрила Телерига, който сега искалъ да използува злополуката му и да отплати на Копронима по сжщия коваренъ начинъ.

Колкото и да била вѣроломна политиката на императора въ дадения случай, обаче тя разкрила на българския ханъ главното зло въ държавата му — вжтрѣшнитѣ му врагове, и той не се забавилъ да се избави отъ Копронимовитѣ тайни приятели въ България, чрѣзъ които императорътъ се научавалъ за всичкитѣ му планове. За да не узнае Копронимъ неговото намѣрение, Телеригъ още въ сжщата 774 год. му написалъ слѣдното: „Азъ се рѣшихъ да побѣгна отъ тука и да дойда при тебе, за да покоришъ чрѣзъ мене цѣла България. Обаче прати ми честна дума за моята безопасностъ и съобщи ми, кои ти сж тукъ приятелитѣ, за да имъ се повѣря, и тѣ да ме придружатъ“.¹⁾ Константинъ V, наученъ отъ примѣра на прѣдишнитѣ български ханове, които поради разни вжтрѣшни размирици търсили неговата защита, поддалъ се на измамата и повѣрвалъ на Телерига, като му отговорилъ и писмено съобщилъ имената на своитѣ хора въ България. Но Телеригъ веднага изловилъ всички приятели на императора и ги прѣдалъ на смъртъ. Тая хитра измама до толкова съкрушила стария Копронимъ, че той „скубалъ отъ ядъ побѣлѣлитѣ си коси“, забѣлѣзва

¹⁾ У Симеона Логотета съдържанието на писмото е прѣдадено така: „βουλῆς εἴμι φυγεῖν καὶ ἔλθειν πρὸς σε, ἵνα δι' ἐμὰς ὑποτάξεις πείσων τὴν Βουλγαρίαν· ἀλλὰ πέμψον λόγον ἀπαθείας καὶ τίνας ἔχεις φίλους ἐνταῦθα, ἵνα παρήκω αὐτοὺς ἔλθειν σὺν ἐμοί“. (Leo Gramm., ib., p. 189. — Georgius Hamart., ed. Murlt., p. 655, 11—14; сжщо и славѣн. прѣводъ, п. т., стр. 82). Симеонъ Логотетъ е вѣнствувалъ това извѣстие отъ Теофана, (вж. В. Н. Златарски, Извѣстия за българитѣ, п. т., стр. 25) и затова трѣба да приемемъ, че подчертаната фраза, която не намираме у Теофана, е вжкъната отъ самага Симеона.

Теофанъ.¹⁾ Той не можилъ да прѣтърпи отъ една страна тая измама, а отъ друга — такава важна загуба, и още въ слѣд-
нята 775 год. прѣзъ мѣсецъ августъ отново се опълчилъ
противъ българитѣ. Но отъ тоя походъ Копрониму не било
сждено да се върне живъ: още по пѣтя съ него се случилъ
силенъ апоплексически ударъ и се върналъ въ Аркадиополъ
(сег. Люле-Бургазъ) на носилка; отъ тукъ заминалъ за Силим-
врия и на 14. септемврий 775 год. той умрѣлъ, плувайки
по Мраморно море при крѣпостъта Стронгилъ.²⁾ Така най-
сетнѣ България се избавила благополучно отъ тоя свой опа-
сенъ и закоренѣлъ врагъ, който прѣзъ цѣлия си животъ
точилъ зѣби върху българската независимостъ. Неговиятъ
синъ и прѣмникъ, кроткиятъ и болезненъ *Лъвъ IV Ха-*
зарски (775—780), се отказалъ отъ ефимернитѣ ламтежи
на своя баща, и неговото кротко царуване е отбѣлѣзано съ
мирни отношения между България и Византия.

Смъртта на Константина Копронимъ имала твърдѣ го-
лѣмо значение за развитието на вжтрѣшнитѣ работи въ
България. Доклѣ тоя императоръ билъ живъ и постоянно
заплашвалъ съ своитѣ походи, въ България повидимому
се прѣкратили вжтрѣшнитѣ размирици благодарение на ум-
ната политика на ханъ Телерига, който умѣло експлоатиралъ
обстоятелствата за умиротворение на страната. Но, щомъ
опасността се минала, въ България отново се почватъ бор-
битѣ. Обаче тия борби сега взиматъ другъ характеръ. До
покачвацето на Телерига на българския прѣстолъ борбата,
почната на чисто династическа почва, вървѣла между двѣтѣ,
образувани изъ срѣдата на боилитѣ, политически партии за
власть, и въ развитието ѝ се изработило правилото, че която
отъ партиитѣ успѣе да тури на прѣстола свой кандидатъ и
го държи въ ржцѣтъ си, тя ще може да има и надмощие.

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 447₁₂—448₁₀: Κωνσταντῖνος πολλὰ τὰς πόλεις αὐτοῦ ἐτίλλεν. — *Symeon Logothelos*, (у *Leo Gramm.*, ib., p. 189; *Cedrenus*, ed. Bon. II, p. 17₁₉—₂₀): ὁ ἀλάστορ (*Cedr.* ὁ Κοπρώνιμος) τὴν γενειάδα αὐτοῦ ἀπέτιλε (*Cedr.* ἐξέτιλε). — Ср. славѣн. прѣводъ, п. т., стр. 82: «жи оуслышана, Костандина градж свож ускѣи».

²⁾ *Theophanes*, ib., p. 448₁₂—₂₀. — Τὸ Στρογγύλον καστὲλλιον (въ славѣн. прѣводъ, п. т., стр. 82: до окржгаго кастѣлѣ), построена отъ Юстиниана Велики за защита на Златнитѣ врата (*Procopius*, *Aedific.* IV, 8) на брѣга на Мраморно море, се отъждествява съ „Евдомонъ“, една отъ външнитѣ кржгли кули на Еди-куле. Вж. *Н. П. Кондакова*, Церкви и памяты. Кон-поля, стр. 156. — *Г. Ласкинъ*, О древностяхъ Кон-поля, Кіевъ, 1905, стр. 190.

Освѣнѣ това, ние видѣхме, че стремежътъ на всѣка отъ партиитѣ да търси срѣдства, за да надвие съперницата си, противопоставилъ въ тая борба интереситѣ на двата етнически съставни елемента въ държавата — на българитѣ и на славѣнитѣ, и сега защитата на тия интереси напълно зависѣла отъ това, кандидатътъ на коя партия ще се покачи на прѣстола. Разбира се, това ненормално течение въ държавния животъ, това чисто аристократическо управление не могло да се аресва на строгия и самостоенъ Телеригъ.

Телеригъ гледалъ на славѣнитѣ не като на сила, съ мощта на която една частъ отъ боилитѣ искали да противодѣйствуватъ на своитѣ политически врагове, а като на важенъ елементъ, отъ който зависѣла силата и разширението на държавата. Той разбиралъ, че, за да се прѣмахне тая изолираностъ на славѣнитѣ, която произлизала не толкова отъ противоположностъ въ характера и стремежитѣ на двѣтѣ нации, колкото отъ неопрѣдѣленото положение на славѣнитѣ въ държавата, трѣбало да се урегулиратъ тъкмо отношенията на послѣднитѣ спрѣмо основателитѣ на царството и най-вече спрѣмо хана, който би трѣбало да стане като съединителна брѣнка между двѣтѣ народности. Обаче всичкото зло се заключавало въ това, че самиятъ ханъ билъ безсиленъ: той напълно зависѣлъ отъ боилитѣ. Телеригъ ясно съзнавалъ, че главната причина за всички вжтрѣшни размирици и външни неуспѣхи лежала не въ двойствеността на етническия съставъ на държавата, а въ политическата разединеностъ и обществена неравноправностъ на двата етнически елемента, което се явявало пѣкъ като резултатъ отъ мощта и своеволието на българскитѣ боили и отъ упадъка на ханската властъ. Поради това, като схващалъ така задачата на българския господаръ и положението на работитѣ въ държавата, за Телерига било ясно, че, за да тури редъ и миръ въ страната, трѣбало прѣди всичко да освободи себе си отъ настояничеството на боилитѣ и да издигне авторитета и значението на ханската властъ.

Но на първо врѣме самитѣ обстоятелства не му позволявали да почне борбата съ мощната българска аристократия. Докато опасностъ заплашвала откъмъ Византия, тая борба повидимому вървѣла глухо. Това най-ясно се види отъ жестоката му постѣпка въ 774 год. съ приятелитѣ на Копро-

нима въ България. Въ тая строга разправа явно проглежда стремжътъ на Телерига както да се избави веднажъ за винаги отъ шпионитѣ на византийския императоръ, тъй и да даде на боилитѣ да почувствуватъ силата на неговата властъ. Още по-строгъ къмъ тѣхъ несъмнѣнно той станалъ слѣдъ смъртта на Константина Копронимъ, когато Телеригъ всецѣло могълъ да се прѣдаде на вжтрѣшнитѣ работи. Само по себе си се разбира, че Телеригъ въ всичкитѣ си дѣйствия противъ боилитѣ се опиралъ главно и право на славѣнското население, защото само съ негова помощъ той е могълъ да опонира на аристократията и да я държи въ респектъ прѣдъ властѣта си. Оттука ясно става, защо той, макаръ и да билъ поставенъ на прѣстола отъ българската партия, обърналъ вниманието си върху славѣнитѣ и залѣгалъ да издигне тѣхното значение въ държавнитѣ работи. По тоя начинъ възникналата между хана и боилитѣ борба отваряла новъ достѣпъ за славѣнитѣ къмъ непосредствено влияние въ държавата. Наистина, ние не знаемъ, дали Телеригъ е направилъ нѣкакви постѣпки въ тая посока, но нѣма съмнѣние, че славѣнскитѣ племенни князе или комити сега застанали по-близу до хана, а оттукъ и до управлението на страната. Затова въ тая борба на хана съ българската аристократия ние трѣба да видимъ втора фаза въ процеса за сливането на двата единчески елемента — български и славѣнски.

Обаче, колкото и да билъ Телеригъ строгъ и самостоятеленъ спрѣмо боилитѣ, колкото и да се надѣвалъ, че съ помощта на славѣнитѣ би могълъ да ги вземе въ ржцѣтъ си, той все пакъ не е могълъ да издържи борбата съ мощната аристократия, която била вече навикнала да управлява, но не и да се покорява лесно. Колкото и да се старалъ да издигне влиянието на славѣнскитѣ племенни князе, той все пакъ не е могълъ да ги изравни съ българскитѣ боили, понеже славѣнитѣ не били още внесли нищо свое въ уредбата на държавата, а пъкъ държавната организация, характерътъ на която оставалъ все още български, била до толкова закрѣпнала, че всичкитѣ ѣ функции се намирали само въ ржцѣтъ на нейнитѣ основатели; па освѣнъ това не е допустимо, че Телеригъ още при първитѣ си опитвания да намали значението на боилитѣ, не е срѣщналъ

силна опозиция отъ тѣхна страна. Тѣ сж добръ разбирали стремежитѣ на хана и не се забавили о-връме да се погрижатъ да обезпечатъ мощното си положение въ държавата. По всичко се види, че незадоволството отъ вжтрѣшната политика на Телерига се усилвало и избухнало въ новъ бунтъ на боилитѣ, който не обѣщавалъ нищо добро за самия Телеригъ, защото вече въ 777 год. той билъ принуденъ да бѣга отъ България и да търси прибѣжище при византийския императоръ Лѣва IV, който го приелъ на драго сърдце и съ почитъ, като го направилъ патриций, слѣдъ като го покрѣстилъ и оженилъ за братовчедката на жена си Ирина.¹⁾

Тая постѣпка на Телерига ясно показва, доколко отношенията му спрѣмо боилитѣ сж били изострени, и каква опасностъ го очаквала отъ тѣхъ: той, както нѣкога-си и Сабинъ, искалъ да прѣдупрѣди позорното си сваляне отъ прѣстола, а може би и убийство, а това напълно отговаряло на неговия честолюбивъ характеръ. Каква е била цѣльта на Телерига, когѣто той се рѣшилъ да побѣгнѣ въ Цариградъ: дали той отивалъ да търси помощъ отъ византийския императоръ, за да си върне прѣстола, или завинаги се отказалъ отъ него, ние не знаемъ. Но тукъ се явява интересно това обстоятелство, че, ако единъ такъвъ български ханъ — врагъ на византийцитѣ и на византийското влияние, какъвто билъ Телеригъ, търси прибѣжище въ Цариградъ, то ясно е, че въ всѣки конфликтъ между хана и боилитѣ прѣминаването на византийска страна станало като страшилище за българитѣ, и свалениятъ ханъ е търсилъ тукъ срѣдства, за да отмѣсти на своитѣ противници. По-рано при Константина Копронимъ, който винаги билъ готовъ да се намѣси въ вжтрѣшнитѣ работи на България, подобно бѣгство е имало смисълъ, защото побѣгналиятъ ханъ все е могълъ да има надежда, ако не да си върне прѣстола съ византийска помощъ, то поне да въоръжи императора противъ българитѣ, както това направилъ Сабинъ въ 767 год.; но сега при миролюбивата политика на Лѣва IV, такава надежда едва ли би могла

¹⁾ Theophanes, ib., p. 451, 4—5: καὶ προσέφυγε Τελέριγος, ὁ τῶν Βουλγάρων κύριος, εἰς τὸν βασιλέα· καὶ ἐποίησεν αὐτὸν πατρικίον ζεύγας αὐτῷ καὶ τὴν τῆς γυναίκος αὐτοῦ Εὐρήνης ἐξαδέλφη. βασιζόμενος δὲ αὐτὸν βαπτισθέντα ἐκ τῆς ἀγίας κοίτης ἐθήρας μεγάλως αὐτὸν ἐτίμησεν καὶ ἡγάγησεν.

да вирѣе, а оттука понятни ставатъ както покръщането на Телерига, така и оженването му за византийска принцеса.

Слѣдъ бѣгството на Телерига въ 777 год. извѣстията за българитѣ у Теофана, който се явява единичкъ изворъ за слѣдващата епоха, отъ тая дата почти до началото на 90-тъ години на VIII. вѣкъ, сж съвсѣмъ рѣдки и откъслечни. Но и това, което ни дава Теофанъ за положението на политическитѣ работи на Балканския полуостровъ, донѣйдѣ ни улеснява възъ основа на прѣднето да опрѣдѣлимъ отношенията и участието на българитѣ въ тѣхъ. Ние тукъ разбираме извѣстията на нашия хронистъ за движението на славѣнитѣ въ Македония и Гърция прѣзъ регентството на императрица Ирина, която управлявала поради малолѣтството на сина си *Константина VI* (780—797).

Теофанъ ни съобщава, че въ 783 г. Ирина, „като сключила миръ съ арабитѣ и се обезпечила съ безопасностъ отъ изтокъ, изпратила Ставракия, патриций и логотетъ на дрома, съ голѣма войска противъ славѣнскитѣ племена. Като достигналъ до Тесалия и Еллада, Ставракий покорилъ всички и ги направилъ поданици на империята. Той проникналъ и въ Пелопонесъ и докаралъ много плѣнници и плячка въ ромейската империя“.¹) Ставракий се върналъ отъ тоя походъ прѣзъ януарий 784 год. и отпразднувалъ побѣдата си на ипподрома.²) И тъй отъ това извѣстие се види, че прѣзъ първитѣ години на деветия десетѣкъ отъ VIII. вѣкъ е вървѣло нѣкакво движение между славѣнитѣ на империята, което и прѣдизвикало похода на патриция Ставракия въ 783 год., — походъ, който обхваналъ Македония, Тесалия и Гърция. Обикновено това движение се обяснява съ туй, че славѣнитѣ ужъ се възползували отъ лошото положение на империята на изтокъ и отъ изтеглянето на византийскитѣ войски отъ Балканския полуостровъ, за да се отцѣпятъ отъ

¹) *Theophanes*, ib., p. 456, 457: ἀποστάλλει Σταυράκιον . . . μετὰ δυνάμεως πολλῆς κατὰ τῶν Σκλαυινῶν ἐθνῶν. καὶ καταλθὼν ἐπὶ Θεσσαλονίκην καὶ Ἑλλάδα ἐπάταξε πάντας καὶ ὑποφόρους ἀποίησεν τῇ βασιλείᾳ κτλ. — Макарь че въ повечето ржкописи стои Θεσσαλονίκην, Σαλο(ω)νίκην, ние прѣдпочетохме вм. Θεσσαλονίκην четенето Thessalliam, което ни дава текстътъ на Анастасия Библиотекаръ (ed. de Boor, II, p. 303), като по-правилно, защото тукъ, очевидно, се иматъ прѣдъ видъ областитѣ, които къмъ това врѣме били населени съ славѣни. Тая грѣшка бѣ поправилъ още *Th. Tafel*, De Thessalonica, Berolimi 1839, p. CVI, not. 84.

²) *Theophanes*, ib., p. 457, 4—8.

Византия, а пъкъ самиятъ походъ билъ прѣдприетъ, защото императрица Ирина, като елинка (родомъ отъ Атина), не е могла да гледа тъй равнодушно ослабѣнването на родината си, както императоритѣ, които сж произлизали отъ източнитѣ провинции и сж били само външно погърчени.¹⁾ Но надали може да се мисли, че Ирининото правителство е гледало тъй тѣсно на това, което е ставало между славѣнитѣ на империята; освѣнъ това, доколкото може да се сжди по извѣстието на Теофана, прѣдприетиятъ походъ противъ славѣнитѣ не е ималъ никакво отношение къмъ ослабѣнването на Еллада; напротивъ, той е билъ насоченъ колкото противъ гръцкитѣ славѣни, толкова и противъ македонскитѣ, слѣдов., както цѣльта на похода, тъй и причината на самото движение между славѣнитѣ ще трѣба да търсимъ другадѣ, именно, въ самото положение на славѣнитѣ въ империята въ даденото врѣме.

Ние видѣхме по-горѣ, че идеята за обединението на балканскитѣ славѣни подъ скиптра на българския господарь като едничко срѣдство за борба противъ Византия, — идея, завѣщана още отъ Испериха, за пръвъ пжтъ се формулирала въ политиката на ханъ Телерига, който най-много залѣгалъ за нейното осжществяване. Неговитѣ сношения съ берзититѣ ни ясно показватъ, какви голѣми успѣхи той е направилъ въ тая посока, и, макаръ той и да билъ принуденъ прѣждеврѣменно да напусне българския прѣстолъ, обаче почнатото отъ него дѣло намѣрило поддръжка въ неговитѣ прѣемници. Кой слѣдъ Телерига се е покачилъ на българския прѣстолъ, точно не е извѣстно; но вече въ 791 г. срѣщаме на него ханъ *Кардама* (*Καρδαμος*, *Καρδάμης*, *Cardamus*),²⁾ когото за сега ще трѣба да смѣтаме като непосредственъ прѣемникъ на Телерига. Ако и да нѣмаме никакви прави извѣстия за вжтрѣшната политика на тоя български ханъ, за неговитѣ отношения спрѣмо боилитѣ, обаче отбѣлѣзаниятъ отъ Телерига планъ за усиляването на държавата и издигането на ханската власть не ще да е билъ оставенъ безъ

¹⁾ Такова тълкуване въ видъ на прѣдположение даде първомъ *K. Hopf* (вж. *Griechenland im Mittelalter*, S. 97) и по-сетнѣ го разви *Herizberg* (*Исторія Византии*, стр. 109).

²⁾ Споредъ Томашека това име на хуино-български е звучало *Кардаминъ* — *Kardamyŭ*. *Pauly-Wissowa*, s. v. *Bulgaroi*.

внимание отъ Кардама, само може би той да го е прилагалъ въ по-мекa форма или подъ извѣстни условия. Това най-ясно личи отъ външната му политика, въ която той върви по стѣпките на Телерига, още повече че самитѣ отношения на Византия къмъ България му сж благоприятствували да приложи тоя планъ съ успѣхъ поне за разширението държавата въ областта на македонскитѣ славѣни.

Миролюбивата политика на Лѣва IV Хазарски къмъ българитѣ, който се ограничилъ само въ това, че въ 778 г. поселилъ въ Тракия, вѣроятно по българската граница, нови колонисти сирийци-якобити, които били плѣнени отъ византийцитѣ при Германикия въ Азия,¹⁾ дала на българския ханъ възможность да продължава сношенията на прѣдшественника си съ славѣнитѣ на империята, като ги подбуждалъ да се отцѣпватъ отъ Византия и да се присѣдиняватъ къмъ България. Тукъ не малко сж въздѣйствиували и самитѣ условия, възъ основа на които другитѣ балкански славѣни, мизийски и нѣкои тракийски, сж влизали въ състава на българската държава, — условия много по-изгодни, отколкото това, което ги е очаквало, ако да бѣха останали подъ владичеството на византийскитѣ императори, въ чийто държавенъ принципъ националността е имала твърдѣ малко значение, та затова тѣ биха били обречени на загинване. Освѣнъ това не по-малко ги е мамило къмъ България и издигането на славѣнитѣ въ нея и приближението имъ къмъ държавнитѣ работи при Телерига, което е могло да имъ служи като достатъчна гаранция за тѣхното по-добро положение, ако тѣ прѣминатъ къмъ българитѣ. По тоя начинъ българското влияние намирало въ Македония най-добра почва въ самитѣ етнически и политически интереси на тамшнитѣ славѣни.

Византийското правителство, като видѣхме, прѣдугаждало стремежитѣ на българскитѣ господари и още при Константина Копронимъ се опитало да попрѣчи на българското разширение къмъ юго-западъ, но не успѣло да направи нищо. Слѣдъ смъртта на тоя императоръ, при мирното управление на Лѣва IV, а сжщо и прѣзъ прѣвитѣ години отъ регентството на Ирина, когато поради тежкитѣ войни съ аббаси-

¹⁾ *Theophanes*, *ib.*, p. 450—451

дитѣ византийската войска била съсредоточена въ Мала Азия, българското влияние било вече пуснало такива дълбоки корени, и идеята за независимо положение била до толкова усвоена отъ македонскитѣ славѣни, че то почнало да прониква далечъ на югъ въ самата Гърция. Тукъ, ние мислимъ, ще трѣба да търсимъ и причинитѣ на онова движение между славѣнитѣ въ империята, което поради своя опасенъ характеръ принудило най-сетѣ Ирниното правителство да сключи въ 782 год. съ арабитѣ позоренъ миръ и да обърне сериозно внимание на своитѣ славѣнски поданици.¹⁾ И тъй не личнитѣ убѣждения и желанія на императрица Ирина, а самитѣ държавни интереси сж прѣдизвикали похода на Ставракия отъ 783 год. въ западнитѣ владѣния на империята.

Цѣльта на тоя походъ е била да се усмирятъ възстаналитѣ славѣни и да се възстанови императорската власть надъ тѣхъ. Ставракий съ успѣхъ извършилъ възложената нему задача: той прѣминалъ прѣзъ Македония, Тесалия и Еллада и проникналъ до Пелопонесъ, но пелопонескитѣ славѣни повидимому не изпитали оржието на Ставракиевитѣ войници, защото нѣкои отъ тѣхъ и слѣдъ това, както ще видимъ, се опитвали да си отвоюватъ политическа независимостъ.²⁾ Походътъ, който се придружавалъ съ голѣми жестокости, се свършилъ въ началото на 784 г., когато прѣзъ януарий Ставракий съ триумфъ отпразнувалъ побѣдата си въ Цариградъ на ипподрома. Слѣдъ това, съобщава Теофанъ, императрица Ирина прѣзъ мѣсецъ май сжщата година прѣдприела заедно съ сина си Константинъ VI и голѣма свита едно пѣтуване по южно-балканскитѣ области, вѣроятно, съ цѣль и тукъ да закрѣпи авторитета на императорската власть. Това пѣтуване се придружавало съ извѣстна тържественостъ. Императрицата достигнала до Веррея (Боруй, Стара-Загора), възобновила тамъ крѣпостта и я нарекла на името си *Ири-*

¹⁾ *Hopf*, *ib.*, S. 97. — *А. Васильевъ*, Славяне въ Гречия, Виз. Врем. V (1898), стр. 418.

²⁾ Отъ тесалийскитѣ славѣни особено опасение внушавало най-силното между тѣхъ племе *велезити* (Βελεζίται), които се били настанили около днеш. заливъ Воло и чийто князь *Ахмиръ* (Ἀχμύρος, ὁ τῶν Σκλαυινῶν τῆς Βελζητίας ἀρχὴν) по-сетѣ въ 799 год. изстѣпва между враговетѣ на императрица Ирина (*Theophanes*, *ib.*, p. 473₃₁—474₁). — *Hopf* (п. т.) прѣдполага, че Ставракий е дѣйствувалъ и противъ die jüngst von den Bulgaren bedrohten Berzeten oder Belzeten, но това едва ли е приемливо, защото, както видѣхме по-горѣ, тѣ не сж живѣли въ Тесалия, а въ централна Македония.

нополъ; слѣдъ това дошла съ пълна безопасностъ до Пловдивъ и съ миръ се завърнала въ столицата. Сжщо тогава тя заповѣдала да възобновятъ Анхиалската крѣпостъ.¹⁾

Но колкото и да били голѣми залѣганията на цариградското правителство да държи македонскитѣ славѣни въ покорностъ, каквито строги мѣрки и да вземало то противъ тѣхъ, българитѣ все повече навлизали навжтрѣ въ Македония, като присѣдинявали едно слѣдъ друго близкитѣ славѣнски племена. Около 789 год. тѣ сполучили да проникнатъ по р. Струма до областъта на славѣнското племе *стримонци* или *струмци*,²⁾ дѣто тракийскитѣ стратегъ Филитѣ билъ неочаквано нападнатъ и убитъ отъ българитѣ.³⁾ Тия успѣхи на българитѣ въ посока къмъ юго-изтокъ най-сетнѣ накарали византийското правителство да обърне сериозно внимание върху дѣйствиата имъ; за него сега станало повече отъ ясно, че всѣко движение въ Македония било дѣло на българитѣ, и затова не се забавило да окаже нужния отпоръ. Отъ 90-тѣ години на VIII. вѣкъ се почватъ цѣль редъ нападения отъ византийцитѣ непосредствено на България, които сж имали за цѣль, очевидно, да отвличатъ вниманието на българитѣ отъ Македония.

Още въ 791 г. прѣзъ априлъ младиятъ императоръ Константинъ VI, синътъ на Ирина, потеглилъ въ походъ противъ България. Кардамъ, извѣстѣнъ о-врѣме за това движение така сжщо излѣзълъ насрѣща му на византийска територия. Слѣдъ станалото надвечеръ при крѣпостъта *Проватъ*⁴⁾ незначително сражение, въ което византийцитѣ се изплашили и прѣзъ нощъта побѣгнали, Константинъ VI не се рѣшилъ да даде сериозенъ характеръ на това нападение и се върналъ „безславно“ въ Цариградъ. Отъ своя страна Кардамъ, непригответъ за по-рѣшителни дѣйствия, така сжщо се върналъ назадъ.⁵⁾ Но въ сжщото врѣме, като разбиралъ

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 457,₁₁. — Ср. *Симеонъ Ломатъ*, у *Georg. Hamar*. ed. Muralt, p. 663; славѣн. прѣводъ, п. т., стр. 84.

²⁾ Тѣ сж извѣстни подъ име *οι ἀπὸ τοῦ Στρυμόνος*, *Στρυμονίται* и сж живѣли по срѣдня и долна Струма. Вж. *В. Н. Златарски*, *Извѣстия за българитѣ*, стр. 40. — *L. Niederle*, *Slavon. starožit. Dil II*, str. 427.

³⁾ *Theophanes*, ib., p. 463,₁₈—464,₁.

⁴⁾ τὸ Προβάτου κάστρον, εἰς τὸ τοῦ ἀγίου Γαβριήλου βυάριον, при днеш. с. Провадия надъ Провадийската рѣка 4 часа на сѣв.-изтокъ отъ Одринъ, дѣто и днесъ има развалини (вж. *Иречекъ*, *Княжество България*, II, стр. 695.).

⁵⁾ *Theophanes*, ib., p. 467,₁₄—15.

цѣльта на императора и не смѣталъ войната за свършена, той насочилъ вниманието си къмъ тая страна и почналъ да се готви. И наистина, Константинъ VI въ слѣдната 792 год. възобновилъ войната. Прѣзъ м. юлий той потеглилъ отново съ походъ противъ българитѣ и тоя пѣтъ достигналъ до пограничната крѣпость *Маркелли*,¹⁾ дѣто излѣзълъ така сжщо и Кардамъ съ всичкитѣ си сили и застаналъ срѣщу него. Императорътъ, увлѣченъ отъ прѣдсказанията на нѣкого-си Панкратия, астрономъ, че побѣдата ще остане за него, далъ сражение, въ което билъ свършено разбитъ. „Като бѣглецъ, забѣлѣзва Теофанъ, той се върналъ въ столицата, като изгубилъ много души не само отъ проститѣ войннци, но и отъ висшитѣ длѣжностни лица — стратежи и немалко число отъ свитата си“, заедно съ своя лъжепрѣдсказатель. Българитѣ завладѣли обоза, хазната, конетѣ и палатката на императора съ цѣлата царска прислуга.²⁾ Дали слѣдъ това страшно поражение на византийцитѣ сж послѣдвали нѣкакви съглашения и мирни договори между Константинъ VI и Кардама, Теофанъ нищо не споменува. Обаче слѣдъ четири години българскиятъ ханъ изстѣпва вече като нападаеъ, и при това съ извѣстни искания.

Въ 796 г. Кардамъ пратилъ да обявятъ на императора слѣдното: „или ми внеси данѣка споредъ договора, или ще дойда до Златнитѣ врата и ще опустоша Тракия“. Константинъ VI, като турилъ въ една кърпа конски смѣтъ, изпратилъ му го и заповѣдалъ да му кажатъ: „каквото данѣкъ ти прилича, такъвъ ти и пращамъ. Ти си старъ, и азъ не желая да се трудишъ да идвашъ чакъ до тука; но азъ ще дойда до Маркелли, и ти излѣзъ, та каквото отсѣди Богъ“. ³⁾ Това искане

¹⁾ Вж. по-горе, стр. 204—205, бѣл. 1. При това Теофанъ пише: καὶ ἐκ τῶν τῶ χιστῶν Μαρκελλίων, която вѣроятно е била поврѣдена отъ българитѣ въ прѣдната година, когато сж се връщали слѣдъ сражението при Проватъ.

²⁾ *Theophanes*, ib., p. 467, 468. — За резултатитѣ отъ тоя походъ на Константина VI Симеонъ Логотетъ съобщава тѣкмо обратното: споредъ него, императорътъ оплѣнилъ и побѣдилъ българитѣ (вж. В. Н. Златарски, Извѣстия за българитѣ и пр., стр. 26 и 27). Въ това извѣстие Сим. Логотетъ стои съвършено отдѣлно отъ своитѣ главни извори — Теофана и Георгия Амартола, и може да се прѣдполага, че той го е заимствувалъ отъ другъ изворъ, или пъкъ самъ ще да е измѣнилъ резултатитѣ отъ първия походъ на благоприятни, което, споредъ насъ, е по-вѣроятно. Въ всѣки случай то не може да има за насъ никаква цѣна, защото противорѣчи на главния изворъ за дадената епоха — Теофана.

³⁾ *Theophanes*, ib., p. 470, 19—16. — Ср. Симеонъ Логотетъ у *Georg. Hama*. ib. p. 669—670; сжщо и славѣн. прѣводъ, п. т., стр. 87.

данъкът от страна на Кардама въз основа на някакъв договор ни ясно говори, че между България и Византия е билъ сключенъ въ 792 г. миренъ договоръ, по който Константинъ VI, както се види, се задължилъ да плаща данъкъ, а оттука изтича и причината, дѣто военнитѣ дѣйствия между 792 и 796 г. г. били прѣкратени. Но, ако Константинъ VI въ 796 г. така дързко се отказалъ да изпълни условието на мира, това показва, че и самиятъ миръ е билъ сключенъ отъ него по необходимостъ, защото слѣдъ поражението му при Маркелли той не билъ въ състояние да спре по-нататъшнитѣ движения на българитѣ въ прѣдѣлитѣ на империята, въ случай че не билъ сключилъ миръ, а отъ друга страна и работитѣ му въ Армения съ арабитѣ отивали лошо. Сега обаче, когато той се почувствувалъ въ сила да се бори съ българитѣ, рѣшилъ да омие отъ себе си позора, като се отказалъ демонстративно да изпълни условията на договора и съ това нарушилъ мира при всичкитѣ заканвания отъ страна на Кардама да се яви прѣдъ самата столица, съ намѣренне да опустоши Тракия. Тия заплахи свидѣтелствуватъ, че на България въ дадения моментъ се е гледало като на дотолкова заякнала, щото българскиятъ ханъ вече почналъ да мечтае за непосредствено нападение на Цариградъ. Причината на тая промѣна въ политиката на хана ще трѣба да търсимъ въ това, че Кардамъ съ своя въздържанъ и тактиченъ характеръ, какъвто ни го прѣдставя Теофанъ, сполучилъ отъ една страна да успокои страната и да прѣкрати вжтрѣшнитѣ борби чрѣзъ ограничение властѣта на боилитѣ, а отъ друга — да я усили, както видѣхме, съ присъединението на нѣкои славѣнски племена въ с.-изт. Македония. Поради това Кардамъ не се изплашилъ отъ дързкия отказъ на Константина VI.

Когато императорътъ потеглилъ въ походъ противъ българитѣ, слѣдъ като събралъ всичкитѣ погранични войски, и дошелъ до *Версиникия*, Кардамъ веднага нахълталъ въ византийска територия по долината на р. Тунджа и достигналъ до *обраслия Авролева*, дѣто се и разположилъ на лагеръ въ близката гора. Константинъ VI отъ своя страна, слѣдъ като ободрилъ войскитѣ си, се примъкналъ до *юлия Авролева*.¹⁾

¹⁾ Това географическо име срѣщаме и у Анна Комнина, която, описвайки похода на баща си противъ команитѣ въ 1095 г. и мѣрkitѣ за защитата на Одринъ отъ тѣхъ, на едно мѣсто пише: αὐτὸς (ὁ αυτοκράτωρ) . . . κατὰλαβόμενος

Слѣдъ като завзели тия два пункта, и двамата господаря повидимому избѣгвали сражение, макаръ Теофанъ и да ни прѣдава, какво Константинъ извиквалъ Кардама на бой 17 дена наредъ, но послѣдниятъ „не се осмѣлилъ и се върналъ като бѣглецъ въ земята си“.¹) Това пасивно отношение на Кардама, както и неговото безпричинно завръщане въ България може да се обясни съ това, че, още прѣди да влѣзатъ двамата неприятели въ откритъ бой, послѣдвали сж нѣкакви прѣговори за миръ, въ които Константинъ VI ще да се е отказвалъ вече да напада на България; въ противенъ случай, ако Кардамъ, споредъ думитъ на Теофана, се върналъ като бѣглецъ въ земята си, би трѣбало да очакваме, че императорътъ не би се забавилъ да потегли слѣдъ него, а пъкъ, както се види, съ това се и свършила войната, защото нѣмаме никакви извѣстия за каквито и да било военни дѣйствия между българи и византийци прѣзъ останалото врѣме отъ управлението на Кардама. Освѣнъ това, ако да не били строго опрѣдѣлени политическитъ отношения между двѣтъ съседни държави, то мжно бихме си обяснили спокойствието, което царувало между тѣхъ прѣзъ това врѣме, като имаме прѣдъ видъ вжтрѣшнитъ размирици, които ставали въ Византия прѣзъ послѣднитъ години на VIII. вѣкъ. Всичкитъ тия

τόπον τινά Σκουτάριον καλούμενον, σταδίους τῆς Ἀδριανουπόλεως ἀπέχοντα ὀκτωκαίδεκα, τὴν δὲ μετ' αὐτὴν εἰς Ἀγαθονίχην, ἐπεὶ δὲ μεμάρηκοι τὸ Κομανικὰ φρούρατον ἐκ κατὰ τὸν Ἀβρίλεω διακείμενον (τόπος δὲ οὗτος; οὐ πορρωτέρω τῶν εἰρημάνων πόλεων καίμενος), ἐνταῦθα γενόμενος κτλ. (ed. Bon. II, p. 24.₁₈₋₁₉). И тъй, споредъ това опрѣдѣление на Анна, мѣстото Ἀβρίλεω, което несъмнѣнно е Теофановото Ἀβρόλεβα, е лежало не по-далечъ отъ Скутарионъ, днеш. с. Юскюдаръ (20 километра на с.с.-зап. отъ Одринъ къмъ Сакаръ-планина) и отъ гр. Агато-ники, която се е намирала, както се прѣдполага, западно отъ с. Саранлий (Абоба-Плиска, стр. 540 и 568). Отъ описанието пъкъ на Теофана (р. 470) се види, че това сж били два върха, близки единъ до другъ: единиятъ покритъ съ гора, а другиятъ билъ голъ. Имайки прѣдъ видъ тия данни ние приемаме напълно опрѣдѣлението мѣстонахождението имъ, което ни дава Иречекъ: той счита, че гористиятъ връхъ Авролева, дѣто застаналъ Кардамъ, е днешната Сакаръ-планина, която и днесъ е покрита съ хубави зелени гори, а голия връхъ Авролева вижда въ днешната тъй наречена *Дервишки могила* (тур. Дервишъ-тепе) на с. отъ Юскюдаръ, която и до днесъ се смѣта като важенъ стратегиченъ пунктъ, (него трѣба да видимъ въ Ἀβρίλεω на Анна), та и затова при опрѣдѣлянето пограничната линия между източна Румелия и Турция въ 1878 г. не безъ трудности нейния кжъ е билъ оспорванъ. Тая позиция господствува надъ цѣлата мѣстность отъ Одринъ до Ямболъ (вж. *Иречекъ*, Княжество България, II, стр. 696; сжщо Archäol.-epigr. Mittheil. X, S. 145). Що се отнася до *Версиникия* (Βερσινίκια и Βερσινίχια), която очевидно се е намирала между Одринъ, или по-право между Скутарионъ и Авролева, защото Константинъ VI отъ Версиникия прѣминалъ на Авролева като по-важенъ пунктъ, тя за сега не може точно да се опрѣдѣли.

¹) Theophanes, ib., p. 470.₁₈₋₂₁.

съображения ни каратъ да прѣдполагаме, че мирното разотиване на двамата господаря е било резултатъ на нѣкои прѣговори, т. е. че и въ 796 г. е билъ сключенъ мирътъ отъ 792 година.

Съ това се изчерпватъ всички извѣстия за вътрѣшната и външна дѣйность на Кардама. Колкото малко данни да имаме за тоя български ханъ, все пакъ по това, което знаемъ за него, не е мжчно да се отбѣлжватъ главнитѣ отличителни черти на неговата дѣйность. Макаръ Кардамъ и да билъ усвоилъ изобщо политиката на Телерига, обаче въ прокарването ѝ той се оказалъ по-сдържанъ и по-прѣдпазливъ — качества, които му сж гарантирали успѣхъ и му сж давали възможность по-добрѣ да използва обстоятелствата. Като ималъ за главна цѣль усиляването на държавата, той зорко слѣдилъ за вървежа на събитията въ Византия и споредъ тѣхъ насочвалъ своята политика. Доклѣ никаква опасность не заплашвала откъмъ югъ прѣзъ царуването на Лъва IV, ние го видимъ усърдно да работи за привличането на македонскитѣ славѣни по миренъ начинъ къмъ българската държава; но щомъ цариградското правителство обръщало погледитѣ си къмъ работитѣ на полуострова, той веднага изстѣпвалъ като стражъ на царството си. Кардамъ води винаги отбранителна война, но и въ нея избѣгва сражения: той се ползува отъ слабоститѣ на противника си, щади своитѣ сили и се старае да принуди безъ бой неприятеля самъ да иска миръ, като извлича само полза за себе си. Тая прѣдпазливость и тактичность, съ които се отличавала външната му политика, несъмнѣнно сж намирали приложение и въ вътрѣшната му политика — въ отношенията му къмъ аристократията и политическитѣ партии въ България, съ което Кардамъ не по-малко отъ Телерига направилъ да се издигне ханската власть и да държи боилитѣ въ покорность, защото вече при неговия прѣемникъ Крума централната власть достигна най-високата точка на своето усиляване.

II. Териториялно разширение и политическо издигане.

1. Начало на съперничество съ Византия за надмощие.

Към края на VIII. вѣкъ въ България повидимому се прѣкратили вжтрѣшнитѣ династически борби на политическитѣ партии, и отъ началото на IX. вѣкъ се почва новъ периодъ въ историята на българитѣ: почва се бързото политическо издигане и териториялно разширение на българската държава. Сблъскванията на българитѣ отъ това врѣме не се ограничаватъ вече само съ Византия, но се разширяватъ и съ западнитѣ съсѣди, а тѣхнитѣ войни се измѣнятъ отъ отбранителни на настѣпателни и завоевателни. На чело на тоя периодъ стои воинствениятъ български ханъ *Крумъ*,¹⁾ който се покачилъ на прѣстола въ първитѣ години на IX. вѣкъ (въ 802 или 803 г.) и се счита като родоначалникъ на нова династия.

¹⁾ Едва ли има историческо име, което да е прѣтърпѣло въ своето написване толкова много метаморфози като името на тоя български господарь. Така, то се чете: *Κροβιμος* (*Theophanes*, *ib.*, p. 485—503; *Genasios*, ed. Bop., p. 12), *Κροβμος* (*Symeon Logoth.* у *Georgios Hamart.* ed. Muralt, p. 678—680, но *Κροβιμος*, p. 724—725; *Menologion* imp. Basilii, Migne Patr. gr. t. 117, col. 276; *Leo Gramm.*, ed. Bop., p. 206—207, но *Κοβμος*, p. 204; *Zonaras*, ed. Dindorff, III, p., 372 et sq.), *Κροβιμος* (*Georgios Monachus*, ed. C. de Boor, II, p. 774; *Theophan. Contin.* ed. Bop. p. 12 и 14, но *Κροβμος*, p. 216—217), *Κροβος* (*Theophylactus Bulg.*, Migne, t. 126, p. 192), *Κρβμ* (*Suidas* s. v. Βουλγαροι). *Crummus* (*Anastasius Bibl.*, *ib.*, II, p. 335—340; *Sigebertus*, Mon. Germ. VIII, p. 336), *Crumas* (въ нѣкон ржкон. *Crimas*, *Brimas* у *Einhardi annal.*, Mon. Germ. t. I, p. 200); *Crusmas* (*Chronicon Vedastinum*, *Pertz*, Mon. Ger. script. XIII, p. 707). *Κρομъ* (старобългарски прѣводъ на Симеона Логотета, п. т., стр. 89, 90, 101), *Κρμъ* (Станиславовия синаксаръ 1330 г., ржкопись на Сръб. Акад. № 83, л. 123^{об}). *Крѣмъ* (*Safa'ik*, Sebr. spisy, II, стр. 185), въ рускитѣ хронографи *Крѣмалъ*, *Крѣмилъ* (род. п. *Крѣмалъ*) и въ Пролога отъ XIV в. *Крѣмъ* (*Хр. Лопаревъ*, Дѣтъ замѣтки по древ. болгарской исторіи, Записки Имп. Р. Археол. Общ. т. III (1888), стр. 341).

Още отъ първитъ години на царуването си Крумъ трѣбало да насочи вниманието си къмъ сѣверо-западнитъ граници на държавата, дѣто къмъ началото на IX. вѣкъ настали нови международни отношения поради бързото разширение границитъ на франкската държава въ областта на срѣдни Дунавъ и поради отблъсването слабитъ остатъци отъ аварския хаганатъ къмъ изтокъ задъ р. Тиса слѣдъ окончателната побѣда на Карла Велики въ 803 год. надъ аваритъ. Крумъ се възползувалъ отъ послѣдното събитие, за да тури край на нѣкогашното силно аварско царство. Споредъ едно свидѣтелство, записано у Сvida, българитъ свършено унищожили ок. 805 г. побѣденитъ авари, които Крумъ смѣталъ за свои плѣнници,¹⁾ а земята имъ присъединилъ къмъ българскитъ владѣния. Къмъ това врѣме тъкмо се отнася присъединението на днешно източно Маджарско заедно съ Трансилвания (Седмиградско).²⁾ Живущитъ тамъ отдѣлни славѣнски племена, които принадлежали къмъ клона на българскитъ славѣни,³⁾ слѣдъ като се освободили отъ аварското иго, ще да сж признали върховната власть на българския ханъ на сжщитъ вѣроятнo условия, както мизийскитъ и дакийскитъ славѣни. По тоя начинъ българската държава сега станала въ непосредствено съседство съ франкската, и изглежда, че още тогава е била установена границата между тѣхъ: тя е вървѣла отъ устието на Сава нагорѣ по Дунавъ до устието на Тиса, послѣ нагорѣ по цѣлото течение на тая рѣка къмъ горното течение на р. Прутъ и по нея до началото на сѣверно-Бесарабския окопъ при Леоово, по тоя окопъ, който въ източна посока се свършва на р. Днѣстеръ южно отъ г. Бендери,⁴⁾ и въ юго-източна посока по тая рѣка се

¹⁾ *Suidas*, *Lexicon* (edit. Bernhardt), s. v. Βούλγαροι: οτι τοὺς Ἀβάρας κατακράτος ἀρδύν ἡφάνισαν οἱ αὐτοὶ Βούλγαροι· ἤρωτήσα δὲ Κρίμ τοὺς τῶν Ἀβάρων αἰχμαλώτους, κτλ.

²⁾ Впрочемъ, споредъ едно извѣстие на *Monachus Sangallensis* (*Gesta Karoli M. II*, 1: *A Bulgaribus vero (Karolus) ideo manum retraxit, quia videlicet Hunis extinctis, regno Francorum nihil nocituri viderentur*), може да се заключи, че българската власть се е простирала на сѣв. отъ срѣдни Дунавъ още въ 796 г., т. е. прѣдъ Крума. — Ср. *К. Громъ*, Моравія и Мадьяры, Петроградъ, 1881, стр. 91. — *L. Niederle*, *Slovan. starozit. D. II*, стр. 448.

³⁾ Че тия славѣни сж принадлежали къмъ българскитъ славѣни, сжщо и за българскитъ владѣния на сѣверъ отъ Дунавъ, вж. подробно *К. Громъ*, каз. съч., стр. 86—96. — *L. Niederle*, каз. съч., стр. 446 и сл. и посочената тамъ литература.

⁴⁾ Вж. *Schuchhardt*, пакъ тамъ, стр. 218—219. — *Абоба-Паиска*, стр. 524. — Тоя окопъ има своя трапъ на сѣверната страна, а насипа си на южната, слѣд.

спущала къмъ Черноморския брѣгъ. Разбира се, при тия граници на сѣверо-западъ не може да не се допусне, че въ началото на IX. вѣкъ българитѣ несъмнѣнно сж вече успѣли да присъединятъ къмъ държавата си и земитѣ по р. р. Млава и Морава до границата на сръбскитѣ племена; това разширение на България въ тая посока е станало, очевидно, по-рано заедно съ постепенното отблѣсване на аварската власт още прѣзъ VIII. вѣкъ, но кога именно, остава за сега неизвѣстно.

Едноврѣменно съ уреждането политическитѣ си отношения съ сѣверо-западнитѣ си съсѣди, Крумъ не изпускалъ изъ-прѣдъ видъ и онова, което е ставало въ даденото врѣме и на полуострова. Почналото се тукъ още при съвмѣстното управление на Константина VI и майка му, императрица Ирина, политическо движение на славѣнитѣ въ империята, което имало за цѣль освободението имъ отъ Византия, биде напълно усмирено, както видѣхме, отъ пълководецъ Ставракия въ 783/4 г.: той успѣлъ отново да възстанови императорската власт надъ славѣнитѣ.¹⁾ Обаче подобно движение се повторило и прѣзъ първитѣ години отъ царуването на покачилиия се на прѣстола слѣдъ една революция въ 802 год императоръ *Никифоръ I Геникъ* (802—811). Ползувайки се отъ затруднителното положение на империята поради тежкитѣ и несполучливи войни съ арабитѣ отъ една страна, а отъ друга — отъ общото незадоволство въ държавата поради ненаврѣменнитѣ финансови мѣроприятия на императора, славѣнитѣ вдигнали отново възстание, чиято цѣль била сжщата, както прѣди 20 години — да се отцѣпятъ отъ Византия. За това движение се научаваме отъ Константина Багренородни, който впрочемъ ни съобщава само единъ отъ главнитѣ епизоди въ него, именно, за възстанието на пелопонескитѣ славѣни, които ограбили и опустошили съсѣднитѣ селища и, като завзели околноститѣ на гр. Патри, въ съюзъ съ арабитѣ обсадили тоя градъ. Обаче обсадата била несполучлива: славѣнитѣ били съвсѣмъ разбити при чудесното съдѣйствиe на св. апостолъ Андрея, патронъ на гр. Патри.

той, както и южно-Бесарабския и другитѣ окопи (вж. по-горѣ стр. 154), е билъ дѣло на българитѣ.

¹⁾ Вж. по-горѣ, стр. 238—242.

Когато императоръ Никифоръ се научилъ за това поражение, той рѣшилъ: понеже побѣдата била спечелена благодарение на св. апостолъ, то цѣлата военна плячка, взета отъ славѣнитѣ, да се прѣдаде нему. Слѣдъ това императорътъ заповѣдалъ, щото всички славѣни, които обсаждали Патри, заедно съ сѣмействата, роднинитѣ и имота имъ да бждатъ прѣдадени въ собственостъ на църквата св. Андрей въ Патрската митрополия, дѣто първозванниятъ ученикъ Христовъ извършилъ геройския си подвигъ, за което била издадена отъ Никифора надлежна грамота на Патрската митрополия. Отъ това врѣме принадлежащитѣ на тая митрополия славѣни били задлжени да издържатъ стратезитѣ, императорскитѣ чиновници и „всички изпращани отъ народитѣ пратеници като заложници“; тѣ трѣбало, безъ каквато и да било помощъ отъ страна на митрополията, да доставятъ всичко необходимо, като хора, срѣдства, припаси, за изпълнението на тая тегоба съгласно съ разпрѣдѣлението на тѣхната община.¹⁾ Константи́нъ Багренородни не ни отбѣлѣзва, въ коя година е станало това събитие, но то се отнася обикновено къмъ 805 или 807 г.²⁾ Ние не знаемъ, дали това възстание се е ограничило само въ сѣверни Пелопонесъ, или пъкъ то се е простирило и въ другитѣ славѣнски области, подчинени на Византия. Впрочемъ за допустимостта на послѣдното може да се заключи по едно извѣстие на монемвасийската хроника, което съобщава, че единъ византийски стратегъ отъ рода на Склировци се сражавалъ съ „славѣнския народъ“ и одържалъ пълна побѣда надъ него сжщо при императоръ Никифора I, безъ да се посочва нито мѣстото, нито врѣмето на това събитие, но то не може да се идентифицира съ онова на Константиновия разказъ, защото и двѣтъ тия събития се рѣзко отличаватъ по резултатитѣ си.³⁾ Както и да било, но

¹⁾ *Constan. Porphy. De admin. imperio*, ed. Bon., p. 217—220. — Ср. *А. Васильевъ*, Славяне въ Грещи, п. т., стр. 418—419.

²⁾ *Хопфъ*, каз. съч., стр. 99 и 104, свързвайки обсадата на гр. Патри отъ славѣнитѣ съ обсадата на о-въ Родосъ въ 807 г. отъ арабската флота, понеже въ разказа на Константина се споменуватъ арабитѣ като съюзници на славѣнитѣ, отнася първата обсада сжщо къмъ 807 г. Обаче Хопфовиятъ рецензентъ *Гутшмидъ* отхвърли това тълкуване като проблематично и съ погълъмо право отнесе това събитие къмъ 805 г. — *Gutschmid, Kleine Schriften*, Bd. V, Leipzig, 1894, S. 432. — Ср. *А. Васильевъ*, п. т., стр. 421 и 637 8.

³⁾ У *А. Васильевъ*, п. т., стр. 422. — *Δέμτριος, Ἱστορικὰ Μελετήματα*, p. 105—106: Εἰς δὲ τῶν ὑπὸ τοιαύτων στρατηγῶν ἐρμύμανος μὲν ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀρμενίας, πατριᾶς δὲ τῶν ἐποικισσομένων Σληρῶν συμβαλὼν τῷ Σθλαβηνῷ εἶναι πολέ-

съ това поражение на пелопонескитѣ славѣни било турено началото на тѣхното подчинение и усмирение, а съ прикрѣпването имъ къмъ църквата се почвала и тѣхната постепенна еллинизация.

Тая тежка сждба на пелопонескитѣ славѣни не могла да не обърне вниманието на другитѣ славѣни въ империята и да не ги прѣдупрѣди, че подобна участъ и тѣхъ очаква, ако тѣ своеврѣменно не потърсятъ чужда помощъ, а такава тѣ сж могли да намѣрятъ само у българитѣ, които вече сж прѣдставляли не малка сила на полуострова. Отъ своя страна и българитѣ не пропускали нито единъ случай, въ който да проявятъ своята готовность да имъ помогнатъ, особено на македонскитѣ славѣни, както това вече посочихме по-горѣ. За нѣкакви сношения на българитѣ съ македонскитѣ славѣни при Никифора I ние нѣмаме прави извѣстия, обаче за тѣхното сжществуване ни говори самиятъ походъ на императора въ 807 г. Въ тая година Никифоръ потеглилъ въ походъ противъ българитѣ, но, като достигналъ до Одринъ и се научилъ, че въ столицата се готвѣлъ бунтъ противъ него отъ царскитѣ хора и военнитѣ „вѣрналъ се назадъ безуспѣшно и безъ да извърши нѣщо“.¹⁾ Лѣтописецътъ прѣдставя тоя походъ безпричиненъ, обаче причината му ние съзираме тъкмо въ безгласнитѣ сношения на българитѣ съ македонскитѣ славѣни, защото императоритѣ византийски, когато сж искали да отвличатъ вниманието на българскитѣ господари отъ Македония, всѣкога, както видѣхме и както ще видимъ по-нататкъ, сж насочвали своето оржие противъ България. Наистина, тоя походъ не постигналъ цѣльта си; ала той послужилъ като добъръ поводъ за нарушение мирнитѣ отношения между България и Византия, което явно разкрива и посоката на българскитѣ политически стремежи.

Въ края на 808 г. български войски нахълтали въ областта на р. Струма, както въ 789 год., и нападнали на

μικρὸς ἀλλὰ τὰ καὶ ἡράνισα εἰς τέλος καὶ τοῖς ἀρχήθαι οἰκητοῖσι ἀποκαταστήσαι τὰ οἰκία παύσαν. — Проф. Васильевъ е наклоненъ да прѣдположи, че подъ стратегъ Склира трѣба да се подразбира коринтския стратегъ въ разказа на Константина Багренородни; ние обаче мислимъ, че подобно подразбиране е недопустимо, защото, споредъ Константина, коринтскиятъ стратегъ не е вземалъ участие въ дѣйствиата противъ славѣнитѣ подъ гр. Патри.

¹⁾ Theophanes, ib., p. 482₉₆—28.

византийцитѣ, като имъ отнели 1100 фунта злато, прѣдначено за заплата на войницитѣ. Въ сжщото врѣме българитѣ избили много византийски войници заедно съ стратеги и архонти, (понеже тамъ се били събрали и началницитѣ на други войскови части, които били дошли да получатъ сжщо заплата), и завладѣли цѣлия обозъ неприятелски, слѣдъ което се върнали въ своя-си.¹⁾ Надали може да се мисли, че това неочаквано нападение е имало за цѣль само грабежъ; напротивъ, както въ нападеніето въ 789 г., тѣй и въ това ние виждаме систематически стремежъ на българитѣ въ една и сжща посока и мѣстность по-скоро съ цѣль да си пробиятъ пѣть къмъ Егейско море и да откъснатъ западнитѣ области отъ Византия. Затова българитѣ сж искали прѣдварително да ослабятъ тоя воененъ центъръ, което се потвърждава съ това, че още прѣзъ пролѣтѣта на слѣдната 809 год. Крумъ прѣдприелъ сериозенъ походъ въ сжщата посока. Прѣдъ празникъ Пасха той се разположилъ на лагеръ при *Сердика* (Срѣдецъ—София) и я обсадилъ; българскиятъ ханъ ще да е избралъ това врѣме, понеже византийцитѣ ще бждатъ завзети съ праздницитѣ и не ще бждатъ готови за отпоръ. Но и при все това Крумъ сполучилъ да прѣвземе града само съ хитростъ и на честна дума, която той впрочемъ не сдържалъ, защото заповѣдалъ да изколятъ до шестъ хиляди войници и немалко отъ населението.

Щомъ се научилъ за сждбата на Сердика, Никифоръ I побързалъ да излѣзе „само за видъ“, както се изразява Теофанъ, противъ българитѣ въ вторникъ на страстната недѣля (3. априлъ), но и тоя пѣть безъ успѣхъ; той дори отказалъ да приеме при себе си избавилитѣ се отъ клането въ Сердика архонти, макаръ тѣ и да молили за помилване, а това разбира се, ги принудило да търсятъ прибѣжище у самага Крума; между тѣхъ имало единъ опитенъ механикъ, спатарий Евматий. При такова бездѣйствие Никифоръ I все пакъ се постаралъ съ грамоти да увѣри въ Цариградъ, какво той ужъ отпразднувалъ Великдень въ двореца (ἐν τῇ αὐλῇ) на Крума, което правѣлъ само, за да отвлича вниманието

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 484,₂—485,₄. — За годината на това събитие вж. *J. B. Bury*, *The Eastern Roman Empire*, p. 340, not. 3. Вж. Извѣстия на Истор. Л-во, кн. IV (1915), стр. 114.

на столичните граждани отъ незадоволствата въ войската.¹⁾ Обаче той не можилъ да избѣгне послѣдните. Когато императорътъ поискалъ да възобнови напуснатата и опустошена отъ българитѣ Сердика съ помощта на войницитѣ си и чрѣзъ това да заглади своето бездѣйствие, но въ сжщото врѣме, като се боялъ да не би войската да се не покори на заповѣдта му, той се опиталъ чрѣзъ стратезитѣ и архонтитѣ да убѣди войската сама да моли императора за възобновата на града. Но войницитѣ, като разбрали, че това сж хитрини на самага Никифора, вдигнали страшенъ бунтъ противъ него и пълководцитѣ. Отначало Никифоръ се опиталъ да усмири бунта съ помощта на военачалницитѣ, повечето отъ които сполучилъ да привлѣче на своя страна, а послѣ и самъ ги увѣрявалъ съ страшни клетви, че се грижи за благосъстоянието тѣхно и на тѣхнитѣ дѣца. Тия увѣщания въздѣйствували върху войницитѣ, и бунтътъ билъ усмиренъ. Слѣдъ това императорътъ веднага заминалъ за Цариградъ, като поржчалъ на патриция Теодосия Саливара, най-довѣреното нему лице, да изнамѣри главнитѣ водачи бунтовници, а когато войскитѣ се върнали, той наказалъ всички виновници по бунта съ разни наказания, „като потѣпкалъ, казва хронистътъ, даденитѣ страшни клетви“.²⁾

¹⁾ Теофанъ не опрѣдѣля, на кждѣ е билъ насоченъ маршрутътъ на Никифора. Бѣори, като се позива на Теофановитѣ думи: *ὁ δὲ Νικήφορος πρὸς τῇ πολλῇ ἀδοξίᾳ σάκραις ἀνόρκοις τὴν βασιλίδι πόλιν περὶν ἀποπέμψαν, διὰ τὴν πᾶσα ἑορτὴν ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ Κροβίμου ἑορτάσαν* (ib., p. 485, 112—114), не се съмнява, че императорътъ се спусналъ на първо къмъ планинитѣ прѣзъ Милеона и Маркелии и стигналъ въ Плиска прѣзъ Верегавския проходъ, като изтъква, че „ограбването на Плиска било отплата за разрушението на Сердика, къмъ която той побързалъ, за да я възобнови. Не е установено, казва Бѣори, кой пътъ той прѣдприелъ, обаче избѣгвалъ срѣща съ побѣдоносниятъ неприятель“ (п. т., стр. 341 или прѣвода 115). Отъ приведената обаче фраза мжчно може да се изведатъ такива заключения. Дори да допуснемъ, че Никифоръ се е заплътилъ направо къмъ резиденцията на българския ханъ, все пакъ нѣмаме основание да твърдимъ, че императорътъ нанстина е ограбилъ Плиска. Напротивъ, като се вземе прѣдъ видъ, отъ една страна бездѣйствието на Никифора, а отъ друга — обстоятелството, че самиятъ походъ, споредъ Теофана, билъ *δῆθεν*, т. е. „за видъ“, ясно става, че хронистътъ тукъ иронизира надъ императора, като го кара да декларира подвизи, каквито на дѣло той не е извършилъ. Освѣнъ това, твърдението на хронистътъ, че императорътъ още въ началото на похода отказалъ да приеме избавилитѣ се отъ клането въ Сердика началници, и обстоятелство, че въ текста нѣма дори най-малки натѣквания за прѣмѣстване на Никифора съ войскитѣ му отъ изтокъ къмъ западъ, отъ Плиска къмъ Сердика, сж достатѣчни да докажатъ, че Никифоръ е потеглилъ въ посока не къмъ Плиска, а къмъ Сердика, и не изглежда да е достигналъ до самия градъ; нанстина, у него се явило желание да възобнови „напуснатата“ отъ българитѣ Сердика, но и това не се сбднало, а, напротивъ, самъ той билъ принуденъ, както ще видимъ, да се върне въ Цариградъ.

²⁾ *Theophanes*, ib., p. 485, 486.

Цѣлата тая история съ описания бунтъ показва, доколко Никифоръ не е билъ популяренъ между войската, която дори въ негово присѣствие повдигала бунтъ. Разбира се, тия отношения твърдѣ много спомагали за разширението и закрѣпата на българското влияние. Наистина, нашиятъ хронистъ не пише, дали Сердика е била отново окупирана отъ български войски, но твърдѣ е за вѣрване, че слѣдъ заминаването на Никифора за Цариградъ и слѣдъ оттеглянето на византийскитѣ войски цѣлата Софийска областъ вече се е намирала въ български ржцѣ, още повече че по-сетнѣ не срѣщаме българитѣ отново да отвоюватъ тоя край отъ Византия. Както и да било, но съ завоеванието на Сердика, послѣдната византийска крѣпость въ вжтрѣшността на полуострова, се отварялъ за българитѣ свободенъ пжтъ за славѣнска Македония. Какви голѣми успѣхи сж имали българитѣ въ тая посока и колко тѣ ставали опасни за империята, показватъ новитѣ мѣропрियाтия на Никифора, за да закрѣпи императорската власть въ Македония.

Въ 809 год. Никифоръ заповѣдалъ да се настанятъ християнски, т. е. византийски, поселенци отъ всѣка тема на империята въ славѣнскитѣ области, а имотитѣ имъ да се продадатъ.¹⁾ „Това бѣше истинско плѣнство, казва хронистътъ: много въ безумие злословѣха и искаха нашествие неприятелско, други пѣкъ плачеха надъ родителскитѣ гробове и ублажаваха умрѣлитѣ; нѣкои пѣкъ, за да се избавятъ отъ бѣдствия, обѣсвали се. Никой не билъ въ състояние да изтърпи настаналото тежко положение и всички виждали, какъ загинвалъ имотътъ, спечеленъ съ родителски трудове. Пълна безпомощность завладѣла всички: бѣднитѣ дошли въ отчаяние отъ тая разпоредба и ония, за които ще бжде казано; а богатитѣ имъ съчувствували, но не могли да имъ помогнатъ, защото сами очаквали по-тежки злополуки“. Преселението се почнало прѣзъ септемврий 809 и се свършило къмъ Великдень 810 год.²⁾ Едва ли може да има съмнѣние, че тая колонизация въ славѣнскитѣ области въ Македония, и то

¹⁾ *Ibidem*, p. 486^{10—11}: Τούτω τῷ ἔτει (6302=810) Νικήφορος . . . χριστιανούς ἀποκρίσας ἐκ παντός θέματος ἐπὶ τὰς Σκλαυινίας γενέσθαι προσέταξεν, τὰς δὲ τούτων ὑποστάσεις πωρδάσασθαι.

²⁾ *Ibidem*, p. 486.^{12—13}: ταῦτα ἤρχθη μὲν ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός, πρὸς δὲ τὸ ἔργον πάσχα πεπέρασται.

главно въ Струмската област,¹⁾ била прѣдприета отъ Никифора съ цѣль да попрѣчи на българското влияние между славѣнитѣ въ империята и да прѣдупрѣди тѣхното присъединение къмъ българската държава, което съставляло главната задача на българската политика въ VIII. вѣкъ, тъй успѣшно продължена сега отъ Крума²⁾. Обаче Никифоръ не се ограничилъ само съ тая мѣрка. За да отвѣче съвсѣмъ вниманието на българския ханъ отъ западнитѣ провинции на империята и чрѣзъ това да може лесно да прокара тамъ своята колонизаторска политика, той рѣшилъ да се опълчи направо противъ самия центъръ на България.

Въ 811 год., като събралъ голѣма армия, която състояла не само отъ тракийски, но и отъ азиатски войски, а сжщо и отъ много бѣдни на собствени издѣржки, въоръжени съ пращове и сопи, прѣзъ май м. императоръ Никифоръ заедно съ сина си Ставракия тръгналъ въ походъ противъ българитѣ. Отъ Цариградъ той потеглилъ направо къмъ пограничната крѣпость Маркелли³⁾, дѣто той се спрѣлъ за нѣколко врѣме, докато се събирали разнитѣ части на армията. Прѣзъ това врѣме неговиятъ близъкъ домочадецъ, нѣкой-си Византий, неизвѣстно по каква причина, избѣгалъ отъ Маркелли и отишълъ при Крума, като отнесълъ съ себе си царското облѣкло и сто литри злато; мнозина счели това като прѣдвѣстие на злополучие за Никифора. Когато Крумъ се научилъ за голѣмата армия на неприятеля, изплашенъ, той прѣдложилъ на императора миръ, но Никифоръ отхвърлилъ прѣдложението му „поради собственитѣ си злонамѣрения и по внушенията на едномислениитѣ си съвѣтници“, както се изразява хронистътъ. На 20. юлий той навлѣзълъ въ българска територия въпрѣки това, че нѣкои отъ архонтитѣ му били противъ това навлизане, и разчитвалъ главно на щастieto и мѣдростѣта на сина си Ставракия. Въ течение на три дена слѣдъ първитѣ малки битки и слѣдъ много заикалки прѣзъ непристъпнитѣ мѣста на планинския проходъ, Никифоръ достигналъ до резиденцията на българскитѣ господари — *Плиска*. Движенieto си той придружавалъ съ голѣми жестокости надъ мѣстното население, което избивалъ безъ разлика на въз-

¹⁾ *Ibidem*, р. 496, — 4. Вж. по-долу, стр. 262.

²⁾ *J. Bury*, каз. съч., стр. 342; Извѣстия на Истор. Д-во, IV, стр. 116.

³⁾ Вижъ, по-горѣ, стр. 204/5 бѣл. 1 и 243.

расть.¹⁾ Нийдѣ никакъвъ отпоръ той не срѣщналъ, защото и самъ Крумъ билъ напусналъ резиденцията си. Никифоръ се грижилъ само, какъ да насити своята алчностъ за богатство: той наложилъ куфари и печати на Крумовитѣ съкровищници и ги пазилъ като собствени, като въ сѣщото врѣме отръзвалъ ушитѣ и други членове на войници, които се докосвали до плячката. Най-сетнѣ той заповѣдалъ да изгорятъ палатитѣ на Крума²⁾, който тъкмо въ това врѣме повторно се унижавалъ и се обръщалъ къмъ него съ слѣднитѣ думи: „Ето, ти побѣди. И тъй вземи, каквото ти е угодно и си иди съ миромъ“, като искалъ по тоя начинъ или да отклони по-нататъшното разорение и завоевание на държавата, или пъкъ да печели врѣме, докато се приготви за отпоръ. Но императорътъ, упоенъ отъ успѣхитѣ си, не искалъ и да чува за миръ. Дали тоя отказъ е билъ свързанъ съ нѣкои по-

¹⁾ За тоя походъ на Никифора и за жестокоститѣ му въ България Михаилъ Сирийскъ ни дава слѣдното извѣстие: Nicephorus, empereur des Roumains, marcha contre les Bulgares: il fut victorieux et en tua un grand nombre. Il parvint jusqu'à leur capitale, s'en empara et la dévasta. Sa sauvagerie alla à ce point qu'il fit apporter leurs petits enfants, les fit étendre à terre et fit passer dessus des rouleaux à battre le grain. Вж. Chronique de Michel le Syrien, ed. par J.-B. Chabot, t. III, fasc. I, Paris, 1905, p. 17.

²⁾ Въ текста на Теофана (ib., p. 490, 16—17) стои: καὶ τὴν λεγομένην αὐλὴν τοῦ Κροῦμου ἀνέκρησαν; у Георгия Монаха (ed. C. de Boor, II, p. 774, 11—12), у Симеона Ломомена (Geogr. Hamartol. ed. Muraltii, p. 676, 10—11) се чете: ὥστε καὶ τὴν λευγομένην αὐλὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν Κροῦμου (Κροῦμου) πυρπολῆσαι, а у Zonaras (ed. Dindorff, III, p. 372, 31—373, 1): ὥστε καὶ τὴν τοῦ Κροῦμου παρβιλήφεναι αὐλὴν, ὅθεν γὰρ τὴν τοῦ αὐτῶν ἀρχηγοῦ οἱ Βούλγαροι ἀκάλου κατόικησαν. Отъ приведенитѣ тукъ цитати ясно се види, че думата ἡ αὐλὴ е употребена тукъ не като гръцката ἡ αὐλὴ или латинската aula = дворъ, дворецъ, макаръ по звукове и форма да е твърдѣ близка до послѣднитѣ. Затова едни мислятъ, че тя е заимствована отъ другъ нѣкой езикъ, и често я приравняватъ съ маджарската oi или съ киргизската aul = княжеско живѣлище (Шафарикъ, Славян. древности, т. II, кн. I, стр. 270. — А. Гильфердингъ, Сочинения, I, стр. 38, бѣл. — Васильевскій, Еще разъ о мнимомъ славянствѣ гунновъ и пр. въ ЖМНПр. ч. 226 (1883), стр. 363 и слѣд.); други обаче възъ основа на славѣнския прѣводъ на Георгия Амартола, дѣто за сѣщото събитие чете: πρὸς Νικηφόρον τὸν болгарὶ πόλεος... и посѣди нῆξ κτήκο, ὥκο и γέμαго двора князя нῆξ нми истъ κримѣлъ пожеши грѣ“, считатъ αὐλὴ за гръцка дума, като се прѣдполага, че въ гръцкия текстъ на Теофана грѣба да има нѣщо пропуснато и се прѣдлага вм. „Крумовото тъй наречено αὐλὴ“ да се чете: „Крумовото αὐλὴ, тъй наречени дворъ, тремъ, палата и пр.“ (Д. И. Иловайскій, Разысканія о началѣ Руси, Москва, 1882, стр. 218. — Отъ сжизилъ. Еще о туранизмѣ въ славянской исторіи, въ ЖМНПр. ч. 228 (1883), стр. 358 и сл. и въ „Дополнительная полемика“ I, Москва, 1886, стр. 63 и 64 и II, Москва 1902, стр. 87—88). Васильевскій (пакъ тамъ), отхвърляйки поправката на Иловайски, му възрази, че „прѣдъ гръцката дума, която означава дворъ или живѣлище, единъ грѣкъ нѣма нужда, па било би безсмислено да туря оговорката „тъй нареченъ“ (τὴν λεγομένην). Това би било все едно, ако нѣкой руски историкъ бѣ написалъ: „влѣзли въ царския дворъ, тъй нареченъ дворецъ“. Надали нѣкой би станалъ да отрича справедливостта на това възражение, още повече че цитираната фраза у Теофана е

широки планове на побѣдителя, като напр., да отнеме Мизия и да съкруши окончателно българската мощ¹⁾, къмъ което се стремѣлъ и неговиятъ прѣдшественикъ Константинъ Копронимъ, трудно е да се каже; по-скоро може да се прѣдполага обратното, защото Никифоръ, слѣдъ като ограбилъ и разрушилъ Крумовата резиденция, веднага потеглилъ обратно за Цариградъ като побѣдител. Но на гордия побѣдител не било сждено да се върне живъ въ столицата.

Докато византийскиятъ императоръ билъ заетъ съ разорението и опустошението на Плиска, Крумъ, разгнѣвенъ, едно, отъ отказа на императора да склучи миръ и, друго, отъ произволнитѣ му дѣйствия въ държавата му, рѣшилъ да отмъсти на Никифора. Той заповѣдалъ на войницитѣ да заградятъ входоветѣ и изходитѣ на планинския проходъ „съ дървени укрѣпления“, т. е. да направятъ високи засѣки въ тѣснитѣ мѣста²⁾. Тия приготовления станали въ течение на два дена, прѣзъ 24. (четвъртъкъ) и 25. (петѣкъ) юлий

прѣведена отъ Анастасия Библиотекаря: et aulam incendit quae dicebatur cortis Crumni (ed. C. de Boor, II, p. 329¹³), отъдѣто ясно става, че тукъ aula не е употребена въ смисълъ на латинската дума. Що се отнася до славѣнския прѣводъ на Георгия Арматола, то ще трѣба да се забѣлѣжи, че той въ това мѣсто е обърканъ, защото думата „кремель“ стонъ вм. Крумъ, както това се види отъ другъ славѣнски прѣводъ на сжщия Амартолъ отъ 1456 г., дѣто приведената грѣцка фраза е прѣладена тъй: *иже и глѣмаго дѣлѣа княза нх иже аѣто (?) Крѣмалъ пожици* (вж. А. Востоковъ, Словарь церк. — слав. языка, в. v. крѣмалъ) или пъкъ отъ старобългар. прѣводъ на Симеона Логотета: „ижежи и зовомыи дѣлѣа княза нх Крума пожици“ (В. Златарски, Извѣстията за българитѣ и пр.; стр. 27). И тъй за нѣкакъвъ пропускъ въ текста на Теофана, отъ когото Георгий Амартолъ, а отъ него Симеонъ Логотетъ се е ползувалъ при съставянето на хрониката си (вж. п. т., стр. 28), не може и дума да става. Както и да е, но дори и да допуснемъ, че думата *αὐλή* тукъ е грѣцка или латинска, все пакъ трѣба да признаемъ, че вече самото обяснение, което ни даватъ византийскитѣ хронисти, ни кара да мислимъ, че тя е употребена не въ грѣцки и латински смисълъ „дворъ“, „дворецъ“, а въ другъ по-широкъ: „поселение“, „живѣлище“, „мѣстопрѣбивание“ (*κατοικία*) на българския ханъ, а това е тъкмо значението на киргизската и кавказската дума „аулъ“, както тя ще е звучала и на хунно-българския езикъ. Отъ направенитѣ тукъ разяснения става явно, че, докато въ заобиколеното съ високъ земятъ окопъ пространство около с. Абоба ще трѣба да видимъ основания отъ Испериха хунно-български „аулъ“ — станъ или лагеръ (вж. по-горѣ, стр. 146), подъ ѣ *αὐλή* ще трѣба да разбираме *вжтрѣшната каменна крѣпостъ* на сжщия той Абобски окопанъ лагеръ, дѣто сж се издигали ханскитѣ живѣлища, палати. Подробното имъ описание вж. въ *Абоба-Плиска*, п. т., стр. 43—57 (въвншнитѣ стѣни на крѣпостъта) и 62—104 (вжтрѣшнитѣ постройки).

¹⁾ Bury, op. cit., p. 343—344; „Извѣстия на Истор. Д-во, стр. 117—118.

²⁾ Theophanes, ib., p. 490¹³⁻¹⁴: *ἀφ' οὗ [καὶ] χαλαπῆνας ἀναίτους (Κρομμῖος) τὰς τῆς χώρας ἐισόδους καὶ ἐξόδους περιεφραγμένους βυλῖνοις οὐρούρασι πεμφας κατ' ὀφθαλμοῖς.*

811 г.¹⁾ Когато Никифоръ, който билъ вече потеглилъ обратно за Цариградъ, се научилъ за всичко това, чувствувайки се отрѣзанъ отъ пътя на отстъплението, като гръмнать почналъ да се лута и не знаелъ, какво да прави; а пъкъ на свитата си казвалъ: „дори ако да бѣхме станали крилати, и тогава никой да се не надѣва, че ще избѣгне гибелта“. Между това Крумъ успѣлъ да събере войската си и прѣзъ нощъта срѣщу сѣбота, 26. юлий, той нападналъ неочаквано на изплашенитѣ византийски войници въ планинскитѣ тѣснини, вѣроятно въ Върбишкия проходъ, дѣто станало страшно клане. На разсѣмване българитѣ се нахвърлили върху палатката на Никифора, дѣто той билъ убитъ.²⁾ Въ тоя нощенъ бой, освѣнъ императорътъ, загинали много видни велможи и военачалници, въ това число и най-близкиятъ Никифоровъ човѣкъ, патриций Теодосий Саливара, стратегътъ на източнитѣ войски, патриций Романъ, и стратегътъ тракийски,³⁾ сѣщо немалко офицери и безбройно много войници — „цѣлата християнска красота загина!“ отбѣлѣзва лѣтописецътъ. Царската палатка, както и цѣлиятъ лагеръ

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 490₃—491₁: ταῦτα δὲ ἦν ἐφ' ἡμέρας δύο, πέμπτην καὶ ἡκωσμητήν, τὰ μνησθέντα. Очевидно тукъ πέμπτην καὶ ἡκωσμητήν ἡμέρας се разбиратъ „петия и шестия“ день на седмицата, т. е. приготовленията сѣ вървели въ четвъртъкъ и петъкъ, а самото нападение е станало прѣзъ нощъта срѣщу сѣбота (тѣ νύκτι τοῦ σαββάτου), защото и 26. юлий 811 г. се пада тъкмо въ сѣбота. Затова не можемъ да припомнимъ твърдението на Бйори, какво укрѣпленията ставали въ вторникъ и срѣда, а самото нападение той отнася къмъ недѣля (каз. съч., стр. 344; прѣвода му, стр. 118).

²⁾ Какъ и отъ кого е билъ убитъ Никифоръ въ това нощно нападение, а сѣщо на кое мѣсто е станала катастрофата, точно не може да се установи. И за едното и за другото вж. Притурка № 7.

³⁾ *Теофанъ* (ib., p. 491_{10—11}) между загиналитѣ въ тоя бой видни лица споменува и патриция Петра, който несъмнѣнно е св. Петъръ патриций и за когото въ Минентѣ срѣщаме бѣлѣжка: Μετὰ Νικηφόρου τοῦ βασιλέως ἐν Βουλγαρίᾳ παραγίνεσθαι. Γενομένου δὲ πολέμου, τὰ μὲν πρῶτα Ῥωμαῖοι τοὺς Βουλγάρους ἀνὰ κράτος νίκησαν. Τὰ δὲ μετὰ ταῦτα καλὸν παραδράμαίην ἡγήθησαν γὰρ καὶ οὖν παντίκροντα ἀρχοῦσα κατασχεθεὶς ὁ μακάριος εἰρχθῆναι πρὸς τοὺς Βουλγάρων (Acta SS. Julii I, 258, D). По-нататкъ въ легендата се разказва, че патрицийъ Петъръ билъ освободенъ отъ плѣна отъ св. Ивана Евангелиста, приелъ по-сетѣ мо-нашествие на планина Олимпъ (очевидно малоазийския) и проживѣлъ още повече отъ 60 години. (вж. *Toussard*, ib., p. 30—32, 226—227). Ако горнего извѣстие е вѣрно, то ще трѣба да приемемъ, че не всички, изброени у Теофана, велможи сѣ били избити въ катастрофата на 26. юлий 811 г.; изглежда, че както патрицийъ Петъръ, тъй и хванатитѣ заедно съ него 50 военачалници, сѣ били взети въ плѣнъ и сѣ останали въ него до сключването на 30-годишния миръ при Омортага, въ чиито условия се прѣдвиждало специална статия, по кой начинъ ще трѣба да стане обмѣната на военачалницитѣ. За това вж. по-долу, стр. 302—303.

станали плячка за побѣдителѣ.¹⁾ Ставракий, Никифоровиятъ синъ, тежко раненъ въ гърба на десна страна, едвамъ сполучилъ да избѣга живъ и въ голѣми страдания отъ раната достигналъ до Одринъ.²⁾

Катастрофата, която постигнала императора Никифора въ Върбишкия проходъ на 26. юлий 811 г., е имала огромно значение за България: тя не само избавила българитъ отъ страшната опасност и имъ повърнала всичко отнето, но още закрѣпила за тѣхъ всичкитъ имъ завоевания на западъ заедно съ Сердика и ги осигурила отъ бѣдащи нападения отъ страна на византийскитъ императори, за които България станала страшилище, и за дълго врѣме чакъ до Ив. Цимисхия тѣ не се рѣшавали да минаватъ Стара-планина съ завоевателна цѣль; освѣнъ това тя издигнала българския ханъ прѣдъ очитъ на македонскитъ славѣни като побѣдителъ на ромейския императоръ и чрѣзъ това отворила пътъ за разширението на държавата въ посока къмъ юго-западъ. Тая гордостъ на Крума най-ясно изпъква въ разказа за сѣдбата на Никифоровата глава. „Като отрѣзалъ главата на Никифора, пише лѣтописецътъ,

¹⁾ Къмъ това събитие обикновено се отнася съдържанието на силно фрагментирания надписъ отъ крѣпостъта „Градище“ при с. Кадж-къой източно отъ Тутраканъ, въ който се четатъ или пъкъ могатъ лесно да се допълнятъ само собственитъ имена: *Μαρκάλλαι* или *Μαρκάλλα*, известната крѣпостъ на българо-византийската граница (вж. по-горѣ, стр. 204); *Νικηφόρος*, въ когото виждатъ византийския императоръ Никифора I, и *Ἀδριανοπλίαν* — гр. Одринъ (Вж. Archæol.-epigr. Mitth. XVII, S. 192, № 53. — *Авоба-Плиска*, стр. 228-230). Обаче надписътъ е тъй много пострадалъ по краищата, че отъ съдържанието му не може да се установи нѣкой фактъ. Попълванията, които прѣдлага Успенски, сж твърдѣ неприемливи; особено несполучливи сж прочетенитъ отъ него двѣ собствени имена *Ἐχουσοος* и *Νικόσοος*, каквито не допускатъ вече самитъ палеографични надредни знакове, нѣма да говоримъ за саинтѣ имена, въ чието сѣществувание и самъ Успенски се съмнѣва (*Авоба-Плиска*, стр. 229). Очевидно, прѣдлаганото отъ Иречекъ четене е по-вѣроятно, но и то не може да помогне, за да се разбере смисъла на надписа Успенски сжщо така е готовъ да отнесе надписа къмъ събитието отъ 811 г., но веднага слѣдъ това той отбѣлзва: „Подразумѣваемая въ этой надписи обстоятелства разсказываются у писателей: *Georg. Monachus*, p. 854, *Leo Grammaticus*, p. 267—268. См. также *Marquart*, *Strelfzüge*, p. 522—523“ (п. т. стр. 230). Обаче както у цитираниѣ автори, тъй и у *Marquart* въ посоченитъ мѣста се говори за участието на византийския пълководецъ Никифора Фока въ войната съ българитъ отъ 896 г. (Вж. В. Н. Златарски, *Извѣстия за българитъ и пр.*, стр. 82—83, 97—100, 108—109), тъй че двѣтъ тия прѣдположения на Успенски сж несъвѣстими. — *Бѣори* (каз. съч., стр. 343, *Извѣстия на И. Д-во*, п. т., стр. 117), който намира допълванията на Успенски за „свѣсъмъ повърхностни“, прѣдполага, „че събитията, тамъ описани, сж свързани съ несполучливата му (на импер. Никифора) експедиция въ 807 г. и военния бунтъ“ (вж. по-горѣ, стр. 251).

²⁾ *Theophanes*, ib., p. 492, 2—4.

Крумъ я забилъ на колъ за нѣколко дена за показъ на *приходящитъ при него племена* и за нашъ позоръ. Слѣдъ това той я взелъ и като очистилъ черепа и го обковалъ отвънъ съ сребро, съ гордостъ каралъ славѣнскитъ князе да пиятъ отъ нея¹⁾. Най-сетнѣ тая славна побѣда окуражила Крума, който все още не е могълъ да се счита удовлетворенъ за нанесенитъ нему морални унижения, а на държавата му материални врѣди, и почналъ да се приготвя за отмъщение и за възвръщане прѣдишното положение на България. Обаче нему е трѣбало врѣме, докато се събере съ сили.

Между това въ Византия ставали бързи промѣни. Спасилиятъ се отъ катастрофата Никифоровъ синъ *Ставракий* побързалъ отъ Одринъ да се яви въ Цариградъ, дѣто билъ прогласенъ за императоръ, но не задълго.²⁾ Неприятелитъ на баща му намѣрили сгоденъ случай да го свалятъ, като му противопоставили Никифоровия зеть, куропалатъ Михаила, който на 2. октомврий 811 г. билъ прогласенъ за императоръ подъ името *Михаилъ I Рангве* (811—813). Макарьче Крумъ е могълъ да уравни отношенията си съ новия

¹⁾ *Theophanes, ib., p. 491, 11—22*: τὴν δὲ Νικηφόρου χαρὰν ἐκκόψας ὁ Κροῦμμος ἐκρέμασεν ἐπὶ ξύλου ἡμέρας ἱκανάς, εἰς ἐπίθειν τῶν ἀρχομένων εἰς αὐτὸν ἐθνῶν καὶ αἰσχύνῃν ἡμῶν. μετὰ δὲ ταῦτα λαβὼν αὐτὴν καὶ γυμνώσας τὸ δοτὸν ἄρτυρόν τε ἐνδύσας ἔξωθεν πίνειν εἰς αὐτὴν τοὺς τῶν Σκλαυινῶν ἀρχοντας ἐποίησεν ἐγκαυχώμενος. — Тоя пасажъ е прѣтърпѣлъ доста голѣми измѣнения у по-сетнѣшнитъ писатели: така фразата εἰς ἐπίθειν — ἡμῶν е или съкратена въ εἰς ἐπίθειν πάντων (*Cedrenus, ed. Bop., II, p. 42, 13*), или пѣкъ съвсѣмъ изпусната (*Georg. Monachus, ib., p. 775, 9*, а отъ него *Symeon Logoth. u. Georg. Hamartolos, ib., p. 676, 10*; *Leo Grammat., ed. Bop., 204, 13*; *Zonaras, ib., III, 374, 1*). Сжшо така и изразътъ τοὺς τῶν Σκλαυινῶν ἀρχοντας на Теофана у всички споменати по-късни хронисти се явява въ форма τοὺς τῶν Βουλγάρων ἀρχοντας; очевидно, въ тѣхно врѣме Теофановиятъ изразъ не е ималъ никакъвъ смисълъ, понеже терминитъ „славѣнски“ и „български“ сж били вече равнозначуши, а въ старобългарския прѣводъ на Симеона Логотета той е прѣладенъ „сѣлгарскыи еволѣрѣ“ (вж. *В. Н. Златарски, Извѣстия за българитъ и пр., стр. 28*). Това събитие е прѣдано въ припискитъ къмъ прѣвода на Манасиевия лѣтописъ така: Крѣ князь бжкоа глажа Никифора цбѣ ѿ напикатъ здравницъ болгаромъ (вж. *М. Дриновъ, Съчинения, I, стр. 107*. — *П. Гудевъ, Български ржкописи въ Ватиканъ, СбНУК. кн. VI, стр. 333*. — Вж. *Притурка № 7*).

²⁾ У *Михаила Сирийски* (op. cit., p. 25—26) намираме слѣднето извѣстие за Ставракия: A cette époque, après que Stauracius, fils de Nicephorus, eut régné cinq mois, les Bulgares vinrent à la ville impériale, pour lui faire la guerre. Quand ils livrèrent bataille, l'empereur fut blessé à la cuisse, la plaie s'enflamma et quand elle s'ouvrit, il mourut. Quelques-uns disent que sa soeur Procopia, fille de Nicephorus, l'empoisonna, pour faire régner son mari, Michel, qui régna en effet. Но очевидно авторътъ е объркалъ събитията, защото българитъ прѣзъ врѣмето на Ставракия не сж прѣдприемали никакъвъ походъ къмъ Цариградъ, а Ставракий е билъ раненъ, както видѣхме, въ сражението, въ което загина и баща му (вж. по-горѣ, стр. 259). Сжшо не е вѣрно и извѣстието за смъртта му.

императоръ по миренъ начинъ, обаче той е искалъ, както се види, да издигне България спрѣмо империята на сжщата височина, на която тя бѣ достигнала при Тервеля въ 716 г., та да може да продължи разширението на държавата навжтрѣ въ славѣнскитѣ области на империята. Затова Крумъ още въ слѣдната 812 година, безъ да влиза въ нѣкакви прѣдварителни прѣговори, почналъ настѣпателно движение въ източна Тракия.

Първия ударъ Крумъ насочилъ къмъ най-близкия пограниченъ градъ Девелтъ,¹⁾ който слѣдъ една кратковрѣмнна обсада билъ завладѣнъ отъ българитѣ. Жителитѣ на града заедно съ епископа си Георгия му се прѣдали, но Крумъ не ги оставилъ тамъ, а ги прѣселилъ на друго мѣсто, вѣроятно на българска територия.²⁾ Въ отговоръ на това нападение императоръ Михаилъ I, придруженъ отъ императрица Прокопия, на 7. юний 812 г. потеглилъ въ походъ противъ българитѣ. Когато обаче стигналъ въ Цурулъ (днеш. Чорлу), дѣто се получило извѣстие за падането на Девелтъ въ български ржцѣ, войницитѣ му, особено тия отъ азиатскитѣ теми — опсикийци и тракийци, се възбунтували, като обвинявали императора, какво той дѣйствувалъ споредъ злонамѣренитѣ внушения на царедворцитѣ. Михаилъ I едвамъ успѣлъ да ги усмири съ подарѣци и съвѣти, но все пакъ той не можилъ да отиде по-нататкъ отъ Цурулъ и билъ принуденъ да се върне въ столицата, защото тамъ било открито съзаклетие противъ него и въ полза на прѣдставителитѣ отъ Исаврийската династия. Българитѣ, като се научили за бунта въ византийската войска, който тѣ си обяснили съ това, че тя се страхувала да воюва, още повече се нахвърлили въ темитѣ Тракия и Македония;³⁾ тѣ всѣли въ населението

¹⁾ Римската *colonia Flavia Pacis Deultensium* или просто *Colonia Deultus*, по-късно *oppidum Dibaltum* (у *Ammianus Marcellinus* 31, 8, 9), визант. Δεβελτός, Δηβελτός, Διβελτός, който се намиралъ южно отъ източния край на пограничния окопъ (еркесията) близу до с. Якизлий, Бургашко. Градътъ, който нѣкогаси се намиралъ на брѣга на залива (днеш. ез. Мандра), билъ укрѣпенъ съ стѣни и окопи като старобългарски лагерни градове (Вж. *Jiracek*, *Archäol. Fragmente aus Bulgarien*, ib., S. 166—167. — *Tomascsek*, *Idrftst*, стр. 24. — К. *Шкорпилов*, Нѣкон бѣлѣжки и пр., стр. 26 и 94. — *Абова-Плиска*, стр. 562^а).

²⁾ Бѣори допуца, че тѣ сж били откарани на с. отъ планинитѣ въ България (каз. съч., стр. 346; Извѣс. И. Д-во, стр. 120).

³⁾ Подъ тема „Македония“ въ срѣднитѣ вѣкове се разбирала днешна западна Тракия и днешна източна Македония, между р. р. Струма и долното течение на Марица, съ глав. гр. Филиппополисъ (Пловдивъ) (вж. В. Н. Златарски, Извѣстия за българитѣ и пр., стр. 47—48).

такъв ужасъ, че жителитѣ на Анхиалъ и Вероя (Боруй) напуснали жилищата си и се разбѣгали, безъ да бждатъ отъ нѣкого прѣслѣдвани. Сжщото се случило и съ населението на тракийска Никея¹⁾ и крѣпостъта Проватъ²⁾ и на нѣкои други крѣпости, като Пловдивъ и дори Филиппи.³⁾ Отъ тая обща тревога се възползували прѣселенцитѣ, които по заповѣдта на Никифора въ 809—810 г.⁴⁾ сж били настанени въ областъта на р. Струма, като избѣгали отъ тамъ и се завърнали въ роднитѣ си мѣста. „Това бѣше Божий гнѣвъ, който изобличи безумието на Никифора и унищожи всичкитѣ му мнимо велики дѣла, съ които той се хвалѣше“, завършва хронистътъ.⁵⁾

Макаръ българското нашествие въ Тракия и Македония и да произвело такова силно впечатление и върху население, и върху византийското правителство, обаче Крумъ все още мислил да дѣйствува въ крѣга на прѣдишнитѣ отношения и граници съ Византия. Затова въ края на септемврий или началото на октомврий сжщата 812 г.⁶⁾ изпратилъ пратеници на чело съ славѣнския велможа Драгомира⁷⁾ при Михаила I съ прѣдложение за миръ, като искалъ да се поднови и утвърди договора отъ 716 год., сключенъ при Теодосия Адрамитецъ и патриархъ Германа съ българския ханъ Тервеля и подновенъ по-сетнѣ отъ Кормисоша,⁸⁾ като при това заплашвалъ съ слѣднитѣ думи: „ако ти не побързашъ да

¹⁾ Νίκαια, Малка Никея или славѣн. Никица (старо-трак. Ostudizus), сег. Хафса на ю.-из. отъ Одринъ (*Jireček, Die Heerstrasse*, S. 100).

²⁾ При Одринъ, вж. по-горѣ, стр. 242¹.

³⁾ Това широко разпространение на страха прѣдъ българското нашествие ни ясно показва, че послѣдното въ даденото врѣме не се е ограничило само въ източна Тракия, но отдѣлни български отреди ше да сж дѣйствували и въ днеш. източна Македония къмъ Егейско море, както и въ 808 г. (вж. по-горѣ, стр. 250) и то съ сжщата цѣль, що напълно се потвърждава отъ израза на Теофана: πλέον κατέσχευον Θράκης καὶ Μακεδονίας, а сжщо и отъ Кедринювия: τὰ τῆς δούλας (οἱ Βούλγαροι) ἀποκόλουν τε καὶ ἀλητίζοντο (*Cedrenus ib.*, p. 55, 2—3).

⁴⁾ Вж. по-горѣ, стр. 254—5.

⁵⁾ *Theophanes, ib.*, p. 495, 20—22—496, 1—2.

⁶⁾ Слѣдващото тукъ извѣстие Теофанъ поставя подъ 6305 г. С.М.—813 г., разбира се, септемврийска, а поиеже обсадата на Месемврия се отнася къмъ октомврий (вж. по-долу), то очевидно сношенията за миръ отъ страна на Крума могли сж да станатъ и въ края на септемврий или въ началото на октомврий.

⁷⁾ Въ грѣц. текстъ стои: δὲ δαργачηροῦ (Anast.: per Dargamerum) отъ *δαργачηρός*, очевидно това е славѣнско име *Драгомиръ*, който ше да е билъ единъ отъ ония οἱ τῶν Σκλαβινῶν ἀρχόντες, които Крумъ каралъ да пиятъ отъ черепа на Никифора.

⁸⁾ За врѣмето, както и за статитѣ на тоя договоръ вж. по-горѣ, стр. 177—178 и 196.

утвърдишъ мира, то поради твоето рѣшение ще удари на Месемврия¹⁾. Обаче това предложение било отхвърлено отъ императора „по внушението на лошитѣ му съвѣтници“, казва Теофанъ, защото тѣ „отъ лъжливо благочестие и по невѣжество твърдили, че не трѣба да се прѣдаватъ бѣглецитѣ и като свидѣтелство привеждали евангелското слово Господне: „грядущаго ко Мнѣ не изжену вонъ“ (Іоан. VI, 37).

Между това Крумъ изпълнилъ заплахата си. Прѣзъ първата половина на мѣсець октомврий той обсадилъ Месемврия съ машини и други орждия, съ постройката на които българитѣ били научени отъ единъ твърдѣ опитенъ механикъ-арабинъ, който още при Никифора I билъ избѣгалъ въ България поради скжперничеството и лошитѣ обноси на императора съ него.²⁾ Понеже месемврийци не получавали отниждѣ помощъ, Крумъ не срѣщналъ никакъвъ отпоръ и слѣдъ една кратковрѣменна обсада (по-малка отъ мѣсець) прѣвзелъ града; завзетъ билъ отново и Девелтъ. Българитѣ намѣрили въ Месемврия въ изобилие всичко необходимо за живота на жителитѣ, много злато и сребро, а сжщо и 36 мѣдни сифони

¹⁾ *Theoph. ib.* 497, 37. — Споредъ *Theoph. contin.* (ed. Bon., p. 12, 17—18). Крумъ присторено изказвалъ съгласие и приятелство (συμβάσις καὶ φιλίας ὑποκρινάμενους) и искалъ миренъ договоръ, стига само ежегодниятъ данѣкъ редовно да му се дава, както е било при прѣдшественицитѣ му, и прѣдлагалъ да се прѣдаватъ взаимно бѣженцитѣ както български, тъй и ромейски. При това въ тоя пасажъ Продължателятъ употребява думата οἱμα, което ясно показва, че това сж негови лични съображения, а не на неговия изворъ — *Генесия*, който привежда само послѣдната клауза за бѣжанцитѣ (*Genesios*, ed. Bon., p. 12: καὶ τοῦ μὲν αὐτῶν (Βουλγάρων) ἀρχηγοῦ Κροῦμου φάσκοντος ἀναβιβασθαι τοὺς προσφύγοντας Βουλγάρων, ὡσαύτως δὲ καὶ Ῥωμαίων, ἐπὶ τοῦτοις ὁ βασιλεὺς συμβάσεων ἦν κτλ.). *F. Hirsch* (*Byzan. Studien*, S 185—186) по тоя поводъ пише: . . . hier zeigt das οἱμα, dass der Verfasser jene erste Forderung, welche Genesios nicht anführt, sich selbst ausgedacht hat, und bei aufmerksamer Beobachtung wird man finden, dass in ganz ähnlicher Weise viele andere anscheinend selbstständigen Angaben desselben doch nur mehr oder minder willkürliche Ausführungen dessen sind, was Genesios kurz berichtet hat. Andererseits enthält sein Bericht auch thatsächliche Zusätze inmitten der sonst Genesios entlehnten Angaben, welche der Verfasser sich unmöglich selbst ausgedacht haben kann.

²⁾ Ето какъ *Теофанъ* (*ib.* p. 498, 17—18) излага историята за побѣгването на тоя арабинъ. Прѣзъ врѣмето на единъ походъ Никифоръ назначилъ въ Одринъ единъ арабинъ, твърдѣ опитенъ механикъ, който билъ приелъ крѣшението, безъ обаче да го възнагради по достоинството му и да го облагодѣтелствува, дори и заплатата му намалилъ; а когато той почналъ да се оплаква, Никифоръ жестоко го набилъ. Обидениятъ дошълъ въ отчаяние, побѣгналъ при българитѣ и ги научилъ да строятъ всѣкакъвъ видъ военни машини. Отъ текста на Теофана не се види, кой походъ Никифоровъ се има тукъ прѣдъ видъ, и затова не може да се идентифицира тоя арабинъ-механикъ съ споменатия вече механикъ, спатарий Евматий (вж. по-горѣ, стр. 252. — *Вугу*, изд. съч., стр. 248¹⁾; *Извѣстия на И. Д-во*, *ib.* стр. 123¹⁾).

(голѣми трѣби) и не малко количество морски огънь, съ който тия орждия сж стрѣляли.¹⁾

Докато вървѣла още обсадата на Месемврия, Михаилъ I, който се чувствувалъ безсиленъ да се бори съ българския ханъ, билъ наклоненъ да сключи миръ. Той се опиталъ още веднажъ да сондира мнѣнието на своитѣ съвѣтници по тоя въпросъ, като свикалъ на 1. ноемврий патриарха и членовеѣ на сената на заседание. Тукъ присѣдствували и митрополититѣ никейски и кизикски. Патриархътъ, митрополититѣ и императорътъ стояли за миръ, обаче въ сената наддѣляло мнѣнието на магистъръ Теоктиста, най-близкото и довѣрено лице на императора.²⁾ Той билъ най-живо поддържанъ отъ извѣстния църковенъ дѣятель, Теодора Студитъ, игуменъ на Студийския мѣнастиръ. Тѣ казвали: „чрѣзъ нарушението на божествената заповѣдь не трѣба да се приема охотно миръ; защото „грядущаго ко Миѣ не изжену вонъ“ е казалъ Господь.“ По тоя поводъ Теофанъ, който е поддържалъ партията на мира, като съврѣменникъ, прави слѣднитѣ разсуждения. Като изтъква, че противниците на мира не знаели, какво говорятъ и къмъ какво се отнасятъ приведенитѣ евангелски думи, той продължава: „Първо, понеже никой отъ тѣхъ (българитѣ) не прѣбѣгва при насъ, то ние прѣдадохме ония, които се намиратъ въ аула (на българ. ханъ), макаръ и да можяхме съ сключването на мира да ги спасимъ; второ, ако и да сж прѣбѣгнали нѣкои немнозина, то трѣбаше да се погрижимъ за спасението на по-голѣмото число особено на съплеменницитѣ си, отколкото да имаме излишекъ отъ невѣрни и неизвѣстни (т. е. българи и славѣни). Богу е приятно да се спасятъ повечето, отколкото по-малкото; обаче да се излага на опасность по-голѣмата частъ за малка печалба е крайно безумие. При това „непекущійся о домашнихъ своихъ, споредъ ап. Павла, отвергся отъ вѣры и хуже невѣрнаго судится“ (1 Тим. V, 8). Дѣ е сега „съ ненавиждащими мира бѣхъ миренъ?“ (Псл. 119, 6). Или тия съвѣтници бѣха по-умни отъ Павла и Давида? Кой е сега по-уменъ отъ (патриархъ) Германа триблаженнаго, ако да не бѣха съ своето душегубително мнѣние лошитѣ съвѣтници, които побъркаха

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 498₁₁₈₋₁₁₉; 499₁₁₉₋₁₂₀.

²⁾ *Genesis*, ed. Bon., p. 12.

на мира?“¹⁾ При такова рѣшение на сената партизанитѣ на мира не могли да очакватъ нищо добро отъ тая постѣпка на правителството. Кѣмъ това се прибавило и друго лошо прѣдсказание. На 4. ноемврий с. г. се показала комета въ видъ на два съединени блѣстящи мѣсеца, които отново се раздѣлили на разни форми, и прѣдставляла човѣшки образъ безъ глава. „На другия день, пише хронистътъ, дойде ни печалното извѣстие за прѣвземането на Месемврия и изпълни всички ни съ униице въ очакване на още по-голѣми злополуки.“²⁾

И тъй, като главенъ мотивъ за отклонение на мира отъ страна на цариградското правителство и въ двата случая послужила 3-та точка въ договора отъ 716 г., която гласи: „взаимно да се прѣдаватъ бѣжанцитѣ (емигрантитѣ) отъ едната и отъ другата страна, ако би тѣ да се окажатъ зломисленици противъ властитѣ.“ Защо византийското правителство е оставило на страна другитѣ условия на договора, а се спрѣло само на 3-та точка, не е мжчно да се отгадае. Тая точка, чийто политически характеръ е тъй ясенъ, е имала за Византия голѣмо значение въ началото на VIII. вѣкъ поради тогавашното неустойчиво положение на императоритѣ, и, както видѣхме,³⁾ тя била прѣдложена тогава отъ страна на византийското правителство. Обаче слѣдъ засилването пристига на императорската властъ отъ императоритѣ Исаврийци тя вече за Византия е нѣмала никакъвъ смисълъ; напротивъ, въ даденото врѣме тя била отъ голѣма важность за България поради станалитѣ вече прѣбѣгвания подъ закрилата на ромейския императоръ, каквито били прѣбѣгванията на българскитѣ господари Сабина и Телерига, — събития, които дали на византийския императоръ възможность да прокара непосредственото си влияние върху вжтрѣшнитѣ работи на българитѣ. Затова, когато въ Цариградъ сж отхвърляли тая точка на договора, а съ нея и цѣлия миръ, надали византийскитѣ държавници сж имали прѣдъ видъ нѣкой конкретенъ случай за изселване на българско население въ византийска територия при Крума, каквото било станалото при покачването на Телеца въ 761 год., а тъкмо прѣбѣгването на отдѣлни политически лица; това много ясно се вижда и отъ

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 498₁₈—499. — За разсужденията на Теофановия продължател по тоя поводъ, вж. Притурка № 8.

²⁾ *Theophanes*, ib., p. 499₁₈—10.

³⁾ Вж. по-горѣ, стр. 181.

приведенитѣ разсѣждения на Теофана.¹⁾ По всичко изглежда, че съвѣтниците на Михаила I не сѣ искали да си свързватъ рѣцѣтъ съ това условие и по тоя начинъ да останатъ съвсѣмъ свободни въ политическитѣ си отношения спрѣмо България и особено спрѣмо вѣтрѣшнитѣ ѣ работи.

Съ отхвърляне мирното прѣдложение на българския ханъ Византия не е могла да очаква, че послѣдниятъ ще се ограничи съ направеното. Затова Михаилъ I почналъ да се готви за отпоръ. Но и Крумъ не се задоволилъ само съ прѣвземането на Месемврия; той рѣшилъ да отмѣсти на императора за отказа и да накаже ромеитѣ. Тѣкмо прѣзъ зимата 812/813 год. въ България вървѣли приготовления за нова война, за които още прѣзъ февруарий 813 год. сѣ знаели въ Цариградъ: двама ромеи, които били избѣгали отъ България, донесли извѣстие, че Крумъ има намѣрѣние да нападне внезапно на Тракия. „Михаилъ излѣзълъ на 15 с. м. отъ столицата и по Божия промисълъ, казва хронистътъ, Крумъ се върналъ безъ успѣхъ, като изгубилъ не малко хора.“ Теофанъ не отбѣлѣзва причината за отстъпването на българитѣ, нито пъкъ отъ кого сѣ потърпѣли тия загуби; той свързва тая българска несполука съ Божия промисълъ, отъ което става ясно, че военни дѣйствия е нѣмало, и вѣроятно зимното врѣме е попрѣчило на Крума да продължи похода си. Михаилъ I, който билъ пристигналъ въ това врѣме въ Одринъ, като се научилъ за отстъпването на българитѣ, не останалъ тамъ, а съ радостъ се завърналъ въ столицата дѣто споходилъ мѣнастиря на умрѣлия патриархъ Тарасия (784—806), на чиито молитви той отдавалъ щастливия изходъ на тая война и слѣдъ молебень поставилъ на патриарховия гробъ сребренъ балдахинъ (отъ 95 литри).²⁾

Споредъ думитѣ на Теофана излиза, че слѣдъ прѣвземането на Месемврия Крумъ пакъ искалъ миръ отъ императора, но и тоя пътъ послѣдниятъ отказалъ³⁾ и почналъ отново да се готви за война. Слѣдъ като се събрали войски отъ всичкитѣ провинции на империята, които защищавали

¹⁾ За извѣстията на Теофановия продължателъ и на Кедрина по тоя въпросъ вж. Притулка № 8.

²⁾ *Theophanes*, 4b., p. 500.¹²⁻¹⁶.

³⁾ *Ibidem*, p. 500.¹¹⁻¹²: μετὰ δὲ τὴν ἀλωσιν Μεσεμβρίας ἀπείπων ὁ βασιλεὺς τὰ πρὸς εἰρήνην Κρούμου ἐκέλευσεν.

сирийскитѣ проходи: ликаонци, киликийци, исаврийци, кападокийци и галатци, Михаилъ I имѣ заповѣдалъ да потеглятъ за Тракия прѣди пролѣтѣта; обаче тая заповѣдъ прѣдизвикала страшенъ ропотъ въ войската, особено буйствуваха кападокийци и армениакци. Това незадоволство между войницитѣ повидимому принудило императора да отложи трѣгването въ походъ, защото самъ той заедно съ цѣлата си армия потеглилъ въ началото на май. Заминаването на Михаила I отъ столицата било цѣло тържество: той билъ придруженъ отъ императрица Прокопия и столичното население до равнината при Акидукта близу до Ираклея,¹⁾ дѣто тѣ раздавали подарѣци на военачалницитѣ, като при това императрицата приканвала тѣхъ и свитата на императора да го пазятъ и вардятъ на войната и да се сражаватъ за християнитѣ.²⁾ Но войската била крайно недоволна отъ тия изпроваждания и силно зароптала, което и накарало императора да се разстане съ жена си. Освѣнъ това на 4. май станало слѣнчево затѣмнение, което вселило голѣмъ страхъ у войницитѣ. Слѣдъ това Прокопия се върнала, а императорътъ потеглилъ на сѣверъ къмъ Одринъ. Въ Тракия Михаилъ I не направилъ нищо особено: той нито се приближилъ до Месемврия, за да я отвоюва, нито пъкъ прѣдприемалъ нѣкои дѣйствиия, съ които би могълъ да защити страната, въ случай че неприятелътъ се рѣши отново да нападне, но се довѣрjвалъ на празднитѣ думи на неопитнитѣ си съвѣтници, какво българитѣ и тоя пътъ нѣма да се осмѣлятъ да трѣгнатъ противъ него, понеже се оттеглили въ земята си. Той се разположилъ сѣверно отъ Одринъ съ голѣмата си армия, която, споредъ Теофана, опустошавала страната и грабила населението не по-малко отъ самитѣ неприятели.³⁾

¹⁾ *Ibidem*, p. 500,¹¹⁶: *ὡς τῶν Ἀκιδούχτου πλησὺν Ἰρακλίας*. — *Scriptor incertus*, ed. Вон. съ Лѣва Грамматикъ, p. 337,¹: *ὡς τῆς Αἰδούχτου* (срѣща се още въ форма *Κηδούχτος* (*Niceph. Bryennius*, ed. Вон. p. 135) и *Κηδούχτος* (*Anna Komnena*, ed. Вон. I, p. 18—19), равнината източно отъ Ираклея (днеш. Ерекли), наречена така по единъ римски *Aquaeductus*, която прѣминава близу до крѣпостта *Καλοφρόνη* (хубави извори) и рѣка Алмиръ (*J. Skylitzes*, ed. Вон. p. 736,^{118—119}. — *Jiereček*, *Die Heerstrasse*, S. 101). Споредъ *Бѣри*, Алмиръ, е рѣчичката западно отъ Силиврия, а *Καλοφρόνη* е запазено въ днеш. Джеливре, близу до Силиврия (вж. каз. съч., стр. 101²). — Извѣстия на И. Д-во, стр. 124¹. Ср. *Tomascsek*, *Idrisi*, p. 49). Впрочемъ и днешъ още има едно село на с.-з. отъ Силиврия на име Каливри и една рѣчичка съ сѣщото име, слѣдов. и р. Алмиръ, споредъ насъ, трѣба да виднѣе тъкмо въ тая рѣчичка.

²⁾ *Scriptor incertus*, *ib.* p. 336,²²—337,^{1—4}.

³⁾ *Theophanes*, *ib.*, p. 500,¹¹⁸ 27.

Бездѣйствието на императора въ тоя походъ и главно недоволството на войската отъ него, за което, както се види, Крумъ е билъ добръ увѣдоменъ, явно показали на българския ханъ, че нѣма нѣкоя особена опасностъ откъмъ византийцитѣ, защото императорътъ не се рѣшавалъ да го нападне. Затова Крумъ прѣзъ лѣтото сжщата година вече съ огромна войска потеглилъ къмъ Одринъ и въ началото на юний се разположилъ на лагеръ при Версиникия на 30 мили отъ императорския лагеръ. Въ това положение двѣтъ враждебни войски, измжчвани отъ голѣма жегаденемъ и ношемъ, стояли около 15 дена, безъ да влѣзатъ въ бой, макаръ и да сж били всѣкога готови. Отъ това бездѣйствието били особено недоволни патриций Лъвъ, военачалникъ на анатолийцитѣ, и патриций Иванъ Аплакисъ, стратегъ на Македония, които настоявали да влѣзатъ въ бой, но императорътъ подъ влиянието на лошитѣ си съвѣтници ги удържалъ. Тогава Аплакисъ, който се намиралъ на единъ отъ фланговетѣ съ македонци и тракийци, се обърналъ къмъ императора съ тия думи: „докога ние ще стоимъ и ще гинемъ? Азъ първъ ще вдигна ржка (ще нападна) въ име Божие и вие само смѣло се присѣдинете! И ние ще побѣдимъ, защо сме въ 10 пѣти повече отъ тѣхъ (неприятелитѣ).“ И наистина, на 22. юний при Версиникия било дадено сражение, въ което ромеитѣ, силно изплашени, не могли да издържатъ още първия ударъ и се обърнали на бѣгъ. Крумъ най-напрѣдъ недовѣрявалъ на това бѣгство, понеже мислилъ, че това е военна хитростъ отъ страна на ромеитѣ, и за кжсо врѣме се въздържалъ отъ прѣслѣдване; обаче, когато видѣлъ, че тѣ безредно бѣгатъ, той се впусналъ подиръ имъ и въ прѣслѣдването избилъ много, въ това число и самаго Ивана Аплакисъ, а тия, които успѣли набързѣ да се спасятъ и затворятъ въ нѣкои крѣпости, Крумъ отпослѣ ги обсаждалъ и всички изловилъ. Българитѣ завладѣли цѣлия обозъ на неприятеля и събрали много оржжие и панцири, които прѣслѣдванитѣ войници хвърляли по пѣтя.¹⁾ Бѣгството било общо начело съ импе-

¹⁾ *Ibidem*, p. 500, 501. — 501. Ето какъ ни описва това сражение *Scriptor incertus*, *ib.*, p. 337, 339. „Когато той (Аплакисъ) почналъ военнитѣ дѣйствия, българитѣ се нахвърлили върху него, и тракийцитѣ почнали да ги колятъ. Обаче, когато битката се започнала, другитѣ войски не му дошли на помощ, но изплашени ударили на бѣгъ, първомъ анатолийскиятъ отредъ. Оста-

ратора, който проклинайки войниците и началниците имъ, побързалъ да се върне въ столицата и да се обезпечи съ безопасностъ, понеже се боялъ да го не постигне нѣкое зло. Обаче Михаилъ I не можалъ да прѣдупрѣди катастрофата.

Бѣгството на императора отъ армията, която отъ по-на-прѣдъ била недоволна отъ него, окончателно разклатило трона му. Макаръ че Теофанъ прѣдставя работата така, че ужъ Михаилъ I Рангаве самъ поискалъ да снесе отъ главата си царската корона, слѣдъ като се върналъ въ столицата, обаче армията не дочакала самоволното му отричане отъ прѣстола: тя се възбунтувала и провъзгласила патриция Лъва за императоръ въ туй врѣме, когато тогавашниятъ патриархъ Никифоръ подготвилъ почва за отстранението на гражданска

вени сами, войниците на Аплакиса, бидейки не въ сила да противостоятъ, почнали да се колятъ сами. Като видѣли това, всички отреди захванали да бѣгатъ и безъ малко щѣли да напуснатъ императора ония, които по-прѣдъ се хвалѣли, че ще се сражаватъ за императора и християнитѣ. Зашто тѣ казвали: „слѣдъ като ние навлѣзохме въ България, тѣ ни завладѣха въ непристъпнитѣ мѣста, обаче вѣнъ въ полето ние ще ги побѣдимъ.“ Но тѣ всички се излѣгали, защото, токо що се била почнала битката, и ударили на бѣгъ. Затова и Аплакисъ билъ убитъ въ самия бой, както и много отъ войничитѣ му; останалитѣ, като видѣли, че нѣматъ отъ нийдѣ помощъ, и тѣ побѣгнали. Мѣстото, дѣто била завързана битката, било единъ долъ, и отредитѣ били застанали по по-високата частъ; а когато тия се обърнали на бѣгъ, българитѣ мислѣли, че тѣ не сж побѣгнали, но сж отстъпили, за да обърнатъ тѣхъ на бѣгъ, та затова веднага не ги прѣслѣдвали. Слѣдъ малко, като се оправили, тѣ виждатъ, че ромеитѣ уголѣмили бѣгството и се скривали, тогава тѣ пуснали юздитѣ на конетѣ и отзадъ ги подгонили. Въ бѣгството ромеитѣ единъ другъ се стѣпквали: тоя, който напрѣварялъ, не забѣлѣзвалъ оставения назадъ, защото, чувайки тропането отъ конскитѣ крака, мислилъ, че се настигва отъ неприятелитѣ, и, докато конѣтъ, слѣдъ като паднѣлъ на земята, не умиралъ, никой не се отказвалъ отъ бѣгството; впрочемъ повечето бѣгали пѣша, защото конетѣ били изгубили сила отъ (дългото) стоене въ боенъ редъ: измжчени отъ гладъ и жажда, малко като повървявали, падали и умирали. Всички захвърлили оржжието и панциритѣ по пѣтя; други пѣкъ набързѣ влизали въ нѣкои крѣпости, но отпослѣ българинѣтъ ги обсаждали и всички излавялъ. И тѣй враговетѣ събирали отзадъ оржжието на бѣгалцитѣ, а тия бѣгали, докато стигнали до столицата. Най-напрѣдъ влѣзе въ столицата императорѣтъ и се обезпечи, за да не би войската, като бѣде разпусната, да направи зло. Българитѣ, като ги прѣслѣдвали до едно мѣсто, почнали да отслабватъ по-нататѣкъ, защото и тѣ се изморили отъ дългото стоене, както и конетѣ имъ, и слѣдъ като събрали оржжиата, както се каза, обсаждали крѣпоститѣ, дѣто избѣгали прѣслѣдванитѣ.“ — Повечето отъ византийскитѣ хронисти изтъкватъ като виновникъ на това поражение патриция Лъва, военачалникъ на източнитѣ войски, който ужъ нарочно се отказалъ да се притече на помощъ на Ив. Аплакисъ и по тоя начинъ прѣдизвикалъ всеобщото бѣгство, защото той искалъ съвсѣмъ да компрометира Михаила I и чрѣзъ това да подготви неговото сваляне. За това вж. подробно у *Бѣори* (каз. съч., стр. 351¹), споредъ когото, „Лъвъ е билъ нанстина въ съзаклетieto, но че той съумѣлъ така изкусно да играе ролята си, че никой не можалъ да докаже нѣщо противъ него, макаръ че силно го подозирали въ това.“

война: той сполучилъ да убѣди Михаила I самъ да се отрече отъ прѣстола, като му гарантиралъ неговото и на дѣцата му спасение. Лъвъ отначало се отказвалъ да приеме избора на войската, но опасността, която застрашавала откъмъ сѣвернитѣ съсѣди, го накарала да поеме властѣта върху си. Прѣдъ стѣнитѣ на Цариградъ той се покачилъ на трибунала и билъ признатъ и отъ стратеги, и отъ войници за най-законенъ императоръ. Той влѣзълъ въ столицата тържествено прѣзъ Златнитѣ врата, акламиранъ отъ народа, и се настанилъ въ двореца. Михаилъ I заедно съ жена си и дѣцата си мирно се оттеглилъ, и всички били подстригани и веднага облѣкли калугерски дрехи, а *Лъвъ V Арменецъ* билъ коронясанъ отъ патриарха Никифора на 11. юлий 813 г. Слѣдъ това новиятъ императоръ веднага се заловилъ да укрѣпява стѣнитѣ на столицата прѣдъ видъ на прѣдстоящото приближение на неприятеля; той самъ навсѣкждѣ обикалялъ и ободрявалъ гражданитѣ, като ги утѣшавалъ, че „Господъ скоро ще направи чудеса чрѣзъ застѣпването на прѣчистата Богородица и на всички светии и нѣма да допусне съвършено да се посрамятъ за многото си беззакония.“¹⁾

Между това, „новиятъ Сеннахеримъ“ — Крумъ, комуто Версиникийската побѣда била отворила свободенъ пѣтъ къмъ столицата на империята, наистина рѣшилъ да продължава войната. Като оставилъ брата си да обсажда Одринъ съ своята войска, той потеглилъ къмъ Цариградъ и на 17. юлий се вече разположилъ прѣдъ стѣнитѣ на столицата,²⁾ безъ да срѣщналъ нѣкакъвъ отпоръ.³⁾ Това бързо движение на Крума надали ще може да се обясни съ това, че нападението на Цариградъ е влизало въ плана му още въ началото на похода; по всичко се види, че на тая смѣла работа той се е рѣшилъ поради бездѣйствието на ромеитѣ въ Тракия и просто е искалъ да се възползува отъ появилата се у послѣднитѣ нерѣшителностъ да влѣзатъ въ откритъ бой съ него. Сжщо

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 502₁—503₈.

²⁾ Думитѣ на *Теофана* ib., 503₁₋₈: μετὰ 6 ἡμέρας τῆς αὐτοκρατορίας Λέοντος ἀπαλθὼν κτλ., ние разбираме, че се изминали 6 дена отъ коронацията на Лѣва V, и затова отнасяме появяването на Крума прѣдъ стѣнитѣ на Цариградъ на 17. юлий 813 год.

³⁾ *Scriptor incertus*, ib., p. 342₁.

така не може да се прѣдполага, че Крумъ е билъ увѣренъ въ прѣвземането на Цариградъ, както това ще покажатъ дѣйствиата му подъ столицата.

На равнището прѣдъ Златнитѣ врата Крумъ най-първо извършилъ, споредъ обичая си, религиозни обреди, като принесълъ въ жертва човѣци и много добитѣкъ; слѣдъ това, като си потопилъ нозѣтъ на брѣга въ морето и се омилъ отъ всички страни, той порѣсилъ войницитѣ си, които го поздравявали, и послѣ прѣминалъ между наложницитѣ си, сѣщо привѣтствуванъ и прославенъ отъ тѣхъ. „И това всички гледаха отъ стѣнитѣ, безъ нѣкой да се осмѣли да му попрѣчи или да пусне стрѣла противъ него,“ забѣлѣзва хронистѣтъ. Слѣдъ като извършилъ всичкитѣ си обреди и всичко, каквото пожелалъ, Крумъ се заловилъ за обсадата на столицата: той блокиралъ европейскитѣ ѣ стѣни отъ Влахернитѣ до Златнитѣ врата и насипалъ окопъ съ честокопѣ на него. Обаче той не останалъ дълго врѣме въ това положение: слѣдъ нѣколко-денна безуспѣшна обсада и слѣдъ като опустошилъ околноститѣ на столицата, Крумъ се обърналъ къмъ императора съ прѣдложение да склучи миръ на условия: да му даде голѣмо количество злато и дрехи и извѣстенъ брой избрани моми, или пъкъ да му позволи да забие копие то си въ Златнитѣ врата.¹⁾ Но Лъвъ V, като се посвѣтвалъ съ архонтитѣ си, отхвърлилъ Крумовото прѣдложение, и българскитѣ ханъ си отишълъ въ палатката, която се намирала при черквата св. Безсребреници, отгнѣ градскитѣ стѣни срѣщу Влахернитѣ и близу до Златния Рогъ.²⁾ „Очудвайки се на градскитѣ стѣни и на хубавия редъ въ императорската войска, и като изгубилъ надежда въ обсадата, той (Крумъ) се обърналъ къмъ спогодба и направилъ прѣдложение за миръ.“³⁾ Така ни обяснява причинитѣ за бързата промѣна у Крума хронистѣтъ-сѣврѣмникъ Теофанъ.

¹⁾ За това прѣдложение въ алтернатива вж. В. Н. Златарски, Извѣстия за българитѣ, стр. 30.

²⁾ *Scriptor incertus*, ib., p. 343, 4: ἐπὶ τὸ μέρος τῶν ἁγίων Ἀναργύρων ἱεροῦ τῆς πόλεως. Това е билъ единъ голѣмъ укрѣпенъ мѣнастиръ свв. Козма и Даміанъ (тѣй нареч. още *Космидионъ*, сегаш. Еюбъ), построенъ отъ Павлина въ V. вѣкъ при импер. Теодосія II Млади. — Ср. *Theoph. contin.*, p. 59, 4. — Вж. Н. П. Кондаковъ, Церкви и памятники Кон-поля, стр. 12—13. — Г. Ласкинъ, О древностяхъ Кон-поля, стр. 26, 115.

³⁾ *Theophanes*, ib., p. 503, 17. — *Scriptor incertus*, ib., p. 342, 15.

Едвали обаче може да се мисли, че Крумъ не е билъ добръ запознатъ съ непристъпността на ромейската столица и нѣмало защо да ѝ се очудва; по-скоро трѣба да се прѣдполага, че върху него е подѣйствувало провъзгласяването на Лъва V Арменецъ за императоръ, който съвсѣмъ не приличалъ на страхливия Михаила I, и поради това и работитѣ биха могли да взематъ другъ обратъ; освѣнъ това той добръ разбиралъ, че безъ флота всѣка обсада на Цариградъ ще си остане напразна. Затова Крумъ и побързалъ да прѣдложи миръ, като прѣдпочелъ да си отиде отъ Цариградъ и като побѣдителъ да продиктува условията на мира, а не като прогоненъ. Всичко това ясно показва, че идеята за завоеването на Цариградъ не била още се породила у Крума, както обикновено му я приписватъ. Неговото движение къмъ столицата на империята било по-скоро случайно, отколкото съ строга опрѣдѣлена цѣль да седне на императорския прѣстолъ. Той достигналъ до Цариградъ съ цѣль да принуди Византия да склучи миръ и слѣдъ това да продължи почнатото отъ него дѣло — да разшири границитѣ на българската държава на ю.-з. въ страната на македонскитѣ славѣни и да закрѣпи властѣта на българския господар на Балканския полуостровъ. Но Крумъ не можалъ да постигне тая цѣль: той билъ принуденъ да напусне цариградскитѣ околности и стѣни съ опасностъ за живота си, униженъ и опозоренъ отъ ромейския императоръ.

Прѣдложението на Крума да се почнатъ прѣговори за миръ Лъвъ V не отхвърлилъ, но рѣшилъ да се възползува отъ него, за да се отърве тайно и съ хитростъ завинаги отъ своя врагъ, прѣдъ когото той въ дадения моментъ билъ безсиленъ. Въ отговоръ на прѣдложението той изпратилъ Круму такава покана: „дойди до морския брѣгъ съ нѣколко хора, безъ да носятъ оружие, и ние ще дойдемъ по море невъоръжени на кораби и ще се разговоримъ; и каквото поискашъ, всичко ще извършимъ“. Но въ сѣщото врѣме Лъвъ V се разпоредилъ, щото българскиятъ ханъ да бѣде нападнатъ отъ засада и да бѣде убитъ: въ сѣщия день прѣзъ нощъта трима души добръ въоръжени били скрити въ нѣкакви кѣщици близу до морето, дѣто щѣла да стане срѣщата, като имъ било съобщено, че, щомъ забѣлѣжатъ условния знакъ, който ще бѣде даденъ прѣзъ врѣмето на разговора,

незабавно да излъзатъ и убиятъ Крума. На слѣдния день, съгласно съ уговора, Крумъ, придруженъ отъ своя логотетъ, отъ зетя си Константина Пацикъ,¹⁾ който нѣкога-си билъ побѣгналъ въ България, и отъ неговия синъ, роденъ отъ Крумовата сестра,²⁾ се спусналъ отъ лагера си при св. Безсребреници къмъ брѣга на Златния рогъ близу до тамшнитѣ градски стѣни; тѣ четирмата невѣоржжени заедно съ други трима³⁾ дошли на опрѣдѣленото мѣсто, безъ да подозиратъ нѣкаква засада. Тогава пристигнали отъ столицата на корабъ и пълномощницитѣ на императора и, слѣдъ като получили честна дума, слѣзли на брѣга.⁴⁾ Крумъ слѣзълъ отъ коня и седналъ на пригответнитѣ мѣста, а коня си прѣдалъ на Константиновия синъ да го държи „осѣдланъ и заюзданъ“. Когато се почнали прѣговоритѣ, единъ отъ присѣдстваващитѣ ромей, на име Хексавулъ,⁵⁾ далъ условния знакъ, като отложилъ главата си. Щомъ забѣлѣзаль това движение, Крумъ, възмутенъ, ведага скочилъ отъ мѣстото си и, заобиколенъ отъ придружаващитѣ го, хвърлилъ се на готовия конь и се

¹⁾ Изрази τὸν λογοθέτην αὐτοῦ Βῆορι прѣвежда „неговия ковчежникъ“. Ние обаче мислимъ, че съ тая чисто византийска титла и длъжностъ хронистътъ (*Scriptor incert.*, ib., p. 343,¹⁻²) е искалъ несъмнено да прѣдаде нѣкоя българска титла и длъжностъ. При важността на прѣдстоящата си работа — да води прѣговори за миръ, Крумъ ще да е взелъ съ себе си, очевидно, своя най-добъръ съвѣтникъ и най-близъкъ и важенъ човѣкъ, какъвто е могълъ да бѣде, напр., неговиятъ кааханъ. Затова тукъ „логотетъ“ едва ли ще трѣба да разбираме въ правия византийски смисълъ. Константинъ пѣкъ Пацикъ, като родомъ ромеецъ, ще да му е служилъ въ случая и като прѣводачъ на срѣщата.

²⁾ *Scriptor incert.*, ib., p. 343,¹⁻²: καὶ τὸν ὄντων αὐτοῦ θυγατρίδα ἀδελφεῖς τοῦ Κροῦμου, т. е. Константинъ Пацикъ е билъ жененъ за Крумова сестра.

³⁾ *Ibid.*, p. 343,¹⁻²: οὗτοι τέσσαρες . . . κατήλθον ὡς τῆς θαλάσσης κατὰ τὴν συνάτην μετὰ ἄλλων τριῶν, слѣдов. на срѣщата сж дошли отъ българска страна седемъ души, отъ които казанитѣ четирма, т. е. Крумъ, неговъ логотетъ, Константинъ Пацикъ и синъ му сж били официалнитѣ прѣдставители, а другитѣ трима — тѣхни придружвачи (ординарци). У псевдо-Симеона Магистра (ib., p. 613,¹⁻²) сж изпуснати думитѣ μετὰ ἄλλων τριῶν.

⁴⁾ *Scriptor incert.*, ib., p. 343,¹⁻²: λοιπὸν δὲ καὶ οἱ ἐκ τῆς πόλεως ἐξήλθον μετὰ χαλανθίου, βουλομένοι συλλαλῆσαι μετὰ τοῦ Κροῦμου, καὶ λαβόντες λόγον ἐξήλθον τοῦ χαλανθίου. Отъ тия думи на автора съвсѣмъ не може да се заключи, че и самъ Львъ V е отишълъ на срѣщата, както това приема Бйори (каз. съч., стр. 354; Извѣст. И. Д-во, стр. 129—130); сжщо и *Теοφάνης* (ib., p. 503,¹⁻²) не дава данни за подобно заключение. Очевидно императорътъ не е присѣдствувалъ на тая срѣща, защото въ противенъ случай надали биха прѣмълчали и двамата наши автори. Впрочемъ отсъствието на Львъ V може да се обясни съ коварната му мисль, която лежала въ основата на тая знаменита срѣща, както и съ желанието му да унизи варварския господаръ.

⁵⁾ Ἐξαβούλης и Ἰωάννης Ἐξαβούλιος, споредъ *Скилица — Кедрина* (ed. Вон., p. 62,¹⁻²) билъ ἀνὴρ φραγγίτης καὶ συνήθης τῷ βασιλεῖ. — Ср. *Theoph. contin.*, p. 69. — *Cedrenus*, p. 46—47. — За него вж. *Bury* каз. съч., стр. 27.

впусналъ да бѣга. Въ тоя моментъ войницѣ и народътъ, които гледали отъ стѣнитъ, завикали: „кръстътъ побѣди!“ а засадницѣ изкочили отъ кѣшичкитъ и се спуснали подиръ Крума, когото обсипали съ стрѣли, и били убѣдени, че го наранили.¹⁾ Крумъ по тоя начинъ сполучилъ да се спаси и да избѣга при войската си; отъ другитъ трима логотетѣ билъ убитъ на мѣстото, а Константинъ и синъ му били живи хванати.²⁾

Това коварно покушение изпълнило българския господаръ съ голѣмъ гнѣвъ и яростъ, и Крумъ рѣшилъ жестоко да отмъсти за него на ромеитѣ. Той почналъ съ това, че опустошилъ околноститъ на Цариградъ: той изгорилъ и обърналъ въ развалини всички голѣми църкви и мѣнастири, дворци, кѣщи и прѣдградия, които се намирали вънъ отъ градскитъ стѣни. Така единъ български отредъ нападналъ върху двореца св. Маманта³⁾ и го изгорилъ съ всичкитъ му отдѣле-

¹⁾ *Scriptor incer.*, ib., p. 343₁₃₋₁₄: καὶ ἀπολύσαντες αὐτῶν τὰ βέλη [ὡς] ὥθησαν ἐκ τῆς ἀπληρώσεως αὐτόν. — *Theophanes*, (ib., p. 503₁₃₋₁₄) пѣкъ прѣдава като положителенъ фактъ нараняването на Крума, само че послѣдното не било смъртоносно (πληρώσαντων μὲν τοῦτον, χαίρειν δὲ μὴ ἀπαχθέντων πληγῇ), и намира, че императорътъ не сполучилъ да постигне цѣльта си поради неспособността на онѣя, на които било възложено това дѣло. — *Симеонъ Ломтевъ* (у продѣлж. на *Georg. Hamartol.* ib., p. 724₁₇₋₁₈) употребява изрѣза λογχευθεὶς δὲ παρὰ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου, който въ старобългарския прѣводъ е прѣдаденъ: раниа же съмъ ѿ Лѣва (вж. *В. Н. Златарски*, Извѣстията за българитъ и пр., стр. 31). — По-инѣкъ ни прѣдставя работата западниятъ аналѣстъ *Einhard* (*Annales, Periz*, Mon. Ger. t. I, p. 200), който ни разказва, че когато Крумъ се разположилъ на лагерь прѣдъ вратитъ на столицата и обикалялъ прѣдъ стѣнитъ градски, императоръ Лѣвъ, слѣдъ като билъ направенъ излазъ, заварилъ го непригтовенъ (*incautum excepit*) и раненъ тежко въ врѣме на бѣгство (*graviter vulneratum fugiendo*), принудилъ го да се погрижи за себе си и да се върне позорно въ отечеството си. Бйори твърдѣ сполучливо се досѣща, че „свѣдѣнията на тоя аналѣстъ за българската война и за покачването на Лѣва сж добити отъ грѣцкитъ посланици, които постѣтили двореца на Людовика въ 814 г.“ (каз. съч., стр. 355; Извѣстия И. Д-во, стр. 130⁴⁾). Поради това става много ясно изпачаването на фактитъ: ромейскитъ пратеници, разбира се, сж избѣгнали нарочно да разкажатъ на германския императоръ коварното покушение на своя господаръ върху живота на Крума и затова въ съобщенията си тѣ карали Лѣва V да върши това, което той не направилъ въ тоя моментъ. Че *Einhard* е черпилъ това извѣстие отъ официаленъ византийски изворъ, ще покажемъ по-долу (вж. стр. 281, бѣл. 2).

²⁾ *Scriptor incer.*, ib., p. 342₁₁—344₁₃.

³⁾ Т. е. двореца при мѣнастиря св. Мамантъ. Напослѣдъкъ се установи, че въ Цариградъ е имало два мѣнастиря св. Мамантъ: единътъ се намиралъ отвѣтъ сѣверо-източнитъ градски стѣни задъ Влахернитъ, близу до мѣнастиря св. Козма и Даміанъ (вж. по-горѣ, стр. 271), и другиятъ въ днешна Галата или около нея. Бйори (*Eastern Rom. Empire*, стр. 355; Изв. И. Д-во, п. т., стр. 130), опрѣдѣляйки, че въпросниятъ дворецъ се намиралъ въ днешна Пера—Цариградъ срѣщу Скутари, сег. Бешикъ-ташъ, южно отъ Орта-къой, както се види, е ималъ прѣдъ видъ втория мѣнастирь. Но това ни се види малко вѣ-

ния, слѣдъ като го ограбилъ и откаралъ на кола статуйтъ отъ дворцовия хипподромъ: мѣденъ лъвъ съ мечка и драконъ идрийски и много изящни мраморни стълбове, а всички плѣнници и добитѣкъ изклали.¹⁾ Като прѣминали по цѣлото крайбрѣжие на Стенонъ (Златния Рогъ) и вжтрѣшния му край, изгорили тамъ всички магазини съ стоки и съ голѣма плячка се върнали къмъ мѣстото на своя лагеръ, отдѣто се спуснали къмъ *Златнитѣ врата* и достигнали до *Решонъ*,²⁾ като прѣдавали всичко на огънь.³⁾ Оттука Крумъ потеглилъ съ войската си по сѣверния брѣгъ на Пропонтида: най-напрѣдъ разрушилъ крѣпостъта *Атира* при рѣка съ сжщото име и знаменития по своето устройство и укрѣпление мостъ на нея;⁴⁾ слѣдъ това българитѣ се спрѣли при *Силиврия* (*Σηλυβρία*), чиято крѣпостъ тѣ сринали наравно съ земята, а църквитѣ и кѣшитѣ изгорили; сжщо така била срината и приборѣжната крѣпостъ *Даонисъ*,⁵⁾ отдѣто тѣ дошли до *Ираклея* (днеш. Ерекли), въ която не могли да влѣзатъ и затова изгорили всички живѣлища, които се намирали въ пристанището и градскитѣ околности. Слѣдъ това дошълъ редъ и на *Редесто* (днеш. Родосто), чиято крѣпостъ сжщо сринали, като изгорили въ нея всички кѣщи и църкви и изклали много население; оттука българитѣ се добрали до крѣпостъта *Панионъ*,

рочно, защото едва ли Крумъ би могълъ да изпрати отредъ конница тъй надалечъ отъ лагера си въ момента, когато той опустошавалъ околноститѣ на столицата и се рѣшилъ да отстъпи отъ Цариградъ. Очевидно тукъ става дума за двореца при св. Маманта, който се е намиралъ отъвнѣ Влахернитѣ. Сегашнитѣ султански кѣшове въ тая мѣстность (на източната отъ двѣтѣ рѣкички, Кидаръ или Китаръ, ср. *Codinus*, p. 1) съ ливадата, простираща се до Селкиатъ-хане, стоятъ, по справедливото достѣжане на ученитѣ, на мѣстото на палатитѣ, дѣто сж живѣли въ тая мѣстность царетѣ на Византия (вж. *Г. Ласкинъ*, О древностяхъ Кон-поля, стр. 122—123).⁶⁾

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 503, ²¹⁻²⁴. — *Georg. Hamart.*, ib., p. 680, ²²⁻²⁴, p. 724, ¹⁰⁻²⁰: ἔκαψεν αἰς τὸ ἄγιον Μάμαντα ἀφαιλόμενος τὰ ἐκείνου χαλκὰ ἑσθλα.

²⁾ *Ῥήγιον*, сег. село Кючюк-Чекмедже, вж. *Jireček*, Die Heerstrasse, S. 55. — *Tomaschek*, Idrisi, S.-Ab., S. 48.

³⁾ Бйори (каз. съч. 355 - 356; Извѣс. И. Д-во, стр. 131) допуша, че българитѣ сж разрушили тогава и Хебдомонския дворецъ.

⁴⁾ Крѣпостъта *Атира* (*Ἀθήρα*, епископство) се намирала на 15 километра на з. отъ Регионъ близу до устнето на рѣка съ сжщото име (*Ἀθήρας*), която се вливала въ началото на блатистата частъ на долното течение на р. *Меласъ* (Черна рѣка, тур. сег. Кара-су, която се изтича въ Голѣмо-Чекмедженско езеро). Надъ блатистото устие на р. Атира се издигалъ камененъ мостъ *Πόρος*, чийто входъ и изходъ били защитени съ по една военна кула (вж. *Jireček*, Die Heerstrasse, S. 53 и 102. — *Tomaschek*, каз. ст., стр. 48—49). За тоя мостъ очевидно тукъ става дума.

⁵⁾ *Δαβνὴς* и *Δαβνιον*, епископство, на брѣга между днеш. Ерекли и Силиврия (*Jireček*, ibid., p. 101. — *Tomaschek*, каз. съч. стр. 49).

която намѣрили укрѣпена добрѣ, съ голѣмъ гарнизонъ, но понеже не могли да проникнатъ въ нея, изгорили и сринали всичко отвънъ;¹⁾ сжщата участъ постигнала и крѣпостъта *Апросъ*²⁾ и много други крѣпости навжтрѣ въ страната. Слѣдъ 10-дневенъ пжтъ българитѣ се изкачили на планина *Ганъ*,³⁾ дѣто избѣгалото отъ Тракия многобройно население се криело заедно съ цѣлия си добитѣкъ: българитѣ избили много хора и животни, а останалата частъ — повечето жени и дѣца — заедно съ добитѣка били откарани въ България въ плѣнъ. Слѣдъ това тѣ се спуснали по брѣга на Дарданелитѣ къмъ *Хексамилъ*⁴⁾ и достигнали до-срѣщу *Абидосъ*,⁵⁾ но оттука българитѣ се върнали назадъ къмъ долното течение на Хебъръ (Марица), послѣ се вдигнали нагорѣ по тая рѣка, като разрушавали всички крѣпости отъ малка до голѣма, и се спрѣли подъ Одринъ, който билъ обсажданъ отъ Крумовия братъ. Крумъ сега усилилъ обсадата, като поставилъ машини и почналъ бомбардировката на крѣпостъта; обаче падането на Одринъ се дължало главно на страшния гладъ, който измжчвалъ оставенитѣ безъ всѣка помощъ жители.⁶⁾

¹⁾ Текстътъ у *Scriptor incertus* въ това мѣсто е дефектенъ, и ние го попълваме споредъ текста у псевдо-Симеона Магистра (ed. Вон., р. 615), който ни дава букваленъ прѣписъ отъ сжщия текстъ: *καὶ μετὰ τοῦτο ἐλθόντες εἰς Ραιδεστόν κατέστρεψαν καὶ τοῦτο τὸ κάστρον, ἐμπύρσαντες πάντα τὰ ἐν αὐτῷ οἰκήματα καὶ τὰς ἐκκλησίας καὶ κατασφάζοντες αὐτοῦ λαὸν πολλόν. [καὶ ἐλθόντες εἰς τὸ Πάνιον κάστρον ἐβρον αὐτὸ ἡφαλισμένον, ἔχοντα λαὸν πολλόν.] καὶ μηδὲν ἰσχύσαντες εἰς αὐτό, τὰ ἔξω πάντα ἐμπύρσαντες καὶ καταστρέφοντες ἀνῆλθον κτλ. Заграденото съ [] изречение липсва въ текста у *Scriptor incertus* и затова и послѣдната дума остава безъ смисълъ въ сравнение съ прѣдния текстъ, защото при *κατέστρεψαν* καὶ *τοῦτο τὸ κάστρον* оставатъ непонятни думитѣ *καὶ μηδὲν ἰσχύσαντες* εἰς *αὐτό*. — Крѣпостъта *Πάνιον* се намирала на 10 килом. южно отъ Редесто, антич. *Πανίος*, *Πανίς*, визан. вулг. форма *Πάνδος*, *Πάναδος*, сег. Панизо (вж. *Tomasehek*, каз. съч., стр. 50).*

²⁾ *Ἀπρος* се е намирала на около двадесетъ римски мили западно отъ днешно Родосто. (Вж. *Bury*, каз. съч., стр. 356¹; Извѣстия И. Д-во, стр. 131⁴).

³⁾ *Γάνος* днеш. планина Текирь-дагъ, която върви паралелно съ западния брѣгъ на Мраморно море и свършва въ началото на Галиполския полуостровъ; носи името си отъ крѣпостъта *Γάνος* (Идризи *Gānlōs*, Гапо или *Lo Gaпо* на италиан. карти), която се намирала на днеш. Ходжа-Бурунъ (вж. *Tomasehek*, каз. съч., стр. 50).

⁴⁾ *Ἑξάμιλλη*, днеш. Ексамилъ при сѣверния входъ на Галиполския полуостровъ.

⁵⁾ *Scriptor incert.*, *ib.*, р. 345₁₃₋₁₄: *καὶ κατῆλθον ὡς Ἀβύδου*. Тоя изразъ ние разбираме въ смисълъ, не че българитѣ сж минали прѣзъ Дарданелитѣ на азиатския брѣгъ, но че тѣ сж достигнали по Галиполския полуостровъ до точка срѣщу гр. Абидосъ.

⁶⁾ *Scriptor incert.*, *ib.*, р. 344₁₄—345₁₁. — Къмъ споменатитѣ тукъ поимено прѣзети и разрушени отъ Крума крѣпости въ Тракия прѣзъ 813 г. ще трѣба несъмнѣнно да приброимъ и всички крѣпости, чиито имена сж извѣстни отъ надписитѣ на отдѣлни мраморни колони съ прѣдходна дума

Слѣдъ прѣвземането на Одринъ Крумъ откаралъ въ плѣнъ голѣмо количество хора отъ жителитѣ на града и околноститѣ му, което възлизало до 10 хиляди души¹⁾ освѣнъ женитѣ, въ числото на които били одринскиятъ митрополитъ Мануилъ, родителитѣ на бждащия византийски императоръ Василия Македонецъ заедно съ него, който тогава билъ още дѣте-годиначе,²⁾ и нѣкой-си Кинамъ, „мжжъ великолѣпенъ и хубавъ по вънѣшния видъ, а по душевната си лѣпота по-славенъ и по-божественъ отъ своитѣ сѣврѣмници“. ³⁾ Тия плѣнници били отведени съ сѣмействата и цѣлата имъ покжщина⁴⁾ и били компактно поселени отъ Крума „въ България отвѣдъ Дунавъ“, ⁵⁾ т. е. въ българскитѣ владѣния на сѣверъ отъ Дунавъ и то близу до устието на тая рѣка, защото по-сетнѣ въ края 837 г., когато тия плѣнници намислили да се върнатъ въ отечеството си, тѣ се покачили на изпратената отъ Цариградъ флота нѣйдѣ при устието на Дунавъ, дѣто послѣдната ги чакала, слѣдов. плѣнниците били настанени нѣйдѣ въ южна Бесарабия между р. Серетъ и Днѣстъръ, съ други думи, по сѣвероизточнитѣ граници на държавата. Въ новото си отечество, което получило името „Македония“, а самитѣ плѣнници се наричали „македонци“ по името на родното имъ мѣсто — Македонската тема,⁶⁾ тѣ имали чисто военна уредба: тѣ се управлявали

кастроу, а именно: Διδυμότειχον — Димотика, Βουρδίζος — по-сетнѣ Βουλγαρόφυτον, днеш. Баба-Ески, Ἀρχιεπισκοπὴς — Люле-Бургасъ, Βιζύη — Виза, Σκουτάριον — при с. Юскюдаръ, Θεοφωρόπολις — въ областъта на Родопитѣ, Σωζόπολις — Созополь наредъ съ надписа кастроу Радвостой (вж. *Абоба-Плиска*, стр. 174—181), за която Scriptor Incerr. изрично споменува, както това посочи Иречекъ (Archaeol. Fragm. aus Bulg., ib., S. 193—194; Княжество България, II, стр. 238). Че тия надписи се отнасятъ къмъ първата половина на IX. вѣкъ, а не къмъ X. вѣкъ, къмъ врѣмето на ц. Симеона, както се изказа Успенски (*Абоба-Плиска*, стр. 183—189), вж. подробно Притурка № 12.

¹⁾ Само у Leo Gramm. ed. Вон., р. 231, ¹²: χιλιάδας δώδεκα.

²⁾ Theoph. contin., ib., р. 216, ¹⁶ et sq.

³⁾ Theophylactus archep. Bulgar., у Migne, Patrologia gr., t. 126, р. 192.

⁴⁾ Scriptor incerr., ib., р. 345, ^{22—23}: καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν.

⁵⁾ Ibidem, р. 345, ²³: μεταφύσαν αὐτοὺς εἰς Βουλγαρίαν ἀκρίθεν τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ. — Симеонъ Лопотемъ у Georg. Hamartolos, ib., р. 681, ¹¹: κατασκήνωσαν ἐν τῷ Δανουβίῳ ποταμῷ, а на стр. 724, ²²: τοὺς κατὰ φῆκας μέχρι τοῦ Δανουβίου, обаче на стр. 724, ^{24—25}, както и въ парижкия ржкописъ № 854 на двѣтъ мѣста: πέραν τοῦ Δανουβίου, както и въ старобългар. прѣводъ: сѣмесади по иномъ странѣ Дѣнава. (Вж. В. Н. Златарски, Извѣстия за българитѣ и пр., стр. 31). У по-къснитѣ хронисти се срѣща просто εἰς Βουλγαρίαν μεταήγαγε, Theoph. contin., р. 216, ²⁷; Cedrenus, р. 185, ¹.

⁶⁾ Georg. Hamartolos, ib., р. 724, ^{22—24}: ἦν στρατηλάτης ἐν Μακεδονίᾳ Κορδύλης; 724, ^{24—25}: ἀρχεῖν τῶν Μακεδόνων τῶν ὄντων πέραν τοῦ ποταμοῦ Δανουβίου; 725, ^{14—16}: οὗν οἱ Μακεδόνες ἀποίησαν καβαλὴν αὐτῶν κтл.

отъ единъ *стратилатъ* или *воински началникъ*, назначаванъ отъ тѣхната срѣда съ пълномощна власть; оставено имъ било оржжието и изобщо тѣ разполагали съ всички срѣдства, необходими за самоотбрана. Отъ всичко това става ясно, че тия поселени по сѣверо-източнитѣ граници плѣнници сж прѣдставляли нищо друго освѣнъ едни военни поселенци, на които е било очевидно възложено да защищаватъ границата отъ нападенията на неприятели. И тѣй поселението на откаранитѣ отъ Одринско плѣнници въ „България отива въ Дунавъ“ не е било нѣщо случайно: то е имало чисто военностратегична цѣль.¹⁾ Тая прѣселенческа политика на Крума несъмнѣнно се е намирала и въ свръзка съ желанието му да ослаби ромейското население въ двѣтѣ съседни византийски теми — Тракийска и Македонска, за присъединението на които къмъ държавата си, както и за окончателното съкрушение на Византия той почналъ да се готви веднага слѣдъ завръщането си отъ похода прѣзъ 813 г.²⁾

За да не даде възможность на ромеитѣ да използватъ неговото оттегляне отъ столицата и да се приготвятъ за отпоръ, Крумъ въ края на есенята или въ началото на зимата 813 г., „когато рѣкитѣ нѣмали много вода“, изпратилъ една 30-хилядна армия „цѣла въ желѣзо“ на югъ въ византийскитѣ владѣния. Българитѣ безъ прѣчки достигнали тоя пътъ до Аркадиополь (сег. Люле-Бургасъ), прѣминали р. Еркене.³⁾

¹⁾ Вж. В. Н. Златарски, Единъ отъ Правдийскитѣ Омортагови надписи, въ С.П.С. кн. 63 (1902), стр. 103—105. — Възъ основа на даннитѣ у Сим. Лютета (у Geor. Hamart. ib., p. 725, — 726; старобѣл. прѣв., стр. 101 — 102) едно прѣдположение, че плѣнницитѣ — ромеи били настанени въ мѣстото на стария хунно-български окопанъ лагеръ при гр. Галацъ, се явява, споредъ насъ, твърдѣ вѣроятно, защото тѣмъ е било възложено очевидно да пазятъ най-удобното мѣсто за лесно прѣминаване прѣзъ Дунавъ (вж. по-горѣ, стр. 133/4 и 137), особено като се вземе прѣдъ видъ, че дѣйствиата въ 837 г. сж ставали отъ двѣтѣ страни на Дунавъ близу до устието му и че, за да отидатъ при корабитѣ, възстаналиятъ „македонци“ трѣбало да минаватъ сжщата рѣка. При такова обяснение и терминитѣ Βουλγαρία ἐκείθεν τοῦ Ἰστρου или πέραν τοῦ Δανουβίου става съвсѣмъ ясенъ: това сж тѣкмо българскитѣ владѣния въ южна Бесарабия между рр. Серетъ и Днѣстеръ.

²⁾ Нѣкои нови историци, като Finlay, Hopf, Hertzberg, Jireček, а напослѣдъкъ и Вугу, възъ основа на едно извѣстие у Генесия (ed. Bon. 12—13) и у Теофановия продължателъ (p. 24, — 25₁₀), допущатъ, че между опустошението на Тракия отъ Крума и зимното нахлуване на българитѣ въ 813 г. (вж. по-долу) сж станали и други събития. Обаче слѣдъ единъ критически разборъ на споменатитѣ извѣстия ние се убѣдихме, че за подобни събития нѣма мѣсто между истинскитѣ исторически събития. Вж. Притурка № 12.

³⁾ *Scriptor incertus*, ib., p. 346₁₀; τὴν Ῥητιανὴν в. Erginos. — У Symeon Magister, ib., p. 616₁₄; τὴν Ῥητιαν — неточно.

дѣто настигнали голѣмо население, което е бѣгало вѣроятно прѣдъ българското нашествие, и го плѣнили. Но въ това врѣме почналъ да вали силенъ дъждъ въ продължение на 8 дена, и рѣката до толкова придошла, че станала като море. Българитѣ били принудени да чакатъ цѣли 15 дена, докато водата се дръпнала, и само тогава рѣшили да се върнатъ назадъ: тѣ накарали плѣнниците да насѣкатъ дървета и да направятъ мостъ и така прѣминали рѣката заедно съ плѣнниците, които — мъже, жени и дѣца — достигали до 50,000 души. Заедно съ плѣнниците българитѣ откарвали на кола голѣма плячка: голѣми арменски разноцвѣтни килими, покривки, много дрехи и мѣдни издѣлия, а сѣщо и цѣли стада волове и овци. Отъ Цариградъ и тоя пѣтъ не било прѣдприето нищо за противодѣйствиe на българитѣ, макаръ че плѣненото население и да се обръщало за помощъ. По тоя поводъ съврѣменникътъ отбѣлзва: „несправедливо царствуващиятъ (Лъвъ V) по Божие попущение нито самъ излѣзе отъ столицата на помощъ на плѣненитѣ, нито пъкъ други изпрати“.¹) Цѣльта на това ново българско нашествие въ посока къмъ Цариградъ е очевидна: назначението на тая 30-хилядна армия е било, отъ една страна да парализира прѣдварително всѣка съпротива въ Тракия, като всели въ мѣстното население страхъ съ откарването на голѣми маси отъ него въ плѣнъ, а отъ друга — да окупира по-главнитѣ крѣпости по пѣтя къмъ столицата на империята, съ което Крумъ систематически си подготвялъ почва за по-бързо и по-лесно прѣминаване прѣзъ страната, та да може да съсрѣдоточи и запази всичкитѣ си сили за удара, който той искалъ да нанесе въ слѣдната година върху Цариградъ и за който тѣй усилено се вече готвѣлъ.

И наистина, наскоро слѣдъ това било донесено на императора извѣстие, че „Крумъ, като събралъ голѣма армия, къмъ която присѣдинилъ аваритѣ и „всички Славинии“,²) тръгналъ въ походъ. Освѣнъ това той приготвялъ орждия и машини за разни „градопрѣвзимачи“, прѣогромни метателни машини (μαγγανικά), триволи и тетраволи, куританки, високи

¹) *Scriptor incert.*, ib., p. 346,₁₁—347,₁₁.

²) *Ibidem*, p. 347,₁₁: καὶ τοὺς Ἀβάρους καὶ πάσας τὰς Σκλαβινίας, т. е. войски, събрани отъ ония славянски племена, които сѣдъ влизали въ състава на държавата.

стълби, шарове, лостове, копачи, овни и балисти: огнеметни и каменометни орждия, скорпиони за хвърляне стрѣли и пращове, всѣкакви машини противъ стѣннитѣ збѣци,¹⁾ — за прѣвземането на столицата откъмъ западната частъ на града срѣщу Влахернскитѣ стѣни; той искалъ да подведе всички горѣ-изброени орждия тамъ, дѣто той билъ подстрѣлянъ*. Затова въ оборитѣ си ималъ до 10 хиляди вола,²⁾ които на 5 хиляди обковани съ желѣзо кола трѣбало да докаратъ орждията подъ стѣнитѣ на Цариградъ.³⁾ Когато чулъ всичко това, Лъвъ V повидимому не искалъ отначало да вѣрва и затова изпратилъ свои хора, които всичко да разубиятъ. Когато съгледвачитѣ потвърдили истинността на донесения слухъ, императорътъ събралъ голѣма войска и инженери и почналъ да зида друга нова стѣна отвънъ Влахернската (Ираклиевата) стѣна; изкопалъ сжщо и широкъ окопъ.⁴⁾ Но Лъвъ не се ограничилъ само съ това. До насъ се е запазило едно извѣстие, което право казва, че императорътъ въ тая критическа минута се обръщалъ и къмъ западния императоръ, Людовика Благочестиви, за помощъ противъ българитѣ.⁵⁾ Обаче страхътъ на роментѣ и ромейския императоръ прѣдъ българския ханъ скоро се обърналъ въ тѣхно тър-

¹⁾ Подробно за всички тия орждия вж. Притурка № 9.

²⁾ *Scriptor incert.*, ib., p. 347.₁₁—348.₁₁: σταυλιζων βοας χιλιάδας, а у *Symeon Magister*, ib., p. 617.₁₁: σταβλιζων βοας χιλιάδας βόακα, което е по-вѣрно, защото 5 хиляди кола могатъ да се возятъ само отъ 10 хиляди вола.

³⁾ *Scriptor incert.*, ib., p. 347.₁₁—348.₁₁.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 348.₁₁.

⁵⁾ *Annales Laurissenses minores*, s. an. 814: Karlus imperator moritur ad Aquis 5. Kal. Febr. die sabbati anno dominicae incarnationis. 814. indictione 3. et regnavit Hlodoveus filius eius pro eo. Eo anno placitum suum cum Francis imperator Hludowihus habuit Kalednis Augusti mensi, et legati Graecorum auxilium petebant ab eo contra Bulgares et caeteras barbaras gentes... Hrabanus ordinatur ad presbyterum 10. Kald. Januarii ab Hcistofo episcopo Magontiacensi. (*Pertz*, Monum. Germ. t. I, p. 122. — Ср. у *Annalista Saxo*, *Pertz*, ibidem, t. VIII, p. 570). — Макаръ че *Einhard* нищо не споменува за това посолство и че тия *Annales Lauriss. minores* и да сж нищо друго освѣнъ едно компилативно кратко изложение исторiята на франкската държава по царуванiя, все пакъ отъ 807 до 817 г. тѣ прѣдставятъ едно продължение, излѣзло очевидно изъ подъ ржката на сѣврѣмениникъ и то близъкъ до императорския дворъ (*Wattenbach*, Deutschlands Geschichtsquellen, Bd. I, S. 204—205). Авторътъ на тия аннали обаче, излагайки франкската исторiя по години, не се строго придържалъ о хронологичния редъ подъ една година, а разбъркано, споредъ значението на събитието, и затова посочения мѣс. августъ не може да се отнесе и къмъ пристигането на Лѣвовитѣ пратеници. Цариградското правителство е изпратило въпросното посолство наскоро слѣдъ възцаряването на Людовика Благочестиви, слѣдъ 5. февруари 814 г., слѣдов. то ще да е замнило прѣзъ мартъ или нач. на априлъ сжщата година, т. е. тѣмко когато Крумъ е билъ най-страшенъ за Византия.

жество. Върху големите си приготовления за новата война против Византия „първият българин, известният Крум, който искал да пръвземе столицата“, скоропостижно се поминал на 13. април 814 г., или, както съвременникът се изразява, „бил невидимо заклан“, понеже кръв бликала из устата, носа и ушите му.¹⁾

Извѣстието за смъртта на Крума произвело силно впечатление въ Цариградъ, а императорътъ рѣшилъ да го експлоатира въ своя полза. Съвременникътъ разказва, че, щомъ Лъвъ научилъ тая приятна вѣстъ, той разпратилъ по провинциитъ да възвѣстятъ слѣдното: „Азъ намѣрихъ българитъ близу до столицата и съ своето благоразумие, храбростъ и разпоредба, като подстрѣлихъ първия измежду тѣхъ, всички прогонихъ; по тоя начинъ умрѣ той, нашиятъ врагъ“,²⁾ Колкото и да сж само-

¹⁾ Споредъ разказитъ на нѣкои, спасили се отъ българския плѣнъ, смъртта на Крума послѣдвала перѣ тѣ μεγάλη περίτῃ τοῦ πάσχα (*Scriptor incert.*, ib., p. 384, 11—12), т. е. около петия день на Пасха, или ок. свѣтлия четвъртъкъ на Великденъ. Въ 814 г. Великденъ се падалъ на 9. април (неделя), слѣдов. петиятъ день на Великденъ се падалъ въ четвъртъкъ на 13. април. — Шо се отнася до въпроса, какъ и отъ какво е послѣдвала смъртта на Крума, то ние ниеме и други извѣстия, освѣнъ това, което ни дава съвременникътъ. Това сж извѣстията: 1. на Менологий и 2. на славѣнския Прологъ. Менологиятъ ни разказва слѣдното: Бѣ цѣло Лѣва нжи ѿ прѣмѣниа. Крѣгома българскыма кнѣзъ. съ лѣми многыми. шѣде въ ѿдринъ грѣ фрѣжскы. и прѣмѣтъ ѿстаѣ брани. и съ градомъ ѿ Мануѣла ѿпѣа. и рѣцѣ ѿстошъ ѿмоу ѿ плѣшоу прѣѣю. посѣмъ мѣчѣмъ растѣниа и посѣржѣмъ зѣтрѣмъ въ снѣдѣ. и грѣха ради ѿсѣа. възнамаѣдѣнъ въ ѿ лѣмъ своѣхъ. и ѿ нѣхъ ѿудѣаѣмъ бѣмъ жѣмъ (По Станиславовия синаксаръ 1330 г. подъ 22. януарий, ржкоп. на Сръб. Академия, № 83, л. 123^о, който ни прѣдставя букваленъ прѣводъ на грѣкия Менологий, ср. *Migne, Patr. graeca*, t. 117, col. 276—277). И тѣй споредъ Менология, Крумъ първомъ ослѣпѣлъ, задѣто убилъ епископъ Мануила, билъ намразенъ отъ свѣнтъ хора (поданици) и най-сетнѣ задушенъ отъ тѣхъ съ мѣже. Обаче това извѣстие не може да се приеме не само затова, че то не се схожда съ разказа на съвременника, но и поради това, че споредъ изричито снѣдѣтелство на Теофановия продължатель (ed. Вон. 217) — изворъ по-старъ и по-надеженъ отъ Менология — еп. Мануилъ е билъ замѣченъ и убитъ при Омортага, а не при Крума. Освѣнъ това подобна смъртъ съ прѣдварително ослѣпяване, споредъ славѣнския Прологъ подъ 22. януарий, се отдава на българския воевода Диценга (вж. по-долу), който собствено убилъ еп. Мануила. За Крума въ сѣшния тоя панетникъ се отбѣлѣзва само: Крѣмъ же заѣ жѣаетъ измѣгшъ и т. н. (*Хр. Лопаревъ*, каз. ст., стр. 348), което впрочемъ сѣщо далечъ стои отъ извѣстието на *Scriptor incertus*.

²⁾ *Scriptor incertus*, id., p. 348, 11—12: ὁ Δάων... ἐπαρφεν εἰς πάσας τὰς πόλεις καὶ χώρας σαῖκρας, ἀναγγέλλων, ὅτι εὖρον τοὺς Βουλγάρους ἐγγὺς ὄντας τῆς πόλεως, καὶ διὰ τῆς φρονήσεως καὶ ἀνδρείας καὶ διαταγῆς μου τοῦτοσας τὸν πρῶτον αὐτῶν πάντας ἀπύλασα, ὃς τις καὶ διὰ τὴν πρόφασιν ταύτην ἀποδύνησκει, ἐφη, ὁ ἐχθρὸς ἡμῶν. — Нѣма съмнѣние, че византийскитъ съвремененъ писателъ е привелъ това официално извѣстие, не само за да покаже фалшивата вътрѣшна политика на Лѣва V, който се хвали съ подвижи, каквито той не е извършилъ, но и за да изтъкне неговата невѣрность въ сравнение съ истинскитъ исторически факти за смъртта на Крума. Отъ друга пѣкъ страна, ако го съпоставимъ съ горѣ-приведеното извѣстие на Einhard'a (вж. стр. 274'), то

хвални и невѣрни тия изявления на византийския императоръ, което признаватъ и самитѣ негови съврѣменници, не е трудно обаче да се забѣлѣжи въ тѣхъ, колко голѣмъ е билъ страхътъ въ Цариградъ прѣдъ българския ханъ. Съ смъртѣта на Крума Византия като че ли се освободила отъ страшната опасностъ, която висѣла надъ нея, като да отдѣхнала отъ онова напрегнато състояние, въ което тя се намирала прѣзъ послѣднитѣ четири години отъ царуването на страшния Крумъ. Но и при все това византийцитѣ сж твърдѣ добръ разбирали, че успѣхитѣ на българитѣ сж били свързани само съ личнитѣ достоинства на тѣхния господаръ и затова имало защо да ликува сега Цариградъ при извѣстието за смъртѣта на Крума.

* * *

Мощѣта обаче на Крума не е била насочена само къмъ съкрушението на източната империя; въ не по-малка степенъ тя се проявила и въ вѣтрѣшнитѣ работи на държавата.

Още при покачването си на прѣстола Крумъ заварилъ България разклатена отъ вѣтрѣ и отъ вѣнъ: политическо-династическитѣ борби, които терзаели страната прѣзъ втората половина на VIII. вѣкъ, силно деморализирали населението и докарали до разложение крѣжкитѣ сили на токо що формиралата се държава; господаревиятъ авторитетъ, който единчѣкъ билъ въ състояние да тури редъ въ страната, поради своята съединителна роля между българи и славѣни, билъ изгубилъ до толкова значението си и тѣй билъ потѣпканъ, че ханътъ станалъ играчка въ рѣцѣтъ на тая или оная политическа партия и е служилъ само като прикрытие за свое-

не е мѣчно да се забѣлѣжи тѣхното близко сходство, а това още единъ пѣтъ иде да потвърди, че тоя анализъ наистина е черпилъ своитѣ свѣдѣния за отношенията на Лѣва V къмъ Крума отъ официални извѣстия, съобщени нему отъ пратеницитѣ на императора, които били изпратени прѣзъ мартъ или априлъ 814 г. при Людовика Благочестиви да искатъ помощъ противъ българитѣ (вж. стр. 280*) и които сж прѣдставили тия отношения въ сѣщия смисълъ, какъто дава и Лѣвъ V въ окръжното си писмо. Поради това и Einhard'овото извѣстие е лишено отъ всѣка историческа стойностъ. — Сжшо така нѣма никакво значение и слѣдното извѣстие на Миханля Сирийски (op. cit., p. 26): *Les Bulgares vinrent aussi contre ce dernier (Michel I) jusqu'à la ville impériale, et l'empereur Michel ne s'avança point contre eux à la guerre; alors, le patrice Léon fut pris de zèle; il sortit combattre les Bulgares, les vainquit et tua leur roi. Alors, les Romains déposèrent Michel et firent régner sur eux Léon.* Очевидно, че и тукъ сж объркани събитията: Версинийското сражение съ похода на Крума къмъ Цариградъ, а отъ частъ и съ похода на Лѣва V противъ българитѣ въ 814 г. (вж. по-долу, стр. 298).

волята на властолюбивитѣ боили — водители на враждувашитѣ партии. За да се убѣдимъ, доколко ниско била паднала политически България въ дадената епоха, доста ще бжде само да си спомнимъ за онова нейно положение при прѣдшественицитѣ на Крума, когато византийскиятъ императоръ, ползувайки се отъ вжтрѣшнитѣ ѣ междуособици, замислилъ да унищожи българската държава и българитѣ да покори подъ властѣта си. Крумъ още отначало схваналъ нуждитѣ на държавата и веднага разбралъ, че неговата задача била да въдвори редъ въ страната, да засили централната властъ и я освободи отъ настоянничеството на боилитѣ, а България да издигне политически на Балканския полуостровъ до оная височина, която ще ѣ гарантира нейната свобода и ще ѣ осигури по-нататѣшно засилване и развитие. За прокарването на тия идеи той е прѣдприелъ цѣлъ редъ мѣроприятия, които твърдѣ ясно очертаватъ неговата вжтрѣшна дѣйностъ. На първо мѣсто стои неговото *законодателство*, което, ако и да е дошло до насъ като случайно и съвсѣмъ отдѣлно извѣстие, все пакъ е достатъчно, за да характеризира цѣлѣта, която Крумъ е гонилъ съ неговото издаване, и доколко то хармонизирало съ неговитѣ идеи.

Свида въ споменатото вече извѣстие ни разказва, че, когато Крумъ попиталъ аварскитѣ плѣнници: „отъ какво, мислите, се случи, че вашиятъ началникъ и цѣлиятъ ви народъ загина“? тѣ му отговорили: „отъ това, че взаимнитѣ клевети се умножиха и погубиха по-храбритѣ и по-благоразумнитѣ; послѣ злодѣйцитѣ и крадцитѣ станаха съобщници на сѣдитѣ; послѣ отъ пиянство, понеже виното се умножи, и всички станаха пияници; послѣ отъ подкупничество [и всички станаха рушветчи]; сетнѣ, отъ търговия, защото всички станаха търговци и се лъжеха помежду си. И нашата погибелъ произлѣзе отъ това“. Като чулъ това, Крумъ свикалъ *всички българи* и заповѣдалъ, като издалъ (слѣдния) законъ: ако нѣкой обвини (наклевети) нѣкого, то той да се не слуша, докато свързанъ не се разпита; и ако се окаже клеветникъ и лъжецъ, да се убива. Не се позволява никому да набавя храна на крадеца; и (на оногова), който се осмѣли това (да прави), веднага да се конфискува имота, а на крадеца пѣкъ да се прѣчупватъ свиркитѣ (пищялитѣ). Той (Крумъ) заповѣдалъ да се изкоренятъ всички лозя. На всѣки просякъ

да се не дава просто (оскъдно), но въ достатъчно количество, та да се не нуждае втори път; (на оногова), който не постъпва така, веднага да се конфискува имота“.¹⁾

Въ приведенния тукъ текстъ се рѣзко отличаватъ двѣ части, отъ които *втората* ни прѣдава съдържанието на тѣй нареченитѣ „Крумови закони“, а *първата* ни пояснява, при какви обстоятелства и подъ влияние на какви събития сж били издадени тия „закони“, именно, на разказитѣ на аварскитѣ плѣнници за причинитѣ, които докарали загинването на аварската държава. Тая тъкмо тѣй наивно прокарана концепция на историческитѣ събития ни кара да виждаме въ първата частъ на горѣ-приведеното извѣстие у Свидѣ нищо друго освѣнъ нѣкое народно прѣдание, съ което се обяснявали причинитѣ, или по-право, мотивитѣ за появяването на първото българско законодателство, когато въ сжщностъ истинскитѣ причини за обнародването на тия закони сж имали съвсѣмъ други изворъ. Това до извѣстна степенъ се доказва и отъ непълния паралелизъмъ, който съставителътъ на приведенія разказъ тѣй изкуствено се опитва да прокара между отговора на аварскитѣ плѣнници и съдържанието на прѣдаденитѣ отъ Свидѣ законоположения. Оттука ясно става, че истинскитѣ причини за издаването на Крумовитѣ закони ще трѣба да търсимъ не въ отговора на аваритѣ, а въ ония недостатъци и пороци, които Крумъ е съзиралъ въ своята държава и които му сж налагали грижата за тѣхното изкореняване.

И наистина, прѣзъ бурната епоха, която България прѣживѣла въ втората половина на VIII. вѣкъ, когато политическитѣ партии въ своитѣ борби достигнали до самоизтрѣбване, общественитѣ моралъ, както обикновено бива при такива междусобици, билъ твърдѣ низко падналъ. Появяването на такъвъ силенъ владѣтель въ управлението на държавата, какъвто е билъ Крумъ, не е могло да не стресне поданицитѣ му и особено разюзданитѣ боили, отъ които всѣки, за да избѣгне гнѣва на своя строгъ господаръ, е гледалъ да му се прѣпоръчва и да спечели неговото разположение, като въ сжщото врѣме е прѣдставялъ своитѣ политически врагове като опасни за властѣта. Вслѣдствие на това клеветни-

¹⁾ Както за текста и прѣвода му, тѣй и за прѣдполагания изворъ на извѣстието вж. Притурка № 10.

По-нататък извѣстието на Свида, напушайки законодателната форма, вмѣква едно съобщение, какво Крумъ „заповѣдалъ да се изкоренятъ всички лозя“. Макаръ че не се посочватъ мотивитъ за тая заповѣдъ, обаче, като имаме прѣдъ видъ паралелизмътъ, който авторътъ на извѣстието се старае да прокара между разгледванитъ законоположения и отговора на аварскитъ плѣнници, ѣ трѣба да се търсятъ въ послѣдния, че пиянството е било една отъ причинитъ, които сж докарали тѣхната гибель, „понеже виното се умножило и всички станали пияници“. Вече самата заповѣдъ за изкоренението на лозята показва, че и тоя порокъ — пиянството ще да е билъ сжщо така развитъ въ България, обаче тя не ще да е била съ законъ прокарана, а е била само една врѣменна мѣрка, за да се повлияе за намалението и ограничението на пиянството, което така сжщо се явява като рожба на тогавашното нравствено падение.¹⁾

Най-сетѣ четвъртата статия гласи: „на всѣки просякъ да се не дава просто (оскъдно), но въ достатъчно количество, та да се не нуждае втори пжтъ“. Колкото и да е кратка тая статия, все пакъ тя е достатъчно ясна, за да се констатира нейниятъ социаленъ характеръ. Гражданскитъ войни въ България прѣзъ VIII. вѣкъ несъмнѣнно сж се лошо отразили и върху материялното положение на населението; обѣдняването всѣкога влѣче подирѣ си просията, която често се обръща въ професия за бездѣлницитъ. Нашата статия, очевидно, е насочена тъкмо къмъ прѣмахване на бездѣлието, като майка на всички пороци, отъ една страна, а отъ друга — къмъ засилване на взаимната поддръжка въ населението, на което

¹⁾ Впрочемъ рѣзкото отличие на това извѣстие отъ другитъ статии по форма възбужда донѣдѣ съмнѣние, дали наистина тая заповѣдъ е влизала въ законоположенията на Крума. Може би е правъ проф. Кацаровъ, като прѣдполага, че съставителътъ на съобщеното отъ Свида извѣстие за изкоренението на лозята, при съставянето на своя разказъ, да е ималъ прѣдъ очи извѣстието на Страбона (VII, 3, 11) за реформитъ на дакийския царъ Буревиста (97—44 пр. Хр.), който, за да изкорени пороцитъ на своитъ поданици и да облагороди нравитъ имъ, заповѣдалъ по съвѣта на своя жрецъ Декеней да изрѣжатъ лозята (*ἀπεκοπήσαν τὰς ἀκρόφας τῶν ἀμπελων καὶ ἔην οἶνον χωρὶς*). (Вж. G. Kazarow: Die Gesetzgebung des bulgarischen Fürsten Krum, въ *Byzan. Zeitsch.* XVI (1907), S. 255). Но отъ друга пкъ страна сходството въ заповѣдта на двамата господари, които ги раздѣлятъ почти 9 столѣтия, могло е да произлиза отъ еднаквостта на цѣлитъ имъ — да изкоренятъ пороцитъ на поданицитъ си и да облагородятъ нравитъ имъ. Както и да било, но разликата въ формата на това извѣстие съ другитъ статии ни кара да мислимъ, че то ни съобщава не за нѣкоя статия въ законодателството на Крума, а само за една врѣменна разпоредба, която не ще да е била узаконена.

се е вмѣнявало въ дългъ да се грижи за своитѣ бѣдни и достатъчно да ги обезпечавя. Това се потвърждава и отъ наказанието, което се прѣдвижда за нарушителя на тая статия: „който не постѣпва така“, т. е. който не дава припадающия му се вносъ, разбира се, въ натура, за обезпечването на бѣднитѣ, а се ограничава само съ малки подаяния лично на просящия, „веднага да се конфискува имота му“, който, вѣроятно, е отивалъ за поддръжка на бѣднитѣ, както това тъй добръ съ потвърждава и отъ употребения въ текста гръц. гл. *δημεύουσαι*.

Въ такава свѣтлина си прѣдставяме тъй нареченитѣ „Крумови закони“. Тѣ несъмнѣнно носятъ върху си историческа истина и несъмнѣнно сж били писани, защото сж били прѣдизвикани, както видѣхме, отъ самитѣ нужди на държавата, а по духъ и по форма напълно отговарятъ на епохата и стоятъ твърдѣ близко до законодателството на императоритѣ-иконоборци — исаврийската Еклога, която за клеветниците опрѣдѣля „набиване на колъ“, ¹⁾ а за крадцитѣ рецидивисти — „отсичане ржцѣ.“ ²⁾ Тѣхната обаче откъслечностъ, както и случайно съобщение ни дава достатъчно основание да прѣдполагаме, че Крумовото законодателство не ще да се е ограничавало само съ приведенитѣ въ извѣстието на Свидя статии; имало е несъмнѣнно и други статии, но съставителътъ на извѣстието е избралъ ония, които сж обърнали вниманието му съ своята оригиналностъ и цѣлесъобразностъ, като е искалъ да изтъкне прѣдъ своитѣ съотечественици грижитѣ на единъ варварски господарь за нравственото повдигане на поданицитѣ си, отъ което е зависѣла и политическата мощъ на държавата. Обаче съ това не се изчерпватъ причинитѣ за Крумовото законодателство.

¹⁾ Вж. § 51 отъ XVII tit. ed. A. Monferrati, p. 50: *οἱ συκοφάνται ἐν οἷα δ' ἐν αἰτίᾳ συκοφαντῶσι* (ed. Zachariae v. Lingenthal *συκοφαντησούσι*) тина, тѣ *αὐτοπαθεία ὑποκρίσθωσαν*, т. е., клеветниците, въ каквото обвинение и да клеветятъ (или оклеветятъ) нѣкого, да се подлагатъ на сѣщото наказание, т. е. каквото наказание се прѣдвижда въ прѣдната статия — *φουριζέσθωσαν*, „да се набиватъ на колъ“.

²⁾ *Ibidem*, § 11, p. 43: *Ὁ κλέπτης ἐν ἑτέρῳ τόπῳ τῆς πολιτείας, ἐν πρώτοις μὲν τοῦτο πειῶν, ἂν ἐλευθερός ἐστι καὶ εὐπορῇ, πρὸς τῇ ἀποκαταστάσει (Z: ἀποδόσει) τοῦ κλαπέντος μετὰ τοῦτο διπλὴν τὴν τοῦ κλαπέντος τιμὴν παραχέτω· αἱ δὲ ἄποροι ἐστί, τυπτέσθω καὶ ἐξοριζέσθω· δεύτερον δέ, χειροκροπέσθω, т. е. „който краде въ друго мѣсто на държавата, ако е направилъ това за пръвъ пѣтъ и е свободенъ и заможенъ, слѣдъ като повърне украденото, да дава и стойността му въ двоенъ размѣръ; ако пъкъ е нестиженъ, да бжде битъ и да се заточи. За втори пѣтъ — да му се отсичатъ ржцѣтѣ“.*

Ние вече имаме случай да посочимъ, че при основанието на държавата двата съставни етнически елемента — българи и славѣни образували първоначално единъ политически съюзъ на федеративни начала, на чело на който застанали българитѣ организатори, като управляващъ народъ; но въ вжтрѣшнитѣ си отношения и двата народа оставали на първо врѣме съвършено самостоятелни и сж живѣли отдѣлно единъ отъ други споредъ своитѣ обичаи и наредби, съ други думи, всѣки отъ тѣхъ е живѣлъ по своето обичайно право. Разбира се, тоя етнически дуализъмъ въ държавата не е могълъ завинаги да се удържи. Колкото и да сж залѣгали българитѣ, като властващъ народъ, да подържатъ своята сключеностъ и обособеностъ отъ славѣнитѣ, на които тѣ сж гледали като на подвластенъ народъ, тѣ не сж могли да избѣгнатъ взаимното сближение. Кръвното смѣшане на двата народа несъмнѣнно се е почнало твърдѣ отрано; послѣ общитѣ политически външни интереси, както видѣхме, много пжти сж ги принуждавали да се съединяватъ и съвмѣстно да дѣйствуватъ противъ външнитѣ врагове, а подобни отношения не сж могли да не създадатъ взаимно влияние; когато пѣкъ прѣзъ врѣмето на гражданскитѣ войни въ VIII. вѣкъ славѣнскиятъ елементъ придобилъ голѣмо значение въ вжтрѣшния животъ на държавата, сближението на двата народа ставало все по-тѣсно. Тия контакти, които несъмнѣнно сж засѣгали всички страни на живота, безспорно сж прѣдизвиквали често пжти и не малки конфликти при приложението на двѣтъ обичайни права. Освѣнъ това стремезътъ на българитѣ въ лицето на своитѣ боили да запазятъ господстващото си положение въ държавата отъ една страна, а отъ друга — домогванията на славѣнитѣ до равноправие поради постепенното си издигане като важенъ факторъ, все повече и повече изострювали тия конфликти. Прѣмахването тъкмо на тия ненормални вжтрѣшни отношения, които сж прѣчили твърдѣ много за правилното развитие на държавния животъ, Крумъ е гонилъ съ издаването на едни общи за *всички* поданици писмени закони, като чрѣзъ тѣхъ е искалъ да въведе единство въ правнитѣ норми, отъ което е напълно зависѣла закрѣпата на вжтрѣшния редъ въ държавата.

Въвеждането обаче на едно общо законодателство, чрѣзъ което се унищожавало както славѣнското, тъй и българското

обичайно право (може би въ полза на послѣдното) налагало разрѣшението на другъ единъ не по-малко важенъ въпросъ, който така сжщо е билъ свързанъ съ единството въ правнитѣ отношения въ държавата. Това е въпросътъ за политическитѣ и обществени права на славѣнитѣ, който, макаръ и да е билъ вече повдиганъ отъ прѣдишнитѣ ханове, все още оставалъ неразрѣшенъ. Както вече видѣхме, Телеригъ билъ първиятъ български господарь, който оцѣнилъ важността на славѣнския елементъ въ държавата и разбралъ, че мощта на царството се гради не върху незначителнитѣ по количество българи, а върху многобройността на славѣнитѣ; той първъ съзналъ и създалъ идеята за назначението на българския господарь като обединителъ на балканскитѣ славѣни. Но Телеригъ не можалъ да осъществи тая идея, понеже нѣмалъ достатъчно сила и тактъ, за да се бори съ боилитѣ, които все още били по-силни отъ хана. Неговиятъ прѣемникъ Кардамъ поради своята прѣдпазлива и нерѣшителна външна и вътрѣшна политика не билъ въ състояние да продължи дѣлото на Телерига.

Крумъ обаче съ своята енергия, силна воля и твърдъ характеръ не само използувалъ това, което направили неговитѣ прѣдшественици, но отишълъ и по-нататкъ въ сжщата посока. Идеята за обединението на балканскитѣ славѣни подъ скиптра на българския господарь като единчко сръдство за успѣшна борба противъ империята би могла да се реализира само тогава, когато той издигне политически своитѣ славѣнски поданици наравно съ българскитѣ; само съ помощта на такива реформи той би сполучилъ да привлѣче на своя страна славѣнскитѣ племена, които се намирали още подъ властта на византийския императоръ, защото чрѣзъ това той би гарантиралъ тѣхната свобода и би се явилъ като тѣхенъ освободителъ отъ ромейската властъ. И наистина, Крумъ направилъ първа крачка къмъ осъществението историческото назначение на българския господарь. Така, той издава, както видѣхме, едни общи закони, задлжителни за всичкитѣ му поданици, въ които (закони) явно проглежда стремежътъ му да изкорени всичко, което разединява съставнитѣ етнически елементи въ държавата; послѣ отваря достъпъ и на славѣнскитѣ си поданици къмъ управлението на страната: окръжава се съ славѣнскитѣ племенни князе-архонти, поставя ги на една висо-

чина съ българскитѣ бойли и дори имъ довърява дѣла отъ първостепенна важность; така въ 812 г. пращаль славѣнския велможа Драгомира въ Цариградъ да води прѣговори за миръ.¹⁾

Дори въ външния животъ Крумъ винаги се стараелъ да изтъкне равенството на българи и славѣни прѣдъ държавния глава. Това най-явно се види въ разказа за Никифоровата глава. На гошавката слѣдъ блѣскавата си побѣда въ 811 г. той прѣдлагалъ и на славѣнскитѣ князе, наравно съ българскитѣ боили, да пиятъ отъ черепа на византийския императоръ, за да покаже, че еднаква честь и награда принадлежатъ както на еднитѣ, тъй и на другитѣ, и тукъ, казватъ, той за пръвъ пѣтъ произнесълъ славѣнската дума „здравѣца“.²⁾ Не по-малко се забѣлѣзва тоя стремежъ на Крума и въ друга една негова разпоредба. Обикновенно къмъ врѣмето на тоя български господаръ се отнася извѣстието у Свида, че „българитѣ се харесали въ облѣклото на аваритѣ, прѣоблѣкли се въ него и досега сж облѣчени“.³⁾ Едва ли може да се види въ това извѣстие нѣкакво аварско влияние

¹⁾ Вж. по-горѣ, стр. 262.

²⁾ Вж. по-горѣ, стр. 259 и 260.

³⁾ *Suidas* ib.: *ὅτι οἱ Βούλγαροι ἡρέσθησαν εἰς τὴν στολὴν τῶν Ἀβάρων, καὶ μεταμφιόσαντο αὐτὴν καὶ ὥς οὖν περιβέβληνται*. Ако наистина това извѣстие е заимствувано отъ *Excerpta historica* на Константина Багренородни, както посочваме на друго мѣсто (вж. Притурка № 10), то подъ израза *ὥς οὖν* ще трѣба да се разбира до срѣдата на X. вѣкъ. Споредъ насъ, тия думи издаватъ мисълта на автора, който е искалъ да изтъкне, че българитѣ, макаръ и да сж приели християнството и сж откусили отъ византийската култура, все още продължавали да носятъ аварското облѣкло. Оттука изтича, че промѣната на облѣклото е станала прѣзъ езическо врѣме и най-вѣроятно прѣзъ царуването на Крума, т. е. въ началото на IX. вѣкъ. Но г. Н. Благоевъ, който никакъ не се съмнѣва въ доста голѣмото влияние на аваритѣ върху държавно-правния животъ на българитѣ, пише: „Прабългаритѣ въ старото си отечество, неизвѣстно колко врѣме, но, по всѣка вѣроятность въ доста дълъгъ периодъ, сж били подчинени на аваритѣ и имъ плащали данѣкъ. Въ туй врѣме покоренитѣ прабългари въ държавноправно отношение много нѣщо сж научили и усвоили отъ господаритѣ си авари. *Товава, по всѣка вѣроятность, прабългаритѣ сж приели облѣклото на аваритѣ, за което говори Сuida, или което ще бѣде и най-вѣроятно, сж приели тѣхното военно въоръжение и приготвяне*“ (каз. стат. стр. 311). Безъ да се спираме върху въпроса за продължителността на „прабългарската“ зависимость отъ аваритѣ и за степенъта на аварското влияние върху българитѣ (за това вж. по-горѣ стр. 72—75 и стр. 91—92), ние тукъ ще посочимъ само, че г. Благоевъ е изпусналъ изъ-прѣдъ видъ, какво всички извѣстия, които Свида ни съобщава за българитѣ, се отнасятъ не къмъ „прабългаритѣ“ въ „старото имъ отечество“, а къмъ балканскитѣ българи и то слѣдъ основанието на царството. Що се отнася до въпроса: аварското облѣкло ли, или въоръжение българитѣ сж приели, то гл. *μεταμφιόσαντο* и *περιβέβληνται* ясно посочватъ, че тукъ може да става дума само за облѣкло, но не и за въоръжение.

върху българитѣ¹⁾ и то въ една епоха, когато аваритѣ сж прѣдставяли жалки остатѣци отъ нѣкогашното си величие; нѣма съмнѣние, че съ въвеждането на аварското облѣкло въ България Крумъ е искалъ да прѣмахне всѣко външно отличие между българи и славѣни. По тоя начинъ въ стремежа си да създаде една обширна и мощна България Крумъ се видѣлъ принуденъ да се откаже отъ националния фанатизмъ и етническа обособеностъ на своитѣ съплеменници, за да трѣгне по естествения и правилень пѣтъ въ развитието и засилването на държавата, като се опре върху силата и многобройността на славѣнитѣ, безъ обаче да е прѣдвиждалъ може би, че съ тоя си актъ той е засилвалъ почналия се отъ по-рано процесъ за сливането на двата етнически елемента и подготвялъ здрава почва за поглѣщането на българския елементъ отъ славѣнския.

Не по-малко е помогналъ Крумъ за усилването на тоя процесъ и съ своята колонизаторска политика. Прѣзъ врѣмето на походитѣ си въ Тракия и къмъ Цариградъ той откарвалъ въ плѣнъ, както видѣхме, голѣми маси отъ тамшното население и ги селилъ въ разни части на държавата си. Така, слѣдъ прѣвземането на Девелтъ въ 812 год. той прѣселилъ жителитѣ на града заедно съ епископа имъ Георгия на българска територия. Въ 813 година слѣдъ завладѣването на Одринъ той откаралъ отъ жителитѣ на града и околноститѣ му до 10 хиляди души освѣнъ женитѣ на чело съ одринския митрополитъ Мануила и ги поселилъ въ отвѣждъ-дунавска България по сѣверо-източнитѣ граници на държавата.²⁾ Прѣзъ зимата 813/814 год. били отведени въ България като плѣнници отъ околноститѣ на Аркадиополъ до 50 хиляди души мже, жени и дѣца, безъ да се посочва мѣстото на тѣхното поселение. Ние вече изтъкнахме, че главната цѣль на тая колонизаторска политика на Крума е била безспорно да намали, колкото е възможно повече, ромейското население въ двѣтѣ, съсѣдни на България, византийски теми Тракийска и Македонска, та по тоя начинъ да си улесни завоеванието имъ и да си обезпечи пѣтя за Цариградъ и къмъ окончателното разгромяване на империята.³⁾ Но Крумъ съвсѣмъ

¹⁾ Вж. по-горѣ, стр. 248.

²⁾ Вж. по-горѣ, стр. 277—278.

³⁾ Вж. по-горѣ, стр. 278—279.

изпусналъ изъ прѣдъ видъ това, че тия ромейски плѣнници, между които несъмнѣнно е имало и славѣни, носили съ себе си сѣмената на християнската религия и култура, които тѣ почнали да разпространяватъ между населението на новитѣ си мѣстожителства¹⁾ и прѣди всичко между българскитѣ славѣни. Въ това дѣло сж много помогнали, освѣнъ духовнитѣ проповѣдници, и славѣнитѣ-плѣнници, които били вече приели християнството и изпитали върху си влиянието на византийската култура, тъй че въ дадения моментъ християнството се явявало като религия на славѣнитѣ.²⁾ Но скоро то прѣминало и между самитѣ българи и то прѣди всичко между ония отъ тѣхъ, които се намирали въ непосредственъ контактъ съ славѣнитѣ, а това сж били тия, които се опирали на славѣнския елементъ и съставляли наречената отъ насъ *славѣнска* партия. По тоя начинъ християнството, макаръ и да не е било господствуваща религия, изпжква като новъ факторъ въ сливането на двата народа, понеже чрѣзъ него се създавали такива отношения между българи и славѣни, че българскиятъ елементъ губилъ почва за съществуване и е изчезвалъ въ славѣнскитѣ маси. Но при Крума християнството не ще да е приело такива широки и бързи размѣри, които да сж могли да му обърнатъ вниманието, за да вземе строги мѣрки противъ разпространението му.³⁾ Резултатитѣ отъ неговата колонизаторска политика се почувствували слѣдъ смъртѣта му, когато неговиятъ прѣемникъ се видѣлъ принуденъ да повдигне систематично гонение противъ християнитѣ, въ основата на което лежали, както ще видимъ, не толкова религиозни, колкото политически побуждения.

2. Промѣна въ вжтрѣшната и вѣншна политика на България.

Слѣдъ смъртѣта на Крума работитѣ въ България не трѣгнали на добръ. Неговиятъ синъ и прѣемникъ *Омортагъ* (814—831)⁴⁾ не се оказалъ въ състояние да схване смисъла

¹⁾ *Theophanis contin.*, ed. Bon., p. 216₁₁—217₁₁.

²⁾ Вж. Е. Голубинскій, Краткій очеркъ православныхъ церквей. Москва, 1870, стр. 20. — М. Соколовъ, Изъ древней исторіи болгаръ, стр. 118—120.

³⁾ Както, напр., мисли Хр. Лопаревъ, Двѣ замѣтки, п. т., стр. 374.

⁴⁾ Името на тоя български ханъ е дошло до насъ въ разни транскрипции. Така, у византийскитѣ писатели то се явява въ форма *Μορταγ* (*Genesius*, ed. Bon., p. 41; *Theophanis contin.*, ed. Bon., p. 64₁, и 65₁, но

на широкитѣ държавнически планове на баща си, за да продължи дѣлото му както въ външната, тъй и въ вжтрѣшната политика. Той билъ принуденъ да отмѣни готвенія отъ баща му новъ походъ противъ Цариградъ, защото реакцията отъ страна на българскитѣ боили, които до тогава се теготили подъ силната ржка на Крума, не се забавила да избухне още на първо врѣме. Тая реакция се изразила въ почналото се веднага гонение противъ християнитѣ.

На чело на това гонение застаналъ българскитѣ воевода-боилъ *Диценъ*, който е билъ, вѣроятно, най-влиятелно лице измежду българскитѣ боили. Първа жертва на гонението станалъ най-главниятъ проповѣдникъ и крѣпителъ на християнството, плѣнениятъ отъ Крума одрински митрополитъ Мануилъ. Слѣдъ като не се съгласилъ да се отрече отъ Христа, той билъ подложенъ на много оскърбления и прѣдаденъ на мъченическа смъртъ.¹⁾ Подиръ екзекуцията на епископа Мануила обаче Диценъ, споредъ Менология, ослѣпѣлъ и билъ убитъ отъ своитѣ хора.²⁾ На негово мѣсто изстъпва другъ български воевода-боилъ на име *Цокъ*,³⁾ който продължилъ

у *Конст. Багренородни Vita Basilii*, ibidem, p. 217₁₁: *Μουρτάχων*; *Cedrenus*, ed. Bon. II, p. 85₁₂ и ₁₃, no p. 185₁₀: *Κρυτάχων*, а споредъ ржкоп. С *Κουρτάχων*; *Zonaras*, ed. Dindorf. III, p. 395₂₀. *Μεσσηταγών* (въ Пролога подъ 22. януарий у *Лопарева*, каз. ст. 351) *Ὁμφριτάχος* (*Throphylactus Bulg.* Migne Patrol. грасс. t. 126, col. 193); у западнитѣ лѣтописци — *Omortag* (*Einhardi annales*, *Pertz*, Monum. Germ. t. I, p. 212; *Fuldensis annal.*, ibid., p. 358) и *Omortag Herimanni Angensis Chronicon*, *Pertz*, Monum. Germ. t. VII, p. 103). най-сѣстнѣ въ надписитѣ отъ IX. вѣкъ — *Ὁμοурτάχ* (въ мемориалнитѣ надписи, *Абоба-Плиска*, стр. 190—192), *Ὁмуртач* (единъ пжтъ, пакъ тамъ, стр. 190.1), *Ὁμοуртач* (на Чаталарския надписъ, пакъ тамъ, стр. 545) и *Ὁмортатч* (на Търновския надписъ, *В. Н. Златарски*, Два извѣстни българ. надписа отъ IX. вѣкъ, СБНУК. XV, стр. 133 и 135/6. — Извѣстия Рус. Арх. Института т. VII (1901), стр. 5). Може би най-точното четене е онова на надписитѣ и то въ форма *Ὁмоуртач*, защото, споредъ Томашека, ти произлиза отъ турското *jumurtag* „geballt, massiv, oval“ = кржгълъ, дебелъ. Обаче формата *Ὁмортатч* заедно съ *Omortag* на запад. лѣтописецъ, който е узналъ името на българския ханъ непосредствено отъ неговитѣ пратеници (вж. по-долу), прѣобладава и се явява близка съ гръц. *Μορτάχων*, по-често отъ *Μοурτάχων*, която очевидно е произлѣзла отъ *Ὁмортатч* хан, разчленено и съединено неправилно: *ὁ Μορτάχ-хан*, *ὁ Μορτάχан*, *Μορτάχων*. Затова ние усвояваме тоя нѣписъ. — По вѣпроса за прѣвемника на Крума вж. Притурка № 11.

¹⁾ *Theoph. contin.*, ib., p. 217₁₂₋₁₃. — *Cedrenus*, ib., II, p. 185₁₁₋₁₂.

²⁾ *Menologion Imper. Basilii*, Migne, Patrol. gr., t. 117, col. 277. — *Лопаревъ*, Два замѣтки и пр. п. т., стр. 348: Диценъ поюкода емьстѣ надъ Болгары сѣрвоу и безчиловѣчнѣ: нже вѣликого архѣписѣа Манѣила на двоу растисау и рѣцѣ отъ рѣмѣз отѣсѣка . . . и беззачѣмѣа оулавѣна емьстѣ и отъ сконѣхъ сѣвишѣа оуеина емьстѣ.

³⁾ Въ единъ Прологъ отъ XIV. вѣкъ (ржкописъ на Общ. люб. Древ. Письмености № 804, Q. XXXIII, л. 392) той е нареченъ *Четкатъ* (*Лопаревъ*, ib., стр. 348⁴⁾). — Ако, наистина, сѣщия Цокъ трѣба да видимъ въ споменувания въ единъ фрагментъ (вж. *Archæol. — epigr. Mitteil.* XIX. 244; *Абоба-*

гонението съ още по-голяма жестокост. Тоя „безбожникъ“ споредъ думитѣ на църковния писателъ, събралъ всички „хванати“ (κρατηθέντας) християни, между които имало воеводи, свещеници, дякони и простъ народъ, и съ сила искалъ да ги принуди да се отрекатъ отъ християнството, и отъ ония, които не се покорили, едни обезглавилъ, други пъкъ прѣдалъ на разни мъчения и най-сетнѣ безмилостно ги избилъ.¹⁾ Къмъ това врѣме ще да се пострадали и слѣднитѣ, прѣброени въ славѣнския прологъ, християни: епископитѣ Георгій Девелтски и Петъръ, които, слѣдъ като били бити съ тряги безчеловѣчно до смъртъ, били обезглавени, а сжщо и много други — до 377 души били прѣдадени „вечному осужденію“. Между тѣхъ били: „християнскитѣ воеводи Иоанъ и Леонтъ, които били заклани; епископътъ на гр. Никея (при Одринъ) Леонтъ, който билъ прободенъ въ корема; Гавриилъ и Сионій — заклани, а „священнѣйшій пресвитеръ“ Пародъ билъ осжденъ да бжде съ камъни погубень.“²⁾

Друга една характерна особеностъ отъ врѣмето на християнското гонение въ България при Омортага намираме въ едно отъ поученията на Теодора Студитъ (759—826), игуменъ на Студийския манастиръ при Цариградъ, извѣстния и най-виденъ прѣдставитель на аскетизма и защитникъ на православието прѣзъ епохата на иконоборството. За основа на едно слово, назначено за третята недѣля на великия постъ

Плиска, стр. 226—227) ὁ Τζουκ (Ирчекъ Тѣѣко) или Τζόκος (Успенски), то ще трѣба да приемемъ, че той е живѣлъ и дѣйствувалъ и прѣзъ втория десетѣкъ на IX. вѣкъ, както показва запазилата се въ сжщия фрагментъ година 5741=6328 отъ С.М., която съответствува не на 820 г., а на 823/824 г. отъ Р. Х. както това показваме на друго мѣсто (вж. въ края Притурка № 1). Въ такъвъ случай ние имаме още едно доказателство, че Цокъ не е могълъ да бжде български владѣтель, а билъ само воевода, какъвто си оставалъ и при Омортага.

¹⁾ Menologion, ibidem, col. 277. — Вж. сжщо въ Станиславовия синаксаръ отъ 1330 г., п. т., л. 123^{об}, който ни дава славѣнския прѣводъ на текста отъ Менология, но понеже е не съвсѣмъ точенъ, то привеждаме и двата паралелно

Menologion.

Διαβεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῶν Βουλγάρων Τζόκος ὁ ἀθεότατος συνήγαγε πάντας τοὺς κρατηθέντας Χριστιανοὺς, στρατιῶτας, πρεσβυτέρους, διακόνους καὶ λαῖκοὺς καὶ κατηνάγκασεν ἀρνήσασθαι τὸν χριστιανισμὸν· οἳ οὐκ ἔβησαν οἱ Βούλγαροι χριστιανοί· καὶ μὴ πεισθέντας, τοὺς μὲν ἀπεκεφάλισεν, τοὺς δὲ διαφόρους τιμωροῦσάμενος καὶ ἀν-ηλεῖς ἐφόνευσεν.

Синаксарь.

Принимамъ власть елѣ(?) елѣгарьскѣмъ. Цокъ, безбожникъ и събра всѣхъ хрѣтишны и аты мѣ. воеводи помы и дшконы и простѣж. понѣднъ и Шерыциса хрѣтишны-стѣа. не оуѣе еѣшл елѣгаре хрѣтишны. и не поенилѣшмьса. ѡмъ оуѣѣкилѣшж. ѡмъ же разанчно мнѣхъ и имѣлѣнено оуѣениши ешж.

²⁾ Лопаревъ, Двѣ замѣтки и пр., п. т., стр. 351.

подъ надсловъ: Написаніе о извѣннихъ вѣлѣгартѣхъ христіанъ въ стѣхъ посты за мѣса нѣдѣніе, ораторътъ взелъ слѣдния разказъ. Въ България излѣзла „лукава“ заповѣдь отъ „тамо дръжищааго въ плѣнѣ христіанъ братію нашоу“, т. е. отъ владѣтеля на българитѣ, който още се нарича „скѣдѣнъ“, споредъ която се разпореждало да се яде месо прѣвъ великитѣ пости, и при това се отбѣлѣзвало, че ония, които се покорятъ на тая заповѣдь, ще останатъ живи, а които не се покорятъ, ще бждатъ изклани. Заповѣдта на „нечестивия“ владѣтель се бързо разпространила, и хората се събирали и заедно съ жени и дѣца плакали и не знаели, какво да правятъ, понеже едни казвали, че трѣбва да се държатъ о християнския законъ, а други, страхувайки се отъ плътската смъртъ, готови били да се покорятъ на нечестивата заповѣдь. Отъ тѣхъ обаче се отдѣлили четиринадесетъ души и почнали да говорятъ противъ заповѣдта, а именно, че нѣма да се явятъ, нито да я послушатъ, нито пъкъ противъ християнския законъ да ядатъ месо. Но намѣрили се нѣкои, които ги утѣшавали и убѣждавали да се покорятъ противъ волята си, за да не измратъ напразно и послѣ, като се покаятъ, да се върнатъ пакъ къмъ християнския законъ. Обаче тѣ не се съгласили и, като обърнали погледитѣ си къмъ Бога, рѣшили да положатъ надеждата си въ обѣщанитѣ блаженства и да прѣтърпятъ всичко. Тогава „скитинѣтъ“, като видѣлъ непрѣклонността на тия мже, намислилъ съ убийството на едного отъ тѣхъ да накара другитѣ да се покорятъ. Той веднага далъ заповѣдь да го заколятъ, а „жѣноу и чада егѣ разда скѣдѣ въ рабѣтоу.“ Но и слѣдъ това другитѣ останали непоколебими, като високо заявили: „христіанѣ есмы и чѣсти брата нашего молимъ не погрѣшѣти“, и съ тая изповѣдь въ мжчение прѣдали Богу духъ и погребани били „въ Господи.“¹⁾

¹⁾ Това „слово“ е издадено отъ *Auvray* въ *Parva Catechesis*, Paris, 1891, стр. 220 и сл. (Вж. *Bury*, п. т., стр. 382,¹ прѣводътъ му, стр. 158²), който нѣмахме подъ рѣка и затова се ползуваме отъ славѣнския прѣводъ на сжщото „слово“ издадено отъ *А. И. Яцимирскій*, *Мелкіе тексты и замѣтки по старинной славянской и русской литературѣ* вж. *Извѣстія отд. рус. языка и словесности* Петроград. Акад. Наукъ, т. 7 (1902), стр. 125 и сл. — *Auvray* отнася събитіето къмъ вѣрмето на Крума; по тоя въпросъ вж. *В. Н. Златарски*, *Изъ старата история на българитѣ*, въ „Българ. сборка“, г. XII (1905), кн. 1, стр. 21—23. — За вѣрността на тоя разказъ не може да има никакво съмнѣние, защото самъ Теодоръ Студитъ е билъ съврѣменникъ на събитіето, и на самъ той увѣрява въ началото на словото, че за случката „извѣстни ми испити сѣдоуши“, а може и очевидци отъ върналитѣ се плѣнници (вж. по-долу, стр. 304 бѣл. 2).

Колкото кратки и откъслечни и да сж тия извѣстия за християнскитѣ гонения въ царуването на Омортага, тѣ все пакъ ни даватъ извѣстна прѣдстава за силата на гонението и за способитѣ, къмъ които сж прибѣгвали гонителитѣ-езичници съ цѣль да принуждаватъ християнитѣ да се отричатъ отъ Христовата вѣра. Обаче въ тѣхъ изпжква още една особеностъ. Както видѣхме, гонението е обхващало не само плѣнницитѣ-християни, но и всички слоеве на населението въ държавата, както славѣни, тѣй и българи, и е засѣгало и тѣхното социално положение. Тая тѣкмо особеностъ на това гонение ни ясно показва, че едва ли ще трѣба да се търсятъ неговитѣ причини само въ религиозния фанатизъмъ на българитѣ, защото тѣ сж нѣмали нѣкой силно развитъ религиозенъ култъ съ закоравѣла организация, подъ чието влияние тѣ да сж дѣйствували. Въ вѣрскитѣ въпроси тѣ сж били, ако не индеферентни, то въ всѣки случай толерантни¹⁾ поради особеното си положение въ държавата, което донѣйдѣ се потвърждава съ това, че християни е имало и прѣди това въ страната, обаче систематично гонение противъ тѣхъ българитѣ не сж повдигали, поне за такива нѣмаме никакви извѣстия; напротивъ, всѣко религиозно движение въ България, както въ езическо, тѣй и въ християнско врѣме е имало всѣкога политическа основа. Така и въ дадения случай, повдигнатото гонение е било насочено не толкова противъ християнитѣ, колкото противъ славѣнитѣ, които сж били християни, и противъ ония българи отъ боилското съсловие, които се сблизили съ славѣнитѣ и се опирали на тѣхъ въ политическитѣ борби.

Съ издигането на славѣнскитѣ първенци при Крума, което е било свързано съ закрѣпата и засилването на централната властъ, българскитѣ боили чувствували, какъ се измѣстяла почвата подъ нозѣтѣ имъ като фактори по значение и надмощие въ държавата, на което не малко е спо-

¹⁾ За да се убѣдимъ въ това, доста е да се посочи на слѣдното: 1. въ началото на нѣкои надписи отъ врѣмето на Омортага е издълбана Христовата монограма *Р* (вж. нашата стат. въ Пс. кн. 63 (1902), стр. 95. — Archäol.-epigr. Mitt. XVII (1894), S. 199 № 72, S. 200 № 73. — *Абоба-Плиска*, албомъ таб. XLIII, 2, 3 и 8); 2. въ надписитѣ отъ сжщата епоха се призовава християнскитѣ *бъгъс* и се употребява за хана-езичникъ византийската християнска формула *бъгъсъ архънъ* (Вж. на Търновския надписъ въ СбНУК., XV, стр. 136 и 140; на Чаталарския надписъ, *Абоба-Плиска*, стр. 545; п. т. стр. 197 и 230) и 3. при сключването на 30-годишния миръ българитѣ употребили при клетвата християнскитѣ обреди (вж. по-долу, стр. 303/4).

магало и разпространението на християнството, а чрѣзъ това тѣ губили и националната си обособеност между многобройното славѣнско население. И сега, слѣдъ като се освободили отъ силната рѣжа на своя строгъ господарь, тѣ отново поискали да си върнатъ прѣдишното първенстваващо прѣдъ славѣнитѣ положение, а заедно съ това и да завладѣятъ личността на хана; може би още при живота на Крума тѣ сж успѣли така да фанатизиратъ Омортага, че, когато той се покачилъ на прѣстола, тѣ вече го имали здраво въ рѣцѣ и насочвали вжтрѣшната политика. Прѣслѣдването на християнитѣ е било по-скоро прѣдлогъ или срдство за боилитѣ, за да притиснатъ и дори да унищожатъ придобитото при Крума влияние на славѣнскитѣ племенни князе, а оттука и политическиятъ си врагове отъ българскитѣ боили, и по тоя начинъ да отнематъ у хана всѣка възможност да имъ се противопостави съ помощта на послѣднитѣ. Че Омортагъ е водилъ антиславѣнска политика, се ясно изтъква 1. въ Чаталарския надписъ, дѣто славѣнитѣ сж поставени наредъ съ българскитѣ врагове — ромеитѣ¹⁾ и 2. въ отцѣпническото движение на славѣнскитѣ племена въ сѣв.-западната покрайнина на държавата между абодрити, браничевци и тимочани, които се оплаквали отъ несправедливата жестокость на българитѣ и прѣминавали подъ франкская власть.²⁾

Промѣната въ управлението, както и вжтрѣшнитѣ събития веднага се отразили върху внѣшнитѣ отношения на България и прѣди всичко къмъ Византия. Слѣдъ голѣмото опустошение и оплѣнение, което българитѣ извършили въ Тракия въ края на есента или началото на зимата 813 г. и слѣдъ като императорътъ се увѣрилъ въ истинността на извѣстието за готвения отъ Крума за-прѣзъ 814 г. грандиозенъ походъ, и че българитѣ тръгнали въ походъ съ настѣпването на пролѣтътъ 814 год., за Лѣва V, който поради своята слабостъ не се рѣшавалъ да излѣзе, както видѣхме, въ открита война съ страшния Крумъ, не оставало нищо друго, освѣнъ да приготви нужнитѣ срдства за отбраната на столицата.³⁾ Обаче послѣдвалата наскоро смъртъ на Крума и настаналитѣ въ България вжтрѣшни потреси, за които сигурно сж знаели въ Цариградъ, дали възможность на

¹⁾ Вж. по-долу, стр. 319 и Притурка № 15.

²⁾ Вж. по-долу, стр. 313—314.

³⁾ Вж. по-горѣ, стр. 278—280.

Лъва V да промѣни политиката си спрѣмо българитѣ. Той най-първо се опиталъ да склучи миръ и затова въ сжщата 814 год. се обърналъ чрѣзъ пратеници къмъ Омортага съ прѣдложение за мирни прѣговори. Но „когато българинътъ, като всѣки варваринъ и надмѣнникъ, казва лѣтописецътъ, не се съгласилъ на това, императоръ Лъвъ побързалъ да потегли въ походъ противъ тѣхъ“ (българитѣ), съ цѣль, вѣроятно, да заглади лошото впечатление отъ своето бездѣйствие прѣзъ врѣмето на Крумовитѣ походи, като ще да е използувалъ и почнатото въ България гонение противъ християнитѣ, за да направи войната популярна.

Движението си Лъвъ V насочилъ на сѣверо-западъ по Одринския пътъ къмъ Аркадиополъ, дѣто е прѣдполагалъ да посрѣщне навлѣзлитѣ още прѣзъ есенъта 813 год. български войски, а сжщо и тия, които прѣзъ пролѣтъта 814 год. били вече навлѣзли, както видѣхме, въ Тракия и дѣто ги заварило извѣстието за смъртъта на Крума. Императорътъ намѣрилъ българитѣ при стария градъ *Virgudizus* или Βουρδούζις (сег. Баба-Ески) и близу до тѣхъ разположилъ на лагеръ войската си. Наскоро слѣдъ това било дадено сражение, въ което императорътъ употребилъ слѣдния военна хитрость. „Когато се завързалъ упоритъ бой, по царска заповѣдъ византийската войска се обърнала на бѣгъ, па и самъ императорътъ почналъ наедно да бѣга. Слѣдъ като българитѣ непрѣдпазливо се впуснали да прѣслѣдватъ, императорътъ веднага се обърналъ назадъ и застаналъ противъ тѣхъ съ цѣлата си войска; като се нахвърлилъ върху тѣхъ, той се показалъ напълно храбъръ. Така той надвилъ самия началникъ на българитѣ, а дѣцата имъ хвърлялъ на камънитѣ, а другитѣ тежко наказалъ на площада“.¹) Слѣдъ това императорътъ се върналъ наскоро въ Цариградъ съ блѣскави трофеи и съ голѣма плячка.²)

¹) Така прѣдава тоя походъ *Genesius* (ed. Bon., p. 12—13). Много по-голъми подробности за него намираме у продължателя на Теофана (*Theophan. contin.* ed. Bon., p. 24, — 25, —). Обаче ние въ случая се придържаме о извѣстието на Генесия прѣдъ видъ на това, че разказътъ на Теофановия продължателъ съдържа много несъобразности и неточности, които ни каратъ да се усъмнимъ въ историчността на неговия разказъ. Въ какво се заключаватъ тия неточности и несъобразности, а сжщо и въпроса, дѣ е станало сражението, ние разгледваме въ Притурка № 12: „За похода на Лъва V въ България прѣзъ 814 год., споредъ разказа на Теофановия продължателъ и други по-късни хронисти“.

²) *Cedrenus*, ed. Bon., II, p. 54. — *Zonaras*, ed. Dindorf, III, p. 381.

Противодѣйствието, което най-сетнѣ Львъ V се рѣшилъ да прѣдприеме противъ българитѣ, постигнало цѣльта си: то, споредъ думитѣ на лѣтописеца, „смирило гордостъта на българитѣ, и направило да се ободри притиснатиятъ и отпадналъ духъ на ромеитѣ“. И наистина, това злополучно сражение при Бурдизъ, наредъ съ вѣтрѣшнитѣ раздори, а така сѣщо и осложнението на работитѣ, както ще видимъ по-долу, по сѣверо-източнитѣ и сѣверо-западнитѣ граници на държавата принудили най-сетнѣ Омортага да влѣзе въ прѣговори съ Византия за траенъ миръ. Слѣдъ като получилъ съгласието на императора, той изпратилъ за тая цѣль пратеници въ края на 814 или въ началото 815 год. въ Цариградъ. Прѣговоритѣ се завършили благополучно съ сключването на 30-годишенъ миръ.¹⁾ За условията на този миръ византийскитѣ хроники нищо не споменуватъ; обаче единъ отъ запазилитѣ се до насъ надписи отъ езическа България, именно тѣй наречениятъ Сюлейманкьойски, съдържа тѣкмо тия условия, както това се види отъ самото му съдържание. Макаръ и да е силно фрагментиранъ, тоя надписъ, доколкото може да се попълни, гласи така:

„Великиятъ ханъ Омортагъ пожела да има миръ съ гърцитѣ чрѣзъ послания до императора. И изпрати пратеници; въ първата година (отъ царуването на хана) тѣ (пратеницитѣ) сключиха договоръ за 30 години. Първата отъ четиритѣ (?) въ договора статии: относно старата граница нека бѣде оная отъ Девелтъ и до рѣка . . . и между двѣтъ рѣки до . . . мостъ, и между Балзена и Агатоники, а послѣ и къмъ Констанция и къмъ Макроливада и до . . . планина, до

¹⁾ За този миръ ни съобщаватъ: 1. *Genesius*, ib., p. 41: Μορτάγων ὁ κύριος Βουλγάρων . . . διαπραβεῖται πρὸς βασιλέα καὶ συμμαχεῖν αἰτεῖται αὐτῷ· αἱ γὰρ ὑπὸ Λέοντος τοῦ βασιλέως πρὸς αὐτοὺς τριακοντούταις ἀπονδᾷ ἤδη τὴν πρώτην δεκαετηρίδα συνπλήρου σκεδόν. Събитието, за което става тукъ дума, се отнася къмъ 823. 2. *Theophanis contin.*, ib., p. 31, 11-12: καὶ γὰρ τὰς τριακοντούτας ἀπονδᾷ τοῖς Ὀβυνοῖς δὴ τοῖς τοῖς καλουμένοις Βουλγάροις ἐνωμότως ποιῶν καὶ εἰρηνικὰς συμβάσεις καταπραττόμενος κτλ. 3. *Ibidem.*, p. 65, 10: ἀλλ' ὁ γε Μορτάγων . . . καὶ τὰς πρὸς αὐτὸν δὲ τριακοντούταις ἀπονδᾷ ὑπενημένας παρὰ τοῦ προκατασχόντος Λέοντος ἐπιβεβαιῶσαι καὶ τοχυροτέρας ποιῆσαι ζητῶν κтл. И двѣтъ тия извѣстия на Продължателя се отнасятъ къмъ врѣмето на Льва V, безъ да опрѣдѣлятъ точно годината. Но ние имаме още едно извѣстие, което не само споменува за 30-годишния миръ, но и дава възможностъ по-точно да се опрѣдѣли врѣмето на неговото сключване. За това извѣстие вж. Притурка № 13: „Извѣстието въ „Посланието до императоръ Теофила“ за похода на Льва V противъ българитѣ и за 30-годишния миръ“.

тоники, която се намирала, както се прѣдполага, западно отъ с. Саранлий,¹⁾ и Балзена, която ще трѣба да търсимъ, слѣдов., на с. отъ сѣщото село (може би тя да е голѣмата крѣпостъ при с. Главанъ), достигала до Марица сѣверно отъ Харманлий къмъ Констанция, която се намирала на десния брѣгъ на рѣката (може би южно отъ с. Оваджикъ, дѣто има развалини) и оттамъ отивала право на западъ къмъ Макроливада, днеш. Узунджова,²⁾ и слѣдъ това границата е отивала къмъ нѣкаква-си планина, чието име не може да се попълни, затова на друго мѣсто ние поискахме да видимъ нѣкой върхъ въ прѣдгорията на източнитѣ Родопи.³⁾ Обаче заключителнитѣ думи на тая статия: „до тамъ биде прокарана пограничната линия“ ни подсѣща на друго обяснение, именно, че по-нататъкъ границата щѣла да бѣде опрѣдѣлена, слѣдъ като областта между Срѣдня гора и Родопитѣ, т. е. Пловдивската областъ окончателно бѣде прѣдадена на българитѣ, което трѣбало да послѣдва, вѣроятно, слѣдъ изтичането на извѣстенъ срокъ, докато крѣпоститѣ въ тая областъ бждатъ напустнати отъ византийскитѣ гарнизони, а до тогава оставала валидна въ тая областъ старата граница, която е отивала въ сѣв.-западна посока къмъ Стара-планина, или по-право къмъ Срѣдня гора.⁴⁾ До изпълнението на това условие на договора българитѣ задържали нѣкои завзети отъ тѣхъ още при Крума крѣпости около Одринъ, които наистина били повърнати при Маламира, слѣдъ като Пловдивъ и неговата областъ били прѣдадени отъ византийцитѣ.⁵⁾ Ако и да не влизали въ новитѣ граници всички завоевани отъ Крума земи, все пакъ отстъпката на посочената областъ, макаръ и подъ извѣстно условие, била доста чувствителна за роментѣ, и поради това авторътъ на „Посланието до импер. Теофила“

¹⁾ Вж. *Авоба-Плиска*, стр. 540 и 568.

²⁾ За мѣстонахождението на *Ἀγαθονική, Βαλζενά, Κωνσταντία* и *Μακρή λιβάδα* вж. *В. Н. Златарски*, Извѣстия за българитѣ и пр., стр. 67—68, бѣл. 2.

³⁾ Вж. ст. ни Сюлейманскѣйскитѣ надписъ, п. т., стр. 162—168.

⁴⁾ При такова обяснение смисѣла на това мѣсто въ надписа, попълването на израза *καὶ ἐπὶ τὸ ... μου ὄρος* съ *καὶ ἐπὶ τὸ Αἰῶν ὄρος*, както прѣдлага Успенски (*Авоба-Плиска*, стр. 221 и 223) и *Burg* го възприема (п. т., стр. 361; Извѣстия на И. Д-во, п. т. стр. 136), се явява твърдъ възможно и правдоподобно.

⁵⁾ За това вж. по-долу, стр. 336, а сѣщо и Притурка № 17. — За териториянитѣ отстъпки по тоя миръ съобщава едно твърдѣ любопитно извѣстие и Михаилъ Сирийски. Той пише: *Léon fit la paix avec les Bulgares, en leur abandonnant le marais pour lequel ils combattaient* (п. т., стр. 26). За кое „блато“ тукъ става дума, или подъ него ще трѣба да се подразбира друго нѣщо, мжчно може да се каже.

тъй силно иронизира надъ Лъвъ V, като казва, че последниятъ „побързалъ да изпълни прѣдписаното (т. е. да почне войната противъ българитѣ) безъ колебание, за да не би нѣ-какъ да избѣга отъ ржцѣтъ му, като изхвъркнала птица, прокарването на пограничната линия за 30 години“.¹⁾

Въ 2-та статия се трактува за обмѣна на плѣнниците отъ двѣтъ страни. Българитѣ се общали, както се види, да отпуснатъ плѣнниците християни, които били взети въ плѣнъ въ 811 г. или пъкъ откарани въ България прѣзъ врѣмето на Крумовитѣ походи, а императорътъ се задължилъ да повърне въ обмѣна срѣщу тѣхъ двѣ категории славѣнско население, а именно: 1 ония славѣни, които прѣзъ врѣмето, „когато станало нападението“, т. е. прѣзъ врѣмето на последния походъ на Лѣва V въ 814 г.,²⁾ или се били изселили, или на сила били откарани както отъ българска територия, тъй и отъ ония земи, които по 1-та статия прѣминавали въ българскитѣ прѣдѣли, на византийска територия, въ планинската областъ на Сакаръ- и Странджа-планина, а може би и на Родопитѣ, защото, пояснява надписътъ, тѣ, макаръ въ дадения моментъ и да се намирали подъ властѣта на императора, трѣбало да се повърнатъ, понеже по-рано сж населявали сжщата територия; и 2. „другитѣ славѣни“ отъ крайбръжната областъ, т. е. отъ съседната покрайнина по бръга на Черно море, която оставала подъ ромейска властъ; тия славѣни, казва надписътъ, не били поданици на българския князь (ханъ), понеже тѣ по-рано не сж населявали територията, която сега ставала българска, поради това въ тѣхъ ще трѣба да видимъ ония славѣни, които сж се изселили доброволно или по принуда отъ българска на византийска територия прѣзъ втората половина на VIII. вѣкъ. Понататкъ въ тая статия се излагатъ подробности, при които щѣла да стане обмѣната, а именно: за началствуващи лица — турмарси, спатарии и комити — византийски³⁾ се прѣдвиздало,

¹⁾ За това вж. Притурка № 13.

²⁾ Въ ст. „Сюлейманкьойскитѣ надписъ (стр. 175), посочвайки, че тукъ става дума за нѣкое „изселване на славѣни много по-близо по врѣме и въ свръзка съ самия договоръ“, ние се изказахме, че подъ *ἡ ὀρθή* въ фразата *ὅτι ἐγένετο ἡ ὀρθή* разбираме движението на българитѣ въ прѣдѣлитѣ на империята отъ 813 г.; сега обаче, като се установи, че българскитѣ походи на Лѣвъ V се отнася къмъ лѣтото или есеньта 814 г., то повече отъ очевидно става, че подъ *ἡ ὀρθή* трѣба да се разбира тъкмо тоя походъ.

³⁾ Тукъ вѣроятно се иматъ прѣдъ видъ плѣненитѣ военначалници и офицери при катастрофата въ 811 г. — Вж. по-горѣ, стр. 258, бѣл. 3.

вѣроятно, нѣколко души славѣни за всѣкиго отъ тѣхъ, но по колко остава неизвѣстно, защото тъкмо тукъ надписътъ е поврѣденъ, а за проститѣ хора отъ едното и другото население — ромейско и бѣлгарско — обмѣната ще става „душа за душа“, т. е. човѣкъ за човѣкъ; за заловенитѣ въ крѣпоститѣ ромейски войници¹⁾ императорътъ ще даде по два вола (или бивола) за всѣкиго, но и то подъ условие, че обмѣненитѣ войници ще бждатъ пуснати да си идатъ по селата, — условие, съ което бѣлгаритѣ сж си гарантирали безопасностъ, като се домогвали чрѣзъ това да намалятъ гарнизонитѣ въ пограничните византийски крѣпости. Най-сетнѣ отъ четвъртия случай за обмѣната на плѣнниците се е запазило само условното изречение: „ако нѣкой военачалникъ (визант. стратегъ) е избѣгалъ...“ и вѣроятно по-нататъкъ се е прѣдвиждалъ откупътъ, който императорътъ трѣбало да даде за него, защото, очевидно, нашиятъ надписъ не се е свѣршвалъ съ последния редъ на фрагмента; би трѣбало да се очакватъ поне още двѣ статии на договора,²⁾ но за жалъ тѣ сж завинаги изгубени за историята.³⁾

Тоя миренъ договоръ билъ сключенъ въ Цариградъ между императора и пратеницитѣ на Омортага, както това се види отъ церемониитѣ, които били извършени при клетвеното скрѣпяване на самия договоръ. Единъ съврѣменникъ на събитието, като разказва за Лѣва V и за отношенията му къмъ църквата и иконопочитателитѣ, ето какво пише по тоя случай: „И наистина, за тѣй безсрамно и неприлично завършения приятелски договоръ, който той (Лѣвъ) сключи съ близкограничащитѣ хунни, кой нѣма да пролѣе най-горещи сълзи? Защото той употреби тѣхни обичаи, а тѣ — нашитѣ и по тоя начинъ осигури взаимнитѣ съглашения. При това бѣше възможно да се види, ромейскиятъ императоръ да

¹⁾ Тукъ пѣкъ се визиратъ затворилитѣ се въ разни крѣпости и изловени отъ Крума византийски войници слѣдъ Версиникийския бой на 22. юний 813 г. — Вж. по-горѣ, стр. 268—269.

²⁾ Въ едната, напр., може би се опрѣдѣляло, че отстъпената на бѣлгаритѣ територия ще имъ се прѣдаде слѣдъ изтичането на извѣстенъ срокъ, слѣдъ като се изпразнятъ всички крѣпости въ нея отъ ромейскитѣ войници (вж. по-долу, стр. 336 и Притурка № 17), а въ другата — да се е оговарявало, че договорътъ трѣбало да се подновява, като се потвърждава всѣки 10 години, както се досѣща Вигу (каз. съч., стр. 363, бѣл. 3 и 371. — Извѣстия на И. Д-во, стр. 138 бѣл. 4 и 148.).

³⁾ За втората статия подробно вж. Сюлейманкьойскиятъ надписъ, п. т. стр. 172—177.

извършва съ рждѣ възлияние съ вода отъ чаша върху земята, саморъчно да обръща конски сѣдла, да хваща тройносплетени ремъци, да подига нагорѣ трѣва, и чрѣзъ всичко това да навлича върху себе си проклятие, а езичниците — да се допиратъ съ нечестивитѣ си рждѣ до нашитѣ божествени символи (*разбир.* кръста и евангелието) и да се кълнатъ въ тѣхната сила¹⁾ Това извѣстие се явява твърдѣ характерно, не само защото ни запознава съ обредитѣ, които хунно-българитѣ езичници употребявали при извършването на договорната клетва, но и защото, ако императорътъ се съгласилъ до толкова да се унижи, че да даде клетва по езическия обичай на българитѣ, несъмнено по прѣдложение на Омортаговитѣ пратеници, това показва, доколко мирътъ е билъ желателенъ за империята, нѣма вече да говоримъ за самитѣ статии на договора, които сж били, както видѣхме, въ полза на българитѣ: избухналото наскоро слѣдъ това гонение противъ иконитѣ, което отново разтърси империята, е правило необходимо тоя миръ.²⁾

¹⁾ *Ignatii Diaconi Vita Nicephori* въ appendices къмъ *Nicephori Opuscula historica*, ed. C. de Boor, Lipsiae, 1880, p. 206¹²—207¹⁴. — За тая клетва говорятъ още и *Genesis*, ed. Bon., p. 28 и *Theophanis contin.*, ed. Bon., p. 31¹⁵—12, обаче въ подробноститѣ тѣ се значително различаватъ, особено послѣдниятъ, отъ дякона Игнатия. За това вж. подробно въ Притурка № 14. — Ср. също В. Н. *Златарски*, Клетва у языческихъ болгаръ, въ „Сборникъ въ честь В. И. Ламанскаго“, Петроградъ, 1905, стр. 256—257. — Напослѣдъкъ писа за тая клетва и Г. *Кацаровъ*, Клетвата у езическитѣ българи, въ СпБА. кн. III (1912), обаче ние не можемъ да се съгласимъ както съ прѣвода, тъй и съ тълкуванията, които той дава за договорната клетва на българитѣ. За нова вж. подробно въ посочената Притурка № 14.

²⁾ Макаръ че нито единъ отъ византийскитѣ автори не споменува, че обмѣната на плѣнницитѣ е станала, обаче това вече обстоятелство, че 30-годишниятъ миръ е билъ точно спазванъ отъ двѣтѣ страни, ни дава основание да твърдимъ, че и условията на мирния договоръ ще да сж били несъмнено изпълнени, т. е. че обмѣната на плѣнницитѣ се състояла още при Омортага. Това се доказва отъ слѣдния епизодъ за Василія Македонецъ, бъдещия императоръ, който намираме у Конст. Багренородни (*Vita Basilii* у *Theoph. contin.* ib., p. 217¹⁶—20): Наскоро, тъй като Богъ посѣщаваше своя народъ и ръководѣше тѣхния (на плѣнницитѣ) изходъ, (защото българскитѣ князъ, като не можеше повече да противостои срѣщу ромейскитѣ сили, отново падаше въ униние), князътъ, като съзрѣлъ между собраниа при него християнски народи, които трѣбаше да бѣде отпуснати въ отечеството си, дѣтето Василія, благородно по външния си видъ и мило, да се смѣе и подскача, примамилъ го при себе си и му далъ една чудна по голѣмина ябълка. Дѣтето незлобиво и смѣло се допирало до колѣнитѣ на княза и въ простотата на права показвало собственото си благородство, тъй че князътъ много билъ очуденъ, а тайно се сърдѣлъ на своя отредъ копненосци. — Обаче не всички плѣнници-християни били отпуснати при обмѣната; останали отъ тѣхъ ония, които били поселени отъ Крума отвѣдъ Дунавъ като военни поселеници (вж. по-горѣ, стр. 277), защото тѣ се върнали въ отечеството си по-късно (въ 837 г.)

Но мирътъ билъ нуженъ не по-малко и за България. Гонението на християнитѣ несъмнѣнно се е продължавало, защото новата вѣра почнала да си пробива пѣтъ въ самия хански дворъ. Теофилактъ, архиепископъ охридски, ни разказва, че въ числото на плѣнниците, които били откарани отъ Одринско, имало нѣкой-си Кинамъ, „великолѣпенъ и хубавъ по външность, а по душевната си лѣпота по-славенъ и по-божественъ отъ своитѣ съврѣменници“. При раздѣлата на плѣнниците той се падналъ Омортагу. Кинамъ билъ обикнатъ отъ господаря си и отъ всички други, понеже безспорно ги прѣвъзхождалъ въ всѣко отношение; само едно нѣщо въ него ги печалило: той се различавалъ отъ тѣхъ по религия. Затова Омортагъ употребилъ всички старания, за да го отлжи отъ Христа. Изпърво той изпиталъ вѣрата му по слѣдния начинъ: слѣдъ като извършилъ едно блѣскаво жертвоприношение и приготвилъ при това богата гощавка, той заповѣдалъ на благородния Кинамъ да седне наедно и да яде съ другитѣ началници. Но Кинамъ, като си спомнилъ думитѣ на ап. Павла, че „на вѣрващитѣ въ Христа не е възможно да пиятъ чаша Господня и чаша бѣсовска“ (1 Кор. X, 20), отхвърлилъ прѣдложенiето да обѣдва съ тѣхъ. Ханътъ настоявалъ на своето. Кинамъ, вмѣсто покорность, почналъ да доказва празнотата на езичеството и да проповѣдва за Христа. Тогава Омортагъ не прѣтърпѣлъ това и заповѣдалъ да затворятъ Христовия слуга въ тъмница, въ която той останалъ до смъртъта на Омортага.¹⁾ И тъй, споредъ Теофилакта, едничката причина за това тъй строго отнасяне съ Кинама било туй, дѣто той се различавалъ отъ българския ханъ и неговитѣ близки по религия. Обаче по-нататъшната сѣдба на затворника (вж. по-долу) ни подсѣща да търсимъ истинската причина за злата участъ на Кинама въ опасението на българскитѣ боили, да

и при съвсѣмъ други обстоятелства (вж. по-долу, стр. 339/40), когато и Василий, вече 25-годишенъ момъкъ се върналъ, защото той се родилъ въ царуването на Михаил I Рангаве (811—813) и въ 813 г. билъ откаранъ въ плѣнство съ родителитѣ си като дѣте-годиначе, а връщането му е станало къмъ края отъ царуването на импер. Теофила (829—842). (Вж. *Bury*, *каз. съч.*, стр. 165 и сл.). Въ горния обаче разказъ, ако само ще трѣба да видимъ въ него исторически фактъ, Василий е прѣдставенъ като малко дѣте около на 3 години, слѣдов. случката, за която тукъ става дума, се отнася къмъ 815 г., когато тъкмо е ставала мирната обмѣна на плѣнниците споредъ 30-годишния договоръ.

¹⁾ *Theophylactus*, *Patrolog. gr. t. 126 ibid. § § 29—30. — М. Соколовъ, каз. съч.*, стр. 243—244.

не би подъ влиянието на тая тъй високо издигната личност християнството да проникне въ самия хански родъ, и по тоя начинъ новата вѣра, задъ която се криело тържеството на славѣнитѣ, да се закрѣпи въ България. Обаче и тая мѣрка, както ще видимъ по-нататъкъ, не помогнала на боилитѣ.

Наредъ съ тия вжтрѣшни опасения, които изисквали бързи и строги мѣрки отъ страна на българскитѣ боили, не по-малко отвлечало вниманието на Омортага и на неговото правителство новото размѣстване на народитѣ, което ставало въ дадената епоха по степитѣ на южна Русия и което докарало въ Европа новъ варварски народъ, който се врѣзалъ като клинъ въ срѣдата на срѣдне-дунсвското славѣнство. Ние тукъ разбираме движението на маджаритѣ, които въ началото на IX. вѣкъ напуснали старото си отечество отвждъ рр. Волга и Кама и се спуснали да търсятъ нови живѣлища на югъ и юго-западъ, кждѣто ги привличалъ слухътъ за богатствата на тия страни.¹⁾ Първоначално маджаритѣ се настанили между Донъ и Днѣпъръ въ владѣнията на хазаритѣ, безъ да образуватъ тукъ отдѣлна яка държава, а сж живѣли на отдѣлни и самостоятелни племена, отъ които всѣко си имало свой главатаръ. Това обстоятелство имъ давало възможность да не се ограничаватъ въ своитѣ скитания и грабежи съ извѣстна опрѣдѣлена мѣстность; напротивъ, тѣхнитѣ отдѣлни отреди наскоро слѣдъ пристигането си въ придонскитѣ степи продължавали движението си на югъ и ю-западъ, като сж разполагали лагеритѣ си тамъ, дѣто позволявали обстоятелствата и природнитѣ условия и извършвали въ сжщото врѣме своитѣ грабителски нахлувания въ разни посоки.²⁾ Дали маджаритѣ сж се приближили прѣзъ това врѣме до българскитѣ сѣверо-източни граници, които повидимому сж достигали тогава до долното течение на Днѣпъръ въ съсѣдство съ хазарското царство, ние нѣмаме прави данни; обаче старанието на Крума, както видѣхме, да защити тъкмо тия граници съ прѣселението на византийскитѣ плѣнници въ 813 г. и да устрои тукъ, по примѣра на византийскитѣ императори, военни поселища, ни дава доста основание да мислимъ, че въ това врѣме маджаритѣ сж прѣдставяли вече

¹⁾ К. Гротъ, Моравія и мадьяры, стр. 204.

²⁾ Пахъ тамъ, стр. 216 и сл. — Ср. Вуръ, The Eastern Roman Empire, p. 423—424.

немалко опасност за българскитѣ владѣния между устието на Дунава и Днѣпъръ особено прѣзъ врѣмето на приготовленията на Крума за грандиозния си походъ срѣщу Цариградъ прѣзъ зимата 813/14 г. Но слѣдъ смъртта на Крума опасността откъмъ маджаритѣ, както изглежда, се уголѣмила, което е и накарало около 818—820 г. да прѣдприеме походъ срѣщу тѣхъ въ посока къмъ Днѣпъръ, за който ни свидѣтельствува единъ мемораленъ надписъ отъ врѣмето на Омортага. Въ тоя надписъ се казва, че копанъ Окорсъ, отъ рода Цакагаръ, прѣзъ врѣмето на единъ походъ, потѣналъ въ Днѣпъръ.¹⁾ Какви сж били резултатитѣ отъ тоя походъ, остава сжщо неизвѣстно; но, доколкото може да се сжи по тоя надписъ, българитѣ ще да сж успѣли да отблъснатъ маджаритѣ отново въ тѣхнитѣ живѣлища отвдъ Днѣпъръ, и несъмнѣнно Омортагъ е сполучилъ да си осигури безопасностъ откъмъ тая страна, защото наскоро слѣдъ това той трѣбало да обърне погледитѣ си отново къмъ Византия, дѣто станала нова промѣна въ управлението.

Лъвъ V, макаръ съ успѣхъ да защищавалъ границитѣ на империята въ Мала-Азия отъ аббасидитѣ, обаче подновеното иконоборство, което се водило не тѣй силно и жестоко, както при Исаврийскитѣ императори, се обърнало отъ чисто църковна въ политическа борба, жертва на която станалъ императорътъ. Съставено било съзаклетие на чело съ бившия неговъ приятель, стратегъ Михаилъ Амореиски, който въ деня на Рождество Христово 820 г. сполучилъ да го убие и себе си да провъзгласи за императоръ.²⁾ *Михаилъ II Балба* (820—829), ако и да билъ отъ доленъ произходъ, притежавалъ достатъчно тактъ и умѣние, за да даде едно колкогодѣ удовлетворително разрѣшение на иконоборческия въпросъ и да въдвори общественото спокойствие. Обаче, колкото и да се мжилъ той да поддържа една умѣрена вжтрѣшна политика, неговътъ примѣръ билъ заразителенъ за други,

¹⁾ Съдържанието на надписа гласи: Κανας ὁβήτην Ὀμορτάγ· Ὁμορτός δ' κοπάνος θρα|πτὸς ἀνδρ(ω)ποῦ μου ἐγέ|υετο χ(αι) ἀκαλθ(ω)ν (αι)ς τὸ φου|σῆτον ἐπν(ι)ττη(ν) (αι)ς τὸν πο|ταμόν τὸν Δάναπριν· | ἦτο δὲ γυναις Τζακατάρης. Вж. В. Н. Златарски, Единъ отъ Правдийскитѣ Омортагови надписи, въ сПс, кн. 63 (1903), стр. 94—107, особ. 104—107. — Ср. *Авоба-Плиска*, стр. 190 и 214. — J. Bury, *Eastern R. Empire*, p. 366. — Извѣстия на Ист. Д-во, стр. 142. — *Иуречик*, Историја Срба, стр. 186, прѣдполага, че копанъ Окорсъ е загиналъ въ война противъ лазаритѣ.

²⁾ Вж. Bury, п. т., стр. 48 и сл.

като него властолюбиви личности, за да произведатъ нова революция. Единъ отъ неговитѣ другари, военачалникъ Тома, по произходъ вѣроятно славѣнинъ,¹⁾ въ съюзъ съ арабитѣ и съ помощта на други източни народи сполучилъ въ 821 г. да вдигне на източнитѣ граници на империята бунтъ, който заплашвалъ да разтърси отъ основа държавата съ много по-голъма опасностъ, отколкото прѣдишнитѣ подобни бунтове, защото тая гражданска война получила не само политически, но и религиозенъ и социяленъ характеръ.²⁾ По-голъмата частъ отъ Мала-Азия се отцѣпила отъ империята и признала властта на бунтовника. Съ помощта на една частъ отъ византийската флота въ Бѣло море, която се отметнала отъ императора, и къмъ която се присѣдинили много други византийски товарни кораби, Тома сполучилъ да проникне въ Тракия, дѣто населението се присѣдило къмъ него за общи дѣйствия,³⁾ а въ декемврий 821 г. обсадилъ Цариградъ отъ море и суша. Положението на столицата било твърдѣ критическо. Наистина, обсадата прѣзъ цѣлата 822 г. прѣминала безъ особени успѣхи за обсадителитѣ, но отъ своя страна и Михаилъ II не могълъ да прѣдприеме нищо рѣшително. Въ тая критическа минута столицата на империята била спасена отъ наврѣмнената помощ на българитѣ.

Прѣзъ лѣтото 823 г., слѣдъ поражението на флотата на бунтовника въ Мраморно море, Омортагъ набързо навлѣзълъ въ византийска територия и по главния пѣтъ по край Одринъ и Аркадиополь неочаквано се явилъ на брѣговетѣ на Мраморно море, като се разположилъ на равнината Кидуктъ източно отъ Ираклея (Ерекли).⁴⁾ Извѣстието за пристигането на българитѣ принудило Тома да снесе обсадата на столицата и веднага потеглилъ срѣщу новия неприятель. Въ станалото тамъ сражение Тома билъ съвсѣмъ разбитъ и билъ принуденъ да се оттегли въ близкитѣ планини. Докато

¹⁾ Прѣдполага се, че той е произлизалъ отъ славѣнскитѣ сѣмейства, които били поселени на Понта близо до Газнура на брѣга на р. Ирисъ, юго-източно отъ Амасия. — Вж. *А. А. Васильевъ*, Византия и арабы. Петроградъ, 1900, стр. 24. — *Bury*, п. т., стр. 11.

²⁾ *А. А. Васильевъ*, п. т., стр. 21—23.

³⁾ Споредъ едно извѣстие (Писмото на Михаила II до Людовика Благочестиви отъ 824 г. у *Baronii*, App. Eccl. t. XIV, p. 63) въ числото на западнитѣ съюзници на Тома били и живущитѣ около Солунъ славѣни. — Вж. *А. А. Васильевъ*, каз. съч., стр. 33.

⁴⁾ За тая мѣстностъ вж. по-горѣ, стр. 267, бѣл. 1.

той се готвилъ да даде ново сражение, българитѣ, доволни отъ побѣдата си и като награбили голѣма плячка, скоро се оттеглили и напуснали византийската територия.¹⁾ Дали това бързо оттегляне на Омортага е било прѣдизвикано отъ страхъ, че българитѣ не ще могатъ да издържатъ едно ново сблъскване съ Тома, или пъкъ то е влизало въ условията, при които имъ е било позволено да навлѣзатъ въ империята прѣдъ видъ на сѣществувашия миренъ договоръ, за сега остава неизвѣстно тѣй, както не може съ положителностъ да се установи, по чия инициатива българитѣ се намѣсили въ тая гражданска война. Споредъ едни Михаилъ самъ се обърналъ къмъ българитѣ за помощъ, като ги поканилъ да му бждатъ съюзници,²⁾ а споредъ други, Омортагъ, като се научилъ, че императорътъ билъ обсаденъ, изпратилъ тайно пратеници при Михаила съ извѣстие, че той е готовъ по собствено желание да даде достатъчна помощъ, понеже искалъ да потвърди и още повече да заякчи склучения отъ него 30-годишенъ миръ съ Лѣва V.³⁾ Макарь, че тия послѣднитѣ

¹⁾ *Genesis. ib.*, p. 41—42. — *Theoph. contin.*, *ib.*, p. 64₁₈ — 66₁₁. — *Ср. А. Васильевъ*, п. т., стр. 37—38. — *Bury*, п. т., стр. 100—102.

²⁾ *Georg. Hamart. ed. Muralt.*, p. 698_{31—34}: (Тома) μαθὼν ὡς ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ τοὺς Βουλγάρους εἰς συμμαχίαν κατ' αὐτοῦ προσκαλέσατο, παραχρήμα τὴν πόλιν ἔδρασε, κατ' αὐτῶν θάπτον φῆχτο, οὗς δὴ καὶ μαχεσάμενος καὶ πολλοὺς αὐτῶν διασθεύρας, εἰς Ἀρκαδίου πόλιν αὐτὸν ἀσφαλίζειται.

³⁾ *Genesis. ib.*, p. 41: διαπροβεβύηται πρὸς βασιλέα καὶ συμμαχεῖν αἰτείται αὐτῷ. — *Theoph. contin.*, *ib.*, p. 64_{18—22}: Μορτάγων ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεὺς (това е единичко мѣсто, дѣто българ. владѣтель у визант. автори се нарича βασιλεὺς срѣщу обикновенитѣ ἀρχων, ἡγεμῶν, ἀρχηγός).... λαθρα πᾶς εἰς βασιλέα πέμψας ἐξαιτοῦσθαι αὐτοράτῃ γυνάμῃ συμμαχίαν καθυπισχέσθαι καὶ βοήθειαν αὐτῷ τὴν ἀρκοῦσαν διδόναι καθυπολόγει. — 65_{11—16}:.... καὶ τὰς πρὸς αὐτὸν δὲ τριακοντούταις σπονδὰς γυμνημένας παρὰ τοῦ προκατασχόντος Λέοντος ἐπιβεβαῖναι καὶ ἰσχυροτέρας ποῆσαι ζητῶν κτλ. — Нѣкон отъ новитѣ историци въ случая даватъ прѣдпочитане на Георгия Амартола, като на съврѣмненникъ, а извѣстнето на Генесия, а съ него и на Продължателя обясняватъ съ националната гордость на автора, за когото било недостойбно, шото императорътъ да се обръща за помощъ къмъ единъ варваринъ, та и главната заслуга за поражението на противника да се припише на послѣдния. Вж. *Hirsch*, п. т., стр. 134. — *А. Васильевъ*, *каз. съч.*, стр. 37^а. — *Bury*, *каз. съч.*, стр. 100, остава тоя въпросъ откритъ. — Може би обяснението за националната гордость на споменатитѣ автори — Генесия и Продължателя — да е право, но нис имаме достатъчно основание да се усъинимъ въ вѣрността на Амартоловото извѣстие прѣдъ видъ 1. на това, че извѣстната враждебностъ на тоя авторъ къмъ императоритѣ-иконоборци го е накарала да погледне тенденциозно на въпроса и 2. че той избѣгва да спомене за истинския резултатъ отъ сражението на Тома съ българитѣ и прѣдставя работата доста смотолесено, какво ужъ Тома се сразилъ съ българитѣ и много отъ тѣхъ изтрѣбилъ. Тоя възгледъ се опровергава вече съ това, че Михаилъ II е могълъ да се освободи отъ своя противникъ наскоро слѣдъ това само благодарение на българитѣ побѣда, още повече че самъ той въ писмото си до Людовика Благочестиви отъ 10. априль 824 г.,

и да твърдят, какво Михаилъ II не се рѣшавалъ отначало да приеме прѣдложението на българския ханъ, или подъ прѣдлогъ, че не трѣбало тия, които се били съгласили за толкова врѣме да се въздържатъ отъ проливане на християнска кръвъ, да унищожатъ добритѣ рѣшения поради войната на съзаклетниците,¹⁾ или защото поради своето скжперничество е щадилъ държавното съкровище за заплатата, която той би трѣбало да даде на българитѣ за оказаната помощъ,²⁾ ние не можемъ да допуснемъ, че Омортаговата помощъ е станала безъ знанието и не по желанието на императора.³⁾ Очевидно прѣдварително сж се водили прѣговори за условията, при които трѣбало да стане навлизането на българската войска въ прѣдѣлитѣ на империята: вѣроятно, отъ българска страна е било прѣдложено да се смѣта тая акция не за нарушение на 30-годишния миръ, а за още по-голѣмо негово заякчаване, а отъ византийска — българското навлизане да бжде за кжсо врѣме и безъ никакви претенции за каквото и да било възнаграждение отъ страна на императора, и българитѣ да се задоволятъ само съ плячката, която ще заграбятъ отъ неприятеля въ случай на побѣда.⁴⁾

въ което той подробно описва възстанието на Тома, посочва за такова едно поражение на бунтовника на 30 мили отъ столицата, подъ което трѣба да се подразбира побѣдата на българския ханъ, макаръ че Михаилъ II не споменува името на българитѣ, което е твърдѣ понятно. (Вж. *Baronii* App. ecclesiastici, t. XIV, p. 62 (Lucas, 1743). — Ср. *Hirsch*, каз. съч., стр. 24).

¹⁾ *Genesius*, ib., p. 41. . . . ἀπολογίζεται μὴ χρῆναι τοὺς ἐπὶ τοσοῦτων χρόνων ἐμολογηκότας χριστιανικῶν αἱμάτων ἀφεῖσθαι ἐπὶ τῶν στασιωτῶν πολέμῳ τὰ καλῶς δοξαζατα καταλύειν.

²⁾ *Theoph. contin.* ib., p. 65, 1—4: ἀλλ' ὁ γὰρ Μιχαήλ, εἴτε τῇ ἀληθείᾳ τὸ τῶν ἐμοφύλων πλήθος καταιδούμενός τε καὶ ἐλεῶν, εἴτε καὶ χρημάτων φαιδόμενος, (ἐτύγχανε γὰρ ἐπὶ πολὺ τὰς χεῖρας τῶν ἄλλων βασιλέων ὅφ' αὐτὸν ἔχων ἐκ φαιδωλίας).

³⁾ Ср. *А. Васильевъ*, каз. съч., стр. 37. — *Bury*, каз. съч., стр. 100.

⁴⁾ Че въ 823 г. с имало нѣкакъв договоръ между България и Византия, се донѣдѣ доказва и отъ силно фрагментирания надписъ на стѣла, намѣренъ въ гробищата между с. с. Синибиръ и Карабашли и издаденъ въ *Archäol.* — epigr. Mitth. XIX (1896), S. 244 и въ *Абоба-Плиска*, стр. 226—228; табл. XLIV. 3. Надписътъ е дотолкова много пострадалъ въ краищата, че по никой начинъ не може да се разбере смисълътъ му. Обаче издателитѣ възъ основа на отдѣлнитѣ думи, които колко-годѣ се възстановяватъ, сж на мнѣние, че тукъ става дума за сключването на нѣкакъв договоръ, въ който, очевидно, е игралъ роля споменатиятъ вече отъ насъ български воевода *Цикъ* или *Цокъ* (вж. по-горѣ, стр. 293). Тоя договоръ се отнася къмъ 6328 г. отъ С. М. или отъ Б. Ера къмъ 148 л. г., която споредъ нашитѣ изчисления се е продължавала отъ 6. августъ 823 г. до 24. юлий 824 г. (вж. притурка № 1.). а това ни дава достатъчно основание да отнесемъ 1. въпросния договоръ къмъ врѣмето на българската намѣса въ гражданската война на Византия и 2. самиятъ походъ на българитѣ къмъ Цариградъ къмъ августъ и септемврий сжщата 823 г. — Къмъ сжщото врѣме ние сме наклонни да отнесемъ и Ески-Джумайския надписъ

Както и да било, но подобна една съвмѣстна акция противъ Тома се налагала отъ самитѣ интереси на двѣтѣ съсѣдни държави, независимо отъ това, отъ кого е излѣзла инициативата: отъ Михаила II ли, или отъ Омортага. Защото една външна помощ за императора въ дадения моментъ била повече отъ желателна и дори необходима, както видѣхме, за спасението на столицата, а съ нея и на империята, а пъкъ измѣнението на отношенията между България и Византия, което би послѣдвало, въ случай че бунтовникътъ излѣзе побѣдителъ, било би за Омортага отъ сѣдбоносно значение прѣдъ видъ на политическитѣ осложнения, които въ това врѣме ставали на сѣверо-западнитѣ граници на държавата му, както ще видимъ по-долу. Обаче сполучливата и наврѣмenna намѣса на българитѣ въ гражданската война на Византия не само отклонила всѣка опасностъ отъ тая страна за България, но и нанесла рѣшителенъ ударъ върху прѣдприятието на Тома, слѣдъ който той не можилъ да се поправи. Подиръ едно неуспѣшно сражение въ околността на Цариградъ, Тома се затворилъ въ крѣпостъта Аркадиополь, дѣто обсаденъ той билъ хванатъ отъ градскитѣ жители и прѣдаденъ Михаилу II, а въ срѣдата на октомврий 823 г. билъ убитъ.¹⁾ Като си осигурилъ по тоя начинъ безопасностъ откъмъ южната си съсѣдка, Омортагъ насочилъ всичкото си внимание на сѣверозападъ, дѣто развиващитѣ се събития изисквали бързата му намѣса.

Слѣдъ унищожението на аварската държава и присѣдинението на източно Маджарско съ Банатъ къмъ България,

(вж. *Абоба-Плиска*, стр. 226; табл. XLIV, 2), който и по палеографични особености, и по начертание на буквитѣ стои много близу до Сюлейманкѡйския надписъ, слѣдов. произлиза отъ врѣмето на Омортага. Той съдържа, очевидно, условията на нѣкакъвъ договоръ между ромен и българи, въ които искаме да видимъ тъкмо условията на споменатия по-горѣ договоръ отъ 823 г. Но за жалъ и тоя надписъ сѣщо е много пострадалъ и не може нищо да се разбере отъ съдържанието му.

¹⁾ Подробно вж. *А. Васильевъ*, *каз. съч.*, стр. 39—40. — *Вуру*, *каз. съч.*, стр. 102—103. — *Θ. Ио Успенски* придава на българската намѣса въ тая гражданска война на Византия и друго значение. Въ ст. „Константинопольскій соборъ 842 года“ (*ЖМНПр.* ч. 273 (1891), стр. 149) той пише: „Мартагонъ съ своимъ вмѣшателствомъ еще на 20 лѣтъ поддержалъ иконоборческую партію и нанесъ сильное поражение инокородческимъ элементамъ имперіи, стремившимся возобладать надъ еллинаизмомъ.“ *А. Васильевъ* пъкъ, който усвоява това мнѣние, пише (*каз. съч.*, стр. 38): „Въ лицѣ Θомы былъ побѣжденъ глава православной партіи; поэтому болгарскій правитель оказалъ не малую услугу императорамъ-иконоборцамъ вообще, поддерживавъ на нѣкоторос врѣме иконоборческую партію“

българските владѣния, както видѣхме, граничили непосредно съ франкската монархия по рр. Тиса и Дунавъ въ началото на IX. вѣкъ. Докато Омортагъ билъ завзетъ съ уредбата на отношенията си съ Византия, една частъ отъ славѣнското племе *тимочани*, които влизали въ състава на българската държава още отъ врѣмето на Тервеля, по неизвѣстни причини се отделили отъ българската власт, вѣроятно слѣдъ смъртта на Крума, и прѣминали въ франкска територия. Въ 818 г. тѣ заедно съ други български славѣни — *абодрити*, отъ които една частъ населявала страната по лѣвия брѣгъ на Дунавъ между тая рѣка и Тиса, отъ устието на р. Сава, до онова на Тимокъ, а другата частъ подъ името *преденеценти* или *браничевци* — по десния брѣгъ на Дунавъ въ областта на р. Млава,¹⁾ изпратили пратеници при Людовика Благочестиви (814—840) въ Херисталъ съ прѣдложение да ги вземе подъ върховната си власт,²⁾ на сжщитѣ федеративни начала, на каквито и панонскитѣ славѣни влѣзли въ състава на франкската държава начело съ своитѣ мѣстни князе³⁾. Обаче, когато въ 819 г. хърватскиятъ князь, Людевитъ, слѣдъ като Людовикъ Благочестиви му отказалъ да го защити отъ жестокостта на фриулския маркграфъ, Кадолахъ, на когото той билъ непосредно подчиненъ, вдигналъ голѣмо възстание между рр. Сава и Драва за независимостъ, отцѣпилиятъ се тимочани се присѣдинили къмъ него. Почналата се обаче усилена и неравна борба противъ франкитѣ Людевитъ не можалъ да издържи и въ 822 г. билъ принуденъ да търси спасение въ Сърбия, дѣто неговиятъ заклетъ врагъ, Боренъ, управителъ на далматинскитѣ хървати, наредилъ убийството му въ 823 год., и хърватитѣ, а задно съ тѣхъ и тимочанитѣ били отново подчинени подъ франкската власт.⁴⁾ Слѣдъ бѣгството на Людевита абодрити

¹⁾ За тия славѣнски племена и за тѣхнитѣ имена, както и за принадлежността имъ къмъ българскитѣ, а не сръбскитѣ славѣни, вж. *L. Niederle*, *Slovanske starožitnosti*, Dil. II, стр. 417—418.

²⁾ *Einhardi Annales*, s. an. 818: . . . Erant ibi (in Heristallo) et aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet . . . et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate disciverant et ad nostros fines se contulerant. *Pertz*, *Mon. Germ. t. I*, p. 205. — Cp. *I. Marquart*, *Streifzüge*, стр. 116. — *Niederle*, каз. съч. стр. 117, мисли, че тѣ искали помощъ.

³⁾ *E. Dümmler*, *Über die älteste Gesch. der Slawen in Dalmatien*. *SBWA*. Bd. XX (1856), S. 388 f. — Вж. *М. Соколовъ*, каз. съч., стр. 86.

⁴⁾ *М. Соколовъ*, каз. съч. стр. 86. — *E. Dümmler*, *Geschichte des Ostfränkischen Reiches*, Leipzig, 1887, 2te Aufl. S. 36. — *Marquart*, каз. съч. стр. 116.

и браничевци, боейки се прѣдъ силата на мощния си съсъдъ, изпратили въ 822 год. на сейма въ Франкфуртъ при Людовика пратеници, които да му оповѣстятъ за доброволното си подчинение.¹⁾

Тия самоволни отцѣпвания на споменатитѣ славѣнски племена отъ българската държава принудили най-сетнѣ Омортага да обърне сериозно внимание къмъ това, което ставало на сѣверо-западнитѣ граници. Слѣдъ завръщането си отъ похода противъ Тома въ 823 г. той се опиталъ, вѣроятно, съ сила да върне отцѣпилитѣ се славѣнски племена, но по-видимому не сполучилъ. Затова въ 824 г. подъ прѣдлогъ, че иска да склучи миръ, Омортагъ изпратилъ пратеници съ писмо до Людовика Благочестиви. Императорътъ, слѣдъ като ги изслушалъ и прочелъ донесеното писмо, крайно очуденъ, назначилъ одного баварца Махелмъ да отиде заедно съ Омортаговитѣ пратеници въ България и да изучи по-грижливо причинитѣ на това необикновено и никога по-рано не бивало посолство въ франкската държава.²⁾ И наистина това е било първо сношение на българския владѣтель съ франкския господаръ и изобщо съ западъ. Като резултатъ отъ отиването на Махелма въ България било това, че прѣзъ зимата 824/5 год. Омортагъ изпратилъ нови пратеници, на които било възложено да установятъ точно границитѣ между българската и франкската държава. Въ мисията на това посолство ясно проглежда, че българскиятъ ханъ е искалъ по миролюбивъ начинъ да разрѣши пограничния въпросъ. Но когато съобщили на Людовика въ Ахенъ, че българскитѣ пратеници се намирили въ Бавария, той изпратилъ специално човѣкъ, който да ги посрѣгне и задържи тамъ извѣстно врѣме. Между това той позволилъ на нови пратеници отъ браничевци, за които така сжщо му било съобщено, че се приближавали, незабавно да дойдатъ при него. Когато пратеницитѣ отъ послѣднитѣ почнали да се оплакватъ отъ

¹⁾ *Einbardi Annales*, s. an. 822: In quo conventu omnium orientalium Sclavorum, id est Abodritorum, . . . , Prædenecenti, . . . , legationes cum muneribus ad se directus audivit. *Pertz*, *Mon. Germ.*, t. I, p. 209.

²⁾ *Einbardi*, ib., s. an. 824: Rex Bulgarorum Omortag velut pacis faciendae gratia legatos ad imperatorem cum litteris misit, quos ille cum audisset, ac litteras quae adlatæ fuerant legisset, rei novitate non inmerito permotus, ad explorandam diligentius insolitæ et numquam prius in Franciam venientis legationis causam Machelmum quendam de Baloaria cum ipsis legatis ad memoratum regem Bulgarorum direxit. *Pertz*, ib., t. I, p. 212.

несправедливата враждебност на българитѣ и молили за помощ противъ тѣхъ, заповѣдано имъ било да си отидатъ въ земята и да дойдатъ пакъ къмъ врѣмето, опрѣдѣлено за българскитѣ пратеници.¹⁾ Отъ тая разпоредба се види, че Людовикъ е искалъ да разгледа пограничния въпросъ въ присѣйствието на прѣдставители отъ двѣтъ страни. Обаче той не сдържалъ думата си. Българскитѣ пратеници, които по негова заповѣдь били задържани въ Бавария, получили разрѣшение да дойдатъ въ Ахенъ само въ срѣдата на м. май 825 г. Людовикъ ги приелъ и изслушалъ и наскоро слѣдъ това по сжщитѣ пратеници изпратилъ до българския владѣтель писмо, въ което той повидимому не давалъ удовлетворителенъ отговоръ.²⁾

Когато българскитѣ пратеници се върнали въ Плиска и донесли писмото на императора, Омортагъ, силно ядосанъ отъ съдържанието му, понеже не получилъ това, което искалъ, рѣшилъ да постави въпроса ребромъ. Въ началото на 826 год. той изпратилъ отново сжщия пратеникъ съ писмо до Людовика, въ което той право заявявалъ, или незабавно да стане опрѣдѣлението на границитѣ, или, ако това не е угодно, то нека всѣки защитава границитѣ си, понеже не сжществувалъ никакъвъ миренъ договоръ. Но императорътъ и тоя пжтъ не намѣрилъ за нужно да му отговори веднага, защото въ това врѣме се прѣсналъ слухъ, какво българскиятъ владѣтель билъ или сваленъ отъ прѣстола, или билъ убитъ отъ нѣкой неговъ боилъ. Затова той заповѣдалъ на пратеника да почака, докато се узнае, доколко този слухъ

¹⁾ *Einhardi Annales*, s. an. 824 . . . Quo (Aquasgrani) cum (imperator) venisset, et ibi natalem Domini celebrasset, adlatum est ei, quod legati regis Bulgarorum essent in Baloarja; quibus obviam mittens, ipsos quidem usque ad tempus congruum ibidem fecit operiri. Cacterum legatos Abodritorum, qui vulgo Praedenecenti vocantur, et contermini Bulgaris Daciam Danubio adjacentem incolunt, qui et ipsi adventare nuntiabantur, ilico venire permisit. Qui cum de Bulgarorum iniqua infestatione quererentur, et contra eos auxilium sibi ferri deposcerent, domum ire, atque iterum ad tempus Bulgarorum legatis constitutum redire jussi sunt. — *Peritz*, ib. t. I, p. 212—213. — Споредъ *Marquart'a*, (каз. съч., стр. 117) подъ Daciam Danubio adjacentem се разбира Аврелиянова Дакія южно отъ Дунавъ.

²⁾ *Einhardi Annales*, s. an. 825: . . . (imperator) legatos Bulgarorum circa medium Martii Aquasgrani venire praecepit . . . Bulgaricam legationem audiv. t; erant enim de terminis ac finibus Inter Bulgaros ac Francos constituendis . . . Imperator vero, audita Bulgarorum legatione, per eosdem qui ad eum missi fuerant legatos regi eorum missis litteris, prout videbatur respondit. *Peritz*, ib., I, p. 213. — Ср. *Fuldenses annl.* s. eod. an., ib. t. I, p. 358. — *Vita Hludowici Imperatoris*, ib. t. II, p. 628.

е нѣренъ. За тая цѣль дворцовиятъ графъ Бертрихъ билъ изпратенъ въ Каринтия при графовеѣ Балдерихъ и Геролдъ, отбранители на „аварската“ граница. Когато Бертрихъ се върналъ и донесълъ, че прѣснатиятъ слухъ е лъжливъ, Людовикъ повикалъ при себе си българския пратеникъ и веднага го отпусналъ да си отиде обратно безъ писмо.¹⁾

Тия безрезултатни протакания, въ които явно проглеждало едно незачитане отъ страна на западния императоръ къмъ българския владѣтель, а може би и желание да печели врѣме, най сетнѣ дали на Омортага да разбере, че пограничниятъ въпросъ не ще може да се разрѣши по миролюбивъ начинъ, и той не се забавилъ да се вземе за оружје. Въ 827 г. български войски били изпратени на лодки отъ Дунавъ нагорѣ по р. Драва; тѣ навлѣзли въ горня Панония и опустошили страната съ огънь и мечъ. Като завладѣлъ по тоя начинъ тамошнитѣ славѣни, Омортагъ изгонилъ оттамъ поставенитѣ отъ франкитѣ тѣхни князе и назначилъ вмѣсто тѣхъ български управители.²⁾ Прѣзъ февруарий 828 г. фриулскиятъ маркграфъ Балдерихъ, прѣемникъ на Кадолаха, за немарливитѣ си дѣйствия противъ българитѣ билъ смѣненъ отъ длѣжността,³⁾ и воденето на войната било прѣдадено на младия кралъ, Людовика Баварски.⁴⁾ Изглежда, че фран-

¹⁾ *Einhardi Annales*, s. an. 826: Cnm regi Bulgarorum legati sui qui egerint renuntiassent, iterum eum, quem primo miserat, ad imperatorem cum litteris remisit, rogans ut sine morarum interpositione terminorum definitio fieret, vel si hoc non placeret, suos quisque terminos sine pacis foedere tueretur. Cui imperator, quia fama erat Bulgarorum regem a suo quodam optimate aut regno pulsum aut interfectum, respondere distulit; illoque expectare jussu, propter famae certitudinem comperiendam Bertricum palatii comitem ad Baldricum et Geroldum comites et Avarici limitis custodes in Carantanorum provinciam misit, qui cum reversus nihil certi super his quae fama vulgaverat reportasset, imperator legatum ad se evocatum sine litteris remeare fecit. *Pertz*, ib., I, p. 214. — Cp. *Fuldenses annl.* s. an. 826, ib., p. 359. — *Vita Hludowici*, ib., p. 629, завършва: Rescita autem veritate, missum infecto negotio remisit. — *Лопарева*, каз. ст., стр. 351, невѣрно прѣдава, че Людовикъ отпусналъ пратеника съ писмо.

²⁾ *Einhardi Annal.* s. an. 827: Bulgari quoque Sclavos in Pannonia sedentes, misso per Dravum navali exercitu, ferro et igni vastaverunt, et expulsos eorum ducibus, Bulgaricos super eos rectores constituerunt. *Pertz*, ib., t. I, p. 216. — Cp. *Fuldenses annales*, s. an. 827, ib., t. I, p. 359.

³⁾ *Einhardi Annales*, s. an. 828: ... Mense Februario ... Baldricus, dux Foroiulensis, cum propter eius ignaviam Bulgarorum exercitus terminos Pannoniae superioris impune vastasset, honoribus quos habebat privatus. *Pertz*, ib., t. I, p. 216. — Cp. *Vita Hludowici imp.* ib., p. 631.

⁴⁾ *Fuldenses annales*, s. an. 828: Hlotharius cum exercitu ad marcam Hispanicam missus est; similiter et Hludowicus juvenis contra Bulgaros. *Pertz*, ib., t. I, p. 359.

китѣ сж успѣли да отблъснатъ българитѣ отъ завзетата територия, защото въ слѣдната 829 г. българска войска отново навлѣзла на лодки по р. Драва въ франкскитѣ владѣния и опожарила нѣколко села.¹⁾ Къмъ врѣмето на тия военни дѣйствия противъ франкитѣ ще да се отнася и загинването на тарканъ *Онегавонъ*, отъ рода Кувиаръ, който, споредъ единъ мемораленъ надписъ отъ врѣмето на Омортага, потъналъ въ р. Тиса.²⁾

Какви сж били слѣдъ това политическитѣ отношения между България и франкската държава, за това западнитѣ аннали нищо не споменуватъ; обаче, като имаме прѣдъ видъ, 1., че въ 832 г. български пратеници сж идвали съ дарове при императора,³⁾ което явно посочва на мирни и приятелски отношения между двѣтѣ съсѣдни държави, и 2. че областта *Срѣмъ* (Sirmium), между р.р. Дунавъ и долното течение на Сава, слѣдъ Омортага се намирала вече подъ българска власть и останала българска прѣзъ IX. и X. вѣкъ,⁴⁾ ние имаме достатъчно основание да твърдимъ, че второто навлизане на българитѣ по Драва въ франкскитѣ владѣния въ 829 г. се е завършило съ прѣкратыването на враждебнитѣ дѣйствия и съ пълно съгласие между Омортага и Людовика за точно опрѣдѣляне границитѣ между двѣтѣ държави. Дали е послѣдвалъ нѣкой миренъ договоръ между тѣхъ, не е извѣстно; но несъмнѣнно е това, че отъ тогава 1. се е турило край на франкската офанзива къмъ Балканския полу-въ и 2. областта Срѣмъ е била отстъпена окончателно на българитѣ, съ което се осигурявала важната крѣпость *Синидунумъ*, отъ тогава наречена съ славѣно-българско име *Бѣлградъ*, и се закрѣплявала сѣверо-западната българска граница, която сега е вървѣла така: отъ устието на Тиса, обхващайки об. Срѣмъ, тя слизала къмъ срѣдното течение на р. Сава, по

¹⁾ *Ibidem*, s. an. 829: Bulgari navibus per Dravum fluvium venientes, quasdam villas nostrorum flumini vicinas incenderunt. *Peritz*, ib., t. I, p. 360.

²⁾ Съдържанието на тоя надписъ, който въ срѣдата и десния край е поврѣденъ, гласи: ἸΚάνας ὁβήγη 'Ωμου[ρ]τ|α|γ|'Ωνεγавον... ρα τα|ρικανός, θ|ρεπτός δ|θ|ρ(ω)|πος|μου ἐγένετο [α|α|] ἀπ|ελθ(ὸ)|ν [(α|α|ς)] τὸ φουσατον ἐπ|υ(ι)|την (α|α|ς) τή|ν| Τήσαν τὸν ποταμόν ἦτο δὲ| γενεὰς Κουβιάρης. — *Archaeol.-epigr. Mitt.* XVII (1894) S. 199—200. — *Абоба-Плиска*, стр. 190—191, табл. XIII, 3. и 214.

³⁾ *Saxo*, s. an. 832: Legati Bulgarorum cum muneribus venerunt. *Peritz*, *Mon. Germ. t.* VIII, p. 574.

⁴⁾ *Bury*, каз. съч., стр. 364—365. — Извѣстия на Ист. Д-во, п. т. стр. 139—141.

тая рѣка до устието на р. Колубара, по тая рѣка и по източния ѝ притокъ въ ю. източна посока къмъ сръднето течение на р. Морава, по нея и българ. Морава, и при дн. Алексинацъ се отдѣляла отъ нея и, като обхождала Нишъ източно, спущала се по Суха планина къмъ входа на Струмското дефиле при Перникъ; оттамъ между Витоша и Рила край Самоковъ достигала западнитѣ Родопи при Костенецъ и по сѣвернитѣ склонове на тия планини се спущала къмъ Макроливада, дѣто тя трѣбало по-сетнѣ да се скопче съ опрѣдѣлената по 30-годишния миръ юго-източна граница съ империята.¹⁾

Послѣдниятъ актъ въ вѣншната политика на Омортага е свързанъ съ новата промѣна на прѣстола въ Византия. На 1. октомврий 829 г. умрѣлъ Михаилъ II, когото наслѣдвалъ синъ му *Теофилъ* (829—842). Михаилъ Сирийски отбѣлѣзва въ хрониката си като първо събитие въ царуването на новия императоръ, какво „българитѣ се спогодили съ него“ или че тѣ „се задлѣжили да изпълняватъ това, което било отъ по-напрѣдъ рѣшено“,²⁾ подъ които изрази безспорно трѣба да разбираме, че 30-годишниятъ миръ билъ подновенъ и че българитѣ се задлѣжили да го спазватъ и прѣзъ неговото царуване, а това за Теофила било отъ първостепенна важностъ поради затруднителното положение, въ което се намирала империята въ това врѣме, — тежкитѣ войни съ арабитѣ. Къмъ края на третия десетѣкъ на IX. вѣкъ Омортагъ сполучилъ да възстанови мирнитѣ отношения съ съсѣдитѣ си. Но той не можалъ дълго да се наслаждава отъ тоя миръ, защото не слѣдъ много врѣме се поминалъ. Смъртта му ние отнасяме къмъ 831 г., защото, както видѣхме, въ 832 г. сж ходили български пратеници съ дарове при Людовика Благочестиви,³⁾ несъмнѣнно, за да извѣстятъ западния императоръ за покачването на новия хаиъ на прѣстола и да потвърдятъ и скрѣпятъ отново настаналитѣ слѣдъ 829 г. мирни отношения между България и франкската държава.

* * *

¹⁾ Вижъ по-горѣ, стр. 301.

²⁾ *Michel le Syrien*, Chronique, ed. par J. — B. Chabot, t. III (1905), fasc. 1, p. 50: En l'an 1140 (829), mourut Michel, empereur des Romains, et Theophilus régna. Les Bulgares se soumirent à lui etc. — *Ibidem*, p. 73: Theophilus, empereur des Romains, en voyant que les Bulgares avaient fait leur soumission etc.

³⁾ Вж. цитатъ стр. 316, бѣл. 3.

Сравнявайки политическата дѣйность на Омортага съ оная на баща му Крума, не е мжно да забѣлѣжимъ, че тѣ сж били насочени въ двѣ диаметрално противоположни страни: Крумъ бѣ насочилъ всичкото си внимание на югъ и юго-западъ съ цѣль да разшири границитѣ на царството за смѣтка на източната империя, като освободи и обедини всички балкански славѣни, и по тоя начинъ да създаде отъ България една силна държава, която да бжде въ състояние винаги да се противопоставя на Византия и да отстоява своята политическа независимостъ; отъ тая политическа програма изтичала, както видѣхме, и насоката на вжтрѣшната му политика — постепенното издигане и приравнение правата на славѣнитѣ съ ония на българитѣ въ полититическо и социално отношение. Омортагъ, напротивъ, намирайки се подъ силното влияние на антиславѣнската политика на българскитѣ боили, отказалъ се отъ политическитѣ планове на баща си и, като сполучилъ съ 30-годишния договоръ да опрѣдѣли и осигури мира съ Византия, чрѣзъ което той доказалъ, че нѣма намѣрение да завзема нейна територия, обърналъ погледитѣ си въ противоположна страна: за него, повидимому, сж имали по-голѣмо значение и важность сѣвернитѣ заддунавски владѣния, чрѣзъ запазването на които той въ не по-малка степенъ е засилвалъ мощта на държавата и обезпечавалъ нейната независимостъ откъмъ южната си съсѣдка. Затова Омортагъ поискалъ на сѣверо-изтокъ да отстрани опасността откъмъ маджаритѣ, които все повече се приближавали къмъ границитѣ на България, а на сѣверо-западъ да спре настѣпателното движение на франкитѣ къмъ Балканския полуостровъ, което е заплашвало съ не по-малка опасность. Той завършилъ съ пѣленъ успѣхъ и двѣтѣ тия прѣдприятия. Друга отличителна черта въ дѣйността на Омортага, сжщо така противоположна на бащината му, е неговото миролюбие: докато Крумъ прѣкаралъ повечето отъ царуването си въ постоянни и продължителни войни, Омортагъ се стараелъ да избѣгва войнитѣ и, ако тѣ му се налагали, той гледалъ, колкото е възможно, въ по-кжсо врѣме да ги свърши. Това миролюбие на Омортага се намира въ непосредствена свръзка съ вжтрѣшната му дѣйность, която най-релѣфно се е изразила въ неговата строителна политика, чийто най-добри свидѣтели сж случайно запазенитѣ и до

насъ дошли нѣколко епиграфични паметници отъ врѣмето на тоя български ханъ.

Отъ тия паметници на първо мѣсто ще приведемъ тѣй наречения *Чаталарски* надписъ, издълбанъ на единъ отъ варовикъ стълпъ (дългъ 6·15 м., диаметръ въ основата 0·75 м., а на върха 0·53—0·54 м.), намѣренъ недалечъ отъ с. Чаталаръ (бъл. Чатали, сег. Крумово), сѣверно отъ ж.-п. станция Прѣславъ—Крумово. Надписътъ въ нѣкои мѣста е доста поврѣденъ, но все пакъ може да се попълни въ по-голѣмата му частъ, която гласи: „Великиятъ ханъ Омортагъ е князь отъ Бога въ земята, дѣто се е родилъ. Като остая (да прѣбжда) въ лагера на Пл(и)ска, той построи аулъ (дворецъ) на Туца (Туча) и уголѣми силата спроти гърци и славѣни. И построи изкусно мостъ на Туца (Туча) задъ аула (двореца); а въ самата крѣпостъ постави четири стълпа и между стълповетъ два мѣдни лѣва. Нека Богъ удостои божествения князь да натиска съ ногата си императора, докато тече Туца и докато тя задържа многото български противници, и, покорявайки враговетъ си, да проживѣе въ радостъ и веселие сто години. А врѣмето, когато (дворецътъ или крѣпостта) биде построенъ, бѣше по български сигоръ елемъ, а по грѣцки 15-и индиктионъ“.¹⁾ Макаръ че нѣкои редове не могатъ напълно да се възстановятъ, а други — гадателно се попълватъ, все пакъ главната мисль на съдържанието на текста е съвсѣмъ понятна. И тѣй Омортагъ построилъ на Туца или Туча „ауль“, дворецъ, който е билъ ограденъ съ стѣни, защото въ надписа се говори и за крѣпостъ, но въ сѣщото врѣме въ надписа се отбѣлѣзва, какво ханътъ останалъ да резидира „въ лагера на Пл(и)ска“, подъ която несъмнѣнно трѣба да разбираме основания отъ Испериха „огълъ“ или „агълъ“ съ вжтрѣшната крѣпостъ — „ауль“ при днешното с. Абоба, извѣстенъ въ срѣднитъ вѣкове подъ името *Плиска* или *Плисковъ*,²⁾ съ други думи, той не е

¹⁾ *Абоба-Плиска*, стр. 545—546, въ албома табл. CXVIII — факсимиле. — Ср. *Вигу*, каз. съч., стр. 368—369; Извѣстия на Ист. Д-во, п. т., стр. 144—145. — Нашето попълване на текста и разбиране съдържанието на надписа се отличаватъ отъ ония на Успенски. Основания за това вж. Притурка № 15: „Чаталарскиятъ Омортаговъ надписъ.“

²⁾ Въ старобългарскитъ паметници това име се срѣща въ форми: *Памеска* въ апокрифното видѣние на прор. Исая (Споменикъ Срб. Кр. Акад. III (1890), стр. 191: она (Испова) създаде и Памеска гѣа) и *Памеска* въ старобългар. прѣводъ на лѣтописа на Симеона Метафраста и Логотета (издание на Петрогр. Импер.

променил старата столица на българските ханове, а съ това се е искало да се изтъкне, че постройката на новия „аул“, дворец на Туца или Туча е ималъ съвсѣмъ друго значение и назначение, както това се посочва отъ самото съдържание на надписа.

Безспорно Туца или Туча е име на рѣка, защото на нея билъ построенъ мостъ и твърдѣ справедливо виждатъ въ него гръцката транскрипция на славѣно-българското **ТѹѢ** — старото име на днеш. р. Камчия, което се е запазило въ

Академия, 1905, стр. 159, вин. п. Паска), въ припискитѣ къмъ старобългар. прѣводъ на Манасиевия лѣтописъ (по москов. прѣписъ у Черткова, О персѣводѣ Манасіиной лѣтописи. Москва, 1842, стр. 118, и по хилиндар. прѣписъ у Нор. Иванова, Българ. старини изъ Македония, стр. 148). Близка до тая форма се явява Паска въ разгледания тукъ надписъ р. 5 (вж. Притурка № 15). Обаче у византийскитѣ автори то се чете: Πλάσκουβα (*Leo Diakonus*, ed. Bon., р. 138, 139; *Codinus*, De orig. ed. Bon., р. 23, 24: . . . αὐτὸς (Κωνσταντῖνος) ἦν κατὰ Χριστὸν, καὶ ὑποτάξας ἐκείνους ἐκτίως πόλεις ἐκείσιν τὴν τε Περσέλαβαν, τὴν Δίστραν, τὴν Πλάσκουβαν καὶ τὴν Κωνσταντίαν, оттука споредъ Кодина, Паска е билъ основанъ отъ Константина Велики, и Πλάскоба (*Anna Komnena*, ed. Bon., I, 233; *Cedrenus*, ed., Bon. II, 452, 111; *Zonaras*, ed. Dindorf, t. IV, р. 118, 119. — Ср. старото име на гр. Псковъ въ руския лѣтописъ Пасковъ и Пасковъ (По Ипатския прѣписъ, стр. 17, 38, 106, 216, 412). — Прѣвъ, който идентифицира развалинитѣ при с. Абоба съ крѣпостта Плиска или Плисковъ, бѣше проф. Иречекъ. Още въ своитѣ *Archäologische Fragmente aus Bulgarien* той писа: *Das Lager von Aboba ist ohne Zweifel identisch mit dem altbulgarischen Pliskov (Πλάσκοβα) des 10. und 11. Jahrhunderts, welches Leo Diakonus (p. 138) zwischen Preslav und Dristra (Sillistria), Anna Komnena (I, 233) zwischen dem Balkanpass der Σιθρηα und Dristra in der Nähe der Φυρολόφια Συμαῶνος (Sumen) nennt.* (Вж. *Archäol.-epigr. Mitth.* X (1887), стр. 196). Сжашата тая мисль той повтори въ 1888 (вж. *Cesty po Bulharsku*, стр. 641) и въ 1897 г. (вж. *Das christliche Element in der topogr. Nomenklatur der Balkanländer*. S. 87), а слѣлъ двѣ години (1899) въ рецензията си на нѣком наши статьи Иречекъ разви по-пълно по-раншното си мнѣние. Той писа: „Die Visio (des Isaias) gibt als ältere Residenz Pliskov an (vgl. mein Christl. Element, 87), das identisch zu sein scheint mit den Ruinen von Aboba. Der von mir beschriebene quadratische Riesenwall von Aboba ist nach den Untersuchungen von Bormann (*Anzeiger der kais. Akademie der Wiss.* 1898, Nr. VI, S. 27) und Škorpil nicht römischen Ursprungs. Hier befand sich ohne Zweifel das Hauptlager der heidnischen Bulgaren, der „hring“ dieses kriegerischen Reitervolkes, dessen Pferde nach der Schilderung des Arabes Masudi stets auf den Weideplätzen sich tumelten und sofort zu Kriegszügen bereit standen. Die merkwürdigen, von Škorpil im *Slornik VII*, 44 f. (leider ohne Plan) genau beschriebenen megalithischen Denkmäler ausserhalb des Lagers von Aboba, gewaltige Steine, schachbrettartig aufgestellt und zwar in den Reihen immer in ungerader Anzahl (5, 7, 9), gehörten wohl zu dem uns so wenig bekannten Götter-oder Ahnencultus der altbulgarischen (nicht slavischen) Heiden“. (Вж. *Archiv f. slav. Philologie*, Bd. XXI (1899), S. 612. Иречекъ е писалъ тая рецензия на 1 юлий 1899. — Княжество България, II, стр. 872, бѣл. 2). И тъй, приоритетътъ по въпроса за идентифицирането първата резиденция на българскитѣ ханове съ Плиска и съ развалинитѣ при Абоба не принадлежи никому, освѣнъ на Иречка, тъй че намъ оставатъ непонятни всички нападки, които г. Успенски отправи противъ насъ съ такова остървеніе, безъ да има нѣкакво пълномощно за това отъ Иречка. Очевидно, че причината за тия нападки лежи другадъ, която Успенски не обяснява.

с. Тича близу до изворитѣ на тая рѣка.¹⁾ Дѣ именно на р. Тича е била построена въпросната крѣпостъ заедно съ двореца, текстътъ не посочва. Обаче слѣдващото обяснение, че чрѣзъ това „се уголѣмила силата, мощта (на държавата) спроти гърци и славѣни“, ни дава доста основание да ги търсимъ въ такова мѣсто, което е могло да служи като най-добра защита на политическия центъръ на държавата отъ южна посока. Ако по тоя начинъ цѣлѣта при основа- нието на крѣпостѣта е била чисто стратегическа, то и ней- ното мѣстонахождение ще да е било при най-важния пла- нински проходъ по р. Тича, а това е Върбишкиятъ проходъ, или по-право, при сѣверния входъ на Върбишкия проходъ, именно тамъ, дѣто по-сетнѣ, къмъ края на IX. вѣкъ, въз- никва втората столица на първото царство — *Прѣславъ* или *Велики Прѣславъ*,²⁾ чието важно стратегическо значение ви-

¹⁾ Старовръмското име на тая рѣка е Πάνυρος (до 600 г. сл. Хр.), слѣдъ което вече се срѣща славѣнското Тича, наречена така, вѣроятно, отъ врѣмето, когато въ сѣщата мѣстностъ се поселило славѣнското племе *севери*, прѣселени отъ Испериха въ 679 г. отъ прѣдната Верегавска клисура къмъ източните старо-планински проходи (вж. по-горѣ, стр. 142). Освѣтъ въ нашия надписъ, то се споменува и въ известната приписка къмъ старобългар. прѣ- водъ на словата на Анастасия Александрийски противъ арианитѣ отъ 907 г., дошла до насъ въ руски прѣписъ отъ XV вѣкъ (*Горски и Невоструевъ*, II, 2, 32 и сл.), дѣто се казва, че... на оусти Тича..., идѣжи сѣтаа лѣтаа цркви нѣкаа сѣтеорина бѣта тѣмъже кнѣзѣма (Симеонѣмъ), която ще трѣба да видимъ въ недавно разкопаниа мѣнастиръ въ мѣстностѣта *Патлейна* тъкмо при „устието“ на р. Камчия, т. е. при сѣвер. входъ на прохода, на десния брѣгъ на рѣката (вж. *Ю. Господиновъ*, Разкопки въ Патлейна, въ *Извѣстия на Бъл. Археол. Д-во*, IV (1914), стр. 113 и сл.). Отъ сѣщото име, вѣроятно, е про- излѣзло и името на крѣпостѣта *Аѣтѣца* у Мануила Фила (начал. на XIV. вѣкъ), която, споредъ Иречка, се намирала при днеш. с. Тича по горното тѣчение на Голѣма Камчия, der bulgarisch heute allgemein gleichfalls *Tiča* genannt wird“ (*Da christl. Element* S. 83; *Archiv f. sl. Philol.* XXI (1899), S. 615). Съ сѣщото име се нарича тая рѣка и у Лукари (нач. на XVII. вѣкъ): *Pris- lava maggiore à fiume Ticia* (*Tomaschek*, *Idrisi*, S. — Ab., S. 29). Но редомъ съ това славѣно-българско име Камчия се наричала въ срѣдните вѣкове още *Аѣтѣца* (*Const. Porphy.* de admist. imper. ed. Вон., р. 79: τὸν ποταμὸν τῆν *Αἰττίαν*) (*Const. Porphy.* de admist. imper. ed. Вон., р. 79: τὸν ποταμὸν τῆν *Αἰττίαν*), която се вливала въ Черно море между Варна и Месемврия) и *Вѣтѣца* (*Anna Komnena*, ed. Вон. I, р. 333: ποταμὸς δὲ οὗτος ἀπὸ τῶν παρὰ τὴν πόλιν ὄρων *ρῆσιν*, която, споредъ другитѣ географ. данни, може да бѣде само р. Камчия). Отъ тия двѣ имена, повидимому, по-вѣрно е второто — *Вичина*, защото при устието на рѣката се намиралъ градъ *Вѣтѣца* (*Anna Komnena*, ib., р. 323), *Вѣтѣца* (*Manuel Philes*, vv. 180—182), *Vezina*, *Lauiza*, *Laviça*, *Viça*, *Veza* (на итали- янскитѣ срѣдневѣковни карти). (По въпроса за гр. Вичина вж. *Tomaschek*, ib., S. 19—20, 29—30 и 41. — *Jireček*, *Das christ. Elem.* р. 80; *Archiv f. sl. Phil.* XXI (1899), S. 615. — *Ю. Кулаковскій*, Гдѣ нахондлѣсь вичинская епархія Константинопольскаго патрѣархата, въ *Визан. Врем.*, IV (1897), стр. 319—324 и отъ *Сжизия*, Еще къ вопросу о Вичинѣ, п. т., V. (1889), стр. 392—397).

²⁾ *Абоба-Плиска* п. т., стр. 547. — *Bury*, *каз. съч.*, стр. 367—368; *Из- вѣстия на Ист. Д-во*, п. т., стр. 143—144.

соко се цѣнило прѣзъ срѣднитѣ вѣкове.¹⁾ Щомъ такава е било първоначалното назначение на новопостроената крѣпость, то едва ли може да става и дума за прѣнасяне на столицата отъ Плиска въ Прѣславъ при Омортага, както мисли Успенски,²⁾ защото 1. въ нашия надписъ се изрично казва, че Омортагъ, като продължавалъ да „остава въ лагера на Плиска“, т. е. безъ да прѣнася резиденцията си, построилъ новъ дворецъ съ крѣпость на р. Тича,³⁾ и 2. Прѣславъ се споменува като столица на царството само отъ врѣмето на царъ Симеона, съ името на когото въ нѣкои паметници се свързва и съграждането на Прѣславъ;⁴⁾ обаче нашиятъ надписъ ясно свидѣтельствува, че тоя градъ е билъ основанъ (ἐκτεῖσθαι) много по-рано, което впрочемъ се доказва и отъ видѣнието на Исаяя, дѣто се казва, че Симеонъ „тоу въ нѣмъ прѣимъ царство“, т. е. градътъ е вече сѣществувалъ прѣди неговото въцаряване, и чрѣзъ това се опровергаватъ всички сѣществующи легенди за основанието на тоя градъ.⁵⁾ Какъ е билъ нареченъ новоосновениятъ градъ отъ Омортага, надписътъ не ни посочва; обаче твърдѣ правдоподобно е прѣдположението, че както построения при Дунавъ „домъ“ и „староврѣмския домъ и дворецъ“ (ὁ παλαιὸς οἶκος и ἡ ἀρχαία αὐλή) въ Плиска той нарича πάνφημοι — *всеславни*, тъй и новопостроената крѣпость съ дворецъ при Тича първо-

¹⁾ Вж. *Leo Diaconus*, с. VIII, 2, ed. Bon., p. 130—131. — *Anna Komnena*, с. VII, 3, ed. Bon. I, p. 342. — *Nicetas Acominatos*, ed. Bon., p. 486₁₈.

Той дори пише: „Выраженіе ἐκτεῖσθαι αὐλήν не можетъ быть иначе объясняемо, какъ въ смыслѣ постройки дворца въ Прѣславѣ на Тичѣ и перенесенія сюда столицы“. *Абоба-Плиска*, стр. 547.

²⁾ Ср. *Bury*, каз. съч., стр. 368; *Извѣстия на Ист. Д-во*, п т., стр. 144.

³⁾ Въ видѣнието на Исаяя е отбѣлзано: „И кѣлики градъ Прѣславъ оны (Симеонъ) сѣзиде, и тоу въ нѣмъ прѣимъ царство... и Прѣславъ гради и сѣзиде ѿи лѣтъ (Споменик, III, стр. 191). Сѣщо и у Луккери Симеонъ се явява като основателъ на тоя градъ (*Jireček*, *Archiv für sl. Phil.*, Bd. XXI (1899), S. 612).

⁴⁾ Ето какво разказва *Anna Komnena*, с. VII, 3, ed. Bon. p. 342: „Тоя знаменитъ градъ лежи при Истеръ (sic); нѣкога-си е носѣлъ не това варварско име, но билъ по названію си еллински и се наричалъ μυράλη πόλις (голѣмъ градъ). Откакъ обаче българскіятъ царъ Мокъръ (Μόκρος) и неговитѣ потомци, а особено Самуилъ, послѣдниятъ отъ българската династія, като иудейскіятъ Седекия, почнали да нападатъ на западъ, (тоя градъ) получилъ сложно название, като го нарекли „голѣмъ“ (μυράλη) споредъ еллинското обозначение и присѣднилили дума отъ славѣнски произходъ. По тоя начинъ той станалъ извѣстенъ (подъ името) μυράλη Περωδίαβα (Голѣмъ или Велики Прѣславъ)“. И тъй, споредъ Анна Комнина, Прѣславъ билъ еллински градъ и носилъ името, може би, *Μεγαλόπολις*. *Кодина* пъкъ, както видѣхме, основанието както на Дръстъръ и Плиска, тъй и на Прѣславъ приписва на Константина Велики (цитатъ вж. по-горе стр. 320 бѣл.).

начално ще да е получила, ако не сжщия епитетъ *ὁπέρ-φημι*, то поне другъ български съ подобно значение, който въ прѣводъ на славѣнски е давалъ понятието „прѣславенъ“, като при това се е обърналъ отъ прилагателно нарицателно въ сжществително собствено,¹⁾ слѣдъ окончателното тържество на славизма надъ българизма прѣзъ втората половина на Борисовото царуване.

По-нататъкъ надписътъ съобщава, че Омортагъ построилъ и мостъ на р. Тича. Тоя мостъ билъ направенъ изкусно и се намиралъ задъ двореца или по-право задъ крѣпостъта въ посока отъ сѣверъ къмъ югъ, отъ Плиска къмъ новооснования градъ, който е билъ разположенъ на една тераса надъ лѣвия брѣгъ на Тича. Стариятъ пѣтъ, който е минавалъ прѣзъ Герловскиятъ проломъ, въ началото на устието е вървѣлъ по десния брѣгъ, защото въ това мѣсто лѣвиятъ брѣгъ е високъ и скалистъ и почти отвѣсно се е спущалъ надъ рѣката²⁾. По тоя начинъ новата крѣпостъ е била откъсната отъ главния пѣтъ прѣзъ прохода съ рѣката. Новопостроениятъ мостъ е ималъ назначение да прѣмахне това изолирано положение на крѣпостъ и да отвори непосредно свързката ѝ съ пѣтя. Неговата изкусностъ между другото ще да се е заключавала въ това, че той ще е билъ направенъ тамъ, дѣто най-малко е билъ изложенъ на дѣйствието на водата при разлитieto на рѣката, а това е било тъкмо при самия входъ на пролома, въ най-тѣсното мѣсто, дѣто двата брѣга сж твърдѣ близки. Тъкмо на това мѣсто въ рѣката подъ водата лесно можеше да се видятъ, особено лѣтно врѣме, остатъци отъ дебела и широка камена подлора отъ такъвъ единъ мостъ, което ни кара да търсимъ тукъ и Омортаговия мостъ. Явявайки се по тоя начинъ едничка свързка на новата крѣпостъ съ пѣтя на прохода, мостътъ е ималъ и стратегическо значение, понеже е защищавалъ южния входъ въ крѣпостъта³⁾.

Третото съоръжение на Омортага, за което ни споменува нашиятъ надписъ, състон въ това, че нѣйдѣ, може би при

¹⁾ Вж. нашата ст. „Два извѣстни български надписи отъ IX вѣкъ“, п. т., стр. 138. — *Успенски, Абова-Плиска*, стр. 236. — *Вигу*, каз. съчин., стр. 368, бѣлѣж. 1; Извѣстия на Истор. Д-во, п. т., стр. 144, бѣлѣж. 3.

²⁾ Днесъ тамъ е прѣкарано ново шосе, слѣдъ като скалата биде разломена.

³⁾ Вж. хубавия планъ на К. *Шкорпила* въ Извѣстия на Бъл. Арх. Д-во, IV (1914), стр. 130.

входа на крѣпостнитѣ стѣни (εις αὐτὸ τὸ χάστρον), били поставени четири стълпа, които, вѣроятно, сж образували нѣкой порталъ или въ единъ редъ на извѣстно разстояние, тогава двата мѣдни лѣва сж били турени единътъ между 1. и 2. стълпъ, а другиятъ между 3. и 4., като между 2. и 3. стълпъ е билъ оставенъ проходъ, — или по два стълпа отъ едната и другата страна на входа единъ задъ други на извѣстно разстояние, тогава лѣвоветѣ сж били турени отъ двѣтъ страни между стълповетѣ на всѣки чифтъ¹⁾. Както и да било, но поставянето както на стълповетѣ, сигурно мраморни, тѣй и на мѣднитѣ лѣвове показва, че и новиятъ дворецъ не по-малко се е отличавалъ съ своето вѣликолѣпие, артистичность и богатство на материяла и не по-малко е билъ „прѣславенъ“ отъ другитѣ, сжщо така построени отъ Омортага.

Въ тоя надписъ, слѣдъ главната часть въ текста, се изказва сентенция, която по характеръ и по съдържание напълно отговаря на централната мисль: Омортагъ строи нова крѣпость и увеличва мощта на държавата спроти враговетѣ си, гърци и славѣни, затова въ надписа му се пожелава 1. „да натиска съ ногата си императора“, т. е. да бжде страшенъ за ромейския императоръ, макаръ въ даденото врѣме и да се намиралъ въ миръ съ него²⁾, и при това докато р. Тича тече и е въ състояние да задържа изобщо противниците на българитѣ³⁾, т. е. вѣчно, и 2 като покорява по тоя начинъ враговетѣ си — лични и държавни, „да проживѣе въ радость и веселие сто години“ — изразъ, който ще да е букваленъ прѣводъ на нѣкое народно пожелание българско, не славѣнско, отъ което може да се заключи, че стогодишната възраст е била рѣдка у българитѣ.

Надписътъ се свършва съ датиране на самото събитие — постройката на двореца и крѣпостта, т. е. основанието на новия градъ, бждащия Прѣславъ, а именно, „по български“, или споредъ българското лѣтоброение, била *сиюрь елемъ*

¹⁾ Bury. каз. съч., стр. 368¹; Извѣстия Ист. Д-во. п. т., стр. 145²

²⁾ Bury прѣдполага, че, понеже ромейскиятъ императоръ се смѣталъ като главенъ и вѣченъ български неприятель, възможно е, шото тоя изразъ е билъ общоприета формула, която първоначално била усвоена въ царуването на нѣкой прѣдишненъ царъ, когато двѣтъ страни сж били въ война една срѣщу друга (каз. съч., стр. 369; Извѣстия Ист. Д-во. п. т., стр. 145³).

³⁾ Ако това наше попълване на текста е вѣрно, то въ тия думи, може би, ще трѣбва да видимъ едно натѣкване за катастрофата на императора Никифора въ 811 год.

(или *шесторъ алемъ*, както се срѣща въ Именника на българскитѣ князе) година, а „по грѣцки“, или споредъ византийското лѣтоброение, *15-и индиктионъ*. Тоя пасажъ въ нашия надписъ е отъ първостепенна важность и послужи твърдѣ много на историческата наука, защото даде ключа за разбиране на ония доскоро непонятни изрази въ Именника. Споредъ послѣднитѣ тълкувания *сиоръ елемъ* или *шесторъ алемъ* по българското лѣтоброение означава *първия* (елемъ или алемъ) мѣсецъ на текущата *сиоръ* = *втора* (волъ) лунна година въ извѣстенъ 12-годишенъ лун. цикълъ, която, споредъ нашитѣ изчисления, отговаря на 146 лун. година отъ Б. Ера, или събитието се отнася къмъ 1-вия мѣсецъ на 146 лун. отъ Бъл. Ера, която наистина дава *сиоръ* или *шесторъ* циклова година. Тая 146 лун. година се е почвала на 29. августъ 821 с. г. и свършвала на 16. августъ 822 с. г. отъ Р. Хр., а оттука *първиятъ* мѣсецъ на 146 лун. г. отъ Бъл. Ера се е продължавалъ отъ 29. августъ до 29. септемврий 821 г.; *15-иятъ индиктионъ* по византийското лѣтоброение се е продължавалъ отъ 1. септемврий 821 до 31. августъ 822 г. отъ Р. Хр.¹⁾ И тъй, *основанието на новия градъ или на бъдащия Прѣславъ се отнася къмъ септемврий 821 г. отъ Р. Хр.* Нѣма съмнѣние, че тая дата ни дава врѣмето, когато е билъ написанъ надписътъ, т. е. когато работитѣ по постройката на двореца и моста, а може би и на самата вътрѣшна крѣпость, сж били завършени.

Другъ не по-малко важенъ епиграфически паметникъ отъ врѣмето на Омортага е извѣстниятъ *Търновски надписъ*, който се намира на единъ отъ срѣднитѣ стълпове, надесно отъ западния входъ на църквата св. 40 мъченици въ Търново²⁾. Съдържанието на надписа гласи: „Великиятъ ханъ Омортагъ, като остая въ стария си домъ, съгради прѣславенъ домъ при Дунавъ. И като измѣрихъ (разстоянието) между двата всеславни дома, направихъ въ срѣдата гробница. И отъ самата срѣда на гробницата до моя староврѣмски дворець (аулъ) има 20 хиляди оргни и къмъ Дунавъ има 20 хиляди оргни. Самиятъ гробъ (склепъ) е всеславенъ. И като измѣриха земята, поставиха тоя надписъ. Човѣкъ, ако и да

¹⁾ Подробно за изчислението на тая година вж. Притурка № 1: Българско лѣтоброение.

²⁾ Какъ е могълъ да попадне тоя стълпъ тамъ, вж. Притурка № 1.

живѣе добрѣ, умира, и другъ се ражда. И нека тоя, който се роди най-сетнѣ, разгледвайки тоя (надпись), си спомня за оногова, който го (гробъ, склепъ) построилъ. А името на княза е Омортагъ, велики ханъ. Нека Богъ го удостои да проживѣе сто години!“¹⁾ И тъй, споредъ съдържанието на тоя надпись, Омортагъ построилъ нѣйдѣ близу до Дунавъ нѣкакъвъ „прѣславенъ домъ“ или живѣлище, а на срѣдата между тоя „домъ“, дворецъ и „стария си домъ“, аулъ, дворецъ, резиденция, издигналъ „всеславна гробница“ (тоѹмба), но и въ тоя надпись сжщо така се отбѣлѣзва, че ханътъ останалъ да живѣе въ „стария си домъ“ или „дворецъ“, т. е. въ старата резиденция на своитѣ прѣдшественици — въ Плиска. Затова и иовиятъ „домъ“ или „дворецъ“, който Омортагъ построилъ на Дунавъ, едвали е могълъ да има нѣкакво политическо значение. Ако, наистина, тоя новъ „домъ“ ще трѣба да видимъ въ каменната постройка на „Градщето“ при с. Кадж-кѡй, източно отъ Тутраканъ, чийто планъ и градежъ не даватъ да се съмнѣваме въ неговия хунно български произходъ,²⁾ то постройката на тая крѣпость е била прѣдизвикана по-скоро по стратегически съображения: като най-близъкъ пунктъ между Дунавъ и столицата Плиска, тя, както и другитѣ укрѣпления на изтокъ ок. сс. Попина и Гарванъ и на западъ ок. сс. Спанчово и Долне-Орѣхово³⁾ ще да е имала назначение да защитава резиденцията на българскитѣ ханове откъмъ лѣвия брѣгъ на Дунавъ, който тукъ прѣдставя едно удобно мѣсто за прѣминаване, още повече че въ това врѣме сѣверно-дунавскитѣ владѣния, както видѣхме, се заплашвали отъ новото размѣстване на разни народи откъмъ сѣверо-изтокъ.⁴⁾

¹⁾ За тоя надпись и обясненията му вж. Притурка № 16: „Търновскиятъ Омортаговъ надпись“.

²⁾ Вж. подробното му описание у К. Шкорпиля въ *Абоба-Плиска*, стр. 519—521, и плана на градището въ албума табл. CXIV, 2 и 3. — Ср. пакъ тамъ, стр. 551—552.

³⁾ Вж. у Шкорпиля *Абоба-Плиска*, стр. 447—449 и 521 и 523; сжщо и стр. 552.

⁴⁾ Ср. *Bury, The Eastern Rom. Empire*, p. 366—367; Извѣстия Ист. Д-во, п. т., стр. 142—143. — П. А. Сырку въ каз. ст. на *Хр. Лопарева*, стр. 361 и 362, като счита сжщо новия домъ за втора столица българска, изказа мнѣние, че „преемникъ и сынъ Крума Омортагъ, можетъ быть, долженъ былъ перемѣнить политику своего отца и сосредоточить свое вниманіе на сѣверѣ; вслѣдствіе отпаденія отъ его державы славянскихъ племенъ: Бодричей, Кучанъ(?) и Тимочанъ, онъ долженъ былъ имѣть частыя сношенія съ франкскими императоромъ Людовикомъ Благочестивымъ, а потому естественно было

Но написването и поставянето на нашия надписъ главно сж свързани съ постройката на „всеславната гробница“, която, споредъ даннитъ на текста, се намирала тъкмо на срѣдата между стария дворецъ и новия „домъ“ на равно разстояние — по на 20 хиляди оргии, т. е. 42·5 километра,¹⁾ или цѣлото разстояние между двата пункта се = на 85 клм. Изхождайки отъ това, че новиятъ дворецъ се е намиралъ въ Кадж-кѡйското „Градище“, и че подъ тоѹмѣа се разбира само „насипъ“, „могила“, напоследъкъ Успенски изказа прѣдположение, че самата тумба или могила на Омортага прѣдставя днеш. „Мумджиларска могила, която се намира на 46 клм. отъ двореца на старата Плиска-Абоба и на 41 клм. отъ Кадж-кѡйското градище“. ²⁾ На друго мѣсто ние доказваме, че подъ тоѹмѣа и тоѹмѣюв не може да се разбира насипъ, курганъ или могила, но че първото означава „гробница“, а второто — „гробъ“ склепъ,³⁾ които Омортагъ несъмнѣнно построилъ за собствено упокоение, както се досѣща и Бѡри.⁴⁾

переселиться поближе къ Дунаю“. — Успенски, *Абоба-Плиска*, стр. 552, като смѣта новия „домъ“ за придунавска столица, мисли, че „она служила опорнымъ пунктомъ противъ Славянъ и Франковъ и господствовала надъ той частью Дуная, гдѣ была естественная переправа съ сѣвера на югъ и откуда ханъ болгарскій могъ повелѣвать подчиненными ему славянскими племенами на сѣверъ отъ Дуная“. — Имайки прѣдъ видъ мѣстонахождението и назначението на тая крѣпость, ние мислимъ, че ще бждемъ близки до истината, ако въ нея видимъ крѣпостъта *Мундрага* (*Μουνδράγα*), която се издигнала особено въ края на IX. вѣкъ при ц. Симеона поради събитията отъ 895 и 896 г. (За това вж. подробно въ нашитѣ „Извѣстия за българитъ и пр.“, стр. 111—114.). Въ възможността на тая идентификация ни убѣждава и самото име на крѣпостъта — *Μουνδράγα*. Това име първоначално не ще да е било славѣнско (вж. п. т., стр. 112, бѣл. 2), а нѣкое хунно-българско прилагателно нарицателно име, което, подобно на това, както отъ *ἑπέρφηνος* е получилъ гр. Прѣславъ своето име, е било или осмислено или пъкъ право прѣведено на славѣно-български и се обърнало въ сжществително собствено. Въ такъвъ случай сблизението на това име съ славѣнското *мадрам*, което прѣдлага Хр. Лопаревъ, се явява твърдъ правдоподобно (п. т., стр. 112—113).

¹⁾ Една *бручѣ* или *бручѣ* се = 1 разтегъ = 3 аршина = 2·134 метра; отука 20000 оргии сж = 42680 метра = 42 клм. и 680 метра = 42·5 клм. Вж. нашата ст. „Два извѣстни българ. надписа отъ IX. вѣкъ“, п. т., стр. 136, бѣл. 1.

²⁾ *Абоба-Плиска*, стр. 553. „Этотъ курганъ“, пише Успенски, возвышается (289 м. надъ уровнемъ моря) въ разстояніи 2 килом. къ югу отъ села Мумджиларъ (Разградско, Кеманларска община б. н.) и господствуетъ надъ всею окружающею мѣстностью, почему и послужилъ точкой отправленія при съемкѣ этой мѣстности Русскими для извѣстной карты генеральнаго штаба. Это несомнѣнно самый большой курганъ въ восточной Болгаріи (Табл. CXVII, 1, I и 2), онъ имѣетъ форму усѣченного конуса, высотой около 20 м., диаметръ на вершинѣ 8 шаговъ, склонъ отъ вершины къ подошвѣ около 30 м. Находящійся вокругъ кургана ровъ свидѣтельствуетъ, что земля для насыпи бралась тутъ же. Кругомъ разположено 10 малыхъ кургановъ“.

³⁾ Вж. Притурка № 16.

⁴⁾ *Визу*, каз. съч., стр. 367; Извѣстия Ист. Д-во, п. т., стр. 143.

Това най-ясно се доказва отъ самата сентенция, съ която се свършва надписътъ. „Человѣкъ, макаръ и добръ да живѣе, умира, и другъ се ражда“ — думи, които, очевидно, се отнасятъ къмъ самото Омортага, и по-нататъкъ се казва: „И нека тоя, който се роди най-сетнѣ, разгледвайки тоя (надписъ), си спомня за оногова, който го (гроба, склепа) построи“. И тъй Омортагъ завѣщава на бъдещитѣ поколения да си спомнятъ за него по направената отъ него тая гробница, дѣто той ще лежи; това послѣдното разбира се, той не е могълъ да отбѣлѣжи въ надписа, понеже е билъ още живъ; напротивъ, надписътъ му пожелава да проживѣе сто години. Както и да било, но смисълътъ на тая сентенция се върти около смъртността на човѣка и неговия бъдещи споменъ, съ други думи, около култа на умрѣлитѣ. Надгробниятъ насипъ, могилата, курганътъ, наистина, така сѣщо се отнася къмъ култа на умрѣлитѣ, но той се свързва съ спомена само на оногова, който е погребанъ подъ него; поради това и въ дадения случай самото съдържание на надписа не ни позволява да разбираме подъ тобѣръ и тобѣровъ могила или курганъ, защото иначе ще трѣба да дойдемъ до абсурда, че Омортагъ приживѣ още се е погребалъ и си насипалъ надгробна могила; ако ли пъкъ Омортагъ е заповѣдалъ да насипятъ въпросната могила по другъ нѣкой случай, то той несъмнѣнно би споменалъ за него въ надписа.

Не можемъ да приемемъ Мумджиларската могила при с. Мумджиларъ, Кеманларска община, Разградска околия, като такъвъ пунктъ, за който се говори въ нашия надписъ, още и затова, че разстоянието отъ Кадж-кьойското градище до Мумджиларската могила и отъ послѣдната до вътрѣшната крѣпостъ при Абоба не се схожда съ даденитѣ отъ надписа 85 клм. защото по картата, разстоянието между посоченитѣ три пункта възлиза на 88·5 клм., които въ дѣйствителностъ сѣ много повече, при това отъ Градището до могилата сѣ 40·5 клм., а отъ могилата до Плиска — 48 клм.,¹⁾ слѣдов. могилата не се намира точно на срѣдата и не на една права линия между двата крайни пункта, защото тя се отклонява на ок. 16 клм. западно отъ срѣдата на пра-

¹⁾ Нашиятъ измѣрвания ние правихме по руската 3-верстова карта 1:126000 по права линия, а не по пѣтищата, отъ Кадж-кьойското Градище до Мумджиларската могила (Δ 136.0) и оттука до вѣтр. крѣпостъ при Абоба.

вата линия между Градището и вътрешната крѣпостъ при Абоба. Затова ние мислимъ, че ще бждемъ по-близко до дѣйствителността, ако мѣстото на Омортаговата гробница потърсимъ по другия по правъ пѣтъ между Кадж-кьойското градище и Абобскитѣ развалини, именно въ *калето* при с. Ташлж-махле, което се намира тъкмо въ срѣдата между гия два пункта.

Това е една малка крѣпостъ, неправилна форма, разположена на една изданка сѣв.-изт. отъ с. Ташлж-махле (западно отъ с. Рахманъ-ашиklarъ, община съ сѣщото име, Силистренска околия). „Юго-източната ѝ страна (330 крачки) и сѣверо-западната (210 кр.) споредъ описанието на К. Шкорпиля, минаватъ надъ стрѣмни и отчасти дори скалисти склонове, които се спускатъ къмъ рѣката. Най-силно е укрѣпена сѣверо-източната страна (340 крч.), достъпна откъмъ платото. Стѣната, прѣкарана по чупена линия, има три кули. Юго-западната страна на крѣпостъта (175 крч.) е достъпна откъмъ крайната частъ на изданката; тя сѣщо е защитена съ стѣна, но безъ кули. Надлъжъ покрай сѣверо-източната и юго-западната стѣна отвънъ има изкопанъ трапъ. На сто крачки отъ крѣпостъта, къмъ платото, се виждатъ остатъци на слабо изградена стѣна, а надлъжъ покрай нея остатъци отъ трапъ. — Подъ сѣверо-западната стѣна на крѣпостъта въ скалиститѣ стрѣмнини има неголѣма естествена пещера „Кале-маара“ съ слѣди отъ искусствена обработка“.¹) Въ тая крѣпостъ, ние мислимъ, ще да е била построена гробницата на Омортага, за която става дума въ нашия надписъ. Дали споменатата крѣпостна пещера е имала нѣкакво отношение къмъ нея, трудно може да се каже; въ всѣки случай тя се е намирала на срѣдата на най-краткия и правъ пѣтъ, който отъ Кадж-кьойското градище прѣзъ с. Дамъ-адасж (Докчеларска община, Силистренска околия) минавалъ покрай самата крѣпостъ на гробницата и прѣзъ селището „Бунаръ-икинли“ южно отъ с. Насубчиларъ, покрай крѣпостъта Хисаръ-кале (при с. Сенебиръ) излизълъ прѣзъ Иридерското устие въ Абобската равнина²) и отстои отъ Кадж-кьойското градище на 41 клм., а отъ вътрешната крѣпостъ при Абоба —

¹) *Абоба-Плиска*, стр. 483.

²) *Пакъ тамъ*, стр. 483—484.

на 41·320 клм. (по права линия на картата), — разстояние, което много по-близу подхожда къмъ даннитѣ на нашия надписъ. Самиятъ стѣлпъ съ надписа ще да е била поставенъ при входа въ крѣпостѣта покрай пѣтя.

Що се отнася до въпроса за врѣмето, когато е билъ написанъ и поставенъ надписътъ, а оттука и когато е била построена гробницата съ склепа, съдържанието на надписа не го опрѣдѣля. Обаче сентенцията въ края на надписа, че човѣкъ е смъртенъ и че, колкото и добръ да живѣе, все-пакъ ще умре, ни подсѣща да прѣдположимъ, че Омортагъ ще да си е спомнилъ за врѣменното прѣбждване на човѣка въ тоя свѣтъ къмъ края на своя животъ, когато по единъ или другъ случай се е убѣдилъ, че не ще проживѣе дълго, макаръ, че и тукъ, както и на Чаталарския надписъ, му се пожелава да проживѣе сто години. Затова ние сме наклонни да отнесемъ както надписа, тъй и постройката на гробницата къмъ послѣднитѣ години на управлението му.

Освѣнъ разгледанитѣ тукъ надписи, които ясно рисуватъ културния напрѣдъкъ на България прѣзъ първата половина на IX. вѣкъ, до насъ сж дошли и други надписи сжщо отъ врѣмето на Омортага съ *мемораленъ* характеръ. За два такива паметника ние вече споменахме,¹⁾ които сж поставени за споменъ на копанъ *Окорса* отъ рода *Цакаларъ*,²⁾ загиналъ въ водитѣ на Днѣпъръ, и на тарканъ *Онегавона* отъ рода *Кувларъ*, който така сжщо потъналъ въ рѣка Тиса. Подобни меморални паметници Омортагъ е поставилъ и на слѣднитѣ свои близки и прѣдани служители: 1. на жупанъ таркана *Охсунъ* (Ὁχσ[ο]υνδς ὁ ζουπᾶν тарханός) отъ рода *Киришъ* (Κυρίηρ), който умрѣлъ прѣзъ врѣме на нѣкакъвъ-си походъ; 2. на багатура *Ослана* (Ὁσλα[ν]δς ὁ βαγατοῦρ), който принадлежалъ къмъ класа на багаинитѣ — по-малкитѣ боили или боляри и е умрѣлъ отъ нѣкаква болестъ; 3. на другъ боилъ, чието име не е запазено, отъ рода *Ераларъ* (Ἐρ[αγᾶ]ρης), който така сжщо умрѣлъ отъ болестъ; 4. на единъ боилъ, чието име така сжщо не е запазено, отъ рода δουάρης, който отишълъ въ походъ и умрѣлъ въ сражение; 5. на ὁ холобрѣс . . . ζουργού (вѣроятно това е частъ

¹⁾ Вж. по-горѣ, стр. 307 и 316.

²⁾ За това ние вж. нашата ст. Единъ отъ Праваяийскитѣ надписи, стр. 98.

отъ името), който е умрѣлъ „вжтрѣ“, т. е. въ държавата.¹⁾ Намѣренитѣ при абобскитѣ разкопки фрагменти съ остатъци отъ подобни надписи ясно сочатъ, че освѣнъ споменатитѣ тукъ е имало и други меморални надписи, които зажалъ безвъзвратно сж загинали за историята.

Всичкитѣ тия паметници отъ врѣмето както на Омортага, тъй и на хановетѣ прѣди и слѣдъ него иматъ огромно историко-археологическо значение: тѣ не само ни даватъ имената на ония влиятелни родове, които сж образували българската родова аристокрация съ нейнитѣ подразделения, но още ни запознаватъ до извѣстна степенъ съ вжтрѣшната наредба на българската държава въ дадената епоха, за която наредба ще говоримъ на друго мѣсто. Но наредъ съ това твърдѣ важно значение тѣ откриватъ прѣдъ насъ особено-ститѣ на една домашна хунно-българска култура, която, макаръ и да усвоила официалния тогава на полуострова езикъ — гръцкия, проявявала е стремежъ да създаде, възъ основа на българскитѣ религия, народни обичаи и държавно-обществени принципи, нѣщо самотно, което е запазвало своя азиатски характеръ. И ако виждаме, че тая самотна култура се особено засилва при Омортага, когато хунно-българитѣ въ лицето на своя прѣдставителъ — боилството прилагатъ най-напрегнато усилие да запазятъ своето първенстващо положение, това ясно показва, че нейното назначение, нейната цѣль е била да се противопостави на въздѣйствието на друга чужда култура — византийската, която интензивно си е пробивала пжть прѣзъ другитѣ етнически елементи въ държавата и прѣди всичко прѣзъ многобройното славѣнско население, което отъ два вѣка се намирало подъ влиянието на Византия. По тоя начинъ и въ културно отношение се забѣлзва сжщото явление, както и въ общественно-политическо: борба на хунно-българитѣ за надмощие. Обаче тѣ и тукъ се оказали сжщо тъй безсилни, както не можали да устоятъ срѣщу стихийната сила на славѣнитѣ, които, търсейки и намирайки опора въ християнството за борбата си противъ българитѣ, ставали, може би незабѣлзано на първо врѣме за тѣхъ самитѣ, насадители на византийската култура въ държавата.

¹⁾ Вж. *Абоба-Плиска*, стр. 190—192, № 1—3, 5—9. — За името 'Ера-тарѣс вж. по-горѣ, стр. 86 бѣл. 1.

3. Успѣхътъ на християнството и засилване на славѣнското влияние.

Когато изчезналъ измежду хората, (Омортагъ) свършилъ живота си при трима синове, отъ които по-стариятъ се именувалъ *Енравота* (Ενραβωτᾱς), вториятъ — *Звиница* (Ζβινιτζης), а третиятъ — *Малломиръ* (Μαλλωμηρῶς); последниятъ наслѣдилъ властта на баща имъ¹⁾. Така ни представя прѣемството на българския прѣстолъ Теофилактъ Охридски¹⁾ слѣдъ смъртта на Омортага, което се потвърждава и отъ други извори и особено отъ достигналитѣ до насъ епиграфически паметници, дѣто името на новия ханъ се явява въ форма *Μαλαμύρ*.²⁾ И тъй непосредственъ прѣемникъ на Омортага билъ най-малкиятъ му синъ *ханъ Маламиръ* (831—836). Причината за обхождането на двамата по-стари синове Омортагови въ полза на най-малкия въ прѣстононаслѣдието Теофилактъ не ни пояснява; обаче трагедията, която се разыграла въ ханския родъ наскоро слѣдъ покачването на Маламира, ни дава възможность донѣкъ да търсимъ причината въ общото развитие на вжтрѣшнитѣ събития въ България.

Теофилактъ разказва, че Енравота, който се наричалъ още *Воинъ* (Βοῖνος), не дълго слѣдъ смъртта на Омортага си спомнилъ за затворения Кинамъ и помолилъ брата си Маламира да го изнамѣри и да му го изпрати. Маламиръ не оставилъ безъ внимание просбата на брата си: той извадилъ Кинама отъ тъмницата, дѣто го намѣрилъ гладенъ, крливъ, поблѣднѣлъ, отслабналъ и, като го очистилъ и натъкмилъ, доколкото било възможно, изпратилъ го на Енравота. Когато последниятъ го видѣлъ тъй измѣненъ, че отначало дори не можилъ да го познае, попиталъ го за причината на промѣната. Кинамъ, слѣдъ като му разказалъ за мъчението си въ тъмницата и веригитѣ, отговорилъ му, че едничката причина на всички страдания била вѣрата въ

¹⁾ Въ житието на Тивериуполскитѣ мъченици вж. *Migne, Patrologia gr. t. 126, § 31, col. 193.* — *М. Соколовъ*, *каз. съч.* стр. 242.

²⁾ Извѣстията за непосредствения прѣемникъ на Омортага и тѣхното съотношение вж. нашата статия „Прѣемниците на Омортага“, п. т., стр. 757—765, а сжщо и „Извѣстия за българитѣ“, п. т., стр. 34. Що се отнася до написана на името, ние считаме за по-правилень оня на надписитѣ: *Μαλαμύρ* и *Μαλαμύρ*.

Христа, и че „каквото прѣтърпѣлъ за нея, не го смѣталъ за страдание, а го ималъ за голѣмо удоволствие и наслада“. Кинамъ останалъ да живѣе при Енравота, който го много обикналъ и постоянно въ разговоритѣ си го разпитвалъ за вѣрата въ Христа. Резултатъ отъ това сближение съ освободения Кинамъ било туй, че Енравота, „като изучилъ великата тайна на благочестието и сравнилъ чистотата ѝ съ мръсотията на българската религия и якостъта на Божието слово съ гнилостъта на българското безумие, погнусилъ се отъ безбожието, прѣгърналъ богопочитането, повѣрвалъ и приелъ кръщение“.

Когато Маламиръ се научилъ за това, той билъ твърдъ ядосанъ. Той повикалъ брата си и поискалъ отъ него веднага да се отрече отъ „чуждия богъ“, като го заплашвалъ въ противенъ случай съ смъртъ. Но Енравота отказалъ да изпълни заповѣдта на брата си, като прѣдпочелъ да умре за името Христово, отколкото да живѣе беззаконно съ нечестивитѣ. Тогава Маламиръ веднага обявилъ смъртното му наказание. „Когато Енравота билъ доведенъ на мѣстото, дѣто трѣбало да бѣде убитъ, разказва Теофилактъ, той се изпълнилъ отъ божествения духъ и заговорилъ пророчески за бъдещето: „тая вѣра, за която сега умирамъ, ще се разпространи и умножи по цѣлата българска земя, макаръ вие и да мислите да я притиснете съ моята смъртъ. Въ всѣки случай ще се въдвори знакътъ на кръста, и навсѣкждѣ ще се построятъ църкви Божии, и чисти свещеници чисто ще служатъ на чистия Богъ, и ще се поднесатъ „жертвы хваленія и исповѣданія“ на животворната Троица. Идолитѣ пъкъ и жертвеницитѣ и нечиститѣ имъ храмове ще се сгромолясатъ и ще се прѣобърнатъ въ нищо, като да не сж съществували. Па и ти самъ (обърналъ се къмъ Маламира) подиръ не много години злѣ ще изхвърлишъ нечестивата си душа, безъ да получишъ нѣщо въ награда за своята жестокость“. Слѣдъ като прѣдрекълъ това тържествено, Христовиятъ поборникъ наклонилъ глава прѣдъ джелатина и отъ мечъ приелъ живоносна смъртъ, като прѣдалъ чистата си душа въ ржцѣтъ на Бога“.¹)

¹) *Theophylactus*, *ibidem*, с. 29—33. — *М. Соколовъ*, *каз. съч.*, стр. 243 и слѣд.

Така ни разказва Теофилактъ за мъченическата смъртъ на Енравота. Доколко сж вѣрни подробноститѣ, съ които е окиченъ този разказъ мъчно може да се провѣри; въ всѣки случай той съдържа достатъчно основни данни, които ни даватъ възможность да си обяснимъ истинската причина за обхождането на Енравота въ прѣстонослѣдието. И наистина, голѣмата заинтересуваность на най-голѣмия Омортаговъ синъ веднага слѣдъ смъртъта на баща му отъ сждбата на затворника Кинама, а сжщо и неговото настояване за освобождението на послѣдния отъ тъмницата, послѣ приемането на християнството отъ него подъ въздѣйствието на Кинамовитѣ проповѣди и най-сетнѣ неговата мъченическа смъртъ — всичко това ясно показва; че Енравота, още при живота на баща си, почналъ да изказва наклонность къмъ християнската вѣра. Разбира се, българскитѣ боили, въ чиито ржцѣ се намирала властъта, не сж могли да бждатъ доволни отъ поведението на Енравота, защото чрѣзъ него новата вѣра би лесно проникнала въ ханския дворъ, а това би значило пълното тържество на славѣнската партия, чиято страна, очевидно, Енравота ще да е държалъ вече по силата на своитѣ симпатии къмъ християнството.¹⁾ Затова, може би, още докль е билъ живъ Омортагъ, тѣ сж го принудили да лиши Енравота отъ наслѣдство и да назначи за свой прѣемникъ най-малкия си синъ Маламира, когото, като свой поставеникъ, боилитѣ не се забавили да хванатъ добръ въ ржцѣ и да го направятъ свое орждие.²⁾ По тоя начинъ при новата промѣна на прѣстола българската партия успѣла да удържи власта въ ржцѣтѣ си и да запази сжщата насока въ общата политика на България, както било при Омортага.

Извѣстия за врѣмето на ханъ Маламира имаме твърдѣ осжждни. Освѣнъ споменатото извѣстие на западния анализъ, че въ 832 год. български пратеници ходили съ дарове при императоръ Людовика Благочестиви, за да извѣстятъ за покачването на новия ханъ и да потвърдятъ уста-

¹⁾ Че славѣнската партия въ даденото врѣме е намирала, вѣроятно чрѣзъ брачни връзки, поддръжка у членовеъ на царствуващия родъ, най-ясно доказватъ второто име на Енравота — *Воинъ* и имената на братията му, *Звиница* (*Звиница*) и *Маламира*, вече чисто славѣнски имена.

²⁾ За втория синъ на Омортага — *Звиница* ние нѣмаме никакви извѣстия; но, ако е билъ живъ въ това врѣме, и той, вѣроятно, е билъ прѣмахнатъ отъ управлението по сжщата причина.

новенитѣ при Омортага мирни отношения съ франкската държава, единчки извори за царуването на Маламира се явяватъ дошлитѣ до насъ три епиграфически паметника отъ него, макаръ че и тѣ не ни даватъ много данни. Отъ тѣхъ ние узнаваме, че Маламиръ, вѣроятно поради своята младостъ, е управлявалъ подъ ръководството на своя „старъ боляринъ“, кавханъ Исвула,¹⁾ който е игралъ, както се види, важна роля прѣзъ царуването на тоя български ханъ. Така, споредъ единъ надписъ, кавханъ Исвулъ се завзелъ, очевидно по своя инициатива, да прокара нѣкакъвъ-си водопроводъ и съ помощта на населението и аристокрацията, (боилитѣ и багаинитѣ) сполучилъ да достигне цѣльта си. Слѣдъ свършването на водопровода той го прѣдалъ на ханъ Маламира, който тържествено го открилъ и отъ благодарностъ далъ отъ своя страна голѣмо угощение на българитѣ, т. е. на населението, което е взимало най-голѣмо участие въ постройката на водопровода, а на боилитѣ и багаинитѣ — голѣмитѣ и малкитѣ боляри, които не по-малко сж съдѣйствували за прокарването му, направилъ голѣми подарѣци; името пѣкъ на кавханъ Исвула, като на главенъ виновникъ за постройката на водопровода и като неговъ съуправителъ, било записано наедно съ името на хана въ надписа, и нему се изказватъ сжщитѣ благопожелания, както и на Маламира — да проживѣе сто години.²⁾

¹⁾ Въ Шуменския надписъ право стои: ὁ Μάλαμιρ μετὰ τὸν καυχάνον Ἰσβοῦλον ἐπάρχει. Вж. по-долу Притурка № 17: „Маламиръ не е Пресиянъ“.

²⁾ Надписътъ въ книжовенъ правописъ гласи така: Κάνας ὁβήγη | Μάλαμιρ ὁ ἐκ(θεοῦ) ἀρχ(ω)ν. ὁ π(α)λ(αι)ὸς αὐτοῦ βο(ι)λᾶς ὁ Ἰσβοῦλος | ὁ καυχάνος ἐπ(οί)σεν τὸ ἀνάβρυτον τοῦτο κ(αί) ἐδ(ω)κε(ν) τὸν ἀρχονταν | κ(αί) ὁ ἀρχων πολ(υ)άκις ἐδ(ω)κε(ν) τοῖς Βουλγάρους φαγεῖν | κ(αί) πίν(ειν) | κ(αί) τοὺς βο(ι)λάδας κ(αί) βαγαίνους ἐδ(ω)κε(ν) μεγάλα | ξέν(ι)α. ὁ θ(εὸς) ἀξ(ι)ώ(σῃ) ζ(ή)σ(αι)ν τὸν ἐκ θ(εοῦ) ἀρχονταν ἐτ(η) ἐκ(π)όν μετὰ τὸν Ἰσβοῦλον τὸν καυχάν(ον), т. е. „Велики ханъ Маламиръ, князь отъ Бога. Неговиятъ старъ боилъ Исвулъ кавханъ направи тоя водопроводъ и го подари на княза. И князътъ даде на българитѣ много пжти да ядат и да пиятъ, а на боилитѣ и багаинитѣ даде голѣми подарѣци. Нека Богъ удостои божествения князь да проживѣе сто години заедно съ кавханъ Исвула“. Вж. SIG. t. IV, № 8691 b. — В. Н. Златарски, Два извѣстни надписи отъ IX. вѣкъ, п. т., стр. 138—140. Въпросниятъ водопроводъ, споредъ насъ, е билъ прокаранъ, въ построения отъ Омортага новъ „прѣславенъ аулъ“ или по-сѣтишния Прѣславъ (вж. п. т., стр. 145—149). Успенски, като взима прѣдъ видъ, че при аборскитѣ разкопки, въ старата Плиска, били намѣрени водопроводни трѣби, мисли, „что вельможѣ Исвулу и принадлежнъ это важное предприятие проведенія воды въ болгарскій аулъ“, като смѣта за столица при Маламира Плиска (Абоба-Плиска, стр. 231), макаръ че той на друго мѣсто казва, че Омортагъ прѣнесълъ столицата въ Прѣславъ (п. т., стр. 547 и сл.). Освѣнъ това надали е допустимо, што то Плиска до врѣмето на Маламира да с останала безъ водопроводъ.

Не по малко важна роля е игралъ кавханъ Исвулъ и въ външнитѣ отношения на държавата. Пълното мълчание на византийскитѣ хронисти за каквито и да било военни дѣйствия между българи и ромеи прѣзъ това врѣме показва, че Маламиръ е спазвалъ сключения отъ баща му 30-годишенъ миръ съ Византия. Това се потвърждава отъ Шуменския надписъ. Споредъ възможнитѣ въ него попълвания се разбира, че Маламиръ е „живѣлъ добръ съ гърцитѣ“ и поради тия добри отношения сж били довършени нѣкои мирни спогодби относително отстъпената на Омортага територия. Съгласно съ 30-годишния договоръ ромеитѣ, както може да се заключи отъ надписа, се задлѣжили да изпразнятъ укрѣпенитѣ пунктове въ отстъпената територия; обаче нѣкои крѣпости въ Пловдивската област, а може би и самия Пловдивъ византийцитѣ или не сж изпразнили своеврѣменно, или пъкъ трѣбало да изпразнятъ слѣдъ изтичането на извѣстенъ срокъ. Чрѣзъ това тѣ сж искали да принудятъ българитѣ неотстъпно да пазятъ 30-годишния миръ, който е билъ особено потрѣбенъ за империята поради усилената борба съ арабитѣ въ Мала-Азия. Въ замѣна на това българитѣ сж завзели или сж задържали отъ по-напрѣдъ окупирани крѣпости, като Проватъ, Скутарионъ и други укрѣпени пунктове около Одринъ, които, споредъ договора, трѣбало да останатъ на византийска територия.¹⁾ При Маламира тоя срокъ, който очевидно е съвпадалъ съ навършването на второто десетилѣтие на договора въ 834/5 г., ще да е изтекълъ, и българитѣ, като прѣдали на ромеитѣ завзетитѣ или задържанитѣ тѣхни крѣпости, влѣзли въ владѣние на цѣлата южнобалканска област до Родопитѣ; тогава ще да е била и по-точно опрѣдѣлена и родопската граница. По тоя случай Маламиръ устроилъ всеобщо тържество и отишълъ, вѣроятно за първъ пѣтъ, въ Пловдивъ, а кавханъ Исвулъ въ случая изправилъ или възстановилъ наново старата, споредъ договора, българска граница.²⁾

¹⁾ За това подробно вж. по-долу Притурка № 17.

²⁾ Ср. по-горѣ, стр. 301. Подробно за попълването и съдържането на Шуменския надписъ вж. Притурка № 17. — Третиятъ епиграфиченъ паметникъ отъ врѣмето на Маламира е единъ фрагментиранъ мемораленъ надписъ, който билъ поставенъ за споменъ на близкия и вѣренъ хански служителъ бонла багатуръ Цепа (или Чепа: Τζέπα βογοτόρ βοηλά(ς) κουλουβρός), който, споредъ прѣдложеното попълване, умрѣлъ отъ болестъ. — Вж. Archäol.-epigr. Mitth. XIX. S. 239. — *Абоба-Плиска*, стр. 191. 4; алб. таб. XLIII. 4.

Това ще да е било последното важно събитие въ царуването на ханъ Маламира, защото наскоро слѣдъ това на българския прѣстолъ се явява новъ ханъ. Какви събития сж ставали въ самата България къмъ срѣдата на 30-тъ години на IX. вѣкъ, ние не знаемъ по липса на данни; обаче свидѣтелството на Теофилакта, че „слѣдъ това (посичането на Енравота) животътъ на Маламира, като се продължилъ три години, билъ пожънатъ *безвѣрменно* отъ сърпа на Божието правосъдие“, — това отъ една страна, а отъ друга — рѣзката промѣна въ външната политика на България, послѣдвала въ 837 г., както ще видимъ по-долу, ни даватъ пълно основание да мислимъ, че въ 836 г. е станала нова промѣна на българския прѣстолъ.¹⁾ Споредъ извѣстието на Константина Багренородни, около това врѣме билъ български господарь *Пресиямъ* или по-вѣрно *Пресиянъ*²⁾ (836—852), който билъ синъ на Звиница, а братанецъ и прѣемникъ на Маламира.³⁾ Къмъ управлението на тоя ханъ се отнася бързото разширение на българскитѣ граници въ посока къмъ юго-западъ, въ земитѣ на македонскитѣ славѣни, съ което се намиратъ въ тѣсна свръзка първитѣ сношения на българитѣ съ маджаритѣ и сблъскването на първитѣ съ сърбитѣ.

Съ сключването на 30-годишния миръ между Омортага и Лъва V византийското правителство сполучило да отвлѣче вниманието на българитѣ отъ славѣнскитѣ области на полуострова, поне за-прѣзъ врѣмето на Омортага и Маламира ние нѣмаме никакви извѣстия за сношенията имъ съ славѣнитѣ въ империята. На това не по-малко сж спомогнали и вжтрѣшнитѣ борби, въ които българскитѣ боили се домогвали да унищожатъ славѣнското влияние въ държавата, като насочвали държавната политика въ диаметрално противоположна страна — на сѣверо-изтокъ и сѣверо-западъ. Обаче нито едната, нито другата причина не можали да отклонятъ българската държава отъ естественото ѣ развитие. Отъ края на 30-тъ

¹⁾ За тая промѣна ние притежаваме и право посочване у Симеона Логотета, което подробно разгледваме въ Притурка № 17.

²⁾ De admin. imp. ed. Bon., p. 154. — Ние приемаме за по-вѣрно четенето *Προσάδν*, защото това име стои близу, ако не е, може би, и сѣщото име *Προσάδν* и *Προσάδν*, което е носилъ най-големиятъ синъ на ц. Иванъ Владислава. Вж. *Cedrenus* ed. Bon., II, p. 469 и 483. — *B. Prokič*, Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes, S. 36. — Ср. *Jirasek* въ *Archiv f. sl. Phil.* XXI, S. 609. — *B. H. Златарски*, Извѣстия за българитѣ, стр. 49—50.

³⁾ Подробно по тоя въпросъ вж. Притурка № 17.

години на IX. вѣкъ се забѣлѣзва, че идеята за назначението на българския господар като обединител на българските славѣни, — идея, която бѣ временно заглѣхнала слѣдъ Крума, отново се възродила. Тая нова насока въ политиката на България несъмнено се намирала въ свръзка съ наддѣляването на славѣнското влияние въ управлението на страната, което проявило своето въздѣйствиe веднага още, щомъ на прѣстола се покачилъ ханъ Пресиянъ.

Споредъ едно извѣстие на Симеона Логотета, въ 837 г. българскиятъ владѣтель, въ когото ще трѣба да видимъ тъкмо Пресияна, прѣдприелъ нѣкакво движение къмъ Солунъ.¹⁾ Каква е била цѣльта на това движение и отъ какъвъ характеръ е било то, хронистътъ нищо не отбѣлѣзва, а само въ непосредствена съ него свръзка поставя завръщането на ромейските плѣнници въ отечеството имъ (вж. по-долу). Обаче едва ли може да има съмнѣние, че това движение на Пресияна въ вжтрѣшността на Македония къмъ Солунъ ще трѣба да се постави въ зависимостъ отъ тогавашнитѣ арабо-византийски отношения. Това е било врѣме на най-опаснитѣ и отчаени войни на Византия съ арабитѣ: тъкмо къмъ 837 г. императоръ Теофилъ билъ заетъ съ голѣмия си походъ въ Мала-Азия, дѣто били съсрѣдоточени всички военни сили на империята.²⁾ Очевидно, Пресиянъ побързалъ да използва тия благоприятни за него обстоятелства, за да окупира земитѣ на македонските славѣни, дѣто българското влияние, както видѣхме, още отъ края на VIII. вѣкъ все повече се засилвало, и да ги организира като съставни части на държавата си; оттука ясно става, че това българско движение не е носило характеръ на война и завоевание, понеже срокътъ на 30-годишния миръ не билъ още изтекълъ, а мирно разширение границитѣ на българската държава на юго-западъ въ съгласие съ мѣстното население. Че съ такава цѣль и отъ такъвъ характеръ било това движение на Пресияна въ Македония, може да се заключи, 1. отъ това, че хронистътъ не говори за никакви военни дѣйствия нито отъ страна на българитѣ, нито противъ тѣхъ, па изобщо избѣгва да даде каквито и

¹⁾ У *Geor. Hamart.* ed. Muralt., p. 724; въ старобѣлг. прѣводъ, п. т., стр. 101 — Подробно за това извѣстие вж. *В. Н. Замарски, Извѣстия за българитѣ*, п. т., стр. 35—39. Сжшо и Притурка № 17.

²⁾ *А. Васильевъ, Византия и арабы*, I, стр. 113 и сл.

да било подробности по него и 2. отъ това, че цариградското правителство се почувствувало принудено да се опита по другъ начинъ да отвлѣче вниманието на българския господаръ отъ юго-западъ. Заесть изключително съ войната противъ арабитѣ, Теофилъ не е могълъ да прѣдприеме никакви сериозни мѣрки за противодѣйствиe на българитѣ, па и поради утѣсненото положение на империята едва ли е искалъ открито да наруши мирния договоръ съ тѣхъ. Затова той рѣшилъ да използва почналото се тъкмо тогава движение между ромейскитѣ плѣнници въ отъждунавска България.

Трако-македонскитѣ плѣнници, които Крумъ въ 813 г. бѣ настанилъ въ южна Бесарабия между р. р. Серетъ и Прутъ като военни поселенци въ такова голѣмо количество (10 хиляди) и въ такова близко съжителство,¹⁾ тъй че тѣ всѣкога сж били въ състояние да образуватъ една компактна въоръжена сила, споредъ думитѣ на Симеона Логотета, никога не губили надежда да се върнатъ въ *Романия*, т. е. въ родната земя. Тая надежда се усилвала все повече, и прѣзъ не съвсѣмъ спокойното управление на Маламира, когато вътрѣшнитѣ борби поглѣщали вниманието на всички, рѣшено било да се пристѣпи къмъ осъществението ѝ. Въ 836 г. тѣ влѣзли тайно въ сношение съ цариградското правителство, отъ което поискали и помощъ. Начело на движението застаналъ тѣхниятъ воински началникъ Кордила. Като прѣдалъ врѣменно воденето на дѣлата на възрастния си синъ Варда, той заминалъ скришомъ за Цариградъ, дѣто съ нѣкаква-си хитрость сполучилъ да се прѣдстави на императора и да му изложи желанието на съотечественицитѣ си да се върнатъ въ отечеството си. Теофилъ го приелъ на драго сърце и му обѣщалъ, че ще изпрати кораби, за да прѣкаратъ плѣнниците ромей въ Цариградъ. Обаче послѣднитѣ, когато се научили, че българскиятъ владѣтель потеглилъ къмъ Солунъ, безъ да дочакатъ пристигането на императорскитѣ кораби, почнали съ сѣмействата и имота си да прѣминаватъ рѣката (Дунавъ и вѣроятно близу до устието му въ сѣверна Добруджа) и да се събиратъ на мѣстото, дѣто трѣбало да стане товарянето (837 г.).²⁾

¹⁾ Вж. по-горѣ, стр. 277—278.

²⁾ За хронологията на тия събития вж. Притурка № 17.

Мѣстниятъ управителъ (χέρης) на Добруджа, изненаданъ отъ това неочаквано движение, веднага прѣминалъ отъ тѣхъ Дунавъ съ цѣль да го осуети още въ началото съ силата на оржжието. Тогава „македонцитѣ“, отчаяни, избрали си за главатарии Цанца и Кордила и дали сражение, въ което българитѣ били разбити, много избити, а нѣкои взети въ плѣнъ. Въ тая критическа минута българитѣ, които нѣмали възможность да прѣминатъ рѣката обратно, рѣшили да търсятъ външна помощъ. Тѣ се обърнали къмъ наблизу живущитѣ *уфри* (τοῖς Οὐφύροις, вжгрозъ=маджари), които веднага дали съгласието си. Между това пристигнала и византийската флота къмъ устието на Дунавъ. Но тъкмо тогава се показали маджаритѣ въ голѣмо количество, а тѣ (македонцитѣ), като ги видѣли, съ сълзи се провикнали: „о Боже, св. Адриане, помогни ни!“ и се наредили въ боенъ редъ. Отначало маджаритѣ имъ прѣдложили да прѣдадатъ цѣлия си имотъ, като имъ обѣщали, че ще ги пуснатъ да вървятъ, кждѣто искатъ. Но „македонцитѣ“ отхвърлили това прѣдложение и въ течение на три дена стояли готови за бой. На четвъртия обаче день, когато сѣмействата имъ почнали да се качатъ на корабитѣ, маджаритѣ нападнали „македонцитѣ“; сражението, което се продължило до вечерята, се свършило съ побѣда за послѣднитѣ, които обърнали маджаритѣ въ бѣгство и ги дълго прѣслѣдвали. На другия день маджаритѣ повторили нападението си, но отново били отблъснати и прѣслѣдвани. Слѣдъ това, като се върнали отъ прѣслѣдването, плѣнниците спокойно се покачили на корабитѣ и благополучно пристигнали въ Цариградъ, отдѣто тѣ били разпратени по роднитѣ имъ мѣста.¹⁾

Тая демонстрация отъ страна на императора, макаръ и да се свършила щастливо за самитѣ плѣнници, не могла да даде никакви резултати, защото съ повикването на маджаритѣ възстанието, което се ръководило отъ Цариградъ и е имало за цѣль, очевидно, да запре навлизането на българитѣ въ западнитѣ области на империята, било осуетено и не могло да вземе широки размѣри. Не по-малко тоя неуспѣхъ се дължилъ и на това, че отъ Цариградъ не било

¹⁾ У *Geor. Hamart. ib.*, p. 725, въ старобъл. прѣводъ, п. т., стр. 102. — Вж. *В. Н. Златарски*, Прѣемниците на Омортага, п. т., стр. 772/3 и 775/6. — Сжщо Извѣстия за българитѣ, п. т., стр. 31—34.

възможно да се окаже своевременно исканата помощ, защото само слѣдъ побѣдоносното си завръщане отъ голѣмия си походъ въ М.-Азия, който се свършилъ съ прѣвземането и унищожението на арабската крѣпостъ Заперта (Забарта),¹⁾ Теофилъ можилъ да обърне по-голѣмо внимание къмъ дѣлото на плѣнниците, като изпратилъ византийска флота къмъ устието на Дунавъ. Но и слѣдъ това той не билъ въ състояние да окаже нѣкой рѣшителенъ отпоръ противъ мирното разширение на българската държава въ посока къмъ юго-западъ,²⁾ защото прѣзъ 838 г. вниманието му, както и всички военни сили на империята били отвлѣчени отъ грандиозния и твърдѣ опасенъ за Византия походъ на арабите противъ Аморея, родния градъ на царстващата въ това време въ Византия династия, който турилъ империята въ такъва тежко положение,³⁾ че Теофилъ билъ принуденъ да търси съюза на Венеция и на западния императоръ, за да може да спаси империята откъмъ арабите (838—839).⁴⁾

При такива благоприятни обстоятелства е вървѣло мирното разширение границитѣ на българската държава въ началото на Пресияновото управление и постепенно се закрѣпвала властта на българския владѣтель. Що се отнася до въпроса, кои именно области били присъединени къмъ България въ това време, то нито единъ отъ византийскитѣ хронисти нищо не споменува както за българската окупация, тъй и за окулиранитѣ земи, защото отъ страна на Византия не билъ оказанъ никакъвъ активенъ отпоръ нито въ едното,

¹⁾ А. Васильевъ, Византия и арабы, I, стр. 113—118.

²⁾ Може би поселението на една частъ отъ прѣминалитѣ на ромейска страна 14 (а споредъ други 30) хиляди перси-хуррамити на чело съ главатаря имъ, Теофоба, и неговия баша, нѣякъ по долини Вардаръ (ок. Енидже-Вардаръ споредъ F. Tafel, De Thessalonica, p. 82—83) и затова били наречени „вардаринотѣ“ (Вж. Geor. Hamart., ib., p. 702; Genesis, ib., p. 52; Theoph. contin. ib., p. 112—114. — Codinus, De officiis, ed. Bon., p. 38¹³: τούτους πάσαι, Πέροας κατὰ γένος ὄντας, ὁ βασιλεὺς ἐκάλειν εἰς τὸν Βαρδάρειον ἐκάλειν ποταμόν, ἀφ' οὗ καὶ Βαρδάρωνται καλοῦνται), ще трѣба да се смѣта сѣщо като една прикрити мѣрка отъ страна на Теофила за противодѣйствиe и отбрана на Солунъ отъ българи и славѣни, защото, ако самото прѣминаване на Теофоба съ своитѣ перси се отнася къмъ 830 г., а споредъ арабски извори къмъ 833 г. (вж. А. Васильевъ, Византия и арабы, I, стр. 82, Приложения, стр. 27—28. — Bury, Eastern Roman Empire, p. 252—253), то поселението е станало слѣдъ това, и ние го отнасяме къмъ 838 г. Тѣй или нѣтъ, по това прѣселение на „вардаринотѣ“ около Солунъ не може да не се постави въ свръзка изобщо съ ставайтѣ въ това време движения на българи и славѣни въ посока къмъ тоя градъ.

³⁾ А. Васильевъ, Византия и арабы, I, стр. 119—140.

⁴⁾ Пакъ тамъ, стр. 140—149.

нито въ другото, и поради това мжчно е да се опрѣдѣлятъ точно. Но и при все това, като имаме прѣдъ видъ, 1. че слѣдъ присъединението на Поморавието и слѣдъ завоеванието на Сердика и нейната областъ при Крума властѣта на българския господаръ се здраво закрѣпила въ сѣверна и сѣверо-източна днеш. Македония; 2. че при прѣмника на Пресияна — Бориса границитѣ на българската държава вече се простирала далечъ въ вжтрѣшна Македония, чакъ отвждъ Охридъ, а пъкъ за нѣкои завоевания на тоя български владѣтель въ тая посока нищо не се знае, и 3. че още прѣзъ първитѣ години отъ царуването на Бориса границата между българи и сърби била Раса (сег. Нови-пазаръ) на р. Рашка¹⁾ — ние мислимъ, че къмъ даденото врѣме се отнася присъединението на днешна централна и западна Македония, областѣта между горни и срѣдни Вардаръ и Черни Дринъ, заедно съ Косово поле и на югъ до Охридъ и Прилѣпъ, а сжщо и частъ отъ областѣта на племето *стримонци* или *струмци* по срѣдното течение на р. Струма. Въ всѣки случай извѣстието въ видѣнието на прор. Исая, което има своя изворъ несъмнѣнно въ мѣстното прѣдание,²⁾ че Борисъ „на рѣцѣ Брѣгалницѣ и тоу прѣмъ царство“ като центъръ на държавата, ни дава доста основание да твърдимъ, че посоченитѣ области сж влизали вече въ състава на българската държава при Пресияна.³⁾

Бързото обаче и мирно разширение на България въ посока къмъ юго-западъ не е могло да не внушава страхъ, както на цариградското правителство, тъй и на другитѣ съсѣди, и като непосредствена сетнина отъ него се явява и първото сблъсквание между българи и сърби. Константинъ Багренородни разказва слѣдното: „До Властимира българитѣ живѣли мирно съ сърбитѣ, обичали се едни други като съсѣди, понеже се намирали въ робство и подчинение спрѣмо ромейскитѣ императори и били облагодѣтелствувани отъ тѣхъ. Прѣзъ управлението на тоя Властимиръ, българскиятъ князь Пресиянъ отишълъ съ война противъ сърбитѣ, като искалъ да ги покори. Но слѣдъ три годишна война той

¹⁾ *Const. Porphy. De admin. imp. ed. Bon. p. 154—155.*

²⁾ Вж. *Jireček, Das christliche Element. S. — A., S. 87—88.*

³⁾ Вж. *В. Н. Златарски, Извѣстия за българитѣ, стр. 39—40.*

не само нищо не направилъ, но дори погубилъ повечето си войска".¹⁾

И тъй, споредъ това извѣстие, българи и сърби като съсъди живѣли въ миръ и, както се види, сношения между тѣхъ сж съществували много отрано, защото се намирали подъ властѣта на Византия. Но подобно твърдение не може да се приеме, защото българитѣ никога до тогава не сж били нито въ робство, нито въ подчинение у ромейскитѣ императори, а пъкъ сърбитѣ сж признавали само върховната власт на византийския императоръ, и то въ даденото врѣме само номинално. Нѣма съмнѣние, че тоя миръ между българи и сърби и това подчинение подъ властѣта на византийскитѣ императори, за които споменува Константинъ Багренородни, се отнасятъ къмъ по-ранно врѣме, именно, когато съсъднитѣ на сърбитѣ български славѣни не били още влѣзли въ състава на българската държава и се считали поне въ Цариградъ като поданици на императора. Не по-малко непонятно и дори странно се явява и това обстоятелство, че българи и сърби живѣли дълго врѣме мирно и приятелски, и изведнажъ се явява у българския князь мисль да подчини сърбитѣ подъ властѣта си. Очевидно, това сблъскване не е могло да стане безъ причина тъй, както ни го прѣдставя К. Багренородни; такава несъмнѣнно е имало, и ние я намираме пакъ въ политиката на Византия.²⁾

Безспорно, въ дѣлото за териториялното разширение на българската държава въ вжтрѣшността на днешна Македония най-много е била заинтересувана Византия, защото сърбитѣ до тогава не били показали никаква активна дѣйность

¹⁾ De admin. imper. ed. Bon., cap. 32, p. 154.

²⁾ Причината за сблъскването между българи и сърби К. Я. Гротъ (Извѣстія Конст. Багренороднаго о сѣрбахъ и хорватахъ, Петроградъ, 1879, стр. 181 и сл.) вижда въ това, че слѣдъ завладѣването на частъ отъ Панония, именно Посавска Хърватия (между другото и Сръмъ) при Омортага, българитѣ, „за да закрѣпятъ властѣта си тукъ, не могли да нѣматъ притезання и върху Сърбия, която раздѣляла сега владѣніята имъ“. — Иречекъ (вж. Archiv f. slav. Philol., XXI, стр. 609—610) даде малко по-друго обяснение, на което ние даваме прѣдпочитане прѣдъ Гротовото. Като посочва на разширението на българскитѣ граници къмъ с.-з. прѣзъ края на 20-тѣ години отъ IX. вѣкъ въ областѣта на Драва отъ една страна, а отъ друга — на това, че слѣдъ това българитѣ успѣли да подчинятъ подъ властѣта си ю-западнитѣ славѣнски племена въ вжтрѣшна Македония чакъ задъ Охридъ, Иречекъ обяснява причината за войната на Пресияна противъ сърбитѣ съ стремѣжа на българския князь да закрѣгли владѣніята си чрѣзъ покорението на Сърбия, защото „сърбитѣ затруднявали за българитѣ сношеніята между Сирмиумъ (Сръмъ) и земитѣ на западъ отъ византийската област на Солунъ и Верей“. — Като

въ сѣдбинитѣ на Балканския полуостровъ, и само отъ първата половина на IX. вѣкъ почнали да се явяватъ у тѣхъ признаци за държавенъ животъ. Това закъснение на сѣрбитѣ се обяснява съ оная разлика въ начина на поселението на двѣтѣ славѣнски групи — *славино-антската* и *сѣрбо-хърватската*¹⁾, която оказала сѣществено влияние и върху нееднаквото развитие на тѣхния исторически животъ още отъ самото начало.

Докато съ основанието на българската държава на Балканския полуостровъ прѣзъ втората половина на VII. вѣкъ се туряло начало за политическото обединение на славѣнитѣ отъ славино-антската група и въ течение на единъ и половина вѣкъ постепенно съ влизането си въ българската държава отдѣлнитѣ племена получавали своя държавна организация и укрѣпвали въ своето племенно единство, което се изразило въ общото име *българи*, получено отъ тѣхнитѣ обединители и организатори; докато въ постояннитѣ борби на тия така обединени славѣни съ Византия за политическа независимостъ се изработвалъ малко-по-малко приципътъ на държавната имъ политика и се подготвяла основата на тѣхната бждеща културно-историческа роля въ юго-източна Европа, — сѣрбскитѣ племена, слѣдъ като сѣ настанили въ източната половина на Иллирия и южната часть на Далмация и въ сѣщото врѣме признали надъ себе си върховната власть на византийския императоръ, за дълго не могли да излѣзатъ отъ своя племененъ битъ: поради планинския характеръ на страната, дѣто се поселили, тѣ продължавали да се дѣлятъ на дребни родови единици — *жуци* или *жупанства*, отъ които всѣко за себе си живѣло отдѣленъ затворенъ животъ; у тѣхъ за дълго врѣме племеннитѣ стремежи и интереси винаги наддѣлявали, а оттука всѣкога владѣла мисълта за децентрализация на властѣта.

Освѣнъ това, осланяйки се на покровителството на византийския императоръ отъ една страна, а отъ друга — оградени откъмъ франкската държава съ такива защитници, каквито били хърватитѣ, които водили постоянна и неравна

напълно сподѣляме възгледа на Иречека, че войната на Пресияна съ сѣрбитѣ трѣба да се постави въ непосредствена свръзка съ разширението на българскитѣ граници, ние все пакъ мислимъ, че причината на тая война ше трѣба да се търси и другадѣ.

¹⁾ Вж. по-горѣ стр. 16.

борба съ франкитѣ за политическа независимостъ, сърбитѣ били гарантирани отъ всѣка външна опасностъ. Затова у тѣхъ не е могълъ да се приложи оня сжщия принципъ за образуването на срѣднѣвѣковнитѣ държави — принципъ на обединение отъ чуждо племе, който намѣрилъ мѣсто у насъ и у други европейски народи. По-нататѣкъ. Християнството, макаръ и на два пѣти да било насаждано между сърбитѣ, веднажъ въ VII. вѣкъ при поселението имъ на полуострова при Ираклия и послѣ въ IX. вѣкъ при Василия I Македонецъ, все пакъ не могло да послужи като факторъ за тѣхното държавно-политическо обединение, не само защото то било враждебно посрѣщнато, но и защото, при отсъствието на една държавна властъ, нѣмало на какво да се опре за своята закрѣпа и да изиграе такава културно-политическа роля, както това станало у насъ. Затова прѣзъ първия периодъ на своя исторически животъ сърбитѣ не били въ състояние да се сплотятъ и да образуватъ една държава и още отъ самото начало слѣдъ поселението си на полуострова не могли да взематъ самостоятелно участие въ политическитѣ работи на юго-източна Европа; напротивъ, тѣ сж се държали съвсѣмъ отдѣлно отъ другитѣ славѣни на полуострова, защото сж принадлежали къмъ друга славѣнска група, а оттука и по произходъ, и по езикъ, и по политически интереси се различавали отъ тѣхъ.

Обаче, когато отъ началото на IX. вѣкъ се почнало бързото разширение на българската държава чрѣзъ обединението на едноплеменнитѣ български славѣни и особено слѣдъ присъединението на днешна западна Македония, положението на сърбитѣ се твърдѣ много измѣнило: тѣ веднага се почувствували откъснати отъ своята покровителка — Византия и не могли да не очакватъ, че разширението на България въ юго-западна посока нѣма да се докосне и до тѣхъ. На тая тѣкмо опасностъ откъмъ българитѣ се длѣжалъ и опитътъ на князь Властимира да обедини сърбитѣ подъ една властъ, слѣдъ като сполучилъ да присъедини нѣкои сръбски племена къмъ Раса или соб. Сърбия¹⁾ Отъ това негодно положение на сърбитѣ сега поискалъ да се възползува императоръ Теофилъ.

¹⁾ Л. Ковачевскъ и Л. Јовановскъ, Историја Српскога народа, Београд, 1894, кн. 2, стр. 38—39.

Завзесть съ грижата, какъ да спаси империята отъ опаснитѣ араби, които вече замисляли обсадата на Цариградъ,¹⁾ Теофилъ не билъ въ състояние явно да наруши мира съ българитѣ и да почне открита война съ тѣхъ, а пъкъ самитѣ обстоятелства го принуждавали слѣдъ несполучливото възстание на ромейскитѣ плѣнници отвждѣ Дунавъ да търси срѣдства, ако не да противодѣйствува на Пресияна, то поне да отвлѣче вниманието му отъ западнитѣ области на империята. За тая цѣль той се обърналъ къмъ сръбския князь Властимира. Въ силата на все още съществуващия въ това врѣме протекторатъ на византийския императоръ надъ сърбитѣ, а още повече съ общанието, вѣроятно, да признае пълната независимостъ на сърбитѣ отъ Византия, понеже това събитие се отнася обикновено къмъ врѣмето на Властимира²⁾, Теофилъ е искалъ, очевидно, да направи отъ сръбския князь вѣренъ съюзникъ на Византия и постояненъ врагъ на българитѣ, като поддържалъ Властимира въ дѣлото за обединението на сръбскитѣ племена и изтъквалъ заплашващото сърбитѣ бързо усиление на България.

Възможностъ на едно въздѣйствие отъ Цариградъ върху сръбския князь се доказва и отъ агресивността на Пресияна спрѣмо Сърбия. За послѣдния стремежътъ на Властимира да обедини сърбитѣ е могълъ да бѣде важна причина да побърза да съкруши тая нова сила, която подъ натиска на Византия единъ день би могла да застрашава самата България. По тоя начинъ мисълта да *покори* сърбитѣ се налагала на Пресияна отъ желанието му да парализира византийското влияние въ Сърбия. Да смѣтаме войната на Пресияна съ Властимира като дѣло на византийската политика ни кара още и това обстоятелство, че тая война, която се продължавала три години отъ 839—842³⁾, се съвпадала съ ново движение между славѣнитѣ въ империята. Констатинъ Багренородни ни отбѣлзва, че „славѣнитѣ на Пелопонеската тема въ днитѣ на императора Теофила и сина му Михаила, като се отцѣпили (отъ империята), станали

¹⁾ А. Васильевъ, Византия и араби, I, стр. 140.

²⁾ Ст. Станојевић, Историја српскога народа. Београд, 1910, стр. 46—47.

³⁾ Както посочихме по-горѣ, завръщането на ромейскитѣ плѣнници не е могло да стане по-рано отъ края на 837 г.; несъмнено прѣговоритѣ между Теофила и Властимира сж. вървѣли прѣзъ критичната за Византия 838 г., затова и войната ще трѣбва да отнесемъ къмъ 839—842 г.

съвсѣмъ независими и извършвали опустошения, заробвания, грабежи, подпалвания и кражби“¹⁾. Колкото и кратко да е това извѣстие, все пакъ възстанието на пелопонескитѣ славѣни не може да не се счита като отгласъ на оная промѣна, която станала въ живота на македонскитѣ славѣни — мирното имъ отцѣпване отъ империята и присъединение къмъ българската държава, а може би да е било дѣло на Пресияновата политика въ противовѣсъ на византийската въ Сърбия.

Както и да било, но Теофилъ постигналъ цѣльта си: Пресиянъ, завзетъ въ течение на три години съ войната противъ сѣрбитѣ, билъ принуденъ да се откаже отъ сношенията си съ славѣнитѣ въ империята, още повече, че войната вървѣла за него несполучливо. Какъ се е свършила тя, Константинъ не споменува нищо, а само отбѣлѣзва, че Пресиянъ не успѣлъ нищо да извърши, а само изгубилъ повечето отъ войската си. Обаче това безрезултатно за двѣтъ сѣсѣдни държави прѣкрятяване на войната, очевидно, ще трѣба да се свърже съ смъртта на императора Теофила, послѣдвала на 20. януарий 842 год.: тя отъ една страна освобождавала Властимира отъ задълженията му спрѣмо императора, а отъ друга — и на Пресияна давала възможностъ отново да обърне погледа си къмъ югъ, защото надали ще може да се отрича, че едно такова събитие, като смъртта на Теофила и покачването на малолѣтния *Михаила III* (842—867) на прѣстола, не е прозвело нова промѣна въ отношенията на славѣнитѣ въ западнитѣ области на империята, особено когато е извѣстно, че въ това врѣме отъ Цариградъ все още не били прѣдприети никакви рѣшителни мѣрки противъ тѣхъ. Това дало възможностъ на българския ханъ, докато въ Византия били завзети съ възстановяването на православието, да продължи обединителното дѣло. Къмъ това врѣме ние отнасяме отцѣпването на днешнитѣ македонски области Битолско и Охридско съ Дѣволъ отъ империята и присъединението имъ къмъ България (842/3).²⁾

¹⁾ De admin. imper. ed. Vop., p. 220—221. Това събитие несъмнено се отнася къмъ послѣднитѣ години отъ царуването на Теофила отъ 839—842 г., защото синъ му Михаилъ се родилъ прѣзъ 839 г. (вж. *Bury The Eastern Rom. Empire*. p. 126 и 465—468), слѣдов. то напълно съвпада съ българо-сърбската война. — Ср. *А. Васильевъ*, Славяне въ Грeцiя, п. т., стр. 423—424.

²⁾ Вж. Извѣстията за българитѣ, стр. 42—43.

Това тацитно нарушение на 30-годишния мирен договоръ отъ двѣтъ страни ясно показало, че мирнитѣ отношения между България и Византия не могли по-нататкъ да се продължатъ, а пъкъ и срокътъ на договора се приближавалъ къмъ своя край, тъй че почването на открити враждебни дѣйствия ставало неизбежно за двѣтъ съседни държави. Отъ една страна възстанието и отцѣпването на пелопонескитѣ славѣни въ послѣднитѣ години отъ царуването на Теофила и безбойното присъединение на по-голѣмата частъ отъ македонскитѣ славѣни къмъ българската държава налагали на византийското правителство, на чело на което стояла императрица *Теодора* като регентка (842—856) на малолѣтния си синъ Михаила III, да вземе чась по-скоро сериозни мѣрки за възстановяването на императорската власть въ западнитѣ области; отъ друга пъкъ страна и Пресиянъ, който не е могълъ да не очаква въоръжено опитване отъ къмъ Византия да си повърне изгубенитѣ владѣния на полуострова, трѣбало така сжщо да почне открита война, чрѣзъ която да може окончателно да закрѣпи присъединението на окупираниѣ отъ него славѣнски земи.

И наистина въ Византия, слѣдъ като правителството сполучило къмъ края на 845 год. да възстанови мирнитѣ отношения съ азиатскитѣ араби,¹⁾ почнали да мислятъ и за промѣнитѣ, които донесли послѣднитѣ години на Балканския полуостровъ въ ущърбъ на византийския сюзеринитетъ и мощь. Обаче отъ Цариградъ могли да почнатъ усмирението на пелопонескитѣ славѣни само отъ 847 год. Тогава билъ изпратенъ противъ тѣхъ назначенитъ за стратегъ на Пелопонеската тема протоспатарий Теоктистъ Вриенний съ пълномощия и съ голѣма войска, която била съставена отъ тракийци, македонци и войници отъ другитѣ западни теми. Теоктистъ най-сетнѣ успѣлъ да ги надвие и да покори всички славѣни въ Пелопонесъ, които станали отъ това врѣме обиквени поданици на императора и административно били подчинени на Коринтския стратегъ, съ изключение на *езерци* и *милини*, които сж живѣли въ непристъпнитѣ мѣстности по склоноветѣ на Тайгетъ около Лакедемонъ и Елосъ; впрочемъ и тѣ се задължили да плащатъ на императора извѣстенъ

¹⁾ *А. Васильевъ*, Византия и арабы, I, стр. 156—161.

данѣкъ, а тѣхнитѣ князе били поставени подѣ вѣдомството така сѣщо на Коринтския стратегъ.¹⁾ Тоя походъ, съ който се турило началото на бързото погърчване на славѣнитѣ не само въ Пелопонесъ, но и въ стара Еллада и Тесалия, се отнася обикновено къмъ 847—850 год.²⁾

Но и Пресиянъ не останалъ въ това врѣме въ бездѣйствие. Още въ 845 год., когато изтичалъ срокътъ на 30-годишния миръ, той побързалъ да се осигури откъмъ франкската държава; като изпратилъ пратеници при Людовика Нѣмски (826—876) въ Падерборнъ³⁾ съ цѣль, вѣроятно, да поднови и закрѣпи мирнитѣ отношения, установени още при баща му Людовика Благочестиви. Освѣнъ това събитията въ Сърбия се развивали въ негова полза: слѣдъ смъртта на Властимира, която послѣдвала къмъ срѣдата на 40-тѣ години, неговитѣ синове, Мунтимиръ, Строимиръ и Гойникъ, раздѣлили помежду си сръбскитѣ земи и наскоро се почнала междуособна борба между тѣхъ.⁴⁾ Не по-малко благоприятно за Пресияна било и това, дѣто византийскитѣ войски били изтеглени отъ западнитѣ теми въ Пелопонесъ за усмирение на отцѣпилитѣ се тамшни славѣни. По тоя начинъ за българитѣ се прѣдставлялъ твърдѣ сгоденъ моментъ за една сполучлива война, която Пресиянъ не се забавилъ да почне. Отъ 847 год. българитѣ започнали цѣль редъ нахлувания въ владѣния на империята съ цѣль да довършатъ присѣдинението на оная часть отъ Трако-Македонската тема, населена така сѣщо съ славѣни, която още оставала подѣ властѣта на Византия, въ днеш. юго-източна Македония, въ областѣта на западнитѣ Родопи.⁵⁾ Пресияно-

¹⁾ *Const. Porphy.*, De admin. imp. ed. Bon., стр. 220—221. — *А. Василевъ*, Славяне въ Греція, пакъ тамъ, стр. 423—424.

²⁾ *J. Bury*, The Eastern Rom. Empire, p. 379, бѣл. 1. — Извѣстия на 11. Д-во, IV, стр. 115.

³⁾ *Rudolfi Fulden. annales* s. an. 845: Hludowicus apud Padra-brunnon generale placitum habuit, ubi fratrum suorum et Nordmannorum, Sclavorum quoque et Bulgarorum legationes suscepit, audivit et absolvit. *Partz*, Monum. Germ. t. I, p. 364.

⁴⁾ *Const. Porphyrog.* De admin. imperio, ed. Bon., p. 154. — *К. Я. Громе*, Извѣстия Конст. Багрянороднаго о сѣрбахъ и хорватахъ, Петроградъ, 1880, стр. 178—185.

⁵⁾ *Сим. Лометъ* у *Georg. Hamart.*, ib. p. 728; старобългар. прѣв., стр. 103. — За годината на тия нахлувания вж. Извѣстия за българитѣ стр. 44—45.

виятъ планъ сега билъ да се спусне къмъ Егейско море и, слѣдъ като излѣзе и се закрѣпи на морския брѣгъ, да откъсне съвсѣмъ отъ империята окупиранитѣ отъ българитѣ западни области и да принуди цариградското правителство да признае разширението на българската държава въ юго-западна посока на полуострова за фактъ свършенъ. И наистина прѣдприетиятъ прѣзъ това врѣме походъ въ областъта на славѣнското племе *смотъне* или *смоленци*, които сж живѣли по сръднето течение на р. Места и на изтокъ отъ нея въ днешната покрайнина Ахъръ-Челеби по горня Арда,¹⁾ подъ началството на стария кавханъ Исвулъ билъ напълно сполучливъ: българитѣ успѣли да проникнатъ далечъ на югъ между рр. Струма и Места до морския брѣгъ на Орфанския заливъ.²⁾

Тия бързи успѣхи на българитѣ принудили управницитѣ въ Цариградъ да обърнатъ сериозно внимание на тѣхъ, защото тѣ заплашвали да разкъсатъ византийскитѣ владѣния на полуострова. Правителството на Теодора, като не било въ състояние да окаже непосредственъ отпоръ на българитѣ, рѣшило неочаквано да нападне България по тракийската граница съ цѣль да спре българското движение на югъ и да извика Пресияна отъ източна Македония Тоя планъ, къмъ който роменитѣ често прибѣгвали въ критически моменти, се оказалъ цѣлесъобразенъ: нахлуванията на постояннитѣ гарнизони отъ пограничнитѣ византийски крѣпости въ българскитѣ земи, — нахлувания, които се придружавали съ избиване и поробване на българското мирно население,³⁾ принудили най-сетнѣ Пресияна да прѣнесе войната въ Тракия, защото той едвали би оставилъ безнаказано ромейскитѣ неочаквани и опустошителни нападения въ държавата му (849 или 850 г.). Какъвъ е билъ резултатътъ отъ тия нападения, хронистътъ нищо не споменува; но отъ извѣстнитѣ намъ за сега данни за по-късно врѣме може да

¹⁾ М. Дриновъ, Заселение, Съчинения, I, стр. 307. — *Иречекъ*, Княжество България, II, стр. 391—392. — L. Niederle, Slovan. starožit. Dil II, str. 428.

²⁾ За тия успѣхи на българитѣ право говори и надписътъ, намѣренъ въ 1707 год. отъ Vilhoison'a въ мѣстността сѣверно отъ Правища между развалинитѣ на стария градъ Филиппи (тур. Филибеджикъ, изт. отъ Кавала). Подробно за него вж. Извѣстия за българитѣ, стр. 48—50 и въ СбНУК. кн. XV. (1898), отд. книж. стр. 23—24.

³⁾ Сжм. *Loisometъ* у Georg. Hamartol., ib., p. 728; старобългар. прѣв. стр. 103. — Извѣстия за българитѣ, стр. 50—51.

се заключи само, че слѣдъ това между двѣтъ съседни държави сж настанали врѣменно мирни отношения, които се продължили до смъртта на Пресияна въ 852 г., при което, трѣба да се прѣдполага, земиѣ между долнитѣ течения на рр. Струма и Места сж били върнати подъ властѣта на императора, защото при Бориса тѣ си оставали византийски.¹⁾

Съ това се изчерпватъ всички извѣстия за вѣншнитѣ отношения на България при ханъ Пресияна. Що се отнася до вжтрѣшната му политика изобщо и въ частностъ до отношенията му къмъ християнитѣ въ държавата, то намъ не е извѣстно нищо. Обаче липсата на каквито и да било извѣстия за прѣслѣждане на християнството при тоя ханъ, а сжщо и станалото при сина му Бориса покрѣщане на българитѣ, ни каратъ да прѣдполагаме, че Пресиянъ ще да е прѣкратилъ гонението противъ християнитѣ; по всичко изглежда, че той билъ толерантенъ въ вѣрския въпросъ, защото това му се налагало отъ самата му политика спрѣмо славѣнитѣ на полуострова, между които новата вѣра била пуснала вече дълбоки корени. Тѣй или инѣкъ, но великото дѣло, на което Борисъ се рѣшилъ по-сетнѣ, ясно говори, че е прѣдхождалъ периодъ, който е подготвилъ добра почва за това толкова важно въ историята на нашия народъ събитие.

* * *

Ние достигнахме въ историята на българската държава до единъ моментъ, когато държавната политика на българскитѣ ханове получила широко приложение Къмъ срѣдата на IX. вѣкъ прѣдѣлитѣ на България се простирали отъ Карпатитѣ до Сакаръ-планина и отъ Черно море до Албания; въ нейния съставъ влизали повечето славѣнски племена отъ славино-антската група, а именно: дакийски, поморавски, мизийски, тракийски и по-голѣмата частъ отъ македонскитѣ. Обаче едно само политическо обединение на българскитѣ славѣни не било достатъчно, за да се гарантира трайностъ на държавата, още повече че властѣта все още оставала въ ржцѣтъ на господстващото племе — българитѣ. България въ даденото врѣме е имала широка територия и строго опрѣдѣлена организация, но ней е липсвало едно отъ глав-

¹⁾ Вж. Извѣстия за българитѣ, стр. 70.

нитѣ и сжществени условия за трайно сжществуване: липсвало ѝ вжтрѣшно единство, вжтрѣшна свръзка; липсвало ѝ това, което днесъ наричаме култура, която да обединява всички етнически и племенни части на обширната, но географически разкжсана територия. Смѣло може да се каже, че прѣзъ първия периодъ на първото царство имало *българска държава*, но нѣмало още *български народъ* съ строго опрѣдѣлени културни начала, битова особеностъ, които да го отдѣлятъ като едно цѣло, като особна народностъ и въ сжщото врѣме да очертаватъ сжщността на неговата историческа задача. Изработването на тия културни начала въ свръзка съ сливането на двѣтъ понятия „българска държава“ и „български народъ“, въ чийто съставъ славѣнскиятъ елементъ ималъ значително надмощие, се почнало тепърва отъ срѣдата на IX. вѣкъ, когато е била турена здрава основа на българското политическо и национално единство.

Притурки.

1. Българско лѣтоброение.

Прѣди три години, когато обнародвахме нашитѣ нови доказателства за българското лѣтоброение и за българската ера,¹⁾ намъ ни бѣше извѣстно само резюмето отъ доклада на проф. И. Миккола, което бѣше напечатано въ „Извѣстіята“ на Петроградската Академия.²⁾ Слѣдъ това вече получихме отъ него и самото му изслѣждане подъ надсловъ: Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren,³⁾ въ което авторътъ, като разгледва „Именника“ всестранно, дава съвсѣмъ нови обяснения за значението на нѣкои отъ годиинитѣ — животни въ 12-годишния цикълъ. Така, докато въ резюмето обясняваше, че *саморъ* = „мишка“ е *първата* циклова година; *шепоръ* = „волъ“ — *втората*; *веръ* = бѣри = „вълкъ“ — *третата*; *дваинъ* = „заецъ“ — *четвъртата*; *диломъ* = „змия“ — *шестата*; *тахъ* = „кокошка“ — *десетата*; *ит* (ет) = етхъ = „куче“ — *единадесетата*, и *дохъ* = „свиня“ — *дванадесетата* година въ 12-годишния цикълъ, въ изслѣждането си прави слѣднитѣ измѣнения въ значението на имената: *вер* = *suver* или *sever* = „мишка“, т. е. означава 1-та година на цикла; *текучимъ*, което той комбинира отъ Тектемъ, името на неизвѣстния князь, и отъ *кучи* = *коб* = „овенъ“ или „овца“, т. е. дава 8-та година на цикла, и *саморъ*, което дѣли на *со* — сричка, която прибавя къмъ началото на името Винехъ, и *моръ* = *moip* = „конь“, т. е. означава 7-та циклова година; другитѣ значения си оставатъ сжштитѣ. Втората дума въ българскитѣ изрази прѣдставятъ поредни бройни имена и означаватъ названия на мѣсецитѣ въ цикловата година. Отъ тѣхъ сж известни: *ѣлр*, *алемъ* означава „първи“, *вечемъ* — „трети“, *тутамъ* — „четвърти“, *бехти* — „пети“, *алтожъ* — „шести“, *шехтемъ* (?) — „осми“, *твиремъ* — „девети“; какво означава *ениалемъ*, ще посочимъ по-долу.

¹⁾ Вж. нашата статия „Къмъ въпроса за българското лѣтоброение“ Сп.БА., кн. X (1915), стр. 1—22.

²⁾ Напечатано въ Извѣстія отдѣл. рус. яз. и словесности, т. XVIII (1913), кн. 1, стр. 243—247: Тюркско-българское лѣтосчисленіе.

³⁾ Напечатано въ Journal de la Société Finno-Ougrienne, Helsingfors, XXX, 22 (1914), отд. отпеч. стр. 1—25.

История на Българската държава. Томъ I.

Тия обаче измѣнения, които, споредъ Миккола, сж били прѣдизвикани или по хронологически съображения, или по погрѣшка на прѣписвача, или поради смѣсване на сричките и на редоветъ при прѣписването, наложили на автора при изчислението годинитѣ на българскитѣ князе такива хипотези, поправки и размѣствания въ текста на Именника, че послѣдниятъ е съвсѣмъ изгубилъ първоначалния си видъ. Вече това обстоятелство иде да ни убѣди, че Миккола не ще да е нападналъ на истинския пѣтъ, както когато обяснява значението на нѣкои имена — животни въ 12-годишния цикълъ, тъй и когато изчислява годинитѣ на князетѣ; при това той отново повтори мнѣнието си, че турско-българскитѣ цикълъ несъмнено е съвпадалъ съ цикъла на сръдне-азиатскитѣ турци, уйгури, монголи и китайци. Безъ да отричаме правилността на филологическитѣ обяснения на Миккола, ние, и слѣдъ като проучихме неговото изслѣждане, не можахме да се убѣдимъ, че нашето твърдение, какво лѣтоброението у придунавскитѣ българи е било съвършено самостоятелно и различно отъ цикъла на сръдне-азиатскитѣ народи и се е намирало подъ византийско влияние, не е никакъ разколебано; напротивъ, изслѣждането на Миккола ни накара още веднажъ да провѣримъ употребения отъ насъ способъ при изчисленията и да внесемъ нѣкои незначителни поправки и нови доказателства, които още повече ни увѣриха въ истинността на нашето мнѣние. Затова ние тукъ ще изложимъ още веднажъ способа на нашитѣ изчисления съ новитѣ поправки и допълнения.

Ние ще почнемъ пакъ съ установени хронологически данни. Куртъ или Кубратъ не ще да е умрѣлъ по-рано отъ 642 год., защото, споредъ извѣстието на Ивана Никиуски, той е билъ живъ въ 641 г. отъ Хр.¹⁾ Споредъ Именника, годината на неговия прѣемникъ или пѣкъ на неговата смъртъ е била *шеиоръ осемъ*, т. е. Куртъ е умрѣлъ прѣзъ 3-ия мѣсецъ на втората година (волъ) въ извѣстенъ 12-годишенъ цикълъ. Обаче $642:12=52+6$ не дава година *шеиоръ* (2); но послѣдната веднага ще получимъ, щомъ обърнемъ 642 сл. год. въ лунна = 662 ($642+20$ интеркалация); и наистина $662:12=55+2$ дава тъкмо *шеиоръ*, а оттука ясно става, 1. че *българитѣ сж брочили врѣмето не съ слънчеви, а съ лунни години* и 2. че *Куртъ е умрѣлъ прѣзъ третия мѣсецъ на 662 лунна година отъ Р. Хр.*

За князуването на Куртовия прѣемникъ Безмѣра сж дадени *три* години, т. е. неговото управление се е свършило прѣзъ 665 лун. година отъ Р. Хр.; а пѣкъ за князуванията на първитѣ 5 княза (Авитохолъ — Безмѣръ) отъ Дунавъ се наброяватъ въ Именника пълни 515, разбира се, сжщо лунни години. Тогавъ, ако отъ 665 извадимъ 515, ще получимъ годината, въ която се е почнало управлението на първия български князь Авитохола, т. е. въ 150

¹⁾ Вж. В. Н. Златарски, Нови извѣстия за най-древния периодъ на българската история, Сбм. кн. XI (1894), стр. 148—149. — Вж. сжщо тукъ по-горѣ, стр. 95—96.

лунна год. отъ Р. Хр., а тя наистина дава циклова година *диломъ* (змия), защото $150:12=12+6$, т. е. *диломъ*. И тъй Авитохоль се покачилъ на прѣстола прѣзъ 150 лун. година или по-точно, прѣзъ *твиремъ* = 9-ия мѣсецъ на 150 лун. година отъ Р. Хр.; сжщо така и князуването на Безиѣра се е свършило прѣзъ 665 лун. година, или по-точно, прѣзъ *вечемъ* = 3-ия мѣсецъ на 665 лун. год. отъ Р. Хр., а това изпълно потвърждава извода на Миккола, че *първата дума* (името на животното) въ *всѣки български изразъ дава йодината*, въ която се почнало управлението на извъстенъ князь, а втората — *мѣсеца на сжщата йодина*, въ който се е почнало управлението. Това ще се потвърди и при по-нататъшните изчисления.

Веднажъ установена годината, когато се покачилъ първиятъ князь, по-нататкъ вече е лесно, при послѣдното изведено положение, да се изчислятъ годинитъ на слѣдващитъ князе, и, разбира се, ако намѣренитъ години отговарятъ напълно на посоченитъ въ Именника циклови години, то това показва, че сме стъпили на правилень пѣтъ. Да видимъ така ли е.

За *Авитохола* сж дадени точно 300 лун. години, защото управлението на тоя князь и на прѣмника му Ирникъ се почватъ отъ единъ и сжщъ мѣсецъ *твиремъ* — „девети“ на цикловата лунна година, слѣдов. той е умрѣлъ, или Ирникъ се е покачилъ прѣзъ 9-ия мѣсецъ на 450 [= 150 + 300] лун. година отъ Р. Хр., която така сжщо дава циклова година *диломъ* (6) [$450:12=37+6$].

За *Ирника* сж дадени сжщо пълни 150 лун. години, както право стои въ Погодиновския ржкописъ¹⁾, слѣдов. той е умрѣлъ, или Гостунъ е приелъ управлението прѣзъ *твиремъ* = 9-ия мѣсецъ на 600 [= 150 + 450] лун. година отъ Р. Хр., която дава *дохъсъ* (12) [$600:12=50+0$, а 0 дава пълень циклъ или 12-та цик. година].

За *Гостуна* сж дадени *два* лун. години, слѣдов. управлението му като намѣстникъ е изтекло, или Куртъ е поелъ властѣта прѣзъ *вечемъ* = 3-ия мѣсецъ на 602 [= 600 + 2] лун. година отъ Р. Хр., която наистина дава циклова година *шегоръ* (2) [$602:12=50+2$]; въ сжщность Гостунъ не е управлявалъ пълни 2 години, защото, ако отъ *шегоръ вечемъ*, т. е. 602 л. г. 3-и мѣс. извадимъ *дохъсъ твиремъ*, т. е. 600 л. г. 9-и мѣс., ще получимъ 1 л. г. и 6 мѣсечи. Оттука изводътъ е готовъ: 1. *йодинитъ, които даватъ продължителността на управленията, не сж точни, а сж закржлени съ йодината, въ която се е случило събитието*, а отъ това право изтича 2. че *посочената въ Именника циклова йодина дава не близката изтекла йодина* (както по-рано мислѣхме), а *йодината, въ която се е почнало управлението*.

За *Курта* сж дадени точно 60 лун. години, защото неговото и на прѣмника му управление се почвали отъ една и сжща година и мѣсецъ, слѣдов. той е умрѣлъ, или Безиѣръ се е покачилъ на прѣстола прѣзъ *вечемъ* = 3-ия мѣсецъ на 662 лун. година отъ Р. Хр.,

¹⁾ Вж. наш. ст. Къмъ въпроса за българ. лѣтоброение. Притурка, стр. 20—21.

която дава тъкмо циклова година *шегюръ вецемъ*; а за *Безмѣра* сж дадени 3 лун. години, слѣдов. неговото управление, както видѣхме, се свършило прѣзъ 665 лун. година отъ Р. Хр., която обаче не дава очакваната циклова година *вер* ($668 = 3$) — годината на Испериховото покачване; сжшото разногласие съ даннитѣ на Именника ще получимъ, ако къмъ 665 лун. год. прибавимъ продължителността на Испериховото князуване — 61 лун. год., т. е. 726 лун. година, която така сжщо не дава циклова година, съгласно съ обясненията на Миккола.

Това видимо разногласие ще изчезне веднага, щомъ се обърнемъ къмъ извѣстията на Теофана и Никифора за сждбата на Кубратовата държава. И двамата тия автори съобщаватъ, че малко слѣдъ смъртѣта на баща си Кубратовитѣ синове се свадили помежду си и си раздѣлили царството, като всѣки отъ тѣхъ поелъ управлението на частъта си.¹⁾ Тия данни сж достатъчни, за да си обяснимъ хронологическото разногласие. И наистина, *Безмѣръ* се покачилъ, както видѣхме, прѣзъ 3-ия мѣсецъ на 662 лун. год., а за началото на Испериховото управление се дава *верениалемъ*, което отначало Миккола прѣдложи да се чете *вери-еналемъ*, като въ първата частъ виждаше тур. „бѣри“ = „вълкъ“, което тукъ замѣня „барсъ“, т. е. 3-та циклова година; по-сетитѣ обаче той счете за „по-непринудително да се обясни *вер* отъ **suver* или **sever*, чиято първа сричка е изпусната при прѣнасяне на другия редъ. Тя може добръ да се постави наредъ съ чуваш. *săvâg* = „съселя“ (Paasonen), на която отговаря каракирг. *suig*. Тя е заимствувана въ русския езикъ, дѣто се казва сурокъ“.²⁾ Прѣдположението, че сричката *su* или *se* е била изпусната при прѣнасянето на думата *вер* отъ единъ редъ на други, ни се прѣдставя твърдѣ прѣсилено и поради това недопустимо, като се има прѣдъ видъ, че прѣписвачътъ несъмнѣнно ще да е много повече внимавалъ при прѣписването на чуждитѣ думи. Затова ние считаме новото обяснение на Миккола не съвсѣмъ сполучливо и приемаме първото му обяснение, като таково, което напълно отговаря на хронологическитѣ данни. Не по-малко проблематично се явява обяснението на втората частъ въ разгледвания изразъ въ четенето както *еналемъ*, тъй и *ениалемъ* като „единадесетъ“: *он* (чуваш. *vün, vünü*) 10 + *алемъ*, зашто сближението *ен* и *ени* съ *он* ни се показва сжщо прѣсилено.³⁾

Както и да било, споредъ Миккола, *верениалемъ* значи 11-ия мѣсецъ на 1-та циклова година, което, споредъ насъ, съвсѣмъ е недопустимо, и затова ще се спремъ на по-раншното му обяснение като 11-ия мѣсецъ на 3-та циклова година. Въ такъвъ случай за началото на Испериховото управление се дава 11-ия мѣсецъ на 663 лун. година [$663 : 12 = 55 + 3$], или Исперихъ е почналъ да упра-

¹⁾ *Theophanes*, ed. C. de Boor, I, p. 357: $\mu\epsilon\tau' \delta\lambda\iota\gamma\omicron\nu \delta\epsilon \chi\rho\omicron\nu\omicron\nu \tau\eta\varsigma \delta\iota\alpha\lambda\iota\phi\eta\varsigma$. Ср. *Nicephorus*, ed. C. de Boor, p. 33.

²⁾ Вж. Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren, S. Ab., S. 15.

³⁾ Пакъ тамъ, стр. 16.

влява 1 лун. год. и 8 месеца слѣдъ смъртта на баща си и прѣди изтичането на даденитѣ 3 (или по-право 2 лун. год. и 6 мѣс.) години на Безмѣра, слѣдов. подѣлбата на царството е станала, или Исперихъ е станалъ господарь на своята часть прѣзъ 11-ия мѣс. на 663 лун. година. Но тая дата едва ли може да се приеме, защото за смъртта на Испериха, както ще покажемъ по-долу, не можемъ да излизаме вѣнъ отъ 9-ия мѣс. на 723 лун. година, а пъкъ 663 лун. год. 11-ия мѣс. + 61 лун. год. = 11 мѣс. на 724 лун. година. Очевидно тукъ въ нѣщо има грѣшка, и ние я съзираме въ това, че *верениалемъ* не ще да значи 11-ия мѣс. на *ббри* = 3-та циклова година. Споредъ насъ, тоя изразъ трѣба да се чете *вер(и) ени-алемъ*, при което *алемъ* е само за себе си и значи „първи“ мѣсець, а *вер* = *ббри* = 3-та циклова година (*ени* ще обяснимъ по-долу); въ такъвъ случай ще имаме, че Исперихъ поелъ властта самостоятелно въ 1-ия мѣс. на 663 лун. год., и тогава веднага ще получимъ, че отъ смъртта на Курта до подѣлбата на царството сж се изминали само 10 мѣсеци [663 лун. год. 1-и мѣс. — 662 лун. год. 3-и мѣс.]. Оттука ясно става, че *и юдинитъ на Испериховото управление не сж пѣли 61 лун. юдини, а само 60 лун. год. и 8 мѣсеци* (723 лун. год. 9-и мѣс. — 663 лун. год.), което още веднажъ потвърждава изведеното по-горѣ положение за закржгляване годинитѣ на управлението.

И тъй въ 11-ия мѣсець слѣдъ смъртта на Курта (Кубрата), или въ първия мѣсець на 663 лун. година се почнало управлението на Испериха, когато той е получилъ своята часть и станалъ самовластенъ управителъ на своята орда-племе. Обаче съгласно съ обичаитѣ на турско-азнатскитѣ народи, той все още е признавалъ върховната власть на най-стария братъ Батбая (Безмѣра), който е носилъ титлата *велики ханъ*. Това се продължавало не дълго — до прѣзъ 665 лун. год., когато Исперихъ се съвсѣмъ отцѣпилъ като самостоенъ господарь, а може би още тогава или наскоро слѣдъ това да е потеглилъ на западъ къмъ устието на Дунавъ. Нѣма съмнѣние, че всички изчисления на годинитѣ въ Именника сж нагледни къмъ царуването на Испериха, който се явява като централна личностъ въ цѣлия списѣкъ. Затова сж отбѣлзани само *три* години отъ Безмѣровото управление, които иматъ право отношение къмъ Испериха.

По-горѣ изведохме, че Исперихъ е управлявалъ 60 лун. години и 8 мѣсеци, слѣдов. годината на неговата смъртъ или покачването на Тервеля се отнася къмъ 9-ия мѣсець на 723 лун. год. [663 лун. год. 1-и мѣс. + 60 лун. год. и 8 мѣс.]. За покачването на Тервеля въ Именника сж дадени *текучитемъ* (*текучетемъ*) *твиремъ*, отъ които мѣсецѣтъ напълно се схожда — 9-и. Що се отнася до цикловата година, то Миккола даде двѣ обяснения: 1. по-рано той я раздѣли на *текуч* и *и(е)темъ* и въ първото виждаше името на неизвѣстния князь, а второто обясни съ тур. *ит*, *ет* = „куче“ — името на 11-та година въ 12-годишния цикълъ; 2. но той се отказа по-сетнѣ отъ това обяснение, и дава такова дѣленie на *текучитемъ*:

тек-теж и *кучи*, отъ които въ първото вижда пакъ името на не-извѣстния князъ — *Тектеж* или *Токтож* (*Tochtomyš*? *Toktamyš*?), а въ второто — тур. *киѣ*, монг. *хиса*, мандж. *киѣ* и джант. *коѣ* = „овенъ“ и го опрѣдѣля като 8-ма циклова година „овца“.¹) Като основания на отказването си отъ първото обяснение Миккола привежда това, 1. че „то не отговаря на хронологическитѣ комбинации и 2. че годината „куче“ се срѣща на друго мѣсто иначе написана“ — тукъ той разбира *етхъ* въ израза *етхъ бехти*. Но облѣгайки се на първото основание, и ние отхвърляме второто му обяснение, а на второто основание ще противопоставимъ неправдоподобността, какво единъ прѣписвачъ е можилъ да направи такъвъ метатезисъ на сричкитѣ въ една дума. Това обяснение, споредъ насъ, е твърдъ несполучливо и дори произволно.²) Затова ние приемаме първото му обяснение като такова, което напълно подхожда на нашитѣ хронологически изчисления, както ей-сега ще покажемъ.

И наистина, по-горѣ изведохме, че Тервелъ се е покачилъ на прѣстола въ 723 год., но тая година не дава очакваната *ет* или *ит* = *етхъ* = 11-та циклова година; обаче веднага ще я получимъ, щомъ извадимъ 700 л. г., или $723 - 700 = 23 : 12 = 1 + 11$. Тоя резултатъ ни ясно показва, че прѣзъ 700 лун. година, съ която не се е завършвалъ нѣкой цикълъ, броението на годинитѣ у българитѣ се е почвало отъ „едно“, т. е. почнатъ билъ новъ цикълъ, а това ни подсѣща, че прѣзъ 700 лун. година българитѣ по нѣкой важенъ случай или събитие наредили си ново лѣтоброене. Кое е това важно събитие, ще разберемъ веднага, стига само да прѣвърнемъ 700 лун. година отъ Р. Хр. въ слънчева: тя се точно равнява на 679 [$700 : x = 100 : 97$] слънчева, а това е годината, въ която била основана българската държава на Балканския полуостровъ. Слѣлъ тоя резултатъ заключението е ясно: за изходна точка на собственото си лѣтоброене или ера българитѣ сж взели годината на основанието на държавата си, именно 700 лун. година, която напълно съпада съ 679 слънч. година отъ Р. Хр., слѣдов. българската ера се е почвала отъ 701 лун. год. или отъ 680 слънч. год. отъ Р. Хр.

И тъй ние дохождаме къмъ сжщия резултатъ по въпроса за сжществуването на собствена българска ера, какъвто ние изведохме споредъ изчисленията на J.-B. Bury³) съ тая само разлика, че тукъ всичко се извежда и доказва безъ всѣкакви прѣдварителни хипотези или коньектури, комбинации и размѣствания на думи и имена въ текъта на Именника, а това 1. вече е една сигурна гаранция, че способътъ на нашитѣ изчисления е напълно вѣренъ и правиленъ и 2. отхвърля мнѣнието, какво текстътъ на Именника е много разваленъ и изопаченъ, и затова всички опити за неговото измѣнение трѣба да се считатъ за произволни и недопустни.

¹) Вж. Die Chronologie и пр., стр. 15.

²) За *текуч* вж. по-горѣ, стр. 191 бѣл. 2.

³) Вж. нашата статия „Имали ли сж българитѣ свое лѣтоброене?“ въ СБА. I. 1, стр. 30 и сл.

рихъ вече се е намиралъ отсамъ Дунавъ. На несвършенността на двѣтъ части посочва и друго едно нѣщо, което се неволно хвърля въ очи, а то е, че въ първата часть името на свършенния князь е написано *Исперихъ*, а въ втората — *Есперихъ*, една разлика, която, колкото и да е незначителна нагледъ, все пакъ издава, че тия двѣ части на Именника сж излѣзли отъ ржцѣтъ на двѣ различни лица, иначе ние бихме очаквали да срѣцнемъ въ тѣхъ едно и сжщо написване на това име. Най-сетнѣ вече самата разлика въ способа на изчисленията годинитѣ не по-малко свидѣтелствува, че тия двѣ части не сж били съставени въ едно и сжщо врѣме. И тѣй, ние имаме пълно основание да приемемъ, че *нашиятъ Именникъ състои отъ двѣ части, написани въ разнo врѣме и отъ разни лица и то първоначално на гръцки езикъ*, както това се признава отъ всички.

Не може да се приеме сжщо прѣдположението, че тия двѣ части прѣдставятъ свършенно отдѣлни документи, напълно самостоятелни, които сж били сглобени, компилирани отпослѣ.¹⁾ Това прѣдположение би било твърдѣ вѣроятно, ако да знаехме, че наистина нашиятъ паметникъ се е свършвалъ тъкмо съ Умора и не е продължавалъ по-нататъкъ. Обаче самиятъ Именникъ тѣй, както е дошълъ до насъ, прави впечатление по-скоро на единъ прѣкъснатъ, но не и довършенъ текстъ; освѣнъ това твърдѣ характерната свръзка между двѣтъ части, на която ще посочимъ по-долу, ни кара да приемемъ, че тукъ не е могло да става никакво компилиране, и оттука двѣтъ части на Именника не сж били първоначално два отдѣлни документа, а имаме въ втората часть продължение на първата; най-сетнѣ случайното, очевидно, попадане на нашия текстъ между статитѣ на „Елинския и римски лѣтописецъ“ заедно съ токо що посоченитѣ особености ни наводятъ на слѣднитѣ съображения за произхода и сждбата на тоя нашъ извънредно цѣненъ паметникъ.

Първата часть, както казахме, е била съставена при Испериха и може би по негова заповѣдъ. Сиошенията на Испериха съ Византия се почнали, откакъ той миналъ Дунава и мирно се поселилъ на византийска територия въ днешна сѣверна Добруджа въ силата на единъ договоръ, за да пази като съюзникъ дунавската граница на империята отъ нахлуването на други варвари, като станалъ въ сжщото врѣме въ единъ видъ полузависимостъ отъ византийския императоръ.²⁾ По-сетнѣ обаче, когато Исперихъ въ съюзъ съ мизийскитѣ славѣни сполучилъ да се отцѣпи отъ Византия и да основе самостоятелна държава въ 679 г.,³⁾ българитѣ, като приемали гръцкия езикъ за официаленъ, явявало се необходимо да приематъ и ви-

¹⁾ Така, Бйори приема, че Именникътъ е билъ компилиранъ наскоро слѣдъ датата, на която той свършва, т. е. къмъ началото на 70-тъ години на VIII. вѣкъ, при прѣемника на Умора, като се позова на това; че за царуването на послѣдния князь (Умора) сж дадени 40 дена, когато за другитѣ сж отбѣлжвани само годинитѣ, но не и мѣсецитѣ и днитѣ (стр. 133 и 141).

²⁾ За това вж. по-горѣ, стр. 134—138.

³⁾ Вж по-горѣ, стр. 142—148.

зантийското лѣтоброение. Обаче въ случая тѣ се оказали консерватори: по едни или други причини тѣ не се рѣшили да се откажатъ отъ старата си хронологическа система съ 12-годишния ѣ луненъ цикълъ и, като взели за основа византийското лѣтоброение, почнали да изчисляватъ византийскитѣ години съ лунни години споредъ старото си лѣтоброение. Така е била съставена първата часть на нашия Именникъ при Испериха, когато мисълта за учрѣдяване на нова българска ера не ще да се е още породила, защото въ таквъ случай съставителътъ на първата часть не би пропусналъ да отбѣлжи това по единъ или другъ начинъ тъй, както той намѣрилъ за нужно да изтъкне прѣминаването на Дунавъ като важно за българитѣ събитие.

При Тервеля обаче, когато слѣдъ цариградскитѣ тържества въ 705 год. българската държава биде официално призната отъ византийския императоръ за независима и почти равна на Византия,¹⁾ българитѣ по чисто политически, а може би и културни съображения, както въ външнитѣ, тъй и въ вътрѣшнитѣ си отношения, отново се обърнали къмъ старата си хронологическа система съ 12-годишния ѣ луненъ цикълъ и, като взели за основа годината на основанието на държавата — събитие, което се явявало като изходна точка на новия имъ политически животъ, турили началото на своя собствена ера. Прѣдъ видъ на това, че изчисленията по нея безспорно се почнали отъ врѣмето на Тервеля, именно, когато сж били изчислени слѣдъ смъртта на Испериха годинитѣ на неговото управление и цикловата година на неговото покачване на прѣстола, ние отнасяме учрѣдяването ѣ къмъ началото на VIII. вѣкъ, отъ когато сж почнали българитѣ да водятъ хронологическия списъкъ на своитѣ господари по новото лѣтоброение. Затова и втората часть на Именника, която се почва съ думитѣ: *Есверѣ ѣтъ .X. и ѣдино лѣто, рѣдъ ѣмоу доуло. ѣ лѣтъ ѣмоу перѣцѣлѣмъ*, и се отнася слѣдъ учрѣдяването на новата ера, не можемъ да смятаме като отдѣленъ документъ, а само като продължение на първата.

Да се убѣдимъ въ това, доста е да покажемъ свръзката между двѣтъ части. Тая свръзка ние намираме въ израза *верѣцѣлѣмъ*, който ние разчленихме на *вер(и) ени-алѣмъ*. Безъ да претендираме, че познаваме източнитѣ езици, ние си позволяваме 1. да обяснимъ срѣдната дума съ тур. *ени* = „новъ“ или *ени-алѣмъ* = „новъ първи мѣсець“, защото, както посочихме по-горѣ, лунната 700 год., слѣдъ която се почва новата ера, не дава завършенъ циклъ, и 2. да видимъ въ него тъкмо посочване на *новото* лѣтоброение, а въ цѣлия изразъ — съединение годината на Испериховото покачване *вер(и) = бѣри* = вѣкъ, *трета* циклова година, споредъ по-раншното лѣтоброение, основано на византийското, съ *новъ алѣмъ* = първия мѣсець на първата циклова година по новата ера, като двѣ начални и еднакво важни по значение дати въ управленето на Испериха.

¹⁾ Вж. по-горѣ стр. 165 и сл.

Ако това наше съображение и обяснение е приемливо, то въ него имаме още едно важно потвърждение за българското лѣтоброение.

Но на какво и какъ се е водилъ хронологическиятъ списъкъ на българскитѣ господари? — Запазилитѣ се до наше врѣме епиграфически паметници отъ езическата епоха на нашата история, главно отъ първата половина на IX. вѣкъ, ни ясно показватъ, че, ако българскитѣ ханове отъ тая епоха сж записвали на гръцки езикъ своитѣ административни разпоредби, разни видове официални актове, договори съ съседитѣ си, лѣтописни записи и изобщо всичко, което трѣбало не само да се обяви на населението, но и да се запази за слѣднитѣ поколения, — ако всичко това се е записвало върху каменни стълпове, които сж украсявали, както се мисли, колонадитѣ прѣдъ дворцитѣ на българскитѣ ханове и прѣдъ други обществени постройки,¹⁾ то надали можемъ да се съмнѣваме, че и хронологическиятъ списъкъ на българскитѣ господари отъ езическа България се е водилъ на гръцки езикъ сжщо така на такива стълпове послѣдователно още отъ самото начало прѣди и слѣдъ учрѣдяването на българската ера, на което право посочва и лапидарниятъ характеръ на самия текстъ. Твърдѣ е възможно, щото тоя царски списъкъ да се е продължавалъ на нѣколко такива стълпове, съседни единъ на други, и първиятъ отъ тѣхъ да е свършвалъ съ ханъ Умора.

По-сетнѣ обаче, когато въ християнско врѣме нуждитѣ на новата вѣра сж изисквали издигането на нови постройки, особено на църкви, тия сжщитѣ стълпове, като паметници на миналото, заслужващи да се запазятъ, били сж употребени и като строителенъ материалъ за новитѣ постройки, както това показаха разкопкитѣ при с. Абоба; при това тѣ сж прѣтърпѣли едно размѣстване, като се прѣнасяли отъ старата резиденция на българскитѣ ханове — Плиска въ новата — Прѣславъ и по околнитѣ мѣнастири. Още по-голѣмо размѣстване тѣхъ ги е сполетѣло по-късно, когато слѣдъ страшното опустошение и разорение на источнитѣ столици на първото българско царство и изобщо на сѣверо-източна България при първото (отъ Ив. Цимисхия) и второто (отъ Василия II) завоевание и особено при нахлуванията на печенѣжкитѣ орди прѣзъ 2-та половина на XI. вѣкъ, много отъ тия учѣлѣли паметници на българската старина били отнесенни далечъ отъ прѣдшното си мѣстонахождение, особено прѣзъ второто българско царство, съ цѣлъ да бждатъ запазени. Въ това отношение най-добри примѣри прѣдставятъ два такива отъ врѣмето на Омортага стѣла съ надписи — Търновскиятъ и Чаталарскиятъ. Първиятъ е оная, който днесъ се намира въ търновската стара църква св. 40 мчченици; за него може сигурно да се каже въ настояще врѣме, че е билъ донесенъ отъ околноститѣ на старата резиденция на българскитѣ ханове — Плиска²⁾ и поставенъ наредъ съ другитѣ стълпове още при построй-

¹⁾ К. Иречекъ, Княжество България, т. II, стр. 238. — Ср. сжщо Абоба-Плиска, стр. 116 и 217.

²⁾ Подробно за това вж. по-горѣ, стр. 325 и сл. — Сжщо и притурка № 16.

ката на църквата преди 1230 год. при Ивана Асѣня II (1218—1241). Вториятъ стълпъ, както ни говори и самиятъ му надписъ, първоначално билъ издигнатъ на мѣстото на стария Прѣславъ, на брѣга на р. Тича (Голѣма Камчия),¹⁾ а билъ нахѣренъ между нивитѣ на сс. Чаталаръ (сега Крумово) и Труджа (Троица), дѣто сж били разкопани основитѣ на доста голѣма църква,²⁾ и дѣто се е издигалъ мѣнастиръ въ срѣднитѣ вѣкове, който е сжществувалъ още въ XVII. вѣкъ, както това разяснихме на друго мѣсто.³⁾

Ние искаме да вѣрваме, че подобна е била сждбата и на оня камененъ стълпъ, на който билъ изрѣзанъ хронологическиятъ списъкъ на първитѣ български господари до Умора включително. Занесенъ по нѣкоя, може би, случайностъ въ нѣкой мѣнастиръ и влѣзълъ между строителния материялъ на нѣкоя църква, тоя стълпъ е обрналъ съ своя интересенъ надписъ вниманието, ако не на самия монахъ-съставителъ на „Елинския и римски лѣтописецъ“, който въ първата си по-стара редакция е получилъ началото си въ България,⁴⁾ то поче на нѣкой неговъ прѣписвачъ, който, подбутнатъ отъ патриотическо чувство, счелъ за нужно да го прѣведе отъ гръцки на старобългарски, а като паметникъ на българската царска старина, който и по съдържание, и по характеръ стои близко до библийска IV. книга на царствата, той помѣстилъ прѣвода си тъкмо слѣдъ послѣдната. Това, нѣма съмнѣние, е могло да стане въ една епоха, когато у българитѣ се билъ появилъ особенъ интересъ къмъ тѣхната старина и нейното изучаване, т. е. не порано отъ XIII., а, може би, и въ XIV. вѣкъ, къмъ което врѣме се отнася и появяването на първата редакция на „Елинския и римски лѣтописецъ“.⁵⁾

Слѣдъ тия прѣдварителни бѣлѣжки ще продължимъ изчисленията по-нататѣкъ.

* * *

Отъ показаното по-горѣ за врѣмето на Испериховото управление може да се изведе въ свръзка съ българското лѣтоброение, че Исперихъ е билъ вожда и господаръ на своята орда 38 лунни години [700 л. г. — 662 л. г.] преди основанието на държавата, а българо-славѣнски господаръ — 22 л. години и 8 мѣсеци [60 л. г. и 8 мѣс. — 38 л. г.], или той е умрѣлъ прѣзъ 9-ия мѣсецъ на 23 л. г. отъ Б. Е. Нѣма съмнѣние, че и годинитѣ на слѣдващитѣ подиръ Испериха князе сж изчислени също така по българското лѣтоброение и пакъ съ 12-годишенъ луненъ цикълъ. Обаче и тукъ се забѣлѣзва, че годинитѣ за продължителността на управлението, изразени съ буквени цифри, не се сходятъ съ цикловитѣ години,

¹⁾ За тоя надписъ вж. по-горѣ, стр. 319 и сл. — Сжщо и Притурка № 15.

²⁾ Вж. *Абоба-Плиска*, стр. 544—554.

³⁾ Въ „Български прѣгледъ“, год. IV (1897), кн. 3, стр. 54—61.

⁴⁾ *К. Иречекъ*, *Исторія болгаръ*. Одес, изд., стр. 566—567. — *П. А. Сиркъ*, *Время и жизнь патріарха Евѣмїя Терновскаго*, Петроградъ, 1899, стр. 501 и сл.

⁵⁾ Вж. нашата статія „Имали ли сж българитѣ и пр.“, п. т., стр. 32—37.

което, разбира се, донѣдѣ се обяснява, както вече посочихме, съ закръгляването годинитѣ въ буквенитѣ цифри. Така, напр.; за Тервеля сж дадени 21 л. години, които, събрани съ 22 л. г. и 8 мѣс. — Исперихови отъ Б. Е., ще дадатъ 43 л. г. и 8 мѣс., или закръглени 44 лун. години отъ Б. Е.; но 44 л. г. дава 8-ма циклова година, а не *двадесет* = 4-та циклова година, която е дадена за покачването на неизвѣстния князь, — очевидно, годинитѣ на Тервеловото управление сж били по-малко. Сжщото се забѣлѣзва и въ годинитѣ на неизвѣстния князь, за когото сж дадени 28 л. години, защото $44 + 28 = 72$ л. година, която обаче дава 12-та циклова година *дохъ*, а не *тохъ* = 10-та, както бихме очаквали споредъ Именника. Като приемаме, че *цикловитѣ години сж вѣрно и точно поставени, ние мислимъ, че по тяхъ ще бѣде възможно да се установятъ и истинскитѣ години на царуванята*. Ние ще се обърнемъ къмъ сжщия способъ, съ който си послужихме за първата частъ на Именника, т. е. ще почнемъ пакъ съ установена и извѣстна хронологическа дата.

Отъ Теофана знаемъ, че Телець е билъ избранъ за князь въ 6254 г. отъ С. М. по александрийската ера,¹⁾ или въ 762 септемврийска година отъ Р. Хр., която се е продължавала отъ 1. септемврий 761 г. до 31. августъ 762 г. Въ Именника за покачването на тоя князь е дадена година *соморъ алтемъ*, т. е. въ 6-ия мѣсецъ на цикловата *соморъ* година. Първоначално Миккола обясни тая дума съ мишератар. *somoran* = Zieselmaus = „попадйика, полска мишка“, и я прѣдложи като 1-ва година на лунния 12-годишенъ цикълъ, но по-сетнѣ той се отказа отъ това обяснение, „защото обяснението на *соморъ* като година „мишка“ е невъзможно по хронологически основания“,²⁾ и даде друго обяснение: „както ще покажемъ по-долу, пише Миккола, отъ него (*соморъ*) трѣба да се отнеме първата сричка *со* и да се прибави къмъ *-винехъ*; *-моръ* пъкъ е съкратено отъ *морен*, отпадналото *-ен* въ края е причинило написването *алтемъ* вм. *алтомъ* (ср. тохалтомъ). Въ *морен* ние имаме названието на годината „конь“, монгол. *морин*, която е била заимствувана много рано въ руския езикъ: *меринъ* = Wallach = „скопенъ жребець“. Това обяснение се потвърждава и съ хронологически комбинации.“³⁾

Защо трѣба сричката *со* да се отнеме отъ *соморъ* и да се придаде на *винехъ*, Миккола обяснява така: „Телець се покачилъ на прѣстола въ 761 г., а това е година „волъ“ (*шесоръ*). Датата *шесоръ алемъ* се отнася къмъ Телеца, а не къмъ неговия прѣдшественикъ. Ние имаме въ цѣлия списъкъ (Именника) тамъ-самъ своеобразни размѣствания на думи и отдѣлни срички, които могатъ да се обяснятъ съ това, че първоначалниятъ текстъ, по гръцки съставениятъ надписъ, билъ нанесенъ на една кръгла колона, подобна на оная съ

¹⁾ Theophanes, ib., p. 492. — Вж. по-горѣ, стр. 208 и сл. — Ср. нашата статия „Имали ли сж българи?“ и пр., п. т.; стр. 46.

²⁾ J. Mikkola, Die Chronologie etc., S. 13.

³⁾ Ibidem, p. 12.

Омортаговия надписъ отъ Чаталаръ. Редоветъ сж вървѣли не всѣ-кога съвѣстмъ право и не сж били изобщо отъ една и сжща дължина. По тоя начинъ и началната сричка (*со*) отъ името на Телецовия прѣдшественикъ и неговата дата сж попаднали подъ Телеца. По-нататѣкъ сричката *имъ*, която е принадлежала на *мор* (въ Именника *соморъ*), (*морим* = конь ви. *морин*, ср. *диломъ* вм. *дилонъ*) дошла между думитѣ *емоу* и *тегоръ* и, неразбрана отъ прѣписвача, била измѣнена въ *имъ*, *имъ*. Прѣдшественикътъ на Телеца се казвалъ *Совинехъ* (*Sovineux*), отъ което ясно става, защо гърцитѣ сж го наричали *Σαβίνος* (*Savinos*). Той е управлявалъ 7 години, затова и покачането му въ 754 г. се пада въ година „конь“ (6-и мѣс.) = *моринъ алтомъ*.¹⁾

И тъй, за да обясни, какъ началната сричка *со* е била откъсната отъ името *Винехъ* и придадена къмъ думата *соморъ*, Миккола билъ принуденъ да направи слѣднитѣ измѣнения: 1. да отнесе прѣдполаганата година на *Винеха* *шегоръ алемъ* къмъ Телеца, а Телецовата къмъ *Винеха* и 2. да прѣхвърля една сричка отъ края на думата *моринъ* въ началото ѝ. Намъ ни се струва, че такива голѣми размѣствания не могатъ да се допуснатъ, а сжщо и сричките на една и сжща дума да се прѣхвърлятъ напредъ или назадъ, защото вниманието на прѣписвача, съсредоточено на една дума, може да бжде отвлечено и нарушено само подъ влиянието на друга дума съсѣдна или надъ нея. Наистина, цикловата година на *Винеха* е объркана, както ще покажемъ по-долу, но това е станало не поради прѣхвърлянето на цѣли циклови съ мѣсецитѣ отъ единъ редъ на други, а само подъ влиянието на годината на неговия прѣдшественикъ. Затова ние не можемъ да приемемъ второто обяснение на *соморъ* отъ Миккола, което се явява твърдѣ прѣсилено, а ще работимъ съ първото, — че *соморъ* е година „мишка“ = 1-ва год. въ цикла, което и по значение, и по хронологически данни напълно подхожда и то само, ако *соморъ* остане на мѣстото си, както е въ Именника.

И наистина, споредъ Именника, *Телецъ* се покачилъ прѣзъ *соморъ* = 1-ва година и въ *алтемъ* (вм *алтомъ*) = 6-ия мѣсець, т. е. прѣзъ 6-ия мѣсець на първата година отъ извѣстенъ цикълъ, на което напълно отговаря септемврийската 762 сл. година. И така е: $762 - 680 = 82$ сл. год., която дава 85 лун. година ($82 + 3$ интеркаляция); а $85 : 12 = 7 + 1$, т. е. дава тъкмо *соморъ* циклова година. И тъй *Телецъ* се е покачилъ прѣзъ 6-ия мѣсець на 85 лунна година отъ Б. Е. Ера, която се = на 81-88 сл. год. отъ Б. Е. или 6-ия мѣсець се пада прѣзъ ноемврий 761 г. отъ Р. Хр. или въ септемврийската 762 година.

Кормисошъ (*Винеха* за сега ще оставимъ на страна) се покачилъ на прѣстола 24 (= $17 + 7$) години прѣди Телеца; тогава $85 - 24 = 61$ лун. год., която обаче дава *соморъ* [$61 : 12 = 5 + 1$] циклова година, а намъ ни трѣба *шегоръ тоиремъ*, т. е. 9-ия мѣсець на 2-ра цикл. година, слѣдов. *Кормисошъ* се е покачилъ прѣзъ 9-ия

¹⁾ J. Mikkola, Die Chronologie, ib., S. 19.

мѣсець на 62 л. г. отъ Б. Е., или слѣдъ изтичането на 61 л. г. и 8 мѣс.; въ такъвъ случай за Кормисошевото и Винеховото управление се падатъ 22 л. г. и 9 мѣс. [=84 л. г. и 5 мѣс.—61 л. г. и 8 мѣс.], оттука ясно става, че Кормисошъ е управлявалъ непълни 17 л. години, а Винехъ — непълни 7 л. години, а понеже Винехъ се е покачилъ прѣзъ мѣсець *алемъ* = 1-ия мѣс. на неизвѣстната за сега циклова година, то той ще да е управлявалъ 6 л. г. и 5 мѣс.; тогава за Кормисоша оставатъ 16 л. г. и 4 мѣс., или *Винехъ се е покачилъ прѣзъ 1-ия мѣсець на 79 л. г. отъ Б. Е.*

Отъ тия изчисления може 1. да се потвърди още веднажъ изведеното вече положение за закржлеността на годинитѣ на управленията и 2. да се приеме, че прѣдложената още отъ А. Куника конъектура за годината на Винеха — *има(а)шегоралемъ* да се чете *има(а) шегоръ алемъ*,¹⁾ чрѣзъ което и самиятъ текстъ въ това мѣсто отстъпва отъ общата формула и става дори безсмисленъ, е невѣрна, защото, ако наистина годината на Винеха е била *шегоръ*, то годинитѣ за управление на неговия прѣдшественникъ Кормисоша, който почва тъкмо съ *шегоръ* циклова година, трѣбаше да бждатъ не по-малко отъ 24 л. г., а тѣ сж само 17, или, както видѣхме, по-точно 16 л. г. и 4 мѣс. Очевидно е, че въ цикловата година на Винеха има грѣшка, която обаче лесно може да се поправи, и да се обясни нейниятъ произходъ.

Споредъ нашитѣ изчисления, Винехъ се е покачилъ прѣзъ 1-ия мѣс. на 79 л. г. отъ Б. Е., която дава циклова година 7 [79:12 = 6 + 7], т. е. „конь“, а, споредъ обясненията на Миккола, година — „конь“ се означавала съ монгол. *морин* (рус. *меринъ* = „скопенъ жребецъ“), слѣдов. за цикловата година на Винеха въ оригинала ще е стояло *морин-алемъ*, или *мерин-алемъ*; въ такъвъ случай лесно може да се обясни, какъ отъ тоя изразъ е произлѣзло *има(а)шегоралемъ*: прѣписвачтъ е почналъ да пише *морин* и, слѣдъ като написалъ първата сричка *мо*, той е погрѣшно погледналъ на реда на прѣдния князь, дѣто стои *шегоръ*, а понеже тия думи сж били за него непонятни, то той безсѣзнателно продължилъ съ написването на тая последната дума, и по тоя начинъ се получило *мошегоралемъ*; по-сетнѣшнитѣ прѣписвачи, за да осмислятъ колко-годѣ тоя изразъ, прибавали и отпрѣдъ, а о измѣнили на *и* и на *а*, и се получило споредъ Москов-Синодания прѣписъ *имашегоралемъ*, а споредъ Погодиновския ръкописъ *имашегоралемъ*. Отъ добититѣ по тоя начинъ отъ насъ резултати става ясно, че не се явява никаква нужда, (па и безполезно ще бжде), прѣдположенето, че Винехъ е едно и сжщо лице, що и Сабинъ у византийскитѣ хронисти, нито да се поставя Винехъ слѣдъ Телеца, както това направи Марквартъ, и Бюри го послѣдва, нито да се прѣхвърля цикловата година на Винеха къмъ Телеца и обратно, или пъкъ да се отнема отъ *сомора* сричката *со* и да се придава къмъ името на

¹⁾ А. Куника и В. Розенъ, Извѣстія Ал. Бекри и другихъ авторовъ о Руси и славянахъ, Петроградъ 1878, I, стр. 136.

Винеха, както се опита Миккола да направи, защото нито за Телеца ще получим *игофъ алемъ*, нито за Умора — *диломъ тпупомъ*.

За *Севара* е дадена циклова година *тохъ аатомъ*, или той се е покачилъ въ 6-ия мѣс. на 10-та циклова година, която може да даде или 58 л. год., или 46 лун. година отъ Б. Е. обаче първата година не може да се приеме, защото Севаръ е управлявалъ повече отъ 12 лун. години, остава слѣдов. 46 л. г., или Севаръ се е покачилъ на прѣстола въ 6-ия мѣсецъ на 46 лун. година отъ Б. Е., оттука Севаровото управление се е продължавало 16 л. г. и 3 мѣс. [= 9-и мѣс. 62 л. г. — 6-и мѣс. 46 л. г.], срѣщу показанитѣ въ текста 15 год.

Още по-невѣроятни се явяватъ годинитѣ на *неизвѣстния князь*. Неговата циклова година е *ованишъ иехтемъ*, или той е почналъ да управлява прѣзъ 8-ия мѣсецъ на 4-та циклова година, която може да даде или 28, или 40 л. г. отъ Б. Е., но отъ тѣхъ първата е неприемлива, защото за Тервеля и Испериха биха останали малко години до началото на Българ. Ера; тогава началото на управлението на неизвѣстния князь ще трѣба да отнесемъ къмъ 8-ия мѣсецъ на 40 лун. година отъ Б. Е., или той е управлявалъ 5 л. г. и 10 мѣс. [= 6-и мѣс. 46 л. г. — 8-и мѣс. 40 л. г.], срѣщу показанитѣ въ текста 28 години очевидно погрѣшно, както ще покажемъ по-долу.

Цикловата година за покачването на *Тервеля* е, както по-горѣ посочихме, *итемъ* или *етемъ твиремъ*, т. е. той се е покачилъ прѣзъ 9-ия мѣс. на 11 циклова година, която може да ни даде или 11 л. г., или 23 л. г. отъ Б. Е.; отъ тѣхъ само послѣдната, както вече видѣхме, подхожда къмъ хронологическитѣ данни. Тогава Тервель е поелъ управлението прѣзъ 9-ия мѣс. на 23 лун. година отъ Б. Е., или той е управлявалъ 16 л. г. и 11 мѣсеци [= 39 л. г. и 7 мѣс. — 22 л. г. и 8 мѣс.], или закржглени 17 л. години, а не 21 л. години, както стои въ текста погрѣшно.

Че годинитѣ за управлениата на Тервеля — 21, неизвѣстния — 28 и Севара — 15 сж погрѣшени при прѣписването, се доказва 1. съ това, че годинитѣ на Кормисоша — 17 и на Винеха — 7 (закржглени) както и годинитѣ за управлението на князетѣ отъ първата частъ на Именника се напълно сходятъ съ цикловитѣ години, и 2. съ това, че, ако се вземе сумата на годинитѣ на първитѣ трима князе тѣй, както тѣ сж показани въ Именника, и на другитѣ князе, то тя нѣма да даде сжщото число, което ние бихме получили отъ разликата между двѣ години, извѣстни намъ и установени по други извори. Така, напр., отъ основанието на царството въ 679 г. до покачването на Телеца въ 761 г. сж се изминали 82 слънчеви години, или 84·5 лунни; за сжщия периодъ въ Именника сж 111 (= 23 + 21 + 28 + 15 + 17 + 7) лун. години, получава се слѣдов. една разлика отъ 28·5 лун. години въ повече; а пъкъ споредъ нашитѣ изчисления излиза тъкмо 84 л. г. и 5 мѣс. [= 22 л. г. и 8 мѣс. + 16 л. г. и 11 м. + 5 л. г. и 10 м. + 16 л. г. и 3 м. + 16 л. г. и 4 м. + 6 л. г. и 5 м.]; разликата отъ 25·5 л. г. се е получила тъкмо отъ погрѣшенитѣ години на Тервеля,

Неизвѣстния и Севара въ Именника спроти изведенитѣ отъ настѣ тѣхни години. И така е: 21—16 л. г. и 11 м. = 4 л. 1. и 1 м. дава Именникътъ въ повече; 28 л. г. — 5 л. г. и 10 м. = 22 л. 1. и 2 м. сжщо въ повече; 16 л. г. и 3 м. — 15 л. г. = 1 л. 1. и 3 м. въ по-малко, или всичко 25 л. 1. [4 л. г. и 1 м. + 22 л. г. и 2 м. — 1 л. г. и 3 м.] въ повече; разликата 0.5 л. г. произлиза отъ закржглеността на 21, 28 и 15 л. г. въ Именника. Тоя резултатъ ни окончателно убѣждава, че нашитѣ изчисления и изобщо нашиятъ способъ за изчисления е съвършено вѣренъ.

Ако се обърнемъ къмъ даннитѣ на Именника отъ Телеца нататъкъ, ще видимъ, че привидното несъгласуване между годинитѣ на царуванята и цикловитѣ години така сжщо лесно се обяснява. За Телеца сж дадени *три* години царуване, слѣдов. той се е поминалъ въ 88 [= 85 л. г. + 3 л. г.] лун. година; но 88 л. г. отъ Б. Е. не дава цикловата година *диломъ тутомъ*, или 4-ия мѣс. на 6-та цикл. година, защото $88:12=7+4$; обаче търсената година веднага ще наитъримъ, ако къмъ 85 л. г. 6-и мѣс. прибавимъ 4 л. г. и 10 мѣс. [= разликата между „диломъ тутомъ“ и „соморъ алтемъ“], а именно 90 л. г. 4-и м., т. е. Уморъ се е покачилъ на прѣстола прѣзъ 4-ия мѣсець на 90 л. г. отъ Б. Е., която наистина дава циклова година *диломъ* [$90:12=7+6$]. Това несъгласуване на Телецовитѣ години на управлението съ цикловата година и мѣсеца къмъ нея може да се обясни двояко: или че при прѣписването е побъркана годината, като вм. 5 закржглено) е написано 3, което впрочемъ е недопустимо, защото за смъртѣта на Телеца по други вече данни не можемъ да отиваме по-нататъкъ отъ 765 септемврийска год.,¹⁾ или пъкъ че тукъ въ Именника е изпуснатъ единъ български князь — *Сабинъ*, когото споменатитѣ византийски хронисти поставятъ между Телеца и Умора и за когото съобщаватъ, че е управлявалъ твърдъ кжсо врѣме и сетиъ избѣгалъ доброволно отъ България въ Цариградъ.²⁾ Като имаме прѣдъ видъ тия данни и като приемаме, че Телецъ е управлявалъ пълни 3 години (впрочемъ той, може би, е царувалъ по-малко, т. е. повече отъ 2 и по-малко отъ 3 години, споредъ изведеното вече положение за закржглеността на годинитѣ за управленията, но въ дадения случай точно не могатъ да се посочатъ поради пропуска), то ясно става, че той е билъ убитъ прѣзъ 6-ия мѣс. на 88 л. г. отъ Б. Е., тогава за Сабина оставатъ 1 л. г. и 10 мѣс., или Сабинъ е избѣгалъ отъ България прѣзъ 4-ия мѣсець на 90 л. г. отъ Б. Е., а Уморъ, който е князувалъ всичко 40 дена, билъ сваленъ въ края на 5-ия или въ началото на 6-ия мѣсець сжщата 90 л. г.

* * *

Съ това се завършватъ всичкитѣ данни на Именника. Но прѣди да прѣдставимъ общия резултатъ на нашитѣ по-горѣ изложени изчисления, считаме за нужно да се спремъ и върху другъ единъ ва-

¹⁾ Вж. по-горѣ, стр. 215—216.

²⁾ Вж. по-горѣ, стр. 216—219.

женъ въпросъ: ако българитѣ сж взели за основа на своето лѣтоброение византийското, то не трѣбаше ли да очакваме, че и тѣ, както и византийцитѣ въ онова врѣме, сж смѣтали отъ С. М., а не отъ Р. Хр.? Нѣма съмнѣние, че слѣдъ учрѣдяването на българската ера, българитѣ сж броили, както видѣхме, по годинитѣ на своето лѣтоброение, като сж ги съпоставяли съ индиктионитѣ на византийското лѣтоброение, както това намираме на Чаталарския надписъ.¹⁾ Но въ сжщото врѣме тѣ сж смѣтали и отъ С. М., което за тѣхъ е било много по-удобно като за езичници, които не сж знаели нищо за Христа, както това се доказва отъ единъ фрагментиранъ надписъ отъ врѣмето на Омортага, дѣто е дадена право годината отъ С. М. ϠϞϞϞ .²⁾ Обаче изчисленията на годинитѣ сж правени за разни врѣмена различно.

При изчисленията на годинитѣ отъ С. М. въ първата часть на Именника, до учрѣдяването на българското лѣтоброение, за основа е взето византийското лѣтоброение съ 5500 отъ С. М. до Р. Хр., къмъ които се прибавяла съответната лунна година отъ Р. Хр., като се запазвалъ напълно характерътъ на българскитѣ изчисления съ лунни години и съ 12-годишенъ цикълъ, т. е. слънчевата година отъ Р. Хр., въ която се падало даденото събитие, сж обръщали въ лунна и слѣдъ това сж намирали, на коя циклова година и мѣсецъ въ 12-годишния цикълъ тя отговаря. И тъй, за да се намѣри българската циклова година на една дадена година отъ С. М. по българското лѣтоброение, ще трѣба най-първо да се извадятъ 5500, слѣдъ това резултатътъ, който прѣдставя лунни години отъ Р. Хр., да се раздѣли на 12, и полученитѣ остатъкъ ще ни даде търсената циклова година. По тоя начинъ ще имаме, че отъ С. М. по българското лѣтоброение се покачилъ:

Авитохолъ прѣзъ 9-ия мѣсецъ на 5650 [5500 + 150 л. г. отъ Р. Хр.],
която дава *диломъ* циклова година.

Ирникъ прѣзъ 9-ия мѣсецъ на 5950 [5500 + 450 л. г. отъ Р. Хр.],
която дава *диломъ* циклова година.

Гостунъ прѣзъ 9-ия мѣсецъ на 6100 [5500 + 600 л. г. отъ Р. Хр.],
която дава *дохсъ* циклова година.

Куртъ прѣзъ 3-ия мѣсецъ на 6102 [5500 + 602 л. г. отъ Р. Хр.],
която дава *шеюръ* циклова година.

Безмъръ прѣзъ 3-ия мѣсецъ на 6162 [5500 + 662 л. г. отъ Р. Хр.],
която дава *шеюръ* циклова година.

Исперихъ прѣзъ 1-ия мѣсецъ на 6163 [5500 + 663 л. г. отъ Р. Хр.],
която дава *вери* циклова година.

При изчисленията на годинитѣ отъ С. М. въ втората часть на Именника, т. е. слѣдъ учрѣдяването на Б. Е., билъ запазенъ сжщиятъ

¹⁾ Вж. Притурка № 15.

²⁾ Вж. по-горѣ, стр. 293, бѣл. 3 и 310, бѣл. 4. — Ние работихме по-горѣ съ години отъ Р. Хр., за да имаме по-малки числа при изчисленията.

принципъ съ тая само разлика, че къмъ 5500 г. отъ С. М. до Р. Хр. се прибавя 680 слънчева година отъ Р. Хр. до първата (включително) година на Б. Е.; получената 6180 година отъ С. М. до Б. Е. ни дава едно постоянно число, което е кратно на 12, слѣдов. имаме завършенъ цикълъ¹⁾; къмъ него се прибавяла българската лунна година, въ която се падало даденото събитие, и по тоя начинъ се получвала годината отъ С. М., въ която се е случило извѣстно събитие, като и тукъ се е запазвалъ напълно характерътъ на българскитѣ изчисления съ лунни години и съ 12-годишенъ цикълъ. Тукъ изчисленията се значително опростяватъ, защото, безъ да се вадятъ 5500 отъ дадената година отъ С. М. по българското лѣтоброение, направо може да се получи цикловата българска година, слѣдъ като дадената година отъ С. М. се раздѣли на 12, т. е. манипулира се сжщо така, както когато търсимъ извѣстенъ индиктионъ по византийското лѣтоброение отъ С. М. По тоя начинъ ще имаме, че отъ С. М. по българското лѣтоброение се е покачилъ:

Тервелъ прѣзъ 9-ия мѣсецъ на 6203 [6180 + 23 л. г. отъ Б. Е.], която дава *етхъ* циклова година.

Неизотетиятъ прѣзъ 8-ия мѣсецъ на 6220 [6180 + 40 л. г. отъ Б. Е.], която дава *дваншъ* циклова година.

Севаръ прѣзъ 6-ия мѣсецъ на 6226 [6180 + 46 л. г. отъ Б. Е.], която дава *тохъ* циклова година.

Кормисошъ прѣзъ 9-ия мѣсецъ на 6242 [6180 + 62 л. г. отъ Б. Е.], която дава *шегоръ* циклова година.

Винехъ прѣзъ 1-ия мѣсецъ на 6259 [6180 + 79 л. г. отъ Б. Е.], която дава *моринъ* циклова година.

Телецъ прѣзъ 6-ия мѣсецъ на 6265 [6180 + 85 л. г. отъ Б. Е.], която дава *соморъ* циклова година.

[*Сабинъ* прѣзъ 6-ия мѣсецъ на 6268 [6180 + 88 л. г. отъ Б. Е.], която дава *дваншъ* циклова година].

Уморъ прѣзъ 4-ия мѣсецъ на 6270 [6180 + 90 л. г. отъ Б. Е.], която дава *диломъ* циклова година.

Така е изчислена годината за основанието на Прѣславъ, дадена въ Омортаговия надписъ отъ Чаталаръ (сега Крумово). Тамъ се чете, че събитието е станало въ *сѹрореацъ* българска циклова година, или 15-ия индиктионъ по византийската ера. 15-иятъ индиктионъ

¹⁾ Около това число 6180 се забѣлзва едно твърдѣ любопитно нѣщо: то дѣлено на 12 дава цѣло число 515, т. е. че отъ С. М. до Б. Е. сж се изминали 515 цикла (12-годишни). Сжщото число дава и Именникътъ, както видѣхме за князуването на първитъ 5 княза *всѣмъ странѣ двамъ*; обаче да се смѣта, че и въ единя, и въ другия случай тия числа прѣдставятъ едно и сжщо нѣщо, е невъзможно, 1. защото първото 515 дава цикловетѣ отъ С. М. до Б. Е., когато второто дава годинитѣ отъ 150 л. г. до 665 л. г., т. е. отъ покачането на Авитохола до отцѣпването на Испериха отъ брата си Безмѣра, и 2. защото първитъ 515 цикла съдържатъ слънчеви години, когато вторитѣ сж лунни години.

отговаря на 6330 г. отъ С. М. ($=5508+822$), която се е продължавала отъ 1. септември 821 до 31. август 822 г. отъ Р. Хр., а *сѣкорелъ* или *шекоръ* *алежъ* по българското лѣтоброение, т. е. 1-ия мѣсецъ на 2-та (волъ) циклова година отговаря на 1-ия мѣсецъ отъ 6326 г. отъ С. М. [$=6180$ отъ С. М. до Б. Е. + 146 лун. година отъ Б. Е., въ която е станало събитието], или събитието се отнася къмъ 1-ия мѣсецъ на 146 л. г. отъ Б. Е., която наистина дава *шекоръ* циклова година [$146:12=12+2$] и е почвала отъ 28. августъ 821 [145 л. г. $=140\cdot65$ с. г. + $680=820\cdot65$] с. г. отъ Р. Хр., а оттука 1-иятъ мѣсецъ на 146 л. г. ще бѣде отъ 28. августъ до 23. септември 821 г., а по византийската септемврийска година ще бѣде 1-иятъ мѣсецъ на 822 г. отъ Р. Хр., т. е. тъкмо началото на 15-ия индиктионъ. И тъй *основанието на Прѣслава се отнася къмъ септември 821 г. отъ Р. Хр.*¹⁾

По сѣщия начинъ ще да е изчислена и годината 6328 отъ С. М. въ горѣ-споменатия фрагментиранъ надписъ: $6328-6180=148$ л. г. $=$ *двадесетъ* циклова година отъ Б. Е., която се е продължавала отъ 142-59 до 143-56 слѣн. год., или отъ 6. августъ 823 до 24. юли 824 г. отъ Р. Хр.; по-точно не може да се опрѣдѣли, защото на надписа не е запазенъ мѣсецътъ.²⁾

Въ християнска обаче епоха редомъ съ посочения тукъ начинъ срѣщаме и другъ, въ който се смѣта отъ С. М. до Р. Хр. съ 5505. Това е способътъ на еп. Константина, съ който послѣдниятъ е работилъ при опрѣдѣленіе датата на своитѣ *Исторически възвратъци*.³⁾ Тамъ той дава годината 6406 отъ С. М., която се е свѣршвала въ 12-ия индиктионъ на византийската ера. Тоя индиктионъ се е продължавалъ отъ 1. септември 893 г. до 31. августъ 894 г. отъ Р. Хр. Да видимъ, дали нашата година дава посоченото тукъ 12-мѣсечие: $6406-6185=221$ л. г. $=5$ -та (драконъ) цикл. година отъ Б. Е., която се е продължавала отъ 213-40 до 214-37 сл. год., или отъ 27. май 894 до 15. май 895 г. отъ Р. Хр., слѣдов. *«Историческитѣ» на еп. Константинъ сж били съставени между 27. май и 1. септем. 894 год.*

По сѣщия начинъ съ 6185 отъ С. М. сж изчислени и слѣднитѣ дати отъ българската история.

1. За покръщането на българитѣ сж извѣстни два дати: 6376 и 6377 отъ С. М.,⁴⁾ а въ приписката на Тудора Доксовъ е дадена по българското лѣтоброение *стѣхъ вѣхти*,⁵⁾ т. е. това събитие е станало прѣзъ 5-ия мѣсецъ на 11-та циклова година. Ние първомъ ще работимъ съ 6376 г., а послѣ ще покажемъ, какъ е произлѣзала

¹⁾ Нашитѣ изчисления правимъ съ точностъ до 0-01 и годината смѣтаме 365 дена.

²⁾ За тоя надписъ вж. по-горѣ, стр. 293, бѣл. 3 и 310, бѣл. 4.

³⁾ Вж. наш. ст. „Имали ли сж българитѣ и пр.“, стр. 59—62.

⁴⁾ Подробно за изворитѣ на годинитѣ и за самитѣ години на българското покръщане, вж. п. т., стр. 62—73.

⁵⁾ „... Онъ же Борисъ болгары крѣстиахъ стѣхъ въ стѣхъ вѣхти“.

втората 6377 г. И тъй 6376 г. дава 191 [= 6376 — 6185] лун. година отъ Б. Е., или събитието е станало прѣзъ 5-ия мѣс. на 191 лун. год., която дава тъкмо етъ [191:12 = 15 + 11]; 5-иятъ мѣсецъ на 191 лун. год. се е продължавалъ отъ 184·62 до 184·71 сл. г. отъ Б. Е., или отъ 864·62 до 864·71 отъ Р. Хр. или отъ 17. августъ до 15. септемврий 865 г., слѣдов. той съ послѣднитѣ си 15 дена влиза въ 1-ия мѣсецъ на 866 септемврийска година; това ясно показва и произхождѣ на 6377 г.: тя е била изчислена по септемврийската 866 година, а оттука може да се заключи, че *българското покръщане се отнася къмъ 1-та половина на септемврий 865 г. отъ Р. Хр.*

2. За „преложение книгъ на словенскій языкъ“ се дава 30 години слѣдъ покръщането на българитѣ, т. е. въ 6406 или 6407 г., които се намиратъ въ зависимостъ отъ годината на покръщането; но понеже 6376 г., както видѣхме, е по-точна, то и въ случая ще работимъ съ 6406 г., която дава 221 л. г. [= 6406 — 6185] отъ Б. Е.; а тъй като „прѣложението“ е станало точно слѣдъ 30 години отъ покръщането, то първото ще трѣба да се отнесе не по-рано отъ 5-ия мѣсецъ на 221 л. г. отъ Б. Е., който се продължавалъ отъ 213·72 до 213·79 сл. г. отъ Б. Е., или 893·72 до 893·79, или отъ 23. септемврий до 18. октомврий 894 г., оттука *„преложение книгъ“ се отнася къмъ не по-рано отъ 23. септемврий 894 г. или къмъ началото на 895 септемврийска година отъ Р. Хр.*, която, ако се изчисли по българското лѣтоброение, ще даде 6407 г. отъ С. М.

3. Въ приписката на Тудора Доксовъ за смъртъта на князь Борнса е дадена дата въ сѣбота вечеръ на 2. май 6415 г. индиктионъ 14-и.¹⁾ Тая година обаче дава не 14-и, а 10-и индиктионъ. слѣдов. трѣба да се прѣдполага, че една отъ тия хронологически данни е погрѣшна. Дѣ е грѣшката? Ние мислимъ, че поставенииятъ тукъ 14-и индиктионъ не е нѣщо случайно: очевидно е, че първоначално въ текста е стояла година, която наистина е давала 14-и индиктионъ, а тая година е 6419, която впрочемъ по византийското лѣтоброение не дава съответната година за смъртъта на кн. Бориса 2. май 907 г. въ сѣбота; обаче, ако я изчислимъ по българското лѣтоброение, то ще получимъ точно годината. И така е: 6419 — 6185 = 234 л. г. отъ Б. Е., която се е продължавала отъ 226·01 сл. г. до 226·98 сл. г. отъ Б. Е., или отъ 906·01 до 906·98 сл. г., или отъ 4. януарий до 27. декемврий 907 г. отъ Р. Хр., въ което време се пада тъкмо 2. май 907 г. и то въ сѣбота. Тоя резултатъ ни дава възможность да пояснимъ, какъ е произлѣзла грѣшката: въ първоначалния текстъ е стояла 6419 г. безъ означение на индиктиона; по-сетнѣ нѣкой прѣписвачъ, който е мислилъ, че тая година е изчислена по византийската ера, прибавилъ съответния индиктионъ—14-и, безъ да си даде отчетъ, дали той дава съответната година. Другъ обаче прѣписвачъ, комуто може би принадлежи до-

¹⁾ За невѣроятността както на тоя индиктионъ, тъй и на другия къмъ 6414 г. въ сжщата приписка вж. „Имали ли сж българитѣ свое лѣтоброение“, стр. 79—80.

стигналият до насъ ръкописъ, като забѣлѣвалъ, че въ 6419 г. 2. май не се пада въ сѣбота, измѣнилъ я на 6415 споредъ византийското лѣтоброение (съ 5508), безъ да измѣни и индиктиона отъ 14-и на 10-и. По тоя начинъ се получило това несъгласие на годината съ индиктиона. По сѣщия начинъ е било постъпено и съ годината 6414 индиктионъ 10-и (вм. 13-и, грѣшка вѣроятно при прѣписването), дадени въ сѣщата приписка на Тудора Доксовъ за прѣвода на „словата“ на Атанасия Александрийски противъ арианитѣ отъ еп. Константина: първоначално въ текста е стояла год. 6418, която е била измѣнена въ 6414 заедно съ измѣнението на 6419 въ 6415, безъ да се поправи и индиктиона отъ 13-и на 9-и. И тъй, и въ тая дата за смъртта на княза Бориса е билъ употребенъ сѣщия способъ на еп. Константина, какъвто и въ неговитѣ „Историкии“, както би трѣбало и да се очаква.

4. Рускиятъ лѣтописецъ дава шесть дати за събития отъ българската история, които макаръ и да сѣ така сѣщо измѣнени, както и въ прѣдната дата, все пакъ несъмнѣнно сѣ изчислени по българското лѣтоброение. Но прѣди това да покажемъ, по-напрѣдъ ще посочимъ, въ какво състои измѣнението. Тия дати сѣ слѣднитѣ:

а) 6410 г. отъ С. М., подъ която се разказва за нашествието на угритѣ (маджаритѣ) въ България при ц. Симеона. Това събитие, споредъ извѣстнитѣ до сега хронологически данни отъ други извори, е станало въ 895 г.,¹⁾ а отъ С. М. или въ 6403 (съ 5508), или въ 6400 (съ 5505), или въ 6395 (съ 5500), отъ които обаче нито една не се сходя съ дадената 6410 г., която, очевидно, не ще да е изчислена по византийската ера.

б) 6422 г. отъ С. М. е дадена за първия походъ на ц. Симеона противъ Цариградъ, — година, която дава 2-и индиктионъ по византийската ера, а тоя се е продължавалъ отъ 1. септемврий 913 до 31. августъ 914 г. Но лѣтописецътъ не обърналъ внимание на една подробностъ, която показва, че тоя индиктионъ не отговаря на събитието. Въ разпространената редакция на Георгия Амартола се право посочва че първиятъ Симеоновъ походъ билъ прѣдприетъ прѣзъ августъ,²⁾ слѣдов. събитието ще трѣба да отнесемъ къмъ августъ 914 г., когато то е станало прѣзъ августъ 913 г. Оттука ясно става, че въ оригинала на лѣтописеца е стояла друга година, която той е измѣнилъ безъ огледъ на мѣсеца, въ който е станало събитието, стига само да получи съответния, споредъ него, индиктионъ, до който той ще да се е добралъ по слѣдната година.

в) 6423 г. отъ С. М., къмъ която се отнася вториятъ походъ Симеоновъ противъ Византия, — година, която дава 3-и индиктионъ, а тоя се е продължавалъ отъ 1. септемврий 914 до 31. августъ

¹⁾ Вж. подробно за тая дата В. Н. Златарски. Извѣстията за българитѣ, стр. 90—101.

²⁾ Georg. Hamart. ed. Muralti, p. 802—803. — Theophanes contin., p. 385.

915 г. Въ сжщата хроника вторият походъ е поставенъ прѣди септемврий, т. е. прѣди 3-и индиктионъ,¹⁾ или събитието ще трѣба да отнесемъ къмъ не по-късно отъ 31. августъ 915 г., когато въ сжщность то е станало въ 914 г., слѣдов. лѣтописецътъ и тукъ не си е давалъ отчетъ, когато е измѣнявалъ сжщо така безогледно годината на своя оригиналъ, дѣто, очевидно, е стояла съвсѣмъ друга година.

г) 6437 г. отъ С. М. за срѣщата на ц. Симеона съ импер. Романа Лакапина подъ стѣнитѣ на Цариградъ, — година, която би отговаряла на 929 (съ 5508), на 932 (съ 5505) и на 937 (съ 5500) отъ Р. Хр., отъ които обаче нито една не се схожда съ истинската година — 9. септемврий 923 (а споредъ други 924, за това по-долу). Защо тогава лѣтописецътъ е взелъ тая дата? На тоя въпросъ лесно ще отговоримъ, щомъ се обърнемъ пакъ къмъ индиктионната система. 6437 г. дава 2-и индиктионъ, а повечето византийски хронисти, въ това число и разпростр. Георги Амартолъ, даватъ за това събитие погрѣшно 2-и индиктионъ,²⁾ когато въ сжщность би трѣбало да бжде 12-и индиктионъ. Лѣтописецътъ, комуто е било извѣстно, вѣроятно отъ Георгия Амартола, че събитието се отнася къмъ 2-и индиктионъ, безъ да се попита, дали тая 6437 година се схожда съ истинската дата, оставилъ я неизмѣнена, понеже и тя дава 2-и индиктионъ. Всичко това ясно показва, че годината 6437 отъ С. М. не е изчислена по византийската ера, а по друго лѣтоброение.

д) 6450 г. отъ С. М. е дадена за смъртта на Симеона, която, споредъ византийскитѣ хронисти, се случила на 27. май 15-и индиктионъ,³⁾ или на 27. май 927 год. Обаче дадената 6450 дава отъ Р. Хр. 942 (съ 5508), 945 (съ 5505) и 950 (съ 5500), отъ които нито една не подхожда. Лѣтописецътъ е ималъ въ своя оригиналъ несъмнѣнно друга година отъ С. М., но понеже не е разбиралъ, какъ е била тя изчислена, той е прибавилъ толкова единици къмъ нея, колкото му сж трѣбали, за да получи 15-и индиктионъ, безъ да се попита, дали новополучената година дава сжщинската дата.

е) 6451 г. отъ С. М. — за сключването на мира между България и Византия слѣдъ смъртта на Симеона при Петра, което събитие е станало на 8. октомврий 927 г. или въ началото на 928 септемврийска година.³⁾ Тая 6451 г. се е получила по сжщия начинъ, както и прѣдната, която въ случая е служила за основа.

¹⁾ Georg. Hamart., ib., p. 804—805. — Theophanis contin., ib. p. 386—387. — Въ септемврий е падналъ Одринъ.

²⁾ Georg. Hamart., ib., p. 824. — Theophanis contin., ib., p. 405. — Cedrenus, ed. Bon. p. 303. — Ср. В. Н. Златарски, Писмата на визант. императоръ Романа Лакапинъ до българ. царъ Симеона, СбНУК., кн. XIII (1896), стр. 298, бѣл. 1.

³⁾ Georg. Hamart., ed. Muratti, p. 830. — Theophanis contin. ed. Bon., p. 410, 740, 904. — Cedrenus, ed. Bon. 307.

И тъй отъ направенитѣ тукъ обяснения за хронологическитѣ данни на събитията отъ българската история у руския лѣтописецъ може право да се заключи, 1. че посоченитѣ тукъ шесть години сж произволни, 2. че тѣ сж били изчислени не по византийското лѣтоброение, а по друго нѣкое и 3. че тѣ всички сж били изведени по единъ и сжи способъ въ оригинала на руския лѣтописецъ. Това друго лѣтоброение може да бжде въ случая само българското, както ще се убѣдимъ по-долу. Ще почнемъ отъ 6437 г., която е останала, както посочихме, неизмѣнена по една само случайность:

И наистина: 6437 г. отъ С. М. — срѣщата на Симеона съ Романа Лакапина е станала, споредъ византийскитѣ хронисти на 9. септемврий, слѣдов. годината ще да е изчислена по септемврийска година, или по януарската събитието се отнася къмъ 6436 год., съ която и ще работимъ. И тъй 6436 г. дава 251 л. г. [= 6436—6185], която се продължавала отъ 242·50 до 243·47 сл. год. отъ Б. Е. или отъ 922·50 до 923·47 сл. г. или отъ 3. юлий 923 до 21. юний 924 г. отъ Р. Хр. И тъй *срѣщата е станала на 9. септемврий 923 г. или септемврийска 924 год.*, която, изчислена по българското лѣтоброение, ще даде 6437 г.

6422 г. е била поставена вм. 6425 г. отъ С. М., която дава 240 [= 6425—6185] л. г., или отъ 231·83 до 232·80 с. г. отъ Б. Е., или 911·83 до 912·80 или отъ 3. ноемврий 912 до 22. октомврий 913 г. отъ Р. Хр. И тъй, *първиятъ Симеоновъ походъ противъ Цариградъ се отнася къмъ августъ 913 г.* или къмъ 1-и индиктионъ по византийската ера, а не къмъ 2-ия, който дава 6422 г. отъ С. М.

6423 г. стои вм. 6426 г. отъ С. М., която дава 241 [= 6426—6185] л. г., или отъ 232·80 до 233·77 с. г. отъ Б. Е., или 912·80 до 913·77 или отъ 23. октомврий 913 до 11. октомврий 914 г. отъ Р. Хр. И тъй *вториятъ Симеоновъ походъ противъ Византия се отнася къмъ не по-късно отъ 1. септемврий 914 г.* или къмъ 2-ия, а не къмъ 3-ия индиктионъ, който дава 6423 г. по византийската ера.

И тъй въ двѣтѣ послѣдни години 6425 и 6426, които сж стояли въ оригинала на руския лѣтописецъ, послѣдниятъ ги е намалилъ съ 3 единици.

6410 г. първоначално е била 6407 г. отъ С. М., която дава 222 [= 6407—6185] л. г. или отъ 214·37 до 215·34 с. г. отъ Б. Е. или 894·37 до 895·34, или отъ 16. май 895 до 4. май 896 г. отъ Р. Хр., или *нашествието на маджаритѣ въ България при ц. Симеона е станало слѣдъ 16. май 895 г.*, т. е. напълно съгласно съ годината, която даватъ другитѣ извори. И тъй лѣтописецътъ е направилъ тукъ обратното, т. е. той прибавилъ три единици къмъ първоначалната 6407 г.

6450 г. първоначално е била 6440 г. отъ С. М., която дава 255 [= 6440—6185] л. г., или отъ 246·38 до 247·35 с. г. отъ Б. Е., или отъ 926·38 до 927·35, или отъ 19. май 927 до 7. май 928 г.

отъ Р. Хр., а въ това 12-мѣсечие тъкмо влиза 27. май 927 г., или 15-и индиктионъ — смъртта на Симеона.

6451 г. е поставена вм. 6441 г. отъ С. М., която е дадена за сключването на мира между България и Византия слѣдъ смъртта на Симеона при Петра, — събитие, което е станало на 8. октомврий 927 г.. На тая година съответствува, както видѣхме, 255 л. г. отъ Б. Е., която се е продължавала отъ 246-38 до 247-35 с. г. отъ Б. Е., ꙗля отъ 19. май 927 г. до 7. май 928 г., а въ това 12-мѣсечие тъкмо влиза ѝ 8. октомврий 927 или началото на септемврийска 928 г., която, ако се изчисли по българското лѣтоброение, ще даде 6441 г. И тъй въ послѣднитѣ двѣ години лѣтописецътъ е прибавилъ 10 единици къмъ първоначалнитѣ въ оргинала му 6440 и 6441 г., само за да получи 15-и и 16-и индиктиони по византийската ера.

Отъ приведенитѣ тукъ примѣри — години, които сж достатъчни да ни убѣдятъ, че нанстина е съществувало собствено българско лѣтоброение, могатъ да се направятъ слѣднитѣ заключения: 1. че и *слѣдъ приеането на християнството българитѣ сж продължавали да водятъ лѣтоброението по своята собствена ера — отъ основанието на държавата и* 2. че *тѣ сж усвоили византийската септемврийска година, за да могатъ по-лесно да намиратъ съответния на българската циклова година индиктионъ.*

На слѣднитѣ двѣ страници даваме двѣ таблици, въ които сж прѣдставени резултатитѣ на нашитѣ изчисления за двѣтъ части на Именника. При това считаме за нужно да дадемъ слѣднитѣ пояснения: 1. Въ таблица I подъ „управлявалъ“ сж посочени закржглени години, както тѣ сж показани въ Именника. 2. Изразътъ „не < 3. год.“ значи „не повече отъ 3 години“; напр., Телець е управлявалъ не повече отъ 3 години (сжщото значение иматъ „не < 1 год.“ и „не < 2 год.“). 3. Изразътъ „почва отъ“ значи, че съответниятъ мѣсець на дадена лунна година *почва* отъ еди-коя-си слънчева година отъ Р. Хр. или Б. Е., или отъ еди-кое-си число на извѣстенъ мѣсець въ януарската слън. година отъ Р. Хр. Напр., Авитохолъ се покачилъ отъ 9-ия мѣс. на 150 лун. год. отъ Р. Хр., а това отговаря на 145-17 слън. год. отъ Р. Хр., или 9-ия мѣс. на 150 лун. год. отъ Р. Хр. почва отъ 3. мартъ 146 януар. година отъ Р. Хр., съ други думи, Авитохолъ се покачилъ прѣзъ мартъ или 1. или 2. априлъ 146 год. отъ Р. Хр.; — другъ примѣръ: Севаръ се покачилъ отъ 6-ия мѣс. на 46 лунна година отъ Б. Е., а това отговаря на 44-04 слън. год. отъ Б. Е., или 6-ия мѣс. на 46 лунна год. отъ Б. Е. почва отъ 14. януарий 724 януар. година отъ Р. Хр., съ други думи, Севаръ се покачилъ прѣзъ втората половина на януарий или прѣзъ първата половина на февруарий 724 год. отъ Р. Хр. 4. Тамъ, дѣто мѣсецьтъ на цикловата година не е извѣстенъ, туряме само „прѣзъ“ еди-коя-си година, защото датата не може по-точно да се опрѣдѣли, а въ графитѣ „почва отъ“ е означено, отъ кога се почва самата година.

І. До началото на българското лѣтоброение.

Имена на кнѣзѣ и събитията	Г о д и н а н а п о к а ч в а н е т о									
	циклова година	отъ Р о ж д е с т в о Х р и с т о в о					отъ С. М.			
		Г о д и н и		януарска година	септемврийска година	Прѣзъ	Прѣзъ	Прѣзъ	съ 5500	
		л	у							
	Прѣзъ	Отъ	Управлявалъ	Почва отъ	Почва отъ	Почва отъ	Прѣзъ	Прѣзъ	Прѣзъ	
1. Авитохолъ	дѣломъ твиремъ	9-ия мѣс. на 150 г.	300 год.	145-17	3. мартъ	146	146	5650	5650	
2. Ирянкъ	дѣломъ твиремъ	9-ия . . 450 .		436-17	3. мартъ	437	437	5950	5950	
3. Гостунъ	дохъ съ твиремъ	9-ия . . 600 .	150 год.	581-67	5. септемвр.	582	583	6100	6100	
4. Куртъ	шгоръ вечемъ	3-ия . . 602 .		2 год.	583-12	8. февруар.	584	584	6102	6102
5. Безмѣръ	шегоръ вечемъ	3-ия . . 662 .	60 год.	641-32	27. априлъ	642	642	6162	6162	
6. Исперихъ	вери —	прѣзъ 663 год.		не < 1 г.	642-14	22. февруар.	643	643/4	6163	6163
7. Опѣлването му . . .	(пета) —	. 665 .	не < 2 .	644-08	30. януарий	645	645/6	6165	6165	
8. Начало на Българ. سرا	соморъ син-адемъ	1-ия мѣс. на 701 г.		36 год.	1-ия м. на 680	1-я януарий	680	680	—	—

[illegible]

[illegible]

2. Гостунъ и Безмѣръ славѣни ли сж?

(Къмъ стр. 86).

Обикновено имената Гостунъ и Безмѣръ се приематъ за славѣнски имена, и върху тоя постулатъ се строятъ цѣли исторически фактове, които впрочемъ надали могатъ да се приематъ за правдоподобни.

Така Марквартъ, като приема, 1., че името *Безмѣръ* отъ Именника, което по образуването си се отличавало отъ другитѣ имена въ сжщия паметникъ и се приближавало къмъ *Μαλαμῆρ, Δαργανῆρος* и др., е славѣнско име и че то съвършено съпада съ името *Μεζαμῆρος*, антския пратеникъ при аваритѣ,¹⁾ когото той (Марквартъ) смѣта за антски главатаръ-князь възъ основа на едно извѣстие на арабския писателъ Масуди,²⁾ и 2., че и името *Гостунъ* е така сжщо славѣнско име, безъ обаче да посочи основание за това, — съвсѣмъ произволно поставя тия двѣ лица едно слѣдъ друго въпрѣки реда въ Именника, т. е. Безмѣра прѣмѣства непосредствено слѣдъ Гостуна, я по тоя начинъ счита за напълно доказана априорната си мисль, че *Die Anten scheinen . . . über die Unogundur-Bulgaren bis zum Anknunft der Avaren sogar eine Art Oberherrschaft ausgeübt zu haben.*³⁾ По-нататкъ Марквартъ се опитва да опрѣдѣли и врѣмето на тая *eine Art Oberherrschaft* на антитѣ върху българитѣ. „Въ 552 год. пише той, отново се явили хуннитѣ въ ромейската империя, но оттогава и до 558 г. за тѣхъ вече не става дума. Въ това врѣме трѣба да се поставятъ тъкмо царуванята на двамата славѣни *Гостунъ*, чието име още Иречекъ⁴⁾ бѣ призналъ за славѣнско (554—555), и *Безмѣръ* (антския жупанъ *Μεζαμῆρος*) 556 до 558 г., които трѣба да се сматратъ като междуцарствия въ 150-годишния периодъ. Гостунъ е негли идентиченъ съ Мезамировия братъ *Κελαχάστης* и е само една кратка форма на това име“.⁵⁾ Но и при тая тъй точно опрѣдѣлена хронология за царуванята на Гостуна и Безмѣра все пакъ Марквартъ въ обясненията си къмъ текста на Именника дава съвсѣмъ други години: за първия 614—615, а за втория 616—618 г.⁶⁾

Недавно *J. Bury* обърна внимание както на произволното размѣстване на Безмѣра, тъй и на недопустимата двойна хронология за тия двама български князе, като направи слѣдната забѣлжка: „Една отъ нашитѣ дати за възцаряването на Гостуна, 554/5, би отговаряла на Марквартовата теория за идентичността на Гостуна (славѣнско име) съ *Κελαχάστης*, който се споменува въ 6. откъслекъ на Менандра. Марквартъ наистина помѣстя управлението му подъ 554/5 (стр. 80), но въ интерпретацията си на Именника (стр. 75)

¹⁾ *Menandri frag.* 6, HGM., vol. II, ed. Dindorff, p. 6.

²⁾ *Marquart*, *Sireifzüge*, S. 147.

³⁾ *Marquart*, *Die alttürk. Inschr.*, S. 78.

⁴⁾ *Jireček*, *Geschichte der Bulgaren*, S. 127 и рус. прѣводъ, одес. изд., стр. 157.

⁵⁾ *Marquart*, *Die alttürk. Inschr.*, S. 79—80.

⁶⁾ *Ibidem*, S. 75. — Cp. *Die altbulg. Ausdrücke* S. 6.

привожда тая дата въ видъ на 614/5, безъ да даде обяснение за това противорѣчие. Неговото прѣмѣстване на Безмѣра прѣдъ Курта безъ съмнѣние е погрѣшно, и ако Безмѣръ, както той мисли, билъ славѣнинъ, то какъ тогава той ще обясни факта, че Безмѣръ принадлежалъ къмъ българския родъ Дуло? Изобщо хронологията на Маркварта (Ирникъ 464—613, Гостунъ 614—5, Безмѣръ 616—8, Куртъ 619—678), която се опира върху погрѣшния възгледъ, какво 108 години Ирникови трѣба да бждатъ поправени на 150, е далечъ отъ цѣльта¹⁾

Напоследѣкъ обаче Марквартъ въ статията си: *Die altbulgarische Ausdrücke in der Inschrift von Catalar und der altbulgarischen Fürstenliste*, повтори изложенитѣ тукъ положения и се опита да ги обоснове донѣдѣ съ нови съображения, но не и данни. „Безмѣръ, пише той, очевидно не е хунско име, а славѣнско, подобно на *Малацѣръ*—*Маломиръ*, *Мезацѣръ*, *Дарцѣръ* и пр. Носителтъ, слѣдов., на това име въ всѣки случай не е билъ чистъ хунтъ, макаръ посочениятъ текстъ на списъка (т. е. Именника) да го причисля къмъ българския княжески родъ *Дуло*. Съвършено подобно нѣщо става и съ Ирниковия наслѣдникъ Гостуна „наместникъ“, чийто родъ *Ерми*, разбира се, отговаря на известното отъ единъ гръцко-български надписъ чисто българско родово име *Ермѣръ*. И все пакъ днесъ мжчно нѣкой би още оспорвалъ, че Гостунъ е чисто славѣнско име и то съкратено име отъ нѣкое двуплеменно пълно име²⁾. Разрѣшението на загадката Марквартъ търси въ друга нова хипотеза, именно, че Гостунъ принадлежалъ къмъ нѣкой ослаѣненъ български родъ, който е турилъ основата на нѣкая държава между южно-рускитѣ славѣни. При такова схващане Марквартъ намира, че прѣдложеното отъ него прѣди 12 години идентифициране на Гостуна съ анта *Келачагастъ*, брата на *Мезацѣръ*, добивало известна вѣроятност: „не дълго прѣди нашествието на аваритѣ Келачагастъ трѣба да е билъ главатаръ на антитъ“, заключава Марквартъ. Споредъ него, тогава тия анти станали въ остро прѣреканне спрѣмо котрагитѣ (*Kuturgur*) отсамъ Донъ, и единъ главатаръ на послѣднитѣ се присѣдинилъ къмъ аваритѣ и ги насѣквалъ противъ антитъ. „Твърдѣ често се отбѣлзва, продължава той, че силното нашествие на антитъ около това врѣме малко отговаря на невоинствената картина, която еднакво рисуватъ за славѣнитѣ ромейскитѣ, западно-европейскитѣ и арабскитѣ писатели. Работата сега става понятна, щомъ антитъ сж се управлявали и водили отъ *български* родове. Обаче една подобна видна роля на полуослаѣнени български родове между антитъ е мислима само прѣди нашествието на аваритѣ³⁾“.

Но всички тия съображения и твърдения на Маркварта за отношенията на антитъ къмъ българитѣ и обратно прѣдставятъ отъ

¹⁾ *J. Bury, The Chronological Cycle of the Bulgarians in Byzantium. Zeitschrift, XX (1910), S. 136, not. 1.*

²⁾ Въ Извѣстія Рус. Арх. Института т. XV (1911), стр. 11.

³⁾ *Marquart, Die altbulgar. Ausdrücke, S. 11—13.*

себе си нищо друго, освѣнъ едни прѣдположения, едни хипотези, които въ основата си нѣматъ нито единъ исторически установенъ фактъ. И наистина, всичкиѣ построения на Маркварта най-първо за „единъ видъ върховно господство“ на антиѣ върху уногондурь-българитѣ, и послѣ за господството на нѣкакви-си „ославѣнени“ и „полuosлавѣнени“ български родове между антиѣ се градятъ въз основа на 6-ия Менандровъ откъслекъ, който гласи:

„Антскитѣ владѣтели доведени били въ бѣдствено положение и изгубили надеждата си. — Аваритѣ грабѣха и опустошаваха земята имъ. Притискани отъ нападенията на неприятелитѣ, антиѣ изпратили при тѣхъ (аваритѣ) пратеникъ Мезамира, синъ Идаризневъ, братъ Келастовъ, и молили да ги допуснатъ да откупятъ нѣкои плѣнници отъ своя родъ. Пратеникътъ Мезамиръ, бидейки празнословъ и самохвалъ, когато пристигналъ при аваритѣ, обсналъ ги съ надмѣнни и дори дръзки думи. Тогава извѣстниятъ (ἐξαιτός) Котрагигъ (или Котрагиръ), който се намиралъ въ близки (роднински) отношения (ἐπίτῆδεος) съ аваритѣ и давалъ противъ антиѣ най-неприятелни съвети, слушайки, че Мезамиръ говори по-надмѣнно, отколкото прилича на единъ пратеникъ, казалъ хагану: „Тоя човѣкъ има голѣмо влияние между антиѣ и може силно да дѣйствува противъ ония, които колко-годѣ сж неговни неприятели. Трѣба да се убие, а сетѣ безъ всѣкакъвъ страхъ да се нападне на чуждата страна“. Аваритѣ, убѣдени отъ думитѣ на Котрагира, прѣнебрѣгнаха уважението къмъ пратеницитѣ, не зачетоха правата и убиха Мезамира. Оттогава повече, отколкото прѣди, (аваритѣ) почнаха да разориватъ земята на антиѣ, не прѣставаха да я грабятъ и да поробватъ жителитѣ.“¹⁾

Ендичкото, което може да се извади отъ съдържанието на тоя откъслекъ за отношенията на антиѣ къмъ българитѣ и то при положението, че подъ Котрагигъ или Котрагиръ трѣба да разбираме племето кутригури, (защото цѣлата тая история би могла да се разбира и като частна, лична работа), е това, че кутригуритѣ по неизвѣстни причини били враждебно настроени противъ антиѣ и въ ладеното врѣме при нашествието на аваритѣ, които били вече покорили кутригуритѣ, последнитѣ сж искали повидимому да си отмѣстятъ. Какви длѣжности сж заемали споменуванитѣ Идаризий и Келастъ, па дори и Мезамиръ, нашиятъ окъслекъ не ни дава дори най-малки натъквания, а другъ изворъ за сега нѣма, слѣдов. горѣ-приведенитѣ главни построения на Маркварта се основаватъ 1. на априорното твърдение, че Гостунъ и Безмѣръ сж славѣнски имена и 2. на произволното прѣмѣстване на Безмѣра прѣдъ Курта въ Именника. — Колкото и ясно да звучатъ тия двѣ имена по славѣнски, лицата, които сж ги носили, по никой начинъ не могатъ да се считатъ за славѣни, защото е доказано, че тѣхнитѣ родове Дуло и Ерни не могатъ да бѣдатъ славѣнски, и надали ще се намѣри нѣкой, който би се рѣшилъ да твърди про-

¹⁾ Вж. руския прѣводъ на Г. Дестуниса. стр. 324—325.
История на Българската държава, Томъ I

тивното. Още Куникъ забѣлѣза, че „и на тюрско име (ср., напр., печенѣжкото име *Κώστας*, името на тюрския *Ἀναρχάστης* у Менандра, стр. 161=398 и названието на тюрското племе, известно и на арабитѣ, *Таууаѣт* у Теофилакта Симоката, стр. 174=283 и 176=286), слѣдъ като се изопачи, може да се придаде славѣнска форма .¹⁾ При това не трѣба да се изпуща извъ-прѣдъ видъ и това, че нашиятъ Именникъ е билъ първоначално написанъ на грѣцки езикъ, а отъ грѣцки билъ прѣведенъ на старо-български,²⁾ слѣдов. текстътъ, особено пѣкъ собственитѣ имена сж прѣтърпѣли двѣ транскрипции, които несъмнѣнно сж спомогнали не малко за изопачаването на собственитѣ имена; най-сетнѣ името „Гостунъ“ по-скоро може да се отнесе къмъ българскитѣ собствени имена на унъ отъ рода на *Ῥοχ[ο]νός*, *ὁ ζουπᾶν ταρχανός*, въ единъ надписъ отъ врѣмето на Омортага,³⁾ или на *Тутхонъ*, българското име на Ахелонъ (*Ἀχελών*) и Анхиалъ (*Ἀγχιάλος*),⁴⁾ което по-правилно би трѣбало да се чете *Тотхунъ* или *Тохунъ*, ср. *Theophan.*, българското име на кримския Анхиалъ (на Керченския заливъ);⁵⁾ иастина, срѣщатъ се имена на „унъ“ и въ славѣнската ономастика, като напр. *Σχλαβονος*, князътъ на славѣнското племе *северци*,⁶⁾ но тая форма може да се сиѣта като българизирана, което е твърдѣ възможно, защото това име се отнася къмъ срѣдата на VIII. в., т. е. слѣдъ едновѣковно съвмѣстно живѣене на българи съ славѣни. Въ името на Безмѣра може би ще трѣба да видимъ славѣнско осмисляне или простъ прѣводъ на българското първоначално име.

Колкото за твърдението на Маркварта, какво Гостуновиятъ родъ Ерми билъ славѣнизирани български родъ, който е основавалъ нѣкаква-си държава между южно-рускитѣ славѣни, то се явява само една съ нищо необоснована и неподкрѣпена хипотеза, която не може по никой начинъ да се приеме, защото всѣка историческа хипотеза има значение само тогава, когато тя е построена на другъ нѣкой неоспоримъ фактъ или поне натѣкване, а въ случая нѣма на лице нито едното, нито другия; а пѣкъ за Безмѣровия родъ Дуло, който Марквартъ не се рѣшилъ да произведе въ славѣнизирани български родъ, той забѣлѣзва само слѣдното: „Die Angabe, dass Bezmër dem Geschlechte Dulo angehörte, muss allerdings ein Versehen sein, das aber erst eine Folge seiner Umstellung hinter Kurğъ war: die diesem mit Recht zukommende Geschlechtsangabe ward nun bei Bezmër fälschlich wiederholt, ursprünglich lautete der Text aber gewiss:

¹⁾ *А. Куникъ и бар. В. Розенъ*, Извѣстия ал-Бекри и пр., стр. 132.

²⁾ Вж. статията ни въ СБА I (1911), 1., стр. 33—34, сжщо и При-турка № 1., стр. 362 и сл.

³⁾ *Абоба-Плиска*, п. т., стр. 190, 1, вж. по-горѣ, стр. 330.

⁴⁾ Вж. *В. Н. Златарски*, Извѣстията за българитѣ, стр. 24—25. Вж. по-горѣ, стр. 218, бѣл. 1.

⁵⁾ Вж. *I. Marquart*, Streifzüge, S. 500. — *A. Wirth*, Geschichte Asiens und Osteuropas, S. 247.

⁶⁾ *Theophanes*, ib., p. 436., — Вж. по-горѣ, стр. 221—222.

Gostunъ naměstnikъ ... rodъ emou Erm'
Bezmrъ ... a rodъ emou Ermi.¹⁾

Това обяснение би имало значение, ако Марквартъ докажеше необходимостта или наложителността отъ прѣмѣстването на Безмѣра прѣдъ Курта. Обаче и това послѣдното се основава върху славѣнството на Безмѣровото име; но, понеже това славѣнство, а съ него и всички други, базирани на него заключения: идентифицирането на Безмѣра съ Мезамира и пронзвеждането му въ братъ на Гостуна, тъй като Келлагастъ, който, неизвѣстно защо, се идентифицира съ Гостунъ, е братъ на Мезамира, та и затова Безмѣръ трѣба да бѣде поставенъ веднага слѣдъ Гостуна, — сж проблематични и се приематъ безъ да бждатъ доказани, то и прѣдлаганата отъ Маркварта поправка на текста се явява безпрѣдметна, както и цѣлата му теория за политическитѣ отношения на антигѣ къмъ българитѣ и наопаки, въ началото на 2-та половина на VI. вѣкъ, нѣма вече да говоримъ, че и хронологическитѣ данни сж недопустими.

3. Има ли противорѣчие въ описанията на Теофана и Никифора за мѣстопоселението на Испериха?

(Къмъ стр. 130).

Въ статията си „Старобългарски паметници“ въ Добруджа К. Шкорпилъ, привождайки „исторически свѣдѣния“, за да докаже, че Николищелскиятъ окопанъ лагеръ е Испериховиятъ „огълъ“, намира „въ описанието на тоя послѣдния отъ византийскитѣ лѣтописци, Теофанъ и Никифоръ, едно явно противорѣчие, което може да се обясни съ това, че тѣ описватъ два различни лагера“. ²⁾ Г. Шкорпилъ не отбѣлѣзва пунктуално, въ какво състон това противорѣчие у двамата автори, а го извежда при обясненията на въпроснитѣ описания.

1. Така, за Теофановото описание той пише: „Теофанъ казва, че Исперихъ се поселилъ между Дунава и сѣвернитѣ му рѣки. Подъ послѣднитѣ могатъ да се разбиратъ само рѣкитѣ Серетъ и Прутъ, а не дунавскитѣ гърла, защото дунавската делта не е сгодна за каквито и да било поселения. Описанието на Теофана: *отпрѣдъ то било блатисто, а отъ другитѣ страни заобикалено съ рѣки*, напълно отговаря на положението на лагера до гр. Галацъ, а именно: отпрѣдъ съ езерото Братешъ и блатата наоколо, а отъ другитѣ двѣ страни съ р. Дунавъ и р. Серетъ“. ³⁾

2. За Никифоровото описание г. Шкорпилъ пише: „Никифоровото описание на Огълъ рѣзко се различава отъ онова на Теофана. Никифоръ пише: *отпрѣдъ то е защитено отъ недостѣтна*

¹⁾ Вж. Die altbulg. Ausdrücke, S. 13.

²⁾ Вж. Сбн. „Добруджа“, София 1918, стр. 227.

³⁾ Пакъ тамъ, стр. 227.

мъстностъ и при това блатиста, отзадъ пѣкъ укрѣпено като съ стѣни отъ непроходими стрѣмнини». Това описание напълно отговаря на положението на Николицелския лагеръ. »Отпрѣдъ« се разбира дунавската страна на лагера, защитена отъ високитѣ стрѣмнини надъ Исакачкото поле, до което край Дунава се простира блатистата мъстностъ съ редъ малки езера (Капакли, Ротунда, Сауна, Паркишъ и Сомовското езеро) и каналътъ »Сомове« между древнитѣ градове Noviodunum (до Исакача) и Aegissus (до Тулча). »Отзадъ« се разбиратъ непроходимитѣ стрѣмнини, които се спускатъ къмъ долините на р. Таица, Пърлита и Стайко».¹)

Ние ще разгледаме всѣко едно обяснение на г. Шкорпила отдѣлно.

1. Въ сжщностъ Теофанъ ето какво казва: »... καὶ τὸν Ὀυλον καταλαβὼν βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμοῦς μετὰ τοῦ τοῦτο κακείνων φηγεῖν, ἀσφαλὴ καὶ δυσμάχητον εἶναι τὸν τόπον στοχασάμενος ἐξ ἐχέστου μέρους τελευτῶδης γὰρ ἐμπροσθεν. καὶ ἄλλοθεν τοῖς ποταμοῖς στεφανούμενος κτλ.»²) т. е. »... и като завзелъ Огълъ по-сѣвернитѣ рѣки на Дунавъ, той (Исперихъ) се поселилъ между тоя (Дунавъ) и ония (рѣкитѣ), слѣдъ като забѣлѣзалъ, че мѣстото е безопасно и неудобно за бой отъ всѣка страна, защото отпрѣдъ то е блатисто, а отъ другитѣ страни заобиколено съ рѣкитѣ». И тъй въпросътъ се свежда къмъ това: какво трѣба да се разбира подъ изразитѣ: βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμοῦς — boreos interiores Danubio fluvios и τοῖς ποταμοῖς στεφανούμενος — coronatus fluminibus. Г. Шкорпилъ, както видѣхме, разбира ту рр. Серетъ и Прутъ, ту рр. Дунавъ и Серетъ. Обаче самиятъ текстъ не допуша подобно разбиране.

Прѣди всичко изразитѣ βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμοῦς — boreos interiores Danubio fluvios, който по-скоро опрѣдѣля мѣстото на Огълъ, ако подъ тия »по-сѣверни рѣки на Дунавъ« или »сѣвернитѣ вжтрѣшни за Дунавъ рѣки« трѣба да се разбира тѣлитѣ притоци на долини Дунавъ, дава пълно основание да се допуша, че наредъ съ »по-сѣвернитѣ или »сѣвернитѣ вжтрѣшни« рѣки е имало и само »сѣверни« или »външни« рѣки. Кои ще бждатъ въ такъвъ случай тия послѣднитѣ, мжно може да се отговори. Очевидно е, че тукъ става дума не за лѣвитѣ притоци на Дунавъ или за самия него, а за неговитѣ гърла или устия, защото само тѣ по географическото си положение могатъ да бждатъ »сѣверни« и »по-сѣверни«, »външни« и »вжтрѣшни«.

Още по-ясно става това опрѣдѣление отъ по-нататъшното описание на мѣстото, дѣто Исперихъ се поселилъ: то било отпрѣдъ блатисто, а отъ другитѣ страни στεφανούμενος τοῖς ποταμοῖς — сого-

¹) Пакъ тамъ, стр. 228—229.

²) Theophanes, ed. C. de Boor, I, p. 358, 1—4. — Anastasius bibliothec. прѣдава тоя текстъ въ латински прѣводъ така: ... et Onglon adiens, boreos interiores Danubio fluvios, inter hunc et illos habitavit tutum et difficilem ad expugnandum locum hinc inde conspiciens: dum enim esset palustris et hinc coronatus illincque fluminibus etc. — Ibidem, II, p. 226, 13—14.

patus fluminibus, т. е. заби́колено като съ вѣнецъ отъ рѣкитѣ, разби́ра се, отъ сжщитѣ рѣки, за които по-горѣ се споменува, а това сж могли да бждатъ само гърлата или устията на Дунавъ, но не и рр. Серетъ и Прутъ, а още по-малко и самиятъ Дунавъ. Последнитѣ по своето географическо положение съвсѣмъ не отговарятъ на това описание, а оттука подъ израза „отпрѣдѣ блатисто“ се разбира́тъ не ез. Братешъ и блатата наоколо, а източнитѣ и юго-източни блатата на дунавската делта. Исперихъ се поселилъ не въ дунавската делта, а на мѣстото на стария о-въ Певки, който се намиралъ между най-южното устие на Дунавъ, извѣстно въ старо врѣме подъ име *Свещено*, което днесъ не сжществува,¹⁾ и днешното Георгиевско устие и частъ отъ Дунавъ, както и самъ Шкорпилъ това признава, само че той смѣта тоя нѣкогашенъ островъ за полуостровъ.²⁾

Че описанието на Теофана не може да се отнесе къмъ окопання лагеръ при и около гр. Галацъ, а само къмъ Николищелския, се доказва и отъ разказа на сжщия авторъ за похода на Константинъ IV Погонатъ противъ българитѣ: „Когато императоръ Константинъ се научилъ, че неочаквано (едно) мръсно и нечисто племе се разположило на лагеръ отъгдѣ Дунавъ въ Огълъ и напада и ограбва близкитѣ до Дунавъ мѣста, т. е. владѣната сега отъ тѣхъ (българитѣ) страна, а тогава владѣна отъ християнитѣ, твърдѣ се обезпокоилъ; и заповѣдалъ на всички теми да прѣмнатъ въ Тракия. Като стѣкмилъ сухопътна и морска войска, той потеглил противъ тѣхъ съ намѣрение да ги прогони съ война; пѣхотата си той разположилъ на материка наблизу до наричания Огълъ и Дунавъ, а корабитѣ пристанали на близкия морски брѣгъ“. ³⁾ Дѣйствието, за което тукъ се говори, е ставало очевидно при устието на Дунавъ, а това обстоятелство ще ни даде възможность да обяснимъ нѣкои отдѣлни изрази, отъ които ще зависи и правилното разбиране на Теофановото описание.

Така, на първо мѣсто стои изразътъ „разположилъ се на лагеръ въ Огълъ“ (εις τὸν Ὀγλὸν ἐσκήνωσεν). Нѣма никакво съмнѣние, че тукъ подъ „Огълъ“ се разбира сжщиятъ, за който се спомена по-горѣ, т. е. Николищелскиятъ лагеръ, защото, ако подъ него трѣбаше да се разбира тѣкмо Галашкиятъ лагеръ, то Теофанъ непрѣмѣнно щѣше да съобщи за нѣкое ново движение на Испериха на югъ отъ Дунавъ, а подобно нѣщо у Теофана не намираме. Наистина, у него се чете: „неочаквано (нѣкакво-си) племе . . . се разположило на лагеръ отъгдѣ Дунавъ въ Огѣла и напада и ограбва близкитѣ до

¹⁾ За това вж. по-горѣ, стр. 129.

²⁾ Вж. Сб.рн. „Добруджа“, стр. 225—226.

³⁾ *Theophanes*, ib. p. 358, ^{11—20}: ὁ δὲ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μεμαθηκώς, ὅτι ἐξάπινα ἔθνος συπαρὸν καὶ ἀνάθαρτον ἐκαίθεν τοῦ Δανουβίου εἰς τὸν Ὀγλὸν ἐσκήνωσεν, καὶ τὰ πλησιάζοντα τῷ Δανουβίῳ ἐκτρέχει καὶ λυμάνεται, τοῦτ' ἐστὶ τὴν νῦν κρατουμένην ὑπ' αὐτῶν χώραν, ὑπὸ χριστιανῶν τότε κρατουμένην, ἠνάθη σφόδρα· καὶ καλεῖται παρ' αὐτοὺς πάντα τὰ θέματα ἐν τῇ Θράκῃ. καὶ ἐξοπλίσας στόλον διὰ τε γῆς καὶ θαλάσσης κατ' αὐτὸν ἀπακίνησε πολέμῳ τούτου· ἐκδιέβηαι παρώμενος, καὶ διὰ μὲν τῆς πρὸς τῷ Ὀγλῳ καλουμένης καὶ Δανουβίῳ ἡπείρου τὰ περὶ τὰ παρατάξας, διὰ δὲ τῆς πλησιάζουσης ἀκτῆς τὰς νηὺς προσορμίσας.

Дунавъ мѣста“, обаче тукъ „неочаквано“ (ἐξάπννα) се отнася не къмъ „разположило се на лагеръ“ (ἐσκήνωσεν), а къмъ „напада“ (ἐκτρέχει) и „ограбва“ (λυσάινεται), както това се ясно види отъ текста на Никифора, който за сѣщото пише: „Когато Константинъ узналъ, че разположилото се на лагеръ при Истъръ племе се заложило съ нападения да разрушава близкитѣ подъ ромейска власть мѣста“ и т. н.¹⁾ Тоя текстъ ясно показва, че занимаващата ни фраза у Теофана ще трѣба да се разбира така: „едно племе . . . , което се бѣ разположило на лагеръ отвѣдъ Дунавъ, въ Огъла, неочаквано почнало да напада и ограбва близкитѣ до Дунавъ земи“ и т. н.²⁾ Неочаквано за Константина Погонатъ се явявали тия нападения и ограбвания, защото самото Исперихово поселение на о-въ Певки, както показахме, е станало съ съгласието и знанието на Констанса II на извѣстни вече намъ условия,³⁾ споредъ които не би могло да се очакватъ подобни дѣйствия отъ страна на Испериха.

Слѣдъ направенитѣ тукъ разяснения става явно, че подъ израза „отвѣдъ Дунавъ въ Огъла“ (ἐκείθεν τοῦ Δανουβίου εἰς τὸν Ὀγλον) по никой начинъ не може да се разбира окопанитѣ около Галацъ лагеръ, защото малко по-долу се казва, че византийската войска, слѣдъ като излѣзла на материка, се разположила наблизу до така наричания Огълъ и до Дунавъ, слѣдов. тоя сѣщия Огълъ се намиралъ близу до морето, а това може да бѣде само Николищелскиятъ лагеръ; оттука нѣма съмнѣние, че подъ „Дунавъ“ тукъ трѣба да разбираме неговото най-южно устие — *Свещеното*, тѣй че подъ израза „отвѣдъ Дунавъ въ Огъла“ може да се разбира пакъ само мѣстото на стария о-въ Певки.

2. Никифоръ за мѣстопоселението на Испериха пише слѣдното: Ἀσπαρούχ . . . περὶ τὸν Ἰστρον οἰκίζεται, τόπον πρὸς ὀχρίαν ἐπιτήδειον, Ὀγλον τῇ σφῶν καλούμενον φωνῇ, καταλαβόμενος, δυσχερὴ τε καὶ ἀνάλωτον πολεμίοις ὑπάρχοντα· ἀσφαλὴς τέ ἐστι τὰ μὲν ἐμπροσθεν τῇ τε δυσχωρίᾳ καὶ τῇ τελευτῶδῃ εἶναι· τυγχάνων τὰ δ' οὖν ὀπισθεν χρημνοῖς ἀβάτοις τετελειωμένα,⁴⁾ т. е. „Аспарухъ . . . се поселява около Истъръ, слѣдъ като завзелъ удобно за живѣене мѣсто, наричано на тѣхното нарѣчие Огълъ, което е трудно и непрѣвзимаемо за неприятели; то е безопасно отпрѣдъ поради недостѣпната мѣстность и поради това, че се случило да е то и блатисто, а отзадъ пъкъ е укрѣпено като съ стѣни отъ непроходими стрѣмнини.“

Ако сравнимъ сега това описание съ онова на Теофана, то не е мѣчно да се убѣдимъ, че и двамата автори описватъ едно и сѣщо мѣсто, защото тѣ еднакво изтъкватъ неговитѣ характерни географически особености, а именно, неговата недостѣпность и не-

¹⁾ Nicephorus, lb., p. 34₂₀₋₁₂: Κωνσταντῖνος δὲ ἀπαίδῃ ἔγνω ὅς τοι σκηνώσαν τὸν Ἰστρον ἔθνος τὰ πλησιάζοντα τῆς ὑπὸ Ρωμαίων ἀρχῆς χωρία καταθέον διαφθεῖραι ἐπεχειράει καὶ.

²⁾ Впрочемъ самия аористъ ἐσκήνωσεν при сегаш. вр. ἐκτρέχει и λυσάινεται показва, че дѣйствието е станало по-рано.

³⁾ За това вж. по-горѣ, стр. 135—137.

⁴⁾ Nicephorus, lb., p. 34₁₁₋₁₂.

прѣвзимаемостъ, като при това съгласно отбѣлѣзватъ, че то „отпрѣдъ“ било блатисто; що се отнася до другитѣ страни, тѣ спиратъ вниманието си на други двѣ различни особености. Така, докато Теофанъ посочва, че мѣстото било „отъ другитѣ страни“ като съ вѣнецъ заобиколено съ по-сѣвернитѣ рѣки на Дунавъ, т. е. съ устията на Дунавъ, както това посочихме, Никифоръ изтъква, че то „отзадъ“ било укрѣпено като съ стѣни отъ непроходими стрѣмнини.

Противорѣчието, което съзира Шкорпилъ въ двѣтѣ описания, произлиза отъ това, че той разбира не еднакво у двамата автори терминитѣ „отпрѣдъ“ и „отзадъ“. Какво трѣба да се разбира у Теофана подъ тия термини, ние вече установихме,¹⁾ а именно: подъ „отпрѣдъ“ (ἐμπροσθεν) се разбира „източна“ и „южна“, а подъ „отзадъ“ (ὀπισθεν), въ което влиза и термина „отъ другитѣ страни“ (ἀλλοθεν), — „сѣверна“ и „западна“ посоки споредъ движението на Испериха отъ с. къмъ ю. или по-право отъ с.-з. къмъ ю.-из. Като имаме прѣдъ видъ, че историческата критика вече е установила, че както Теофанъ, тъй и Никифоръ сж се ползували за своитѣ хроники, независимо единъ отъ други, отъ трети общъ по-старъ изворъ,²⁾ ние не можемъ да допуснемъ, че Никифоръ е разбиралъ тия сжщитѣ термини въ другъ и дори съвсѣмъ противоположенъ смисълъ, както го тълкува Шкорпилъ, нѣма вече да говоримъ за буквалното сходство у двамата автори при опрѣдѣлението на термина „отпрѣдъ“, т. е. къмъ морето или отъ „източна“ и „юго-източна“ страна, дѣто споредъ тѣхъ се намирали непроходими блата, а това сж тъкмо блатата на дунавската делта.

Всичката разлика между описанията на двамата автори състои въ слѣдното: докато Теофанъ посочва, съ какво е било заобиколено мѣстото на Испериховото поселение „отъ другитѣ страни“, т. е. отъ „сѣверна“, „западна“ и „югозападна“, а именно: съ самия Дунавъ или старото негово Свещено устие и съ по-сѣвернитѣ му рѣки или другитѣ му устия, Никифоръ изтъква друга характерна географическа черта на самото мѣсто, именно, че то било укрѣпено съ високи и стрѣмни брѣгове „отзадъ“, т. е. „отъ сѣверна“ съ Исаакчанскитѣ и Тулчанскитѣ издигнатини и отъ „западна“ и „югозападна“ съ други издигнатини, които стрѣмно се спускатъ: първитѣ — къмъ сѣверъ между Исакача и Тулча, а вторитѣ — къмъ р. Танца, Пърлита и Стайко, т. е. къмъ бившето леговище на старото дунавско устие Свещено, и чрѣзъ това правили мѣстото така сжщо недостъпно и непрѣвзимаемо, понеже затруднявали десанта³⁾. Затова и Константинъ Погонатъ е могълъ да извади войската си на острова само откъмъ морето. Тая разлика се обяснява съ това, че въ общия изворъ, отъ който се ползували и двамата автори, ще да сж били показани и двѣтѣ посочени особености, но само единиятъ е спрѣлъ

¹⁾ Вж. по-горѣ, стр. 130, бѣл. 2.

²⁾ Вж. по-горѣ, стр. 98.

³⁾ Въ това отношение Никифоръ много се доближава до описанието на Арриана. Вж. по-горѣ, стр. 128, бѣл. 2.

вниманието си на едната, а другият — на другата, безъ обаче да измѣнятъ географическото имъ положение.

Отъ всичко горѣизложено може само едно заключение да се направи: двамата лѣтописци, Теофанъ и Никифоръ, 1. описватъ въ едно и сѣщо мѣсто поселението на Испериха, а именно, на стария о-въ Певки и 2. въ описанията си тѣ не само не си противорѣчатъ, но и взаимно се попълватъ.

4. Разказъ за участието на св. Димитра въ навърбменното пристигане на Сисиния въ Солунъ.

(Къмъ стр. 158).

За участието на св. Димитра въ спасението на Солунъ отъ българина Мавра ето що разказватъ „чудесата“:¹)

§ 116. „Тоя знаменитъ воевода Сисиний, желайки да изпълни тая (на императора) заповѣдь, потегля отъ гръцкитѣ области и стига на о-въ Скиатия въ недѣля срѣщу първия день на страстната седмица, която се празнува отъ всички въ православнитѣ градове и се нарича недѣля „вай“ (Врѣбница). И тъй, когато излѣзълъ на казания островъ, който е билъ необитаемъ отъ твърдѣ много врѣме, и открилъ единъ отъ намиращитѣ се тамъ всесвети храмове, който приличалъ на кора и билъ пълненъ съ израснали тамъ дървета, той запозѣдалъ на твърдѣ послушната си войска да очисти една часть отъ него, и тамъ да извършатъ божествената служба, което и станало.

§ 117. „И тъй, на слѣдния день, който е вториятъ свети отъ страстната седмица, понеже вѣтърътъ билъ противенъ за плаване къмъ насъ (Солунъ), тоя всеблагороденъ мжжъ, като събралъ всичката си войска, въ рѣчта си (къмъ нея) първомъ поискалъ, щото никой да не бѣде немарливъ, послѣ, да очистятъ всичко останало отъ църквата и намиращото се въ нея свето кръстилище, и всички да бѣдатъ приготвени като достойни за светото Христово учение (или възкресение), тъй че всичко, което се отнасяло до празника, да го изпълнятъ споредъ обичая. Слѣдъ като тоя разговоръ съ тѣхъ станалъ извѣстенъ на всички, тѣ (войницитѣ) се надпрѣварвали усърдно за чистянето на църквата и светото кръстилище: едни правѣли грижливо шатри, други приготвяли всичко потрѣбно за празника, трети пъкъ се викали да ловятъ риба и дивечъ, а изобщо всички, както се струвало на всѣкого, се надѣвали да приготвятъ за по-късно всичко потрѣбно за празника, защото всички се намирали въ невѣдѣние затова, което били намислили Куберъ, Мавъръ и тѣхнитѣ съмисленици. И наистина, слѣдъ божествената служба на сѣщия втори святъ (день) и слѣдъ вечеря, като отправили къмъ Бога благодарствената си молитва, тоя всехваленъ мжжъ, слѣдъ като се погрижилъ за всичко, което се отнасяло до стражитѣ и постоветѣ и

¹) *A. Tougaard, De l'histoire profane, p. 196—200.*

до всичко, което било необходимо за прѣдпазване, заповѣдалъ на цѣлата останала войска да си почива.

§ 118. „Когато и той токо що бѣ заспалъ, явява се не като на сънъ, а въ дѣйствителностъ той, който постоянно се труди и безпокойнъ за недостойнитѣ рабъ и за отечеството, който изкусно ръководи дѣлата на нашето спасение, — побѣдоносиятъ мъченикъ Божий, Димитъръ, и така му казва: „Стани! Защо спишъ? Опъни платната, вѣтърътъ е благоприятенъ“. (Сисиний), считайки видѣнието за дѣйствителностъ, веднага попиталъ капитанина на кораба, какъвъ е вѣтърътъ. Той отговорилъ: „Противенъ е и при това много по-силенъ отъ вчерашния“. Когато той поискалъ отново да заспи, наскоро явилъ се пакъ същиятъ, който будѣлъ казания воевода и, като го бутналъ въ хълбока, рекълъ: „Събуди се, казвамъ ти! разпъни платната, вѣтърътъ е благоприятенъ“. Той пакъ станалъ и попиталъ спящитѣ при него и стражата, кой ще да е билъ оня, който говорилъ и го разбудилъ за плаване. Когато всички отговорили, че никого не сж видѣли, нито сж чули отъ нѣкого за това, той пакъ попиталъ, дали вѣтърътъ е благоприятенъ съгласно съ това, което му било казано; обаче тѣ всички отговорили, че е противенъ. Когато воеводата се намиралъ въ такова затруднение относно казаното и видѣното и искалъ поради многото занятия още малко да поспи, същиятъ мъченикъ за трети пѣтъ прѣдстаналъ прѣдъ самия воевода и му казалъ съ немалка угриженостъ и безпокойствие:

§ 119. „Не бжди немарливъ! Събуди се, разпъни платната, вѣтърътъ е благоприятенъ. Ето ти спишъ, а другитѣ разпъватъ платната“. Тогава той дивенъ и достоименитъ човѣкъ, дѣйствително истински приятелъ на Бога и мъченика, слѣдъ като се събудилъ и разбралъ, че такова подканване да отплава е по божествено откровение, а не по въображение, веднага станалъ и, безъ да попита нѣкого пакъ относно това, почналъ да обхожда корабитѣ и заповѣдалъ да потеглятъ къмъ насъ (къмъ Солунъ). А понеже вѣтроветѣ били противни, и тѣ самитѣ (войнницѣтъ) били заети да приготвятъ тамъ всичко потребно за празника, нѣкои питали, кждѣ на друго по-пусто мѣсто е казалъ той, че иска да ги прѣнесе. Обаче Сисиний, понеже билъ осигуренъ отъ появяването на мъченика въ трети пѣтъ, отъ постоянното му досаждане и отъ видѣнието на покровителя на нашия градъ, Димитра, какво плаването ще му бже благоприятно, заповѣдалъ да гребатъ, за да излѣзатъ въ морето. И наистина, той вижда корабъ, който плавалъ като че ли отъ Халкидскитѣ страни право къмъ тѣхъ, и си спомнилъ за онова, което му било казано въ откровението.

§ 120. „И тъй, когато корабитѣ излизали въ походъ, и вѣтърътъ, както казахме, билъ противъ лицето, изведнажъ по божествено мановение чрѣзъ молитвитѣ на побѣдоносца, почналъ да духа отзадъ имъ попътенъ вѣтъръ, и, като поплавали удобно и разпънали платната твърдѣ сгодно, тѣ на четвъртия день на седмицата (въ срѣда), въ 7 часа, стигнали въ тоя богоспасаемъ градъ чрѣзъ неговия закрильникъ Димитра“.

5. Ринхинският князь Прѣбъндъ и 4-та обсада на Солунъ отъ славѣнитѣ.

(Къмъ стр. 196).

Между чудесата, приписвани на св. Димитра Солунски, има единъ разказъ, който особено се издига между другитѣ както по начина на изложението, тъй и по богатството на историческия материалъ. Ние тукъ разбираме разказа за ринхинския князь *Первунда* или по-право *Прѣбънда*¹⁾ и за събитията, свързани съ неговото име.

Сжщността на разказа се заключава въ слѣдното²⁾.

Славѣнскитѣ племена, които въ VII. вѣкъ се настанили въ днешна Македония и особено оння около гр. Солунъ, спазвали мира, настаналъ слѣдъ нѣколко опити отъ тѣхна страна да завладѣятъ тоя градъ, но спазвали го, споредъ безимения авторъ на разказа, само нагледъ. Единъ отъ управителитѣ на Солунъ, неизвѣстно по какъвъ начинъ и защо, съ едно донесение съобщилъ на царувания тогава императоръ, че ринхинскитѣ князь (*ῥῖνῃς*), на име Прѣбъндъ, поради коварния си нравъ и лукавъ замисълъ, кроилъ нѣщо лошо противъ Солунъ. Въ отговоръ на това донесение императорътъ писмено заповѣдалъ на управителя да му изпрати сжщия тоя князь по начинъ, какъвто той намѣри за добръ. Съдържанieto на императорското писмо било тайно прѣдадено на солунскитѣ първенци и, понеже князътъ тъкмо въ това врѣме случайно се намиралъ въ града, тѣ го хванали веднага и свързанъ въ вериги го изпратили въ Цариградъ (вж. у Tougard'a, ib., §§ 65 и 66).

Когато „цѣлиятъ славѣнски народъ“ се научилъ за сждбата на Прѣбънда, двѣ племена отъ него, именно, *ринхини* и *стримонци* или *струмци*, поискали заедно съ гр. Солунъ да помолятъ императора да не погубва Прѣбънда, а да му бжде простена грѣшката, и князътъ да имъ бжде изпратенъ, като бжде освободенъ подъ тѣхна гаранция. За тая цѣль отъ Солунъ били изпратени по изборъ опитни мже заедно съ пратеници отъ славѣнитѣ въ столицата при императора. Тѣ заварили послѣдния да се готви за походъ противъ ара-

¹⁾ Въ гръцкия текстъ това име е написано *Περβουνδος*, а въ славѣнския прѣводъ (вж. слѣдната бѣлѣжка) — *Прѣбъдъ*, а на едно мѣсто *Прѣждъ*, което, споредъ гръцката транскрипция, се е произнасяло, очевидно, *Прѣбъндъ* или *Прѣсѣндъ* (вж. *Милевъ*, *каз. ст.*, ПСп. кн. 71 (1910), стр. 559.), а това тъкмо издава българския произходъ на самия прѣводъ.

²⁾ Нашето изложение е направено по пълния гръцки текстъ на „чудесата“ издаденъ въ *Acta Sanctorum, Octobris, IV*, p. 173—175, и прѣиздаденъ отъ *A. Tougard, De l'histoire profane*, p. 148—186, а сжщо по *славѣнския* прѣводъ на сжщия разказъ, издаденъ въ „Великия минеи четин“ на руската Археогрфическа комисия. Петроградъ, 1880, стр. 1923—1944. — Славѣнскитѣ прѣводъ въ сравненне съ гръцкия текстъ е направенъ доста свободно, като намѣсти го съкратява, а намѣсти дава нѣщо повече, а това ни извода на прѣдположението, че славѣнскитѣ прѣводачъ ще да е ималъ за оригиналъ текстъ отъ друга редакция, а не извѣстия за сега. По-важнитѣ отстъпки отъ гръцкия текстъ ние посочваме подъ линия.

битъ (агарянитъ), и затова било уговорено между него и пратеницитъ, че Прѣбъндъ ще бжде пуснатъ слѣдъ войната. Съгласно съ това обѣщание императорътъ, слѣдъ като изпратилъ обратно депутацията въ Солунъ, заповѣдалъ да освободятъ княза и наредилъ да му се дава обѣкло и всичко необходимо за всѣки день. Когато пратеницитъ се върнали въ Солунъ, всички славѣни, поради даденото обѣщание, спрѣли своитѣ лоши намѣрения противъ града (вж. п. т., §§ 67 и 68).

Прѣбъндъ наистина билъ пуснатъ и свободно ходилъ по столицата. Прѣзъ това врѣме той се сприятелилъ съ едного отъ императорскитѣ прѣводители, добръ познатъ и обичанъ отъ императора и велможитъ¹⁾, който станалъ причина за неговото погубване. Прѣводачътъ се сговорилъ съ Прѣбънда, щото князътъ да избѣга отъ столицата и да отиде въ имѣнието му, което се намирало въ Тракийската областъ, и наредилъ така, че слѣдъ нѣколко дена той самъ щѣлъ да дойде тамъ, да го вземе и да го отведе на безопасностъ въ собствената му страна. Слѣдъ като се споразумѣли така, князъ Прѣбъндъ, понеже билъ облѣченъ въ ромейски дрехи и говорѣлъ по гръцки, като всѣки царигражданинъ, единъ день излѣзълъ прѣзъ Влахернскитѣ врата и отишълъ въ имѣнието на прѣводача, дѣто прѣкарвалъ врѣмето въ скривалище. Когато обаче той билъ потърсенъ въ столицата и не го намѣрили, императорътъ заедно съ велможитъ изпадналъ въ отчаяние, понеже не имъ било извѣстно споразумѣнието му съ прѣводача²⁾. Императорътъ заповѣдалъ да се спре навсѣкждъ плаването, да се затворятъ всички врати на столицата, и изпращалъ всѣки день едни слѣдъ други конници и кораби да търсятъ Прѣбънда³⁾. Това се продължавало 40 дена (вж. п. т., §§ 69 и 70).

Тия, които били назначени да пазятъ княза, императорътъ заповѣдалъ да бждатъ съ мечъ посѣчени слѣдъ много мжки; на други, които били заподозрѣни, да отрѣжатъ краищата на члено-

¹⁾ Споредъ *славѣнския прѣводъ*, той знаелъ славѣнския езикъ. Вел. Мин. Чет., стлб. 1930.

²⁾ *Славѣнскиятъ прѣводъ* дава слѣднитѣ подробности. Слѣдъ избѣгането на Прѣбънда прѣводчътъ си ходѣлъ по столицата, като че ли нищо не знаелъ за станалото и, когато потърсили Прѣбънда и не го намѣрили, прашали при него, но той лъгалъ гражданитѣ, като казвалъ, че не е възможно князътъ да е извършилъ тая работа по поржката на славѣнскитѣ боляри, но по нѣкоя нужда ще да е излѣзълъ за малко врѣме и че скоро ще се върне. Тѣ счели това увѣрzenie за достовѣрно, и затова не потърсили княза веднага. Прѣводчътъ отлагалъ отъ день на день, за да не бжде Прѣбъндъ хванатъ, а жена му тайно донасяла храна на послѣдния и очаквала пристигането на мъжа си. Най-сетнѣ гражданитѣ обадили на императора за побѣгването на княза. Той заповѣдалъ навсѣкждъ да го търсятъ, по всички близки и далечни градове и села, и като не знаелъ лъжата на лукавия прѣводачъ, повикалъ го и го попиталъ, дали не е чувалъ нѣкакъ за заминаването на княза. Но прѣводчътъ се клелъ съ главата си, какво нищо не знае за него. Когато Прѣбъндъ билъ търсенъ и не намѣренъ, императорътъ и всичкитѣ му боляри изпаднали въ голѣма скръбъ (вж. п. т., стлб. 1930—1931).

³⁾ *Славѣнскиятъ прѣводъ* прибавя: дори ако узнаятъ, че князътъ се е намиралъ въ чужди прѣдѣли, да го откупятъ съ много сребро и злато, понеже „многочесенъ, храборъ бѣяше Пребудъ князъ“ (стлб. 1931).

ветъ; трети пъкъ да бждатъ турени подъ стража и на изтезания, а бирниците да бждатъ лишени отъ длъжностъ, съ една дума, той подложилъ на наказание безбройно множество хора поради побѣгването на княза, тъй че дори и тоя, комуто било повѣрено управлението на столицата, понеже станалъ прѣдметъ за негодуване, изпратенъ билъ въ Солунъ който се изпълнилъ съ голѣмо смущение, скърбъ и сълзи. Въ сжщия часъ, когато бѣгството на Прѣбѣнда било установено, императорътъ по единъ корабъ бързо извѣстилъ солунскитѣ власти за случката, като ги подканялъ да се погрижатъ за своята безопасностъ, а сжщо и да си набавятъ храни, за да не би, подиръ станалото събитие, славѣнскитъ народъ да нападне на града (вж. п. т., § 71).

Когато най-сетнѣ търсенето на Прѣбѣнда трѣбвало да се прѣкрати безъ всѣкакъвъ резултатъ. Богъ чрѣзъ своя мѣченикъ св. Димитра утѣшилъ императора: въпрѣки всѣка надежда князътъ билъ намѣренъ неочаквано въ имѣннето на прѣводача, дѣто той се криелъ въ трѣстиката близу до града Виза и получавалъ храна отъ жената на послѣдния. Споредъ автора на разказа, това било чудо на божие Провидѣние, дѣто Прѣбѣндъ останалъ да чака толкова врѣме, ако и да се е намиралъ доста далечъ отъ столицата, и дѣто мѣстото на неговото криене не паднало въ подозрѣние, защото, намирайки се близу до други славѣнски племена, князътъ е могълъ да избѣга при тѣхъ и така да се спаси. Слѣдъ като, уловенъ повторно, билъ докаранъ въ столицата и билъ разпитанъ за причината на побѣгването, Прѣбѣндъ съобщилъ, че това той направилъ по рѣшението и съвѣта на споменатия прѣводачъ и че съгласно съ споразумѣнието той го чакалъ, за да бже отъ него спасенъ. Тогава императорътъ заповѣдалъ да погубятъ съ мечъ прѣводача заедно съ жена му и дѣцата му, а на Прѣбѣнда не направилъ нищо лошо; само разпоредилъ да бже туренъ пакъ подъ стража, както и порано, като заявилъ, че само подъ извѣстна гаранция князътъ ще може да бже освободенъ (вж. п. т., §§ 72 и 73).

Обаче Прѣбѣндъ не се успокоилъ: той отново се рѣшилъ да избѣга. Когато планътъ за бѣгството билъ вече скроенъ и щѣлъ да бъде туренъ въ изпълнение, по божие Провидѣние той билъ откритъ. Донесено било за тая работа на императора: за цѣлѣта на княза и на какво тоя щѣлъ да се рѣши, ако би сполучилъ да избѣга. Това самъ Прѣбѣндъ разкрилъ при разпита, а именно: че, ако той би се върналъ въ земята си, не щѣлъ да държи смѣтка за мира; напротивъ, щѣлъ да събере всички съседни нему славѣнски племена и нищо не щѣлъ да остави безъ война нито по море, нито по суша, а непрѣстанно щѣлъ да воюва и не щѣлъ да пощади нито одного християнина, какъвто и да билъ той. Съ това си самопризнание Прѣбѣндъ си навлѣкълъ смъртъ, защото „кончину, своя пагубы достойную, обрѣтше“ (вж. п. т. §§ 74—75).

Когато се научили за смъртъта на Прѣбѣнда, славѣнскитѣ племена — *струмци, ринхини* и съ тѣхъ *сагудати* въ голѣмо множество се въоръжили противъ Солунъ, който тѣ веднага обсадили

отъ суша и море, при това струмци нападали отъ изтокъ и сѣверъ, а ринхини и сагудати — отъ западъ и отъ море. Обсадата се продължавала близу двѣ години, прѣзъ които солунци страдали силно отъ гладъ, защото, слѣдъ като се привършили запасътъ отъ хранитѣ въ града, жителнтѣ не можели отъ нийдѣ да си набавятъ, а пъкъ всички кораби съ храна, които били изпращани за Солунъ, неприятелтъ заграбвалъ. Въ Солунъ настаналъ такъвъ страшенъ гладъ, какъвто никой отъ-вѣка не запомнилъ, макаръ и въ пораншни врѣмена градътъ да е билъ обсажданъ отъ разни варвари. Наредъ съ глада владѣла тогава и страшна суша отъ бездъждие. Поради тия бѣдствия много отъ-гражданитѣ бѣгали отъ града, като напушвали жени, дѣца, родители и сродници, и отивали при неприятелтъ; нѣкои дори се отричали отъ вѣрата си, защото изгубили вѣка надежда за спасение. Когато бѣжанцитѣ станали твърдѣ много, тогава славѣнскитѣ началници взели рѣшение да ги изпращатъ навжтрѣ въ славѣнската земя и тамъ да ги продаватъ, защото, ако би тѣ останѣли наблизу до града, можали да замислятъ нѣщо опасно. Но това рѣшение скоро станало извѣстно на гражданитѣ, които сполучили да спратъ това доброволно изселване, и по тоя начинъ било прѣдупрѣдено опустиването на Солунъ. Славѣнитѣ обаче все още не се рѣшавали да ударятъ на самия градъ, защото тия отъ тѣхъ, които се пушали на нѣкое смѣло прѣдприятие, бивали погубвани при съдѣйствието на св. Димитра (вж. п. т., §§ 76—83).

Въ това врѣме императортъ сполучилъ да изпрати въ Солунъ само 10 военни кораби съ храна, безъ да може да помогне на солунци съ по-голѣма войска, защото самъ билъ завзетъ съ друга война. Пристигналитѣ съ корабитѣ безмилостно покачили твърдѣ високо цѣната на житото, тъй че, когато гражданитѣ подъ натиска на глада ги молили колѣнопрѣклонно за най-малка часть храна, тѣ вземали и душитѣ на нуждаещитѣ се: гражданитѣ донасяли не само златнитѣ си накити, но и своитѣ постелки и облѣкло; тѣ снемали обѣцитѣ отъ ушитѣ на женитѣ си и ги давали за жито; други пъкъ по заповѣдъ на управителитѣ нападали и грабили тамъ, дѣто намирали храна или зеленчукъ, а немошнитѣ просто умирали. Изнемогването на гражданитѣ било толкова голѣмо, че неприятелитѣ вече завземали църквитѣ отвънъ градскитѣ стѣни и се криели тамъ, като причаквали вѣски граждани, който излизалъ да търси нѣщо за храна или на лодка да лови риба, и веднага го убивали. Положението било крайно критично. Тогава управителитѣ и гражданитѣ рѣшили да изпратятъ останалитѣ още въ тѣхни ржцѣ ладии заедно съ 10-тѣ кораби въ областта на тесалийскитѣ градове Тива и Димитриада при славѣнското племе *велегизити*, които въ това врѣме се намирали въ миръ съ Солунъ, за да купятъ отъ тѣхъ сухи плодове за утѣха на населението. За отбрана на града били оставени хора слаби и стари, които били прѣснати по градскитѣ стѣни, а здравитѣ и по-младитѣ заминали съ корабитѣ (вж. п. т. §§ 84—86).

Между това дрогунитският князе рѣшили така сѣщо да се присѣдинятъ къмъ другитѣ славѣнски племена и всички задружио да ударятъ на града и да го прѣвзематъ, понеже се научили, че стѣнитѣ се отбрали отъ слабъ и немногоброенъ народъ. Слѣдъ като направили всички военни приготовления и приспособления за прѣвземането на града, „цѣлиятъ славѣнски народъ“ — ринхнии и сагудати на 25. юлий 5-и индиктионъ почнали пристѣпа, като се приближили къмъ града едни отъ суша, а други отъ море на безбройни лодки. Тогава слабитѣ и малобройни защитници на града, като видѣли голѣмото неприятелско опълчение, обърнали се за помощъ къмъ Бога и молили да ги защити чрѣзъ своя угодникъ и покровителя на Солунъ. Наскоро слѣдъ това по неизвѣстни причини струмци се оттеглили отъ града на около три мили; но ринхнии, сагудати и другитѣ варварски племена подстѣпили къмъ градскитѣ стѣни и съвсѣмъ затворили града отъ западната до източната му частъ. Най-опитнитѣ отъ неприятелитѣ оглеждали всички мѣста, отдѣто би могло да стане най-лесно прѣвземането на града; сѣщото направили и ония, които били отъ къмъ морето, като приближили всички орджия, пригѣтвени за тѣхното погубване. Тоя прѣвъ пристѣпъ произвелъ страшна паника въ града, и жителитѣ дошли въ пълно отчаяние (вж. п. т., §§ 87—90).

Но още въ първия день на пристѣпа се явилъ защитникътъ на града, св. Димитъръ, на сѣверната стѣна, дѣто се намирала малка потайна вратичка, и отдѣто неприятелътъ мислилъ да нахълта въ града. Съ жезълъ въ рѣка той поразявалъ всички, които се доближавали до вратичката. Това силно окуражило гражданитѣ, още повече че светиятъ се явилъ заедно съ други нѣколко светии, добрѣ въоръжени, силни и смѣли, съ блѣстящъ видъ, и защищавали града, докато се мръкнало. Прѣзъ нощта никой не мигналъ, и въ мѣка и скѣрбъ всички прѣкарвали, очаквайки прѣвземането на града. На втория день цѣлото варварско множество повторило пристѣпа съ голѣми викове, които „потресили земята и разклатили стѣнитѣ“. Славѣнитѣ се приближили съ всичкитѣ си пригѣтвени машини, други орджия и огънь и ударили съ всички сили на градскитѣ стѣни. Пристѣпътъ билъ продълженъ и на третия день, обаче безъ всѣкаквъ успѣхъ: всички нападения върху вратитѣ и ония мѣста, дѣто неприятелътъ прѣдполагалъ най-лесно да си пробие пътъ, били отбити по чудесенъ начинъ. Славѣнитѣ най-сетитѣ, слѣдъ като потърпѣли голѣми загуби въ убити и ранени, между които имало и много тѣхни началници, оттеглили се отъ града въ своитѣ мѣста; тѣ оставили всички машини и орджия, които отпослѣ били прѣнесени въ града. Слѣдъ нѣколко дена въ Солунъ се завърнали ония, които били изпратени при велегезитѣ, съ жито и други храни и тогава се научили отъ съгражданитѣ си за чудесното спасение на града съ помощта на св. Димитра и на други светии, защото неприятелитѣ въ своята гордостъ се надѣвали, че ще иматъ надмощие съ своето оржие и множество (вж. п. т., §§ 91—97).

Славѣнитѣ, макаръ и да били принудени да снематъ обсадата на Солунъ, продължавали обаче своитѣ нападения и, като се нахвърляли на града отъ всички страни, отъ засада ограбвали по-непрѣдпазливитѣ. Между това струмци и ринхини, докато другитѣ почивали отдѣлно и слагали оръжне, обирали корабитѣ, които отивали съ храна за Цариградъ, и много други отъ островитѣ и отъ „тѣсното море“ (вѣр. Хелеспонтъ) и отъ мѣста около гр. Парнионъ¹⁾ и гр. Проконисъ²⁾ и, понеже плѣнявали и митничари, отивали си въ земята съ много повече кораби, отколкото били тѣхнитѣ. Тогава императорътъ, като виждалъ упорството и дързостта на неприятелитѣ, понеже тѣ се осмѣлявали да нападатъ и на държавни чиновници, намѣрилъ за умѣстно да изпрати войска презъ Тракия и противоположнитѣ страни противъ струмци и не тайно, но слѣдъ като ги извѣстилъ за похода противъ тѣхъ.³⁾ Прѣдизвѣстени по тоя начинъ, тѣ завзели проходите и укрѣпенитѣ мѣста и се въоръжили за отпоръ на ромейската войска, като повикали и други славѣнски племена. Обаче и тоя пжтъ съ помощта на св. Димитра и на други светии ромейската войска одържала побѣда надъ славѣнитѣ, и тѣхнитѣ по-силни отборъ войници и пѣхота, които се скрили въ ония мѣста, били избити. Тогава цѣлото варварско племе се разбѣгало. Наскоро слѣдъ това въ Солунъ били изпратени изобилни храни подъ прикритието на кораби, а славѣнитѣ, доведени до послѣдния крайностъ, заговорили най-сетнѣ за миръ. (п. т. §§ 106—109).

Какво е послѣдвало слѣдъ това прѣдложение отъ страна на славѣнитѣ: билъ ли е сключенъ тоя миръ и на какви условия, нашиятъ авторъ прѣмълчава. Тая блѣзна не може да се попълни и отъ други извори, защото до сега не сж намѣрени никакви други извѣстия както за Прѣбѣнда, тъй и за описаната 4-та обсада на Солунъ отъ славѣнитѣ. Между това възникватъ цѣлъ редъ въпроси, отъ разрѣшенieto на които зависи и правилното разбиране смисъла на историческитѣ факти. Отъ тѣхъ най-важниятъ е въпросътъ за хронологията на събитията, които ни прѣдава нашиятъ разказъ.

По въпроса за врѣмето, въ което е живѣлъ Прѣбѣндъ и е станала 4-та обсада на Солунъ отъ славѣнитѣ, сж изказани до сега разни мнѣния: едни ги отнасятъ къмъ разни години отъ края на VII. вѣкъ, а други — къмъ края на VIII. вѣкъ.⁴⁾ Вече това разно-

¹⁾ Гр. Парнион се намира на азиатския брѣгъ при юго-западния входъ въ Мраморно море.

²⁾ Προκόνιστος на островъ съ сжщо име въ Мраморно море сѣв.-западно отъ гр. Кизикъ.

³⁾ Споредъ *славян. прѣводъ* (п. т., таб. 1942), императорътъ се обърналъ къмъ тѣхъ съ слѣднитѣ думи: „буди вамъ разумно, нако пушаю на вы вой своя, аще не моленіемъ дръжаву мою умолите“. Но славѣнитѣ отхвърлили мирното прѣдложение на императора.

⁴⁾ Така Tafel (De Thessalonica, p. LXXXV et XCIV) ги отнася къмъ 685—688 г.; Hopf (Geschichte Græch., lb. p. 95), Rambaud (L'empire grec p. 265) — къмъ 678; Дриновъ (Заселение, Сочин. I, стр. 275) — къмъ 685; Tougaard (Histoire profane, p. 262) — къмъ 672; Соколовъ (Изъ древ. ист. болг., стр. 56) —

образие въ мнѣнията показва, че въпросътъ все още не е разрешенъ окончателно. Обаче напоследъкъ доста основателно се изтъкна, че събитията, които сж свързани съ името на Прѣбънда, хронологически сж по-късни отъ врѣмето, когато е дѣйствувалъ българинътъ Куберъ.¹⁾ Това мнѣние се потвърждава съ данни, черпани отъ самия текстъ на разказа за Кубера, който безименниятъ авторъ почва така: „Въ прѣдидущото ние изложихме и то отчасти онова, което се отнася до славѣнитѣ, и до именуемия Хацонъ и до аваритѣ . . .“ слѣдов. за Прѣбънда и дума не се споменува, когато ролята на тоя князь била много по-голяма за Солунъ въ сравнение съ оная на Хацона, единъ отъ славѣнскитѣ князе, загиналъ при третата обсада на Солунъ въ 609 г.²⁾ Оттука съвършено правилно се прави заключение, че „когато е билъ съставенъ разказътъ за Кубера, Прѣбъндъ не е игралъ никаква роля въ сждбата на Солунъ“.³⁾

За подкрѣпа на това заключение ние ще приведемъ данни и отъ самия разказъ за Прѣбънда. Като рисува разни картини отъ глада прѣзъ врѣмето на солунската обсада, нашиятъ авторъ пише: „Ако и прѣди това противъ града (Солунъ) сж воювали разни врагове, ала отъ-вѣка никой не е разправилъ, че такъвъ гладъ нѣкога е настаналъ“.⁴⁾ Тукъ подъ „разни врагове“, които сж воювали противъ Солунъ, авторътъ на разказа, очевидно, е разбиралъ другитѣ по-раншни обсади,⁵⁾ въ които сж вземали дѣятелно участие сжщитѣ тия славѣнски племена, които сж дѣйствували и въ описаната отъ него обсада; ако той не споменува нищо за тѣхъ, това ясно показва отъ една страна, че събитията, за които той ни разказва, сж станали много по-късно, а отъ друга, — че авторътъ не се е намиралъ подъ непосредственото влияние на прѣднитѣ разкази за славѣнскитѣ обсади въ „чудесата“ на св. Димитра, съ други думи, нашиятъ разказъ, който несъмнѣнно е билъ написанъ отъ съврѣменикъ на самитѣ събития, както това се види отъ изложението, първоначално е билъ съвсѣмъ отдѣленъ, самостоятеленъ разказъ и само по-късно е билъ вмѣкнатъ между „чудесата“, като при това компилаторътъ, рѣководейки се по имената на споменуванитѣ въ него славѣнски племена, турилъ го е и по-близу до разказитѣ за първитѣ три обсади на Солунъ отъ славѣнитѣ.

Но вънъ отъ горнитѣ съображения ние притежаваме и други данни, отъ които ясно личи, че събитията на нашия разказъ не могатъ да бждатъ отнесени къмъ VII. вѣкъ. Солунскиятъ дяконъ

къмъ 680; *Niederle* (Slowan. starož. II, str. 235¹⁾ — къмъ 630—632. — *Laurent* (Sur la date, Byzan. Zeitsch. 4 (1893), p. 430—1), слѣдъ него *Стаманојевић* (Визан. и Срби, II, стр. 95 и 229) и *Милевъ* (п. т., стр. 562) — къмъ 782.

¹⁾ *Laurent*, ib., p. 427. — За Кубера вж. по-горѣ, стр. 155—159.

²⁾ *Tougard*, ib., p. 126. — За годината вж. *Jireček*, Die Romanen usw. ib., p. I, 26.

³⁾ *Милевъ*, каз. ст., стр. 561—562.

⁴⁾ *Tougard*, ib. p. 160, § 81: *Εἰ γὰρ καὶ πρῶτον αἱ διαφορῶν ἐχθρῶν ἀπολεμῆθη ἢ πόλις, ἀλλὰ τοιαύτην λιμὸν μηδαμῶς ὑπερῆσθαι ἀπ' αἰώνος τις ἐξηγήσατο.*

⁵⁾ Тия обсади сж станали: 1-та въ 584, 2-та въ 586 г. и 3-та въ 609. Вж. *Јиречек*, Историја срба, стр. 83—4, 86 и 90. Вж. по-горѣ, стр. 13 и 15.

и хартофилактъ Иванъ Ставраки въ съчинението си „за чудесата на великия мироточецъ Димитра“ прѣдава въ съкратенъ видъ историята на Прѣбънда така:

„Знае ми и пакы 'езыкъ късѣ родство, и ѿже на ны оупражниюще и пакы мѣстною помощю. рѣхны. стрѣмонъ же и сгоудати. ѣзыци съканижи и татарскыи и скитскыи. зикрокидѣи и зикрѣсѣи. научаваны тѣмъ, можъ и нахотѣи единопакыи. Перкѣнды именемъ. Сѣи, ѿже тогдѣ самодръжцоу. Азъкъ сѣи, ѿже кысѣи къ словесехъ и прѣпоудрѣстию неирѣкъсидимъ, мирна ѿже ѣкоже минашесѣ похитенѣи, вранѣ ѿнако роди на азъ. и крѣмѣ ѿслаине на грѣке рѣтъ кѣхѣниоути. разоумѣетсѣ оуѣкъ и самодръжци оуѣкѣетсѣ. кѣжетсѣ. оуѣбѣастъ и пакы ѣмѣетсѣ. и късѣ ѿсноуѣдоуѣ ѿже на на нестокаѣнѣе. ѣко кѣѣсѣ ѣѣ, никогдѣ же похстѣи грѣкъскоу стѣиноу нахѣдокати. ѣзъ оуѣкѣати безъ ѣдѣнѣи грѣка късѣкоу ѿже къ роукоу ѣго кѣхѣниѣ и не ѣдѣати. ѣсоудѣ и конѣи скомѣ дѣмѣи ѣкѣте.“ — По-нататѣкъ се разказва така сѣщо въ съкратенъ видъ за обсадата на Солунъ отъ славѣнитѣ слѣдъ загинването на Прѣбънда.¹⁾

И тъй, споредъ Ивана Ставраки, събитията, свързани съ името на ринхинския князь, сѣ станали при византийски императоръ, който е носилъ име „Лъвъ“. Отдѣ е почерпалъ той това извѣстие, когато въ другитѣ текстове на „чудесата“ нийдѣ не се споменува името на съврѣмения императоръ, мжно може да се каже, защото и до днесъ грѣцкиятъ текстъ на това му съчинение не е още изцѣло издаденъ, макаръ и да сѣ извѣстни нѣколко вече прѣписи отъ него, и затова то не само не е изучено както трѣба, но дори и врѣмето, когато е живѣлъ Иванъ Ставраки, не е точно опрѣдѣлено.²⁾ Не може да се допусне, че това извѣстие е прибавено по-късно отъ славѣнския прѣводачъ, защото отъ направенитѣ слички на славѣнския текстъ съ грѣцкия по незначителнитѣ откъслѣци отъ това съчинение, издадени отъ Лѣва Алляция³⁾ и Корнелия Бийе,⁴⁾ се констатира, че прѣводѣтъ е робски букваленъ, и надали може да се мисли, че прѣводачѣтъ си е позволилъ да вмѣкне въ текста нѣщо отъ себе си. Очевидно, Иванъ Ставраки ни дава едно извѣстие, което той е можелъ да заимствува или отъ оригиналния разказъ за Прѣбънда и обсадата на Солунъ, прѣди тоя да влѣзе между чудесата на св. Димитра,⁵⁾ или пъкъ отъ другъ нѣкой изворъ, който е съоб-

¹⁾ Вж. Панагирика на *Владислава граматикъ* отъ 1479 г. въ библиотеката на Рилския манастиръ № 4, (61) (споредъ Описа на *Е. Спроситановъ*, София 1902, стр. 104), статия 96, подъ надсловъ: *Иванъ хартофилактъ сѣмѣнскоу Ставракиа б чудесѣи мѣрноточца Димитра*, листъ 229, чудо по редъ 19-о.

²⁾ Впрочемъ има вече изказано мнѣние, че той е живѣлъ въ XIII. вѣкъ възъ основа на това, че послѣднитѣ чудеса, за които пише Иванъ Ставраки, сѣ свързани съ събития отъ тоя вѣкъ. Такова е чудото за смъртъта на българския царъ Калояна (27-мо отъ всички 28 чудеса) Вж. *Corneliu Byel Comentararius praeuius, Migne, Patrol. gr. t. 116; col. 1096—97, § 26.*

³⁾ Въ бѣлѣжкитѣ къмъ *География Акрополита* въ Бон. издан., стр. 236.

⁴⁾ *Migne, Patrol. gr. t. 116, col. 1406—05, 1407—08, 1418—19, 1421—22.*

⁵⁾ Това донѣдѣ се подкрѣпя съ туй, че Иванъ Ставраки не се придържа о реда на чудесата, по който тѣ сѣ наредени въ изданието *Acta SS.*

шавалъ за сжитѣ събития. Въ всѣки случай ние нѣмаме никакво основание да отхвърлимъ това извѣстие; напротивъ, както ще покажемъ по-долу, даннитѣ, които черпимъ отъ самия разказъ, ще подтвърдятъ неговата достовѣрность.

Кого обаче отъ извѣстнитѣ въ византийската история императори съ име Лъвъ трѣба да разбираме въ даденото извѣстие? Погорѣ изтъкнахме, че събитията, за които се разказва въ нашето „чудо“, не могатъ да се отнесатъ по-назадъ отъ края на VII. вѣкъ, а отъ това врѣме насамъ сж извѣстни четирма императори съ име Лъвъ, а именно: Лъвъ III Исавъръ (717—741), Лъвъ IV Хазарски (775—780), Лъвъ V Арменецъ (813—820) и Лъвъ VI Философъ (886—911). При разрѣшението на поставения тукъ въпросъ ще ни помогне едничката хронологическа данна, която намираме въ нашия разказъ — 5-и индиктионъ, когато е станала въпросната обсада на Солуиъ.

Такъвъ (5-и) индиктионъ не се пада нито прѣзъ царуването на Лъва IV, което се продължавало отъ 13. до 3. индиктионъ, нито прѣзъ царуването на Лъвъ V, което е траело отъ 6. до 13. индиктионъ, слѣдов. остава да се види, къмъ врѣмето на Лъва III ли, или на Лъва VI се отнася събитието. Ако се сжди по характеристиката, която Иванъ Ставраки дава за съврѣмения императоръ „*высокими къ смѣсехъ ѣ прямоудрѣстїю несправѣдливѣмъ*“, а сжщо и по мѣстото, дѣто авторътъ поставя нашето „чудо“ — между събитията отъ началото на XI. вѣкъ, би трѣбало да приемемъ, че събитието по-скоро може да се отнесе къмъ врѣмето на Лъва VI, прѣзъ чието царуване 5-и индиктионъ се пада на 887 и 902 г. Но да се спремъ на гия години не позволява вече това обстоятелство, че всички македонски славѣни къмъ края на IX. и началото на X. вѣкъ сж били вече християни, когато въ нашия разказъ както князь Прѣбъндъ, който се заканвалъ, че ще изтрѣбва всѣки християнинъ, тъй и воюващитѣ противъ Солунъ славѣнски племена сж прѣдставени все още като езичници, невѣрни, варвари, а славѣнскиятъ прѣводачъ ги нарича навсѣкъдѣ „поганѣ“, нѣма вече да изтъкваме, че повечето отъ земитѣ на споменуванитѣ славѣнски племена къмъ това врѣме сж влизали въ състава на българската държава. Безъ да влизаме въ подробно разгледване другитѣ исторически данни, които дава нашиятъ разказъ, приведенитъ тукъ анахронизъмъ е доста, мислимъ, да ни убѣди, че интересуващитѣ ни събития не могатъ да се отнесатъ къмъ врѣмето на Лъва VI Философъ. Остава слѣдов. да видимъ дали тѣ не се отнасятъ къмъ царуването на Лъва III Исавра. Това ще покажатъ отдѣлнитѣ данни, които ни дава нашиятъ разказъ.

Прѣзъ царуването на Лъва III 5-и индиктионъ се пада на 722 и 737 год. Но прѣди да посочимъ, къмъ коя отъ тия двѣ години биха могли да се отнесатъ събитията, ние ще трѣба да разгледаме,

а оттука и у Tougard'a; така, напр., нашиятъ разказъ е поставенъ слѣдъ чудото (по редъ 18), свързано съ смъртта на българския царъ Гаврила-Радомира (1014—1015).

какви други исторически данни се срѣщатъ въ нашия разказъ. Най-първо ще посочимъ на това, че обсадата на Солунъ, прѣдприета отъ славѣнитѣ слѣдъ погубването на Прѣбънда, се е продължавала цѣли двѣ години.¹⁾ Слѣдъ това авторътъ рисува разни картини на глада отъ тежката обсада, а когато почва да описва пристѣпа на съединенитѣ славѣнски племена съ цѣль да завладѣятъ самия градъ, той отбѣлѣзва, че това е станало на 25. юлий 5-и индиктионъ.²⁾ Тоя пристѣпъ се свършилъ съ поражението на славѣнитѣ и съ отблѣсването имъ отъ града, слѣдъ което тѣ поискали миръ.³⁾ Отъ съпоставянето на всички тия данни, не е ижчно да се разбере; че къмъ 5-ия индиктионъ ще трѣба да отнесемъ не началото, а свършването на обсадата и, понеже послѣдната се е продължила двѣ години, то началото ѝ очевидно се отнася къмъ 3-и индиктионъ, т. е. къмъ 720 или 735 г. Оттука слѣдва, че къмъ тия години ще да се отнесатъ откарването на Прѣбънда въ Цариградъ, хващането му слѣдъ бѣгството и погубването му, защото по всичко изглежда, че тия три събития сж послѣдвали наскоро едно слѣдъ друго.

По-нататъкъ нашиятъ разказъ донася, че, когато депутацията отъ Солунъ и отъ славѣнитѣ дошла въ Цариградъ съ ходатайство за освобождението на Прѣбънда, императорътъ се готвѣлъ за война противъ арабитѣ, а, споредъ славѣнския текстъ, той, слѣдъ като отпусналъ обратно депутацията, самъ заминалъ въ походъ,⁴⁾ слѣдов. въ 720 или 735 г. е вървѣла война съ арабитѣ. Сжщо така прѣзъ най-критическото врѣме на обсадата, т. е. прѣзъ 721 или 736 г., той не можалъ да изпрати на солунци по-голъма военна помощъ, освѣнъ 10 кораби съ храна, защото пакъ билъ заетъ съ друга война.⁵⁾ Най-сетнѣ, когато слѣдъ отбиването на всички опити да

¹⁾ *Tougaard, ib.*, p. 156, § 76: καὶ τοῦτο (обсадата) παρ' αὐτοῖς (Славѣноу) διηνεκὼς ἀπρίκτετο μέχρι χρόνων δύο πληρεστέων. — Въ славѣн. текстъ, стлб. 1932: „и до деюу лѣтъ непрестанно творахъ“.

²⁾ *Tougaard, ib.*, p. 166, § 87: καὶ οὕτως ἀπὸ πάντων Σκλαβίνων τοῦ Ῥυγγίνου ἔθνους μετὰ τῶν Σαγουνάτων (ἐπιβουλεύοντων прибавяме споредъ славѣн. текстъ): τῇ εἰκάδι πέμπτῃ τοῦ Ἰουλίου μηνός, Ἰνδικτιώνος πέμπτῃ (? τῇ)... πόλει προσέβαλον, οἱ μὲν διὰ τοῦ χειμαίου, οἱ δὲ διὰ τῆς θαλάσσης μετὰ πλείστον ἀναριθμήτων πλοιτηρίων. — Славѣн. текстъ, стлб. 1936: Тѣкожи и вси словени рѣхуннстѣи ксѣгда с нимѣи козновеахъ, и къ ѣѣ 15аѣ индиктиѣна пѣтаго прѣстѣпниша къ граду, оми по сѣхъ, оми жи по морю съ многими людьми и инѣ [вм. инѣи] отъ индѣтъ.

³⁾ *Tougaard, ib.* p. 182—186, § § 107—109: τὰ τῆς ἐσχάτης ἀπενεγκάμενο: οἱ ἐξάρχοντες εἰς εἰρήνην λοιπὸν προσελάλησαν.

⁴⁾ *Tougaard, ib.*, p. 150. § 67: ἐπὶ τοῦτο σταλέντων... πρεσβυτέρων πρὸς τὸν... βασιλέα. καὶ εὐρημένης τῆς αὐτοῦ εὐσεβείας προπαράταξιν τῶν θεοπτόων Ἀγαθηῶν ἀνδοπιζομένης, συντάξασθαι τοῖς αὐτοῖς ἀπασιν ἀποκριατοῖς τὸν αὐτὸν Παρθενὸν μετὰ τὸν πόλεμον ἀπολύειν. — Славѣн. текстъ, стлб. 1930: Царю жи тогда нѣжа емѣтъ изыти на срацины, и оѣцшася словениомѣ князѣ нѣхъ отпѣстити по евреинѣи елѣнскомѣ.

⁵⁾ *Tougaard, ib.*, p. 164, § 84: Αὐτίκα γ' οὖν θάλα ἐνόπλους καράβους μετὰ καὶ διαπνεῶν ὁ τῶν πραγμάτων κύριος τῇ πόλει κατέπεμψεν, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι στρατὸν πλείονα σταῖλαι, καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς συνέβη ἐν ἑτέρῳ ἀσχολεῖσθαι πολέμῳ. — Славѣн. текстъ, стлб. 1935: И в тожи крѣма десѣтъ кораблѣи, цѣрѣжини жита, царь послаа къ граду Солѣнскомѣ, поимже не можаше множанши того елѣнска ради послати, ижежи и царь самъ тогда изыде протнѣе евреинѣхъ елѣманѣанѣ.

завладѣятъ града, т. е. въ 722 или 737 г., ринхини и струмци се пуснали да грабятъ и плѣняватъ всички кораби, които отивали въ Цариградъ съ храни и достигали до Мраморно море, тогава императорътъ изпратилъ войска противъ струмци, като ги прѣдупрѣдилъ за това, а споредъ славѣнския текстъ; като имъ прѣдложилъ миръ, но тѣ го отхвърлили, и само слѣдъ като потърпѣли ново поражение, славѣнитѣ заговорили за миръ.¹⁾ Всички тия подробности ясно показватъ, че императорътъ е искалъ да избѣгне сражение или изобщо да сключи похода противъ славѣнитѣ, защото войскитѣ му сж били потрѣбни на друго мѣсто.

Ако сега поискаме да приложимъ всички посочени тукъ данни къмъ приведенитѣ двойни години, то ще видимъ, че тѣ могатъ да се отнесатъ само къмъ 735, 736 и 737 г.г., защото прѣзъ периода отъ 718 до 725 г. отношенията на арабитѣ спрѣмо Византия били мирни²⁾, и за нѣкакви военни дѣйствия било отъ едната, било отъ другата страна нѣмаме никакви извѣстия, когато, споредъ Теофана, напроотивъ, въ 735 г. арабитѣ нападали Армения,³⁾ въ 736 г. — „Романия“, т. е. Мала Азия,⁴⁾ а въ 737 г. „Азия“, т. е. Опсикийската областъ била оплѣнена.⁵⁾ И тъй, *събитията, свързани съ името на ринхинския князь Прѣбѣнда, т. е. четвъртата обсада на Солунъ отъ славѣнитѣ, и фактически, и хронологически се отнасятъ къмъ врѣмето на Лѡва III, именно отъ 735—737 г.*

Че подобни събития сж ставали въ царуването на Лѡва III се види и отъ това, че Теофанъ, като изброява, какви злини сж постигнали християнитѣ при тоя императоръ, за нѣкои отъ които той намѣрилъ за добръ отъчасти да прѣмълчи, между другото споменува и „възстания на народитѣ“,⁶⁾ между които очевидно трѣба да разбираме тъкмо тѣ тѣν Σκλαβίνων ἔθνη, чието всѣко враждебно противъ империята движение още отъ врѣмето на Констанса II се е смятрѣло въ Цариградъ като възстание.

¹⁾ *Tougaard, ib.*, p. 166—178, §§ 88—99; p. 182, §§ 106 и 107: Τότε δὲ ὁ τῶν πραγμάτων κύριος ὁ χριστοσταφής ἡμῶν βασιλεὺς τὴν ἐπιμονὴν καὶ ἀλαζονίαν τῶν ἐχθρῶν ἱερῶν οὐ μόνον τὴν πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς πόλιν, ἐπεὶ δὲ καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς λαοὺς ἀνταπαραιτῆσθαι τοὺς κρατοῦντας, ἤξιωσε τοὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ φιλοχρίστου στρατοῦ διὰ θρόνου καὶ τῶν ἀνείων κατὰ τῶν τοῦ Στρυμῶνος καταστρατοπεδεύσας, οὐ κρυφθὲν ἦτοι λαθραίως, ἀλλὰ καὶ προμηνύσας αὐτοῖς τὴν πρὸς αὐτῶν ἐπέλευσιν. — *Славян. текстъ*, стлб. 1942: Тогда же вселенныйъ нашъ царь, належаще крагъ наместити зра не точно на нашъ градъ, но и на прочае еса дрѣзидеши, повелѣ коимъ дрѣвнѣшымъ и англѣшымъ конемъ на стрѣланы и тѣхъ, ии олазченымъ, не дрѣвѣ роса къ нимъ нарѣчи: еднѣ еамъ развѣмо, еко пѣцѣмо на емъ еса еса, ази ии мѣстимъ дрѣзидѣмо мѣо оуменити. Окамнини же и богани славени ии тогда въсхотѣша мира царю. — Ср. по-нататѣкъ *Tougaard, ib.*, p. 184—186, §§ 108 и 109.

²⁾ *J. Bury, Later Roman Empire*, vol. II, p. 404—405.

³⁾ *Theophanes*, p. 140, s. 6227: Τούτῳ τῷ ἔτει ἐπιστράτευσεν Σουλεϊμάν..., τὴν τῶν Ἀρμενίων χώραν.

⁴⁾ *Ibidem*, s. 6228: Τούτῳ τῷ ἔτει ἐπιστράτευσεν Μαυίας τὴν Ῥωμανίαν.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 411, s. 6229: Τούτῳ τῷ ἔτει Σουλεϊμάν, ..., αἰχμαλωτῶσας πολλοὺς ἐξ Ἀσίας συνηγαλῶταυος κτλ.

⁶⁾ *Ibidem*, p. 413, s. 6231: ... σεισμοὶ τε καὶ λιμοὶ καὶ ἐθνῶν ἐπαναστάσεις ἐνα τὰ κατὰ μέρος σιγήσω.

Не по-малко говори въ полза на нашия изводъ и гръцкото извѣстие, записано въ хрониката на атонския Кастамонийски мѣнастиръ, което гласи така:

„Прѣзъ динитѣ на иконоборцитѣ-императори народитѣ отъ придунавскитѣ краища, възползувани отъ безначалнитѣ врѣмена, (защото нечестивитѣ ромейски императори водѣха война противъ светитѣ икони), тогава именно тъй нареченитѣ *рихини* и по-просто *алахорихини* и *саудати*, слѣдъ като завладѣха България и се разшириха малко-по-малко въ разни страни, завоеваха и Македония; най-сетитѣ тѣ дойдоха и на Св. Гора съ цѣлитѣ си сѣмейства, защото нѣмаше кой да имъ се възпротиви и да воюва съ тѣхъ. Слѣдъ врѣме, когато бѣха огласени отъ светитѣ отци, тѣ повѣрваха и станаха съвършени християни. Но както рактѣ не върви право, а пълзи насамъ-натамъ, тъй и тия власи, макаръ и да повѣрваха и се покрѣстиха и послѣ се подчиниха на ромейскитѣ императори, но се прѣснаха по светоименитата Атонска гора подъ прѣдлогъ, че тѣ ще бждатъ научени съ врѣме по-добрѣ.¹⁾

Въ това извѣстие се говори тъкмо за ония славянски племена — *ринхини* и *саудати*, които сж взимали, както видѣхме, най-живо участие въ 4-та обсада на Солунъ, при това тѣ сж прѣдставени тукъ като съвършено независими, защото тѣ се подчинили на ромейскитѣ императори, само слѣдъ като приели християнството; освѣнъ това въ него изрично се казва, че тѣхното дохождане на Св. Гора съ сѣмействата си е станало „прѣзъ динитѣ на императоритѣ-иконоборци“, т. е. въ царуването на Лѣва III Исавра и синъ му Константина.²⁾ При тия категорични данни едва ли може да има съмнѣние, че горнето извѣстие, поне въ сжществената си частъ, ни прѣдава единъ фактъ, който е станалъ слѣдъ несполучливата обсада на Солунъ отъ славянитѣ при Лѣва III, именно разпрѣсването имъ или слѣдъ снемането на обсадата, или слѣдъ одържаната отъ императорската войска побѣда, за което споменува, както видѣхме, и нашиятъ разказъ; слѣдов. ние имаме още едно доказателство, че четвъртата обсада на Солунъ отъ славянитѣ, а оттука и историята съ княза Прѣбѣнда се отнасятъ къмъ царуването на Лѣва III и при това, слѣдъ като е било повдигнато иконоборството, т. е. слѣдъ 726 г., или че тѣ сж станали не въ 720—722, а въ 735—737 г., както по-горѣ показahme.

Веднажъ това установено, не е вече мжно да се обясни и причината, дѣто компилаторътъ, внасяйки нашия разказъ между

¹⁾ Порфирій Успенскій, Исторія Аѳона, III (1869), стр. 311. — М. Соколовъ, Изъ древ. исторіи болгаръ, стр. 120. — Йорд. Ивановъ, Сѣверна Македония, стр. 68.

²⁾ Изразътъ *κατὰ τὰς ἐπὶ τὰς εἰκονομαχίας βασιλείων* едва ли може да даде основание да се мисли, че тукъ се има прѣдъ видъ единъ периодъ врѣме, който е обхващалъ царуванята на първитѣ трима императори-иконоборци, както нѣкон го разбиратъ. Очевидно, тукъ се говори за единъ опрѣдѣленъ моментъ и то само въ царуването на Лѣва III, а понеже той е управлявалъ сѣмѣстно съ сына си Константина, то и авторътъ на извѣстието употребилъ множ. число.

чудесата на св. Димитра, е пропусналъ името на съврѣмения императоръ: тя очевидно трѣба да се търси тъкмо въ оная голѣма вражда и омраза, съ която православното византийско духовенство е дишало противъ първия императоръ-иконоборецъ за повдигнатото отъ него страшно гонение противъ иконитѣ, а сжщо и опозиционното духовенство, особено въ Солунъ, отдѣто е излѣзълъ и първия протестационенъ гласъ на иконопочитателитѣ.

Установенитѣ по-горѣ исторически факти разкриватъ твърдѣ ясно, какво е ставало въ славѣнска Македония прѣзъ втората четвъртъ на VIII. вѣкъ, къмъ края на царуването на Льва III. Както и въ прѣднитѣ епохи, славѣнитѣ около Солунъ, ползувайки се отъ настаналитѣ въ империята вжтрѣшни бъркотии слѣдъ обявяването на иконоборството, особено въ европейскитѣ провинции, и отъ непрѣкъснатитѣ войни на арабитѣ, се домогвали да завладѣятъ втория главенъ центъръ на империята и по тоя начинъ, като провъзгласятъ пълната си независимостъ, да турятъ основата на особна държава, каквато била вече българската въ сѣверната частъ на полуострова. Че такава е била цѣльта на славѣнитѣ се види отъ това, че въ тая война противъ Солунъ сж взели участие почти всички македонски славѣнски племена, които се явили подъ стѣнитѣ на града съ всичката си военна мощъ. Доколко славѣнитѣ били увѣрени въ успѣха на своето прѣдприятие, показва това обстоятелство, че дори смъртъта на ринхинския князъ Прѣбѣнда, който застаналъ на чело и билъ, както изглежда, душата на цѣлото движение, не могла да ги принуди да се откажатъ отъ главната си цѣль. Обаче и тоя пътъ тѣ потърпѣли пълна несполука, която главно и изключително се дължала на тѣхната разцѣпеностъ и отсъствието на обща организация и единство въ дѣйствиата имъ

6. Редътъ на българскитѣ ханове слѣдъ Сабина.

(Къмъ стр. 219).

Слѣдъ побѣгването на Сабина, споредъ Теофана, „българитѣ си поставили другъ господаръ на име *Паганъ*“; ¹⁾ сжщо така отъ съдържанието на текста у патр. Никифора, който го помѣстя веднага слѣдъ извѣстието за сждбата на Сабина, ²⁾ макаръ че въ него не се споменува името на българския хѣриос, може да се установи, че то се отнася до Пагана, защото се напълно сходя съ онова, което Теофанъ разправя подъ 6256 (= 764) и го свързва съ името на Пагана. ³⁾ И тъй възъ основа на цитиранитѣ мѣста у двамата наши автори би трѣбало да приемемъ, че непосредственъ прѣемникъ на Сабина билъ Паганъ.

Обаче Никифоръ ни е запазилъ съвсѣмъ отдѣлно едно извѣстие, отъ което ще се види ясно, че отъ побѣгването на Сабина до по-

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 433._{11-11.}

²⁾ *Nicephorus*, ib., p. 70._{11-11.}

³⁾ *Theophanes*, ib., p. 436._{1-11.}

качването на Пагана на българския прѣстолъ сж станали и други събития и промѣни въ управлението на България. „На 3-ия индиктионъ, пише Никифоръ, Константинъ (Копронимъ) потегли въ България, задѣто българитѣ лишиха отъ властѣта своя началникъ (*ἀρχηγόν*), поставения отъ Сабина на име Умаръ, а назначиха на нея (властѣта) Токту, мжжъ българинъ (*ἀνδρα Βούλγαρον*), братъ на Баяна. Българскитѣ бѣглеци отидоха въ горитѣ при рѣка Истъръ (Дунавъ); не малко отъ тѣхъ загинаха, между които били убити и Токту заедно съ брата му Баяна и други. Другъ единъ князь (*ἀρχὼν*) тѣхенъ, когото наричали Кампаганъ, избѣгалъ въ Варна, както се види, за да се спаси, билъ убитъ отъ собственитѣ си слуги. Тогава много български области били изгорени отъ ромеитѣ и изтрѣбени“.¹)

Отъ тоя разказъ, който не намираме у Теофана, слѣдов. Никифоръ го е заимствувалъ не отъ тѣхния общъ изворъ, а отъ другъ, неизвѣстенъ на Теофана, не е мжно да се забѣлжи, че слѣдъ Сабина на българския прѣстолъ е билъ Умаръ, несъмнѣнно сжщото лице Уморъ, извѣстно отъ Именника, и слѣдъ него Токту, а слѣдъ убийството на послѣдния изпква другъ *Καμπάγανος*, който, споредъ сполучливото обяснение на Маркварта,²) е *καυ-Παγάνος*, г. е. ханъ Паганъ, оня сжщия български *χῆρος*, когото Теофанъ поставя като непосредственъ прѣемникъ на Сабина. И тъй горѣ-приведеното извѣстие на Никифора ни дава възможность да попълнимъ една голѣма блѣзна въ извѣстията на нашитѣ хронисти по българскитѣ работи и да се установи връзката между събитията отъ българската история въ дадената епоха.

Що се отнася до хронологията на тия събития, то трѣба да се забѣлжи, че тя е съвсѣмъ убъркана у двамата наши автори, и събитията отъ врѣмето на Телеца и нататкъ не сж поставени на мѣстото си. Така, Теофанъ подъ 30. юний 1. индиктионъ = 763 год. ни разказва за поражението на Телеца, за бунта противъ тоя ханъ и за убийството му, за покачването на Сабина, абдикирането и побѣгването му въ Цариградъ и за покачването на Пагана. Всичкитѣ тия събития, очевидно, не сж могли да станатъ само въ продължение на 2 мѣсеца, защото 1. индиктионъ се е продължавалъ отъ 1. септемврий 762 г. до 31 августъ 763 г. — Никифоръ пъкъ, макаръ че за сжщитѣ събития дава така сжщо 1. индиктионъ, все пакъ отнася управлението на Умара, на Токту и Пагана, както видѣхме, къмъ 3. индиктионъ, т. е. къмъ 765 год., която, разбира се, така сжщо е неприемлива, защото, споредъ точно установената хронология за това врѣме по даннитѣ на Именника, къмъ тая година се отнася, както видѣхме,³) походътъ на Константина Копронима при Сабина. Очевидно, нашитѣ автори, като сж черпали свѣдѣния отъ своитѣ извори за българскитѣ работи и ги съкрѣщавали, малко се грижили за тѣхната хронологическа послѣдователность, вѣроятно, поради бързото смѣняване на самнитѣ събития:

¹) *Nicephorus*, ib., p. 70. ^{ab}—71.

²) *Marquart*, Die alttürk. Inschriften, S. 40, Ammerk.

³) Вж. по-горѣ, стр. 216—217.

7. Сждбата на императоръ Никифора I въ боя на 26. VII. 811 г. и мѣстото на катастрофата.

(Къмъ стр. 258).

Какъ и отъ кого е билъ убитъ императоръ Никифоръ въ нощното нападение на 26. юлий 811 г., не е точно установено. *Геофанъ*, казва, че никой отъ спасилитъ се не можилъ точно да му разкаже. „Нѣкои казвать, пише той; че християнитъ (т. е. роменитъ) съ камъни го убили, слѣдъ като той падналъ, а женоподобнитъ му служители, съ които той спалъ наедно, едни загинали въ огъня на прѣградата (τῆ τῆς οὐδας πύλῃ), а други — отъ мечове.“¹⁾ — *Зонара* пъкъ отбѣлзва слѣднето: „казвать, че той (Никифоръ) билъ убитъ отъ своитъ хора: или тѣ първи сж го заклали, или пъкъ, когато варваритъ почнали, роменитъ довършили убийството на мжчителя.“²⁾ — *Михаилъ Сирийски* съобщава, че „въ тая година 1122 (811) Никифоръ билъ убитъ отъ единъ ромеецъ“.³⁾

Старобългарскитъ паметници се изказватъ по-категорично по тоя въпросъ. Така въ припискитъ къмъ старобългарския прѣводъ на Манасневия лѣтописъ изобщо за катастрофата на Никифора въ 811 г. четемъ на 143. листъ по Ватиканския прѣписъ слѣднето: „Сѣи Нѣфоръ црѣ ѿзведе на бѣгарскѣ земи при Кривѣ князи и хазарѣа ѿко поведи ёго. и расхути нѣмѣне носниѣ нѣмъ то(гда). нѣтоиже събѣрѣся ѿрѣу съ сконни ѿстѣпшии ѿ рѣкъ. и наиде нощна на црѣ. и не тѣмѣо разбѣи грѣхы, нѣ и слышѣи црѣки глѣхъ ѿрѣхѣ. и ѿнока крѣ ёа сребрѣи, и вѣликиа яно кѣ ѿа. дааше бѣгарѣи нѣти. Обаче на 145. листъ къмъ двѣтъ миниатюри, илюстриращи горния текстъ, намиране слѣдния надписъ: Кривѣ князѣ ѿхвѣти Никифора црѣ и ѿскѣе глѣхъ ёго.“⁴⁾ И тѣя, споредъ горнитъ приписки излиза, че Никифоръ билъ живъ уловенъ отъ Крума, който слѣдъ това отрѣзалъ главата му. Подобно нѣщо намиране въ Синаксаря или Пролога отъ 1338 г., написанъ за нгумена Митрофана, и въ Синаксаря отъ 1340 г., дѣто подъ 23. юлий четемъ:

Синаксарь 1338 г.

НАМА СКОМУЖЕНЫЯ КЪ БѢГАРѢ
БЛАТИЖ НѢИ.
При Никифорѣ црѣ. и ѿѣи Старо-
ранимѣ. ка. ѿ.с. лѣ. црѣко нго. съ.

Синаксарь 1340 г.

КЪ ТѢ. ДѢ КЪ БѢГАРѢ СКОМУЖЕНЫЯ
БРАТИИ НАШЕИ :.
При Никифорѣ црѣ. ѿѣи Старо-
ни. ка. десѣтоу лѣто црѣка нго.

¹⁾ *Theophanes*, ib., p. 491, 21—22.

²⁾ *Zonaras*, ib., III, p. 373, 16—20.

³⁾ *Chronique*, éditée par J.-B. Chabot, t. III, p. 17.

⁴⁾ Вж. П. Т. Гудевъ, Български ржкописъ въ Ватиканъ. СбНУК., кн. VI (1891), стр. 332—333. — Ср. *Чертковъ*, О переводѣ Манассиной лѣтописи на словенскій языкъ. Москва, 1842, стр. 82 по Московско-синодалния прѣписъ. — М. С. Дриновъ, Съчинения, I, стр. 107. — *Йор. Ивановъ*, Български старини, стр. 145—146 по Хилендарския прѣписъ.

КЛОУНТЕНА РЪТН БУТН ГРАКОМЪ СЪ БЪЛ-
ГАРЫ. АБЕМО ЖЕ ЧРЪКИ ПО ДРЪЖАКЪ ПО-
БЪДНИШОУ НО СЕМЬ ПОБЕДОЖ ВЪЗВЕСЬ-
ШОУСЯ. И НИЦН Н ННТНЮ ПРНАЕЖАЩОУ.
СТАЯШЕСА С КЪГРЫ БЪЛГАРЕ. И НОЦНЪ
НА ГРАЧНЫХЪ КОЖ НАМЪДШЕ НСКОШЪ.
А ДРОУТЫХЪ НЪБЕДОШЪ. И САМОГО ЧРЪ
АШЪ. И МНОГОУ ОУБННСТКО КЪ ННХЪ
СКОРНЪХЪ. НЕ ПОЦЪДЪТЪХЪ НИ ЕДННОГО
ЖЕ НИ САМОГО ЧРЪ. ЕЛНКО ЖЕ НХЪ
НЪБЪ И ТН БЕЖАШЪ НА ГОРЫ ГЪЦЪШЪХЪ.
И ТЛМО НЪБЪШЪ. ЕЛНКО ЖЕ АТО БЕ
ЖННХЪ. И НОЦДННН БЪХЪ ХЪ БЪРЪ-
ЩНСА. И НЕ НОКОРННШЕСА РАЗАНУНЫХЪ
СЪБЪТН КЪЛОЖЕНН БЫШЪ. И МЪННН КЪ-
ЛЕЦЪ ПРННШЪ. (листъ 135^{об} Погоди-
новска сборка № 58 въ Публич-
ната библиотека (Петроградъ).¹⁾

СЪКЛОУНЕСА РЪТН БУТН. ГРАКОМЪ СЪ
БЪЛГАРЫ. АБЕМО ЧРЪКИ ПО ДРЪЖАКЪ ПО-
БЪДНИШОУ НО СЕМЬ ПОБЕДОЖ КЪЗ-
ВЕСЬШОУСЯ. И НИЦН Н ННТНЮ КЪЗЪ-
ПРНАЕЖАЩОУ. ОУСТАКАЛЪШЕСА ПРН ОУ-
ГРЕХЪ БЪЛГАРЕ. И НОЦННН НА ГРЪЛЪСНЫМЪ
КОЖ НАМЪДШЕ. СЪМОГО ЖЕ ЧРЪ Н СНИЪ-
ГАНТА КСЕГО. И КОЖ. НЕСТРЪГОМЪХЪ
СЪЦЪХЪ МЪНЪ. И МНОГО ОУБННСТКО А НН
СЪТКОРННШЪ. НЕ ПОЦЪДЪТЪХЪ НИ ЕДН-
НОГО ЖЕ. НИ ТОГО САМОГО ЧРЪ. БЪБЕДОУ
БО ЕЛНКО МЪЗЪ ПРНННШЪ. АБЕМО НЕ
ПРЪСТАКАЛЪШЕСА О ЖНТНН. НА ГЪСТЪХЪ
ГОРЫ КЪЗЪГЪТЪШЕ НЪБЪШЪ. А ЕЛНКО ЖЕ
Н АТО БЪ ЖНБЕ. НЕКОУАЦН ХЪ БЪРЪ-
ЩНСА. СЕ ОУБЕ МЪДННН БЪХЪ О БЕЗЪ-
БОЖННЪ. ЕДЪ КЪГДЪ ВЪРЪКАНЪШЕЪ КЪ
РАЗАНУНЫМЪ НЪЗЪМЪ СЪМЪРЪТН КЛОЖЕНН
БЫШЪ. И МЪННН КЪНЕЦЪ ПРННШЪ. (листъ 283^{об} Прологъ № 83 въ
библиотеката на Сръбската Ака-
демия).²⁾

¹⁾ Вж. П. А. Сирку, Патриархъ Евѳимій Терновскій, стр. 462, бѳл.

²⁾ Вж. и В. И. Ламанскій. О нѳкоторыхъ славян. рукописяхъ, стр. 109. —
Нѳма съмнѳненіе, че въ основата на тия синаксарни разкази лежи грѳцкиятъ
Синаксарь (вж. ASS, Julii, V, p. 484. — *Tougaard*, Histoire profane, p. 32, § 16).
чийто разказъ за сѳщото събитіе е влѳзълъ цѳликомъ и въ арабскія синак-
сарь, въ който подъ 23. мѳс. Теммусъ (юлій) се чете слѳдното: „Въ тоя
день се споменувать нашитѳ братья християни, които сѳж умрѳли въ бѳл-
гарската земя въ днитѳ на царь Никифора, който трѳгналъ съ войска на
деветата година отъ царуването си противъ бѳлгаритѳ, внезапно нападналъ
на тѳхъ и билъ удостоенъ въ началото съ побѳда надъ тѳхъ, и (Никифоръ)
одържалъ бѳлскава побѳда. Но онова, което станало слѳдъ това, не само
не трѳба да се замѳлчи, но е достойно за плачь и риданіе. Случило се,
че бѳлгаритѳ една нощъ, ползувайки се отъ немарливостѳта на грѳцитѳ,
нападнали на тѳхната войска, убили царя и много други воеводи. Онія,
които получили смъртоносни удари, прѳселнили се веднага отъ (нашия)
свѳтъ; а у които полученитѳ удари били само несмъртоносни рани, тѳ се
скрили въ гориститѳ и зараснали мѳста; онія, които падали въ плѳнъ живи,
подложени били на многобройни мѳки, задѳто не прѳдпочели да се отрекатѳ
отъ Господа нашего Иисуса Христа; на единъ отъ тѳхъ съ мечъ били отсѳ-
чени главитѳ; други били лишени отъ сегашния животъ чрѳзъ удушване;
трети били ранени съ многобройни стрѳли и се прѳселнили отъ тукашния
животъ. Шо се отнася до останалитѳ, тѳ били осѳдени на затворъ въ тѳм-
нищи и на гладъ и жажда. По тоя начинъ тѳ се освободили отъ свѳта и се
увѳнчали съ мѳченически вѳнецъ“. Вж. А. Василевъ, Арабскій синаксарь о
болгарскомъ походѳ императора Никифора І. Въ „Новый сборникъ“ статей
въ честь проф. В. И. Ламанскаго, Петроградъ 1905, стр. 361—362.

Приведения тукъ текстъ има важно значение още поради това, че въ него се споменува, какво българитѣ сѣ дѣйствували въ 811 г. противъ Никифора наедно съ „кагъ“ или „ни оѣгради“, въ които несъмнено ще трѣба да видимъ не маджаритѣ, а аваритѣ, както Гильфердингъ своеврѣменно обясни, защото „въ по-късно врѣме, когато името на аваритѣ станало малко понятно, лесно сѣ могли да го замѣнятъ съ името на угритѣ (маджаритѣ), които завзели страната на аваритѣ“.¹) Трудно е да се посочи, отдѣ авторътъ на горния текстъ е черпалъ това извѣстие, което се явява едничко въ тая подробностъ и затова не може да се провѣри; може би тя да е вмѣзната подъ влиянието на готвенія за 814 г. несъстоялъ се походъ на Крума, въ който наистина щѣли и аваритѣ да взематъ участие.²)

Що се отнася до въпроса за мѣстото на катастрофата, ще трѣба да забѣлѣжимъ, че, макаръ Теофанъ и да излага това събитие доста подробно като съврѣменникъ и при това споредъ разказитѣ на участници въ него, обаче той не дава никакви топографически имена, по които да може да се посочи по-точно мѣстото на катастрофата, затова то се опрѣдѣля различно. Така, *Иречекъ*³) счита, че както навлизането на Никифора, тъй и поражението му сѣ станали въ *Верегавския* и *Върбишкия* проходъ, защото послѣдниятъ е дѣйствувалъ най-много прѣзъ VIII. и IX. в. — *Бр. В. и К. Шкорпилови* въ своитѣ „Нѣкои бѣлѣжки върху археологически и истор. изслѣдвания въ Тракия“⁴) доказваха, че катастрофата е станала въ Котленския проходъ, като при това се опитваха дори да покажатъ позицитѣ както български, тъй и ромейски. Своето мнѣние тѣ основаватъ върху едно мѣстно прѣдание, какво „тукъ сѣ били българитѣ и гръцитѣ, че нѣкоя-си мома Вида, като прѣдала укрѣплението на близкия върхъ, улеснила българската войска“, и че въ „Гръцки долъ“ (между върха Видъ (Кжсъ-тепе) и високата планина Разбойна) паднали 16,000 гръци заедно съ царя си“. Напоследъкъ *К. Шкорпиловъ*⁵) смегчи доиѣидъ по-раншното си мнѣние, като прѣдположи, че „войската на Никифора се връщала-отъ Абоба къмъ Върбица и че въ Върбишкия проходъ тя била отблѣсната отъ Крума къмъ Котленското устие, дѣто и станало въ т. н. Гръцки долъ сражението“. Но веднага слѣдъ това той пише: „Сражението между българи и гръци, по прѣдание, станало въ мѣстността „Разбой“ между с. Крумово (Чаталаръ) и Дивъ-Дѣдово (при южнитѣ поли на Шуменското плато) и близу до Абоба. Намъ обаче ни се струва за по-вѣроятно, че сражението на Крума съ Никифора е станало въ Ришската долина, обиколена отъ всички страни съ планини и

¹) Вж. Собрание сочинений, I, стр. 39, бѣл.

²) Вж. по-горѣ, стр. 279.

³) *K. Jireček*, Die Heerstrasse, S. 150. — Княжество България, II, стр. 751. — *Archaeol.-epigr. Mitth.* X, S. 157—158.

⁴) Пловдивъ, 1885, стр. 89—90.

⁵) *Абоба-Плиска*, стр. 564, бѣлѣж. 4.

отговаря на Никифоровитѣ думи. Крумъ (?) е могъль да отстъпва къмъ Маркелли по Верегавския проходъ прѣзъ споменатата долина“. Последниятъ пасажъ показва, ако само той е излѣзълъ изъ-подъ ржката на К. Шкорпилъ, че последниятъ се е отказалъ отъ първото си мнѣние за Котленския проходъ и поддържа, че катастрофата е станала въ Верегавския = Чалжавакския или Ришкия проходъ. — *Бѣйори* пъкъ твърди, че Верегавскиятъ проходъ не е билъ мѣстото на катастрофата. „До колкото можемъ да сѣдимъ, пише той, Никифоръ се поддалъ на примката на неприятеля, който го въвлѣкълъ въ близкия Върбишки проходъ, тѣсно дефиле задрѣстено отъ дървени укрѣпления, които малки гарнизони били въ състояние да защищаватъ срѣщу множества. На това мѣсто, може би, днесъ извѣстно подъ името Гръцки долъ, дѣто, споредъ прѣданието, много гърци нѣкога-си намѣрили смъртѣта си, армията се видѣла хваната като въ клѣтка“. Бѣйори, както се види, усвоява по-първото мнѣние на К. Шкорпилъ;¹⁾ обаче той бърка Върбишкия проходъ съ Котленския, защото т. н. „Гръцки долъ“, споредъ него се намиралъ въ близкия Върбишки проходъ.а

Че мѣстото на катастрофъ та не може да се тър и въ Котленския проходъ, ще ни покажатъ слѣднитѣ възражѣния. Прѣди всичко за опрѣдѣлянето топографията на историческѣ събития твърдѣ рисквано е да се прибѣгва къмъ мѣстни прѣдания, ако тия не намиратъ поне отчасти подкрѣпа въ книжовни извѣстия. Такава прѣдпазливостъ се налага особено по занимаващия ни въпросъ, едно, защото подобни прѣдания за Никифоровата катастрофа сѣществуватъ на много мѣста въ източна България (около Шуменъ и Прѣславъ) и при това не само между българското население, но и турското, и, друго, защото тия прѣдания не могатъ да се считатъ за старовѣрски: тѣ сж възникнали въ ново врѣме, отъ началото на нашето възраждане и опознаването съ отечествената история. Това най-добрѣ се доказва въ случая съ името „Гръцки долъ“, както го прѣдава К. Шкорпилъ. Въ сжщностъ това име звучеше въ устата на старитѣ котленци „Гръшки“, споредъ други, „Гришки“ или „Грашки долъ“,²⁾ чиято етимология, разбира се, първоначално не произлиза отъ прилаг. „грѣцки“ и затова е имала и друго значение.

Но нѣма съмнѣние, че за насъ въ случая иматъ най-голѣма доказателна сила хронологическитѣ данни, които намираме въ описанието на Теофана. Както видѣхме, Никифоръ навлѣзълъ въ българска територия отъ пограничната крѣпостъ Маркелли на 20 юлий.³⁾ Първитѣ три дена той прѣкаралъ прѣзъ врѣме на движението въ малки сблъсквания съ българитѣ, а когато пъкъ навлѣзълъ въ планинския проходъ, той забикалялъ прѣзъ непристъпни мѣста, тъй че само на четвъртия день т. е. на 23. юлий императорътъ е могъль да влѣзе въ българската ханска резиденция. Едва ли може

¹⁾ Eastern Rom. Empire, стр. 344; Извѣстия И. Д-во, п. т., стр. 118.

²⁾ Ср. *Иречекъ*, Княжество България, II, стр. 722.

³⁾ Вж. по-горѣ стр. 255.

та се мисли, че Никифоръ, споредъ думитѣ на Теофана, е ограбилъ и избилъ населението на града и най-сетнѣ изгорилъ палатитѣ на Крума въ единъ день и е потеглилъ веднага обратно; защото, както видѣхме, Крумъ и слѣдъ това е водилъ прѣговори за миръ, вѣроятно, за да печели време, докато укрѣпявалъ входеветѣ и изходите на прохода, което е станало прѣзъ 5-ия и 6-ия день (четвъртъкъ и петъкъ), когато Никифоръ се намиралъ все още въ Плиска. Очевидно, той е тръгналъ на 6-ия день, защото на 7-ия день (въ сѣбота) на 26. юлий на разсѣмване българитѣ вече се нахвърлили върху шатрата на Никифора. Едвали византийцитѣ сж могли въ такова кжсо време да се намѣрятъ на върховетѣ Вѣтрила и Видъ въ Котленския проходъ и да завзематъ добри стратегически позиции, а Никифоръ да се разположи на лагеръ въ полянката „Кареника“ въ Котленския проходъ, както мисли К. Шкорпилъ. Освѣтъ тона Никифоръ узналъ за укрѣпленията на българитѣ, когато той билъ въ движение и се намиралъ вече въ прохода и то прѣзъ нощта срѣшу 7-ия шень, защото, ако да знаеше по-рано, той нѣмаше да иска да стана крилатъ, а би потърсилъ другъ пѣтъ за отстъпление. Послѣ, смущението и изплашването на византийската войска показватъ, че тя е била нападната неочаквано, тъй че надали Никифоръ е ималъ много време и възможност да се укрѣпява и да избира „важни позиции“ и изобщо да се приготи за бой. Отъ всички тия данни и съображения ясно става, че Никифоровата катастрофа е станала недалечъ отъ резиденцията на Крума въ най-близкия до нея проходъ, а това може да бжде или Чалджавакскитѣ, или Върбишкитѣ проходъ, но кой отъ двата, мжно е съ сигурност да се каже; обаче като вземемъ въ внимание, че Никифоръ за отстъпление ще е избралъ най-кжсия пѣтъ, ние сме наклонни да приемемъ Върбишкия, по който сигурно императорътъ ще е и навлѣзълъ въ България.

8. Къмъ въпроса за мотивитѣ, по които е било отхвърлено Крумовото прѣдложение за миръ въ 812 г.

(Къмъ стр. 266).

На стр. 265 ние посочихме, че като главенъ мотивъ за отхвърлянето на Крумовото прѣдложение за миръ въ 812 год. е послужила 3-та точка на договора отъ 716 год. и че съдържанието на тая точка трѣба да се разбира въ смисълъ, какво византийскитѣ държавници сж имали прѣдъ видъ не нѣкой конкретенъ случай за изселване на българско население при Крума на византийска територия, а само прѣбѣгвания на отдѣлни политически лица, каквито сж ставали въ прѣднитѣ епохи. Обаче споредъ извѣстията на Теофановия продължатель и на Кедрина ние трѣбахе да дойдемъ до съвсѣмъ противоположно мнѣние по тоя въпросъ.

Продължательтъ на Теофана, който одобрява отхвърлянето на Крумовото прѣдложение за миръ, разсждава по тоя поводъ така: „И наистина, това (отхвърлянето) се оказало прѣкрасно. Защото

ако той (Крумъ) и да се показвалъ филантропъ и съчувстваващъ то какъ тоя, който е изпадналъ въ нѣкоя злочестина и се е откъзалъ отъ отечеството си, (отъ което, казватъ, нѣма по-сладко нѣщо) а така сѣщо отъ жена и дѣца, като е прибѣгналъ къмъ безопасния прѣстолъ на ромейската държава, — (какъ такъвъ) може да се прѣдаде на жестокитѣ скити, които съ нищо не се отличаватъ отъ звѣроветѣ? А пъкъ за тѣхъ (скититѣ) е страшно и нечувано да виждатъ, че много отъ тѣхнитѣ не могатъ да търпятъ и поради това прибѣгватъ често пѣти къмъ нашата кротость и тишина, защото тѣмко тѣхнитѣ господари (*ἀρχηγοί*) отъ страхъ, да не би тѣхнитѣ людие тайно да се прѣхвърлятъ къмъ насъ, често и до наши врѣмена се обръщатъ относно това съ много рѣчи. Но „напрасно, споредъ пословицата, тѣ дрънкаха“, защото се срѣцнаха съ хора твърди“.¹)

Нѣма съмнѣние, че разсжденния на тоя авторъ въ послѣдния пасажъ по никой начинъ не могатъ да се отнесатъ нито къмъ Крума нито къмъ неговото врѣме, защото самъ Продължательтъ казва че подобно явление — да бѣгатъ отъ България „при безопасния прѣстолъ на ромейската държава“ — се е практикувало дори въ негово врѣме, слѣдов. той тукъ прави натѣквания на съврѣмenni нему събития и очевидно е ималъ прѣдъ видъ случая, за който се споменува въ писмото на импер. Романа Лакапина до българския царь Симеона отъ 925 год. Като посочва, че Симеонъ неправилно си присвоилъ титлата „и царъ на ромейтъ“, Романъ между другото пише: „И тъй разбери и това: миналата година избѣгаха въ мирната и тиха наша държава до двадесетъ хиляди българи, които види се, намразили сѣ вашето браннолюбиво съпротивяне и непримирими помисли“.²) Впрочемъ направената тукъ съпоставка има по вече историко-литературно значение.

Едвали е мжно да се подбѣлѣжи голѣмото сходство на токощо приведения текстъ съ съотвѣтния текстъ на Продължателевата хроника както по смисълъ, тъй и по форма; срѣщатъ се дори явно парафразирани изрази: „прибѣгватъ къмъ нашата кротость и тишина“ (*ἀποβρέοντες πρὸς τὸ ἡμερὸν καὶ πρὸν ἡμῶν συγχῶς*), а въ писмото: „прибѣгнаха въ мирната и тиха власть на нашето царство“ (*πρὸς τὸ γαλήνῃ καὶ εἰρηνικῶν τῆς βασιλείας ἡμῶν καταπεφεύγασιν κράτος*): и тукъ, и тамъ се обяснява причината на прибѣгването съ това, че побѣгналитѣ намразили и не могли да търпятъ положението въ България. Оттука, слѣдов., могатъ да се направятъ двѣ прѣдположения: или че съставительтъ на хрониката е билъ запознатъ съ писмата на Романа Лакапина до царь Симеона, или че авторътъ на едина и на другия текстъ по редакцията трѣба да се счита единъ и сѣщъ. Ние мислимъ, че първото прѣдположение е непосредствено свързано съ второто. Както е извѣстно, авторъ на Романовитѣ

¹) *Theoph. contin.* ed. Bop., p. 13, 17.

²) В. Н. Златарски, Писмата на византийския императоръ Р. Лакапина до българ. царь Симеона, въ Сб.НУК., кн. XIII (1896), стр. 286 и 298—300

писма до царь Симеона е билъ Теодоръ Дафнопатъ, който ги е писалъ отъ лицето на Романа като секретаръ на сената, както това е отбѣлзано въ самия надсловъ на писмата;¹⁾ отъ друга пъкъ страна въ византийската литература съществува мнѣние, че съставителятъ на Теофановото продължение е билъ същиятъ голямо Теодоръ Дафнопатъ,²⁾ който е могълъ да си спомни за съвършени нѣму събития само за това, защото той своевременно е писалъ за тѣхъ. Загова направената по-горѣ съпоставка може да послужи като силно потвърждение на това мнѣние, макаръ че то не е още напълно възприето въ книжнината.

Както и да било, но за насъ въ случая е важно това, че авторътъ на продължението въ своитѣ разсждения по въпросното събитие не се базира на нѣкои документъ, който да говори за извѣстенъ конкретенъ случай за побѣгване на българско население въ началото на IX. вѣкъ или по-рано, а просто, за да подкрѣпи своитѣ разсждения, прокарва паралелъ съ съвършеннитѣ нѣму събития.

Сжщото ще трѣба да кажемъ и за извѣстието на Кедрина. Ние имаме тукъ прѣдъ видъ разказътъ му, изложенъ въ Бон. издание на стр. 51,²²—52,²⁰, който се почва така: Συνέβη δὲ καὶ δι' ἄλλας μὲν αἰτίας Ῥωμαίους τε καὶ Βουλγάροις ἀναρρίπισθῆναι τὸν προζήθεντα πόλεμον, οὐχ ἥμισυ δὲ καὶ διὰ τὴν ῥηθῆσθαι μέλλουσιν. Още отъ първата фраза личи, че тукъ подъ τὸν προζήθεντα πόλεμον се разбира тъкмо войната, която се завършила съ Версиникийския бой³⁾ и за която четемъ у Кедрина на стр. 43,²²—45,²². Въ тоя разказъ като причини за тая война се изтъкватъ надмѣнността на българския ханъ Крума за прѣдишнитѣ му сполуки и самонадѣяността на българитѣ поради побѣдитѣ имъ (Κρούμου τε τοῦ Βουλγάρων ἀρχοντος ταῖς ἐμπροσθεν εὐτυχίας ἐπαρθέντος, καὶ τῶν Βουλγάρων φρονηματισθέντων ταῖς νίκαις), а въ интересувания ни разказъ хронистътъ посочва, че имало „и други причини“, които се заключавали въ слѣдното: Βούλγαροί τινες ἐξ ἡθῶν ἀναστάντες τῶν πατρῶων τὴν Ῥωμαίων καταλαμβάνουσι παγγενεῖ, καὶ παρὰ τοῦ βασιλέως προσδεχθέντες Μιχαὴλ ἐν διαφόροις ἐγκατοικίζονται χώραις, καὶ τινες δὲ Ῥωμαῖοι τῶν ἐν τοῖς προηγησαμένοις αἰχμαλωτισθέντων πολέμοις τὰ δεσμὰ διαρρήξαντες εἰς τὰς ἑαυτῶν ἐπανήκον πατρίδας. τούτους ἅπαντας ὁ τῶν Βουλγάρων ἀρχηγὸς Κρούμος ἐκδοθῆναι οἱ ἀπῆται, т. е. „нѣкои българи, слѣдъ като се вдигнали отъ отеческитѣ си живѣлища, съ цѣлия си родъ прѣминаватъ на ромейска земя и, приети отъ императора Михаила (I), поселяватъ се въ разни мѣста. Сжщо и нѣкои ромейци, които сж били плѣнени въ по-рано разказанитѣ войни, като сломиха оковитѣ, впуснаха се въ своитѣ отечества. Тия всички българскиятъ началникъ Крумъ искаше да му се повърнатъ“. (Понататѣкъ се излагатъ двѣтъ противоположни мнѣния въ Цариградъ

¹⁾ Пакъ тамъ, стр. 282—283.

²⁾ Вж. F. Hirsch, Byzantin. Studien, S. 284, 361. — I. Σακελλίων, въ Δελτικόν, т. II, τευχὸς 5 (1885), σελ. 39. — K. Krumbacher, Geschich. d. byzan. Literatur., S. 348 и 459.

³⁾ За тоя бой вж. по-горѣ, стр. 268.

по тоя въпросъ, макаръ че и тукъ Кедринъ невѣрно изтъква, вмѣсто Теодора Студитъ, патриархъ Никифора като водачъ (*μορφατος*) на ония, които били противъ възвръщането на бѣжанцитѣ).

Обаче подобни причини ние не намираме у съвременния хронистъ Теофана, споредъ когото, както видѣхме, Крумъ е искалъ да се приематъ и подновятъ условията на договора отъ 716 г., въ чиято 3-та точка се и говори за бѣглецитѣ, слѣдов. Кедринъ е ималъ подъ рѣка не Теофана, а други извори, които, споредъ насъ, сж били Генесий и зависящиятъ отъ него Теофановъ продължателъ, а пъкъ послѣднитѣ ето какъ ни прѣдаватъ тия „други причини“:

Genesisius, p. 12.

Συμβεβηκότος δὲ πολέμου μεταξὺ Ῥωμαίων καὶ Βουλγάρων, καὶ τοῦ μὲν αὐτῶν ἀρχηγοῦ Κρούμου φάσκοντος ἀναδίδοσθαι τοὺς προσφύγοντας Βουλγάρων, ὡσαύτως δὲ καὶ Ῥωμαίων, ἐπὶ τούτους ὁ βασιλεὺς συμβαίνων ἦν, καὶ τοῖς πολλοῖς τῶν μεγιστάνων ἢ τοιαύτη γνώσις λίαν ἐστασιάζετο κτλ.

Theoph. Continuatus, p. 12.^{17—22}.

... Κρούμου τοῦ τῶν Βουλγάρων ἡγεμόνος συμβάσεις καὶ φιλίας ὑποκρινάμενος καὶ σπουδᾶς ζητοῦντος εἰρηνικᾶς... καὶ προστιθέντος ὡς καὶ τοὺς πρόσφυγας Βουλγάρων, πρὸς δὲ καὶ Ῥωμαίων εἰς τοῦπίσω ἐκδίδοσθαι τῷ ἑαυτῶν ἔθνει, ἀποπον ἐφάνη τὸ τῶν προσφύγων τοῖς τῆς συγκλήτου βουλῆς κτλ.

И Генесий, а слѣдъ него и Продължателътъ, макаръ и да не споменуватъ нищо за стария договоръ, а се спиратъ само върху 3-та му точка, понеже само за нея става дума и у Теофана, и то като отдѣлно, направено специално отъ Крума условие, ясно посочватъ (*φάσκοντος ἀναδίδοσθαι* или *προσπιθέντος* — *ἐκδίδοσθαι*), че тукъ се иматъ прѣдъ видъ случаи, които занаяпрѣдъ, въ бждеще, ще ставатъ, а не нѣкои, станали вече, конкретни факти. Кедринъ обаче, подъ влиянието на разсужденията на Продължателя за станалитѣ въ негово врѣме изселвания, приелъ, че тукъ се говори тъкмо за извѣстни, станали въ даденото врѣме при Михаила I, прѣбѣгвания и отъ двѣтѣ страни и че тъкмо тѣхъ е искалъ Крумъ да му прѣдадатъ, но това вече не сж факти, а домисли и фантазии на Кедрина, които нѣматъ никаква историческа стойностъ; при това ще трѣба да отбѣлѣжимъ, че тия невѣрности и несъобразности не ще да принадлежатъ на Кедриновия оригиналъ Ив. Скилица, защото у Зонара, който така сжщо е използувалъ послѣдния, нищо подобно не намираме; напротивъ, тамъ всички събития отъ царуването на Михаила I сж изложени споредъ Теофана.¹⁾

9. Бойнитѣ орждия и машини на Крума.

(Къмъ стр. 279—280).

Бойнитѣ орждия и машини, които Крумъ билъ приготвилъ за проектирания отъ него походъ противъ Цариградъ въ 814 г., се изброяватъ у *Scriptor incertus*. Тѣ сж: *διαφόρων ἐλεπόλεων ὀργανὰ τε*

¹⁾ Вж. Zonaras, ed. Dindorfii, III, p. 376—377. — За отношенията на Кедрина къмъ Генесия и Теофановия продължателъ вж. F Hirsch, Byzant. Studien, S. 364—369.

καὶ μηχανήματα καὶ μαγγανικά παρμιγευέστατα, τριβόλους τε καὶ τετραβόλους¹⁾ καὶ χελώνας καὶ ὑψηλοὺς κλίμακας, σφαίρας τε καὶ μοχλοὺς καὶ ὀρυάς,²⁾ κριοὺς τε καὶ βελοστάσεις, πυρόβολα τε καὶ λιθόβολα καὶ σκορπίδια εἰς τὸ βαλέσθαι βέλη καὶ σφενδόνας, πάντα τὰ μηχανήματα κατὰ τῶν ἐπλάξεων,³⁾ т. е. „орждия и машини за разни „градопрѣвзимачи“, прѣогромни метателни машини, триволи и тетраволи, кури-танки, високи стълби, шарове, лостове, копачки, овни и поставки, огнеметни и каменометни орждия, скорпиони за хвърляне стрѣли и пращове, всѣкакви машини противъ стѣннитѣ зжбери“.

Ние ще опишемъ тукъ всѣко едно орждие отдѣлно.

1. διαφόρων ἐλατόλειων ὄργανά τε καὶ μηχανήματα καὶ μαγγανικά παρμιγευέστατα. — Ἐλεπόλεις сж били тѣй нареченитѣ подвижни бойни кули, изнамѣрени отъ Димитрия Полиоркета.⁴⁾ Тѣ се отличавали съ грандиозната си направа, тѣй че въ тѣхъ могли да се помѣстятъ дори най-тежкитѣ метателни орждия; по-късно съ името ἐλεπόλεις се наричали *testudines arietariae*, т. е. куританкитѣ съ тарани⁵⁾. Височината на подвижнитѣ кули се праѣла споредъ стѣнитѣ на крѣпостта и положението на самитѣ кули, като се имало прѣдъ видъ, ще бждатъ ли тѣ турени на земята или върху насипъ; обикновено тѣ били отъ 90 до 180 фута (отъ 27·5 до 55 метра) и имали отъ 10 до 20 етажи (στέγη, *tabulata*). Отъ огънь тѣ били защитени по най-обикновенъ начинъ (съ сурови кожи или напоени съ оцетъ покривки) и освѣнъ това били обковани съ желѣзни листове за отблъскване на стрѣли. Въ долнитѣ етажи се намирала вода въ доста голѣмо количество за-въ случай на пожаръ. Въ по-късно врѣме въ най-долния етажъ се намиралъ обикновено таранътъ (овенътъ), а въ горнитѣ се туряли по-малкитѣ метателни орждия заедно съ стрѣлцитѣ отъ лжкъ и пращова. Вжтрѣ стоещи и подвижни стълби съединявали отдѣленията, а всѣки етажъ ималъ отвънъ ходъ 3 фута (90 см.) широкъ съ брустверъ. На еднаква височина съ стѣната се намиралъ *мостъ*, който или е висѣлъ на вжжета и се спущалъ отгорѣ върху стѣната, или въ хоризонтално положение се движелъ отъ кулата; при това се пазило, щото мостътъ да е достигалъ точно до стѣната и да не се е издавалъ много надъ зжберитѣ, защото е могълъ да бжде запаленъ отъ долу.⁶⁾

2. τριβόλους τε καὶ πετραβόλους. — Това сж очевидно срѣдне-вѣковнитѣ западни *tribuli* (още *tribuculi*) и *petrariae* — единъ видъ

¹⁾ У *Symeon Magister*, ed. Вон., 617,¹⁴ стои вм. тая дума *πετραβόλους* — очевидно по-вѣрно, защото тя отговаря на лат. *petrariae*, която слѣдва всѣкога съ *tribull* вж. № 2.

²⁾ У *επιχили*, *ib.*, 617,¹⁸ стои *δρυγας*.

³⁾ *Scriptor incertus*, ed. Вон., р. 347,¹⁴—348,³.

⁴⁾ Синъ на Антигона, единъ отъ знаменнитѣ пълководци на Александра Македонски, род. въ 337 г. пр. Р. Хр.

⁵⁾ Вж. *Ann. Marcel.*, 23, 4. — Ср. по-долу № № 3, 7 и 9.

⁶⁾ *A. Baumeister*, *Denkmäler des klassischen Altertums*, München, 1889, Bd. I. S. 542. — *Реальный словарь* клас. древности по Любкеру, Петроградъ, 1885, стр. 1070.

катапулти (καταπέλται). огромни метателни машини, съ които се хвърляли голѣми каменни блокове за разтърсване и разбиване стѣнитѣ на обсаденитѣ градове. Какво е било устройството имъ и какъ сж дѣйствували, за сега остава неизвѣстно.¹⁾

3. *χελῶνας, testudines, кури танки*. — Това сж били дървени *навѣси*, които се докарвали на колелета до обсадената стѣна и се защищавали съ свонитѣ кѣси, до земята достигащи покриви, както и съ покрититѣ съ сѹрови прѣсни кожи стѣни противъ хвърляния отгорѣ огнь, камъни и стрѣли. Подъ прикритието на тия тѣй нар. „кури танки“ обсадителитѣ сж подкопавали и проломвали стѣни и сж приготвяли мини за разрушението имъ. Това сж тѣй нареч. *χελῶνας θοροκτίτες* — *проломни кури танки*. Имало още 1. *χελῶνας χροφόροι, testudines arietariae* — *кури танки съ овенъ*, които сж служили за прикритие на овена (вж. по-долу) и дѣйстващитѣ съ него хора, и затова тѣ били високи, а понеже се примѣквали много близу до самитѣ стѣни, покривитѣ имъ били твърдѣ здраво построени и имали огнеупорни покривки, и 2. *χελῶνας χωστρίδες, testudines aggestitiae* — *кури танки за насипи*, подъ прикритието на които войницитѣ сж засипвали траповетѣ около стѣнитѣ, изравнявали сж почвата за полесно движение на голѣмитѣ машини и особено на подвижнитѣ кули; затова тѣ бивали низки, прѣдниятѣ имъ навѣсѣ се спущалѣ до земята и изобщо тѣ не се отличавали съ солидна направа, понеже не се доближавали до стѣнитѣ. — Тия съоружения се наричали *кури танки*, споредъ едни (Витрувий), поради бавното имъ движение — на колела (4 или 8) или на кръгли греди се дотѣтрляли, а споредъ други (Вегеций), поради приликата си съ кури танка, понеже подъ нея ту се издавала, ту се скривала овенската глава.²⁾

4. *βύβλους κλίμακα* — *високи стълби* за изкачване на стѣнитѣ. За якостъ и удобно носене тия *κλίμακες, scae* били само 12 фута (= 3·67 метра) дълги и къмъ горния край се малко стѣснявали; тѣ се правѣли така, че нѣколко такива стълби да могатъ да се наставятъ една къмъ друга и добръ да се залавятъ. Приготвяли ги отъ бръстено (*ulmus campestris*) или ясеново (*fraxinus*) дърво.³⁾

5. *σφαίρας* — *шарове*, разбира се, голѣми каменни за метателнитѣ машини — баллисти (вж. № 9).

6. *μολχλούς καὶ ὀρυάς*. — Първата дума несъмнѣнно е *vectis* — *лостове* — желѣзни и дървени: но втората Бйори прѣвежда, споредъ

¹⁾ *Du-Cangii Glossarium lat. et graec. s. v.* — Впрочемъ подъ *triboloi* се разбирали още и дървени колоне, отъ двѣтѣ страни на които се спущатъ надолу подъ остъръ жгълъ по единъ по-късъ колъ като подпори и споредъ това, че се забивали въ земята въ три точки, могатъ да прѣдставятъ истинска прѣчка за неприятелската конница. Другъ родъ сж описани у Вегеция (III, 24) *tribuli* отъ четири кола, съединени радиално помежду си, тѣй че, когато се хвърляли на земята, тритѣ кола се забивали, а четвъртиятъ оставалъ да стрѣчи въ въздуха. Тия искусствени прѣчки се употребявали при настѣпленieto на неприятеля и то само въ открито поле (*Baumeister*, п. т., стр. 545). Всѣ самата цѣль на употреблението показва, че тукъ не става дума за тѣхъ.

²⁾ *Baumeister* стр. 539—540. — *Реальный словарь* по Любкеру, стр. 1069.

³⁾ *Baumeister*, стр. 542.

латинския прѣводъ — *funes*, „вжжета“; обаче у *Sym. Magister* стои *δρυγας* (отъ *δρύσσω*) — *logines*, *кирки*, *копачки* разни видове, което ние и усвояваме прѣдъ видъ на *μοχλοί*. Това сж разни орджия за подкопаване и поврѣждане на стѣни.

7. *κρίους*. *Κρίος*, *aries* — *овенъ*, *таранъ*, машина за разбиване и пробиване стѣнитѣ на обсаденъ градъ. Между двѣ греди се закачела третя, много дебела, на вериги или вжжета. Тая машина дотърjali на такова разстояние отъ стѣната, че закачената греда, като се дръпне назадъ и послѣ се отпусне напрѣдъ, силно да удари стѣната. За да бжде тоя ударъ по-разрушителенъ, на прѣдния край на гредата се наставялъ желѣзенъ накрайникъ въ видъ на овейска глава; а отзадъ, за усиление на удара, къмъ гредата се закачала голѣма тежестъ. Изобщо размѣритѣ и силата на такива машини зависѣли отъ свойството на разбиваната стѣна. За дѣйствиe съ нея потребни били обикновено ок. 1500 души. Слѣдъ като стѣната била поврѣдена съ тарана, къмъ желѣзната овейска глава прикрѣпjali желѣзна кука (*falx*) и съ нея издърпвали отъ стѣната размърдалитѣ се камъни. Тия машини се турjali, както видѣхме, въ долнитѣ етажи на обсаднитѣ кули (вж. № 1) и на куританкитѣ (вж. № 3).¹⁾

8. *βελούσταεις*. — Собствено *ἡ βελούστας* значи „мѣсто за стрѣли“ (отъ *βέλος* и *στάσις*), както го прѣвежда и Бюри — „*drat-stands*“; но очевидно тукъ се разбиратъ нѣкакви уреди, отъ които се пуцали противъ неприятеля изведнажъ нѣколко стрѣли съ единъ ударъ отъ нѣкоя метателна машина. Обаче отъ единъ цитатъ у Дюканжа може да се заключи, че това сж били нѣкакви подставки, които се строили на самото мѣсто на дѣйствието и върху които се поставjali метателнитѣ машини.²⁾

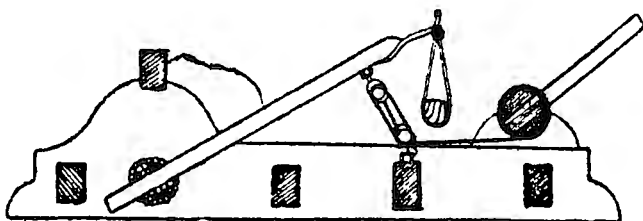
9. *πυρόβολα τε καὶ λιθόβολα* scil. *δρυγαν*. — Тежкитѣ орджия въ старо врѣме, споредъ снаряда, който тѣ хвърляли, се дѣлили на *стрѣлометни* (*ξυβελεῖς* scil. *καταπέλται*, *catapultae*) и *каменометни* (*λιθόβολοι*, *πετρίβολοι*, *ballistae*). Първитѣ хвърляли въ права посока, вторитѣ — по джга (траектория); първитѣ стрѣляли подъ твърдѣ малкъ жгълъ, а вторитѣ — подъ жгълъ отъ 45°; първитѣ дѣйствували само съ стрѣли, вторитѣ — прѣдимно съ камъни, но сжщо и съ стрѣли отъ голѣми размѣри. По форма еднитѣ и другитѣ прѣдставляли самострѣли въ голѣмъ видъ съ разни приспособления за поставката, закрѣпата и натягането имъ. *Правомернитѣ* орджия, за да попадатъ вѣрно, имали прицѣлни апарати. Тѣ се различавали помежду си по дължината на хвърлянитѣ отъ тѣхъ стрѣли. За натягането на най-малкитѣ правомерни орджия се искало не по-малко отъ 2 души прислуга, а голѣмитѣ се натягали съ машини, тъй че броятъ на прислугата не надминавалъ 3—5 души. Правомернитѣ орджия попадали на разстояние 1200 фута (366 мет.), а стрѣла отъ

¹⁾ Пакъ тамъ, стр. 538—539. — *Реальный словарь* по Любкеру, стр. 145.

²⁾ *Du-Cangii Glossarium gr. s. v.* — Въ послѣдния смисълъ го разбира и *Sophocles*, който за *ἡ βελούστας* дава: „a parapet on which a warlike engine was placed“ (вж. рѣчника му п. д.).

90 см. на разстояние 1000 фута (305 мет.) могла да пробие дървена прѣграда отъ 3—5 см. дебела. — При *джометнитѣ* орждия била възможна само една цѣль, противъ която е могълъ да дѣйствува пуснатиятъ снарядъ, когато при правоветнитѣ, поради хоризонталното летене на стрѣлата, можело да има нѣколко цѣли. Тоя недостатъкъ на джометнитѣ орждия старитѣ изправляли съ обема на снаряда и хвърляли не само огромни камъни (до 100 кгр.), обикновено шарообразни, но и цѣли греди, въ видѣ на стрѣли. При тѣхъ сж дѣйствували 6 души прислуга. Най-голѣма дистанция съставляли 1000 крачки, но обикновено не надминавали 1100 фута (335 мет.), и на това разстояние единъ шаръ отъ 18 кгр. можель е да пробие дъска дебела 12.5 см., съ разстояние между опорнитѣ точки 3—5 мет. Сглобяването на орждията, дорн когато цѣлниятъ материялъ билъ готовъ, изисквало нѣколко часа, а понеже прѣнасянето на металическитѣ части и другия материялъ било много мѣчно, поради това тия орждия се употребявали само при обсадитѣ и рѣдко на открито поле.¹⁾ Къмъ правоветнитѣ се отнасятъ и нашитѣ *πυρόβολα ὄργανα* — *огневетни* орждия, които сж хвърляли запалителни стрѣли (*πυροφόρα βέλη*, *falagicae*), къмъ желѣзния край на които се прикрѣпялъ горящъ материялъ, състоящъ отъ сѣра, смола и масло, ако само въ тия *πυρόβολα ὄργανα* не трѣбва да видимъ ония сжитѣ *сифони* — трѣби, отъ които се изхвърлялъ морскиятъ огънь и каквито Крумъ е намѣрилъ въ Месемврия слѣдъ прѣвземането ѳ²⁾, а къмъ джометнитѣ се отнасятъ нашитѣ *λίθόβολα ὄργανα* — *каменометни* орждия.

10. *Σκορπίδια* scil. *ὄργανα*. — Въ по-късно врѣме, слѣдъ Константина Велики, освѣнъ *catapultae* и *ballistae* се срѣщатъ още *onagri* (*onager* — диво магаре) или *scorpiones*, описани у *Ammian. Marcellinus*, XXIII, 4, 4. Това оржие се отличава отъ другитѣ тежки

Проектъ на оржие скорпионъ въ надлъженъ разрѣзъ.

орждия прѣди всичко по това, че механизмътъ му, който въ другитѣ стои правъ, въ това лежи, и деделото вѣже отъ жили между двѣтъ стѣни на сандѣка има хоризонтално положение; поради това и пхнатиятъ въ вѣжето отъ жили окъ, на чийто горенъ край е при-

¹⁾ *Реальный словарь* по Любкеру, стр. 1400—1401. — *A. Baumeister*, *каз. съч.*, стр. 545—550.

²⁾ Вж. по-горѣ. стр. 263 и 264.

крѣпена кука, а на нея закачена пращова, стои въ спокойно състояние винаги вертикално. Тоя окъ съ помощта на една ржкохватка постепенно се сваля назадъ, докато легне почти хоризонтално; тогава куката, съ която окътъ се тегли назадъ, съ единъ ударъ се освобождава, слѣдъ което окътъ се изправи изведнажъ на горѣ и изхвърля напредъ турения въ пращовата камъкъ. Това оржие е получило име *опатер* — *диво магаре*, защото дивитѣ магарета, гонени на ловъ, толкова ритатъ назадъ и захвърлятъ такива камъни, че пробиватъ сърдитѣ и главитѣ на ловцитѣ; а *скорпионъ* се наричало поради стърчащия окъ, който изглеждалъ като жило. Какъвъ е споменуваниятъ тукъ скорпионъ за хвърляне стрѣли, остава неизвѣстно; може би подъ него ще трѣба да разбираме описаната тъй неясно *ballista* отъ *Amm. Marcel. XXIII, 4, 1.*, въ които едни виждатъ ново изобрѣтение и я считатъ за единъ голѣмъ самострѣлъ съ еластиченъ металически лжкъ, а други я приематъ за илентична съ старата *catapulta*.¹⁾

11. Най-сетнѣ споменуватъ се иѣкакви „машини“, *специални за дѣйствието противъ зхберитѣ на стѣнитѣ*, обаче кои машини е ималъ прѣдъ видъ авторътъ, мжно може да се отгатне, защото той не дава никакви подробности за тѣхъ, нито пъкъ съобщава имената имъ. Къмъ тѣхъ може би ще трѣба да отнесемъ тъй нареч. *ἀρπάγῃ, harpago*, — дълги дървени дебелы *пърти*, снабдени на края съ желѣзна здрава кука; на срѣдата пѣртътъ се свързвалъ съ въже, което се окачало на срѣднето дърво на една бѣсилка. Съ желѣзната кука залавяли стѣнитѣ зхбери и се мжели да ги откъснатъ, като дърпали другия край на пѣрта.²⁾

Описанитѣ тукъ оржия и машини били изнамѣрени отъ старитѣ гръци, римляни и картагенци; отъ тѣхъ тѣ прѣминали въ наследство и на срѣднитѣ вѣкове и били въ употребенне съ незначителни измѣненія и прибавки до изнамѣрването на барута.

10. Извѣстието на Свида за Крумовото законодателство.

(Къмъ стр. 283—284.)

Съ съдържаннето на Крумовото законодателство ние се запознаваме по извѣстието на лексикографа *Свида*, писателъ, чиято личностъ и дѣйностъ сж съвсѣмъ неизвѣстни, а епохата, когато той е живѣлъ, за сега се опрѣдѣля отъ врѣмето, когато неговиятъ лексиконъ е влѣзълъ въ всеобщо ползуване, — втората половина на X. вѣкъ.³⁾ Гръцкиятъ текстъ на самото извѣстие се дава въ лексикона подъ думата *Βούλγαροι*, но той е извѣстенъ и въ славѣнски прѣводъ подъ насловъ: „*Ния повѣсть того же Мисисла Свидѣ, ѡ Кривѣ гдѣхъ болгарскиохъ.*“ Ние ще приведемъ тукъ и двата текста:

¹⁾ *A. Baumeister*, киз. съч., стр. 550. стлб. 2.

²⁾ *Реальный словарь* по Любкеру, стр. 592.

³⁾ *Krumbacher*, *Geschich. d. byzan. Litteratur*, S. 563.

Текстът у Свида

Славѣнскиятъ прѣводъ

ὅτι τοὺς Ἀβάρεις κατακράτος ἀρδὴν
 ἤφάνισαν οἱ αὐτοί. Βούλγαροι ἠρώ-
 τησε δὲ Κρέμ, τοὺς τῶν Ἀβάρων αἰχ-
 μαλώτους, Πέδεν συνίετε, ὅτι ἀπώ-
 λετο ὁ ἀρχὼν ὑμῶν καὶ τὸ ἔθνος ὅλον.
 Καὶ ἀπεκρίθησαν, ὅτι ἐπλήθυσαν αἱ
 κατ' ἀλλήλων κατηγορίαι, καὶ ἀπώ-
 λεσαν τοὺς ἀνδρείστέρους καὶ φρονι-
 μωτέρους εἴτα οἱ ἄδικοι καὶ οἱ κλέ-
 πται κοινωνοὶ ταῖς κριταῖς ἐγένοντο
 εἴτα ἡ μέθη¹⁾ πληθυνθέντος γάρ τοῦ
 οἴνου πάντες ἐγένοντο μέθυοι· εἴτα
 ἡ ζωροδοκία²⁾· εἴτα ἡ πραγματεία
 πάντες γάρ ἐγένοντο ἔμποροι, καὶ
 ἀλλήλους δολιούμενοι. καὶ ἡ ἀπώ-
 λεια ἡμῶν ἦλθεν ἐκ τούτων. — Ὁ δὲ
 ταῦτα ἀκούσας συνεκαλέσατο τοὺς
 Βουλγάρους πάντας, καὶ διετάξατο
 νομοθετῶν. Ἐάν τις κατηγορήσῃ πνός,
 μὴ ἀκουέσθω πρότερον, ἢ θεθεῖς
 ἐξετάσθῃ. καὶ εἴγε συκοφαντῶν εὐρε-
 θήσεται καὶ ψευδόμενος, ἀνακρίσθω.
 μηδὲ ἐξέστω τινὶ κλέπτου· μετα-
 δοῦναι τροφῆς³⁾ ἢ τάχα τοῦτο τολμῶν
 τις ἐθιμεύεσθω⁴⁾ καὶ τοῦ κλέπτου μὲν
 συγκλᾶν τὰ σκέλη. τοὺς δὲ ἀμπε-
 λῶνας πάντας ἐκριζῶσαι· ἐκέλευσε.
 τῷ δὲ αἰτοῦντι παντὶ μὴ ἀπλῶς δι-
 δόναι, ἀλλὰ τὴν αὐτάρκειαν αὐτοῦ.
 ὥς μὴ καὶ αὐθις αὐτὸν δέεσθαι⁵⁾ ἢ
 τάχα ἐθιμεύεσθω ὁ μὴ οὕτω ποιῶν.
 τοὺς δὲ Ἀβάρεις πάντας, ὥς λέ-
 λεκται, ἀρδὴν ἤφάνισαν.

Направената тукъ съпоставка на гръцкия текстъ съ славѣнския прѣводъ ясно показва, 1. че послѣдниягъ е почти букваленъ, но въ сжщо врѣме 2. въ него намираме нѣщо повече, отколкото въ първия, а това ще даде възможность взаимно да се ревизиратъ до извѣстна степенъ двата текста. Така, славѣнскиятъ прѣводачъ, изпущайки началото на Свидовия текстъ: ὅτι τοὺς Ἀβάρ(ε)ις Βούλγαροι, намѣрилъ за необходимо да обясни, кой е билъ Кремъ, и затова прибавилъ: „болгарскій гдѣ; по сжщия начинъ ще трѣба

¹⁾ Тоя текстъ заимствуваме тъй, както го намираме въ литографираната „Христоматія по исторіи славянъ,“ съставена отъ проф. А. И. Яцимирски „для студентовъ ист.-фил. факултета Варшавскаго университета,“ Вып. I, 1914 год., понеже бѣхме лишени отъ възможность да се съдобиемъ съ точенъ прѣписъ отъ оригинала.

щници на сждиитѣ; послѣ, отъ пиянство, защото, когато виното се прѣумножи, всички станаха пияници;¹⁾ сждо отъ подкупничество, [и всички станаха рушветчи (продажници)]; сетнѣ, отъ търговия, защото всички станаха търговци и се лъжеха помежду си. И нашата погибелъ произлѣзе отъ това“. — Като чу това, той (Кремъ) свика всички българи и заповѣда, като издаде (слѣднитѣ) закони: „ако нѣкой обвини (наклевети)²⁾ нѣкого, то той да се не слуша, докато свързанъ не се разпита; и ако се окаже клеветникъ и лъжецъ, да се убива. — Не се позволява никому да набавя храна на крадеца; и (на оногова), който се осмѣлява това (да прави), веднага да се конфискува имотътъ, а на крадеца пѣкъ да се прѣчупватъ свиркитѣ (пищялицѣ). — Той (Кремъ) заповѣда да се изкоренятъ всички лозя. — На ясѣй просѣкъ да се не дава просто (оскъдно), но въ достатъчно количество, та да се не нуждае втори пѣтъ; (на оногова), който не постѣпва така, веднага да се конфискува имотътъ“. Тѣ (българитѣ) съвършено унищожиха, както се каза, всички анари“

Наредъ съ въпроса за точното и пълно възстановяване на нашия текстъ стои другъ не по-малко важенъ — въпросътъ за извора на това извѣстие. Отдѣ е заимствувалъ Свидѣ тоя разказъ, да се посочи е сждо тѣй мжно, както не е по-лесно да се опрѣдѣлятъ точно всички извори, отъ които Свидѣ се е ползувалъ при съставянето на свои лексиконъ. Обаче за сега може да се счита за безспорно, че единъ отъ главнитѣ извори за историческитѣ статии въ лексикона на Свидѣ, относящи се къмъ византийската епоха, сж били извѣстнитѣ въ византийската историография *Excerpta historica* (исторически записки или извлѣченни), които били съставени малко врѣме прѣди Свидѣ по заповѣди на императора Константина VII Багренородни (945—955) отъ най-разнообразни извори.³⁾ Като имаме прѣдъ видъ това, че извѣстията, които Свидѣ ни дава подъ думата *Βούλγαροι*, носятъ характеръ на такива *Excerpta*, ние сме наклонни да приемемъ, че Свидѣ ги е почерпалъ тѣкмо отъ тия „Константинови записки“, много отъ които или още не сж изнамѣрени, или пѣкъ сж съсѣмъ загубени за насъ. Може би нашитѣ извѣстия да сж извлѣчени отъ рапорта на нѣкои византийски пратеници, каквито често сж отивали въ България, или наопаки, да сж били записани по разказитѣ на български пратеници, каквито така сждо нерѣдко сж дохождали въ Цариградъ, особено прѣзъ врѣмето на царъ Петра, съврѣменникъ на Константина Багренородни. Ако тия наши съображения сж приемливи, — а споредъ насъ, тѣ сж твърдѣ правдоподобни, — то и автентичността на нашия разказъ, а оттука и историческата достовѣрностъ на тия тѣй наречени „Крумови закони“

¹⁾ Вж. *славни. приводи* с употребена думата „бражники“, която собств. значи „гуляйджия“.

²⁾ Пакъ тамъ стои дум. „поклеплетъ“, която отговаря на бълг. „наклепвамъ“, „наковладявамъ“.

³⁾ Вж. *Krumbacher, Geschich. d. byzant. Litteratur*, S. 258—261, 565—566.

сж намиратъ вѣнъ отъ вѣско съмиѣние. За истиностъта на тия послѣднитѣ възъ основа на самото имъ съдържание ние говоримъ на друго мѣсто (вж. по-горѣ, стр. 287).

11. Въпросътъ за прѣмника на Крума.

(Къмъ стр. 293.)

Въпросътъ за прѣмника на Крума до скоро разнo се рѣшаваше: едни приемаха, че Омортагъ не билъ правъ неговъ наслѣдникъ и че между тѣхъ е имало други управители, а именно, *Цокъ*, *Дукумъ* и *Диценгъ*; о това мнѣние се придържа Иречекъ,¹⁾ а напоследъкъ и Бюри, който допуска едно или повече неизвѣстни и жси царувания прѣзъ 814 год.²⁾ Други пъкъ смѣтатъ Омортага, сина на Крума, за неговъ непосредственъ прѣмникъ. Най-добръ доказа това мнѣние Хр. Лопаревъ. Той посочи, че главнитѣ извори, на които се базира първото мнѣние, а именно, Менологиятъ на императоръ Василия II, споредъ който прѣмникъ Крумовъ билъ Цокъ, и славѣнскитъ Прологъ, споредъ който слѣдъ смъртъта на Крума управлявали единъ слѣдъ други Дукумъ и Диценгъ, сж извори ненадежни, съставени повече отъ сто години по-късно отъ дадената епоха и носятъ върху си печатъ на твърдѣ очевидно религиозно усърдие при поясненнето на историческитѣ факти; освѣнъ това, споредъ Теофановия продължателъ,³⁾ Омортагъ се явява като правъ прѣмникъ (*δὴξδωχος*) на Крума, което се потвърждава донѣдѣ и отъ свидѣлството на Теофилакта Охридски, че Омортагъ билъ синъ и наслѣдникъ на Крума.⁴⁾ Като има прѣдъ видъ тия съображения и данни, Лопаревъ заключава, че както „Цокъ никога не е билъ владѣтеленъ князь, а само военачалникъ“, тъй и Дукумъ, и Диценгъ сж били нищо друго освѣнъ военни управители, които слѣдъ смъртъта на Крума „по своето положение сж почнали да играятъ видна роля въ прѣслѣдването на християнитѣ, и това обстоятелство може би е дало поводъ за погрѣшно заключение, че лицата, които почнали жестоката разправа слѣдъ Крума, сж били неговни прѣмници и на прѣстола“.⁵⁾

Ние напълно възприемаме това мнѣние, само че слѣдъ анализа и съпоставката съдържанието на горѣ-посоченитѣ два извора дойдохме до заключение, че Цокъ и Дукумъ сж една и сжща личностъ, тъй че оставатъ само Диценгъ и Цокъ, които сж били български боили-воеводи и сж взели най-дѣятелно участие въ гонението на християнитѣ при Омортага, вѣроятно, или като управи-

¹⁾ Иречекъ, Исторія болгаръ, одес. изд., стр. 179.

²⁾ *Визу*, The Bulgarian Treaty of 814. and the Great Pence of Thrace въ The English histor. Review, april, 1910, p. 278. — *Спици*, Eastern Rom. Empire, p. 359—360. — Извѣстия на Ист. Д-во, кн. IV (1915), стр. 134—135.

³⁾ *Theoph. contin.*, ed. Bon., p. 217.

⁴⁾ *Migne*, Patrol. gr. t. 126, p. 193.

⁵⁾ Хр. Лопаревъ, Двѣ замѣтки и пр., стр. 348—349.

тели — комити на ония области, дѣто сж били поселени въ компактна маса гръцкитѣ плѣнници-християни, или пъкъ като кавкани единъ слѣдъ други сж дѣйствували отъ ниего на самия ханъ. Слѣдъвайки изложението на Менология, ще трѣба да приемемъ, че слѣдъ смъртта на Диценга неговото мѣсто е завзелъ Цокъ, който продължилъ гонението съ същата жестокость, като извършилъ екзекуцията на изброенитѣ въ Пролога мжченици при Омортага. Само при такива близки и непосредствени отношения на тия двама български воеводи-управители спрѣмо християнитѣ ще може да се обясни запазването имената имъ въ легендитѣ за пострадалитѣ въ България мжченици както и схващането за тѣхъ като прѣдставители на властѣта.¹⁾

12. Походътъ на Лъва V противъ българитѣ прѣзъ 814 г. споредъ разказа на Теофановия продължателъ и други по-късни хронисти.

(Къмъ стр. 298).

Освѣтъ Генесия за похода на Лъва V противъ българитѣ съобщава съ много по-голѣми подробности и продължателътъ на Теофана, който разказва слѣдното:

„Когато се научилъ, че българскиятъ князь, насърченъ отъ по-раншната побѣда, отново опустошава съседната земя, изтрѣбва и разграбва полета и много души и много добитѣкъ откарва, освѣтъ това и живѣлища изгаря и е свършено нетърпимъ, най-първо той (Лъвъ V) мислилъ, че трѣба чрѣзъ пратеници да му напомни за миръ; но понеже не го убѣдилъ, той почналъ да се укрѣпва съ стѣни, като въздигалъ на свои срдства порутенитѣ части на стѣнитѣ, а когато пристигналъ въ Месемврия, употребилъ такава военна хитрость. Той издигналъ въ нѣколко дена на едно мѣсто окопъ, дѣто се разположилъ на лагеръ съ войската си, като си доставялъ храна отъ нашата земя и отъ нищо нѣмалъ недостигъ, напротивъ, всичко ималъ въ изобилие. И когато се научилъ, че близко разположенитѣ и противъ него въоръжени българи се нуждаели отъ храна, той излѣзълъ ношемъ отъ мѣстото, дѣто се билъ спрѣлъ, съ достатъчно изпитани въ сила и храбри войници, и, като открилъ само на едного намѣрението си, отишълъ въ засада задъ една могила, като опрѣдѣлилъ знака и часа за бой. Щомъ се разсъмвало, и стратегътъ не намѣрилъ императора, всички помислили, че послѣдниятъ е, очевидно, избѣгалъ, безъ да знаятъ нѣщо за станалото. Окуражени отъ това, противникитѣ (българитѣ) съвсѣмъ не могли да се одържатъ въ своитѣ мѣста, а се вдигнали и мислили, че ще турятъ рѣка на лагера. Обаче, когато нощта настѣпила, Лъвъ нападналъ отъ засадата на тѣхъ, които не очаквали никакво зло, и завързали бой съ тѣхъ, които били свободни отъ оружје и опоени отъ снѣгъ

¹⁾ Подробно по тоя въпросъ вж. В. Н. Златарски, Сюлейманкьойскитѣ надписъ въ Извѣстия на Археол. Д-во, III (1912/13), стр. 138 — 142.

и смѣлость поради мнимото бѣгство на императора, а ромеитѣ, слѣдъ като нахлули по знака отивѣкждѣ, произвели такава изтрѣбване и избиване, че загнала цѣлата имъ (на българитѣ) войска и дори „ни единъ огненосецъ, както се казва, не се спасилъ“. Освѣнъ това, като откаралъ на сила чрѣзъ нападение и плѣнение всѣка възраст, а дѣцата имъ хвърлялъ на камънитѣ и земята, набързо се върналъ въ земята си. Поради това отъ тогава оная могила е наречена *Лъвова могила*, и проходящитѣ прѣзъ тамъ българи, като клатятъ глава, сочатъ съ прѣстъ и никога нѣма да забравятъ голавашната злополука¹⁾.)

Ако сравнимъ тоя разказъ съ она на Генесия, то възможно е да се направи слѣдната алтернатива относно неговитѣ извори: Про дължателятъ при изложението на събитieto или е взелъ за основа разказа на Генесия, като го е развилъ и попълнилъ съ свѣдѣния, почерпани отъ други извори, напр., отъ нѣкоя изродна легенда, която е обяснявала, защо известна могила била наречена *Лъвова*,²⁾ или пъкъ независимо отъ Генесия той е използвалъ по-подробно и направо общия имъ неизвѣстенъ изворъ.³⁾ Кое отъ тия двѣ прѣдположения е вѣрно, ще ни покажатъ по-къснитѣ лѣтописци.

Така, *Ио. Скилица* (отъ края на XI. вѣкъ) разказва за въпросния походъ на Льва V слѣдното: „Българитѣ, като се възгордѣли още повече съ недавното поражение на ромеитѣ, нахвърлили се върху Тракия и всичко, каквото имъ се попадало по пътя, палѣли и грабѣли. Тогава императорътъ рѣшилъ да изпрати посолство и да прѣговаря за миръ. Но понеже българинътъ се възгордѣлъ и отхвърлилъ мира, на императора се наложило по необходимостъ сражение. И наистина, слѣдъ като войскитѣ се ударили, завързалъ се силенъ бой, и ромейскитѣ войски били пакъ разбити. Когато обаче българитѣ наблѣгали съ прѣслѣждане, императорътъ застаналъ на едно високо мѣсто заедно съ свитата си и наблюдавалъ, каквото тамъ ставало. И като заблѣзалъ, че българитѣ, нестройни и напуснали всѣкакъвъ редъ, прѣслѣдватъ бѣгашитѣ, и слѣдъ като подканилъ хората си и ги насърчилъ да бждатъ храбри мъже и да не допуснатъ доброто име на ромеитѣ да се обърне въ нищо, стремително нападналъ на тѣхъ (неприятелитѣ). Съ неочакваността на нападенieto той обърналъ на бѣгъ близо намиращитѣ се, а останалата българска войска поразилъ съ внезапността и я изпълнилъ съ страхъ и ужасъ, и никой не си спомнилъ за храбрость. Отъ тѣхъ (българитѣ) много паднали въ боя, и самиятъ началникъ надъ всичкитѣ сможалъ да получи спасение съ бѣгство, слѣдъ като билъ бързо покаченъ отъ своитѣ на единъ конь-вихрогонъ; взети били въ плѣнъ много отъ падналитѣ. Това дѣло смирило гордостта на българитѣ, а притиснатия и отпадналъ духъ на ромеитѣ направило

¹⁾ *Theophanis contin.*, ed. Bon., p. 24, — 25, 19.

²⁾ Вж. *F. Hirsch*, *Byzant. Studien*, S. 125—126.

³⁾ *Bury*, *Eastern Rom. Empire*, стр. 356: Извѣстия на И. Д-во, кн IV (1915), стр. 132.

да се ободри. Императорътъ съ блѣскави трофеи и съ голѣма плъчка се завърналъ въ столицата и поелъ въ рѣцѣ дѣлата на управлението¹⁾

Едва ли може да има съмнѣние, че тоя разказъ прѣдставя единъ само парафраза на Генесиевия съ една само прибавка отъ Ив. Скилица въ края за бѣгството на българския „началникъ“, което е нищо друго освѣнъ отгласъ отъ разказа на Теофана или на Scriptor incertus за покушението върху живота на Крума подъ стѣнитѣ на Цариградъ и побѣгването му оттамъ на конь. Тая прибавка ясно показва, че Ив. Скилица, като не срѣщналъ въ своя оригиналъ, Генесия, нито името на българския „началникъ“, нито мѣстото на сражението, може би подъ влиянието на официалнитѣ извѣстия на Лъва V, че той поразилъ Крума,²⁾ отнесалъ събитието къмъ 813 г. Че Ив. Скилица е смѣсилъ тукъ двѣ различни събития се доказва 1. отъ заключителната фраза на горѣ-приведения разказъ, че императорътъ се завърналъ въ столицата, и поелъ въ рѣцѣ дѣлата на управлението, понеже това послѣдното се отнася, както видѣхме, къмъ врѣмето слѣдъ Версиникийския бой, и 2. Зонара, който прѣдава събитието по разказа на Ив. Скилица, прибавя дори името на Крума. Той свършва разказа така: „дори самъ Крумъ, раненъ и падналъ отъ кони, насмалко щѣлъ да бѣде убитъ, ако не били го заобиколили онии, които били при него; тѣ, като го прикрили съ щитовѣтъ си, турили го на другъ (конь), и по тоя начинъ съ бѣгство той си огишѣлъ. Слѣдъ това, украсенъ съ трофеи, императорътъ поелъ дѣлата на управлението и откаралъ голѣма плъчка, а не слѣдъ много врѣме той почналъ и борбата противъ светитѣ икони“.³⁾ И тукъ послѣдната фраза още по-ясно изтъква смѣшението на посоченитѣ двѣ събития: прѣслѣдването на иконитѣ Лъвъ V почналъ въ априлъ 815 г.; ако то се е почнало „не слѣдъ много врѣме“ (ὁὐ πολὺ τὸ ἐν μετῴ) слѣдъ завръщането на императора отъ българския походъ, то послѣдниятъ не може да бѣде отнесенъ по-назадъ отъ втората половина на 814 г., т. е. слѣдъ смъртта на Крума. И тъй, като изключимъ не съвсѣмъ сполучливата прибавка на Ив. Скилица въ края на разгледания разказъ, остава да признаемъ, че тоя авторъ се ползувалъ само отъ Генесия. Отъ друга пъкъ страна е вече установено, че Ив. Скилица за врѣмето отъ покачването на Лъва V до свалянето на Романа I Лакапинъ (920—945) главно се ползувалъ отъ Генесия и продължателя на Теофана,⁴⁾ обаче въ дадения случай той прѣдпочелъ извѣстието на Генесия прѣдъ онова на Продължателя; той дори не счелъ за нужно да посочи нито мѣстото на сражението — около Месемврия, което послѣдниятъ единичкъ дава. Такова едно отношение на Ив. Скилица къмъ своя главенъ изворъ може да се обясни само съ това, че той ще да се е усьмнилъ въ

¹⁾ Cedrenus, ed. Bon., II. p. 53,3—54,3.

²⁾ Вж. по-горѣ, стр. 281.

³⁾ Zonaras, ed. Dindorfii, III, p. 380,23—381,12.

⁴⁾ K. Krumbacher, Geschichte d. byz. Litteratur, S. 367.

неговата историческа истина, или защото е имал възможност по нѣкой начинъ да го провѣри, или пъкъ защото въ това сж го убѣднили очевиднитѣ несъобразности въ изложението на Продължателя.

И наистина, споредъ послѣдния, Лъвъ V отъ една страна, слѣдъ като получилъ отказъ на прѣдложението си за миръ, почва да укрѣпва и поправя стѣнитѣ на столицата, отъ друга — веднага се явява при Месемврия и употребява военна хитростъ. Тукъ непосредствеността въ развитието на събитията е очевидна: както видѣхме, Лъвъ V е почналъ да укрѣпва столичнитѣ стѣни не затуи, защото получилъ отказъ отъ Крума на прѣдложението си за миръ, понеже, споредъ съврѣмения писателъ, той не е правилъ никакви прѣдложения на тоя български господарь, а защото се увѣрилъ въ истинността на готвения отъ Крума походъ за прѣзъ 814 г.,¹⁾ слѣдов. той не е могълъ веднага да нахълта въ българска територия. Очевидно въ това врѣме е станало нѣкое събитие, което му е дало възможностъ да прѣдприеме похода, а това е била само смъртта на Крума. Не по-малко невѣроятни се показватъ отъ една страна причината за устройството на засадата отъ Лъва V — желанието му да се възползува отъ липсата на храна у българитѣ, а отъ друга — това обстоятелство, дѣто българитѣ, слѣдъ като се научили, че императорътъ избѣгалъ, не нападнали веднага на ромейския лагеръ, а отложили нападението си чакъ за слѣдния день, като допуснали по тоя начинъ да бждатъ въ близката нощъ нападнати и избити отъ роментѣ, и най-сетнѣ, дѣто Лъвъ V останалъ въ засадата цѣли 24 часа, безъ да знаятъ военачалницитѣ, дѣ се той намиралъ, и безъ да прѣдприематъ прѣзъ това врѣме каквито и да било дѣйствия.

Изтъкнатитѣ тукъ несъобразности въ разказа на Продължателя ясно показватъ, че всичкитѣ подробности, които той дава въ сравнение съ Генесия, не сж почерпани нито отъ нѣкой общъ за двамата автори изворъ, нито пъкъ отъ други извори, а сж просто и чисто негови собствени съображения или домисли, които сж имали тенденцията да прикриятъ бѣгството, макаръ и минимом, на ромейтѣ и да прѣдставятъ, колкото е възможно, въ по-силни краски поражението на българитѣ, за която цѣль приплѣлъ и легендата за Лъвовата могила. Поради това ние считаме всички данни, които сж въ повече отъ Генесиевитѣ, за лишени отъ всѣка историческа стойностъ. — Що се отнася до извѣстието на самия Генесия за тоя походъ на Лъва V, което *Хиршъ* прѣдлага съвсѣмъ да се отхвърли като стоеще свършено отдѣлно и да не се съединява съ извѣстията на другитѣ извори, защото явно противорѣчи на Георгия Амартола (= Симеона Логотета) и *Scriptor incertus*, които даватъ най-вѣрни и подробни данни за царуването на Лъва V, и на дяконъ Игнатия, автора на *Vita Nicephori*, който сжщо така обвинява императора въ бездѣйствие,²⁾ то ние не можемъ да се съгласимъ съ

¹⁾ Вж. по-горѣ. стр. 280.

²⁾ *F. Hirsch*, *Byzan. Studien*, S. 126, Ammer. 1.

Хирша, едно, прѣдъ видъ силнитѣ опровержения, които Бѣори¹⁾ противопостави на това мнѣние, и друго, защото, ако то не може да се отнесе къмъ врѣмето на Крума, оказва се напълно умѣстно слѣдъ неговата смъртъ, понеже походътъ на Лъва V противъ българитѣ, както вече посочихме, се намиралъ въ непосредствена връзка съ сключването на 30-годишния миръ.²⁾

Що се отнася до въпроса за мѣстото, дѣто е станало сражението между Лъва V и българитѣ, то само Теофановиятъ продължателъ единичкѣтъ посочва, че императорътъ, слѣдъ като пристигналъ въ Месемврия, издигналъ тамъ на едно мѣсто окопъ, дѣто се разположилъ на лагеръ съ войската си. Обаче и тая подробностъ не вдѣхва довѣрие, защото 1., нито единъ отъ другитѣ хронисти, които говорятъ за тоя походъ на Лъва V, не даватъ никакви географически имена, и отъ тѣхъ изобщо не може да се извлѣче, че сражението е станало на българска територия; 2. самото извѣстие на Продължателътъ съобщава, че, докато императорътъ „си доставялъ храна отъ „нашата“ земя и въ нищо нѣмалъ недостигъ, а напротивъ, всичко ималъ въ изобиліе“, „близо разположенитѣ и противъ него вторжжени българи търпѣли голѣма нужда отъ храна“, а това ясно показва, че послѣднитѣ се намирали не само въ чужда територия, но и далечъ отъ своята, което и затруднявало тѣхната прѣхрана; 3. самата Месемврия и нейната околностъ, както знаемъ, бѣха завоевани отъ Крума още въ 812 г. и въ даденото врѣме се намирали подъ българска власть, и най-сетнѣ 4. всички почти крѣпости сѣверно и източно отъ Одринъ били окупирани отъ българитѣ още прѣзъ есенъта или началото на зимата 813 г. слѣдъ откарването въ плѣнъ до 50 хиляди души отъ мѣстното население около Аркадиополъ, тъй че трудно може да се прѣдполага, че Лъвъ V е могълъ тъй скоро и лесно да се промъкне отъ Цариградъ до Месемврия. Единичко, което би могло да говори въ полза на това, че дѣйствието е ставало на българска територия, е съобщението на Генесия, повторено и отъ Продължателътъ, какво Лъвъ слѣдъ поражението на българитѣ „хвърлялъ дѣцата имъ на камънитѣ и на земята“; обаче това изречение е тъй тъмно и непонятно, щото едвали то може да се вземе за доказателство, още по-малко че то въ извѣстието се туря наредъ съ онова за наказанието, което императорътъ наложилъ върху плѣненитѣ слѣдъ сражението българи на площада въ Цариградъ.

Всички тия съображения ни даватъ достатъчно основание да твърдимъ, че сражението е могло да стане не при Месемврия и не изобщо на българска територия, а на византийска и при това тамъ, додѣто бѣха достигнали въ това врѣме окупационнитѣ български войски въ Тракия, т. е. при стария градъ *Burtudizus* или *Βουρδίζους*, който тъкмо поради потърпѣното тукъ отъ българитѣ поражение, които се обърнали на бѣгъ, билъ слѣдъ това прѣименуванъ на *Βουλγαρόφυγον*. Че произходътъ на това име не може да

¹⁾ *Bury*, каз. съч., стр. 356, бѣл. 7.

²⁾ За това вж. подробно въ Притурка № 13.

се отнесе къмъ епоха по-ранна отъ разгледваното събитие, а оттука че то е свързано тъкмо съ това българско поражение, се доказва най-добъръ съ надписа *χαῖτρον Βουρδίζου* на единъ отъ ония мраморни стълпове, които носятъ имената на крѣпоститѣ-градове, завоевани и окупирани още отъ Крума, т. е. въ началото IX. вѣкъ тоя градъ е носилъ още старото си име, а пѣкъ въ края на сѣщия вѣкъ той е билъ извѣстенъ само подъ новото си име *Βουλγαρέφουρον*: при него, както е извѣстно, българскиятъ царъ Симеонъ одържалъ блѣскава побѣда надъ византийцитѣ въ 896 г.,¹⁾ слѣдов. новото име е било дадено на тоя градъ между тия два крайни хронологически пункта; но, понеже за-прѣзъ тая епоха ние нѣмаме нито лѣтописно, нито друго нѣкое извѣстие за нѣкакво поражение на българитѣ при тоя градъ освѣнъ разгледваното тукъ, то ясно става, че именно послѣд-нето е дало поводъ тоя градъ да се нарече впоследствие съ това ново име, или съ други думи, въпросното сражение е могло да стане тъкмо при *Βουρδίζος*, или по-сетнѣшния *Βουλγαρέφουρον* — име, което се е удържало прѣзъ цѣлитѣ срѣдни вѣкова и само въ турско врѣме е било замѣнено съ Баба-Ески.²⁾ Тукъ, при тоя градъ, а не при Месемврия ще трѣба да се търси и Лъвовата могила, която народ-ното прѣданіе е свързало съ това българско поражение.

Въ свръзка съ направеното тукъ заключение относно иден-тичността на стария градъ *Βουρδίζος* съ *Βουλγαρέφουρον* считаме за нужно да се спремъ и върху въпроса за врѣмето, къмъ което се отнасятъ или трѣба да се отнесатъ краткиятъ надписи на отдѣлни стълпове съ думитѣ *χαῖτρον* и *πόλειος* при имената на различни крѣ-пости-градове.

Както вече имаме случай да посочимъ,³⁾ Иречекъ отнася тия надписи къмъ врѣмето на Крума.⁴⁾ Напоследъкъ обаче О. Ив. Успенски се опита да даде друго обяснение както за първоначалното назначение на самитѣ стълпове съ имената на градоветѣ, тъй и за врѣмето на тѣхния произходъ. Като не се съгласява съ мнѣнието на Иречка, че тия стълпове при Крума сж съставили колонада прѣдъ ханския дво-рецъ и съ своитѣ надписи посочвали на завоеванитѣ огъ тоя ханъ градове, Успенски дохожда до заключение, че тия кратки надписи съ думитѣ *χαῖτρον* и *πόλειος* се отнасятъ къмъ врѣмето на царъ Симеона, къмъ 923—924 год., и то по поводъ оспорването отъ страна на византийското правителство правото на Симеона да вла-дѣе тракнйскитѣ градове.⁵⁾ Безъ да влизаме въ подробно разглеж-дане неговитѣ доказателства и съображения, ние тукъ ще посочимъ на нѣкои данни и възможни възражения, които Успенски е изпус-налъ изъ-прѣдъ видъ.

¹⁾ Вж. *Geor. Hamartl.* ed. Muralt., p. 177. — Ср. В. Н. Златареки. Извѣ-стията за българитѣ и пр. 83—84 и 142—146.

²⁾ Вж. *Jireček*, *Die Heerstrasse*, S. 100.

³⁾ Вж. по-горѣ, стр. 276, бѣл. 6.

⁴⁾ *Jireček*, *Archäol.-epigr.* Mitth. X. S. 183—194. — Княжество Бълга-рия, II, стр. 238.

⁵⁾ *Абоба-Плиска*, стр. 172—188.

1. Ако тия надписи се отнасятъ къмъ врѣмето на Симеона и то къмъ 923—924 год., за да бждатъ поставени въ една славѣно-българскѣ църква и то въ едно врѣме, когато славѣнскитъ езикъ отдавна билъ станалъ държавенъ езикъ и билъ въведенъ въ църковното богослужение прѣди близу 50 години, а българската книжина достигнала широко развитіе, въ което самъ царъ Симеонъ взелъ непосредствено и най-живо участие, то ние бихме очаквали да видимъ тия надписи написани тъкмо на славѣнски езикъ, а не на грѣцки; очевидно, като паметници, които били поставени „по мысли правительства и имѣли специальное назначеніе“, както и самъ Успенски се изразява, тѣ сж били написани въ такова врѣме, когато официаленъ езикъ е билъ грѣцкитъ, а това е могло да бжде врѣмето до покрѣстането, т. е. прѣзъ първата половина на IX. вѣкъ — при Омортага, Маламира и Пресияна, отъ врѣмето на които сж дошли до насъ толкова епиграфични паметници тъкмо на грѣцки езикъ.

2. Присѣтствието на християнската емблема — кръста, който стои въ началото на всѣки отъ въпроснитѣ надписи, не може да ни посочва непрѣмѣнно на християнска епоха, защото и на Праведникитѣ Омортагови надписи въ началото така сжщо стои Христовата монограма *PC*;¹⁾ освѣнъ това тия кръстове, които иматъ различна форма и голѣмина, биха могли да бждатъ нанесени тогава, когато въпроснитѣ стѣлпове сж влѣзли като строителенъ материалъ въ голѣмата църква на Плиска.

3. Палеографически тия надписи едва ли носятъ такова голѣмо еднообразие помежду си, каквото вижда Успенски, напр. начертанието на *Вѣжъ* се отличава отъ другитѣ; но и да допуснемъ, че е така, все пакъ това еднообразие ясно показва, че надписитѣ сж били изрѣзани отъ единъ майсторъ и то при Омортага и въ едно непродължително врѣме; сжщо така палеографически тѣ не се различаватъ тъй съществено отъ надписитѣ на Омортага и Маламира, както Успенски това иска да изтъкне, въ което лесно ще се убѣдимъ, стига само отъ една страна да се съпоставятъ факсимилетата на единитѣ и другитѣ на таб. XLII—XLIV въ албома къмъ Абоба-Плиска (само буква К се донѣидѣ различава въ начертанието си), а отъ друга — да се вземе въ внимание различния камененъ материалъ — мраморъ за нашитѣ надписи, а варовикъ и гранитъ за другитѣ, на които изрѣзването става много по-мѣчно и по-грубо.

4. Успенски посочва още и на това, че на нашитѣ надписи се споменуватъ имената на градове, „които се намиратъ съвѣстѣ не на оная територия, дѣто станали военнитѣ сблъсквания между Крума и гърцитѣ: стѣлпътъ съ надписъ *πόλεως τῆς Σέρης* (Абоба-Плиска, стр. 178, алб. таб. XLII, 16) и фрагментитѣ съ имената на приморскитѣ градове, като Агатополю“ (стр. 183). Наистина, за нѣкакви военни дѣйствия на българитѣ при Сѣръ отъ врѣмето на Крума ние нѣмаме прави извѣстия; обаче отъ Теофана знаемъ, че въ 808 год. български отреди сж дѣйствували по долня Струма, дѣто станало

¹⁾ *Абоба Плиска*, стр. 190—181; алб. таб. XLIII, 2. 3 и 8.

голъмо сражение между българи и ромей, въ което загинали много византийски войници заедно съ стратегъ и архонти,¹⁾ а понеже това сражение станало въ центъръ, дѣто се раздавала заплата на войската, то твърдѣ е за вѣрване, че то е станало при Стъръ. Сжщо и въ 812 год. сж дѣйствували български отреди въ Стѣрската областъ.²⁾ Колкото за фрагмента-надписъ, на който Успенски тукъ посочва, то ще трѣба да забѣлжимъ, че въпросъ е още, дали ще може той да се попълни съ Α[ρχαλέω]ν или съ Α[γαθολέως], защото отъ надписа сж запазени, както се види, само остатъци отъ Α и Ν;³⁾ ние по-скоро бихме го попълнили Α[γαθo]ν[κ]ης — крѣпость, която се намирала на с. отъ Одринъ⁴⁾ и която несъмнѣнно е била завзета отъ Крума въ 813 г., защото за нея се споменува и въ договорния надписъ за 30-годишния миръ.⁵⁾

Най-сетнѣ 5. Успенски съвсѣмъ изпусналъ изъ-прѣдъ видъ, че при царь Симеона градътъ-крѣпость Βουρδίζος въ надписа κατ'αυτον Βουρδίζου е носилъ името Βουλγαρόφυγον и, че, ако надписътъ е билъ написанъ при тоя български царь, то градътъ би носилъ непременно съвѣрменното нему име, а не старото, което било вече излѣзло отъ употребление и съвсѣмъ забравено, особено пъкъ въ X. вѣкъ.

Приведенитѣ тукъ възражения и съображения, мислимъ, сж достатѣчни, за да направятъ съвсѣмъ неприемливо заключението на Успенски за вѣмето на нашитѣ надписи и още повече да подкрѣпятъ мнѣнието на Иречка, което ние и усвояваме.

13. Извѣстието за похода на Лъва V противъ българитѣ и за 30-годишния миръ въ „Посланието до императоръ Теофила“.

(Къмъ стр. 299—300).

Освѣтъ извѣстията на Генесия и Теофановия продължателъ за 30-годишния миръ между България и Византия при Омортага, има още едно, на което до сега не е обръщано надлежно внимание. Това е единъ разказъ, който намираме въ извѣстното „Послание“, отправено до императоръ Теофила отъ източнитѣ патриарси, Христофоръ Александрийски, Иовъ Антиохийски и Василий Иерусалимски по поводъ на иконоборството (прѣди 836 год.) и неправомерно отначало приписвано на Иоана Дамаскина отъ първия му издателъ. Комбефиза, но отпослѣ, споредъ еднo извѣстие на Константина Багренородни (въ словото за едеското изображение на

¹⁾ Вж. по-горѣ, стр. 251—252.

²⁾ Вж. по-горѣ, стр. 262, бѣл. 3.

³⁾ *Албана-Плиска*, стр. 175, алб. таб. XLII, 3.

⁴⁾ Вж. Извѣстия за българитѣ, стр. 67, бѣл. 2.

⁵⁾ Вж. по-горѣ, стр. 299 сл.

Христа), било установено, че то принадлежало на казанитѣ трима източни патриарси.¹⁾

Споредъ тоя разказъ императоръ Львъ V се обърналъ къмъ единъ прѣдсказатель-монахъ, на име Савватій, съ слѣднитѣ въпроси:

„Τί ποιήσω, καὶ τί πράξω, ὅπως ἐν εὐζωΐᾳ καὶ εὐημερίᾳ καὶ τρο-
παιοφόρῳ νίκῃ διαβῶσαι με τὸν ἄπαντά μου χρόνον; καὶ φησι: πρὸς
αὐτὸν ὁ Σαββάτος: Σὺ μὲν, ὦ βασιλεῦ, ἡτυχήσας, καὶ ὀνομαστὸς ἔσῃ
ἐν βασιλευσὶ τῆς γῆς. Εἰ δὲ θέλεις ζωῆν, καὶ ἀγαπᾷς ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθὰς,
καὶ κυριεῦσαι ἐθνῶν καὶ βαρβάρων, πᾶσαν τὴν τῶν εἰκόνων ἐξαιρέσεις
μνήμην τέλει. Καὶ ἰδοὺ μέλλεις ἐν ὅλοις τριακονταδύο χρόνοις μετὰ τοῦ
υἱοῦ σου κυρίου Κωνσταντίνου ἀρχειν καὶ βασιλεύειν, καὶ τοὺς Βουλγά-
ρους καθυποτάξεις, καὶ πῆξεις τὴν ῥομφαίαν σου μέσον τῆς Βουλγαρίας,
εἰς τὴν χαλκὴν ἄλωνα τῆς αὐλῆς αὐτῶν. Ἀλλ' ὅπερ ποιεῖς, ποιήσον
τάχον· μὴτε ἀνω ἀφίης εἰκόνα, μὴτε κάτω. — Περιχαρὴς οὖν γενόμενος
ὁ βασιλεὺς τὰ προσταχθέντα ἀνεκδοῦστος ἐκπληρῶσαι ἐσπούδαξε, μὴπως
ἡ τῶν λ' χρόνων ἐροθεσία, ὥσπερ ἔρρεον ἐκπετασθέν, ἐκ τῶν χειρῶν
αὐτοῦ διαδράσῃ, т. е. „Що да сторя и какво да извърша, за да про-
живѣя всичкото си врѣме въ благополучие, благоденствие и въ
украсена съ трофеи побѣда?“ — На това Савватій му отговорилъ:
„Ти, царю, си ошастливенъ и ще станешъ именитъ между земнитѣ
царе. Ако искашъ животъ и желаетъ да видишъ добри дни и да
господарувашъ надъ народи и варвари, унищожн докрай всѣки
споменъ за иконитѣ. И ето, тебѣ ти прѣдстонъ прѣзъ цѣли
32 години да управлявашъ и царувашъ заедно съ сина си, госпо-
дина Константина, и ще покоришъ българитѣ и ще забиешъ мечъ
си всрѣдъ България, въ мѣдното гумно на тѣхния аулъ. Обаче,
каквото правишъ, правй го бързо; нито горѣ, нито долу да не по-
зволявашъ икона.“ Прѣдоволенъ отъ това, императорътъ бързаше
да изпълни безъ колебание прѣдписаното, за да не би нѣкакъ да
избѣга отъ рѣцѣтъ му, като изхвъркнала птица, прокарването на
пограничната линия за 30 години.“²⁾ По-нагагъкъ въ посланието се
излага, какъ Львъ V почналъ гонението противъ иконитѣ.

Колкото и иронично да се отнася авторътъ на посланието
къмъ дѣйствиата на Льва V, все пакъ не може да има съмнѣние,
че въ послѣдния пасажъ се натѣква именно за неговия походъ
срѣщу българитѣ, който той прѣдприелъ, очевидно, подъ влиянието
на прѣдсказанието и сетнина отъ който било, „прокарването на
пограничната линия за 30 години,“ т. е. сключването на 30-го-
дишния миръ. Но послѣдниятъ се поставя като събитие, което не-
посрѣдно е прѣдхождало почналото се въ самото начало на априлъ
815 год. гонение противъ иконитѣ, слѣдов. като крайна хроноло-
гическа точка, по-късно отъ която не може да се отива при опрѣ-

¹⁾ *Migne*, *Patrol. gr.* t. 95, col. 643/4. *Epistola ad Theophilum impera-
torem de sanctis et venerandis imaginibus*, col. 345—386. — Ср. *Krumbacher*,
Geschich. d. byz. Litter., S. 166, Anm. 3.

²⁾ *Migne*, *ibidem*, col. 369 et 372, §§ 19 et 20.

дѣлението датата, когато е билъ сключенъ мирътъ, ще трѣба да вземемъ 1. априль 815 год.; отъ друга пѣкъ страна отъ приведенія разказъ се установява още, че както българскитѣ походи на Лѣва V, тъй и сключването на мира сж станали слѣдъ промѣната на арменското име на Лѣвовия синъ Симватий на Константинъ и прогласяването му за августъ, което се отнася къмъ края на 813 год., слѣдъ второто оттегляне на българитѣ отъ опустошена Тракия.¹⁾

Ако сега съпоставимъ съ тая дата извѣстието на Генесия, че въ 823 год. се почти изпълвало първото 10-лѣтие отъ 30-годишния миръ, и второто извѣстие на Продължателя, че мирътъ е послѣдвалъ при Омортага, то 30-годишниятъ миръ е билъ сключенъ между 13. априль 814 год., — слѣдъ смъртъта на Крума, и 1. априль 815 год. — началото на гонението противъ иконитѣ: а понеже мирътъ е билъ като непосредствена сетнина (както тона най-ясно показва нашиягъ разказъ) отъ българския походъ на Лѣва V, който ще трѣба, слѣдов., да отнесемъ къмъ лѣтото или ранна есень 814 год., то както прѣговоритѣ, тъй и тѣхното свършване — сключването на мира отнасяме къмъ края на 814 или началото на 815 год.²⁾

Но приведенитѣ по-горѣ разказъ за прѣдсказанието на монахъ Савватия ни дава друго едно любопитно свѣдѣние. Споредъ него въ резиденцията на българскитѣ ханове се намирало *ή χαλκός* *αίλων* — „мѣдно гумно“, отъ което може да се заключи, че роменитѣ сж уподобявали укрѣпената съ окопъ българска столица Плиска на змѣйовско свърталище или живѣлище, защото въ нѣкои византийски народни умотворения се разправя за змѣйовски металчески гумна.³⁾ Въ всѣки случай тоя исторически паметникъ „Посланието до императоръ Теофила“ (отъ първата половина на IX. вѣкъ между 829 и 836 год.) ни дава твърдѣ старо извѣстие за тия митически мѣдни гумна, около въпроса за които напоследъкъ сръбскитѣ учени бѣха изказали много фантазии.

14. За българската договорна клетва.

(Къмъ стр. 304).

За българската договорна клетва, която била употребена при сключването на 30-годишния миръ въ 814/5 г. между България и Византия, свѣдѣния ни давагъ слѣднитѣ византийски автори.

1. Съврѣменикътъ на самото събитие *Иснатий Дяконъ* въ биографията на патриархъ Никифора, като говори за отношенията

¹⁾ *Bury, Eastern Rom. Empire.* p. 58—59.

²⁾ По въпроса за тая дата вж. и *В. Н. Златарски, Сюлейманкѣйскитѣ надписъ, п. т., стр. 134—142.*

³⁾ Вж. *М. С. Дриновъ, Мѣдно (бакърено) гумно, мѣденъ токъ въ славянскитѣ и грѣчки умотворения. Съчинения, т. II, стр. 503—506.*

на императоръ Льва V къмъ църквата и иконопочитателитѣ, съобщава слѣдното:

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ θεῖα καὶ τοὺς διὰ τῆς ἀγίας ταύτης ἑμσαλήθης ἐπεδείκνυτο Λεων τὰς δὲ φιλοτησίας ἦτοι σπονδάς, ὡς πρὸς τοὺς ἀγγιτέριμονας Οὐννοὺς ἐσπέισατο οὕτως αἰσχρῶς καὶ ἀκόσμως ἀποπερανθείσας, τίς οὐκ ἂν ἐπιδακρύσαι θερμότητα: ὡς αὐτὸν μὲν τοῖς ἐκείνων, ἐκείνους δὲ τοῖς ἡμετέροις νομίμοις προσχρήσασθαι: καὶ οὕτω τὰς πρὸς ἀλλήλους συμβάσεις πιστώσασθαι: ἐν αἷς ἦν ἔρξην τὸν βασιλέα Ῥωμαίων χειρὶν ἐκ κύλικος ὕδαρ κατὰ γῆς ἐπιλείποντα, ἐπισάματα ἵππων αὐτοῦ ὀργῶς ἀναστρέφοντα, ἱμάντων ἐντρίτων ἀπτόμενον, καὶ χόρτον εἰς ὕψος αἴρωντα, καὶ διὰ πάντων τούτων ἑαυτὸν ἐπαρώμενον: ἔθνη δὲ τῶν ἡμετέρων θείων συμβάσεων ἀθεμίτοις χειρσὶν ἐπιφύοντα καὶ κατὰ τῆς αὐτῶν συνάμειως ἐπομνύοντα. Вж. *Nicerphori Opuscula* ed. C. de Boor, Lipsiae 1880, p. 206₂₇—207₂₈.

„И това показваше мразящиятъ истината Львъ къмъ божественитѣ работи и почитателитѣ имъ. И наистина, за тъй безсрамно и неприлично завършения приятелски договоръ, който той сключи съ близко граничащитѣ хунни, кой нѣма да пролѣе най-горещи сълзи? Защото той употреби тѣхнитѣ обичаи, а тѣ — нашитѣ, и по тоя начинъ осигури взаимнитѣ съглашения. При това бѣше възможно да се види ромейския императоръ да извършва съ ржцѣ възлияние отъ чаша върху земята, саморъчно да обръща конски сѣдла, да хваща тройни ремъци, да подига нагорѣ трѣва, и чрѣзъ всичко това да навлича върху себе си проклятие, а езичниците — да се допиратъ съ нечистивитѣ си ржцѣ до нашитѣ божествени символи и да се кънатъ въ тѣхната сила“

2. *Генесий*, единъ отъ сериознитѣ автори византийски на X. вѣкъ, отъ врѣмето на Константина Багренородни, по сжщия въпросъ дава слѣдното съобщение:

Ἰὰ Χριστιανὸν παρ' οὐδὲν θεοπίσματα λογιζόμενος, ὡς δῆλόν καὶ ταῖς πρὸς τοὺς Οὐννοὺς εἰρηναίαις συμβάσεσι ταῦτα συνέχευεν. ἐκείνοις μὲν ἀναθεῖς ἐργάσασθαι τὰ ἡμέτερα εἰσθότα, ἑαυτῷ δὲ καὶ τοῖς ὑπ' αὐτὸν τὰ ἐκείνων θρησκευματα. (ed. Bon. p. 28).

„Християнскитѣ догмати той (Лъвъ) не зачиташе за нищо, както, наистина, ги наруши при мирнитѣ съглашения съ хуннитѣ, като имъ прѣдостави да извършватъ нашитѣ обичаи, а за себе си и за свонтѣ подчинени — тѣхнитѣ обреди“.

Ако съпоставимъ това извѣстие съ разказа на дяконъ Игнатия, не е мжно да се убѣдимъ, че Генесий го е заимствувалъ тъкмо отъ послѣдния, като е изпусналъ подробноститѣ и е отбѣлѣзалъ само тона, въ което главно се е изразило безбожието на императора, т. е. че той си промѣнилъ ролята съ езичникитѣ-парвари при церемонията на клетвата.¹⁾

¹⁾ Че единъ отъ главнитѣ извори на Генесия е билъ дяконъ Игнатий, вж. *F. Hirsch*, *Byzantinische Studien*, S. 116—174. — *K. Krumbacher*, *Geschichte der byzant. Literatur*, S. 264—265.

3. Съвсѣмъ отдѣлно стои разказътъ на *Теофановия продължателъ*, писателъ сжшо отъ Х. вѣкъ, който за сжщото събѣгние съобщава слѣдното:

Περὶ δὲ τὴν πίστιν ἐμαίνετο κραταῶς, τοσοῦτον ὡς μηδὲ θεὸν ὀνομάζειν ἐδόκει τούτῳ καλόν. καὶ γὰρ τὰς τριακαντούτας σπονδὰς τοῖς Οὐννοῖς δὴ τούτοις τοῖς καλουμένοις Βουλγάρους ἐνωμότως ποιῶν καὶ εἰργνικὰς συμβάσεις καταπραττόμενος, ἔπεῖ δὲ ὀρκίων ταύτας ἐμελλε βεβασιῶν τε καὶ ἐμπεδοῦν, οὐ τούτοις δὴ τοῖς ἡμετέροις ἐχρήτο, θεὸν καὶ οὐρανίους δυνάμεις ἢ τὴν κατὰ σάρκα γενομένην μητέρα Χριστοῦ τοῦ θεοῦ τῶν λεγομένων τε καὶ πραττομένων ἐφόρους καὶ μάρτυρας ἄλλ' οὐκ αὖτε ψυχὴ βάρβαρος θεοσεβείας ἀπρηκισμένη, κύνας μὲν καὶ οἷα τὰ ἄνομα ἔθνη θύουσιν, ἐχρήτο μάρτυρα τῶν πραττομένων καὶ ἀπάτεμεν καὶ διὰ στόματος ἀγεῖν οὐκ ἐμυσάττετο εἰς βεβαίωσιν, οἷς ἐκεῖνοι ἐμφοροῦμενοι, τὴν τῶν Χριστιανῶν δὲ πίστιν ἐκείνοις μέλουσι ποτε ὅτ' ἡμῶν διαβιβάσεσθαι πρὸς ἐκείνην, ὡς ἔοχε, κατεπίστευσεν. *Theoph. contin. ed. Bon., p. 31, s—21*).

„Къмъ вѣрата той (Лъвъ) толкова силно свирѣпствуваше, шото сѣмѣташе за добро да не произнася името Божие. Защото, когато съ клетва склучваше 30-годишния договоръ съ хуннитѣ, тѣй наричанитѣ българи, и довършваше мирнитѣ съглашения, понеже съ клетва трѣбаше да ги подтвърдява и заякчава, не употрѣби при това нашитѣ (свѣтини) — Бога и небеснитѣ сили или станалата по плътъ майка на Христа Бога — за очевидци и свидѣтели на казаното и извършваното, но, като нѣкоя варварска душа, лишена отъ благочестие, употрѣби за свидѣтели на извършваното кучета и онова, съ което нечестивитѣ народи принасятъ жертви, и (ги) разсичаше; и не се гнусяше за подтвърждение да произнася прѣзъ уста това, съ което тѣ си служеха, а християнската вѣра повѣри на ония, които щѣли да бждатъ нѣкога-си отъ насъ, както подобаваше, обърнати въ нея“.

При сравнението на тоя разказъ съ Генесевия, ясно се изтъква сжщиятъ похватъ на Теофановия продължателъ къмъ своя главенъ изворъ, както вече имаме случай нѣколко пкти да посочимъ. И по изрази, и по съдържание става явно, че той е използувалъ извѣстнието на Генесия изцѣло и го допълнилъ съ собствени разсуждения, безъ да има подъ ржка биографията на патриархъ Никифора, защото, ако сравнимъ разказа на Игнатия съ оня на Продължателя, ще видимъ, че въ подробноститѣ за извършването на самата клетва, или по-добре на обредитѣ при скрѣпяването на мирния договоръ тѣ сжществено се различаватъ: споредъ Игнатия, когато Лъвъ V подтвърдявалъ съ клетва договора, той изливалъ на земята вода отъ чаша, обръщалъ конски сѣдла, хващалъ нѣкакви-си тройни ремѣни и вдигалъ нагорѣ трѣва, а, споредъ Продължателя, разсичалъ жертвени кучета и произнасялъ нѣкакви-си думи. Нѣма съмнѣние, че въ дадения случай ще трѣба да дадемъ прѣдпочтение по-скоро на съврѣмения писателъ — Игнатия, отколкото на Теофановия продължателъ, чието извѣстие за употрѣбението на кучета при извър-

шването на договорната клетва у българитѣ-езичници, очевидно, ще трѣба да отнесемъ къмъ неговитѣ лични прибавки и догадки: той, може би, е чувалъ или прочелъ нѣидѣ за обичая у другъ нѣкой езически народъ да се употрѣбаватъ кучета при клетвата и го прѣнесълъ върху българитѣ. Поради това и приведеніята тукъ неговъ разказъ за насъ нѣма никаква историческа стойностъ, а извѣстното му за договорната клетва на българитѣ трѣба да се изостави каго свършено невѣрно.¹⁾

Напоследѣкъ писа по сщия въпросъ Г. Кацаровъ,²⁾ който изтъкна, че „не може да съ согласи по никакъвъ начинъ съ това (горното наше) мнѣние, а мисли, напротивъ, че Продължательтъ на Теофана е черпалъ не отъ Генесия, а отъ другъ нѣкой изворъ, който е разказвалъ подробно за клетвения обредъ при сключването на договора и който ни остава неизвѣстенъ“.³⁾

Всички византинисти признаватъ, че въ основата на Продължателята хроника е легнала хрониката на Генесия.⁴⁾ Особено документално доказва зависимостта на първия отъ втория Хиршъ за събитията отъ българската история отъ времето на Льва V Арменецъ,⁵⁾ както и име това изтъкнахме вече на нѣколко мѣста. Въ дадения случай тая зависимостъ не тѣй ясно личи поради краткостта на изложението у Генесия; но все пакъ априорно може да се твърди, че Продължательтъ не ще е оставилъ безъ внимание и занимаващото ни извѣстие. Впрочемъ самото употрѣбление на името *ὁ βυζαντινός* за българитѣ, което намираме и у двамата автори и което Продължательтъ нийдѣ на друго мѣсто не употрѣбва въ тоя смисълъ, е достатъчно да установи зависимостта му отъ Генесия; въ полза на това не по-малко говори и изразътъ *ἐρημικὰ οὐράσια*.

Никой не отрича, че Продължательтъ се е ползувалъ и отъ други неизвѣстни намъ извори, обаче въпросътъ се касае до това: доколко извѣстията, черпани отъ тия други извори, сж пригодни и въ каква свръзка се намиратъ съ събитията, къмъ които той ги отнася. Историческата критика доказва, че Продължательтъ се разпорежда най-произволно съ тѣхъ, като въ сжщото време ги попълва съ свои собствени разсуждения⁶⁾ нѣма да говоримъ за тенденцията, която той прокарва въ хрониката си.⁷⁾ Така и въ нашия случай: той е ималъ свѣдѣния, че клетвата надъ и съ куче се употрѣбавалъ у нѣкой езически народъ, напр., у маджаритѣ или у печенѣзитѣ, за които Константинъ Багренородни е ималъ събрани много и разни

¹⁾ Вж. В. Н. Златарски, Клетва у языческихъ болгаръ, въ „Сборникъ въ честь В. И. Ламанскаго“, Петроградъ, 1905, стр. 253-8.

²⁾ Г. Кацаровъ, Клетвата у езическитѣ българини. СпБА, кн. III (1912), стр. 113—120.

³⁾ Пакъ тамъ, стр. 117.

⁴⁾ А. Rambaud, L'empire grec au X-me siècle, Paris, 1872, p. 545 и сл. — F. Hirsch, каз. съч., стр. 175—302. — К. Krumbacher, каз. съч., стр. 348.

⁵⁾ F. Hirsch, каз. съч., стр. 182—191.

⁶⁾ Пакъ тамъ, стр. 186.

⁷⁾ Пакъ тамъ, стр. 224.

свѣдѣния; но той съвѣстѣ произволно приписалъ тоя обредъ на българитѣ съ цѣль да попълни съ конкретни случаи краткитѣ данни на своя главенъ изворъ — Генесия, като смѣталъ, че и българитѣ въ даденото врѣме сж били варвари и езичници, какъвто е билъ и народътъ, за който е прочелъ, че употребява кучета при клетвата. Съ подобенъ похватъ Теофановиятъ продължателъ си служи и на други мѣста.¹⁾

По-нататѣкъ Кацаровъ пише: „У продължателя четемъ: *ἡνὶ μὲν, καὶ οἷς τὰ θύματα εἶναι οὐκ ἔχρητο μάρτυσι τῶν πρῶτον μὲν*; тия нѣща, на които жертвуватъ нечестивитѣ народи, сж нѣролно сжститѣ, за които говори Игнатий; продължателъ на Теофана е чель за тѣхъ въ своя изворъ, ала не ги описва подробно, ами се задоволява да изтъкне изрично само разсичането на кучетата като най-безбожния измежду обредитѣ, които извършилъ Лѣвъ V“²⁾ Но такова заключение едвали е възможно да се прави, защото Кацаровъ е изпусналъ изъ-прѣдъ видъ характерната черта въ изложението на Продължателя: той не само напълно използва своитѣ извори, но ги и попълва съ свои лични разсждения — това е единъ похватъ, за да бжде, колкото е възможно, по-подробенъ, тъй че, ако той е ималъ подъ рѣка такъвъ изворъ, който е давалъ нѣщо повече отъ „разсичането на кучета“, той сигурно не би пропусналъ да го съобщи, но такова нѣщо, очевидно, не е ималъ.

Що се отнася до приведената фраза, въ която Кацаровъ е готовъ да види натѣкваие за ония обреди, които ни съобщава Игнатий, ще забѣлжимъ, че той не съвѣстѣ правилно разбира смисъла нѣмъ. Той я прѣвежда: „кучета и други (нѣща), на които жертвуватъ нечестивитѣ народи“. Такъвъ прѣводъ не може да счита за точенъ, защото по смисълъ дори не се върже съ прѣдната фраза: той „употрѣбилъ като свидѣтели на направеното кучета и други (нѣща), на които жертвуватъ нечестивитѣ народи“; значи, „кучета и други (нѣща)“ се явяватъ сжщества, „на които“ се принася жертва, когато смисълътъ е тъкмо обратенъ — „кучета и други (нѣща)“ сж обекти, които нечестивитѣ народи принасятъ *въ жертва* или *съ които* се принася жертва, защото въ първия смисълъ тѣ не биха могли да се употребятъ за свидѣтели; освѣнъ това, ако, наистина, нечестивитѣ народи *жертвуватъ на кучета*, то въ такъвъ случай защо трѣба послѣднитѣ да се разсичатъ. Очевидно не такъвъ е смисъла, който дава Кацаровъ. Затова, споредъ насъ, по-правилненъ е прѣдлаганиятъ отъ насъ прѣводъ: „той употребѣи за свидѣтели на извършваното кучета и (онова), съ, което нечестивитѣ народи принасятъ жертви“, а въ такъвъ случай послѣдното изречение е нищо друго освѣнъ прибавка на Продължателя, за да бжде по-пълненъ въ изложението си, защото, ако знаеше това „онова“ или тия „други (нѣща)“, той не би пропусналъ да ги съобщи.

¹⁾ Вж. по-горѣ, стр. 413—414, 428—429.

²⁾ Кацаровъ, п. т., стр. 117.

Г. Кацаровъ намира още, че ние не сме прѣвели правилно слѣдната фраза: *καὶ διὰ στόματος αὐτοῦ οὐκ ἐμυσάτετο εἰς βεβαίωσιν οὐκ ἔχοντι ἐμφωροῦμενοι*, която той прѣвежда: „като не се погнуслил да вкуси за потвърждение (на клетвата) отъ това, съ което тѣ се пълнятъ“. Нека видимъ, доколко е правиленъ и тоя прѣводъ. Прѣди всичко ще обърнемъ внимание на конструкцията. Приведеното тукъ изречение е съвсѣмъ самостоятелно и не се намира въ подчиненостъ отъ прѣдходното, както го поставя Кацаровъ, слѣдов. въ него се говори за нѣщо съвсѣмъ отдѣлно, безъ да има нѣкакво отношение къмъ онова, което е прѣдметъ на прѣдходното изречение, както това показва и съюзътъ *καὶ*. — Послѣ, изразътъ *διὰ στόματος αὐτοῦ* тѣ нийдѣ и никога не е значилъ и не значи „кусвамъ отъ нѣщо“; буквално то значи „водя, прѣкарвамъ нѣщо прѣзъ уста“, оттука „произнасямъ“, подобно на *διὰ στόμα αὐτοῦ* и *διὰ στόματος* или *ἀνὰ στόμα ἔρχε:ν* = „имамъ нѣщо на уста, постоянно говоря за нѣщо, изказвамъ, споменувамъ“, тѣй че тия изрази даватъ понятие за излизане, а не за влизане на нѣщо прѣзъ уста, и то само въ смисълъ на говорене, а не на пиене. — Глаголъ *ἐμφωρέω* буквално значи „внасямъ“, употребява се само *medium ἐμφωρεῖσθαι* и значи 1. „бивамъ носенъ на нѣщо“ и 2. „внасямъ, приемамъ нѣщо въ себе си, напълнамъ се, наснищамъ се, безъ мѣрка се наслаждавамъ, ползувамъ се, обременявамъ се“, оттука „употребявамъ нѣщо въ зло“, латин. *abutor*; поради това и *ἐμφωροῦμενοι*, прѣдъ видъ на посоченото значение на *διὰ στόματος αὐτοῦ*, трѣба да се разбира само въ прѣносенъ, а не въ конкретенъ смисълъ. Защото, ако приемемъ прѣвода на Кацарова, то ще трѣба да допуснемъ, че българитѣ постоянно се пълнѣли, постоянно сж пнели, както той пояснява, кучешка кръвъ. Най-сетнѣ ще отбѣлѣжимъ още и това, че както *οὐκ ἐμυσάτετο* е *imperf.* „не се гнуслише“, а не „не се погнуслил“, тѣй и *αὐτοῦ* и *ἐμφωροῦμενοι* съдържатъ въ себе си минало несвършено.

И тѣй, споредъ насъ, правилниятъ прѣводъ на занимаващата ни фраза ще бжде: „и той не се гнуслише да произнася (това), съ което тѣ си служеха (или „което употребявахъ въ зло за себе си“). Защо Кацаровъ е измѣнилъ тѣй много истинския смисълъ на тая фраза, за насъ остава непонятно. Ние не можемъ да допуснемъ, че това той е направилъ само подъ влияние на прочетеното въ книгата на Lasch'a,¹⁾ какво „у тунгузитѣ най-силната клетва се счита оная, при която се заколва куче; обвинениятъ пилъ отъ неговата кръвъ и произнасялъ формулата: „както истински пия тая кръвъ, тѣй говоря истината; ако лъжа, нека загина като това куче“, или какво „у самоѣдитѣ сѣществува подобна клетва“,²⁾ та по тоя начинъ да накара и българитѣ, които, споредъ продължателя на Теофана, разсичали кучета при клетвата, да пиятъ така сжщо кръвта имъ. Подобна аналогия не е допустима още и затуй, защото между бъл-

¹⁾ Das Eld, seine Entstehung und Beziehung zu Glaube und Brauch der Naturvölker, Stuttgart. 1908, S. 30 сл. 84 сл.

²⁾ Кацаровъ, каз. ст., стр. 118.

гари и тунгузи нѣма нищо сродно, нито пъкъ съ самоѣдитѣ, които принадлежатъ къмъ съвѣстѣ друга група народи.

Както и да било, но ние не считаме, че Кацаровъ съ горнитѣ доказателства е оборилъ нашето мнѣние. Безъ да отричаме, че кучето е играло роля при клетвата у нѣкои езически и природни народи, ние все пакъ ще останемъ убѣдени, че българитѣ не сж разсичали кучета при договорната клетва, до тогава, докогато това се потвърди отъ другъ нѣкой книжовенъ изворъ, заслужаващъ довѣрие, но не отъ извѣстното на Теофановия продължателъ, който произволно, както посочихме, е приписалъ тоя клетвенъ обичай на българитѣ; напротивъ, ние имаме едно извѣстие, отъ което ясно личи, че българитѣ, прѣди да приематъ християнството, сж боготворили кучетата и нѣкои дори имъ принасли жертви.¹⁾ Поради това за сега ние приемаме само оноа за българската договорна клетва, което ни дава съврѣменникътъ — диконъ Игнатий за обредитѣ на българитѣ при договорната клетва.

Считаме още за нужно да забѣлжимъ, че Кацаровъ е прѣвѣлъ не съвѣстѣ правилно нѣкон мѣста въ текста на дякона Игнатия. Така, изречението: τὰς δὲ φιλοτησίας ἦτοι σπονδὰς οὕτω; αἰσχυρῶς καὶ ἀκρότως ἀποπερανθίσας той прѣвѣжда: „за тѣй срамно и неприлично сключеното приятелство или договоръ“. Кацаровъ изпусналъ изъ-прѣдъ видъ, че 1. ἦτοι тукъ не значи „или“, а ἦτοι = „дѣйствително, наистина, разбира се, обаче, все пакъ“, ср. лат. *sane, certe, quidem*, и се намира въ свръзка съ първото изречение на текста, защото авторътъ привежда единъ фактъ, дѣто Лъвъ V „наистина“ се показалъ *μισαλήτης* къмъ τὰ θεῖα καὶ τοὺς διὰ τῆς αἰῶνος ταῦτα; 2. φιλοτησίας не е сжщество, а прилагат., съгласувано съ σπονδὰς, и значи „приятелски“, и 3. ἀποπερανθίσω не значи „сключвамъ“, а „изкарвамъ до край, довършвамъ, завършвамъ, свършвамъ“, тѣй че тукъ става дума не за това, че договорътъ билъ сключенъ „безсрамно и неприлично“, защото въ такъвъ случай послѣдниятъ не би билъ „приятелски“, а за това, че, слѣдъ като билъ сключенъ, той билъ завършенъ безсрамно и неприлично съ туй, дѣто императорътъ употребилъ варварско-езическитѣ обичаи вмѣсто християнскитѣ; нъ това се и заключава безсрамието и неприличieto. — Изразътъ *ἐπαχρόως θερμότατα* не значи „проливамъ горчиви сълзи“, а „проливамъ най-горещи сълзи“. — Най-сетнѣ изречението καὶ διὰ πάντων τοῦτων αὐτὸν ἐπαρώμενον Кацаровъ прѣвѣжда: „за да закълне себе си чрѣзъ всичко това“. Прѣди всичко *ἐπαρώμενον* първоначално значи „желая за себе си, измолвамъ“, а особено „желая зло нѣкому, призовавамъ, проклятие върху нѣкого, проклинамъ нѣкого“, ср. лат. *imprescor*;²⁾ формата *ἐπαρώμενον* тукъ не съдържа

¹⁾ Вж. Теофалактъ Охридски въ Житието на Тивериуполскитѣ мчченици § 28, *Migne, Patrol. gr. t. 126 p. 190*, като говори за религията на българитѣ, между другото казва: „Тѣ (българитѣ) не знаели Христовото име служели на скитското безумие, както на слънцето, тѣй и на луната и на другитѣ звѣзди, а нѣкои принасли жертва и на кучета.“

²⁾ *Tougaard, ib.*, p. 69, 71, прѣвѣжда тая фраза така: *et par toutes ces choses se souhaiter du mal à lui-même.*

цѣль, а е еднаква съ другитѣ причастия ἐπιλαίβοντα, ἀναστρέφοντα, ἀπτόμενον и αἵροντα, т. е. тя е сжщия assus. cum participio, който зависи отъ гл. ἐρᾶν, тъй че тая фраза и по форма, и по съдържание е не точно приведена у Кацарова.¹⁾

Какво значение сж имали обредитѣ, които, споредъ Игнатия, българитѣ сж употребявали при договорната клетва, не може да се посочи положително. Кацаровъ прѣдполага, че и у българитѣ, както и у другитѣ народи, споредъ Lasch'a, цѣльта на възлиянието съ вода върху земята е да се призове духътъ на земята и водата като свидетели на клетвата. Колкото за значението на останалитѣ три обряда, то не е съвсѣмъ ясно за него; но все пакъ мисли, че „изброенитѣ въ въпросния български обредъ прѣдмети сж тѣсно свързани съ живота на старитѣ българи, които, както е извѣстно, сж били добри коневѣдци и конници; какво значение е ималъ за тѣхъ конътъ, показва и фактътъ, че тѣхното знаме било конска опашка.“²⁾ Но още по-ясно се изтъква това значение въ слѣднитѣ думи на арабския писателъ ал-Масуди: „конетѣ имъ (на българитѣ), които тѣ употребяватъ за война, се пасатъ постоянно свободно по ливадитѣ, и никой не язди на тѣхъ, освѣнъ само прѣзъ врѣме на война, и, ако се намѣри човѣкъ, който въ мирно врѣме се качи на воененъ конъ, убиватъ го.“³⁾

15. Чаталарскиятъ Омортаговъ надписъ.

(Къмъ стр. 319).

За пръвъ пѣтъ тоя надписъ биде издаденъ отъ Θ. Ив. Успенски, който и даде първото четене и разбиране на съдържанието му.⁴⁾ Самиятъ надписъ е доста поврѣденъ въ нѣкои мѣста, за възстановяването на които могатъ да се прѣдложатъ и други попълвания, несходни съ ония на Успенски, както това показва и Бйори.⁵⁾ Затова ние ще се спремъ тукъ само върху тия мѣста, които, споредъ насъ, допушагъ други възможни попълвания. Такива мѣста сж слѣднитѣ:

8 р. съдържа: ΙΣΤΙΝΟΥΤΖΑΝΚΕ . . . , които Успенски попълва: εἰς τὴν Τοῦτ'αυ καὶ [ἐπ'αυ. Бйори не е съгласенъ съ това четене, защото „Омортагъ е живѣлъ въ миръ съ гърцитѣ.“ Той прѣдлага да се попълни съ ἔδειξε (ἐδίξε) или съ нѣкоя подобна дума.⁶⁾ Но намъ ни се струва, че, понеже въ надписа слѣдъ ΚΕ ясно.

¹⁾ Каз. ст., стр. 115.

²⁾ Пакъ тамъ, стр. 118—120.

³⁾ А. Я. Гаркави, Сказанія мусульманскихъ писателей, стр. 126.

⁴⁾ Вж. Абова-Плиска, стр. 545—546; въ албома табл. CXVIII — факсимиле.

⁵⁾ Вуру, Eastern Roman Empire, р. 368—9; Извѣстия на Ист. Д-во, IV, стр. 144—5.

⁶⁾ Пакъ тамъ, стр. 368, бѣл. 5; Извѣстия, стр. 147, бѣл. 7.

лични остатъкът от буква М, то най-подходно и по смисъл ще бъде попълването ΜΙΖΟΕΠΥΙC = μεῖζω ἐποίησε в смисъл „увеличилъ“, „усилилъ“, „умножилъ“, що напълно пояснява τὴν δύναμιν в следния редъ.

9 р.: ΤΙΝΔΥΝΑΜΙΝΤΟΥ . . . , споредъ Успенски значи τὴν δύναμιν τοῦ [ἐπ], а споредъ Бйори ἐπ: = ἐς = εἰς. Но ἐπ: тукъ е неумѣстно при недопустимостта на гл. ἐπῆγε в 8 р.; освѣнъ това формата τοῦ виѣсто αὐτοῦ или αὐτοῦ не се срѣща нито на единъ отъ другитѣ надписи отъ врѣмето на Омортага, нѣма да говоримъ за нашия надписъ, дѣто навѣскждѣ стои αὐτοῦ. Затова ние мислимъ, че при μεῖζω ἐποίησε по-подходно ще бъде, ако тоя редъ се попълни съ ΤΟΥ[NANTION = τοῦναντίον в смисълъ „спроти“, „спрѣмо“, „откъмъ“, т. е. че съ издигането на новата крѣпостъ се увеличавала и мощта, силата на държавата спрѣмо, спроти гърци и славѣни, както това дава да се разбира следниятъ редъ.

12 р.: ΙCΤΙΝΤΟΥΤΖΑΝΜΕΤΟΓ . . . , ^ΑΙΙΙΙ/ΙΙΙΙ/Ν, което Успенски попълва и чете: εἰς τὴν Τοῦτζαν μετ'ἡμεῶν. Споредъ Бйори това попълване е „много съмнително“, а пъкъ споредъ насъ вече самитѣ добри запазени букви въ края на тоя редъ не допусчатъ подобно попълване, а още повече пъкъ глаголна форма, която непрѣменно би имала прѣдъ себе си ΚΕ = κα. Като виждаме въ крайнитѣ остатѣци отъ букви, (които въ факсимилето на Успенски сж пропуснати), думата ἈΥΛΙΝ, ние заключаваме, че тукъ е било отбѣлѣзано, дѣ е билъ построенъ мостътъ спроти двореца и крѣпостта, именно „отзадъ двореца“, т. е. отвѣнъ крѣпостта въ посока отъ сѣверъ къмъ югъ, отъ Плиска къмъ новия дворецъ, и затова ние прѣдлагаме възъ основа на това, че следнята подиръ Τοῦτζαν дума се е почвала съ ΜΕΤΟΙ, да попълнимъ реда съ ΜΕΤΟΠΙCΘΕ = μετόπισθε или ΜΕΤΟΠΙΝ = μετόπιν τὴν αὐλήν.

14—15 pp.: . . . ΚΕΙΙΙΙΙ/ΙΙ Ν|CΤΥΛΟΝΕ ΤΙC ΕΝ ΛΕΟΝ Ι. Успенски прѣдлага да се чете: κα! [εἰς ἐν]α [τῶ]ν| στύλων ἑστῆσε λέον[τας χαλκοῦς] ὅο, т. е. „н поставилъ два мѣдни лѣва на една отъ колонитѣ.“ Бйори намира такова разположение за „крайно неартистично“ и затова прѣдлага да се чете: κα! [μέσ]α [τῶ]ν στύλων κτλ., което и ние възприемаме като най-подходно и по форма, и по смисълъ.

17 р. Α]ΡΧΟΝΤΑΝΜΕΤΟΝ ΠΟΥ . . ΑΥΤῶ, споредъ Успенски, гласи: ἀρχονταν μετὸν πόδα αὐτοῦ. Тукъ με, споредъ насъ, е непонятно и необяснимо, защото въ цѣлия надписъ за княза се говори въ 3-то лице, а не въ 1-во и 3-то, както е въ Търновския надписъ.¹⁾ Ние мислимъ, че тукъ по-скоро е пропусната отъ каменорѣзача цѣла сричка ΤΑ подъ влиянието на следнята дума, която така сжщо се почва съ Т—ΤΟΝ, и попълваме ΜΕ[ΤΑ] въ значение „съ“, което подхожда на гл. καίμπαίν, т. е. „навежда“, а оттука „притиска“ μετὰ τὸν πόδα αὐτοῦ — „съ ногата си.“

¹⁾ Вж. по-долу, Притурка № 16.

18—19 pp.: ΤΟΝΒΑΣΙΛΕΥΑΚΑ Успенски попълва: τὸν βασιλέα κα[μπτειν] ἕως ὑπάρ[χ]η или τρέ[χ]η, но Бйори прѣдлага да се чете: κάμψειν, което, споредъ насъ, е по-правилно и отговаря на ζήρειν въ 22 p.

19 и 20 pp.: . . . Η ΤΩΤΖΑ ΚΕΕΘС | ΤΩС ПОΛΩС ВΩΛΙ'Α . . IC ΕΠΕ. За тия редове Успенски дава: . . . ἡ Τοῦτζα κα! [δ]ώσῃ αἰχμηλῶ[το]υς πολ[λ]ῶ[ς] Βουλγάρ[ο]ις, ἐπε[ι]τα. Това попълване Бйори счита за „крайно съмнително реставриране“, безъ да прѣдлага друго нѣкое, а се ограничава само съ поправката δόσιγ, т. е. δώσειν вм. ζώσιγ. Обаче, ако се вгледаме по-внимателно въ остатъците на буквите на камѣка, па дори и въ факсимилето на Успенски то лесно ще се убѣдимъ, че подобно попълване е недопустимо. И наистина, слѣдъ ΚΕ (p. 19) се ясно очертаватъ диригъ на буква Ε и се чете ΚΕΕΘС, т. е. κα! ἕως, което напълно потвърждава и попълването въ p. 18 ἕως τρέχῃ. Слѣдъ ΚΕΕΘС се ясно забѣлѣзва горниятъ край на буква Δ, слѣдов. слѣдната дума се е почвала съ тая буква, която може да бѣде или глаголъ — казуемо, или друга дума въ изречението. Ние обаче съзираме глагола въ края на p. 20 — въ ΕΠΕ . . . , което по никой начинъ не може да се чете ἐπε[ι]τα, защото въ текста би стояло ΕΠΙ, и го попълваме ΕΠΕ[Χ]Η, т. е. ἐπέχῃ въ значенне „задържа,“ „запира.“ Поради това края на p. 19 попълваме ΑΝΤΙCΤΑ, или pp. 19 и 20 слѣдъ Τοῦτζα четемъ: κ(α!) [ε]ως ἀντιστά[το]υς πολ[λ]ῶ[ς] Βουλγάρ[ο]ις ἐπέ[χ]η и слѣдъ това прибавяме κε = κα! за свързка съ слѣдното изречение.

24 и 25 pp. За ΒΩΛΓΑΡΙCΤΙCΙΓΟΡΕΛΕΜ | ΓΡΙΚΙCΤΙ ΙΝΔΙΚ-ΤΙΟΝΟC . ἸΕ, които Успенски чете: Βολγάρους τῇ σιγореλεμ Γρικιοῦς τῇ Ἰνδικτιῶνος ιε'. Ние приемаме четенето на С. П. Шестакова¹⁾ и I. Миккола,²⁾ които независимо единъ отъ другъ прѣдлагатъ правилното четене βουλγαριστί³⁾ σιγореλεμ γρικιστί³⁾ Ἰνδικτιῶνος ιε'.

И тъй цѣлия надписъ ние четемъ така въ книжовенъ правописъ:

Κάνας ὕβ:γ(η)
Ἰμουρτάγ (εἰ)ς τ(η)ν
γ(η)ν, ὅπου γεν(η)θ(η)ν
ἐκ θεοῦ ἀρχ(ω)ν ἐστίν.
8 (εἰ)ς τ(η)ς Πλ[ύ]σκας
τὸν κά(μ)πον με-
νοντα ἐπ(οίη)σεν αὐλ(η)ν
(εἰ)ς τ(η)ν Τοῦτζαν κ(α!) [με]ζῶ ἐπ(οίη)σε
τ(η)ν δύναμιν τοῦ[ν]αντίου
10 Γρικιοῦς κ(αί) Σκλάβους· κ(α!)...

¹⁾ Вж. Вury, Хронологический циклъ болгаръ, прѣв. Н. М. Петровскій, Казань, 1912, отдѣл. отнеч. стр. 9, бѣл. 1.

²⁾ I. Миккола, Тюрко-болгарское лѣточисление, въ Известія Отд. руск. яз. и словес., т. XVIII (1913), кн. 1, стр. 247, бѣл. 1. — Ожo сλmμlа, Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren, S.-A. S. 4, Amm. 1

³⁾ Подобно на Σκλάβιστί „по славйиски“ и Ρωσιστί „по руски“ у Константина Багренородни, напр., въ De administr. imperio ed. Вop., p. 75—77.

- τεχνέως ἐπ(οίη)σεν γέφυραν
 εἰς τ(ήν) Τουτζαν μετόπισθεν τὴν αὐλὴν
 κ(αί) ἐστ(η)ρ[σεν] (εἰς) αὐτὸ [τὸ κάστρον
 στόλους τέσ(σ)αρες κ(αί) [μέσα τῶν
 15 στόλ(ω)ν ἐστ(η)σεν λέοντας χαλκοὺς
 δύο. ὁ θεὸς ἀξι(ώ)σ(η) τὸν ἐ[κ] θε[οῦ] ἁ-
 ρχονταν με[τά] τὸν πέ[δα] αὐτοῦ
 τὸν βασιλέα κά[μψιν] ἕως τρέ-
 χ(η) ἡ Τουτζα κ(αί) [ἐ](ω)ς [ἀντιστά-
 20 τοὺς πολ[λ]οὺς Βουλγάρ(αι)ς ἐπέ[χ]η καί
 τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑποτάσ(σ)οντα χ[αί-
 ροντα κ(αί) ἀγαλ[λ]ώμενος ζ(ή)σ(ει)ν
 ἐτ(η) ἑκατόν. (ἦ)το δὲ ὁ κ(αί)ρ(ος) δταν
 ἐκπ(ο)ύ(ν) βουλγαριστὶ σιγορ ἔλειμ
 25 γρ(αί)κ(αί)σι: ἰνδ(ικ)τι(ώ)νος ιε'.

т. е. „Великият ханъ Омуртагъ е князь отъ Бога въ земята, дѣто се е родилъ. Като остая (да прѣбждва) въ лагера на Плиска, той построи аулъ (дворецъ) на Туча и уголѣми силата си спрѣмо гърци и славѣни. И построи искусно мостъ на Туча отзадъ аула (двореца); а въ самата крѣпость постави четири стълпа и между стълповетѣ два мѣдни лѣва. Нека Богъ удости княза отъ Бога да притиска съ ногата си императора, докато тече Туча и докато тя задържа многото български противници, и, като покорява враговетѣ си, въ радостъ и веселие да проживѣе сто години. А врѣмето, когато той (дворецътъ или крѣпостта) биде построенъ, бѣше по български снгоръ елемъ, а по гръцки 15-и индиктионъ.¹⁾

16. Търновскиятъ Омортаговъ надписъ.

(Къмъ стр. 325/6).

Макаръ че тоя надписъ бѣ издаденъ още въ 1859 г. споредъ прѣписа на д-ра Х. С. Даскалова,²⁾ обаче поради това, че той не бѣ точно прѣписанъ отъ първия му издатель, нѣкои редове въ текста останаха за дълго врѣме тъмни и породиха разни четения.³⁾ Намъ се удаде щастливъ случай първъ да снемемъ естампажъ отъ надписа и да дадемъ правилното му и точно четене.⁴⁾ По-сетнѣ

¹⁾ Обяснение на хронологическитѣ данни тукъ вж. по-горѣ, стр. 324—325 и Притурка № 1, стр. 370—371.

²⁾ Вж. „Открытiя въ древней столицѣ болгарской Терновъ“ въ „Чтенiя въ Имперiи. Общ. ист. и древ. руссiйскихъ при Москв. университетѣ“ за 1859 г., кн. 2 и отдѣленъ отпечатакъ стр. 15—16. — „Български книжници“ за 1859 г., стр. 410—411.

³⁾ А. Гилбердинъ, Сочинения, I (1868), стр. 41, бѣл. 2. — *Иречекъ*, Исторiя болгаръ, одес. изд., стр. 181—182. — *Хр. Лопареви*, Двѣ замѣтки и пр. п. т., стр. 341—362.

⁴⁾ За историята на надписа и за разнитѣ четения вж. В. Н. Златарски, „Два известни бѣлг. надписа отъ IX. в.“, въ СбНУК. кн. XV (1898), стр. 131—136. — Ср. *Jireček* въ Archiv f. sl. Philologie Bd. XXI (1899), S. 611.

Θ. Ив. Успенски издаде факсимиле на самия текстъ и прѣдложи ново разбиране на съдържанието,¹⁾ върху които ние искаме тукъ да се поспремъ.

Ние четемъ гръцкия текстъ на тоя надписъ въ книжовенъ правописъ така:

Κά[ν]ας ὕδ[ι]-
γη (ωμ) Ὁ
μορτάγ·(εἰ)-
ς τὸν παλ(α)-	20 ἀνοῦδιν (εἰ)στὶν ὀργ(υ:αἰ) μυ-
ριάδες β'. τὸ δὲ αὐτὸ τοῦ[μ]έιν
ἐστὶν πάμφ(η)μον. κ(αἰ) μετρ(ή)
σ[α]ν]-
6 ὃν (οἰ)κὸν α-
ὐτοῦ μέν(ων)
ἐπ(οίη)σεν ὑπ-
ἐρφ(η)μον (οἰ)κο[ν]	τες τ(ή)ν γ(ή)ν ἐπ(οίη)σ[αν] τὰ
γράμ[μ]ατα
(εἰ)ς τὸν Δανούδ-
ιν· κ(αἰ) ἀνὰ μέσα
τ(ῶ)ν δούων (οἰ)κ(ων)
τ(ῶ)ν παμφ(ή)-
μ(ων) καταμετρή-
σας. (εἰ)ς τ(ή)ν μέσ(η)ν ἑ-	25 ἀλλὰ ζ(ῶ)ν ἀποθνή(σκει) κ(αἰ)
ἀλλ[λ]-
ος γεν(ν)ᾶτ(α) κ(αἰ) ἴνα ὁ ἐσχά-
τον γ(ι)-
νόμιμος ταῦτα θε(ω)ρ(ῶ)ν ὑπομνή-
σκει(αι) τὸν π(οίη)σαντα αὐτὸ-
τὸ δὲ ὁ-
νομα τοῦ ἀρχοντός ἐστ(ι)ν Ὁ-
15 π(οίη)σα τοῦμβαν· κ(αἰ)
ἀπὸ τήν αὐτή[ν] μέσ(η)
τῆς τοῦμβας ἕ(ως) τήν αὐλή(ην)
μου τήν ἀρχ(αἰ)αν (εἰ)στὶν ὀργ(υ:αἰ)
μυριάδες β' (καἰ) ἐπὶ τὸν Δ-	30 μορτάγ· κάννας ὕδ[ι]γη. ὁ θ(εὸς) ἀ-
ξ(ιῶ)σθι αὐτὸν ζ(ή)σ(αι) ἔτ-
η ρ'.

т. е. „Великиятъ ханъ Омортагъ, като остоя въ стария си домъ съгради прѣславенъ домъ при Дунавъ. И като измѣрихъ (разстоянието) отгорѣ (т. е. по лицето на земята) между двата всеславни дома, направихъ въ срѣдата гробница. И отъ самата срѣда на гробницата до моя старовѣмски дворецъ (ауль) има 20 хиляди оргни и къмъ Дунавъ има 20 хиляди оргни. А самиятъ гробъ (склепъ) е всеславенъ. И като измѣриха земята, поставиха тоя надписъ. Човѣкъ, ако и да живѣе добръ, умира и другъ се ражда. И нека тоя, който се роди най-сетнѣ, разгледвайки тоя (надписъ), си спомня за оногова, който го (гробъ, склепъ) построи. А името на княза е Омортагъ, велики ханъ. Нека Богъ го удостон да проживѣе сто години“.

Θ. Ив. Успенски чете нашия надписъ така:

Κανὰς Ἰδιγῆ [ωμ] Ὁμορτάγ· εἰς τὸν παλαιὸν οἶκον αὐτοῦ μένων | ἐποίησεν ὑπὲρφρημον οἶκον | εἰς τὸν Δανούδην καὶ ἀνὰ μέσα | τῶν δούω οἰκῶν | τὸν πάμφρημον. Καταμετρήσας εἰς τὴν μέσσην ἐποίησα τοῦμβαν καὶ ἀπὸ τὴν αὐτὴν μέσσην | τῆς τοῦμβας ἕως τὴν αὐλήν | μου τὴν ἀρχαίαν εἰσὶν ὀργυαῖ | μυριάδες β', καὶ ἐπὶ τὸν Δανούδην εἰσὶν ὀργυαῖ | μυριάδες β'. τὸ δὲ αὐτὸ τοῦδιν ἐστὶν πάμφρημον. Μετρήσαντες τὴν γῆν ἐποίησε τὰ γράμματα ταῦτα. Ὁ ἄνθρωπος καὶ κἀλλὰ ζῶν ἀποθνήσκει καὶ ἀλλος

¹⁾ Вж. „О древностяхъ города Тырнова“, въ „Извѣстiя Рус. Археол. И-та въ Кон-полѣ, кн. VII (1901). стр. 2—6, табл. № № 2а, 3 и 4.

γενῆται καὶ ἔνα ὃ ἔσχατον γεγῶμενος ταῦτα θεωρῶν ὑπομνήσκηται τὸν ποιήσαντα αὐτὸ. Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ ἀρχόντος ἐστὶν Ὡμортъ Канъс Υἱὸν γῆ Θεός ἀξιώση αὐτὸν ζῆσαι ἐν τῇ ρ'.

А прѣвѣжда тоя надпись така: „Ханъ Ивиги Омортагъ, оставаясь въ старомъ дворцѣ своемъ, построилъ великолѣпный дворецъ на Дунаѣ и среди этихъ двухъ дворцовъ *памфимъ*. Сдѣлавъ измѣреніе (пространства), въ самой серединѣ насыпалъ холмъ, а отъ самой середины этого холма и до стараго аула моего двѣ міриады сажень (т. е. 20,000 оргій или 40 верстъ) и къ Дунаю двѣ міриады сажень; а эта самая тумва (насыпь) и есть памфимъ. Измѣривъ землю, сдѣлалъ эту надпись. Человѣкъ существо смертное, хотя бы онъ и хорошо жилъ, а другой раждается (на мѣсто его), и тотъ, кто родится самымъ послѣднимъ, размышляя о семъ, да вспомнитъ сдѣлавшаго сіе. Имя же князя есть Омортагъ Ханъ Ивиги. Богъ да пошлетъ ему столѣтнюю жизнь!“¹⁾

Но дали такова разбирање е приемливо?

На първо мѣсто ще отбѣлѣжимъ, че Успенски, споредъ насъ, не съвѣстмъ правилно чете и разбира слѣдната фраза pp. 10—15: K' ANA MESA| TON AYΘ YKΘ| TON PANFYMO KATAMETPH CAC IC TİN MESCİN EPYICSA TMBAN, която той чете: καὶ ἀνὰ μέτρα τῶν δύο οἰκῶν τὸν πάμφημον. Καταμετρήσας εἰς τὴν μέσσην ἐποίησα τοῦμβαν, отъ което ясно става, че думата τὸν πάμφημον той взема за сжществит. име и я отнася като право допълнение къмъ гл. ἐποίησε въ първото изречение на текста. — Но, ако да бѣше тя сжществ. име, то 1. не щѣше да бѣде поставена съ членъ, какъвто примѣръ имаме въ pp. 7—8: ὑπερφύμων οἶκον и въ pp. 14—15: ἐποίησα τοῦμβαν — и двѣтъ безъ членъ, като за първъ пжтъ споменувани, и 2. въ pp. 21—22: τὸ δὲ αὐτὸ τοῦδ' ἐστὶν πάμφημον тя щѣше да бѣде непрѣмѣнно съ членъ и при това въ имни. пад. ὁ πάμφημος, ако винит. пад. е τὸν πάμφημον, както я разбира самъ Успенски. Оттука ясно става, че въ първия случай тя, като прилагателно име, се отнася къмъ прѣднитѣ думи τῶν δύο οἰκῶν, и трѣба съ тѣхъ да се съгласува τῶν παμφύμων, а въ втория случай тя се отнася и се съгласува съ τὸ δὲ αὐτὸ τοῦ(μ)βιν; тъй че тукъ не става дума за нѣкакъвъ-си „памфимъ“, а τῶν παμφύμων е опрѣдѣление къмъ „двата дома“ въ първия случай, и затова заедно съ τῶν δύο οἰκῶν тя е подчинена на καταμετρήσας, както това показва и съюзътъ καὶ прѣдъ ἀνα, който свързва съ първото изречение второто: καὶ... εἰς τὴν μέσσην ἐποίησα τοῦμβαν, а въ втория случай тя е казуемо съ ἐστὶν на τοῦ(μ)βιν.²⁾ Щомъ това се установява, то и подъ τὸν πάμφημον не може да се разбира „насыпь или тумва“,³⁾ а е прилагателното πάμφημος, ов, което значи „всеславенъ“.

¹⁾ Успенскій, каз. ст., п. 7., стр. 5.

²⁾ Така чете това прѣдложение и J. B. Bury въ Appendix № 10 къмъ E. Gibbon, The history of the decline and fall of the Roman empire, vol. VI (1898), p. 548.

³⁾ Впрочемъ Успенски разбира тоя „памфимъ“ ту като нѣщо отдѣлно, ту като едно и сжщо съ тумва. Вж. Абоба-Плиска, стр. 551: „памфимъ и тумва“, „памфимъ или тумва“.

Що се отнася до думата **ΤΥΒΙ** р. 21, то Успенски, за да „придаде на това странно речение **τουβι** исканата форма“, прѣнася надредния знакъ за изпушането на носовия звукъ отъ ι надъ ου и чете **τουβι** = **тоубѣ**. Но такова прѣнасяне, споредъ насъ, е произволно, защото знакътъ — въ цѣлия надписъ е поставенъ навсѣкждѣ въ въ края на думитѣ и означава, че е изпусната само буквата υ; въ срѣдата на думата той е поставенъ само въ **ΜΕΤΡΙCΑΤΕ**, и то защото редътъ се свършва на **ΜΕΤΡΙCΑ**. Това може да се счита за правило, о което каменорѣзачътъ се строго придържалъ, затова и прѣнасянето, което прави Успенски, е недопустимо. Очевидно, че тая дума трѣба да се чете **тоубѣν** вм. **тоубѣν**,¹⁾ което пакъ стои вм. **τουβιου**; буквата μ е тукъ случайно пропусната отъ каменорѣзача, както той е пропусналъ въ р. 16 бук. Η: **ΤΙΝ ΔΥΤΜΕ ΗΝ**.

И тъй, тая дума ние срѣщаме въ нашия надписъ въ двѣ форми **τουβѣ** и **тоубѣν** или **тоубѣν**. Нѣма съмнѣние, че въ **тоубѣ**, лат. **tumba** трѣба да видимъ латинизирана гръцката **τύμβος** = „надгробенъ надписъ, гробъ, гробница“; но имаме и друга форма **тоубѣν**, която ни подсѣща, че трѣба да различаваме, както и самиятъ надписъ различава, двѣ части въ това, което Омортагъ е построилъ между двата всеславни дома (дворца), а именно: 1. **тоубѣν** самия „гробъ“, „склепъ“, който билъ **τῆμεν**, т. е. „всеславенъ, вѣликолѣпенъ“ и 2. **тоубѣ** — самата „гробница“, постройката, въ която се намиралъ **тоубѣν**.

Не съвсѣмъ точно, споредъ насъ, Успенски е прѣвелъ и изречението: **ταῦτα θεωρεῖν ὑπομνήσεται τὸν ποιήσαντα αὐτό**. Глаголъ **θεωρεῖν** не значи „размишлявамъ“; **ταῦτα**, очевидно, се отнася къмъ **τὰ ὑφ' ἡμῶν**, а **αὐτό** — къмъ **тоубѣν**, тъй че едва ли може да се разбира това изречение тъй отвлѣчено, както го прѣвежда Успенски.

17. Маламиръ не е Пресиянъ.

(Къмъ стр. 336).

Опитътъ на проф. Бйори напоследъкъ да докаже, че Маламиръ и Пресиянъ сж една и сѣща личностъ,²⁾ ни кара още веднажъ да се повърнемъ къмъ тоя въпросъ. Макаръ че ние вече отдавна сме се изказали противъ това мнѣние,³⁾ все пакъ считаме за нужно отново да разгледаме извѣстията, които за сега притежаваме по тоя въпросъ, и да покажемъ, доколко заключенията на Бйори сж вѣрни и приемливи.

Като изходна точка при разгледването на въпроса Бйори взема извѣстието на българския охридски архиепископъ Теофилакта въ

¹⁾ Както, напр., **Δαυοβѣν** вм. **Δαυοβѣν** въ нашия надписъ, или **тоубѣν** вм. **тоубѣν** вж. у *Sophocles's* s. v.

²⁾ *J. B. Bury, Eastern Roman Empire*, p. 481—484.

³⁾ Вж. *В. Н. Златарски, Прѣмнницитѣ на Омортага*, п. т., стр. 755—777, Извѣстията за българитѣ и пр., стр. 35—36.

житието на Тивериуполскитѣ мченици.¹⁾ „Той (Теофилактъ), пише Бѣори, разказва, че Омортагъ ималъ три сина, *Ἐυραβωτᾶς* (най-стари), *Ζεηνίτζης* и *Μαλλομῆρος*; че последниятъ наслѣдилъ баща си (ὃ δὴ καὶ ἡ τοῦ πατρὸς ἀπεκλήρωθη, ἀρχή) и умъртвилъ Енравота, който билъ приелъ християнството. Слѣдниятъ повелитель, подиръ Маламира, билъ Борисъ, когото Теофилактъ означава като синъ на Звиница.²⁾ И тъй, споредъ него, тамъ е имало само едно царуване, онова на Маламира, между смъртта на Омортага и покачването на Бориса.“³⁾ Всичко това безспорно е вѣрно, но намъ ни се струва, че Бѣори не е използвалъ всички извѣстия у Теофилакта, които засѣгатъ интересувания ни въпросъ, въ тѣхната вжтрѣшна свръзка и взаимни съотношения. Затова ние тукъ ще прѣдадемъ разказа на Теофилакта въ по-главнитѣ моменти.

Като съобщава, че *при смъртта си* Омортагъ ималъ трима сина и че третиятъ отъ тѣхъ Маламиръ наслѣдилъ баща си, Теофилактъ разказва по-нататъкъ слѣдното. Слѣдъ покачването на Маламира на прѣстола, Енравота, като си спомнилъ за хвърления отъ баща му въ тъмница Кинама, поискалъ отъ брата си Маламира да го освободи отъ затвора и да му го изпрати. Маламиръ изпълнилъ желанието на брата си (гл. 31). Енравота, който силно обикналъ Кинама и постоянно въ разговоритѣ си го разпитвалъ за вѣрата въ Христа, подъ влиянието на Кинамовитѣ разкази за истинността и правотата на Христовото учение, скоро се убѣдилъ въ нищожеството на българското езичество, отхвърлилъ безбожието, увлѣкълъ се отъ богочитането, станалъ вѣрующъ и приелъ кръщение (гл. 32). Когато Маламиръ се научилъ за постѣпката на брата си, крайно недоволенъ повикалъ Енравота и поискалъ отъ него веднага да се отрече отъ „чуждия богъ“, като го заплашвалъ съ неминуема смъртъ. Но никакви заплахи не въздѣйствували върху Енравота: той прѣдпочелъ да умре, отколкото да се отрече отъ вѣрата въ Христа. Въ една дълга прѣдсмъртна рѣчь, която Теофилактъ влага въ устата на Енравота, последниятъ между другото, като казалъ, че християнската вѣра ще се разшири по цѣлата българска земя и че езичеството ще бже съвсѣмъ унищожено, прѣдрекълъ и на Маламира, че „самъ той слѣдъ изтичането на не много години злѣ ще изхвърли злочестата си душа, безъ да се ползува съ нѣщо отъ жестокостта си.“ Слѣдъ обезглавяването на Енравота, „животътъ на Маламира, завършва 33 гл. Теофилактъ, като се продължилъ три години, билъ пожнятъ безвръменно отъ сѣрпа на Божието правосудие.“

И тъй, отъ разказа на Теофилакта излиза, че Енравота поискалъ освобождението на Кинама отъ тъмницата наскоро слѣдъ смъртта на Омортага; слѣдъ получаването на затворника до неговото наставяне въ вѣрата и покръщение не ще да се е изминало много врѣме,

¹⁾ *Migne, Patrologia graec. t. 126, col. 151—222.*

²⁾ „Той казва, че Маламиръ билъ наслѣденъ отъ сина на Звиница, и послѣ продължава да говори за Бориса като *ὁ ῥηθεις Βωρίτης*.“

³⁾ *Bury, каз. съч., стр. 481.*

защото той още при живота на баща си ще да е изказвал разположение към християнството, поради което е билъ лишенъ отъ наслѣдството на прѣстола,¹⁾ и вѣроятно то е и прѣдизвикало по-скорошното приемане на новата вѣра отъ Енравота, слѣдъ което веднага е послѣдвало обезглавяването му. По тоя начинъ самата същностъ на събитието показва, че вснчкитѣ тия дѣйствия сж слѣдвали наскоро едно слѣдъ друго, а пѣкъ споредъ думитѣ на Теофилакта, Маламиръ умрѣлъ „безвѣременно“ подиръ три години слѣдъ смъртта на брата си. Отгука изводътъ е ясенъ — Маламиръ не ще да е живѣлъ дълго врѣме слѣдъ покачването си на прѣстола.

Тоя изводъ се подкрѣпя и отъ слѣдното мѣсто въ разказа на Симеона Метафраста и Логотета за връщането на ромейскитѣ плѣнници:²⁾ „Въ днитѣ на императора Теофила бѣше въ Македония³⁾ войнски началникъ (στρατηλάτης, въ старобъл. прѣводъ *шескода*), на име Кордила. Той имаше напълно възрастень синъ Варда, когото оставилъ вмѣсто себе си да управлява македонцитѣ, които живѣли отъвдѣ Дунавъ (πέραν τοῦ ποταμοῦ Δαυοβίου). Съ нѣкаква-си хитростъ той се добралъ до Теофила. Последниятъ го приелъ съ радостъ и, като узналъ, какво той желае, изпратилъ кораби, за да ги (македонцитѣ) взематъ и прѣкаратъ въ столицата. *А князъ на България билъ Владимиръ (Валдѣцер, а въ други ръкописи Владѣцер и Владѣмър), внукъ на Крума, баща на Симеона, който господарува смѣлъ нею.* И тъй народътъ (ромейскитѣ плѣнници) взелъ рѣшение да се върне съ женитѣ и дѣцата въ Романия (т. е. въ отечеството си). *Когато Михаилъ Български изпѣзълъ противъ Солунъ, тѣ почнали да прѣминаватъ съ имота си.*“⁴⁾

Върху това извѣстие Бйори сжщо така не обърналъ надлежното внимание; съпоставяйки го съ извѣстието на Теофилакта, той прави само слѣдното заключение: „Отдавно е било признато, че Теофилактовиятъ Μαλλομνής е билъ идентиченъ съ Валдѣцер или Владѣцер, за когото Симеонъ (*разб.* Метафрастъ и Логотетъ) споменува въ разказа си за връщането на гръцкитѣ плѣнници, единъ пасажъ, отъ който може да се заключи, че той билъ на прѣстола около 836—837 год.“⁵⁾ А между това отъ горѣ-приведеното извѣстие могатъ да се изведатъ слѣднитѣ положителни данни: 1. връщането на ромейскитѣ плѣнници въ отечеството имъ е станало при императора Теофила (829—842) и при това не по-късно отъ края на 837 г., защото, когато Василий I Македонецъ се върналъ съ тия плѣнници, билъ вече момъкъ на 25 години, а пѣкъ, когато е билъ откаранъ въ плѣнъ въ 813 г., той е билъ дѣте-годинчакъ,⁶⁾ и 2. дохож-

¹⁾ За това вж. по-горѣ, стр. 332—334.

²⁾ За това събитие вж. по-подробно, стр. 339—340.

³⁾ Какво се разбира тука Македония, вж. по-горѣ, стр. 277/8 и въ „Извѣстия за българитѣ и пр., стр. 47—48.

⁴⁾ Georg. Hamartolos, ed. Murali., p. 724—5. — Ср. старобъл. прѣводъ въ „Извѣстия за българитѣ“ и пр., стр. 31—32.

⁵⁾ Bury, каз. съчин., стр. 481.

⁶⁾ Вж. по-горѣ, стр. 277 и 304, бѣл. 2.

дането на Кордила въ Цариградъ и прѣговоритѣ му съ Теофила по въпроса за връщането на плѣнниците се отнасятъ къмъ царуването на единъ български господарь — Владимира, а пъкъ самото връщане на ромейскитѣ плѣнници е станало при другъ господарь — Михаила Български, а оттука явно става, 3. че въ 836 г. е станала нова промѣна на българския прѣстолъ, а понеже въ настояще врѣме не може да има никакво съмнѣние, че споменатиятъ тукъ Владимиръ не е никой другъ, освѣнъ Маламиръ, който наистина е билъ Крумовъ внукъ,¹⁾ то повече отъ очевидно става, че царуването на Маламира се свършило въ 836 г. — единъ изводъ, напълно сходенъ съ извѣстието на Теофилакта, споредъ което, както видѣхме, Маламиръ не живѣлъ дълго врѣме, или неговата смъртъ ще трѣба да отнесемъ къмъ 836/7 год. По тоя начинъ извѣстията на Теофилакта и Симеона Логотета взаимно се попълватъ и обясняватъ. Затова ние не можемъ да се съгласимъ съ твърдението на Бйори, че Симеоновото извѣстие е едно само натѣкване за една промѣна на прѣстола,²⁾ защото това е неоспоримъ фактъ, основанъ на два еднакви по значение книжовни извори.

Другиятъ главенъ аргументъ на Бйори за идентичността на Маламира съ Пресияна е това, че Борисъ непосредно наследилъ Маламира. Но да разгледаме, на какво се основава и това твърдение.

Теофилактъ завършва гл. 33 съ думитѣ: Διεδέξατο δὲ τὴν τῶν Βουλγαρίων ἀρχὴν ὁ τοῦ Ζβυνίτζη υἱός, αὐτοῦ δὲ ἀνεψιός, т. е. „управлението надъ българитѣ поелъ синътъ на Звиница, неговъ (на Маламира) братанецъ“, а гл. 34 той почва съ разсуждение за неизчѣримата Божия мѣдростъ, която често възвеличва човѣшката душа (рѣзъ скърби и утѣснения и за прозорливостта на една блага душа, на Енравота), която познала божествената воля на Бога, и слѣдъ това разказва: Ἐπεὶ γὰρ τὴν ἀρχὴν ἐρῶνς διεδέξατο Βωρίτζης ὁ θαυμάσιος, Φράγγων νέφος τὴν Βουλγαρίαν πᾶσιν ἐκάλυψε, т. е. „когато речениятъ (ἐρῶνς се поправя въ ὁ ῥηθείς) дивенъ Борисъ прие властта, облакъ отъ франки покри цѣла България.“ Поради близостта на тия двѣ фрази у Теофилакта Бйори мисли, че „слѣдниятъ български господарь, подиръ Маламира, билъ Борисъ, когото Теофилактъ означава като синъ на Звиница“, и веднага заключава, че „между смъртта на Омуртага и покачването на Бориса имало само едно царуване, онова на Маламира.“³⁾ Но да видимъ, дали текстътъ на приведенитѣ тукъ фрази допуска подобно заключение.

Прѣди вснчко едва ли може да се търси такава непосредна свързка между съдържанието на гл. гл. 33 и 34. На това посочва право думата ὁ ῥηθείς — единичката най-близка и най-вѣроятна конъектура на инѣкъ непоиятната ἐρῶνς въ текста. Тая дума би била на

¹⁾ За бъркотията въ имената и генеалогията на българскитѣ господари въ извѣстието на Симеона Логотета, подробно вж. нашата статия „Прѣемниците на Омуртага“, п. г., стр. 758—764.

²⁾ Визу, каз. съч. 482; Извѣстия на Истр. Д-во, п. т., стр. 181.

³⁾ Пакъ тамъ, стр. 481; Извѣстия на И. Д-во, п. т., стр. 180.

мѣстото си, ако да бѣше споменато името на Бориса по-рано въ текста, а такава нѣщо нѣма. Очевидно, Теофилактъ е употрѣбилъ незабѣлѣзано за себе си сжщата дума и форма, каквато е стояла въ извора, отъ който той се ползувалъ при съставянето на 34. гл., и дѣто, може би, наистина се е споменувало името Борисъ. Оттука ясно става, че между събитията, разказани въ 33. гл., и ония въ 34. гл. има пропуснати факти, които за цѣлѣта на архиепископа сж нѣмали значение. Не трѣба да се забравя и това, че Теофилактъ не пише въ цитираното съчинение лѣтописъ или история на българскитѣ господари, а излага въ него ония събития, които иматъ право отношение или свръзка съ разширението на християнството въ Тивериуполската или Струмишката областъ, дѣто сж били намѣрени мощитѣ на 15-тъ мченици отъ врѣмето на императора Юлиана. Затова и съображението на Бйори, че „не може да се вѣрва, какво, ако въ течение на периода между смъртъта на Омуртага (не по-рано отъ 827) и 852 г. тамъ сж били двама хана, отъ които единътъ (Маламиръ) царувалъ не по-малко отъ десетъ години, а другиятъ, Пресѣамъ, петнадесетъ години, то по-дългото царуване би било съвършено игнорирано отъ Теофилакта,“¹⁾ сжщо не може да има никакво значение като аргументъ, защото царуването на хана между Маламира и Бориса не е било извѣстно съ никакви събития за или противъ християнството и въ свръзка съ паметъта на Тивериуполскитѣ мченици; ржководната мисль у него е била — да посочи, че прѣдсмъртното прѣдсказание на Енравота се изпълнило, и затова право прѣминава къмъ царуването на Бориса. По сжщата причина архиепископътъ не намѣрилъ за нужно да назове по име и Маламировия прѣемникъ, а се задоволилъ само да отбѣлѣжи, че послѣдниятъ билъ синъ на Звѣница.

Че между Маламира и Бориса е имало и друго едно царуване, се доказва и отъ приведеното по-горѣ извѣстие на Симеона Логотета. Тамъ се казва, че, докато прѣговоритѣ за връщането на плѣнницитѣ вѣрвѣли въ 836 г. при *Владимира*, т. е. Маламира, самото връщане станало въ 837 г. при *Михаила Български*, подъ когото, нѣма съмнѣние, ще трѣба да разбираме Бориса-Михаила, тъй че възъ основа и на това извѣстие би могло да се твърди, че Борисъ е билъ непосреденъ прѣемникъ на Маламира. Но бъркотията въ имената и тукъ е очевидна, защото събитието е станало при императора Теофила (829—842), а пъкъ Борисъ (852—888) никога не е билъ съврѣменникъ на тоя императоръ, слѣдов. въ периода между 836—837 г., когато е умрѣлъ Маламиръ, и 852 г., когато се починалъ Борисъ,²⁾ царувалъ е още единъ ханъ.

Наредъ съ разгледанитѣ тукъ книжовни извѣстия ще трѣба да поставимъ още единъ епиграфически паметникъ, въ чието съдържание Бйори сжщо намира подкрѣпа на своето мнѣние. Това е Шуменскиятъ надписъ, нареченъ така, защото е намѣренъ въ турскитѣ

¹⁾ *Bury*, каз. съч., стр. 482; Извѣстия на Истор. Д-во, п. т., стр. 182.

²⁾ *В. Н. Златарски*, Извѣстия за българитѣ и пр., п. т., стр. 46—47.

гробница при Тумбул-джамия въ Шуменъ. Той е издаванъ два пѣти,¹⁾ и издателятъ му възъ основа на възможнитѣ споредъ тѣхъ попълвания на текста сж на мнѣние, че въ надписа се говори за нѣкакви военни дѣйствия на българитѣ противъ византийцитѣ въ областта на Одринъ и Пловдивъ, като при това първиятъ издатель го отнася къмъ врѣмето на ханъ Маламира или на неговия най-близкъ прѣемникъ, а вториятъ — къмъ Маламира. Ние бѣхме възприели това мнѣние за съдържаннето на надписа и възъ основа на нѣкои книжовни данни отнесохме тоя надписъ къмъ врѣмето слѣдъ 846 г.²⁾ Сега обаче, слѣдъ ново проучване на текста върху самия камъкъ и факсимилето, дойдохме до друго заключение, както ще покажемъ тукъ.

Тоя надписъ, както вече посочихме на друго мѣсто,³⁾ при всичката си голѣма историческа важность, е дошълъ до насъ въ непълненъ и разваленъ видъ, и при необикновенитѣ му палеографични особености твърдъ много се затруднява разбирането на съдържаннето му. Това е единъ епиграфически палимпсестъ, ако можемъ така да се изразимъ, защото не малко е пострадалъ подъ длетото на нѣкоя невѣжествена ръка, която, види се, е искала да прѣпотири за по-ясно четене буквитѣ, но поради неумѣние още повече ги развалила и изопачила. Затова при четенето на надписа необходимо се явява внимателно да се отличава, кой нарѣзъ е новъ и кой старъ, а това още повече затруднява дешифрирането на текста. Ние тукъ ще го разгледаме по-подробно.

Споредъ насъ въ него могатъ да се направятъ слѣднитѣ попълвания:

1. р. Въ началото на реда е стояла годината отъ С. М., защото ясно личи буква ς = 6000; слѣдъ нея е отлющено отъ камъка едно кръгло парче, съ което сж загинали и другитѣ числови букви; запазенъ е само надредния знакъ — общъ за цѣлата година, която е загубена за насъ. — Втората запазена буква може да бже Р или Н. но при надредната Х изглежда, че старата е Р: тогава ще бже възможно въ първитѣ двѣ букви съ надредната Х да се види съкращение на $\alpha\rho\chi\omega\nu$.⁴⁾ — Третата буква на пръвъ погледъ е твърдъ съмнително О. защото то е начертано дългнесто, когато всички други (O) въ надписа сж кръгли; но при по-голѣмо виждане лесно се забѣлѣзва десната кръгла страна на О, която неправилно е отсѣчена отъ новия рѣзачъ. — По-нататкъ се чете: КРѢМОС О ПА. слѣднитѣ три букви сж развалени и изтрити; но едвамъ видна срѣдната П дава осно-

¹⁾ Въ *Archäol.-epigr. Mitth.* Bd. XIX, S. 242—243 и въ *Абоба-Плиска*, стр. 232—236, факсимиле албомъ таб. XLV.

²⁾ В. Н. Златарски, *Извѣстия за българитѣ и пр.*, стр. 52.

³⁾ Пакъ тамъ, стр. 51.

⁴⁾ Подобно съкращение се срѣща въ пограничния надписъ отъ врѣмето на царъ Симеона отъ 904 г., дѣто въ 3-ия редъ се чете: ΘΠ ΣΥΜΘΩΝ ΘΚ ΘΥ ΑΡ ΒΛΑΓΑΡ, т. е. $\epsilon\pi\iota$ Σιμεών $\epsilon\kappa$ Θ(10)ς $\alpha\rho\chi(\omega\nu\tau\epsilon\varsigma)$ Βουλγαρων. Вж. *Извѣстия Рус. арх. инст. въ К-полѣ*, т. III (1898), стр. 186; факсимиле

вание да се признае за вѣрно четенето на Успенски ПА[ПШ], но не $\pi\alpha\lambda\lambda\omicron\varsigma$, защото за ς нѣма мѣсто на камѣка. Слѣдъ топа идатъ МѢ МѢ. Знакътъ ς , както ще видимъ, съдържа въ себе си както буква ϵ , тъй и други съкращения. Въ даденото мѣсто, ако се вземе въ значение ϵ , то попълването на Успенски $\mu\epsilon[\gamma\alpha\varsigma]$ се явява твърдѣ вѣроятно, още повече че на камѣка се забѣлѣзватъ слѣди отъ α . И тъй, 1-ия редъ ние четемъ: $\varsigma \dots \text{''}\text{Арх}(\omega\nu) \delta \text{ Кр} \omicron\beta\iota\omicron\varsigma \delta \pi\alpha[\pi\lambda\alpha]$ $\mu\omicron\upsilon \mu\epsilon[\gamma\alpha\varsigma]$.

2. р. Първата половина на тоя редъ е силно пострадалъ подѣ длетото на новия рѣзачъ, който е направилъ така дълбоко своитѣ нарѣзи, че подѣ тѣхъ мѣчно може да се отличатъ старитѣ букви. Успенски чете въ началото $\text{''}\text{Ομ} \beta\rho\epsilon\upsilon\tau\acute{\alpha}\gamma$, като се позива на $\text{''}\text{Ομ} \beta\rho\iota\tau\alpha\upsilon\omicron\varsigma$, името на Омортага у архиепископа Теофилакта.¹⁾ Но такова сближение на тия двѣ имена не може да се допусне вече затова, защото подобна форма на Омортаговото име не се срѣща нито на единъ отъ извѣстнитѣ до сега съ това име епиграфични паметници отъ IX. вѣкъ, безъ да изтъкваме тукъ, че и по форма двѣтѣ тия имена не се сходятъ. Както на камѣка, тъй и на факсимилето не е мѣчно да се забѣлѣжи, че първото начертание γ е съвсѣмъ ново и нѣма никакво отношение къмъ надписа. Въ второто начертание ясно личи горнята частъ на γ , съ което се почвалъ редътъ, понеже тая буква се пада тъкмо подѣ ς на 1-ия редъ. Ако въ третето начертание може да се види β , то въ слѣднитѣ букви лесно може да се отличатъ η , така че първата дума може да се чете $\gamma\upsilon\beta\iota\gamma\eta$, = $\gamma\upsilon\beta\iota\gamma\eta$ на другитѣ надписи отъ сѣщата епоха. Обаче по-нататъшнитѣ 11 букви ΡΕΝΤΑΓΑΤΩΤΑ , които, очевидно, сѣ много подправени отъ новия рѣзачъ, съвсѣмъ не се поддаватъ на дешифриране. Ако нашето четене $\gamma\upsilon\beta\iota\gamma\eta$ е правилно, то би могло да се прѣдполага, че тия букви съставятъ нѣкои български думи, които да съдържатъ понятието $\delta \pi\alpha\pi\lambda\alpha \mu\omicron\upsilon \mu\epsilon\gamma\alpha\varsigma$; въ такъвъ случай и $\gamma\upsilon\beta\iota\gamma\eta$ при $\mu\epsilon\gamma\alpha\varsigma$ било би твърдѣ на мѣстото си. — По-нататъкъ лесно се чете знакътъ ς , който тукъ може да значи $\chi\alpha\iota$, а слѣдъ него: Ο ΠΑΤΗΡ ΜΕ , макаръ че новиятъ рѣзачъ е начерталъ върху τ нѣщо като буква χ . Подирѣ слѣдната буква Ο на камѣка се забѣлѣзватъ слѣди отъ μ и δ , които веднага ни подсѣщатъ, че тукъ е възможно попълването $\text{''}\text{Ο}[\mu\omicron\rho\tau\acute{\alpha}\gamma]$. По тоя начинъ 2-рия редъ попълваме: $\gamma\upsilon\beta\iota\gamma\eta \dots \dots \dots (\chi\alpha\iota) \delta \pi\alpha\tau\eta\rho \mu\omicron\upsilon \text{''}\text{Ο}[\mu\omicron\rho\tau\acute{\alpha}\gamma]$.

3. р. Началото на тоя редъ е така сѣщо силно изопачено отъ новия рѣзачъ. Ако се сѣди по първитѣ букви на прѣднитѣ два реда, то първитѣ двѣ, а може би и три начертания ще трѣба да ги смѣтаме за новн и като такнва съвсѣмъ да се изхвърлятъ. Отъ другитѣ запазени букви $\mu\eta$, ако само тѣ възпроизвеждатъ точно старитѣ, при веднага слѣдващата $\pi\upsilon\iota\varsigma\alpha\varsigma$, би могла първата дума въ тоя редъ да се прочете и то само по смисълъ $\text{ΙΡΗΝΗ}[\text{N}]$, както прѣдлага и Успенски. Но тогава оставатъ непонятни слѣдващитѣ $\tau\varsigma$. Успенски вижда въ тѣхъ частицата $\tau\epsilon$; но на другитѣ надписи отъ сѣщата

¹⁾ *Migne, Patrologia gr. t. 126 col. 192 и 193.*

епоха нийдѣ послѣдната не се срѣща. Ние не се сѣщаме, какво могатъ тия букви да означаватъ тукъ; въпрочемъ Т е твърдѣ съмнително. — По-нататъкъ се чете лесно: ΠΥΙCΑC (тукъ ζ може би е = χαί, но тогава то е излѣшно) ΚΑΔ[Α] (надредниятъ знакъ — надъ Α показва, че случайно е изпусната бук. Α, вж. р. 4) ΕΖΙC ΜΣ ΤΑ ΤΘC ΓΡΥΚΘC (вж. р. 4), или цѣлиятъ редъ, споредъ насъ, гласи: (ε:ι)ρηνη(ν) . . π(ο:ι)σας (χα:?) κχλ(α) εζ(η)σ(ε) μ(ε)τὰ τοὺς Γραικοὺς.

4 р. Споредъ насъ тоя редъ въ началото е напълно запазенъ и се чете лесно: ΤΟ ΑΡΧ[Ε] ΚΑΛΑ ΕΖΘΝ Σ Υ ΓΡΥΚΥ ΕΡΗΜΟCΑ (надредниятъ знакъ и тукъ означава изпускане на бук. Ν). Слѣдвашето Т по смисълъ попълваме: Τ[Α ΧΟΡΑ, както въ 7. р. по-долу, или ΧΟΡΙΑ. Цѣлиятъ редъ тогава ще гласи: τὸ ἀρχ(ατ)[ον] καλὰ ἐζου(ν) (вм. ἐζων) (χα:ι) (ο:ι) Γρ(α:ι)κ(ο:ι) ἐρῆμ(ω)σα[ν] τ[ᾱ] χωρία.

5 р. Тоя редъ по аналогия съ 1-ия р. ще да се е почвалъ съ ΑΡ̄, понеже сж потребни двѣ букви за изравнение съ прѣднитѣ редове; отъ надредната Χ се забѣлѣзватъ слѣди на камъка. Слѣдъ това се чете: Ο ΜΑΛΑΜΙΡ. — Не съвсѣмъ ясно слѣдватъ ΜΣΤ, въ които ζ = Ε, а надредниятъ знакъ — показва, че е изпусната Α, както въ 3-ия р. ΚΑΛ. — Τ[Σ ΚΑΥΧΑΝΣ ΙCΒΘΛΣ, дѣто ζ = ΟΝ, както на другия шуменски надписъ се чете: ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΙCΒΘΛΟΝ ΚΑΥΧΑΝΩΝ (рр. 19—20).¹⁾ По-нататъкъ личатъ Ε Π · Ρ ζ, които попълваме ΕΠ[Α]Ρ[Χ]Ε, или цѣлиятъ редъ се чете: ἀρχων] ὁ Μαλαμ(η)ρ μ(ε)τ[ᾱ] τ(ον) καυχάν(ον) Ἰσθουλ(ον) ἐπ[α]ρχε.

6. р. Ако новиятъ рѣзачъ е точно повторилъ въ началото на реда буквитѣ ΑΛΑ, то ние отличаваме на камъка прѣдъ тѣхъ ΣΚ и четемъ: ΣΚΑΛΑ, дѣто ζ = χαί; тогава по аналогия съ 3-ия и 4-ии рр. а priori по-нататъкъ можемъ право да четемъ ΕΖΙC; обаче това четене се подкрѣпя и отъ остатъцитѣ на буквитѣ: подиръ Α знакътъ ζ е = Ε, слѣдъ който буквата е развалена отъ длетото на новия рѣзачъ, но все пакъ отъ старата буква е останало Z, и слѣди отъ ΙC и ясниятъ знакъ ζ; възъ основа на това на камъка ние четемъ ΣΖΙC = εζησε, както на 3-ия р. Поради това не можемъ да приемемъ нито прѣдлаганото отъ Успенски λαὸν χαί, нито отъ Бйори — μετ[ᾱ] λα[οῦ] или μετ[ᾱ] λα[οῦ] πολ(λ)οῦ χα', па и мѣстото на камъка не позволява толкова много букви. По-нататъкъ ясно се различаватъ ΙC ΤΘC ΓΡΙΚΘC ΤΘC ΠΡΟΒΑΤ[Θ] ΤΟ ΚΑC . . . или цѣлиятъ редъ дава: (χα:ι) κ[α]λὰ (ε)ζησε (ε:ς) τοὺς Γρ(α:ι)κοὺς (χα:ι) τοῦ Προβάτ[ου] τὸ κάστρον.

7 р. Макарь че на камъка се четатъ въ началото на реда нѣкои отдѣлни букви, но тѣ сж дотолкова изопачени отъ длетото на новия рѣзачъ, че мжно може да се възстановятъ старитѣ истински букви. Прочетеното тукъ отъ издателитѣ на надписа βουρ и попълнено

¹⁾ Вж. нашата статия „Два навѣстни надписа и пр., л. т., стр. 140.

отъ тѣхъ Βουρ[δίζου]!) се явява твърдѣ проблематично, защото буква В не може да се намери на мѣстото, па и ου навсѣкждѣ въ нашия надписъ се пише δ. Единичкитѣ стари начертания тукъ се забѣлѣзватъ \$ТО или ТѢ като членъ къмъ слѣдващото собствено име по аналогия съ тоб Пробѣτου. Слѣднитѣ четири букви сж ново издѣлие, но и при все това подъ тѣхъ се различаватъ стари букви, именно послѣднитѣ три ТΑΡ. Ако се сжди по това, че слѣдъ тая неизвѣстна дума се чете ТО ΚΑΣΤΡ̄, дѣто надредниятъ знакъ — се = ON, а думата четемъ τὸ κάστρ[ον], може да се прѣдполага, че въ тия три букви ТΑΡ се крие името на самата крѣпость, което, очевидно, ще грѣба да се чете СΚῶΤΑΡ̄ или Σκουτάριον, — крѣпость, която е отстояла отъ Одринъ въ сѣверо-западна посока на 18 стадин или 20 километра, при днешното с. Юскюдаръ.²⁾ Това попѣлване се явява толкова по-правдоподобно, защото между \$ТО или ТѢ и ТΑΡ остава мѣсто тъкмо за три букви. Въпросъ тукъ може да стане: въ какъвъ падежъ е стояло това име? Както казахме, по аналогия съ тоб Пробѣτου би трѣбало да очакваме родит. пад.; обаче надредниятъ знакъ — надъ Ρ, който и тукъ се = ου, отъ една страна, а отъ друга — колебанието въ четенето на прѣдходното ТО и ТѢ, което на камѣка не може да се установи, но има признаци да се приеме първото, и отъ трета — това обстоятелство, че съчинителътъ на надписа не се е строго придържалъ о граматиката, или пъкъ каменорѣзачътъ е погрѣшилъ, — всичко това иде да ни убѣди, че тукъ собственото име е стояло въ винит. пад. τὸ Σκουτάριον, а не въ родит. — тоб Σκουταρίου. — По-нататъкъ лесно се чете: \$ΤΑ ΧΟΡΑ, т. е. καὶ τὰ χωρά вм. χωρία, както го поправа и Успенски. Слѣдъ него ясно личатъ: ΤΣΓΡΥΚΣ, дѣто знакътъ \$ замѣстя тукъ ON = ON, затова четемъ ΤΩΝ ΓΡΥΚΩΝ съгласно съ Успенски. Послѣдната дума, която се е почвала съ ΕΠ, ще да е съдържала нѣкоя глаголна форма; по смисълъ ние я попѣлваме ΕΠ[ΕΔΟΚΕ, тъй че цѣлия редъ четемъ така: . . (καὶ) τὸ [Σκου]τάρ(ιον) τὸ κάστρ[ον] (καὶ) τὰ χ(ώ)ρ[ι]α τ(ων) Γρ(α)κ(ων) ἐπ[έδωκε.

8 р. Въ началото не могатъ да се прочетатъ четири букви, слѣдъ което личатъ \$ ΑΠΑΣ\$ ΦΥΜΙ ΕΠΥΙC\$ ΣΔ\$ IC ΦΙΛΙΠΟ-ΠΟ[ΑΙΝ], т. е. . . . (καὶ) ἀπασ(αν) φημ(ῆν) ἐπ(οίη)σ(ε) [καὶ] (ῆ)λθ(ε) (εἰ)ς Φιλίπ(π)όπο[λιν].

9 р. Началото на тоя редъ е сжщо унищоженъ отъ новия рѣзачъ, поне тоя е развалилъ дотолкова буквитѣ, че отъ тѣхъ нищо не може да се разбере. Прѣдлаганото отъ Успенски четене (ῆν) καὶ τὸπ(ους) е проблематично. По-нататъкъ ние четемъ Ο ΚΑΥΧΑΝ Δ\$ вм. ὁ καυχάν(ος) αὐτοῦ; ICΒ\$Δ\$ = ἰσοβουλός. CYNΤΥΧΙΑ ΕΠ . . . очевидно послѣдната дума ще да е глаголъ, който обаче трудно може да се допълни, но възъ основа на послѣдния редъ по

¹⁾ Archäol. — epigr. Mitth. XIX, 243. — *Абоба-Плиска*, стр. 235.

²⁾ *Jireček, Fragmente aus Bulgarien*, S. 145. — Ср. Heerstrasse, S. 73

смисль би могло да се прѣдполага, че тукъ става дума за възстановяване на границата; за това прѣдлагаме да се попълни ΕΠ[Α-ΝΟΡΘΟΟΕ, или цѣлия редъ съ петъ букви отъ слѣдния редъ четемъ: ὁ καυχάν(ος) αὐ[τοῦ] Ἰσδοῦλος συντυχίᾳ ἐπ[ανώ]ρθωσε.

10 р. Последниятъ редъ съдържа: ΡΘΟΟΙΣ ΤΟ ΑΡΧΣΤΑΤΟ ΥΠΕΡΦΥΜΣ ΟΡΟΣ ΤΣ[ΒΘΑΓ, който четемъ: ρθωσε τὸ ἀρχ(αὐ)τατο(ν) ὑπέρφημ(ον) ὁρος τ(ὸν) [Βουλγάρων.

И тъй отъ цѣлия надписъ ние можахме да прочетемъ слѣдното въ книжовенъ правописъ:

1. Ὁ... Ἀρχ(ων) ὁ Κροῦμος ὁ πάππα μου μέ[γας]...
ὕβριγγ... .] (καί) ὁ πατήρ μου Ὁ[μουρτάγ
(ἐ)ρήνη(ν)...] π(α)ήσας (καί) καλ(ά) ἐξ(η)σ(ε) (μ)ε[τὰ] τοὺς Γ[ραικοὺς
καί] τὸ ἀρχ(αὐ)τον καλὰ ἔξων (καί) οἱ Γραικοὶ ἐρήμωσαν τὰ χωρία.
- б. ἀρχων] ὁ Μалаμῆρ μετ[ά] τὸν καυχάν(ον) Ἰσδοῦλ(ον) ἐπ[α]ρχε.
καί κ[αλὰ] ἐξ(η)σ[ε] (εἰς) τοὺς Γραικοὺς (καί) τοῦ Προβάτου τὸ κάστ[ρον]
καί τοῦ Σκου[ταρ]ίου τὸ κάστ[ρον] (καί) τὰ χωρ[ί]α τ(ὸν) Γραικ(ὸν)
ἐ[πέδωκε]
... (καί) ἀπ[α]σ[αν] φημ[ι]ν ἐπ(ο)ήσ[ε] [καί] (ἡ)λλε (εἰς) Φιλип[π]όπολιν
... ὁ καυχάν(ος) αὐ[τοῦ] Ἰσδοῦλ(ος) συντυχίᾳ ἐπ[ανώ]-
10. ρθωσε τὸ ἀρχ(αὐ)τατο(ν) ὑπέρφημ(ον) ὁρος τ(ὸν) Βουλγάρων

Не е мжно да се забѣлжи, 1. че главнитѣ личности въ съдържанието на тоя надписъ сж ханъ Маламиръ и неговиятъ кавханъ Исвулъ, къмъ врѣмето на които се отнася и самиятъ надписъ и 2. че по съдържание надписътъ се дѣли на двѣ части. *Първата* часть (1—4 р.) говори за лица и събития прѣди ханъ Маламира, а именно, че Крумъ билъ „дѣдо“ неговъ, че баща му Омортагъ сключилъ миръ, подъ който се разбира 30-годишния миръ, и живѣлъ добръ съ гърцитѣ, и че тия мирни отношения се почнали още отъ началото на царуването му, а гърцитѣ отъ своя страна „изпразнили“, „напуснали“ ония укрѣпления, които споредъ новопроектаната тогава погранична линия, съгласно съ условията на 30-годишния договоръ, оставали въ българска територия. Така разбираме израза οἱ Γραικοὶ ἐρήμωσαν, а не че подъ него се крие извѣстие за нѣкакви военни дѣйствия, защото въ такъвъ случай тоя изразъ не би ималъ смисълъ при прѣдното изречение τὸ ἀρχαῖον καλὰ ἔξουν; освѣнъ това фактътъ, че „гърцитѣ изпразнили“, а не „опустошили“, може да се отнесе само къмъ прѣдното царуване, т. е. на Омортага, а не къмъ това, въ което е билъ написанъ надписътъ. *Втората* часть (5—10 рр.) съобщава за събития, които сж станали въ съврѣменното царуване. Така, най-първо се изтъква, че ханъ Маламиръ е управлявалъ наедно съ кавханъ Исвула — фактъ, който намира обяснението си въ младостта на самага Маламира, който е управлявалъ подъ ржководството на кавханъ Исвула „стария си боилъ“, (ὁ παλαιὸς αὐτοῦ βοῦλας), както го той нарича въ другъ надписъ.¹⁾

¹⁾ Вж. другия Шуменски надписъ, прѣписанъ отъ Бланкенбурга въ 1831 год. и издаденъ въ SIG. t. IV, № 8691b, дѣто кавханъ Исвулъ е прѣдставенъ въ ролята на съуправитель. Вж. В. Н. Златарски, Два извѣстни български надписи отъ IX. вѣкъ, п. т. стр. 138—140.

По-нататък надписът гласи, че Маламиръ „живѣлъ добръ съ гърцитѣ“¹⁾ и поради тия добри отношения сж били довършени нѣкои отъ условията на 30-годишния договоръ относительно отстъпената територия. Ние си прѣдставяме работата така: нѣкои крѣпости въ Пловдивската област, а може би и самия Пловдивъ, роментѣ не ше да сж изпразнили своеврѣменно, или пъкъ съгласно съ условията на договора трѣбало да ги изпразнятъ слѣдъ изтичането на извѣстенъ срокъ; въ замѣна на това българитѣ ше да сж задържали или пъкъ сж завзели по-сетнѣ крѣпоститѣ, като Проватъ, Скутарионъ и други укрѣпени пунктове сѣверно отъ Одринъ, които, споредъ договора, оставали въ византийска територия. Въ даденото врѣме срокътъ на тая оговорка ше да е изтекълъ, и българитѣ, като прѣдали на роментѣ задържанитѣ или завзети тѣхни крѣпости, влѣзли въ владѣние на цѣлата южнобalkanска област до Родопитѣ. По тоя случай Маламиръ устроилъ всеобщо тържество (*ἀπαυ φέρει*) и отишълъ, вѣроятно, за първъ пътъ въ Пловдивъ, а кавханъ Исвულъ „изправилъ“, възстановилъ при случая наново най-старата, споредъ договора, българска граница. Разбирайки въ тоя смисълъ съдържанието на нашия надписъ, ние имаме достатѣчно основание да прѣдположимъ, че самото събитие се намирало въ свръзка съ изтичането на втория десетѣкъ на 30-годишния договоръ, когато послѣдниятъ, вѣроятно, е билъ наново потвърденъ, а оттука то е станало прѣзъ 834/5 година, т. е. тѣкмо при живота на Маламира, прѣдн 836/7 год. Поради това и самиятъ надписъ не може да се отнесе къмъ врѣмето слѣдъ изтичането на 30-годишния договоръ, т. е. къмъ 846—849 г., както ние това допуснахме по-рано и както Бйори приема, за да докаже идентичността на Маламира съ Пресияна.

И тъй, отъ разгледанитѣ извѣстия, които се отнасятъ или могатъ да се отнесатъ къмъ Маламира, става ясно, че послѣдниятъ не е живѣлъ по-късно отъ 836/7 год. и че между него и Бориса е управлявалъ другъ ханъ. Кой е билъ тоя ханъ, ше ни отговори извѣстието на Константина Багренородни.

Константинъ ни разказва, че „въ управлението на (сръбския) князъ Властимира повдигналъ война противъ сърбитѣ *българскитѣ* князъ *Персианъ* съ цѣлъ да ги подчини; но слѣдъ тригодишна

¹⁾ По поводъ на нашето четене *καλὰ ἔζησεν* въ 6-ия редъ, т. е. че Маламиръ е живѣлъ въ миръ съ гърцитѣ. Бйори пише (стр. 483): „Но 1. ако това (т. е. тоя изразъ) би прѣдхождало думитѣ *καὶ οἱ Γραικοὶ ἀρτίμως*, които отбѣлзватъ началото на неприязнени дѣйствия“. Обаче ние по-горѣ изтъкнахме, че изречението *οἱ Γραικοὶ ἀρτίμως* се отнася не къмъ Маламировото царуване, а къмъ прѣднето — Омортаговото и че тукъ *ἀρτίμως* не означава „неприязнени дѣйствия“, а просто „изпразнили“, „напуснали“ укрѣпенитѣ пунктове, защото тоя глаголъ се намира въ тѣсна свръзка съ прѣднето изречение *τὰ ἀρχαῖα καλὰ ἔζησεν*, съ други думи добритѣ и мирни отношения не могатъ да прѣдизвикатъ неприязнени дѣйствия. — „2. Възстановяването (*καλὰ ἔζησεν*) е несъвмѣстимо съ думитѣ, които слѣдватъ, (*ἀπὸ τοῦ Προβότου κτλ.*). Ние мислимъ пъкъ, че поставянето *ἀπο* вм. $\{$ е недопустимо, защото тоя знакъ нийдѣ въ нашия надписъ не замѣстя нѣкой прѣдлогъ, а прѣдставя, както

война той не само нищо не постигналъ, но дори изгубилъ повечето отъ войската си. Слѣдъ смъртъта на княза Властимира властѣта надъ Сърбия получили тримата му синове, Мунтимиръ, Строимиръ и Гойникъ, които раздѣлили страната помежду си. *Прѣзъ тога врѣме стана князь на България Михаилъ-Борисъ, който поиска да отмъсти за поражението на баща си Персиама.*¹⁾ И тъй, споредъ Константина, прѣди Бориса въ България е имало владѣтеленъ князь на име *Пресиамъ и Пресиянъ* (Πρεσιάν, Πρεσιάνος и Προσιάνος), който воювалъ съ сръбския князь Властимира три години отъ 839 до 841 год.,²⁾ т. е. той е билъ непосредственъ прѣемникъ на Маламира, а пкъ споредъ Теофилакта, слѣдъ Маламира поелъ управлението синѣтъ на Звиница. Борисъ, както посочихме по-горѣ, не е могълъ да бже синъ на Звиница, а билъ споредъ изричното свидѣтелство на Константина, синъ на Пресияна, слѣдов. Пресиянъ е билъ прѣемникътъ на Маламира, а понеже синѣтъ на Звиница билъ братанецъ (ἀνεψιός) на послѣдния, излиза, че Пресиянъ е билъ Звиницовъ синъ и, като единичкъ прѣдставитель отъ рода на Крума, поелъ управлението на страната въ 836 год.

Че прѣзъ 40-тѣ години на IX. вѣкъ въ България не е царувалъ Маламиръ, се доказва донѣдѣ и отъ надписа, намѣренъ и прѣписанъ отъ Villoison а въ 1707 год. въ развалинитѣ на стария градъ Филиппи (тур. Филибеджикъ, с.-з.-но отъ Кавала). Тоя надписъ поради неточното му копиране и непълното запазване не може изцѣло да се реставрира; обаче нѣма съмнѣние, че той се отнася къмъ първата половина на IX. вѣкъ, както това показватъ и формата, и палеографичнитѣ особености, а главно изразѣтъ ὁ. ἐκ θεοῦ ἀρχῶν и сполучливото попѣлване името Ἰωββόλος ὁ χαυχῶνος. Поради това единичко възможно попѣлване името на съврѣмения ханъ, отъ което сж запазени въ надписа послѣднитѣ четири букви ανος, може да бже Πρεσι[άνος] (или Πρεσιάνος или Προσιάνος).³⁾

Ако Маламиръ и Пресиянъ били една и сѣща личностъ, то защо едни надписи носятъ името на първия, а тоя послѣдния — името на втория? При всичката важностъ на тоя въпросъ Бйори

самъ Бйори приема, или а, или ха, а ние ще прибавимъ, или падежни тѣ окончания аи, ти, ои(ои), ос; род. п. тобъ Пробѣтѣи тукъ зависи отъ тѣ хѣотров, тъй че подобно замѣстване на знака ζ съ аѣ е недопустимо, както и самъ Бйори това признава, защото той „не може да види нѣкоя слѣда нито отъ аѣ или ѣх, които Успенски дава подъ алтернатива“ (стр. 482). Очевидно, съ него въ значение ха се е почвало ново изречение и всичкитѣ слѣдъ него думи зависятъ отъ друго сказуемо, а оттука и силата на тоя аргументъ пада. — „3. Съучастието на генералъ Исвула съ Маламира въ р. 5. показва, че ние имаме дѣло съ военно дѣйствието отъ страна на Маламира“, но ние вече показаме, че съучастието на кавханъ Исвула съ Маламира се касае до управлението на държавата, тъй че и това възражение губи значение. Затова тукъ не може и дума да става за нѣкакъвъ прѣдполаганъ Маламировъ походъ.

¹⁾ De admin. ed. Вон. р. 154. — Ср. В. Н. Златарски, Прѣемникитѣ на Омортага, п. т., стр. 758.

²⁾ В. Н. Златарски, Извѣстия за българитѣ и пр., п. т., стр. 42.

³⁾ Подробно по тоя въпросъ вж. В. Н. Златарски, Извѣстията за българитѣ, л. т., стр. 48—50.

отговаря на него съ прѣдположенията, 1. че „Пресиамъ е било българско, а Маламиръ — славѣнско и официално име“ (стр. 482), и 2. че „Пресиамъ или Пресианъ е присвоилъ името Маламиръ въ единъ по-късенъ периодъ, може би въ свръзка съ разширението на неговата власт надъ западнитѣ (разб. балкански) славѣни“ (стр. 483). Но тия прѣдположения не могатъ да се приематъ за правдоподобни, защото 1. ако името Маламиръ е било само официално име, то ние бихме очаквали да видимъ на всички официални актове, каквито сж нашитѣ надписи, едно и сжщо официално име на българския ханъ, а пъкъ, споредъ Бйори излиза, че тоя сжщия ханъ е писалъ и неофициалното си име, и 2. доколкото може да се установи датата на шуменския надписъ и на Villoison'овия, може да се заключи, че Маламиръ се е наричалъ съ официалното си име въ по-ранния периодъ, а въ по-късия съ името Пресиянъ, т. е. тъкмо обратно на прѣдположението на Бйори, още повече че и самъ Бйори признава, че вториятъ надписъ — Villoison'овиятъ, който „е вѣроятно не по-рано отъ 847 год.“ „е билъ единъ отъ послѣднитѣ паметници на Маламира подъ негово по-раншио име“ (стр. 483), слѣдов. всички надписи — на брой три^{*)} — съ името Маламиръ ще трѣба да отнесемъ къмъ врѣмето между 847 и 852 г., което ни се показва малко вѣроятно.

Всичкитѣ тукъ посочени възражения, които сж отъ първостепенна важность, изтъкватъ твърдѣ ясно голѣмата натегнатость въ стремежа на Бйори да избѣгне мжнотинитѣ при доказването идентичността на Маламира съ Пресияна. Сжщата тая натегнатость и неубѣдителность се чувствува, както видѣхме, и въ другитѣ му аргументи по сжщия въпросъ и затова остава да признаемъ, че Маламиръ и Пресиянъ сж двѣ съвършено отдѣлни исторически личности, които, като владѣтелни български ханове, иматъ и своя отдѣлна история, всѣка съ свой особенъ характеръ, като това изложихме на друго мѣсто.

^{*)} Освѣнъ споменатитѣ два шуменски надписа (вж. по-горѣ, стр. 5—10) има още единъ мемораленъ издаденъ въ Archæol.-epigr. Mitth. XIX (1896), S. 239—240 и въ Абова-Плиска, стр. 191, албомъ табл. XLIII, 4.

Хронологиченъ и родовъ списъкъ на българскитѣ
господари отъ 679 до 852 г.

Родъ Дуло (679—739)	Родъ Угаинъ
Исперихъ 679—701	Телець 761—764
Тервель 701—718	Отъ неизвѣстенъ родъ
Неизвѣстенъ 718—724	Гокту 766—767
Севаръ 724—739	Паганъ 767—768
Родъ Вокиль или Укиль (739—761 и 764—766)	Телеригъ 768/9—777
Кормисошъ 739—756	Кардамъ 777(?)—803
Винехъ 756—761	Крумъ 803—814
Сабинъ (по жен. линия) 764—766	Омортагъ 814—831
Умаръ 40 дена VIII.—IX. 766	Маламиръ 831—836
	Пресиянъ 836—852

Библиография.

Въ долния списъкъ сж показани всички извори и нови трудове, които сж използвани при съставянето на 1-та часть отъ „Историята на българската държава прѣзъ срѣднитѣ вѣкове.“ Въ него сж посочени авторътъ и заглавието на всѣки трудъ, а сжшо дѣ и кога е билъ напечатанъ последниятъ.

I. Извори

Съкращения. — BT = Bibliotheca Teubneriana. — CB = Corpus Bonnensis. — FHG = Fragmenta historicorum graecorum. — HGM = Historici graeci minores. — MGH = Monumenta Germaniae historica. — NEBN = Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque nationale à Paris. — Patrol. gr. et lat. = Patrologia graeca et latina.

- Agathiae Historiae. HGM ed. L. Dindorfii. vol. II. (p. 122—453). Lipsiae (BT) 1871.
- Annae Comnenae Alexias. CB vol. I. ed. J. Schopen 1839; vol. II. ed. Reifferscheid 1878.
- Anonymi Periplus Ponti Euxini. FHG ed. C. Müller. t. V, pars 1, p. 174—187. Parisiis 1883.
- Ammiani Marcellini Historiae. ed. Gardthausen. 2 voll. Lipsiae (BT) 1874. — 75.
- Cassiodori Variarum. MGH script. t. XII (auct. antiquis.). ed. Th. Mommsen. Berolini 1894.
- Cedreni Geor. Compendium historiarum. CB 2 voll. ed. J. Bekkerus 1838—39.
- Chronicon Paschale. CB ed. L. Dindorfii. 2 voll. 1832.
- Codini Geor. De officiis. CB ed. J. Bekkerus 1839; — De originibus. CB ed. J. Bekkerus 1843.
- Constantini Porphyrogeneti De thematibus et de administrando imperio. CB ed. J. Bekkerus 1811.
- Ecloga Leonis et Constantini cum appendice. ed. An. G. Monferratus. Athenis 1889.
- Einhardi Annales. Pertz, MGH t. I (scriptores).
- Ennodii Panegyricus dictus clementissimo regi Theoderico. MGH t. VII (auct. antiqu.). ed. F. Vogel. Berolini 1885.
- Epistola ad Theophilum imperatorem de sanctis et venerandis imaginibus. Migne, Patrol. gr. t. 95, col. 345—386.
- Euagril Historia ecclesiastica. Migne, Patrol. gr. t. 86, 2. col. 2405—2906.
- Fredegarii Scholastici Chronica. MGH Scriptores rerum Merovingicarum. ed. Br. Krusch. t. II. Hannoverae 1888.
- Fuldenses annales. Pertz, MGH t. I scriptores, p. 343 sqq.
- Genesii Jos. Βασιλειαν. CB ed. C. Lachmannus, 1834.
- Georgii Monachi Chronicon. ed. C. de Boor. 2 voll. Lipsiae (BT) 1904. —, Сжшо въ разпространена редакция подъ име Georgios Hamartolos ed. E. de Muralto. Petropoli 1859.
- Gesta Dagoberti I. regis Francorum. MGH. Scrip. rerum Merovingicarum ed. Br. Krusch. t. II, p. 396—425.
- Ignatii Diaconi Vita patr. Nicephori. Appendix ad Nicephori Opuscula historica, ed. C. de Boor. Lipsiae (BT) 1880.

- Именникъ на първия български князъ. Вж. по-горѣ стр. 379—382 факсимиле на текста по Московско-синодалния и Погодиновския прѣписи.
- Joannis Antiocheni Fragmenta. FHG ed. C. Müller. t. IV, p. 535—622. Parisiis 1885.
- Joannis Malalae Chronographia. Migne, Patrolog. gr. t. 97, col. 9—790.
- Joannis Scylitzae Historia. Вж. Cedrenus CB. ed. J. Bekkerus. t. II, 1839, p. 641—744. — Прибавки къмъ него вж. В. Prokic, Die Zusätze in der Handschrift des Johanne Skylitzes. München 1906.
- Тѣмъна Ставръка, хартѣяма соловѣскаго, "О чудеса" мѣршточца великаго Дмитрія въ Панигирика на Владислава граматика отъ 1479 г. въ библиотеката на Рилския мѣнастиръ № 4, (60), листъ 215об—236об.
- Jordanis Romana et Getica. MGH t. V (auct. antiqu.), ed. Th. Mommsen. pars I. Berolini 1882.
- Желѣ пророка Бѣзани како записана естъ аѣлаомъ до 3-го писемъ. Споменникъ Сак. III (1890), стр. 190—193.
- Isidori Hispalensis Chronica. MGH t. XI (auct. antiqu.), Chronica minora saec. IV, V, VI, VII. ed. Th. Mommsen, pars II, p. 424—481. Berolini 1894.
- Jean, évêque de Nikiou, Chronique. Texte étiopien publié et traduit par H. Zotenberg. NEBN Paris 1883 t. 24. 1ère partie, p. 125—605.
- Laurissenses annales minores. Pertz MGH t. I, p. 121—123.
- Leonis Diaconi Historia. CB. ed. C. B. Hase. 1828.
- Leonis Grammatici Chronographia. CB. ed. J. Bekkerus 1842.
- Marcellini Comitis Chronicon. MGH t. XI (auct. antiqu.), pars I. Chronica minora ed. Th. Mommsen. Berolini 1893.
- Menandri Protectoris Fragmenta. HGM ed. L. Dindorf. vol. II, (p. 1—131). Lipsiae 1871.
- Menologion imperatoris Basilii. Migne, Patrolog. gr. t. 117, col. 20—614.
- Michel le Syrien, patriarche Jacobite d'Antioche (1169—1199), Chronique, éditée pour la 1ère fois et traduite en français par J.-B. Chabot. t. I—III, Paris 1904—1906.
- Miracula S-ti Demetrii martyris. Migne, Patrolog. gr. t. 116, col. 1203—1318. — Сжшо у А. Tougard, De l'histoire profane dans les actes grecs des Bollandistes. Paris 1874. Thessalonique, p. 81—205. — Чудо о градѣ Солуньстѣмъ и о Прсбудѣ князѣ и неослабѣмъ его воеваніи. Великія Минеи чети, собранныя всероссійскимъ митрополитомъ Макаріемъ. Октябрь дни 19—31. Изданіе Археографической Коммисіи. Петроградъ 1880, слѣб. 1928—1944.
- Моисей Хоренскій, Исторія Арменіи, переводъ, Н. С. Эмина. Москва 1893.
- Monachi Sangallensis De gestis Karoli imperatoris. Pertz, MGH script. t. II, p. 726—763.
- Nicephori patriarchae Opuscula historica, ed. C. de Boor. Lipsiae (BT) 1870.
- Pauli, continuati Eutropii, Historia Romana. MGH t. II (auct. antiqu.) ed. Berolini 1879.
- Pauli Diaconi Historia Langobardorum. MGH Scrip. rerum Langobar. et italic. saec. VI—IX, ed. Bethmann et Waitz. Berolini 1878.
- Peutingeriana tabula itineraria in bibliotheca Palatina Vindobonensi asservata nunc primum arte photographica expressa. Vindobonae 1888.
- Prisci Fragmenta. HGM ed. L. Dindorf. vol. II, (p. 275—352). Lipsiae (BT) 1870.
- Procopii Caesariensis Opera omnia, ed. J. Haury, voll. I—III. Lipsiae (BT) 1905—1906.
- Ptolemaei Geographia. ed. C. Müller, 2 voll. Parisiis. 1883.
- Русская лѣтопись по Ипатскому списку. Петроградъ 1871.
- Saxonis annalistas Annales. Pertz, MGH script. t. VIII, ed. Waitz, p. 542—777.
- Scriptoris incerti De Leone Bardae Armenii filio. Вж. Leo Grammaticus CB. ed. J. Bekkerus 1842, p. 335—362.
- Sigeberti Gemblacensis. Chronographia. Pertz, MGH script. t. VIII p. 300—374.
- Симеона Метастраста и Логотета Синсани міра Ш вѣтъ и лѣтописникъ. Изд. В. Срезневскій. Петроградъ 1905. — Гръцкитъ текстъ у Georgios Hamartolos, вж. Georgios Monachus.

Suldae Lexicon graece et latine ad fidem optimorum librorum exactum post Thomam Gaisfordum recensuit et annotatione critica instruxit Godofredus Bernhardt, 2. voll. Halis et Brunswigae 1853.

Осодора Студита Написаніе о измѣненіихъ Болгарѣхъ христіанъ въ сѣмъ вѣстѣхъ лѣтиско писаніи, изд. отъ А. Ив. Яцимирскій, Мелкіе тексты и замѣтки по старинной славянской и русской литературѣ. Изв. От. р. яз. и сл. ПАК. т. VII (1902), стр. 125 и сл.

Theophrastis Chronographia, ed. C. de Boor, t. I — *Textus graecus*. Lipsiae 1883; t. II — *Anastasii Bibliothecarii Chronographia tripartita*, ed. C. de Boor. Lipsiae 1885.

Theophrastis continuati Chronographia. CB ed. J. Bekkerus, 1838.

Theophylacti, archiepiscopi bulgari, Martyrium ss. quindecim illustrium martyrum qui imperanti impio Juliano Apostata Tiberiopoli, qua Strumitza bulgarice dicitur, passi sunt. Migne, Patrol. gr. t. 126, p. 151—222.

Theophylacti Simocattae Historiae, ed. C. de Boor. Lipsiae (BT) 1887.

Vita Hludowici imperatoris (Pii). Pertz, MGH scrip. t. II, p. 604—648.

Zacharias Rhetor, Die Sogennante Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor in deutscher Uebersetzung herausgegeben von K. Ahrens und G. Krüger. Leipzig (BT) 1899.

Zonarae Ioannis Epitome historiarum. ed. L. Dindorfii. 6 voll. Lipsiae (BT) 1868—75.

Zosimi Historiae. CB ed. J. Bekkerus. 1837.

II. Литература.

А. Трудове съ кирилица.

Съкращения. — БП = Български Прѣгледъ. — БС = Българска Сбирка. — ВВ = Византийскій Временникъ. — ГСАК = Глас Српске Академије. — ГСУ = Годинникъ на Софійския Университетъ. — ЖСРГОб. = Живая Старина Русскаго Географическаго Общества. — ЖМНПр. = Журналъ Министертва Народнаго Просвѣщенія. — ЗРАОб(В) = Записки Русскаго Археологическаго Общества (Восточныя). — Изв.АДС = Извѣстия на Археологическото Дружество въ София. — Изв.ИДС = Извѣстия на Историческото Дружество въ София. — Изв. От. р. яз. сл. ПАК = Извѣстия Отдѣленія русскаго языка и словесности Петроградской Академіи. — Изв.РАИК = Извѣстия Русскаго Археологическаго Института въ Константинополь. — КС = Кіевская Старина. — ЛБАК = Лѣтопись на Българската Академія. — ПСБКД = Периодическо Списание на Българското Книжовно Дружество. — СБАК = Списание на Българската Академія. — СЮД = Списание на Юридическото Дружество. — СбНУК = Сборникъ за Народни Умотворения и Книжнина. — ЮВ = Юридическій Вѣстникъ.

Абоба-Плиска — Матеріалы для болгарскихъ древностей Абоба-Плиска. — ИзвРАИК X (1905).

Ардашевъ, К. А., Развалины Болгаръ и древніе болгары. по описанію англичанина Э. П. Турнерелли. Казань 1901.

Аристовъ Н. А., Замѣтки объ этническомъ составѣ тюркскихъ племенъ и объ ихъ численности. — ЖСРГОб. ч. VI (1896), стр. 277—456.

Беръ А., Исторія всемірной торговли. Москва, 1876.

Бѣляевъ Д. Э., *Византизмъ*. Очерки, матеріалы и замѣтки по византийскимъ древностямъ. кн. I. Петроградъ 1891.

Благоевъ Н., Крумови закони. — СЮД год. IV (1904), стр. 308—326.

Бобчевъ С. С., Исторія на старобългарското право. София. 1910.

Браунъ Э., Разысканія въ области готто-славянскихъ отношеній I. Петроградъ 1899.

Брунъ Ф., Черноморье. Сборникъ изслѣдованій по исторической географіи Южной Россіи (1852—1877), ч. I и II. Одесса 1880.

- Васильевскій В. Г., Русско-византийскіе отрывки VII. Житіе Іоанна Готскаго. ЖМНПр. ч. 195 (1878), стр. 86—154. — Законодательство Иконоборцевъ. ЖМНПр. ч. 199 (1878), стр. 258—309; ч. 200 (1878), стр. 95—129. — О мнимомъ славянствѣ гуинновъ, болгаръ и роксоланъ. ЖМНПр. ч. 222 (1882), стр. 140—190. — Еще разъ о мнимомъ славянствѣ гуинновъ, болгаръ и роксоланъ. ЖМНПр. ч. 226 (1883), стр. 346—392.
- Васильевъ А. А., Славяне въ Греціи. ВВ т. V (1898), стр. 404—438 и 626—670. — Византия и арабы. Политическія отношенія Византии и арабовъ за время I Амореиской династіи. Петроградъ 1900. — Арабскій синаксаръ о болгарскомъ походѣ императора Никифора. „Новый сборникъ“ въ честь В. И. Ламанскаго. Петроградъ 1905, стр. 361—362.
- Вестбергъ Фр., Къ анализу восточныхъ источниковъ о восточной Европѣ. ЖМНПр. ч. XIII (1908, новая серія), стр. 364—412; ч. XIV, стр. 1—52. — Записка готскаго топарха. ВВ XV (1908), стр. 71—132.
- Гаркави А., Сказанія мусульманскихъ писателей о славянахъ и русскихъ. Петроградъ, 1870.
- Герцбергъ Г. Ф., Исторія Византии. Переводъ П. В. Безобразова. Москва, 1896.
- Гильфердингъ А., Исторія сербовъ и болгаръ. Собраніе сочиненій т. I. Петроградъ 1868, стр. 1—296.
- Голубинскій Е., Краткій очеркъ православныхъ церковей болгарской, сербской и румынской или молдо-валахской. Москва 1871.
- Голубовскій П., Болгары и хазары, восточные сосѣды Руси при Владимірѣ св. КС XXII и отдѣльно Кіевъ 1888.
- Господиновъ Ю., Разкопки въ Патлейна, ИзвАДС, IV (1914), стр. 113—128.
- Гротъ К., Моравія и мадьяры съ половины IX-го до начала X-го вѣка. Петроградъ 1881. — Константинъ Багрянородный о сербахъ и хорватахъ и ихъ разселеніи на Балканскомъ полуостровѣ. Петроградъ 1882.
- Гудевъ П. П., Български ржкописъ въ Ватиканъ. СбНУК кн. VI (1896), стр. 311—361.
- Дриновъ М. С., Заселеніе Балканскаго полуострова славянами. Москва 1873. Вж. Съчиненія. София (1909), I, стр. 139—316.
- Златарски В. Н., Нови извѣстия за най-древния периодъ на българската история. СбНУК кн. XI (1894), стр. 145—154. — Писмата на визан. им-ръ Романа Лакапина до българския царь Симеона. СбНУК кн. XIII (1896), стр. 282—322. — Кой е билъ Тудоръ Чернооризецъ Досковъ? БП год. IV (1897), кн. 3, стр. 42—63. — Прѣмвницитѣ на Омортага. ПСБКД кн. LIV (1896), стр. 755—777. — Два извѣстни български надписи отъ IX. вѣкъ. СбНУК кн. XV (1898), стр. 131—144. — Единъ отъ Правдидикитѣ Омортагови надписи. ПСБКД кн. 63 (1903), стр. 94—113. — Студии по българска история. ПСБКД кн. 63 (1903): 1. Основаніе на българ. царство, стр. 313—340; 2. Българскитѣ князе отъ рода Дуло, стр. 473—499; България прѣзъ VIII. вѣкъ, стр. 627—666. — Изъ старата история на българитѣ. БС год. XII (1905), стр. 19—23. — Клятва у языческихъ болгаръ. Сборникъ въ честь проф. В. И. Ламанскаго. Петроградъ 1905. I, стр. 251—260. — Извѣстия за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста и Логотета. СбНУК кн. XXIV (1908), стр. 1—161. — Имали ли сж българитѣ свое лѣтоброеніе? СБАк. I, 1 (1911), стр. 1—92. — Какви канонически книги и граждански закони Борисъ е получилъ отъ Византия. ЛБАк. I (1912), стр. 79—116. — Сюлейманкѡйскитѣ надписъ. ИзвАДС III (1912/13), стр. 131—179. — История на българитѣ отъ появата имъ въ Европа до основаването на българ. царство на Балканския полуостровъ. ГСУ X (1914/15), стр. 1—112. — Къмъ въпроса за българското лѣтоброеніе. СБАк. X, 6 (1915), стр. 1—22. — Извѣстнето на Михаила Сирийски за прѣселеніето на българитѣ. ИзвИДС кн. IV (1915), стр. 37—52. — Рецензия на Г. Балабчевъ, Новонайденіята надписъ отъ времето на царь Симеона. БП г. IV, кн. XII, стр. 61—78. СбНУК кн. XV (1898), книж. отд. стр. 20—40.

- Ивановъ Йорд., Надгробниѣхъ паметникъ на Хилвуда. ПСБКД кн. 62 (1902), стр. 63—65. — Български старини изъ Македония, София 1908.
- Иловайскій Д. И., Розысканія о началѣ Руси. 2-ое изд. Москва 1882. — Дополнительная полемика по вопросамъ варяго-русскому и болгаро-гунскому: I Москва 1886 и II Москва 1902.
- Иностранцевъ К. А., Хунь-ну и Гунны (Библиографическій обзоръ теорій о происхожденіи народа Хунь-ну китайскихъ лѣтописей, о происхожденіи европейскихъ Гунновъ и о взаимныхъ отношеніяхъ этихъ двухъ народовъ). ЖСРГОБ. г. X (1900), стр. 353—386 и 525—564.
- Иречекъ К., Исторія болгаръ, переводъ Бруна и Палаузова. Одесса 1878. — Княжество България, прѣводъ отъ С. Аргировъ. II. Пловдивъ 1899. — Исторія срба I (до 1371), прев. Јов. Радонић. Београд 1911.
- Кацаровъ Г., Клетвата у езическитѣ българи. СБАк. III (1912), стр. 113—120.
- Ковачевикъ Л. и Јовановикъ Л., Исторія српскога народа I—II. Београд 1893/4.
- Кондаковъ Н. П., Византійскія церкви и памятники Константинополя. Одесса 1887.
- Кулаковскій Ю. А., Къ объясненію надписи съ именемъ им-ра Юстиніана, найденной на Таманскомъ полу-вѣ. ВВ II (1895), стр. 189—198. — Гдѣ находилась Вичинская епархія Константинопольскаго патріархата. ВВ IV (1897), стр. 315—336. — Еще къ вопросу о Вичинѣ. ВВ V (1898), стр. 393—397. — Къ исторіи готской епархіи (въ Крыму) въ VIII. вѣкѣ. ЖМНПр. ч. 315 (1898), стр. 173—202. — Исторія Византіи. т. II. Киевъ 1912.
- Куникъ А. и Розень В., Извѣстія ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и славянахъ. I. Петроградъ 1878.
- Ламанскій В. Ив., О нѣкоторыхъ славянскихъ рукописяхъ въ Бѣлградѣ, Загребѣ и Вѣнѣ. Петроградъ 1864.
- Ласкинъ Г., О древностяхъ Константинополя. Киевъ 1905.
- Латышевъ В. В., Этюды по византійской эпиграфикѣ. ВВ I. (1894), стр. 657—672.
- Лопаревъ Хр. М., Двѣ замѣтки по древней болгарской исторіи. ЗРАОБ. III (1888), стр. 341—362.
- Миккола J. J., Тюркско-болгарское лѣтосчисленіе. Изв. От. р. яз. сл. ЛАк. XVIII (1913), стр. 243—247.
- Милевъ Н., Кубратъ отъ исторіята и Куберъ въ Чудесата на Св. Димитрия Солунски. ПСБКД кн. 71 (1910), стр. 557—586.
- Мутафчиевъ П., Селското землевладѣніе въ Византіи (споредъ *εἰρηνογράφοις*). СбНУК XXV (1910), стр. 1—72.
- Новаковић С., Византійске чинове и титуле у српскимъ земљама XI—XV века. ГСАк. 78 (други разред 47) (1908), стр. 178—279.
- Панченко Б. А., Памятникъ славянъ въ Внѣннѣ VII вѣка. ИзвРАИК VIII (1902), стр. 16—62. — Крестьянская собственность въ Византіи. София, 1903. ИзвРАИК IX (1903) стр. 1—243.
- Паткановъ К., Изъ новаго списка географіи, приписываемой Моисею Хоренскому. ЖМНПр. ч. 226 (1883), стр. 21—32. — Ванскія надписи и значеніе ихъ для исторіи Передней Азій. ЖМНПр. ч. 177 (1875), стр. 148—185.
- Погодинъ А. Л., Изъ исторіи славянскихъ передвиженій. Петроградъ 1901.
- Радонић Јов., Ко су Гети у хронизи Комеса Марцелина. ГСАк. 60 (1901), стр. 204—214.
- Скабалановичъ Н., Византійское государство и церковь въ XI вѣкѣ. Петроградъ 1884.
- Соколовъ М. Ив., Изъ древней исторіи болгаръ. Петроградъ 1879.
- Исторія на Българската държава. Томъ I.

- Станоевић Ст., Византија и срби. Нови Сад I 1903; II — 1906. — Историја српскога народа. Београд 1910.
- Сырку П. А., Время и жизнь патриарха Евѣмїя Терновскаго. Петроградъ 1899.
- Туманскій А. Г., Новоткрытый персидскій географъ X столѣтія и и вѣстія его о славянахъ и русскихъ. ЗРАОб(В) X (1897).
- Успенскій Ѳ. Ив., Къ исторіи крестьянскаго землевладѣнія въ Византіи. ЖМНПр. ч. 225 (1883) стр. 30—87; 301—360. — Древнѣйшій памятникъ славянскаго права. ЮВ г. XIII (1886), кн. IV, стр. 700—713. — Пограничный столбъ между Византіей и Болгаріей при Симеонѣ. Изв. РАИК III (1898), стр. 184—194. — Старо-болгарская надпись Омортага. ИзвРАИК VI (1900), стр. 216—235. — О древностяхъ города Тырнова. Изв. РАИК VII (1901), стр. 1—24. — О вновь открытыхъ мозаикахъ въ церкви св. Димитрія въ Солуни. ИзвРАИК XIV (1909), стр. 1—61.
- Хвольсонъ Д., Извѣстія о Хозарахъ, Бартусахъ, Болгарахъ, Мадьярахъ Славянахъ и Руссахъ Абу-Али Ахмеді бенъ Омаръ Ибнъ-Даста. Петръградъ 1869.
- (Чертковъ), О переводѣ Манассиной лѣтописи. Москва 1842.
- Шафарнкъ П. Іос., Славянскія древности, переводъ О. Бодянскаго. т. II, кн. 1. Москва 1848.
- Шкорпилъ В. и К., Нѣкои бѣлѣжки върху археологическитѣ и историческитѣ изслѣдванія въ Тракия. Пловдивъ 1885. — Паметници изъ Българско. I Тракия. София 1888. — К., Бѣлѣжки за старата българска столица Прѣславъ. ИзвАДС, IV (1914), стр. 129—147. — К., Старо-български паметници. Сбор. „Добруджа“. София 1918.
- Шпилевскій С. М., Древніе города и другіе булгаро-татарскіе памятники въ Казанской губернии. Казань 1877.

Б. Трудове съ латиница.

Съкращения. — AEMOU = Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. — ASPH. = Archiv für slavische Philologie. — BAP = Bulletin de l'Académie des sciences de St. Petersburg. — BZ = Byzantinische Zeitschrift. — DSWA = Denkschriften der Akademie der Wissenschaften zu Wien. — EHR = The English historical Review. — Ersch-Gruber's Encycl. = Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste, herausgegeben von J. S. Ersch und J. G. Gruber. — JSFO = Journal de la Société Finno-Ougrienne. — MBBA = Monatsberichte der Akademie zu Berlin. — REAW = RealEncyclopädie der classischen Altertumswissenschaften. — SBWA = Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften zu Wien.

Baumeister. A., Denkmäler des klassischen Altertums. München 1889.

Bury J.-B., A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 to 800). London 1889. vol. I—II. — The chronological Cycle of the Bulgarians. BZ XIX (1910), p. 127—144. [Руски прѣводъ: Хронологическій циклъ Болгаръ, переводъ Н. М. Петровскаго. Казань 1912]. — The Bulgarian Treaty of A. D. 814 and the Great Fence of Thrace. EHR April, 1910, p. 276—287. — A History of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I (802—867). London 1912. [Прѣводъ на гл. XI и XII (стр. 332—341) отъ това съчинение подъ насловъ: I. България прѣзъ IX. вѣкъ и покръщането на славѣнитѣ и българитѣ. ИзвИДС кн. IV (1915), стр. 105—179. 2. Appendices: X Пресиямъ, Маламиръ (p. 481—484) и XI Върху нѣкои отъ изворитѣ за исторіята на Константина и Методия (p. 485—488), пакъ тамъ, стр. 180—188].

Cassel P., Der chazarische Königsbrief aus dem 10. Jahrhundert. Berlin. 1876.

- Diehl Ch., Justinien et la civilisation byzantine au VI-me siècle. Paris 1901. — Etudes Byzantines Paris 1905.
- Dümmler E., Ueber die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien. SBWA Bd. XX (1856), S. 353 u fol. — Geschichte des Ostfränkischen Reiches. 2-te Aufl. Leipzig 1887, Bde I—III.
- Gelzer H., Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche. BZ II (1893), S. 22—72. — Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung. Leipzig 1899 (Abh. der. phil.-hist. cl. der sächs. Gesell. d. Wiss. XVIII, № 5).
- Gerland F., Die persischen Feldzüge des Kaisers Heraclios. BZ III (1894), S. 330—373.
- Gutschmidt, Kleine Schriften. Bd. V. Leipzig 1894.
- Hirsch Fr., Byzantinische Studien. Leipzig 1976.
- Hopf K., Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelaltres bis auf unsere Zeit. Leipzig 1867—68 (Ersch-Gruber's Encyklop. Bd. 85—86).
- Jireček C., Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel. Prag 1877. — Beiträge zur antiken Geographie und Epigraphie von Bulgarien und Rumelien. MBBA. 1881. — Archäologische Fragmente aus Bulgarien. AEMOU X (1888), S. 43—104, 129—204. — Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer. Wien 1897 (SBWA Bd. 136). — Рецензии на 4 наши статьи. ASPH. Bd. XXI (1899), S. 607—617. — Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. 1-er Theil. DSWA Bd. 48 (1902), S. 1—104.
- Kaerst J., Geschichte des Hellenismus. Berlin 1917.
- Kazarow G., Die Gesetzgebung des bulgarischen Fürsten Krum. BZ XVI (1907), S. 254—257.
- Kiepert H., Formae orbis antiqui. Fol. XVII Illyricum et Thracia. Berlin 1901.
- Kießling, Hippika ὅρη. Pauly-Wissowa, REAW. Stuttgart 1899 s. v.
- Krumbacher K., Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527—1453). 2-te Aufl. München 1897.
- Latyshev W. W., Inscriptiones antiquae orae septentrionibus Ponti Euxini. Petropoli 1890.
- Laurent I., Sur la date des églises Saint-Démétrius et Sainte-Sophie à Thessalonique. BZ IV (1895), S. 420—434.
- Marquart J., Die Chronologie der alttürkischen Inschriften. Leipzig 1893. — Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge. Leipzig 1903. — Die altbulgarische Ausdrücke in der Inschrift von Catalar und der altbulgarische Fürstenliste. ИзвРАИК XV (1911), стр. 1—30.
- Mikkola J. J., Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren. JSFO XXX (1914). Helsingfors. S.-Ab., S. 1—24.
- Mordtman, Esquisse topographique de Constantinople. Lille 1892.
- Müllenhof K., Deutsche Altertumskunde. Bd. II, 2-te Aufl. Berlin 1906.
- Murali Ed., Essai de chronologie byzantine pour servir à l'examen des annales du Bas-Empire et particulièrement des chronographes slaves de 395 à 1057. Pétersbourg 1855. I.
- Niederle L., Slovanské starožitnosti. Díl. II: Původ a počátky slovanů Jižních. Praha 1906.
- Nordenskiöld A. E., Facsimile-Atlas to the Early History of Cartography with reproductions of the most important maps printed in the XV and XVI centuries. — Translated from the swedish original by Johan Adolf Ekelöf and Clements R. Markham. Stockholm 1889.
- Papariopoulou M. C., Histoire de la civilisation hellénique. Paris 1878.
- Prokič B., Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes München 1906.

- Rambaud A., L' empire grec au X-me siècle. Paris 1872
- Roesler R., Ueber den Zeitpunkt der slavischen Ansiedelung an der unteren Donau. SBWA Bd. 73 (1873), S. 77—126. — Rumänische Studien Leipzig 1371.
- Schenk K., Kaiser Leons III Walten in Inneren. BZ V (1896), S. 257—301.
- Schmidt L., Geschichte der Wandalen. Leipzig 1901.
- Schuchhardt C., Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien. AEMOU IX (1885), S. 202—232.
- Tafel Th. L. De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica. Bero-
lini 1839.
- Tocilesco Gr., Fouilles et recherches archéologiques en Roumaine. Bu-
carest 1900.
- Tomaschek W., Bulgaroi. Pauly-Wissowa, REAW Bd. III, col. 1041,
s. v. — Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. II. Die Handelswege im 12.
Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabers Idris. Wien 1887.
(SBWA Bd. CXIII, S. 285—373).
- Wattenbach W., Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. 6-te Aufl.
Berlin. Bde I (1893), II (1894).
- Westberg Fr., Beiträge zur Klärung orientallischer Quellen über Osteuropa.
BAP t. XI. (1899), № 4, p. 211—245; № 5, p. 275—314.
- Wirth A., Geschichte Aslens und Osteuropa. Bd. I. Halle a S. 1905.
- Zachariae v. Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts.
3-te Aufl. Berlin 1892.
- Zeuss K., Die Deutschen und die Nachbarstämme. München 1837.
-

Показалец на собственитѣ имена.

А.

- Абаръ, хун. народъ, 35.
 Абасги, нар. 25.
 Абассиди, перс. династия 225, 240.
 Абасия, обл., 35.
 Абд-ар-Рахманъ ая Насиръ, араб. халифъ, 109.
 Абдель, хун. нар., 35.
 Абидосъ, гр., 160, 276.
 Абоба, с. 131, 146, 319, 328, 329, 362, 410; Аб-ски лагерь 146.
 Абодрити, слав. племе, 297, 312.
 Абхазия, обл., 35—36.
 Авары, нар., 10—13, 15—16, псевдо-авары 72, 73—75, 80, 91—93, 95, 98—99, 101, 106, 121, 134, 143, 148—149, 190, 199, 248, 279, 283, 421, 422, ав-ско облъкло 290—291, 383, 385, 400.
 Авролева, връхъ, 244.
 Авитохолъ, българ. ханъ, 23, 42, 354—355, 369, 376—377.
 Агатонки, крѣпость, 299, 300, 432.
 Агатополю, гр., 431—432.
 Адрамитъ, гр. 177.
 Адриатическо море, 14, 54, 159.
 Азия, 8, 9, 21, 22—23; Срѣдня А-я, 72, 82; Мала А-я, 111, 138, 156, 160, 162, 164, 175—176, 183—184, 209—210, 240—241, 307—308, 336, 338, 341, 404.
 Азовско море (Меотидя), 22—23, 25—29, 33—34, 36, 38—39, 42, 44, 57, 75, 80, 84, 86, 89—90, 92, 99, 100, 103—105, 108, 114, 125.
 Азмакъ, р. 180.
 Акацири, нар., 24, 32—33, 39.
 Акидуктъ, равнина при А., 267, 308.
 Акъ-Бунаръ, с., 180.
 Аланы, нар., 22, 35, 72, 79, 89; Алания, стр., 78.
 Албания, обл., 351.
 Александъръ В., макед. царь, 137.
 Алексинацъ, гр., 317.
 Алибашъ, връхъ, 152.
 Алцагири, нар., 32—33.
 Алцинокъ (Алцеко), българ. вожда, 118—120.
 Аморея, гр., 184, 341.
 Анагастъ, визан. пълков., 41.
 Анагей, тур. пълков., 79, 82.
 Анастасий I, визан. им-ръ, 45, 47—48, 202; Анастасисва стѣна, 7, 48, 56, 63, 65, 202.
 Анастасий II, визан. им-ръ, 176—177, 184—188.
 Андрей св. ап., 249—250.
 Анти, славѣн. племе, 7, 9, 13, 26, 32, 51, 55—56, 75, 137, 344, 351, 383—385.
 Анхналъ, гр., 47, 174, 213—217, 242, 262, 386, 432; Ан-ско поле, 214.
 Аплакисъ вж. Иванъ.
 Апросъ, крѣпость, 276.
 Аписмаръ, визан. военач., 164.
 Арабаконакъ, Ар-ски окопъ, 152.
 Араби, нар., 15, 138—139, 162—164, 184, 188, 196, 225, 231, 241, 244, 249, 308—309, 338, 341, 394, 404.
 Аралско море, 76.
 Аратий, визан. стратегъ, 58.
 Арда, р. 350.
 Аристъ, илир. пълков., 46.
 Аркадиополь (Люле Бургазъ), гр., 67, 234, 278, 291, 298, 308, 311, 429.
 Армения, обл., 54, 163, 244, 404; ар-менци поселеници, 201.
 Арпачъ, с., 179.
 Арсила, тур. хаганъ, 81.
 Артавасдъ, визан. държав., 201.
 Артана, р., 209.
 Артемий вж. Анастасий II.
 Аскупъ хунъ, виз. пълков., 52.
 Аспарухъ, Аспаръ-хрукъ вж. Испери-хъ.
 Аталарихъ, готски кралъ, 43.
 Атанасий, александ. пат-рхъ, 373.
 Аттихитъ, р., 104—105.
 Атила, хун. царь, 23—24, 26, 39—42, 44, 46, 102.
 Атира, крѣп., 275; р. 63, 275.
 Ахенъ, гр., 313—314.
 Ахъръ-Челеби, обл., 350.

Б.

Бабадагъ, гр., Б-ски издигнатини, 130.
 Баба-Ески, гр., 298, 430.
 Бавария, 118, 313—314; баварци, 118.
 Багарзикъ (Барзелкъ), хун. нар., 35.
 Бадуарий, визан. пълков., 49, 52.
 Бакаджикъ, върхъ, 179, 204.
 Баксанъ, р., 124.
 Балангари, нар., 79; Балангаръ, крѣп., 113.
 Балдерихъ, графъ, 315.
 Балзена, крѣп., 299, 301.
 Балтийско море, 32.
 Балчикъ, гр., 151.
 Балъ (Bál), р., 104.
 Балж-Бунаръ, с., 180.
 Банатъ, обл., 311.
 Бастарни, нар., 127, 137.
 Барзелтъ (Barsalia), нар. 89.
 Батбай (Баянъ), българ. ханъ, 86, 97—99, 101—102, 112—114, 357.
 Бацгунъ, стр., 35.
 Башалин, с., 179.
 Баянъ, авар. хаганъ, 74—75, 80, 117.
 Баянъ, братъ на Токту, 219—220, 407.
 Безмъръ, българ. ханъ, 86, 112, 114, 354—357, 359, 369, 377, 383—387.
 Безсребреници св., църква, 271, 273.
 Бейсугъ, р., 104.
 Биевентъ, обл., 118, 121; 6-ски херцоци, 138.
 Бендери, гр., 248.
 Берзилия (Бердия), обл., 97, 101—102.
 Берзити (Берзития), слав. пл., 230.
 Берковска планина, 190.
 Бертрихъ, графъ, 315.
 Бесарабия, обл., 113, 125, 133—134, 145, 277, 339; бес-ски окопъ, 113, 154, 248.
 Битолско, обл., 347. /
 Boviarum, гр., 118.
 Болгаръ (Успенское), с., 115.
 Боренъ, хър.-далм. упр-ль 312.
 Борисъ, българ. князь, 172, 209, 342, 351, 372, 373, 448, 450, 451, 457—458.
 Боспоръ (Керчь), гр., 39, 48—50, 82—83, 88, 99, 103.
 Бохана, тур. пълков., 82.
 Браила, гр., 152, 154.
 Браничевци, слав. пл., 297, 312—313.
 Брѣгалица, р., 342.
 Братешъ, ез., 134, 154, 387, 389. /
 Бугъ, р., 154.
 Буза, българ. ханъ, 43.
 Булгарофигонъ, гр., 429—430, 432.
 Бумънъ, тур. каганъ, 76.
 Бунаръ-икинли, с., 329.
 Бургаре, нар., 35—36, 89.

Бурдизъ, крѣп., 298—299, 429—430, 432, 455.

Бурликъ (Boorlik), р., 104.

Бухара, обл., 72.

Бѣлградъ, гр., 316.

Бѣло море, 16, 308.

Българи: азово-черноморски 6, 10, 23, 25—27, 32, 35—37, 43—45, 84—96, 103—113; 6.-утигурн 26—28, 30—34, 36—39, 41—42, 44, 57—62, 67—71, 73, 75—84, 87, 89, 91, 117; 6.-кутригурн 26—35, 37—39, 41—71, 73—75, 80, 87, 89, 90, 92, 116, 117, 135, 137, 385; 6.-ко-трагн 89, 91, 99, 101, 106, 384; 6.-уногундури 84, 89, 93—94, 99, 110, 123—124, 383; 6.-панон-ски или аварски 98, 101, 116—118, 120—121; 6.-италиянски, 101, 116, 118, 120—121; 6.-черни (вж-трѣшши) 114; 6.-сребърни (вън-шини) 115; 6.-дунавски (велики) или балкански 106—107, 130 и на-татъкъ.

България стара, велика, приазовска и пр., 36, 85, 90, 92, 98—102, 104, 107—108, 112, 120, 122, 125; Б-ия черна 114; Б-ия отвѣждъ Дунавъ 277—278, 291, 339; Б-ия дунавска отъ 100 и нататъкъ.

Българска планина 123, 127

В.

Вал (рданисъ (Кубанъ), р., 103—104.
 Валентинъ, визан. пратеникъ, 78, 81, 87—88.

Валентъ, визан. пратеникъ, 73.

Вандали, нар., 8, 27, 38.

Варда, синъ Кордиловъ, 339, 449.

Вардаръ, р., 18, 342.

Варна, гр., 141, 146, 151—152, 223, 228, 407.

Вархонити, нар., 82.

Варъ (Ovár), родонч., 72.

Василий, пат-хъ нерусал., 432.

Василий I, Македонецъ, визан. им-ръ, 277, 345, 449.

Велегизити, славѣн. пл., 397.

Велизарий, визан. пълков., 64.

Венди, нар., 32; Вендска марка, обл., 118—119.

Венентеръ, нар., 110.

Венеция, гр., 341.

Верегава, проходъ, 142, 206—208, 217, 410—411.

Верея, гр. трак., 241, 262.

Версникия, гр.-крѣп., 244, 268, 427.

Вѣтрила, върхъ, 412.

Видъ и Видъ, върхъ 410, 412;
Видъ, р., 40.
Виднвари, нар., 32.
Виза, гр., 396, 431.
Византий, близъкъ на Никиф. I, 255.
Винехъ, българ. ханъ, 205—208, 211,
215, 353, 365—367, 370, 378.
Висля, р., 32.
Виталианъ, визан. пълков., 47—48.
Витиния, обл., 175, 209.
Витоша, план., 317.
Властимиръ, сръб. князь, 342, 345—
346, 349, 458.
Влахерни, врата и дворецъ, 175, 271,
280, 395.
Влашко, стр., 22, 51, 117, 152; Влаш-
ки централенъ окопъ, 152, 154, 190.
Влциндуръ, синъ Атиловъ, 40.
Войникъ, с., 204.
Воннъ вж. Енравота.
Вокиль (или Укиль), българ. ц. родъ,
193—195, 205, 208, 210—21, 215—
216, 219—220.
Волга, р., 22, 25, 75, 76 (Атиль), 99
(Атель), 106—107, 115, 124, 306;
Волжско-камско царство, 115.
Вордулуй-Исакъ, с., 133, 154.
Вуругунди, хун. нар., 30.
Върбишки проходъ (Върбица), 258—
259, 321, 410—412.

Г.

Габаре, с., 152.
Гаврилъ, мжеч. христ., 294.
Галацъ, гр., 56, 134, 137, 154, 387,
389; Галашки окопъ 134, 154, 387,
389.
Ганъ, план., 276.
Гарванъ, план., 190; село, 326.
Гарши, нар., 103.
Георгиевско устие дунав. 129, 389.
Георгий, еп. девелтски, 261, 291, 294.
Гепиди, нар., 39—40, 43, 47, 56—57.
Герловски проломъ, 323.
Германския, гр., 240.
Германъ, цар. патр., 177, 262, 264.
Германъ, виз. пълков., 51, 65—67, 72.
Геролдъ, графъ, 315.
Гетн, нар., 137.
Гингдильс, с., 175.
Главанъ, с., 301.
Годиля, визан. пълков., 49, 52.
Гойникъ, сръб. князь, 349, 458.
Головица, лим., 129—130.
Голъма глава, план., 190.
Голъмо-мънастирски върхове, 179.
Гостуиъ, българ. намѣстникъ, 84—86,
88, 90, 355, 369, 377, 383—387.

Готи, нар.: вестъ-готи, 8, 10, 22, 27,
38, 137; остъ-готи, 22, 27, 29—30,
38—40, 43—46, 137; готи-тетрак-
сити, 26, 28, 39, 57.
Гримуалдъ, лангобар. краля, 118, 121.
Гродъ, кутригур. ханъ, 49, 87—88.
Гулишки проходъ, 142, 146.
Гърция, 16, 95, 238, 241.

Д.

Дагестанъ, план., 124.
Дагобертъ I, фр. краля, 16, 117—120.
Даихъ (Уралъ), р., 22, 76.
Даки, нар., 137; Дакния, обл., 15, 39,
51; D-ripensis 40.
Далмаций, трибунъ, 49.
Далмация, обл., 80, 344.
Даматрисъ, план., 175.
Дамъ-адасъ, с., 329.
Даонисъ, крѣп., 275.
Дарданели, проливъ, 276.
Дардания, обл., 15.
Дафнопатъ вж. Теодоръ.
Девелтъ, гр., 179, 261, 263, 291,
299, 300.
Дели-Орманъ, обл., 220.
Денгизихъ, синъ Атиловъ, 40—41.
Дербентъ, кавказ. проходъ, 35—36,
79, 113.
Дерконъ, ез., 48.
Дѣволъ, р. и обл., 347.
Джумални, с., 179.
Диногация, гр., 56, 137.
Дивдѣдово, с., 410.
Димитриада, гр., 397.
Димитрий Полиоркетъ, мак. пъл-
вод., 416.
Димитъръ св. солунски, 13, 121, 148,
157, 392—394, 396—401, 406.
Дирмаръ, нар., 35.
Диценгъ, българ. воевода, 293, 424,
425.
Днѣпъръ, р., 32—33, 39, 42, 91, 101,
106—103, 115—116, 125, 126, 133—
134, 306—307, 330.
Днѣстъръ, р., 41, 101, 115—116,
125—126, 133, 134, 151, 154, 248,
277.
Добричъ, Д-ки полета, 146.
Добруджа, обл., 130, 133, 138—139,
141—146, 203, 339—349, 360, 387.
Донъ, р., 22—26, 57, 75, 91, 100, 107,
115—116, 125, 306, 384; Танансъ,
80, 99, 101.
Драва, р., 312, 315—316.
Драгомиръ, славѣн. велможа, 262,
290, 383—384.
Драгувити, славѣн. пл., 121, 149,
150, 159, 398 (князе).

Дръновца, бърдо, 152.
Дринъ Черни, р., 342.
Дукумъ, българ. воевода, 424.
Дуло, българ. цар. родъ, 41—42, 84, 88, 162, 192—195, 361, 384—386.
Дунавъ (Дуна, Истъръ), р., 7—12, 14—16, 23—24, 28, 39—41, 44, 47, 51, 53—54, 56—57, 61—62, 67—68, 70, 75, 80, 82, 101, 108, 110, 116—117, 124—128, 130—131, 133—135, 137—142, 145—146, 151—152, 154, 161, 164, 190, 198—199, 203, 213, 220, 227, 248, 277, 307, 312, 315—316, 322, 325—326, 339, 340, 341, 346, 354, 357, 359—361, 387—391, 407, 445—446, 449.
Дучи-булкаръ, българ. пл., 103—104, 106—107, 115.
Дълга стѣна вж. Анастасиева стѣна.

Е.

Евксински Понтъ вж. Черно-море.
Евлисия (и Евдусия), обл., 25.
Евматий, механикъ, 252.
Европа, 22, 23, 30, 45, 53, 71, 80, 115, 116.
Егейско море, 224, 252, 308, 350.
Египетъ, 86, 95.
Езерци, славян. пл., 348.
Ектагъ, план., 76, 81.
Ектель, план., 81.
Еллада, 12—13, 51, 62, 67, 238—239, 241, 349.
Еллакъ, синъ Атиловъ, 39—40.
Елосъ, гр., 348.
Елбрусъ, кавказ. върхъ, 124.
Емба вж. Ихъ.
Емнецуръ, синъ Атиловъ, 40.
Енравота (Воинъ), синъ Омортаговъ, 332—334, 337, 448—451.
Епиръ, обл., 15, 47.
Ерагаръ, българ. родъ, 330, 384.
Ергени, бърдо, 124—125.
Еркене, р., 278.
Ерми, българ. родъ, 84—85, 384—385, 386—387.
Ести, нар., 32.
Ефесъ, гр., 184.
Ефратъ, р., 164.
Ефталитъ, нар., 35.
Ея, р., 184.

Ж.

Женъ-женъ (Жуанъ-жуанъ), нар., 72.
Жиуль, р., 153, 190.

З.

Завендеръ, българ. пл., 80, 120.
Заверганъ, кутригур. ханъ, 30, 61—63, 65, 67—70, 117, 137.

Загорня, обл., 170, 180, 190, 199.
Зайчаръ, гр., 190.
Зали, нар., 73.
Заперта (Забарта), крѣп., 341.
Звниница, синъ Омортаговъ, 332, 337, 448, 450—451, 458.
Земледѣлски законъ на иконобор. 197—198, 200.
Зикхунъ, Захи (Zik un, Zixu), нар., 25, 103.
Зимархъ, визан. пълков., 76, 78, 81.
Зинонъ, визант. им-рь, 43, 45.
Златни врата въ Ц-градъ, 176, 214, 270—271, 275.
Златенъ рогъ въ Ц-градъ, 271, 273, 275 (Стенонъ).
Змѣйка лим., 129—130.
Зурта, р., 46.

И.

Иванъ, илир. упр-ль, 48.
Иванъ, комитъ евксинопонт., 49.
Иванъ Аплакисъ, визан. пълк., 268.
Иванъ Астѣнъ II, българ. царь, 363.
Иванъ Ставраки, дьяконъ солунски, 401, 402.
Иванъ Цимнскій, визан. им-рь, 259.
Иверски порти (Дарьял. устие), 99.
Идаризий, антски глав-рь, 385.
Isepnia, гр., 118.
Икаръ (Объ), р., 83.
Иллирия, обл., 7, 40, 46, 51, 54, 57, 344.
Илия, визан. пълков., 175.
Имбросъ, о-въ, 225.
Иоаннъ, христ. воевода, 294.
Иовъ, пат-хъ антиохийски, 432.
Ионическо море, 51.
Иосифъ, хазар. хаганъ, 109—110, 125.
Иракля, гр., 186, 267, 270, 308.
Ираклий, визан. им-рь, 15—17, 91, 93—96, 112, 135, 165, 345.
Иридере, р., устие, 329.
Ирина, визан. им-ца, 237—242, 249.
Иринополъ, гр., 241.
Ирнахъ (Ирна), синъ Атиловъ, 40—42.
Ирникъ, българ. ханъ, 38, 41—42, 84, 355, 359, 369, 377, 384.
Исакча, гр., 129—130, 132, 391; И-ско поле 388; И-ски издигнатини 391.
Исаврия, обл., 184.
Исвуль, българ. кавханъ, 335—336, 350, 454—458.
Искъръ, р., 40; И-ски проломъ, 152.
Испания, 27, 38, 63.
Исперихъ (Аспарухъ), българ. ханъ, 97, 101, 108—113, 122—127, 130—139, 141—142, 144—146, 148, 151—153, 155, 159, 161—162, 189, 191—193, 210, 229, 239, 319, 356—357,

359, 360—361, 363—364, 367, 369,
377—378, 387—392; Испоръ 139;
Аспаръ-хрукъ 109, 127.
Истеми, тур. каганъ, 76.
Иха (Емба), р., 76.
Италия, 9, 27, 43, 45, 55, 61, 63,
120—121, 136, 138.

К.

Кавказъ, обл. 22, 26, 71, 75, 79, 89,
92, 103, 105, 113, 124—126; Кав-ски
план. 25, 99, 108.
Каваклии, гр. 179, 300.
Кадолахъ, фриул. марграфъ, 312.
Кадж-кьой, с., 326—329 (градище).
Казбекъ, върхъ план., 124.
Казиръ, нар, 35.
Кама, р., 115, 306.
Камчия, р., 151, 320; К-ска план. 151.
Кангюй, обл., 22.
Кандихъ, авар. пратен., 72.
Капакли, ез., 388.
Карагулъ вж. Хоракулъ.
Кардамъ, българ. ханъ, 239—240,
242—246, 289.
Карлъ Велики, герм. им-рь, 248.
Карпати, план. 351.
Картагенъ, гр., 164.
Касандрия, гр., 54.
Каспийски портн. проходъ, 35—36.
Каспийско море, 25, 35, 71, 124.
Каспичанъ, с., К-ско плато 146.
Кастамонийски мнастиръ, 405.
Каяджикъ, с., 180.
Кераунска планина 103, 124.
Келагастъ, антъ, 383—385, 387.
Керамисийско поле 121, 149—150;
керамисийци 150, 156; кер-ска дър-
жава 161.
Керченски проливъ, 26, 28, 39, 99,
125, 386.
Кидукъ, равнина, вж. Акидукъ.
Килеръ-баиръ 152.
Кимерий (Боспоръ), 99; кимерийци,
нар. 26, 32.
Кинамъ, визан. плън., 277, 305, 332—
334, 448.
Кириянъ, гот. воевода, 43.
Кипъръ, о-въ, 16, 163.
Киргизски степи, 22.
Киригиръ, българ. родъ, 330.
Китай, империя, 21—22.
Козлодуй, с., 152.
Колубара, р., 317.
Константинолъ, виз. пълков., 52.
Константинъ, българ. еп., 371, 373.
Константинъ (Симнатий) синъ на
Лъва V, 433—434.
Константинъ III, визан. им-рь, 112.

Константинъ IV Погонатъ, виз.
им-рь, 130, 139—141, 147, 151, 155,
159, 170, 181, 389—391.
Константинъ V Копронимъ, виз.
им-рь, 196, 200—209, 211, 213—214,
216—217, 220—237, 240, 257, 405,
407.
Константинъ VI, визан. им-рь, 238,
241—245, 249.
Константинъ Паницкъ, Крумовъ
зеть, 273—274.
Констансъ II, визан. им-рь, 17, 101,
112, 135—139, 390, 404.
Констанция, крѣп., 299, 301.
Коракъ (Кракъ), зап. Кавказъ, 103.
Кордла, визан. плън., 339—340,
449—450.
Кордова, гр., 109.
Корнитски провлакъ, 67; к-ски стра-
тсгъ 348—349.
Кормисошъ, българ. ханъ, 177, 180,
193—196, 201, 205, 207—208, 210,
212, 215, 219, 262, 365—367, 370, 378.
Костенецъ, с., 317.
Котленски окопъ 152; проходъ
410—412.
Котраги вж. българи-к.
Котрагигъ (Котрагиръ), бъл. кутр.,
385.
Котрагъ, българ. вождъ, 101, 115.
Коцагири, българ. пл., 80, 106, 120.
Кочо = Кобѣо (Днѣпъръ), р., 106.
Крезъ български, 169.
Кофина, Кофисъ вж. Кубанъ
Кримъ, полу-въ, 125.
Критъ, о-въ, 164.
Крумъ, българ. ханъ, 172, 177, 246—
249, 252, 255—263, 265—266, 268,
270—279, 281—293, 296—298, 301,
307, 312, 318, 339, 342, 408, 410—
415, 419, 420—424, 427—432, 449,
452—453, 456, 458; Крумови за-
кони 283—289, 423.
Крумово, с., 410.
Ксидинитъ вж. Никита.
Кубанъ, р., 25, 84, 86, 100, 104, 107—
108, 114, 124; Кофисъ 36, 104—106;
Кофина 77—78, 104; Куфисъ 36,
89, 90, 99, 104—105; Кулн 104.
Куберъ, българ. вождъ, 121—122,
148—150, 155—159, 161, 392, 400
Кубратъ, българ. ханъ, 84—104,
107—109, 111—116, 120—123, 125,
135, 148, 354—357, 369, 377, 384—
385, 387; Худбардъ 103; Хубраатъ
103, 109, 127.
Кувнаръ, българ. родъ, 316, 330.
Кума, р., 124.
Кундукъ, ез., 133, 154.
Купи, р., вж. Кубанъ.

Купи-булгаръ, българ. пл., 103—106, 114.
Кути, нар., 103.
Кутригуръ, българ. вожда, 26.
Кутригури вж. българи-кутригури.
Куциагири, нар., 33.
Кучи-булкаръ вж. Дучи-булкаръ.
Кюстенджа, гр., 151.

Л.

Лазика, обл., 54.
Лакедемонъ, гр., 348.
Лангобарди, нар., 56—57.
Левката, ност, 163.
Леоно, гр., 248.
Лесонтий, визан. пълков. и им-ръ, 163—164.
Леонтъ, сп. никейски, 294.
Леонтъ, христ. воевода, 294.
Литосория, мѣстность, 232.
Ломъ, р., 40.
Лопушненски проходъ, 142, 146.
Лъвова могила, 426, 428, 430.
Лъвъ I, визан. им-ръ, 40.
Лъвъ III Исавъръ, визан. им-ръ, 184—189, 196, 198—200, 212, 402, 404—406.
Лъвъ IV Хазарски, визан. им-ръ, 234, 237, 240, 246, 402.
Лъвъ V Арменецъ, визан. им-ръ, 268—272, 279—281, 297—299, 302—303, 307, 309, 337, 402, 425—429, 432—438, 440.
Лъвъ IV Филосовъ, виз. им-ръ, 402.
Лъвъ, визан. патриций, 206.
Лъвъ, логотетъ на дрома, 206.
Людевитъ, хърват. князь, 312.
Людвикъ Благочестиви, герман. им-ръ, 280, 312—317, 334, 349.
Людвикъ Баварски, кралъ, 315, 349.

М.

Маврикий, визан. им-ръ, 13—15, 80, 83, 90—91.
Мавъръ, българ. воевода, 121, 156—159, 392.
Маджарско, държава, 22, 218, 311; маджари, нар., 115, 306, 307, 337, 340, 375, 409—410, 437.
Македония, обл., 15, 18, 47, 159—160, 230, 238, 240—242, 244, 251, 254, 261—262, 338, 342—343, 345, 349—350, 394, 405—406; М-ния отвѣждъ Дунавъ, 277, 449; м-ни отвѣждъ Дунавъ, 277, 339—341, 346; Мак-ска тема 277—278, 291, 349.
Макроливата, крѣп., 299, 301, 317.

Маламиръ, българ. ханъ, 301, 332—337, 339, 383—384, 431, 447—452, 454, 456—459.
Мало-мѣнастирски върхове, 179.
Мамантъ св., мѣнастиръ и дворецъ, 274.
Мандренско сз., 179.
Маничъ, р., 124.
Мансарли, с., 179.
Мануилъ, сп. одрински, 277, 291, 293.
Марица, р., 179, 276 (Хебъръ), 301.
Маркелли, кр., 203—204, 243—244, 255, 411.
Мартина, визан. им-ца, 96.
Μαρούβιος, р., 104—105.
Махелмъ, бавар. пратен., 313.
Меамиръ, антски пратен., 383—385, 387.
Меланхлени, нар., 27.
Мелентиада, гр., 63.
Мелитина, гр., 201.
Меотида вж. Азовско море.
Месемврия, гр., 140, 170, 184, 217, 219, 233, 263—267, 419, 425, 427—430.
Месомплионъ (Μεσσηνῆλιον), мѣстн., 179.
Места, р., 7, 350—351.
Мизия, горня и долия, обл., 18, 40, 47, 51—52, 62, 144—145, 151, 257.
Микси, развал, с., 180.
Милеоца, крѣп. и мѣст., 178.
Милинг, славѣн. пл., 348.
Михаилъ Български = Борись, 449—451.
Михаилъ I Рангаве, визан. им-ръ, 260—262, 264, 266, 267, 269—270, 272, 414—415.
Михаилъ II Балба, визан. им-ръ, 307—311, 317.
Михаилъ III, визан. им-ръ, 346—348.
Млава, р., 249, 312.
Молдова, обл., 51.
Морава, р., 249, 317, 342 (Поморавне).
Мраморно море, 48, 62, 186, 234, 275 (Пропонтида), 308, 404.
Мугель, кутриг. ханъ, 49.
Мумджиларъ, с., 328; М-ска могила 327—328.
Мундо, българ. воевода, 46.
Мундо, иллир. воевода, 50, 54.
Мунтимиръ, сръб. князь, 349, 458.
Мусачево, с., 179.

Н.

Нарзесъ, визан. пълков., 56, 61.
Насубчидаръ, с., 329.
Невуль, славѣн. воев., 162—163.

Никея, гр., 177; тракийска 262.
Никита Ксидинитъ, визан. дър-
жавн., 185—186.
Никиу, гр., 86.
Никифоръ, царигр. патрхъ, 269—
270, 415, 428, 434, 436.
Никифоръ I Геникъ, визан. им-ръ,
249—259, 262—263, 408, 410—412.
Никола св., план., 190.
Николицель, с., 132; Н-ски окопъ,
лагерь, 132, 134, 139, 387—390.
Никомидия, гр., 184; Н-ски заливъ
163.
Никопсѣ, гр., 103.
Никропили, гр., 99.
Ниневия, гр., 93.
Нишъ, гр., 317.
Новакова брѣзда, окопъ, 152.
Noviodunum, гр. 388.

О.

Объ, р., вж. Икаръ.
Оваджикъ, с., 301.
Овезски лѣбъ, нось, 99.
Огоръ, (Οὔρος — уйгури), 72.
Огоста, р., 152.
Огълъ, (Οὔλος, Οὐχλος), българ. ла-
герь, 126, 130—132, 319, 387—390.
Одисополь, гр., 49.
Одиссоъ, гр., 47.
Одринъ, гр., 7, 13, 251, 259—260,
266—268, 270, 276—277, 291, 294,
301, 308, 336, 429, 432, 452, 455, 457.
Онхъ (Яксартъ), р., 76.
Окорсѣ, българ. копанъ, 307, 330.
Олта, р., 153.
Олхондоръ-блкаръ, българ. пл.,
103—104, 106—107.
Омортагъ, българ. ханъ, 292, 294,
296—299, 303—319, 322—332, 334—
337, 362, 369, 424—425, 431—432,
434, 441—443, 450—451, 453, 456.
Онегавонъ, българ. тарканъ, 316,
330.
Оногория, обл., 89.
Опсиконъ, обл., 160, 175, 201, 404.
Органа, Кубратовъ вуйка, 84—86,
88, 90.
Орѣхово-долне, с., 326.
Орѣховски окопъ, 154.
Орфайски заливъ, 350.
Осланъ, българ. багатуръ, 330.
Островски окопъ, 152—153.
Осхунъ, българ. тарканъ, 330, 386.
Охридъ, гр., 342, 347.

П.

Павия, гр., 36.
Паганъ, българ. ханъ, 220—223, 227,
406—407.

Падерборнъ, гр., 349.
Панагия св. църква, 163.
Пандакли, с., 179.
Панега, р., 152.
Панионъ, крѣп., 275.
Панкратий, прѣдсказатель, 243.
Панония, обл., 15, 39, 44, 98, 99, 101,
116—117, 120—121, 148—149, 315
Парнионъ, гр., 399.
Паркашъ, с., 388.
Пародъ, свещен., 297.
Парория, мѣстн., 179.
Патри, гр., 249—250.
Певки, (Πύκι), о-въ, 127—131, 133—
134, 137—140, 389—390, 392.
Пашикъ вж. Константинъ.
Педопонесъ, обл., полуо-въ, 14, 238,
241, 250, 348—349; Пел-ска-тема
346, 348.
Пентаполисъ, обл., 101, 116, 120.
Первундъ, вж. Прѣбъндъ.
Перникъ, с., 317.
Перси, нар., 8, 11, 13, 15—16, 56, 63,
77—78, 93, 95.
Петъръ, еп., 294.
Петъръ, българ. царь, 374, 376, 423
Петъръ, визан. пѣлков., 14, 80.
Печейъзи, нар., 104, 437.
Писинунтъ Питиунтъ (Pityus) (Пи-
сундра), гр., 25, 103.
Плиска (Плисковъ), българ. столица,
146, 255, 257, 314, 319, 322—323,
326—328, 362, 412, 431, 434, 443—
444.
Пловдивъ, гр., 61, 242, 262, 301, 336,
452, 455—457.
Поитъ вж. Черно море.
Портица, протокъ, 129.
Поти, р., 124.
Потида, гр., 54.
Прѣбъндъ, ринхински князь, 196,
394—396, 399—406.
Преденеценти вж. Браничевци.
Пресиянъ, българ. ханъ, 337—338,
341—342, 346—351, 431, 447, 450—
451, 457—459.
Прѣславъ, гр., 319, 321—322, 324—
325, 362—363, 370—371, 411.
Прилѣлъ, гр., 312.
Прискъ, визан. пѣлков., 14.
Проватъ, крѣп., 242, 262, 336, 454—
457.
Прокописъ, гр., и о-въ, 399.
Прокопия, визан. им-ца, 261, 267.
Прутъ, р., 133—134, 154, 248, 339,
387—389.
Псатисъ, р., 104.
Псевхросъ (Pseychrus), р., 103.
Пърлита, р., 388, 391.

Р.

- Равенна, гр., 101, 116, 120 рав-ски
ексархатъ.
Разбой, мѣстн., 410.
Разбойна, план., 410.
Разниъ, ез., 129—130.
Раса, гр., 342, 345.
Рахманъ-ашикаръ, с., 329.
Рашка, р., 342.
Регионъ, крѣп., 275.
Рендакий, вж. Сисиний.
Рила, план., 317.
Рипхини, славѣн. пл., 394, 396, 399,
404—405.
Ришки проходъ, долина, 410, 411.
Родопи, план., 301—302, 317, 336,
349, 457.
Родосъ, о-въ, 176.
Родосто (Редесто), гр., 275.
Романия, 339, 404, 449.
Романъ, визан. патриций, 258.
Романъ I Лакапинъ, визан. им-ръ,
374—375, 413—414, 427.
Ромбитъ, голѣмъ и малѣкъ, р., 104—
105.
Ромуалдъ, лангобард. князь, 118.
Ротунда, ез., 388.
Русия, 22, 24—25, 29—30, 32, 38, 306.

С.

- Сабинъ, българ. ханъ, 193, 215, 217—
221, 237, 265, 365—366, 368, 370,
378, 406—407.
Сава, р., 80, 248, 312, 316.
Савватий, монахъ, 433—434.
Савири, нар., 27.
Савромати, нар., 27.
Сагини (Санни), нар., 25.
Сагудати, славѣн. пл. 396, 405.
Сазлж-дере, р., 179.
Сакаръ-планина, 179, 300, 302, 351.
Саливара вж. Теодосия.
Самоковъ, гр., 317.
Самотраки, о-въ, 225.
Сандилхъ, утигурски ханъ, 31, 57—
59, 61—62, 68—70, 87.
Саранлии, с., 301.
Сарепта, гр., 124.
Сарматия, обл., 99, първа С. 101,
азнатска С. 103.
Саросий, алански господарь, 72.
Сароски заливъ, 62, 67.
Сарургуръ, нар., 35.
Сауна, ез., 388.
Свани, нар., 103.
Света Гора (Атонъ), 405.
Свещено устие дунав. 129, 389
390—391.

- Севаръ, българ. ханъ, 192—193, 195,
367—368, 370, 376, 378.
Севастополь (дн. Потн) 25; С. ки-
лийски 162.
Свери, славѣн. пл. 142, 146, 222, 386.
Седмиградско вж. Трансильвания.
Сенебиръ, с., 329.
Серипити, гр., 118.
Сердика, гр., 252—254, 259, 342.
Сереть, р., 134, 154, 277, 339, 387—
389.
Съръ, гр., 431—432.
Силзивулъ, турски каганъ, 76, 78—
79, 80, 87—88, 90, 102.
Силиврия, гр., 48, 234, 275.
Симеонъ, българ. царь, 172, 200,
322, 373—376, 413—414, 430—432,
449.
Сингидунумъ, гр., 315.
Синий езеро, 129—130.
Симопъ, гр., 175.
Сионий, христ. мѣстн., 294.
Сиракуза, гр., 112, 138—139.
Сирия, обл., 95, 136; сирийци прѣ-
сел. 201, 240.
Сисиний, визан. адмиралъ, 157—158,
392—393.
Сисиний Рендакий, визант. па-
триций, 185—187.
Сицилия, о-въ, 139.
Скиатия, о-ръ, 157.
Скития: с. Припонтийска, 24, 392;
С. Малка, обл., 40, 42, 47, 51—52,
62, 151.
Скити = българи, 160—161.
Склировци, визан. родъ, 250.
Скутарионъ, крѣп., 336, 455—457.
Славѣни, нар.: заддунавски или да-
кийски сл. 7—19, 51, 55—56, 92,
155, 189—191, 198—199; мизий-
ски с. 18, 106, 142—148, 155, 165,
189—191, 198—199, 209—212, 214,
240; тракийски с. 16, 18, 136, 172,
240—241, 302, 351; македонски с.
18, 95, 121, 160—161, 172, 186,
196, 198—200, 206, 208, 224, 230—
231, 238, 240—242, 214—245, 251—
252, 254—255, 338, 342, 349—351,
394—406; гръцки или пелопоне-
ски слав. 238—239, 241, 249—251,
346—349; тесалийски слав. 224,
238, 241, 397; мало-азийски с. 162—
163, 209; южно-руски сл. 386;
срѣдне-дунавски с. 306; помора-
ски сл. 351.
Сливенъ, гр., 170.
Славини, слав. пл., 7, 9, 13, 32, 51,
55—56.
Славиния, обл., 17, 136, 160, 279.
Славунъ, славѣн. князь, 222, 386.

Смоленск (Смоленци), слав. пл., 350.
 Совинскъ вл. Сабинъ, 365.
 Солунъ, гр., 7, 11—17, 121, 150, 155—161, 177, 186, 196, 338—339, 392—406, 449.
 Сомовс, каналъ, Сомовско езеро, 388.
 Спанчево, село, 236.
 Срѣдня гора, план., 301.
 Сръмъ (Sirmium), гр. и об., 43, 74, 316.
 Ставракий, синъ на Никифора I, 255, 259—260.
 Ставраки, дяконъ, вж. Иванъ.
 Ставракий, визан. пълков., 238, 241, 249.
 Стайко, р., 388, 391.
 Странджа-планина, 302.
 Стара-планина, 142, 145—146, 151—152, 161, 170, 180, 182, 190, 199, 222, 259, 301.
 Стефанъ, визан. патриций, 164.
 Стримонци (Струмци), славън. пл., 242, 342, 394, 396—399, 404, 458.
 Строимиръ, сръб. князь, 349.
 Стронгилъ, крѣп., 234.
 Студитъ, вж. Теодоръ.
 Студийски мѣнастиръ, 264, 294.
 Струма, р., 17, 136, 161, 242, 251, 262, 317, 342, 350—351, 431;
 Струмска тема, 160.
 Струмишка областъ, 451.
 Струмци вж. стримонци.
 Сулинско устие дунав., 129.
 Суха-планина, 317.
 Сюлейманкѣйскы надписъ, 299.
 Сърбещи старо, с., 134, 154.
 Сърб народъ, 16, 337, 342—346;
 ср-ски племена 249.
 Сърбия, 312, 345—347, 349, 458.
 Сянъ-би (Sien-pi), нар., 22.
 Сжръ-Дария, р., 22, 16.

Т.

Таврчески полу-ов., 39, 49, 81.
 Таица, р., 132, 388, 391.
 Тайгетъ, план., 348.
 Талгирскъ, р., 104.
 Таманъ, гр., 100; Тамански полу-ов. 28, 39, 99.
 Танансъ, вж. Донъ.
 Тарасий, цариград. п-рхъ, 266.
 Тарбагатай, обл., 22.
 Тарду, тур. хаганъ, 81, 83.
 Таринахъ, българ. пл., 80, 120.
 Татары, нар., 115.
 Ташлаж-махле, с., 329.
 Тектевъ (Токтомъ), българ. ханъ, 353, 358.

Телеригъ, был. ханъ, 209, 226—227, 229—231, 233—240, 246, 265, 289.
 Телецъ, българ. ханъ, 143, 209—210, 212—216, 265, 364—368, 370, 376, 378, 407.
 Темрюкъ, сз., 104.
 Тенедосъ, о-въ, 225.
 Теодерихъ, гот. краль, 27, 36—37, 43.
 Теодора, визан. им-ца, 348, 350.
 Теодора, сестра на хазар. каганъ, 164.
 Теодоръ Дафиопатъ, визан. държав. и пис. 414.
 Теодоръ Студитъ, църков. дѣецъ и игуменъ, 264, 264, 415.
 Теодосий III, визан. им-ръ, 177—178, 180—181, 183—184, 188, 262.
 Теодосий Саливара, визан. патриций, 253, 258.
 Теодосиополь, гр., 201.
 Теоктистъ, визан. магистръ, 264.
 Теоктистъ Вриений, визан. пълковод. 348.
 Θεοφάνης, р., 104.
 Теофилъ, визан. им-ръ, 301, 317, 338—339, 341, 345—348, 432, 434, 449—450.
 Тервелъ, былг. ханъ, 143, 162, 164—185, 187—191, 193—195, 207, 212, 229, 261, 262, 312, 358, 361, 364, 367, 370, 378.
 Терекъ, р., 124.
 Термопили, проходъ, 47, 67.
 Тесалия, обл., 15, 47, 238, 241, 255, 349.
 Тива, гр., 397.
 Тиверий II, визан. -миръ, 12, 78, 82, 87—88.
 Тиверий III, визан. им-ръ, 164.
 Тилъ (Черна), р., 72.
 Тимокъ, р., 190, 199, 312; Тимо-чани, славън. пл., 190, 297, 312.
 Тиса, р., 24, 248, 312, 316.
 Тича, р., 320—324, 363; Туца (Туча), 319—320, 441—444.
 Токту, былг. ханъ, 219—220, 407.
 Толвинъ, гот. воевода, 43.
 Тома, визан. пълков., 308—310, 313.
 Тома св., пристанище въ Ц-дъ, 222.
 Топиръ, гр., 56.
 Тракия, обл., 7, 13, 16, 18, 46—47, 50—52, 54, 57—58, 62, 67, 69—70, 116, 140, 170, 176, 178, 180, 199, 201—203, 222, 240, 243—244, 261—262, 266—267, 270, 276, 279, 291, 297—298, 308, 350, 389, 395, 399, 429—434; Трак-ска тема, 278, 291, 349.
 Трансильвания (Седмиградско), обл., 51, 248.
 Труджа (Тронца), с., 363.

Траянъ, рим. им-рь, 56.
Тудоръ Доксовъ, българ. писателъ,
371—373.
Тулча, гр.: Тул-ски издигнатини, 130,
388, 391.
Тулучещи, с., 134, 154
Тунгузи, нар., 22.
Тунджа, р., 179, 300.
Турисъ, гр., 56, 137.
Туркестанъ, 72.
Турксантъ, турски князь, 78—79,
81—82, 88.
Турну-Мугурели, гр., 56.
Турну-Северинъ, гр. 152, 190, 199.
Турумъ, турски князь, 83.
Тутраканъ, гр., 326.
Тутхунъ (Тохунъ), гр., 386.
Турци сръдне-азиатски, 71—72, 75—
76, 78—84, 86—91, 103.
Търново, гр., 325; Търновски над-
писъ, 325—330, 362, 444—447.
Тяншанъ, об., 22.

У.

Уганинъ, хун.-българ. родъ. 213.
Угуръ, нар. хун., 35.
Узунджова, гр., 301.
Ултизури, хун. пл., 30.
Умаръ (Уморъ), българ. ханъ, 219—
220, 360, 362—363, 367—368, 370,
378, 407.
Уногундури вж. българ-ун.
Уногури, нар., 89.
Унугуръ, хун. пл., 35, 89.
Уралъ, р., 22, 76.
Утигуръ, хун.-българ. вожда. 26.
Утигури, нар., вж. българ-ун.

Ф.

Фазисъ, гр., 124.
Фанагория, гр., 100, 164.
Филея, гр., 176.
Филиппи, гр., 262, 458.
Филиппихъ Варданъ, визан. им-рь
175—176.
Филитъ, визан. пълков., 242.
Финикия, обл., 176.
Фока I, визан. им-рь, 14, 91.
Франки, нар., 311—317, 345; франк-
ска държава, 248, 344.
Франкфуртъ, гр., 313.

Х.

Хадиръ, р., 104.
Хазари, нар., 79, 97—98, 101, 109—
111, 113—115, 117, 125, 134, 164,
175, 308.
Хаздая, докторъ — евр., 109.

Хайрадинъ, с., 152.
Халкидски страни (Халкидика), 393.
Хами (Hami), стр., 22.
Харманлий, гр., 301.
Харсийски врата и манастиръ въ
Ц-градъ, 165.
Хацонъ, славян. князь, 400
Хебъръ, вж. Марша.
Хексавулъ, им-рски съвѣт., 273.
Хексамилъ, гр., 276.
Хелеспонтъ, проливъ, 66.
Херисталъ, гр. 312.
Хернакъ, синъ Атиловъ, 40, 42.
Херсонесъ (Тракийски) полуост-въ,
51, 62, 65, 67.

Херсонъ, гр., 32, 50, 82—83, 163—
164, 175.

Херули, нар., 56
Хетте, с., 64.
Нiao-hiоn-ti, китайски им-рь, 22.
Хилнвудъ (Хилвудъ), славян. вожда,
51, 56.

Хияналонъ, кутригурски вожда,
57—58.

Хиновъ, с. 152, 190.
Хиппийска план., 103, 105, 123—
125.

Хипосъ, р., 124.
Хозрой I Ануширванъ персий-
ски царь. 79.

Холасъ, хун. нар., 35.
Хоракулъ (Карагулъ, Черная про-
тока), р., 104—105.

Хорасанъ, обл., 109.
Християнъ, христ. ренегатъ, 222.
Христофоръ, александ. пат-рхъ,
432.

Худбардъ, Хубраатъ вж. Кубратъ.
Хунни (Хонни), родонач., 72.

Хунни, Хун-ну, нар., 21—30, 32,
34—35, 38, 40—41, 43—45, 47, 54,
69, 74, 92—94, 99, 137, 435—437
(Хуни = българ-ун дунав.).

Хунугури, нар., 32—33, 89.
Хървати, нар., 16, 344.

Ц.

Цакагаръ, хун.-българ. родъ. 307,
330.

Цанца, главатаръ на плѣн.-макс. 340.
Цингъ българ. пратеникъ, 228.

Цика (Чика), план., 223.
Цимнскый вж. Иванъ.

Чита (Чита), визан. патриций, 51.
Цокъ, българ. воевода, 293, 424, 425.

Чурулъ (Чорлу), гр., 67, 261.
Църна гора, план., 190

Ч.

Чалджавакски проходъ, 142, 146,
411, 412.
Чаталаръ, с., 319, 363, 365, 370, 384,
410; Чат-ски надписъ, 297, 319—
325, 330, 362, 365, 369, 370, 384,
441—444.
Чдаръ-болкаръ, хун.-българ. пл.,
103, 104, 106, 107, 116.
Чегемъ, р., 124.
Челбаси, р., 104.
Чешискали, р., 124.
Черная протока, р., вж. Хоракулъ.
Черно море, 14, 22, 24, 25, 32, 33,
40, 42, 45, 48, 58, 62, 71, 75, 83,
92, 99, 100, 108, 124, 139, 142, 146,
151, 152, 154, 174, 203, 209, 213,
302, 351; Евксински Понтъ, 26, 49,
99, 102—103, 209; Понтъ, 126,
141, 146.
Чилорова ска плани., 190.
Чобанъ-Азмакъ, р., 180, 300.
Чоръ вж. Дербентъ кавказ.

Ш.

Шахлия, с., 300.
Шенъ-си (Sen-si), провин., 22.

Шуменъ, 452, Шум-ски надписъ,
336, 411, 451.

Шетмени вж. Истемн.

Ю.

Юс-банъ (Jue-ran), стр., 22.
Юлианъ, визан. пълков., 46.
Юлианъ, рим. им-рь 451.
Юскюдаръ, с., 455.
Юстинианъ I, визан. им-рь, 8—10,
48—52, 55—61, 64, 67—70, 72—74,
82, 87, 135, 137.
Юстинианъ II Ринотметъ, визан.
им-рь, 143, 159, 160—175, 180—
181, 183, 185, 187, 189.
Юстинъ I, визан. им-рь, 48, 51.
Юстинъ II, визан. им-рь, 74.
Юстинъ, визан. пълков., 52, 67.
Юстинъ, снъ Германовъ, визант.
пълков., 72.

Я.

Якезлии, с., 179.
Яксартъ, р., вж. Онхъ.
Янтра (Jatrum), р., 51.

Забѣлѣзани печатни грѣшки.

Страница	редъ	напечатано :	да се чете :
53	25 отгорѣ	Ἰουστινιανου	Ἰουστινιανой
53	32 .	перифразъ	парафразъ
64	14 .	защичата	защитата
105	7 отдолу	remd	fremd
110	18 .	повидому	повидимому
117	11 отгорѣ	Забергана	Завергана
143	4 .	за защитата	защитата
143	12 отдолу	ханъя	ханъ
148	5 отгорѣ	наддилѣ	наддѣлѣ
206	9 и 13 отдолу	Савина	Сабина
220	8 отгорѣ	ек-хана	екс-хана
267	10 отдолу	която	и която
268	20 .	защо	защото
298	19 отгорѣ	Βοηθησις	Βοηθεισις
299	7 .	осложнението	усложнението
304	21 отдолу	нова	това
330	3 отгорѣ	била	билъ
346	20 .	Възможность	Възможността

Съдържание.

Предговоръ.	Страница
Въведение: Славъно-византийскитѣ отношения на Балканския полуостровъ до срѣдата на VII. вѣкъ	7—19
История на хунно-българитѣ отъ появата имъ въ Европа до срѣдата на VII. вѣкъ.	
1. Първоначалната история на хунно-българитѣ до края на V. вѣкъ:— Най-стариятъ периодъ въ историята на българитѣ: тѣхнитѣ живѣлища и политически животъ. — Кутригури и утигури: легендата за появяването имъ, мѣстоживѣлищата имъ, стическото имъ родство и политически отношения. — Какво име носятъ Прокопиевитѣ кутригури и утигури у Йордана и псевдо-Захария, а също и у другитѣ византийски и западни писатели отъ VI. VII. и VIII. вѣкъ. — Името „българи“ общо за кутригури и утигури прѣди раздѣлянето имъ, до когато сж образували една държава и народъ. — Врѣмето на тѣхното раздѣляне на два клона и държави и началото на втория периодъ въ хунно-българската история. — Прѣселение на кутригуритѣ на западъ отъ Меотиди и обратно движение на остатѣцитѣ отъ Атиловитѣ хунни къмъ брѣговетѣ на Черно-море. — Ирникъ отъ Имсиника не е Атиловия синъ Ирнахъ (Ирна) у Приска. — Първи извѣстия за българитѣ като участници въ събитията на юго-източна Европа. — Политическитѣ отношения на българитѣ-кутригури къмъ върналитѣ се въ прѣдишнитѣ си живѣлища западни хунни . .	21—45
2. Хунно-българитѣ и източната империя:— Първитѣ нахлувания на българитѣ-кутригури въ източната империя отъ 499—520 год. — Политическитѣ успѣхи на Византия по съвернитѣ брѣгове на Черно-море. — Възобновата на българскитѣ нападения върху империята отъ 530—539 год. и независимостта имъ отъ славѣнскитѣ нахлувания. — Несполучливиятъ опитъ на импер. Юстиниана I да употреби славѣнитѣ за защита на империята противъ българитѣ-кутригури. — Нападението на кутригуритѣ върху империята въ 551 год. и съюзътъ на Византия съ източния клонъ на българитѣ — утигуритѣ. — Двуличната политика на Юстиниана къмъ българитѣ отъ двата клона и писмото на утигурския ханъ Сандилха до Юстиниана. — Врѣменно затишие на Балканския полуостровъ откъмъ българитѣ-кутригури. — Грандиозниятъ походъ на кутригурския ханъ Завергана въ 558 г. въ три посоки: къмъ Цариградъ, Тракийски Херсонесъ и Еллада. — Нови сношения на Юстиниана съ ханъ Сандилха и въоръженето на утигури срѣщу кутригури. — Българска междоусобна война и значението ѝ за сѣдбата на двѣтъ български племена — кутригури и утигури	45—71

3. Сладбата на хунно-българитѣ — кутригури и утигури: — Аваритѣ и произходътъ имъ. — Тѣхнитѣ сношения и съюзъ съ Византия. — Нашествието на аваритѣ въ земята на утигуритѣ и кутригуритѣ. — Сетининитѣ отъ това нашествие за кутригуритѣ. — Западнитѣ турци и покорението на българитѣ-утигури отъ тѣхъ. — Изселване на нови български орди къмъ срѣдни Дунавъ. — Разпадане на западно-турската държава. — Междоусобнитѣ войни въ нея и загубата на източно-българскитѣ земи. 72—84
4. Кубратъ, основателъ на стара велика черноморска България: — Трети периодъ въ историята на хунно-българитѣ. — Гостунъ и Куртъ отъ Именника и Органа и Кубратъ отъ византийскитѣ извори. — Тѣхната идентичностъ. — Освобождението на българитѣ отъ източния клонъ и ролята на Византия въ това събитие. — Кон сж уногундуритѣ? — Врѣмето на освобождението. — Отношенията на Кубрата къмъ източната империя и основанието на „стара велика България“. — Съюзътъ на Кубрата съ импер. Ираклия противъ авари и перси. — Мирнитѣ имъ и приятелски отношения до края на живота имъ и ролята на Кубрата слѣдъ смъртта на Ираклия. 84—96
5. Разтуряне на Кубратовата държава: — Извѣстията на Теофана и патриархъ Никифора за разтурянето на Кубратовата държава. — Отношенията между тия двама автори и тѣхниятъ общъ изворъ. — Съдържанието на разказа за разтурянето на държавата. — Въпросътъ за неговата легендарностъ. — Съставнитѣ племенни части — орди и обсегътъ на Кубратовата държава. — Причинитѣ за разтурянето на държавата. — Врѣмето на разтурянето. — Разпръсването и сладбата на Кубратовитѣ синове 96—122

Първо българско царство.

1. Основание и закрѣпа на българската придунавска държава.

1. Исперихъ, основателъ на придунавска България: — Мѣстото, което Исперихъ заемалъ съ ордата си въ приазовското си отечество, и пжтьтъ, по който той потеглилъ на западъ къмъ Дунавъ. — Мѣстопоселението на Испериха и ордата му отсамъ Дунавъ. — Огълъ, неговото мѣстонахождение и значение. — Врѣменно задържане на Испериха и ордата му въ южна Бесарабия. — Обстоятелствата и условията, при които е станало поселението имъ въ сѣверна Добруджа. — Мѣстото и врѣмето на прѣминаването прѣзъ Дунавъ. — Отмѣтането на Испериха отъ Византия и разширение границитѣ на отстъпената му областъ. — Походътъ на Константина IV Погонатъ и сетининитѣ отъ него — основанието на държавата. — Отношенията между българитѣ-основатели и мизийскитѣ славѣни и отбранителниятъ имъ съюзъ. — Мѣстопоселението на Испериха и на ордата му въ Мизия. — Отношенията на българитѣ къмъ Византия и мирътъ въ 679 г. — Едноврѣменното навлизане на четвъртия Кубратовъ синъ, Кубера, въ западната частъ на полуострова и поселението му въ Македония 123—151
2. Българскитѣ владѣтели отъ рода Дуло: — Границитѣ на Испериховата държава. — Отношенията на Испериха къмъ Византия при Константина IV Погонатъ и Юстиниана II Ринотметъ. — Събитията въ славѣнска Македония: българинътъ Куберъ и неговиятъ несполучливъ планъ за завоеването на Солунъ. — Походътъ на Юстиниана II противъ „Славиния и България“. — Ханъ Тервель. — Византийскитѣ междоусо-

бици и бѣгството на Юстиниана II на сѣвернитъ черноморски брѣгове. — Сношенията на Юстиниана II съ Тервеля и походътъ имъ противъ Цариградъ. — Реставрацията на Юстиниана II на визант. прѣстолъ и цариградскитъ тържества въ 705 год. — Условието на съюзния договоръ. — Признаването кесарското достоинство на Тервеля, неговото значение и важностъ за политиката на българския ханъ къмъ Византия. — Нарушение мира между България и Византия и исполучливиятъ походъ на Юстиниана II къмъ Анхиялъ. — Второто сваляне на Юстиниана II и безрезультатната помощъ на Тервеля. — Враждебнитъ дѣйствия на българитъ противъ империята. — Новитъ размирици въ Византия и мирнитъ отношения на Тервеля къмъ тѣхъ. — Мирниятъ договоръ съ импер. Теодосій III въ 716 год. — Покачването на Льва III Исаваръ и помощта на българитъ противъ арабитъ въ 717 г. — Заговорътъ на экс-императора Анастасия II, участието и ролята на Тервеля въ него. — Вжтрѣшното състояние на България при Тервеля. — Прѣкръпяване на династията Дуло . . .

151—192

3. Епоха на вжтрѣшни междусобици и външни опасности: — Покачването на родъ Вокиль на българ. прѣстолъ. — Ханъ Кормисошъ. — Миротлюбивитъ отношения на Византия къмъ България въ свръзка съ законодателнитъ реформи на Льва III Исаваръ. — Нарушението мирния договоръ отъ 716 год. — Нахлуването на българитъ къмъ Цариградъ въ 755 год. — Първиятъ походъ на Константина V Копронимъ противъ България въ 756 год. — Ханъ Винехъ и неговиятъ миръ съ Византия. — Отношенията на българитъ къмъ славѣнитъ въ империята и 2-иятъ походъ на Копронима противъ България въ 759 год. — Вжтрѣшни размирици въ България: свалянето на Винеха и избирането на ханъ Телеса отъ рода Уганъ. — Ролята на българскитъ славѣни при промѣната на прѣстола и образуването на два политически партии: българска и славѣнска. — Враждебнитъ отношения на Телеса къмъ Византия и 3-иятъ походъ на Копронима противъ България въ 763 год. — Сражението при Аихналъ и значението му за вжтрѣшнитъ работи на България. — Новъ прѣвратъ въ България въ 764 год. и покачването на ханъ Сабина. — 4-иятъ походъ на Копронима въ 766 г. и мирната политика на Сабина. — Бунтътъ на боилитъ. — Доброволното отречение на Сабина отъ прѣстола въ полза на ханъ Умара и бѣгството му въ Цар градъ. — Свалянето на Умара и покачването на ханъ Токту. — Намѣсата на Копронима въ вжтрѣшнитъ работи на България и нови междусобици. — Ханъ Паганъ и мирната му политика къмъ Византия. — Вѣроломната политика на Копронима и 5-иятъ му походъ противъ България въ 768 г. — Междударствие въ България. Врѣменно прѣкъсване на враждебнитъ отношения между България и Византия 193—225
4. Отклонение на византийската опасностъ и край на вжтрѣшнитъ борби: — Състоянието на България отъ 768 до 773 г. — Ханъ Телеригъ и неговата вжтрѣшна и външна политика. — Възобновяване войнитъ на Константина V Копронимъ (6-иятъ му походъ) противъ България и мирътъ въ 773 г. — Отношенията на Телерига къмъ славѣнското население въ държавата и сношенията му съ македонскитъ славѣни. — Доноситъ на императорскитъ шпиони въ България и неочакваното нападение на Копронима (7-иятъ му походъ). — Сражението при Литосория. — Несполучливитъ (8-и и 9-и) походи въ 774 и 775 г. г. противъ българитъ и смъртта на Копронима. — Прѣкръпяване враждебнитъ отношения между Византия и България. — Нѣва фаза въ вжтрѣшнитъ борби на българитъ

гаритъ: борба на хана съ боялитъ. — Бунтътъ на боялитъ въ 777 г. и бѣгството на Телерига въ Цариградъ. — Движението между славѣнитъ въ Македония и Гърция. — Мѣрките на византийското правителство за прѣкратаване на това движение. — Ханъ Кардамъ. — Свързката на славѣнското движение въ империята съ държавната политика на българскитъ господари. — Нападательната политика на Кардама спрямо Византия. — Походитъ на императоръ Константинъ VI противъ българитъ и сѣтиннитъ отъ тѣхъ. — Характеристика на Кардамовата вътрѣшна и външна дѣйностъ. 225—246

II. Териториялно разширение и политическо издигане.

1. Начало на съперничество съ Византия за надмощие: Ханъ Крумъ. — Присъединение на земитъ източно отъ р. Тиса и сѣверно отъ долини Дунавъ до Карпатитъ. — Възстание на пелопонескитъ славѣни и сношенията на българитъ съ македонскитъ славѣни. — Първиятъ походъ на императоръ Никифора I и нарушение мирнитъ отношения съ империята. — Българско нахлуване въ долината на р. Струма. — Походътъ на Крума противъ Сердика. — Воененъ и колонизаторски опитъ на византийското правителство за противодѣйствието на българскитъ завоевания. — Вториятъ походъ на Никифора I противъ България. — Катастрофата въ 811 г. и значението ѝ за българитъ. — Настѣпателни движения на българитъ въ империята: прѣвземане на Девелтъ. — Първиятъ походъ на императоръ Михаила I Рангаве. — Опитътъ на Крума за миръ съ империята чрезъ възстановяване на договора отъ 716 г. — Отказътъ на византийското правителство и неговитъ мотиви. — Продължение на военнитъ дѣйствия: прѣвземане на Мессемврия и несполучливиятъ зменъ походъ на Крума въ 812 г. — Вториятъ походъ на Михаила I прѣз пролѣтъта 813 г. — Сражението при Версинкия и сѣтиннитъ отъ него. — Походътъ на Крума противъ Цариградъ: обсадата на Одринъ и на Цариградъ. — Крумовото прѣдложение за миръ. — Срѣщата на Златния рогъ и покушението върху живота на Крума. — Опустошенната на българитъ въ околноститъ на Цариградъ, по сѣверния брѣгъ на Мраморно море и по долия Марица; падане на Одринъ и откарване на мѣстното население въ плѣнъ. — Поселение на ромейскитъ плѣнници отвъдъ Дунавъ — Есенно (813) българско нахлуване къмъ Аркадиополъ и ново откарване на многобройно население въ България. — Приготовленията на Крума за новъ походъ противъ Византия и неговата смъртъ. — Вътрѣшната дѣйностъ на Крума: законодателството му, неговтъ характеръ и цѣль. — Вътрѣшната политика на Крума и значението ѝ за славѣно-българскитъ отношения. — Сѣтиннитъ отъ колонизаторската му политика. . . 247 — 292
2. Промѣна въ вътрѣшната и външна политика на България: — Ханъ Омортагъ. — Гонение противъ християнитъ и неговиятъ антиславѣнски характеръ. — Походътъ на императоръ Льва V Арменецъ противъ българитъ и сключването на 30-годишенъ миръ между България и Византия. — Условията на тоя миръ. — Продължение на християнското гонение. — Нови движения на народитъ откъмъ сѣверо-изтокъ и първи сблъсквания между българи и маджари. — Участието на българитъ въ гражданската война на Византия въ 823 г. — Отцѣлване на сѣверо-западнитъ славѣни отъ България и прѣминаването имъ къмъ франкската държава. — Прѣговоритъ съ императоръ Людовика Благочестиви по поводъ на това отцѣлване. — Сблъскване съ франкитъ и присъединение на областта

Срѣмъ (Сирмиумъ) къмъ България. — Западните граници на българската държава. — Императоръ Теофилъ и възобновата на 30-годишния миръ. — Характеристика на Омортаговото царуване. — Неговата строителна политика споредъ Чаталарския и Търновския надписи: постройката на Прѣславската крѣпостъ, издигането на придунавския дворецъ-крѣпостъ и на гробницата. — Омортаговите надписи и тяхното археологическо и историческо значение.	Отрѣзана 292—331
3. Успѣхътъ на християнството и засиляване на славянското влияние: — Ханъ Маламиръ и причините за обхождането на по-старитѣ му братя въ прѣстонослѣдието. — Успѣхътъ на християнството и смъртта на Евратора. — Отношенията къмъ франкската държава и къмъ Византия. — Присъединение на Пловдивската област къмъ България. — Ханъ Пресиянъ. — Славянската му политика. — Славянскитѣ движения въ империята въ свързка съ мирното разширение на българскитѣ граници въ юго-западна посока. — Опити на византийското правителство да спре това разширение: 1. възстанието на ромейскитѣ плѣнници отвѣждъ Дунавъ и неговата несполука и 2. войната съ сѣрбитѣ като дѣло на византийската политика. — Резултатитѣ отъ сѣрбската война въ свързка съ смъртта на импер. Теофила и съ новото възстание на пелопонескитѣ славяни. — Изтичане на 30-годишния миръ и възобновата на враждебнитѣ дѣйствия между България и Византия: нахлуване на българитѣ въ източна Македония и нападението на ромейтѣ въ южно-българскитѣ области. — Врѣменно прѣкратаване на военнитѣ дѣйствия. — Отношенията на Пресияна къмъ християнитѣ въ държавата	332—352
П р и т у р к и :	
1. Българско лѣтоброение	353—382
2. Гостунъ и Безмѣръ славяни ли сж?	383—387
3. Има ли противорѣчие въ описанията на Теофана и Никифора за мѣстопоселението на Испериха?	387—392
4. Разказъ за участието на св. Димитра въ наврѣмненото пристигане на Сисиния въ Солунъ	392—393
5. Ринхинскитѣ князъ Прѣбъндъ и 4-та обсада на Солунъ отъ славянитѣ	394—406
6. Редътъ на българскитѣ ханове слѣдъ Сабина	406—407
7. Сждбата на императоръ Никифора I въ боя на 26. юли 811 г. и мѣстото на катастрофата	408—412
8. Къмъ въпроса за мотивитѣ, по които било отхвърлено Крумовото прѣдложение за миръ въ 812 год.	412—415
9. Бойнитѣ орждия и машини на Крума	415—420
10. Извѣстието на Свида за Крумовото законодателство	420—424
11. Въпросътъ за прѣемника на Крума	424—425
12. Походътъ на Лѣва V противъ българитѣ прѣзъ 814 г. споредъ разказа на Теофановия продължателъ и други по-късни хронисти	425—432
13. Извѣстието за похода на Лѣва V противъ българитѣ и за 30-годишния миръ въ „Посланието до императоръ Теофила“	432—434
14. За българската договорна клетва	434—441
15. Чаталарскитѣ Омортагови надписи	441—444
16. Търновскитѣ Омортагови надписи	444—447
17. Маламиръ не е Пресиянъ	447—459
Хронологиченъ и родовъ списъкъ на българскитѣ господари отъ 679 до 852 г.	460
Библиография: извори и литература.	461—468
Показалецъ на собственитѣ имена	469—479

ВАСИЛ ЗЛАТАРСКИ
ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА
ПРЕЗ СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ
ТОМ I. ПЪРВО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО
ЧАСТ I. ЕПОХА НА ХУНО-БЪЛГАРСКОТО НАДМОЩИЕ

Трето фототипно издание

Художник *Петър Добрев*

Издателство „Захарий Стоянов“

ISBN-10: 954-739-928-4

ISBN-13: 978-954-739-928-0

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

ISBN-10: 954-07-2444-9

ISBN-13: 978-954-07-2444-7

Поредицата „Историческо наследство“ има за цел да представи на читателите най-стойностното от българските историци в автентичен вид, без оглед дали дадена тяхна теза или хипотеза вече е отречена от историческата наука, а също така и визията на съответната епоха по проблеми от общонационално значение без каквато и да било аксиоматика или предубеденост. Обнародвани са първите издания на монографиите и само там, където при преиздаването им са направени съществени нововъведения и допълнения, се позоваваме на по-късни издания, защото стремежите ни не са насочени към самоцелна библиофилия, а към постиженията на съответните автори в конкретния дял на техните проучвания.

Проф. д-р ГЕОРГИ БАКАЛОВ

